

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI'DA HUZUR DERSLERİ İÇERİĞİ:
GÜMÜLCİNELİ AHMED ÂSİM EFENDİ ÖRNEĞİ

Hazırlayan:

Rıdvan KARA

2502130347

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR

İSTANBUL-2022

ÖZ

OSMANLI'DA HUZUR DERSLERİ İÇERİĞİ:

GÜMÜLCİNELİ AHMED ÂSİM EFENDİ ÖRNEĞİ

Tezde, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son iki asrında resmî olarak icra edilen Huzur Dersleri tefsir ilminin bilgisi olabilirliği cihetiyle incelenmiştir. Konuyla ilgili tarih ve edebiyat alanında bazı çalışmaların varlığı bilinmektedir. Son yıllarda bu dersleri İslami ilimler alanında inceleyen makale düzeyinde araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Huzur Dersleri tarih ilminin perspektifiyle belge merkezli incelemekten öte muhtevasıyla hareketle ve tümevarım yöntemiyle tefsir ilminin konusu olabilirlik kıstasıyla araştırıldı. Bu bağlamda Huzur Dersleri'nde otuz üç yıl “mukarrir” olarak toplamda kırk bir yıl görev almış Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin belgeleri araştırma konusu olarak belirlendi. Müellife ait olduğunu tespit ettiğimiz ve *Ramazan Dersleri* olarak tasnif edilen yazma eserden hareketle onun Huzur Dersi envanteri araştırıldı. Bu kayıtlar mahiyetinden hareketle bir tefsir ürünü olabilirliği hipoteziyle tetkik edildi. Ortaya çıkan verilerden hareketle bu derslerin tefsir ilmi için kaynak olabilirliği sorgulandı.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Girişte tezin konusu, önemi, amacı, yöntem ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Huzur Dersleri geleneği ve icra unsurları incelenmiştir. Tarihsel seyri bağlamında literatüre önemli katkı sunacağını düşündüğümüz bir “Huzur Dersleri Kronolojisi” oluşturulmuştur. Âsım Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri teknik bakımından tahlil edilmiştir. İkinci bölümde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki tefsir metodu; dil ve üslubu, kaynakları, yöntemi ve diğer ilim gelenekleriyle ilişkisi tetkik edilmiştir. Dil ve üslubu bağlamında müellifin takrir yöntemi tetkik edilerek kaynaklarına işaret edilmiştir. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki tefsir yöntemi; rivayet ve dirayet yönü, lügavî tahliller, belâğî ve edebi açıklamalar alt başlıklarında incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nin muhtevası incelenmiştir. Böylece Huzur Dersleri ve sonucunda ortaya çıkan metinlerin tefsir literatüründe kaynak olma durumu tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tefsir, Osmanlı, Huzur Dersleri, Gümölcineli Ahmed Âsım Efendi

ABSTRACT

THE CONTENT OF LESSONS IN THE PRESENCE OF SULTAN OF OTTOMANS: THE CASE OF AHMED ASIM EFENDI THE GUMULCINELI

RIDVAN KARA

In the study, the presence of the Ottoman Sultans', which were officially conducted in the last two centuries of the Ottoman Empire, has been examined with the possibility of knowledge of tafsir science. There are known some studies on the subject in the field of history and literature. Recently, there are researches at the article level examing these courses in the field of Islamic sciences have also been started. In this thesis, the presence of the Ottoman sultans with the perspective of the science of history, rather than archice document examining, based on its content and with the inductive method instead, with the criterion of possibility of being a new source fot Tafsir genre have been analyzed. In this context, Ahmed Asim Efendi of Gumulcineli has been chosen as an example for the study, who worked in the the presence of the Ottoman Sultans' for thirty-three years as a "Mukarrir" for a total of forty-one years. Based on the manuscript that, we identified as belonging to the author and classified as "Ramadan Lessons", it has been conducted a research for his the presence of the Ottoman sultans documents. It has been intensively have examined these records with the hypothesis of possibility of tafsir/exegesis based on their nature.

The study consists of three sections. In the introduction, the subject, importance, purpose, method, and sources of the research have been discussed. In the first section, the tradition of Huzur Lessons and its performance elements were examined. In the context of its historical course, a "Chronology of Huzur Lessons" has been created, which gives a thought it will make an important contribution to the literature. Asim Efendi's life, scientific personality and works are detailed. Asim Efendi's Tranquility Lessons are analyzed technically. In the second section, the content of Asim Efendi's Tranquility Lessons is examined. In the fourth and last chapter, the tafsir method of Asim Efendi's Tranquility Lessons has been examined in the context of its method, language, style, and sources. The author's method of tafsir in the Huzur Lessons; the direction of narration and wisdom, lexical analysis, rhetoric and literary explanations and current issues are studied under the sub-sections. In the

context of language and style, the author's presentation method has been examined and its sources have been pointed out. Accordingly, we analyzed the state of Huzur Lessons and the emerging products in the tafsir/exegetical literature.

Key words: Qur'an, Tafsir, Ottomans, The Presence Lessons, Gumulcineli Ahmed Asim Efendi

ÖNSÖZ

Kur'ân, ona inananlar için dünya ve ahiret saadetine yegâne kaynağı ve hayat rehberidir. Onu anlamak Müslümanlar adına hayat boyu önem arz etmiştir. Onu anlamlandırmak ve yorumunu güncellemek hemen her devirde iman edenlerin gündeminde olmuştur. Yöntemleri farklılık gösterse de tarih boyunca Kur'ân'ın anlam dünyasına yolculuk yapmak üzere çok sayıda tefsir ürünleri ortaya konulmuştur.

Dört halife sonrasındaki dönemde İslam devleti olarak kabul edilen devletlerin kahir ekseriyeti Kur'ân'la hükmetmeyi kendilerine şiar edinmişlerdi. Özellikle Beylikler döneminde hemen her Bey'in tahta çıktığında adına hutbe okutması, sancak açtırması ve para bastırmasının yanı sıra bir Kur'ân faaliyetinde bulunma hassasiyeti göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum çok sayıda Bey'in zikredilen siyasi simgelerin yanında ya tefsir yazdırmaları ya da Kur'ân'ı tercüme ettirmeleri şeklinde tezahür etmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş aşamasındaki beylikler döneminde ve sonraki süreçte de benzer uygulamaların örnekleri görülmektedir. Tarihî bağlamda Osman Gazi'ye kadar dayandırılrsa da resmî olarak Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde Kur'an âyetlerinin sultan huzurunda tefsir edilme faaliyetine rastlamaktayız. III. Mustafa dönemiyle resmiyet kazanan ve kendi içinde hiyerarşik kuralları olan araştırma konumuz -Huzur Dersleri- bu yönüyle söz konusu uygulamanın farklı bir yüzü olarak düşünülebilir.

Öte yandan İslam ilim kültür geleneğinde Hz. Peygamber döneminden başlatılabilecek ders halkaları ve muhtelif mecâlis örnekleri vardır. Bu meclisler tarihsel süreçte devlet adamları ve halifenin de katılımıyla ayrı bir değer kazanmıştır. Devlet ricali önünde ulemanın münazara ve müzakereleri bir muhâdara türü olarak da anılmıştır. Bu yönüyle bir yazılı bir de sözlü ilim geleneğinden bahsetmek mümkündür. Bu cümleden hareketle Huzur Dersleri de şifahi olarak tatbik edilen bir tefsir faaliyeti olarak düşünülebilir. Osmanlı tefsir telifatında çok sayıda müstakil sûre ve âyet tefsirlerinin yazıldığı dikkate alındığında ise bu meclislerin ilgili âyetlerin bir nevi çapraz okumaya tabi tutularak çok yönlü tefsirinin yapıldığı üst düzey bir tefsir çalıştay olduğu öngörülmektedir.

Günümüzde “Huzur Dersleri” kavramı zikredildiğinde, Mardin’in *Huzur Dersleri* (İstanbul, 1956) eserinin bu geleneğe dair önemli bir misyonu üstlendiği pek çok kimse tarafından kabul görmektedir. Bu eser yazıldığı dönem itibarıyla söz konusu geleneğe dair malzemeleri toplayan kapsamlı bir çalışma hüviyetinde olup derslerin icrasına, unsurlarına, bazı mukarrir ve muhatap efendilere dair bilgiler verildiği için nitelikli bir çalışma olarak takdiri hak etmektedir. Mardin, bu derslerdeki münazara ve tartışmaların sonuçlarının her ilim müntesibini ilgilendirdiğine, tefsiri yapılan âyetlerin kabul gören farklı yorumlarının hususi bir öneme sahip olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla bu derslerde âyetlerin güncel ve farklı yorumlarının sunulmasının yanında bu değerlendirmelerin üst düzey ulema önünde kabul veya ret görmesi, takrirlerde saltanat ve tebaaya tavsiyelerde bulunulması, güncel meselelerin bir nevi ilmiye sınıfının süzgecinden geçerek tahlil edilmesi ve daha birçok faydası mülahaza edilebilir. Mardin’in eserindeki metodu gereği Huzur Dersleri’nin mahiyetinde hangi meselelerin ne düzeyde tahlil edildiğine dair pek fazla bilgi verilmemiştir.

Çalışmamızda sosyal bilimlerin araştırma usullerinden biri olan tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Âsım Efendi’nin otuz Huzur Dersi’nden her biri tefsir ilminin mevzusu olabilme kıstasıyla incelenmiştir. Dolayısıyla parçadan bütüne bir Huzur Dersi tahlili yapılmıştır. Yüz yetmiş yıl kadar devam eden ve yüzlerce mukarrir tarafından gerçekleştirilen bu derslerden Âsım Efendi özelinde elde ettiğimiz sonuçların kullandığımız yöntem gereği yanılma payını mahfuz tutmalıyız.

Ön sözü tamamlarken; çalışmamızın başından itibaren yönlendirme ve değerlendirmeleriyle desteğini esirgemeyen, ilmi birikimi ve mütevazı kişiliği ile değerli vaktini şahsıma ayıran muhterem hocam Prof. Dr. Necmettin Gökkır’a, kıymetli katkıları için Prof. Dr. Ömer Kara, Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furat ve Doç. Dr. Muhammet Abay hocalarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca tezimin bölümlerini okuyup tashih ederek ciddi katkılar sunan Prof. Dr. Ömer Çelik, Doç. Dr. Murat Kaya, Dr. Mehmet Akif Alpaydın, Erhan Turan ve Muhammet Okumuş hocalarıma, tezi baştan sona okuyarak kıymetli vakitlerinden feragat eden ve değerli eleştirileriyle katkı sunan Mümine Kara ve Mehmet Emin Sezmiş arkadaşlarıma ve ilmi birikimimde üzerimde emeği olan bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezin yazım aşamasında kendileriyle yeterince ilgilenemediğim değerli aileme, eşime, sevgili çocuklarım

Osman Nuri ve Hanne Vera'ya ve; manevi desteğini esirgemeyip dualarıyla daima destekçim olan kıymetli anneme, babama, kardeşime; ve tezin bu hale gelmesinin ardında nitelikli katkıları olup da adını zikredemediğim tüm hocalarıma ve dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

İSTANBUL-2022

Rıdvan KARA

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xiv
RESİMLER DİZİNİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HUZUR DERSLERİ GELENEĞİ VE AHMED ÂSİM EFENDİ’NİN GELENEKTEKİ YERİ

1.1. HUZUR DERSLERİ.....	32
1.1.1. Hazırlık.....	35
1.1.1.1. Biniş Merasimi.....	36
1.1.1.2. Derslere Davet.....	37
1.1.2. Katılımcılar	38
1.1.2.1. Padişah	38
1.1.2.2. Şeyhülislâm	39
1.1.2.3. Mukarrir-Muhâtap ve Seçimi.....	40
1.1.3. Dersler ve Zamanı.....	45
1.1.4. Huzur Dersleri Kronolojisi	50
1.1.5. Müzâkereler	69
1.1.6. Mekân	72
1.1.7. Dil.....	74
1.1.8. Duâ	77
1.1.9. İhsan ve Hediyeler	78
1.2. GÜMÜLCİNELİ AHMED ÂSİM EFENDİ VE HUZUR DERSLERİNDEKİ YERİ	79

1.2.1. Âsım Efendi	79
1.2.1.1. Hayatı	79
1.2.1.2. Vefatı.....	81
1.2.1.3. İlmi Kişiliği ve Rütbeleri.....	81
1.2.1.4. Eserleri.....	89
1.2.2. Huzur Derslerindeki Yeri.....	94
1.2.2.1.Huzur Dersleri’ne İştiraki.....	94
1.2.2.2. Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri	99
1.2.2.3. Ders Defterlerinin Kronolojisi	108
1.2.2.3.1. 1292/1875 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 14-16. Âyetler)	110
1.2.2.3.2. 1293/1876 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 28. Âyet).....	120
1.2.2.3.3. 1294/1877 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 40-41. Âyetler)	127
1.2.2.3.4. 1296/1879 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 70-71. Âyetler)	136
1.2.2.3.5. 1297/1880 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 83-84. Âyet)	143
1.2.2.3.6. 1298/1881 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 96. Âyet).....	146
1.2.2.3.7. 1299/1882 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 111-114. Âyetler)	149
1.2.2.3.8. 1300/1883 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 133. Âyet).....	152
1.2.2.3.9. 1301/1884 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 144. Âyet).....	155
1.2.2.3.10. 1302/1885 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 154. Âyet).....	159
1.2.2.3.11. 1304/1887 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 177-178. Âyetler)	161
1.2.2.3.12. 1305/1888 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 189-190. Âyetler)	166
1.2.2.3.13. 1306/1889 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/ 206. Âyet).....	169
1.2.2.3.14. 1307/1890 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/ 19. Âyet).....	172
1.2.2.3.15. 1308/1891 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/ 31. Âyet).....	174
1.2.2.3.16. 1309/1892 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/ 41. Âyet).....	177
1.2.2.3.17. 1310/1893 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/ 52. Âyet).....	181
1.2.2.3.18. 1311/1894 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/ 70. Âyet).....	185
1.2.2.3.19. 1312/1895 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/ 6. Âyet)	188
1.2.2.3.20. 1313/1896 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/ 19. Âyet)	192
1.2.2.3.21. 1314/1897 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/ 32-33. Âyetler).....	195

1.2.2.3.22. 1316/1899 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/ 55-57. Âyetler).....	198
1.2.2.3.23. 1317/1900 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/68-69. Âyetler).....	201
1.2.2.3.24. 1318/1900 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/84. Âyet)	204
1.2.2.3.25. 1319/1901 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/97-98. Âyetler).....	209
1.2.2.3.26. 1320/1902 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/113-114. Âyet).....	211
1.2.2.3.27. 1321/1903 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/ 1-2.Âyetler)	215
1.2.2.3.28. 1322/1904 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/ 16-18.Âyetler)	219
1.2.2.3.29. 1323/1905 Yılına Ait Ders (Yûnus10/32-33.Âyetler)	220
1.2.2.3.30. 1324/1906 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/53-56.Âyetler)	223
1.2.2.4. Huzur Dersi Takrir Yöntemi	227
1.2.2.4.1. Takrir Yöntemi ve Müzakereler.....	227
1.2.2.4.2.. Dua Fasıllarında Değişiklik.....	229

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ÂSİM EFENDİ’NİN HUZUR DERSLERİ’NDEKİ TEFSİR

METODU

2.1. DİL VE ÜSLUBU	232
2.1.1. Mukaddime ve Konuya Hazırlama	233
2.1.2. İbareleri Okuma-Takrir Yöntemi	234
2.1.3. Menâkîb ve Meviza Türü Kullanması.....	236
2.1.4. Cedel	237
2.1.5. Soru-Cevap.....	239
2.1.6. Dua Fasılları	241
2.2. KAYNAKLARI	242
2.3.YÖNTEMİ	255
2.3.1.Rivayet Yöntemi	256
2.3.1.1. Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri.....	256
2.3.1.2. Kur’ân’ın Hadis’le Tefsiri.....	264
2.3.1.3. Kur’ân’ın Sahabe, Tâbiûn ve Selef-i Sâlihîn Kavliyle Tefsiri.....	275
2.3.1.4. Kur’ân Kıssaları ve İsrâiliyat	277
2.3.1.5. Kıraat.....	283
2.3.1.6. Önceki Tefsirlerden Rivayetler	287

2.3.1.7. Tarihi Bağlamı ve Nüzûl Ortamını Dikkate Alması	291
2.3.1.8. Tarihi Rivayetleri Kullanması.....	304
2.3.2. Dirâyet Yöntemi.....	309
2.3.2.1. Münâsebâtü'l-Kur'ân	309
2.3.2.2. Nâsih-Mensûhu Dikkate Alması	313
2.3.2.3. Müşkil Lafızların Çözümü	315
2.1.2.4. Üslûbu'l-Kur'ân	316
2.3.2.5. İ'câzu'l-Kur'ân.....	318
2.3.3. Lügavî Tahlilleri.....	319
2.3.3.1. Sarf İlmini Kullanması	320
2.3.3.2. Nahiv İlmini Kullanması.....	322
2.3.3.3. Kavram Analizleri	328
2.3.4. Belâği-Edebi Açıklamalar	332
2.3.4.1. Meâni İlmini Kullanması	333
2.3.4.2. Beyân ve Bedî' İlmini Kullanması.....	341
2.3.4.3. Edebî Münâzaraları Kullanması.....	346
2.4. DİĞER İLİM GELENEKLERİYLE İLİŞKİSİ	348
2.4.1. Muhakemât Türü İle Benzerliği	349
2.4.2. Muhâdarât Türü İle Benzerliği.....	351

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED ÂSİM EFENDİ'NİN HUZUR DERSİ DEFTERLERİ'NİN MUHTEVA ANALİZİ

3.1. KELÂMÎ KONULARI	353
3.2. FIKIH USÛLÜ KONULARI	364
3.3. FIKHÎ KONULAR	373
3.4. MANTIK İLMİ KONULARI.....	375
3.5. TASAVVUFÎ KONULAR.....	377
3.6. SİYASÎ KONULAR VE GÜNCEL MESELELER	384
SONUÇ.....	401
BİBLİYOGRAFYA	417

EKLER.....	450
ÖZGEÇMİŞ.....	451

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Huzur Dersi İcra Mekanları	73
Tablo 2. Âsım Efendi'nin Aldığı Rütbelər	88
Tablo 3. Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yıllar ve sıralaması	99

|

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. 1298 yılı II. Huzur Dersi'ndeki mukarrir değişimini gösterir belge.....	72
Resim 2. Âsım Efendi'ye ait ders defterlerinin temellük kaydı	103
Resim 3. Âsım Efendi'nin huzur dersi defteri sonunda yer alan mühür.....	104
Resim 4. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği I.....	104
Resim 5. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği II	105
Resim 6. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği IV	105
Resim 7. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği III	106
Resim 8. Âsım Efendi'nin bir arz-ı hâl dilekçesi örneği	106
Resim 9. Âsım Efendi'nin huzur dersi defterlerine ait belgenin ilk sayfası	107
Resim 10. Dersin Sultan Abdülaziz huzurunda takrir edildiğine dair beyan.....	111
Resim 11. Sunumu kolaylaştırmak üzere yapılan işaretlemelere örnek	112
Resim 12. A'râf 7/14-16.âyetlerine dair tefsir çalışması	113
Resim 13. Âsım Efendi'nin ilk ders takririne dair Esâmi Defterleri'ndeki bilgi.....	114
Resim 14. 1292 yılı huzur dersi dua faslı	115
Resim 15. A'râf 7/14-16.âyetler bağlamında meâni meselelerine dair bölüm	116
Resim 16. A'râf 7/14-16.âyetlerinin “Kelâmi Meseleler” bağlamında değerlendirilmesi ..	116
Resim 17. Âsım Efendi'nin notlarından muhtemel soru-cevap formuna örnek	117
Resim 18. A'râf 7/14-16.âyetlerine dair “Usul Meseleleri” bölümünü gösteren görsel.....	117
Resim 19. A'râf 7/14-16.âyetlerin Beyânî Meseleler başlığı altında incelenmesi	118
Resim 20. A'râf 7/14-16.âyetlerin Bedîî Meseleler başlığı altında incelenmesi	118
Resim 21. A'râf 7/14-16.âyetlerin Fıkhî Meseleler başlığı altında incelenmesi	119
Resim 22. A'râf 7/14-16.âyetleri bağlamında ‘Hatime’ bölümüne ait görsel	119
Görsel 23. A'râf 7/28.âyetin takrir bölümünden bir görsel	120
Resim 24. A'râf 7/28.âyetin takrir metninin ilk bölümü ve dua faslı.....	122
Resim 25. 1293 yılı V. huzur dersi heyetine dair görsel	123
Resim 26. 1293 yılı huzur dersi dua faslı	124
Resim 27. A'râf 7/28. âyetin muhtemel soru-cevap faslının bir bölümü	125
Resim 28. A'râf 7/28. âyetin usûl meselelerine dair bölüm	127
Resim 29. A'râf 7/40-41.âyetleriyle ilgili takrir metninin ilk sayfası	129
Resim 30. 1294 yılı Huzur Dersi'nde Âsım Efendi'nin takrir sırası ve heyetinin değişimi .	130
Resim 31. A'râf 7/40-41. âyetlerine dair ders davetiyesi	131
Resim 32. A'râf 7/40.âyetine dair Ebu Hayyan ve İbn Âdil'in tefsirinden kaydedilen bölümler	133

Resim 33. A‘râf 7/40-41.âyetlerinin dua bölümüne dair bir görsel.....	134
Resim 34. A‘râf 7/40.âyetine dair soru-cevap bölümünün bir kısmı.....	135
Resim 35. 1296/1879 yılı IV. Huzur Dersi’ne dair bir görsel	137
Resim 36. 1296 yılı IV. Huzur Dersi’nin soru-cevap bölümüne ait görsel	137
Resim 37. A‘râf 7/70-71. âyetlerin takrir metninin sonuç ve dua kısmı	140
Resim 38. A‘râf 7/70-71.âyetlerin muhtemel soru-cevap faslına dair bölüm	142
Resim 39. A‘râf 7/83-84.âyetlerin soru-cevap bölümüne dair görsel.....	144
Resim 40. A‘râf 7/83-84. âyetlerin takririne katılan heyete dair bir görsel.....	145
Resim 41. 1898 yılı II-III. Huzur Dersleri takrir heyetlerine dair görsel.....	149
Resim 42. A‘râf 7/96.âyetin muhtemel soru-cevap bölümüne dair görsel	148
Resim 43. 1299 yılı A‘râf 7/111-114.âyetlerinin takrir metnine dair görsel	151
Resim 44. 1299 yılı III. Huzur dersi meclisini gösterir belge	152
Resim 45. A‘râf 7/133.âyetinin takririne dair görsel.....	154
Resim 46. 1300 yılı III. Huzur Dersi heyetini gösterir belge	155
Resim 47. A‘râf 7/144. âyetin takrir bölümüne dair görsel.....	157
Resim 48. A‘râf 7/144.âyetinin dua faslına dair görsel.....	158
Resim 49. 1301 yılı III. Huzur Dersi heyetini gösterir belge	159
Resim 50. A‘râf 7/154. âyetin takririne dair bir görsel.....	160
Resim 51. 1302/1885 yılı III. Huzur Dersi heyetine dair bir görsel	161
Resim 52. A‘râf 7/177-78. âyetlerinin takrir bilgilerine dair görsel.....	163
Resim 53. 1305 yılı Huzur Dersi takrir bölümüne ait görsel.....	167
Resim 54. 1305 yılı münazara heyetini gösterir belge	169
Resim 55. 1306 yılı huzur dersi takrir bölümüne ait görsel	171
Resim 56. 1307 yılı Enfâl 8/19. âyetin takririne dair görsel.....	173
Resim 57. Enfâl 8/31. âyetin takrir bölümüne dair görsel.....	176
Resim 58. 1308 yılı I. Huzur Dersi’ne katılan ilmi heyeti gösterir belge.....	177
Resim 59. 1309 yılına ait ders kaydına eklenen davetiye metni.....	179
Resim 60. Enfâl 8/41. âyetin takriri ve duâ faslına ait görsel.....	179
Resim 61. Âsım Efendi’nin 1309/1892 yılı Enfâl 8/41. âyetinin takririne dair resmî davetiye.....	180
Resim 62. 1309 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir davetiye.....	181
Resim 63. Enfâl 8/52. âyetin takririni gösterir görsel.....	184
Resim 64. 1310 yılı müzakere heyetini gösterir görsel	185
Resim 65. 1311/1894 yılı müzakere heyetini gösterir belge	188

Resim 66. Tevbe 9/6. âyetin takrir metnine dair görsel.....	189
Resim 67. 1312 yılı müzakere heyetini gösterir belge	190
Resim 68. 1313 yılı Tevbe 9/19.âyetinin takririne dair görsel	193
Resim 69. 1313/1896 yılı müzakere heyetine dair görsel.....	195
Resim 70. 1314/1897 yılı I. Huzur Dersi takrir ve dua metnine dair görsel.....	197
Resim 71. Tevbe 9/32-33. âyetlerin müzakere heyetine dair görsel.....	198
Resim 72. 1316/1899 yılı Tevbe 9/55-57.âyetlerinin takrir metnini gösterir belge	200
Resim 73. 1316/1899 yılı, Tevbe 9/55-57.âyetlerinin takrir heyetini gösterir belge.....	201
Resim 74. 1317 yılı Tevbe 9/68-69. âyetlerin takrir metnine dair görsel	202
Resim 75. 1317 yılı I. Huzur Dersi icra heyetine dair görsel	203
Resim 76. 1318/1900 yılı Tevbe 9/84. âyetin takrir kaydına dair görsel.....	206
Resim 77. 1318/1900 yılı müzakere heyetini gösterir belge	208
Resim 78. Âsım Efendi'nin 1318 yılı Huzur Dersi davetiyesi	208
Resim 79. 1319 Tevbe 9/97-98. âyetlerin takrir bölümüne dair görsel	211
Resim 80. 1319 yılı I. Huzur Dersi'nin ilmi heyetine dair görsel	211
Resim 81. Tevbe 9/113-114. âyetlerin takririne dair görsel	214
Resim 82. 1320 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir belge.....	215
Resim 83. 1321/1903 yılı I. Huzur Dersi Yûnus 10/1-2.âyetlerin takririne dair görsel	216
Resim 84. 1321 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir belge.....	218
Resim 85. 1322/1904 yılı I. Huzur Dersi icra heyetini gösterir belge.....	220
Resim 86. 1323/1905 yılı Yûnus 10/32-33. âyetlerin takrir metni	221
Resim 87. Âsım Efendi'nin defterlerindeki Yûnus 32-33. âyetlerin takrir heyetine dair görsel.....	222
Resim 88. Esâmi Defterleri'ndeki Yûnus 32-33. âyetlerin takrir heyetine dair görsel.....	222
Resim 89. Yûnus 10/53-56. âyetlerinin müzakere heyetine dair müellif envanterindeki görsel.....	225
Resim 90. Yûnus 53-56. âyetlerinin takrir heyetine dair Esâmi Defterleri'ndeki belgenin görseli.....	225

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.d.	: Adı geçen Dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.mk.	: Adı geçen makale
a.g.y.	: Adı geçen yazar
AÜİFTD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BÜSBE	: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
C.	: Cilt
d.	: Doğum
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ef.	: Efendi
edt.	: Editörler
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İİH	: İzmirli İsmail Hakkı
İTÜSBE	: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜKTY	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar

İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İÜYSKTY	: İstanbul Üniversitesi Yıldız Saray Kütüphanesi Türkçe Yazmalar
İYV	: İlim Yayma Vakfı
KÜİFD	: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
N.	: Ramazan ayı
nr.	: Numara
r.	: Rûmi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
SYE Ktp.	: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TSMTYEH	: Topkapı Saray Müzesi Türkçe Yazmalar Emanet Hazinesi
t.y.	: Tarih yok/Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat
vd.	: Ve devamı

vr. : Varak

yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Tarih sayfaları ümerâ-ulemâ buluşmalarının farklı misallerini günümüze aktarır. Tarihte İslâm devleti olarak öne çıkan ulusların ilk dönemlerinden itibaren bu iki unsurun toplanmalarının muhtelif zaman ve mekânlarda gerçekleştiği bilinmektedir.¹ Osmanlı devletinde de bu birlikteliğin örnekleri farklı meclislerde görülmektedir. Devletin özellikle son çeyreğinde icra olunan Huzur Dersleri yapısal olarak öncekilerden farklı bir hüviyete sahiptir. Bu toplantılardan önce resmî tören düzenlenmesi,² sadece Ramazan ayında yapılması, çok sayıda ilim adamının özel statüde katılım göstermesi, meclisteki takrirlerin sorgulanabilirliği ve dahası Huzûr-ı Hümâyûn Dersleri’ni diğer ilmî meclislerden farklı kılan özelliklerden bazılarıdır.³

Huzur Dersleri; h.1136 yılında Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın öncülüğünde başlayan h. 1172 yılında padişah III. Mustafa’nın fermanıyla saltanat makamında icra edilmek üzere resmîyet kazanan, yılın her Ramazan ayında biniş merasiminin ardından hilafetin ilgasına (m.1924) kadar devam eden, şeyhülislamın seçimi ve padişahın tayini ile tertip edilen seçkin ilim adamlarının padişahın

¹ Bu geleneğin tarihteki örneklerinden bazıları şöyledir: Abbasiler döneminde Mansur (754-775), Mehdi (775- 785), Reşîd (786-809) ve Me’mûn (813-833) gibi halifelerin bu meclisleri tertip etmeleridir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasîler”, **DİA**, İstanbul, 1988, C. I, s.31-48. Yine Mısır’da Bahrî Memlûkleri (1250-1382) ve Burcî Memlûkleri’nin (1382-1517) de bu meclisleri tesis ettikleri görülmektedir. Bkz. İsmail Yiğit, **İslâm Tarihi**, İstanbul, Kayıhan yay., 1991, C. VII, s. 95-133; Kâzım Yaşar Koprman, “Burciyye”, **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, s. 419-420. Ayrıca Ömer Kara, Huzur Dersleri’nin tarihteki benzer yapılarını ve Osmanlı’da umerâ-ulemâ buluşmalarının örneklerini de kapsayan bir çalışma kaleme almıştır. Bu araştırmasında Kara; ilim adamlarının, devlet idarecileriyle buluştuğu meclisleri, geçmişten günümüze “muhâvere, müsâmere, tedris, ta’lim, muhâdara, müzâkere, münâzara, mücadele/cedel, mükâbese, makâme, mühâlefe/hilâf” kavramları etrafında tahlil etmektedir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bakınız: Ömer Kara, “İslâm Geleneğinde Ümera Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, **Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II**, s. 299-309.

² Huzur Dersleri “Biniş Saltanatı/Hümâyûnu” adı verilen resmî bir törenden sonra tertip edilirdi. Konuyla ilgili detaylı bilgiye araştırmamızın “1.1.1.1. Biniş Merasimi” bölümünde yer verilecektir.

³ Ebûl’ulâ Mardin, Huzur Dersleri’ni şöyle tarif etmektedir: “*Huzur Dersi terimi Hicri 1172 Ramazan’ından itibaren her sene Osmanlı Padişah’ının huzur ile muayyen mütebahhir ve İslâm dini ile mütedeyyin zatlardan terekkiüp etmek üzere Ramazan günleri sarayda münakit ilmî mecliste (Kazı Beyzâvî tefsiri)’ni müzakereli tarzda tedrisi ifade etmek üzere kullanılan bir istilâhdır.*” Bkz. Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, 1956, C. I, s.13.

meclisinde Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzil* isimli eseri bağlamında ilgili âyetleri tahlil etmek üzere toplandıkları ilmi faaliyetler.

Araştırmamızda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde icra olunan Huzur Dersleri'nin tefsir ilmi açısından kaynak olup olamayacağı ve tefsir literatüründe tasnif edilebilirliği incelenecektir. Akademik araştırmalara da konu olan bu derslerin muhteva cihetiyle belirgin düzeyde tahlil edilemediği düşünülmektedir. Günümüzde ulaşabildiğimiz ders defterlerinin sınırlı sayıda olması bu durumun önemli gerekçelerindendir. Bunun yanı sıra mevcut takrir defterleri tahlil edilirken içerik incelemesinden ziyade bu geleneğin tanıtım ve unsurlarına yönelik daha çok tarih ilmi perspektifiyle belge analizi çalışmaları yapıldığı gözlemlenmektedir.⁴ Bu durum ders defterlerinin tanıtımının içerik tahlilinin önüne geçtiği izlenimini güçlendirmektedir.

İslâmi ilimler alanında Huzur Dersleri'nin içeriğini merkeze alarak yapılan çalışmalar henüz yaygınlık kazanmamıştır. Muhtevasında Kur'an-Tefsir malzemesinin yoğun olarak kullanıldığı öngörülen bu derslerin metinlerini tefsir ilminin hususi bilgisi olarak inceleyen araştırmaların ise azınlıkta olduğu tespit edilmiştir.⁵ Bu durum Huzur Dersleri'ni tanımlama ve nitelendirme problemine aynı zamanda literatürde tasnif sorununa neden olarak düşünülmektedir. Huzur Dersleri ile ilgili henüz sınırlı sayıda malzemeye ulaşılmış olması, tarih ve edebiyat alanlarındaki incelemelerle konunun tamamlandığının öngörülmesi, içerik analizi yapılmaksızın salt bir Ramazan âdeti olarak tanımlanması, Ramazan ayına has bir sohbet meclisi olarak düşünülmesi, ulemanın terfî almak üzere katılabilmek için yoğun çaba sarf ettiği bir taltif töreni olarak tasvir edilmesi bu durumun sebeplerinden bazıları olarak sayılabilir. Araştırmamız bu soru(n)ları nitelikli olarak analiz edecek, Huzur Dersleri'nin içeriğindeki verileri tefsir ilminin bilgisi olabilirliği nazarıyla inceleyecektir. Buradan

⁴ Bazı örnekler şöyledir: Osman Öztürk, "Ramazan Mübâhaseleri: Huzur Dersleri" **Diyanet Dergi**, Ankara, 1971, s.112-113; İsmail Kara, "Huzur Dersleri'nin Tarz-ı Tahriri ve Mütevâzi Bir Müellifine Dair", **Simurg: Kitap Kokusu**, İstanbul, 2001, C. I, sy. 2-3, s. 44-51; Ayhan Işık, "Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi", **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi**, İstanbul, 2008, sy. 5, s.46-49; Enver Demirpolat, "Huzur Dersleri'ne Katılan Harput Alimler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, 2012, C. XVII, sy. 2, s.213-23; Arzu Atmaca, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, İstanbul, 2018.

⁵ Meseleyi tefsir ilminin konusu olarak inceleyen; Ömer Kara, Aydın Temizer, Mustafa Ünver ve bazı araştırmacıların alana dair çalışmalarını bu nitelemenin dışında tutmamız gerekecektir. Araştırmamızın "Literatür Değerlendirmesi" bölümünde ilgili çalışmalara dair izahatta bulunulacaktır.

hareketle Huzur Dersleri'nin bir tefsir türü ve tefsir ilmine kaynak olabilme durumu tetkik edilecektir.

Huzur Dersleri'nin tefsir literatüründe tahlil edilmesini etkilediğini düşündüğümüz bir diğer konu ise “tefsir tarihi” yazımıyla ilgilidir. Goldziher (v.1921) *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung* isimli eserinde tefsir tarih yazımına modern bir tasnif yöntemi teklif etmektedir. Burada klasik usûldeki tabakât türü tasnife alternatif kronolojik bir metot sunulmaktadır. Oryantalist düşünce ile telif edilen ilk tefsir tarihi eserleri incelendiğinde İslâm dünyasının siyasi-coğrafi düzlemde ayrıştırıldığı buradan hareketle de Mısır-Hint bölgesi temsilcilerine ayrıcalıklı yer verildiği Osmanlı ve Türkiye'ye ise yer verilmediği dikkat çekmektedir.⁶ Bu akım İslam dünyasında telifte bulunan araştırmacıları da etkilemiştir. Meselâ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin* (Kahire,1961) isimli eserinde oryantalistlerin tasnifini takip ederek Mısır ve Hindistan âlimlerinin tefsir çalışmalarına yer vermekte Osmanlı ulemasını ise görmezden gelmektedir. Bu tanzimin etkileri ülkemizde İsmail Cerrahoğlu ve Muhsin Demirci'nin *Tefsir Tarihi*⁷ adını verdikleri eserlerinde görülmektedir.⁸ Bu silsilede yer alan yazar ve eserlerin ilginç bir şekilde “Osmanlı tefsir tarihi/literatürü”ne temas etmemeleri hepsinin ortak özelliği olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan muasır olarak görebileceğimiz Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi'nin (v.1926) *Tefsir Tarihi*⁹ ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (v. 1971) *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*¹⁰ gibi tabakât tarihi usulünce kaleme alınan eserlerde ise Osmanlı tefsir müktesebatının üzerinde durdukları belirlenmiştir. Dolayısıyla tefsir literatüründe Osmanlı müktesebatına yer verilmemesinin; kısmen oryantalist bakış

⁶ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Dücan Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası-Bir Histogramik Eleştiri Denemesi-”, *İslamiyat*, 2/4 (Ekim-Aralık 1999), s.51-73.

⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: DİB Yayınları, 1988; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, MÜİFV, 2008.

⁸ Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2012, s. 61-65.

⁹ Bergamalı Ahmet Cevdet Bey (1344-1925), *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.

¹⁰ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l-Müfessirin*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği yay., C. I-II, s. 1960.

açısı, biraz da şerh ve haşiyeye türü eserlere müstakil bir kaynak hüviyetinde değer atfedilmemesine bağlı olduğu öngörülmektedir.¹¹

Bu süreçte Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarının ihmal edilmesine dikkat çeken Sakıp Yıldız, Ziya Demir, Muhammet Abay, Mehmet Akif Alpaydın gibi araştırmacılar ilgili eserlerinde nitelikli çalışmalarda bulunarak Osmanlı tefsir müktesebatını tasnif etmeye çalışmışlardır.¹² Bu eserlerde ortaya çıkarılan literatürün yanında muhtevâsından hareketle Huzur Dersleri de Osmanlı dönemi tefsir faaliyeti olabilirliği nazarıyla araştırılmalıdır. Araştırmamızın sonuçları itibarıyla Huzur Dersleri bir tefsir faaliyeti olarak kabul görmesi halinde Osmanlı Tefsir literatüründe yer almalıdır. Araştırma bu perspektiften hareketle Huzur Dersleri'nde uzun yıllar görev alan mukarrir Âsım Efendi'nin kayıtlarını inceleyerek bunun tefsir faaliyeti olabilirliğini analiz edecektir.

Araştırmanın örneklemini Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (d.1836-v.1911), Sultan Abdülazîz ve II. Abdülhamit Han dönemlerinde toplamda kırk bir (41) yıl Huzur Dersleri'ne tanıklık etmiştir. Âsım Efendi, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi mücadelelerinin yoğun olduğu zaman dilimine tekabül eden bu yıllarda otuz üç yıl mukarrir sekiz yıl da muhatap olarak görev yapmıştır. Bu evrede bir ilim adamı olarak onlarca yıl Huzur'da söz söyleyebilmek ve Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlamak bazı hassasiyetler sahip olmayı gerektirebilir. Bu durum müellife ait Huzur Dersi risalelerini fonksiyonel ve mevcut malzemenin satır arası okumalarını değerli kılmaktadır. Böyle bir süreçte âyetlerin hususi bir heyetle özel bir meclis huzurunda yorumlanması ve güncel soru-sorunlara dair ulemaya bir nevi münazara imkânı tanınması bu derslerin nitelikli-sistematiik olarak incelenmesini gerektirmektedir.

¹¹ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliiği Üzerine", **İslâmiyât**, 2005, C. VIII, sy.1, s.11-24; Mesut Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2014, sy. 31, s. 33-65; M. Akif Alpaydın, "Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul SBE, 2015; Necmettin Gökkır, "Tefsir Tarihi Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberi Tefsiri Matbuatı Örneği" **KİSBU İlahiyat Dergisi**, 2019, C.I, sy.2, s.7-24.

¹² Sakıp Yıldız, "Osmanlı Tefsir Hareketin Toplu Bakış", **UÜİFD**, Bursa, 1987, C. II, sy.2; Muhammet Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, 1999, C.IV, sy.6, s. 249-303; Ziya Demir, **XIII-XVI.Yy. arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar Yay. İstanbul, 2007.

Huzur Dersleri'ne dair ulaşabildiğimiz defterlerin çoğu mukarrir-muhataplara veya diğer katılımcılara ait kayıtlardır. Sınırlı sayıda ulaşabildiğimiz bu notlar Huzur Dersleri'nin içeriğini deşifre etmekte ve hangi ilim dallarıyla irtibatlandırılabilceğı sorunsalına çözüm olarak yoğun veri sunmaktadır. Üstelik II. Abdülhamit'in emriyle kayıt altına alınmasını istediğı Huzur Dersi evraklarının günümüzde çok azına ulaşılabilir. Bu fermanın tatbikatına yönelik mukarrirlerce takdim edilen yirmi dört adet defter İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Kitaplığı'nda yer almaktadır. Âsım Efendi de bu dönemde otuz iki yıl takirde bulunmuştur. Ancak kendisinin bu fermana mukabil sunmuş olabileceğı ders kayıtlarına henüz ulaşamamıştır. Dolayısıyla Âsım Efendi'ye ait incelediğimiz otuz Huzur Dersi'nin belgeleri bu cihetle hususi öneme sahiptir.

II. ÇALIŞMANIN AMACI VE HEDEFLERİ

Araştırmamızda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde icra olunan Huzur Dersleri'nin içerik analizi bir mukarririn kayıtları etrafında incelenecek ve bunun tefsir ilmi açısından kaynak olabilirliği ve buna bağılı olarak tefsir literatüründeki konumu tespit edilecektir. Bu amaçla bir mukarrir üzerinden şahıs ve eser incelemesi yapılacak ve bu ilim adamının tefsirdeki müfessirlik kimliğine ulaşılacaktır. Bu gayeyle araştırmamızın ilk bölümünde Âsım Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliğı ve eserleri tetkik edilecektir.

Araştırmamızda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde icra olunan Huzur Dersleri'nin icrasına yönelik detaylar da araştırılacaktır. Buradan hareketle bu derslerin bir plan ve sistem çerçevesinde mi tatbik edildiğı yoksa ulemanın kişisel faaliyeti olarak mı gerçekleştirildiğı belirlenecektir. Bu inceleme Huzur Dersleri'nin mahiyetine dair verilere ulaşmamızı sağlayacak böylece derslerin ilmi gelenekte nasıl tanımlanması gerektiğine dair bilgilere erişme imkânı elde edilecektir. Bu amaçla Huzur Dersleri'nin tarihçesi, icra unsurları, paydaşları, katılımcıları, zamanı ve diğer ilkeleri analiz edilecektir.

Araştırmamızda müellifin eserlerini inceleyerek ilmi yetkinliğı ve behresine dair detaylara nüfuz etme imkânı bulunacaktır. Böylece mukarririn birikiminin derslere yansması ve takirde bulunduğu âyetleri yorumlama sürecine etkisi izlenebilecektir.

Bu veriler aynı zamanda bir Osmanlı aliminin ilmi birikimiyle ilgili âyetleri nasıl bir perspektifle yorumladığını ve dönemsel temayülleri ortaya çıkarmamızı sağlayacaktır.

Derslerin kronolojisini oluşturacağımız bölümde ise Huzur Dersleri'nin ne tür bir ilmi faaliyet olduğunu tahlil edeceğiz. Böylece bu derslerin kişilere bağlı olmadığını planlı bir tefsir faaliyeti olabilme durumunu analiz edeceğiz. Takrir edilen âyetlerin seçim kriterleri, mukarrir ve muhatap efendiler özelinde birbirinden bağımsız dersler olarak mı icra edildiğini yoksa bütünleşik bir geleneğin parçalarının görevlendirilen ilim adamlarınca belirli bir zaman aralığında hususi bir meclis önünde müzakere edilerek yorumlanma boyutunda mı olduğunu belirlememizi sağlayacaktır. Bu bağlamda oluşturacağımız Huzur Dersleri Kronolojisi bu derslerin ne tür bir faaliyet olduğu ve tefsir ilmiyle irtibatını parçadan bütüne incelememizi sağlayacaktır. Müellifin ders defterlerine yönelik incelememizde ise kendisinin dağınık formda olan kayıtlarını tasnif edecek, derslere hazırlık sürecini araştıracağız. Yine burada müellifin kaynaklarını, yöntemini bunlardan hareketle bilgi üretme durumunu ve bunların tefsir ilmi açısından değerini ulûmu'l-Kur'ân bağlamında tahlil edeceğiz.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersi belgelerinin muhteva analizini yapacağımız bölümde müellifin Kur'ân-tefsir yorumunu ne kadar gerçekleştirdiğini ve bu yorumun ne kadar isabetli olduğunu tespit edeceğiz. Burada tefsir ilminin yöntem ve metotlarından istifadeyle ders kayıtlarının inceleyeceğiz. Bunlar bize Gümölcineli Âsım Efendi örneğinde Huzur Dersleri'nin tefsir ilmi için bir kaynak olup olamayacağını ve nasıl bir tür olduğunu gösterecektir. Buradan hareketle de müellifin kullandığı kaynakları inceleyerek Âsım Efendi'nin tefsir literatüründeki yerini belirleyeceğiz.

Müellifin Huzur Dersleri'nin usul ve metodoloji bağlamında tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Böyle bir tahlilin derslerin mahiyetine dair tartışmalara belirgin bir düzey kazandırabileceği düşünülmektedir. Böylece bu derslerin muhtevastaki hem geniş Kur'ân-Tefsir müktesebatına hem dersin kaynaklarına nüfuz edilebilecektir. Nitekim ulaşabildiğimiz kadarıyla Huzur Dersleri envanteri bu paradigma etrafında ya incelenmemiş ya da göz ardı edilmiştir. Bu durum Osmanlı tefsir literatüründe Huzur Dersleri'nin tasnif edilememesinin sebepleri arasında da zikredilebilir. Araştırmamızda Âsım Efendi örneğinde ders kayıtlarının tefsir

ilminin bilgisi olarak incelenmesiyle Huzur Dersleri'ne dair müphemliğin aralanması hedeflenmektedir. Araştırmamızın sonuçları itibarıyla söz konusu belirsizliğin giderilmesi ve Huzur Dersleri'nin tefsir ilmiyle olan irtibatının tespit edilmesinde önemli referanslar sunacağı öngörülmektedir. Ayrıca bu sonuçlar Huzur Dersleri'nin tefsir literatürü ve Osmanlı tefsir tarihindeki konumunun tespit etmemizi sağlayacaktır. Bunların işlevselliği bağlamında Âsım Efendi örneğindeki belgelerin tetkikiyle bu derslerin nerede durduğuna ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğine yönelik verilere ulaşabilecektir. Dolayısıyla çalışmamız Huzur Dersleri'ne dair bilgi ve belgeleri araştırmanın ötesinde söz konusu müktesebatı, tefsir ilminin pratik bilgisi olarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

Müellifin bu risâlelerinde bir tefsir ürünü olabilirliği incelenecektir. Sadece nakillerle mi yetindiği yahut âyetleri bir usûl bağlamında mı yorumladığı tahlil edilecektir. Bu paradigmadan hareketle Huzur Dersleri'nin ne tür bir ilmi faaliyet olarak kabul edileceği, derslerin içeriğinde hangi meselelerin tetkik edildiği, örnek alınan defterlerden hareketle söz konusu meclislerde iddia edildiği gibi sadece Beyzâvî tefsiri mi okunup takip edildiği, soru-cevap fasıllarının hangi keyfiyette gerçekleştiği meseleleri tetkik edilecektir.

Huzur Dersleri'nin -bir şekilde- tefsir ilminin mevzûsu olarak incelenmesinin yaygınlık kazanamaması aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tekabül eden sosyal ve siyasi olaylar bileşeninde ilmiye sınıfına yöneltilen eleştirilerden etkilenmesiyle de ilişkilendirilebilir. Zira bu derslerin muhteva cihetiyle araştırılmaksızın mahiyetine dair genel değerlendirmelerde bulunulması nitelikli araştırma sürecine geçilemeyeşinin gerekçelerinden olabilir. Diğer yandan Padişah II. Abdülhamit sonrası yazılan hatırat türü eserlerde tenkit edilen ilmiye sınıfı ve Huzur Dersleri ulemanın ilmi pâyeye ve ihsan almaları amacıyla tertip edilen Ramazan âdeti olarak yorumlanmıştır.¹³ Dönemin siyasi ve politik meselelerin ilmiye sınıfına yönelik eleştirileri ne derece etkilediği, hatırat ve benzer türde yazılan eserlerin tarihi gerçekliği ne kadar yansıttığı çapraz okumalarla müstakil bir mevzu olarak tahlil edilmelidir. Araştırmamız bu tenkitleri bir kenara bırakıp meseleyi tefsir ilminin temel

¹³ Halid Ziya Uşaklıgil, “**Saray ve Ötesi: Son Hatıralar**”, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1965, s. 55, 230-233.

parametreleri etrafında kritik ederek akademi ve ilim dünyasında konuya sistematik ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmasına dikkat çekecektir.

Huzur Dersleri'nin içeriğini tetkik eden sınırlı sayıda araştırmaya ulaşılmıştır. Ne var ki bu incelemelerin makale ölçeğinde olması ve müstakil bir-birkaç Huzur Dersi'nin tanıtımını gaye edinmesi içerik tahlilinin de önüne geçtiği izlenimini güçlendirmektedir. Buna en somut delil derslerin deşifre edilmesi yani transkripsiyon yapılması örnek gösterilebilir. Bu durum Huzur Dersleri'ne yaklaşımda karşılaşılan yapısal soruna dair kapalılığı aralamaya sınırlı bir katkı sunmaktadır. Oysaki Huzur Dersleri salt bir ilmin konusu olarak, usûl ve metodoloji bağlamında incelenebilseydi sorunun çözümüne belirgin bir düzey kazandırılabilme imkânı elde edilebilirdi. Yine bu soruna bağlı olarak Huzur Dersleri'ne tefsir literatüründe yer verilmemesini zikredebiliriz. Ne var ki araştırmamız temel amacından hareketle Âsım Efendi'ye ait Huzur Dersi risâlelerinin tefsir ilminin bilgisi-konusu olup olamayacağını tetkik edecektir. Zira bu derece yoğun ve sistemli gerçekleştirilen Kur'ân faaliyetlerini nasıl tanımlamak gerekeceği belirsizdir. Ayrıca Osmanlı tefsir araştırmalarının yakın döneme kadar ötelenmesi bu müktesebatın yalın hâliyle bir mevîza ve gelenek bağlamında tatbik edilen ritüel yahut âdet olarak değersizleştirilmesinden kaynaklanabilir mi? Osmanlı Dönemi Kur'ân çalışmalarının tefsir literatüründe yer bulamayışı Huzur Dersleri'nin de Osmanlı Tefsir Literatüründe yer alamayışını etkilemiş midir? Bütün bu sorulardan hareketle araştırmamızda Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri; içerik, kaynak ve yöntem, tefsir ilminin bilgisi-mevzûsu olabilirlik kıstasıyla tahlil edilecektir.

Huzur Dersleri'nde yüzlerce mukarrir takrirden bulunmuştur. Bu ilim adamlarının söz konusu meclislere nasıl ve hangi kaynakları kullanarak hazırlandıkları, etkileşimleri, varsa ideolojik veya itikadî-mezhepsel yönelim ve hassasiyetleri, kendilerine yöneltilecek soru-cevaplarla ilgili özel bir çalışma yapıp yapmadıkları gibi detaylar tahlil edilmesi gereken ve sürecin arka planını aktaran özel bilgilerdir. Bu yönüyle araştırma örneklemimizin notları arasında kendisinin derslere hazırlık sürecinin detaylarına ulaşılabilmesi öngörülmektedir. Burada ulaşacağımız bilgiler araştırmamızın hipotezi bağlamında Huzur Dersleri'nin tefsir ürünü olabilirliği ve de tefsir literatüründe yer edinebilme sorunsalı cihetiyle tahlil edecektir.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı tefsir mirasının göz ardı edildiğine dair söylemlerin üzerinden günümüz itibarıyla onlarca yıl geçmiştir. Mesele bu mecradan hareketle çok sayıda makale, tez ve benzeri yayınlarda incelenerek farklı örnekleriyle tahlil edilmiştir. Geline nokta tüm bu araştırmalar Osmanlı dönemi Kur'an ve tefsir çalışmalarının tespit edilmesinde ve ilgili müktesebatın tefsir literatüründe tanımlanmasında katkı sağlayıcı niteliktedir. Öte yandan Osmanlı dönemi tefsir ve Kur'an araştırmalarının son yıllarda revaçta olması Huzur Dersleri'nin bu müktesebata dahil olabilirliliğini düşündürmektedir. Zira gelenekteki tefsir faaliyetlerinden yapısal olarak ayrışan, seçkin ilmî heyet tarafından âyetlerin farklı cihetleriyle yorumlandığı Huzur Dersleri'nin başta tefsir ve Kur'an ilimleri olmak üzere İslâmî ilimlerle irtibatının tetkiki önem arz etmektedir. Zira bu derslerin içeriğinde nelerin konuşulup mütalâa edildiğine dair bilgiler gün yüzüne çıkarılmadığı müddetçe, tarih ve edebiyat disiplinlerinin elde ettiği verilerle bir tasnifte bulunmaktan öteye gidilemeyecektir.

Huzur Dersleri'ni müstakil eser düzeyinde inceleyen araştırmaların başında Mardin'in *Huzur Dersleri* isimli telifi gelmektedir. Bu eser alanda temel kaynak niteliğindedir.¹⁴ Yazar, bu kitabını yayımlamadan önce konuyla ilgili çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasında bölümler halinde makale olarak neşretmiştir.¹⁵ Daha sonra bu kitabın birinci cildi yayımlanmış (1956) ancak diğer ciltleri tamamlanamadan vefat etmiştir. Kalan iki cildi ise o dönemki asistanı İsmet Sungurbey yayına hazırlamıştır. (1966) Mardin, eserinin I. cildini sekiz bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde, "Huzur Dersleri'nin Tarif ve Mahiyeti" (s.13-59), ikincisinde "Huzur Dersleri'nin Tarihçesi" (s.63-83), üçüncü bölümde "Meclisler ve Teşkil Tarzı" (s.84-88), dördüncü bölümde "Huzur Dersleri'nde Riâyet Olunan Kâideler" (s.89-95), beşinci de "Mukarrir ve Muhatapta Aranan Vasıflar, Seçime Ait Ana Kâideler ve Bu Kâidelerin Geçirdiği İstihâleler" (s.99-108), altıncı da "Huzur Dersleri Usûlü'nün Başlangıcından Sonuna Kadar Mukarrirlikte Bulunanların

¹⁴Her ne kadar Mardin'den önce konuyla ilgili çalışmalar olsa da onun bu eseri söz konusu geleneğe dair müktesebatı derleyip toparlaması bakımından önemlidir.

¹⁵ Mardin, "Huzur Dersleri", **İÜHF Mecmuası**, İstanbul, 1950, C. XVI, s. 993-1053; İstanbul, 1951, C. XVII, s.731-785; İstanbul, 1952, C. XVIII (1-2), s. 296-453; İstanbul, 1952, C. XVIII (3-4), s. 988-1040; İstanbul, 1954, C. XIX (3-4), s. 821-868.

İsimleri” (s.109-115), yedinci kısımda “Huzur Dersleri Usûlü’nün Başlangıcından Sonuna Kadar Muhataplıkta Bulunanların İsimleri” (s.115-164) sekizince bölümde ise “Huzur Dersleri’nin Senelik İctimâ Heyetleri” (s.164-606) başlıklarıyla neşretmiştir. Böylece ilk cildi sekiz bölümden oluşan, ikinci ve üçüncü ciltlerde ise meselenin çok yönlü değerlendirildiği bu eser, Huzur Dersleri’yle ilgili ansiklopedi hüviyetine sahip önemli bir kaynaktır.¹⁶

Ülkemizde Huzur Dersleri üzerine çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan kimi meclislerin icra ve unsurlarını incelerken kimisi de ders defterlerini yahut bazı mukarrir-muhataplar özelinde geleneği tanıtmayı tercih etmiştir. Son dönemde Huzur Dersleri’ne iştirak eden ilim adamlarını memleketleri özelinde tetkik eden araştırmaların revaç bulduğu da gözlemlenmektedir.¹⁷ Ne var ki bunların çoğunun Mardin’in *Huzur Dersleri* eserine zeyl mesabesinde olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca konuyla ilgili ülkemizdeki yayınlar incelendiğinde, tarih ve edebiyat alanında gerçekleştirilen çoğu belge merkezli araştırmaların öne çıktığı tespit edilmiştir.¹⁸ Bunlarda daha çok, derslerin icrasına yönelik bilgilere, mukarrir-muhatapların biyografilerine, tespit edilen müzâkere metinlerinin transkripsiyon edilmesine yönelik incelemelerde bulunulmuştur.¹⁹ Bu araştırmalar Huzur Dersleri’nin keyfiyetine özgü

¹⁶ Mardin, **Huzur Dersleri**, C. I-II-III, İstanbul, 1956 (I. cilt), 1966 (II. ve III. cilt).

¹⁷ Mesela bkz. Bahri Ata, “Huzur Dersleri ve Bolulu Ulema”, **Bolu Üçtepe Dergisi**, Bolu, 1997, C. LXXV, s. 3-4; Enver Demirpolat, “Huzur Dersleri’ne Katılan Harputlu Âlimler”, **FÜİFD**, 2012, C. XVII, sy. 2, s. 213-237; Ömer Kara, “Osmanlıda Huzur Dersleri’ne Katılan Erzincanlı Âlimler”, **Uluslararası Erzincan Sempozyumu- Bildiriler**, Erzincan, 2016, C. I, s. 1003-1023; Ömer Kara, “Osmanlı’da Huzur Dersleri’ne Katılan Erzurumlu Âlimler”, **AÜİFİTD (İLTED)**, 2017, C. XLVII, sy. 47, s. 57-74; Alparslan Kartal, “Huzur Dersleri’ne Katılan Karşı Âlimler”, **KÜİFD**, 2017, C. IV, sy. 8, s.224-243; Yakup Koçyiğit, “Huzur Dersleri’ne Katılan Çankırı Âlimler”, **Çankırı’nın Manevî Mimarları**, Çankırı, 2017, s. 353-361.

¹⁸ Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde bunların daha çok Huzur Dersleri’nin tarihçesi ve tatbikatını tanıtmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bunlara dair bazı örnekler şöyledir: Mustafa Sabri Efendi, “Huzûr-ı Hümayûn Dersleri”, **Beyânülhak**, İstanbul, 1908, C. II, sy. 1, s. 3-6; Mehmed Zeki Pakalın, Huzûr-ı Hümayûn Dersleri, **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, İstanbul, 1918, C. III, sy. 74, s.816-819. Mardin, **Huzur Dersleri**, C. I-III; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Huzur Dersleri”, **Osmanlı Devleti’nin İlim Teşkilatı**, Ankara, 1965, s. 215-222; Semiha Omay, “**Huzur Dersleri ile ilgili Konuşmalar**”, İstanbul, 1965; Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1971, C. I, s. 862 vd.; Erol Özbilgen, “Huzur Dersleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, İstanbul, İz yay., 1996, s. 116-117. Süheyl Ünver, Bir Ramazan Binbir İstanbul, **Kitabevi**, İstanbul, 1997, s. 29 vd.

¹⁹ Bu çalışmalara bazı örnekler: Osman Öztürk, “Ramazan Mübâhaseleri: Huzur Dersleri”, **Diyanet Dergisi**, Ankara, 1971, C. X, s.112-113; İsmail Kara, “Huzur Dersleri’nin Tarz-ı Tahriri ve Mütavâzi Bir Müellifine Dair”, **Simurg: Kitap Kokusu**, İstanbul, 2000, C. I, sy. 2-3, s.44-51; Ayhan Işık, “Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi”, **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü**

değerli bilgiler sunmaktadır. Ancak derslerin mahiyet ve muhtevasına dönük müphemliğin aralanmasına katkıları sınırlıdır.

Ayrıca meseleyi tefsir ilminin temel parametreleri içinde tartışmaya açan makalelerin de yayımlandığı tespit edilmiştir. Bunların ilgili literatüre değerli katkılar sundukları aşîkârdır. Ancak bir kısmının mevcut belgelere sorun-çözüm bakış açısı yerine genel tefsir nakillerinin aktarımı çerçevesinde yaklaştıkları ve ders defterlerinin transkripsiyonunu önceledikleri izlenmektedir. Diğer yandan makale ölçeğinde meselelerin bu cihetle tartışmaya açılması da pek mümkün gözükmemektedir. Literatür değerlendirmesiyle ilgili bu kısa analize yer verdikten sonra tarihi süreçte Huzur Dersleri üzerine yapılan bazı çalışmaları tahlil edecek ardından bu derslerin içeriğini öne çıkaran bazı araştırmaları tetkik edeceğiz.

Huzur derslerinin tarihçesi incelendiğinde, bu meclislerin icrasına dair padişahların sır kâtipleri²⁰ tarafından rûznâme²¹ adı verilen defterlerde tutulan kayıtlarda huzura iştirak eden mukarrir ve muhatapların hüviyetlerine dair bilgiler tespit edilebilmektedir.²² Ancak Huzur'da takdim edilen derslerin kayıtlarının düzenli tutulduğu henüz ifade edilememektedir. Üstelik derslerin kaydedilmesine dair bilgiler de ihtilaflıdır. Kimi kaynaklarda II. Mahmut döneminde Huzur Dersleri'nde not alma eyleminin başladığı²³ ifade edilse de araştırmalara göre daha önceki tarihlere ait ders kayıtları da tespit edilmiştir.

Âsım Efendi'nin Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde takirde bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Derslerin kayıtlarının tutulması ve muhafazası hususunda ulaşabildiğimiz ilk ferman ise II. Abdülhamit Han döneminin ortalarına

Dergisi, İstanbul, 2008, C. V, s. 46-49; Enver Demirpolat, "Huzur Dersleri'ne Katılan Harputlu Alimler", s. 213-237; Arzu Atmaca, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, İstanbul 2018.

²⁰ Hakkında bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzname> (Çevrimiçi) 29.01.2019.

²¹ Hakkında bilgi için Fikret Sarıcaoğlu, "Rûznâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzname> (Çevrimiçi) 29.01.2019.

²² **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, Mukarrir ve Muhatap Efendilerin isimleri nr. 128; Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 441-444.

²³ Ömer Kara, "Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", s. 531.

tekabül etmektedir.²⁴ Bu dönemde takrirden bulunan Âsım Efendi'nin ders kayıtlarından saraya tevdi edilen vesikalarına ise henüz ulaşamadık. Mesele, ulaşabildiğimiz envanter bağlamında değerlendirildiğinde ise hakkında bir hayli yazılan-konuşulan Huzur Dersleri'nin, mevcut malzeme ve araştırılma boyutu dikkate alındığında muhteva cihetiyle çok az vesika üzerinden tasvir edilmeye çalışılması da bir başka sorun olarak belirmektedir.

Araştırmamızın temel sorunsalı bağlamında literatürde değerlendirmeyi uygun gördüğümüz makale ve benzeri diğer çalışmalarda ölçüğümüz Huzur Dersleri-İslâmi ilimler ilişkisini bir yönüyle öne çıkaran, hususiyetle tefsir ilmiyle irtibat sağlayabilen eserler olacaktır.²⁵ Bu bağlamda kitap, tez, makale-müzâkere metinleri ve benzer türde çalışmaları sorunsalımız etrafında değerlendireceğiz. Buna göre Huzur Dersleri'yle ilgili ülkemizde yapılmış iki adet yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Tefsir alanında diğeri ise Tarih bölümünde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasıyla şöyledir:

- Salih Çavuşoğlu tarafından 2010 yılında “Osmanlı İmparatorluğunda Padişah Huzurunda Yapılan Tefsir Dersleri” adıyla bir yüksek lisans tezi (Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2010) hazırlanmıştır. Bu araştırmada Çavuşoğlu, Huzur Dersleri'ni genel hatlarıyla değerlendirmiş, söz konusu meclislerde siyasetin etkisini tartışmış, güncelin sosyal ve siyasi sorunlarının Huzur Dersleri'ne yansımalarını tahlil etmeye çalışmış, derslere iştirak eden muhataplardan ve mukarrirlerden birkaçının biyografisine yer vermiştir. Bu araştırmanın dönemsel çerçevesi dikkate alındığında yapacağımız çalışmayla aynı zaman dilimine tekabül ettiği tespit edilmiştir. Yazar, II. Abdülhamit dönemi Huzur Dersleri'nden on beş ders takriri üzerinden Huzur Dersleri

²⁴ II. Abdülhamit Hân (10 Şaban 1293- 6 Rebûlâhir 1327) huzurda takrir edilen derslerin derlenerek bir nüshasının İstanbul Üniversitesi, Yıldız Kütüphanesi'ne takdimini emretmiştir. Ancak bu döneme dâir ders defterlerinden kütüphane kayıtlarında ulaşılan belge sayısı 24 kadardır. Mardin, eserinde konuyla ilgili şu bilgiyi paylaşır: “... Derslerin fâidelerini tamâm için takrîrlerin Türkçe yazılarak bir eser haline ifrâğı Sultan II. Abdülhamit devrinin evâsıtına doğru (h. 1315) emrolunmuş ve bu iradedden sonra mukarrirlerden bazıları takrîrler ile suâl ve cevapları, Türkçe birer risale halinde tedvin ve zât-ı şâhâneye takdim ettikleri cihetle, masruf mesâi bu sayede kısmen olsun muhafaza olunabilmiştir. Tesadüf edilen risalelerde muhatapların suallerini zâtî mühürleri ile de tevsik ettikleri görülmektedir.” Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.7; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s.862. Mardin'in öğrencisi Semiha Omay da aynı bilgileri nakletmiştir. Bkz. Semiha Omay, **Huzur Dersleri İle İlgili Konuşmalar**, İstanbul: Hüsniyât Matbaası, 1965.

²⁵ Bkz. Ömer, “Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü”, **TALİD**, İstanbul, 2011, C. IX, sy. 18, s. 11-31.

analizi yapmıştır. Söz konusu dönemin tanıkları olan mukarrir-muhataplar özelinde çalışmasını tamamlayan Çavuşoğlu, aynı zaman diliminde otuz iki yıl takrirden bulunan örneklemimiz Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ni dikkate almamıştır. Ayrıca Çavuşoğlu, tezinin giriş bölümünde: “*Biz, Huzur Dersleri'ni tanıtırken tarih ilminden sadece gerekli olduğu kadar yararlanma noktasına gittik ve tarih araştırmamızın tefsir çalışmamızı gölgede bırakmamasına gayret ettik*” (Çavuşoğlu, 2010) şeklinde belirttiği kaygısından araştırmasını azade kılamamıştır. Üstelik Mardin ve Sungurbey'i eleştirdiği çizgiden kendi çalışmasını da kurtaramadığı gözlemlenmektedir.²⁶ Ayrıca yazarın Huzur Dersleriyle İslâmi ilimlerin özellikle de tefsir ilmi ile irtibatını kurmaya çalışırken bunu sistemli bir şekilde gerçekleştiremediği düşünülmektedir. Muhtelif yazarlar üzerinden birkaç Huzur Dersi'nin incelenmesi ve ders çözümlemeleri ilgili tefsir nakillerine yer verilmek suretiyle Huzur Dersleri tefsir ilmi irtibatının sağlanmasında zorlanıldığını göstermekte, neticede bu çalışmanın edebiyat-tarih araştırmaları çizgisinde tatbik edildiği düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca tefsir bilim dalı altında gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçları itibarıyla Huzur Dersleri'nin tefsir literatüründe ve Osmanlı tefsir geleneğinde tayin ve tespiti dair değerlendirmelerde bulunması beklenirdi. Bu nedenle çalışmanın tefsir ilminin temel parametrelerini dikkate alarak Huzur Dersleri'ni tahlil eden bir araştırma boyutuyla zayıf kaldığı düşünülmektedir. Buna rağmen Huzur Dersleri'ni içerikten hareketle İslâmi ilimlerle irtibatlandırmaya çalışan, özellikle de tefsir sahasında gerçekleştirildiği bilinen ilk çalışma olması hasebiyle Çavuşoğlu ve tez danışmanı takdiri hak etmektedir.

²⁶ Çavuşoğlu, bu eleştirisini şöyle ifade etmektedir: “...Bunun yanı sıra, dersleri sadece tarihsel açıdan incelemekte, derslerin içeriğiyle ilgili değerlendirmelere pek yer vermemektedir. Bu sebeple eserin, bir takım eksik yönlerinin bulunduğu düşüncesindeyiz. Ayrıca eserin dilinin ağır olması anlaşılmasını zorlaştırmakta ve eserin II. ve III. ciltlerinde yer alan bazı takrir defterleri örneklerinin yazısının okunmayacak derecede bozuk olması da bu örneklerden istifade etmeyi oldukça güçleştirmektedir.” (Bkz. Çavuşoğlu, “**Osmanlı İmparatorluğunda Padişah Huzurunda Yapılan Tefsir Dersleri**”, Yöntem ve Kaynakları, s.4). Mardin ve Sungurbey, kanaatimizce bu eleştirileri hak etmiyorlar. Zira her eser bir gaye çerçevesinde telif edilir. Onlar bu kıymetli geleneğin neredeyse ademe mahkûm edileceği bir evrede, son şahitlerinin delâletiyle büyük çabalar göstererek oldukça başarılı bir çalışma ortaya koymuşlardır. Eseri tedvin ettikleri yıl ve şartlar dikkate alınırca gerek dili gerekse görşelliği açısından kanaatimizce imkân dairesinde başarılı bir ürün ortaya çıkarılmıştır. Nitekim Mardin eserinde bu detayları da okuyucuyla paylaşmaktadır. Üstelik kütüphanesinin yanması, neşir için özel bir vakıftan destek alınması bu zorluklardan sadece bir kaçıdır.

Konuyla ilgili ikinci yüksek lisans tezi, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)* adıyla Arzu Atmaca tarafından hazırlanmıştır. (İÜSBE, 2018) Yazar, II. Abdülhamit devrinin son zamanları ile Mehmed Reşad döneminde gerçekleştirilen Huzur Dersleri'yle ilgili gazete ve arşivlerdeki belgelerden hareketle bu geleneğin unsurlarını araştırmaya (dersin zamanı ve mekânı vb.) yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada Huzur Dersleri'nin tarihçesini, icra keyfiyetini, meclislerin teşkilat yapısını, söz konusu dönemlerde görev alan mukarrir ve muhatapların listesini, ayrıca huzura iştirak eden diğer şahısları tespit etmeye çalışmıştır. Tarih alanında gerçekleştirilen ve bu ilmin makâsıdı çerçevesinde tetkiklerde bulunulduğu gözlemlenen bu çalışmada Atmaca, Huzur Dersleri'nin içeriğine yönelik tahlillerde bulunmayı tercih etmemiş, Âsım Efendi'ye dair özel bir bilgiye yer vermemiştir.

- Mustafa Sabri Efendi, bir dönem Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katılmış,²⁷ *Beyânü'l-Hak* dergisinde yayımlanan “*Huzur-ı Hümayûn Dersleri*” isimli makalesinde kısaca Huzur Dersleri'nin tarihçesinden bahsedip muhtevasına dair birkaç örneğe yer vermiştir. Yazar burada Yûnus Sûresi bağlamında o yılki derste sûrenin son âyetlerinin ele alınacağını belirterek Yûnus Peygamber'in balığın karnında kalma müddetini ilmen ve aklen tartışmaktadır. Doğrudan bir ders içeriği vermese de ilgili mesâil bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Nitekim bu makale edebiyat ve kültür çizgisinde tahlil edilebilecek niteliktedir.²⁸

- Ömer Kara, konuyla ilgili beş ayrı makale kaleme almış daha sonra bunları genişletmek suretiyle kitap olarak yayımlamıştır.²⁹ Araştırma konumuzla ilgisi düzeyinde yazarın birkaç makalesi kısaca değerlendirilecektir. Buna göre Kara'nın, “Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü” (*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011) isimli makalesi tespitlerimize göre Mardin'den sonra Huzur Dersleri literatürünü sistemli bir şekilde derleyen ilk çalışmadır. Nitekim yazar, konu ile ilgili takrir-müzakere metinleri, klasik kaynaklar, kitaplar, tezler ve makalelerden oluşan

²⁷ Mustafa Sabri Efendi, h.1316-1331/m.1898-1914 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katılmıştır. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 513-564.

²⁸ Mustafa Sabri Efendi, “Huzûr-ı Hümayûn Dersleri”, **Beyânülhak**, İstanbul, h.16 Ramazan 1326/ r. 29 Eylül 1324/m.12 Ekim 1908, C. I, sy. 2, s. 3-6.

²⁹ Ömer Kara, **Osmanlı Tetkikleri II (Huzur Dersleri)**, MÜİFV yay., İstanbul, 2020.

geniş bir literatür değerlendirmesi ortaya koymaktadır. Kara'nın tespit ettiği bu literatür, modern dönemde Huzur Dersleri'yle ilgili malzemeyi tespit eden başarılı bir mesaidir. Bu araştırmasında geleneği ve geleneğin tarihçesini tahlil eden Kara, yazma ve matbu malzeme üzerine incelemeleri sonucunda, Huzur Dersleri'nde kayıt tutma işleminin 1238/1823 yılında II. Mahmut zamanında başladığı tespitinde bulunmaktadır. Ancak bu bilgi M. Akif Alpaydın'ın tespitiyle daha erken tarihe çekilmiştir. Alpaydın, *Hulâsatü'l-Mukarrirîn: Huzur Dersi'nde Fâtiha Tefsirinden Süzülenler* isimli makalesinde, Sultan I. Abdülhamid dönemine (h.1200/m.1786) dair ders kayıtlarından bahsederek bu bilgiyi tashih etmişti. (Alpaydın, 2018)³⁰ Günümüz şartlarında ulaşılan en kıdemli Huzur Dersi kaydı ise I. Abdülhamit döneminde, h.1177 yılında mukarrir Ahmed el-Girîdî'nin takrirda kayıtlarına dair risaledir.³¹

Ömer Kara'ya ait değerlendireceğimiz ikinci makale ise: “İslâm Geleneğinde Ümera Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri” (Kara, 2013) isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada İslâm tarihinde Huzur Dersi benzeri ümerâ-ulemâ-üdeba buluşmalarına dair kavramsal bir çerçeve çizilmektedir. Ardından Osmanlı'da bir muhâdara örneği olarak tasvir edilen Huzur Dersleri'nin başlangıç ve gelişim sürecinin tarihsel arka planı değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların azınlıkta olduğuna dikkat çeken Kara, Huzur Dersleri'nin icrasına dair kuralları tetkik ederek, bu derslerin mutat tefsir derslerinden ayrıştığı yönleri öne çıkarmıştır. Ayrıca Huzur Dersleri'yle ilgili Mardin'in eserinden istifadeyle geniş bir tanıtım ve literatür değerlendirmesinde bulunan Kara'nın bu makalesi söz konusu geleneği nitelikli bir şekilde tasvir etmektedir. Bu çalışmada Huzur Dersleri'nin muhâdara ve mecâlis türleriyle benzerliğini de inceleyen yazar, Huzur Dersleri'ni muhâdara türü kategorisinde kabul etmektedir. Makalesini ders takrirleri ve

³⁰ Bu çalışmada M. Akif Alpaydın, Has Oda İmamı Veli Efendi'nin h.1200/m.1738 yılından itibaren gerçekleştirilen Huzur Dersleri'ne dair aldığı notları incelemiştir. Buna göre Fatiha süresinin takririne yönelik notlar alan Veli Efendi, derslerin müzâkere bölümlerinden iktibasta bulunmuştur. Toplamda on varak olan bu vesîkanın tek nüshası bulunduğu bunların SYE Ktp. Kasidecizâde koleksiyonu, 756 numarada yer aldığı ifade edilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Alpaydın, “Hulâsatü'l-Mukarrirîn: Huzur Dersi'nde Fâtiha Tefsirinden Süzülenler”, *UÜİFD*, Bursa, 2018, C. I, sy. 27, s.193-210.

³¹ Ahmed el-Girîdî, “Huzur Dersi Risâlesi”, (h.1177), *TSMTYEH*, nr., 888, 20 vrk. Burada üç soru ve bunların cevaplarına dair kayıtlar yer almaktadır. Bkz. Süleyman Gür, “Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risalesi'nin Tahlili Neşri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Ekim, 2020, C. II, sy. 4, s. 605-629.

müzakerelerden örneklerle tamamlayan Kara'nın araştırması, yoğun bir çalışmanın ürünü olarak istifadeye açıktır.

Huzur Dersleri'ne dair gerçekleştirilen çalışmalar arasında son yıllarda farklı bir inceleme usûlü öne çıkmaktadır. Bu yöntemde Huzur'da bulunan mukarrir veya muhataplar nitel olarak memleketleri zemininde tasnif edilmiştir. Mesela; Ömer Kara'nın, "Osmanlı'da Huzur Derslerine Katılan Erzurumlu Âlimler" (ILTED, 2017) makalesi bunun bir örneğidir. Yazar bu araştırmasında Huzur Dersleri'ne katıldığını belirlediği on Erzurumlu âlimi tanıtmakta ve bunların Huzur Dersleri tarihçelerini tespit etmektedir. Yazar, bu muhatapların Huzur'da sordukları sorulara ve verdikleri cevaplara ulaşamadığını belirtmektedir. Bahsi geçen bu türün diğer örnekleri ise literatür değerlendirmesi bölümünde zikredilmiştir. Bunlardan öne çıkanlar: Bolulu, Harputlu, Erzincanlı, Erzurumlu, Karslı, Çankırlı, Trabzonlu, Kırımlı huzur dersi mukarrir ve muhataplarını kapsamaktadır. Bu çalışmalarda derslerin mahiyetine yönelik bilgi neredeyse yok denecek kadar azınlıktadır. Bunların daha çok memleket özelinde mukarrir ve muhatapların tespitine yönelik çalışmalar hüviyetinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu tür çalışmaların öne çıkmasında yerel belediyelerin düzenlediği sempozyum ve benzeri çalıştayların etkili olduğu düşünülmektedir.

Ömer Kara'nın değerlendireceğimiz son makalesi ise, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Huzur Dersleri*³² isimli neşridir. Burada yazar Huzur Dersleri'yle ilgili Osmanlı arşivlerinde tespit ettiği belgeleri incelemektedir. Ancak bunun daha çok tarih ilmi perspektifiyle mevcut malzemeyi tespit etmeye ve derlemeye matuf bir araştırma olduğunu ifade edebiliriz.

-Aydın Temizer, tespit edebildiğimiz kadarıyla Huzur Dersleri'yle ilgili bugüne kadar beş makale yayımlamıştır.³³ Bunların hemen tamamında içerik tahliline

³² Detaylı bilgi için bkz. Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), İ.Y.V. Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2018, s. 25-90.

³³ Bu makaleler sırasıyla şunlardır: "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I, (SÜİFD, 2013); "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri, II, (SÜİFD, 2015); Osmanlı'da Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri III, AÜİFİTD (İLTED), Erzurum, 2018, C. L, s.45-77; "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri: Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri IV", Dârülfünûn İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], İstanbul, 2020, C. XXXI, sy. 1, s.1-31; "Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri", Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), İYV Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2018, s. 153-172.

yer vererek ilgili örnek metinleri neşretmiştir. (Temizer, 2013-2015) Söz konusu makalelerin ilki 2013, ikincisi 2015 yılında aynı dergide yayımlanmıştır. Yine aynı bağlamda yazar iki makale daha kaleme almıştır. Burada Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin takrîr ettiği A'râf 7/31 ve 35-36. âyetlerin içerik tahliline ve transkriptine yer verilmektedir. İlgili dersin *Mekârim-i Ahlâk* dergisinde Arapça harflerle ve münazara kısmına yer verilmeden yayımlandığına dikkat çekilmektedir. Temizer, Huzur Dersleri'nin tahlilinde takrîr ve münazara metnlerinin birlikte ele alınmasını teklif etmektedir. Böylece hem ders bütünlüğü hem de ilmi açıdan bir bütünlük oluşacağını düşünmektedir.

Temizer, ilk makalesinde Huzur Dersleri ve işleyişine dair hiyerarşik kuralları ilgili kavramlar çerçevesinde tahlil etmiş, ardından araştırma örneği Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin biyografisi, ilmi kişiliği ve onun Huzur Dersleri tarihçesi hakkında bilgiler vermiştir. Takrîr metinlerine dair yazmalar hakkındaki değerlendirmeden sonra ilgili dersin müzakere bölümünü tetkik eden yazar, soru-cevap faslını da incelemiştir. İkinci makalesinde ise Yanyalı'nın takrirda bulunduğu A'râf 7/35-36. âyetlerini tahlil etmektedir. Burada Temizer, takririn âyette geçen bazı kelimeler etrafında ağırlıklı olarak da usûl konuları çerçevesinde geliştiğini belirtip derslerin daha çok ilim erbâbının ilgi alanına girebileceğini halka yönelik olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca âyetin takrîri için Beyzâvî tefsirinden çok, onun haşiyelerinin kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Dersin muhtevası bağlamında âyetin yorum alanının sınırlı tutulduğunu düşünen yazar, özellikle içerikle ilgili toplumu ilgilendiren psikolojik-sosyal meselelere değinilmemesi, münazara bölümündeki sorularla âyetin daha anlaşılır kılınmaması hususlarında takriri eleştirmiş, dersin zayıf yönlerine işaret etmiştir. Neticede Temizer'in bu çalışmalarında Huzur Dersleri, ilmi faaliyetten uzak yüzeysel bir Ramazan geleneği olarak düşünülmektedir.³⁴ Yazarın konuyla ilgili diğer çalışmaları şöyledir:

³⁴ Temizer bir diğer makalesinde yine Yanyalı'nın Huzur Dersleri çerçevesinde, II. Abdülhamit dönemi ders meclisleriyle ilgili değerlendirme ve tespitlerde bulunmaktadır. Bkz. Aydın Temizer, "Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Huzur Dersi Takrîr Örnekleri", *Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri* (Saray-Tekke-Medrese), **İ.Y.V. Kur'an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s. 153-172.

- Temizer, “Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi’nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri”, Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), *İYV Kur’an ve Tefsir Akademisi*, (İstanbul, 2018);
- Temizer, “Osmanlı’da Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri III”, *AÜİFTD (İLTED)*, (Erzurum, 2018);
- Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri: Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri IV”, *Dârülfünûn İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, (İstanbul, 2020).

Makale düzeyinde neşredilen diğer içerik incelemesi de Mustafa Ünver tarafından bir konferansta bildiri olarak sunulmuştur. (Ünver, 2010) “Sarayda Abdülhamid Hân Huzurunda Bir Tefsir Dersi ve Neşri” isimli tebliğde Ünver, Mukarrir Gümülcineli Hasan Hilmi Efendi tarafından takrîr edilen Tevbe 9/53. âyetin içeriğini tetkik etmektedir. Özellikle mukarririn inşa metodunu, “Dersin Tefsir Mesleği Açısından Özellikleri” başlığı altında tahlil eden yazar, bu yönüyle sair ders defterlerini tefsir ilmi açıdan incelemek isteyen araştırmacılara yol gösterici bir perspektif sunmaktadır. Hasan Hilmi Efendi’nin hayatı, ilmi kişiliği ve Huzur Dersleri’ne iştirakine dair bilgi verildikten sonra içerik tahlilinde bulunmaktadır. “Mukarrir Açısından Yorumlama” özellikleri bölümünde; “diyalojik anlatım, bütünü parçalara ayırma, muhtemel anlamları dikkate alma, tefsiri yaşanmış olaylarla örnekleme, tarihteki uygulamalar hakkında bilgi sunma, belâgat konularına ağırlık verme” alt başlıklarıyla farklı bir usûlde inceleme yapılmıştır. Ünver, bu geleneği tefsir ilminin bir konusu olarak tetkik etme yönelimindedir. “Dersin Kur’an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi” bölümünde esbâb-ı nüzûl, siyâk-sibâk, Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri, Kur’ân’ın hadislerle tefsiri alt başlıklarında ilgili takriri tefsir usulünün ilkeleriyle tahlil etmektedir. Son olarak dersin aktüel değerini tespit etmek üzere bir başlık açan yazar, Huzur Dersleri’ni tefsir ilminin bilgisi olarak kabul etmektedir. Ayrıca ilgili müzakere metninin zımnında, tarihi ve güncel meselelerin gündeme getirildiğini böylece Kur’an ayetini anlama ve tefsir etme yöntemlerinden istifade edildiğini belirtmektedir.

- Ersin Çelik, “Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Tosyalı İsmail Zühtü Efendi’nin Tefsir Metninin İncelenmesi” (Hitit, 2017) isimli makalesinde Huzur Dersleri’ne yönelik içerik tahlili çalışmalarının azınlıkta olmasına dikkat çekerek araştırmasını bu yönde gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Tosyalı İsmail Zühtü Efendi’nin hayatı, ilmi kişiliği ve Huzur Dersleri tarihçesi belirtildikten sonra ilgili dersin tahliline yer veren Çelik, Tevbe 9/54. âyetinin takririne dair ders defterini incelemektedir. Yazar, Huzur Dersleri’nde Beyzâvî tefsiri haricinde bir şey bulunmadığı iddiasına yönelik Tosyalı’nın takririnde yer alan bazı bilgilerin Beyzâvî tefsirinde yer almadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca tefsir usûlü bağlamında siyâk-sibâk ilkesine dolaylı atıfta bulunulmuştur. Neticede içerik incelemesi amacıyla tetkik edilen bu makalede muhteva analizinin yanında ders defterinin transkripsiyon edildiği de tespit edilmiştir. Araştırmanın hipotezi bağlamında başta Kur’ân ilimleri ve tefsir usulü ilkeleri daha yoğun bir şekilde dikkate alınarak incelenebilirdi. Sonuç olarak bu makale Huzur Dersleri’nden birinin daha gün yüzüne çıkarılarak literatüre kazandırılması adına değerli bir araştırmadır.

- Kasım Hızlı, “Reisü’l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi’nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid’e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler”, (Hızlı, 2018) başlığıyla bir makale kaleme almıştır. Bu çalışma interdisipliner bakış açısıyla Huzur Dersleri’nin incelenmesi bağlamında değerlidir. Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi’nin ders takrirlerinden birini içerik boyutuyla inceleyen yazar, Sultan II. Abdülhamid’e eğitim ve idare ile ilgili yapılan bazı tavsiyeleri tahlil etmektedir. Burada, “...*dönemin giderek sekülerleşen Osmanlı aydın tipinin savunduğu değerlerden çok farklı bir alana dikkat çekmektedir...*” ifadesiyle Hızlı, dinin devlet içerisindeki yerine, toplumsal hayatta dinî kuralların hâkimiyetine ve eğitimde din derslerinin durumuna dair tavsiyeler sunmaktadır. Buna göre Huzur Dersleri ulemanın farklı konulardaki fikirlerini doğrudan padişaha beyan etme fırsatı bulduğu platformlardan biri olarak da okunabilir. Yazarın bu makalesi içerik tahlili boyutuyla tefsir ilmi bağlamında olmasa da Huzur Dersleri’nde sıradan, salt-göstermelik dersler yapıldığı iddiasını geçersiz kılmaktadır. Zira Huzur Dersleri bu yönüyle güncel meseleler üzerine Padişah’a tavsiyeler ve yaptırım kararları alması yönünde nasihatler içeren Kur’an yorumu formunda önemli bir çalışmadır.

Huzur Dersleri'nin icra unsurlarını tetkik etmek üzere Recep Arpa, “Huzur Derslerinde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?”³⁵ başlığında bir makale derlemiştir. Arpa, bu çalışmasında Huzur Dersleri'nde, Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* isimli eserinin takip edildiği, bu nedenle derslerin ayrıntıya boğularak yavaş ilerlediği fikrini tartışmaktadır. Bu iddiasını Takvîm-i Vekâyi; Tayyârzâde Ahmed Atâ,³⁶ Hâfız Ahmed Lütfî,³⁷ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi,³⁸ Ahmed Vâsıf Efendi,³⁹ Sâdullah Enverî,⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa⁴¹ ve Ali Seydi Bey'den⁴² iktibaslarla bulunarak ispat etmeye çalışmaktadır. Bu çalışma derslerin icrasına dair önemli bilgileri kritik etmektedir.

- Rıdvan Kara, “Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri” (Kara, 2018) isimli makalemizde Huzur Dersleri kısaca tanıtılıp Âsım Efendi'nin biyografisine yer verilmiştir. Ayrıca mukarririn Huzur Dersleri'ne iştirak sürecinden ve ders defterlerinden bahsedilmiştir. Bunun yanında takrir ettiği derslerden birinin içeriği, tefsir ilminin konusu olabilirlik kıstasıyla değerlendirilmiştir. Söz konusu makalemiz, Âsım Efendi ve ders defterlerini incelediğimiz süreçte tebliğ edilmiş (2016) ardından neşredilmiştir. (2018) Dolayısıyla kaydettiğimiz bazı bilgiler ulaştığımız yeni veriler doğrultusunda bu araştırmamızda tashih edilecektir.

- Mustafa Taha Güler, “Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri”, (Güler, 2018) isimli bir makale neşretmiştir. Güler, bu makalesinde mukarrir Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin hayatı ve ilmi kişiliğini tahlil etmiş, Huzur Dersleri'ne katılım sürecini ele alarak II. Abdülhamit dönemi ile ilgili hususi iktibaslarla bulunmuştur. Tikveşli'nin takrir ettiği A'râf 7/68-69, 93-95 ve 152-153.

³⁵ Recep Arpa, “Huzur Dersleri'nde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?”, Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), **İ.Y.V. Kur'an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s. 91-152.

³⁶ Tayyârzâde Ahmed Atâ, **Târîh-i Atâ**, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1875, C. I, s. 212.

³⁷ Hafız Ahmed Lütfî'den, **Târîh-i Lütfî**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1292, C. III, s.170.

³⁸ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Âsım** [Târîh-i Râşid Zeyli], Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282, s.131-132.

³⁹ Ahmed Vâsıf Efendi, “**Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyikü'l-Ahbâr**” [Târîh-i Vâsıf], Bulak 1242, C. I, s.136.

⁴⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 70.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, Dersââdet: Matbaa-i Osmaniye, 1309, C. VII, s. 101.

⁴² Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilatımız**, t.y., s. 164.

âyetlerini inceleyen yazar, içerikten hareketle onun tefsir metodunu, tercihlerini, sûre bağlamında anlam bütünlüğünü dikkate alarak dersleri tetkik etmiştir.

Süleyman Gür, Huzur Dersleri'yle ilgili son yıllarda üç makale kaleme almıştır. Bunlardan “Huzur Dersleri'ne Katılan Trabzonlu Âlimler” isimli çalışmasında bu derslerin icrasına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuş, katılımcılardan bir kısmı memleketleri ekseninde incelenmiştir. Diğer iki makalesinde ise takrir edilen ders defterlerinden ikisinin tefsir ilmiyle irtibatı tahlil edilmiştir. Burada Gür, h.1177 yılı II-IV. meclis mukarriri Ahmed el-Giridi'ye ait Huzur Dersi defterini tefsir ve Kur'ân ilimleriyle irtibatı düzeyinde tetkik etmektedir.⁴³ Diğer makalesinde ise Kırımlı Muhammed Efendi'nin h.1238 senesinde II. Mahmud huzurunda takrir ettiği Âl-i İmrân 3/139-142. âyetlerine dair ders defterini tefsir ilminin ilkeleri bağlamında analiz etmiştir. Müellif, bu takririnde Muhammed Efendi'nin rivayet ve dirayet ilminin yöntemlerini kullandığından bahsetmektedir. Yanı sıra ilk dönem ilim adamlarının görüşlerine, lügavî tahlillere, kelâmî tartışmalara ve kıraat bilgilerinin anlama etki eden boyutlarına yer vererek analiz etmektedir.⁴⁴

Meseleye tefsir ilmi perspektifinden yaklaşan bazı yazarlar neşrettikleri makalelerde her ne kadar Huzur Dersleri'ni tefsir literatürü içinde değerlendirseler de tarihçi perspektifiyle belge incelemesinde bulunmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu çalışmalarda şayet tefsir tanımı rivayet-dirâyet kavramlarından daha geniş bir zeminde tahlil edilebilseydi ve yine Huzur Dersleri muhteva boyutuyla tefsir usulü açısından değerlendirilmiş olsaydı muhtemelen sonuçlarıyla bu soruna farklı bir pencere aralanabilirdi. Böylece Huzur Dersleri tümevarım yahut tümdengelim yöntemleriyle bir nevi sağlaması gerçekleştirilerek tasnif edilebilirdi. Böylece edebiyat ve tarih bilimlerinin yanında İslâmi ilimler bağlamında incelenerek istifade etme imkânı artırabilirdi.

Literatür bağlamında değerlendirdiğimiz bu çalışmalara kıyasla araştırmamızın özgünlüğü; hipotezimiz bağlamında Âsım Efendi'nin Huzur Dersi

⁴³ Süleyman Gür, “Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risalesi'nin Tahlili Neşri”, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, Ekim, 2020, C. II, sy. 4, s. 605-629.

⁴⁴ Bu derse dair bilgi için bkz. Süleyman Gür, “Huzur Derslerine Katılan Kırım Uleması ve Muhammed Emin Efendi'nin Tefsir Metninin Neşri”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2020, sy.15, s.321-361.

defterlerinin muhtevasını tefsir ilmi ve Kur'an ilimlerinin mevzusu olabilirliğiyle inceleyecek olmamızdır. Yanı sıra mukarririmizin derslere hazırlık sürecine dair verilere ve kaynaklarına ulaşılması da bir diğer yönüdür. Zira makale düzeyinde tanıtılan birkaç Huzur Dersi içeriği bu geleneği yansıtmakta yetersiz kalabilir. Takrir metinlerinin içerik merkezli araştırılarak Huzur Dersleri'nin mahiyetinin ortaya konulması özellikle de yoğun Kur'ân-Tefsir faaliyetine ev sahipliği yaptığı öngörülen bu meclislerin tetkikini gerektirmektedir. Huzur Dersleri literatürüne kazandırılacak araştırmamızla birlikte bu meclislerin tefsir literatüründe tasnif edilebilme durumu soruşturularak tanımlanması hususunda nitelikli veriler sunulmuş olacaktır.

Biz bu araştırmamızda Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin ders takrirlerini tefsir ilminin bilgisi olabilme kıstasıyla parçadan bütüne -tümevarım yöntemiyle- kaynak izi sürerek Huzur Dersleri'ne tefsir literatüründe bir zemin arayışına girişeceğiz. Bu amaçla önce Huzur Derslerini inceleyecek ardından tezin başlığı çerçevesinde Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri envanterini tefsir ilminin konusu olabilme durumuyla mukarrir özelinde tahlil edeceğiz.

IV. ÇALIŞMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların genelinde kullanıldığı gibi bizim çalışmamızda da dokümantasyon, veri toplama, verileri analiz etme- karşılaştırma, belge inceleme gibi araştırma yöntemleri kullanılacaktır. Bunun yanında ilgili derslerin tefsir ilmiyle irtibatı sorgulanmak üzere kullanılan kaynakları tespit etmek amacıyla parçadan bütüne tümevarım yöntemi uygulanacaktır. Araştırmamızın hipotezine uygun olarak sorunların hangi konularla ilgili olduğunu, yoğunlaştığı noktaları nitel ve nicel araştırma yöntemleriyle tespit ve kategorize ederek hangi alanlara dahil olduğunu istatiksel olarak tasnif edeceğiz.

Araştırmamızda Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri içerik bağlamında tahlil edileceğinden kaynaklarımız başında Tefsir ve İslâmi ilimler literatürü yer almaktadır. Ayrıca yazma eserlerin yer aldığı kütüphaneler ve ilgili bölümleriyle arşiv kayıtları bu doğrultuda tetkik edilmiştir. Araştırmalarımız esnasında başta Osmanlı Türkçesi, Arapça, Türkçe ve İngilizce dillerinde gerçekleştirilen yayınlar taranmış, bunlar

arasında özellikle ilgili birikimin muhtevasını ortaya koymayı hedefleyen belge ve eserler incelenmiştir.

Araştırmamızın hipotezine uygun olarak birinci bölümde sorunların hangi konular ve meselelerle ilgili olduğunu tahlil ederek yoğunlaştığı noktaları nicel araştırma yöntemleriyle tespit edeceğiz. Elde ettiğimiz bulgulardan hareketle bu soruları-sorunları kendi arasında kategorize ederek hangi alanlara dahil olduğunu istatistiksel olarak tasnif edeceğiz.

Araştırma konumuz Huzur Dersleri'nin tefsir ilmi açısından değerlendirilebilme durumunu kritik edecektir? Huzur Dersleri'ni tefsir ilminin konusu olarak kabul etmeyenlerin iddiası bu dersleri bir vaaz ve irşâd türü olarak kabul etmelerinden veya ders metinlerini incelememelerinden kaynaklı olabilir. Derslerin metin analizi yapıldığı çalışmalar ise daha çok tarihçilerin perspektifinden değerlendirilerek yorumlanmasından ibarettir. Araştırmamız bu sorunları dikkate alarak Huzur Derslerinin tefsir usulü ve tefsir ilmi açısından kaynak olup olamayacağını, şayet kaynak ise türünün nasıl bir türe sahip olduğunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bunu gerçekleştirirken ders metinlerini muhteva analizi yapacağız. Olumlu olumsuz sonuçları bekleyerek metnin arkasındaki yönelimleri ve verileri inceleyeceğiz. Her bir dersi didaktik bir formda inceleyecek ortaya çıkan sonuçları yorumlayacağız.

Araştırmamızda Huzur Dersleri içeriğinin yeterli düzeyde tefsir ilminin konusu olarak incelenemeyişine bağlı tefsir literatüründe yer edinememe sorunsalı da tetkik edilecektir. Dolayısıyla Huzur Dersleri'yle ilgili genel literatür tespit edilirken müzâkere metinlerini içerik bağlamında tetkik eden ve meseleye çözüm önerileri getiren çalışmalar detaylı olarak incelenecektir.

Araştırmamızın temel amacına uygun olarak Huzur Dersleri kronolojisi oluşturulacaktır. Bunu Huzur Dersleri geleneğinin tefsir ilmiyle ilişkisini tespit ve Âsım Efendi'nin bu gelenekteki yerini tayin edebilmek amacıyla yapacağız. Bunun için BOA, Meşihat Arşivi ve ilgili olduğunu düşündüğümüz kaynaklar taranacak, dergi ve gazete gibi yayınlar araştırılacaktır.

Osmanlı tefsir çalışmalarının tefsir literatüründe yer bulamayışının Huzur Dersleri'ne bakış açısını da etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmamızın ortaya koyacağı sonuçlar Huzur Dersleri'nin bu sorunsalını gidermenin yanında Osmanlı tefsir çalışmalarına yönelik bakış açısının da gözden geçirilmesi teklifinde bulunacaktır. Neticede Osmanlı'nın son iki asrında icra olunan Huzur Dersleri'nin muhtevasını öne çıkararak bu derslerin salt bir mevzadan ibaret mi yoksa ilmi bakımdan yetkin ve ciddi bir çalıştay ortamında mı gerçekleştirildiğini inceleyeceğiz. Ayrıca Huzur Dersleri, güncelin soru ve sorunlarına ümera önünde ulema nazarıyla Kur'ân-ı Kerîm merkezli mütalâa imkânı sunabilme cihetiyle de tahlil edilecektir.

Çalışmamızı Âsım Efendi örnekleminde ulaşabildiğimiz derslere dair belgelerden hareketle, parçadan bütüne -tümevarım- yöntemiyle gerçekleştirmeyi amaçlıyoruz. Zira müellifin Huzur Dersleri envanterinde tefsir ilminin bilgisi olabilecek geniş, bir o kadar da dağınık ve özgün malzemenin mevcudiyeti öngörülmektedir. Öncelikle bu gelenek incelenecek ardından müellifin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden hareketle onun Huzur Dersleri'ndeki konumu değerlendirilecektir. İkinci bölümde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki tefsir metodu; dil ve üslubu, kaynakları, yöntemi ve derslerin diğer ilim gelenekleriyle ilişkisi incelenecektir. Son bölümde ise müellifin ders defterlerinin muhteva analizi yapılacaktır.

Araştırmamızın temel amacına uygun olarak inceleyeceğimiz belgelerde şu üç kriteri soruşturacağız: Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nin konusu Kur'ân mıdır? Derslerde tefsir ilminin temel meselelerine, problematik konularına değinilmekte midir? Müellif tefsir usûlünü kullanmış mıdır? Bu temel sorulardan hareketle bu belgelerin tefsir ilmi için bir kaynak ve bir tefsir türü olabilirliğini değerlendireceğiz.

Araştırmamız özelinde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri belgelerine iki farklı kanalla ulaşılabilmiştir. Malzemenin büyük çoğunluğu temel nüsha kabul ettiğimiz SYE Ktp. İİH kitaplığında 1493 numarada *Ramazan Dersleri* künyesiyle yer alan ve

304 varaktan oluşan risâlelerdir.⁴⁵ Bu belgelerin oraya nasıl ulaştığı ve müellifine aidiyeti araştırmamızın ilgili bölümünde tahlil edilecektir.⁴⁶ Bu risalelerin içeriğinde biri Sultan Abdülaziz diğerleri ise II. Abdülhamit Hân huzurunda takrir edilen yirmi dokuz farklı Huzur Dersi'ne ait vesikalar yer almaktadır. Bu belgelerde Âsım Efendi'nin takrir ettiği dört farklı sûreden bölümler, derslere hazırlık sürecinin detayları, kaynakları ve bazı Huzur Dersi davetiyeleri bulunmaktadır. Söz konusu âyetler şöyledir: A'râf Sûresi: 14-16, 28, 40-41, 70-71, 83-84, 96, 111-114, 133, 144, 154, 177-178, 189-190, 206; Enfâl Sûresi: 19, 31, 41, 52, 70; Tevbe Sûresi: 6, 19, 32-33, 55-57, 68-69, 84, 97-98, 113-114; Yûnus Sûresi: 1-2, 16-18, 32-33 ve 53-56.⁴⁷

Müellifin ders takrirlerine dair ulaşabildiğimiz ikinci kaynak ise Eğinli⁴⁸ Muhammed (Mehmed)⁴⁹ Hulûsi Efendi'nin Huzur Dersleri kayıtlarıdır. Bu vesikalar günümüze Mardin'in delâleti, Eğinli'nin kızı Hacı Münîre Pakcan Hanım⁵⁰ vasıtasıyla ulaşmıştır.⁵¹ Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinde tıpkı-basım yöntemiyle yer verdiği bu notlarda Eğinli, Âsım Efendi'nin Yûnus Sûresi: 1-2, 16-18, 32-33 ve 53-56. âyetlerini takrir ettiği yıllarda (h.1321-1324/m.1903-1906) muhatap olarak görev almıştır. Eğinli'nin kayıtları Âsım Efendi'nin takrir belgelerinin mukayese edilebilirliği ve Huzur'da mukarrir efendiye yöneltlen soruların bir kısmını ihtiva etmesi, dersi izleyen bir muhatap tarafından kaydedilmiş olması cihetiyle hususi öneme sahiptir.

⁴⁵ Bu yazma eserin bir kısmı Mardin'in **Huzur Dersleri** isimli kitabında herhangi bir inceleme veya tasnife tabi tutulmaksızın tıpkı basım yoluyla neşredilmiştir. Bu neşirde söz konusu evrakların tamamı yer almamakta ve muhtevaya dair bilgi verilmemiştir. Bu nedenle araştırmamızda Mardin'in paylaştığı bazı bilgiler tashih edilerek gerekli gördüğümüz yerlere işaret edilecektir. Zira bu alanda incelemelerde bulunan bazı araştırmacıların müracaat kaynağı Mardin'in bu eseri olduğu için mevcut bilgilerin tashih edilmeksizin kullanılmaya devam edildiği gözlemlenmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.461-578.

⁴⁶ Bkz. "1.2.1.4.3. Ramazan Dersleri"

⁴⁷ Bkz. Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, **Ramazan Dersleri**, SYE Ktp. İİH, nr: 1490, vr. 1-303.

⁴⁸ Metin Tuncel, Erdoğan Akkan, "Kemaliye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaliye> (Çevrimiçi) 08.01.2019; **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, XIV/413; Heyet, **Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)**, T.C. Kemaliye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, İstanbul, 1996, s. 25.

⁴⁹ Eğinli'nin adı, Mardin tarafından iki farklı şekilde kaydedilmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 238-239, 772.

⁵⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 240. Münire Hanım, 13.09.1965'te İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/say_fa/1965/9/13/7.xhtml

⁵¹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 397-402.

Neticede araştırdığımız belgelerin farklı nüshalarına ulaşamamış olmamız nedeniyle bu kayıtlar çalışmamızda çapraz okuma fırsatı adına önemli katkı sunacaktır.

Huzur Dersleri literatürünü tespit etmek amacıyla yurt içi ve yurt dışında kütüphaneler, arşiv kayıtları, ders defterleri, mukarrir-muhataplar ve onların talebelerinin aldığı notlar ve bazı özel koleksiyonlar vesilesiyle ulaşabildiğimiz kaynaklar dikkatle incelenmeye çalışılacaktır. Dijital kütüphanelerin veri tabanları detaylı bir şekilde tetkik edilecektir. İki asra yakın devam eden bu geleneğin büyük resmini görmek için küçük parçaları birleştirmek gerekecektir.

Araştırma örneklemimiz Âsım Efendi'nin diğer eserleri de onun ilmi müktesebatını ortaya koyması bakımından kaynak niteliğindedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin iki eseri daha vardır. Bunlar *Risâletül-İmtihân li'l-Hamîdiye* ve *Mesâidü'l-Enzâr li Temyizi'l-Efkâr* isimli matbu kitaplardır.⁵² Kaynaklarda başka eserleri olabileceği belirtilmiş ancak bunlar araştırmalarımıza rağmen tespit edilememiştir.

Tezimizle ilgili bir diğer kaynak *Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahval Arşivi*'nde yer alan Huzur Dersleri mukarrir ve muhataplarına dair hususi bilgileri ihtiva eden *Müderris Defterleri ve İlmiye Salnameleri*'dir. Burada Âsım Efendi'nin "Tercüme-yi Hâl" ve sair evraklarını ihtiva eden 18 belge bulunmaktadır. Bu evraklarda mukarririn muhtelif zamanlarda kazandığı rütbelere, ilmi hayatı ve biyografisine dair malumatlara yer verilmiştir.⁵³

Araştırmamızın kaynakları bağlamında öncelikle Âsım Efendi'ye ait *Ramazan Dersleri* isimli defter ve Eğinli'nin ders takrirlerinde aldığı kayıtlar tefsir ilminin bilgisi olabilirlik kıstasıyla incelenecektir. Araştırmamızın diğer kaynakları ise başta Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl* eserinin şerh ve haşiyeleri olmak üzere klasik tefsirler, lügat çalışmaları, tefsir usûlü kaynakları, hadis ve usûl kitaplarıdır. Ayrıca dönemin sosyal, siyasi, kültürel ve edebi kaynaklarının yanı sıra gazete, dergi, sair evraklar, arşiv belgeleri taranacaktır. Böylece metin analiz yöntemi kullanılarak yazarın atıfta bulunduğu kaynaklar karşılaştırmalı incelenecek, iktibasta bulunduğu yerlerin bazıları

⁵² Bu çalışmalar araştırmamızın "1.1.12.4. Diğer Eserler" bölümünde değerlendirilecektir.

⁵³ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi'nde yer alan bu vesikalar araştırmamızda tetkik edilerek Âsım Efendi'nin ilmî hayatına dair detaylara ulaşma imkânı bulunmuştur.

orijinal metinlerinden araştırılacaktır. Âsım Efendi'nin Huzur Dersi risâlelerinden hareketle kullandığı kaynaklar ve ders metinleri mukayese edilecek, hususi notları ve hazırlık süreci izlenecektir. Böylece bir mukarririn Huzur Dersi'ne hazırlanış merhalesinin tespitine gayret edilecektir. Ayrıca müellifin takip ettiği yöntem tahlil edilerek özgün bir tefsir metodu ortaya koyup koymadığı belirlenmeye çalışılacaktır. Nitekim dönemin tefsir algısı, tartışmaları ve yönelimlerinin Huzur Dersleri'ne yansıma imkânı da sorgulanacaktır.

Özellikle Âsım Efendi'nin takrirleri muhteva cihetiyle tefsir ilminin konusu olabilme potansiyeli bağlamında birtakım sorularla tetkik edilecektir. Bunlardan bazıları araştırmamızın yöntemini şekillendirmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna göre Âsım Efendi derslere hazırlık sürecinde salt Beyzâvî tefsirinden mi istifade etmiştir? Kendi yorumlarına ne kadar yer vermiştir? Kaynakları hangi alanda yoğunlaşmakta, bunların tercihlerine etkisi ne düzeydedir? Bu kaynaklar onun üslup ve yöntemine nasıl tesir etmiştir? Bu süreçte tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerinden ne kadar yararlanmıştır? Mukarririn özgün bir dil ve üsluba sahip olduğu bir tefsir metodundan bahsedilebilir mi? Bu cihetle Huzur Dersleri hangi statüde değerlendirilmelidir? Ders metinlerinden hareketle dönemsel bir tefsir yönelimi belirlemekte midir, yoksa geleneksel çizgide mi sürdürüle gelmiştir? Âsım Efendi kendisine gelebilecek sorulara hazırlanmış mıdır? Dersleri bir sohbet-irşat havasında mı yoksa ilmi bir tebliğ formatında mı takdim etmiştir? Kaynaklarını olduğu gibi nakletmekle mi yetinmiş yoksa alıntılar yaparak bir kompozisyon ortaya koyabilmiş midir? Takrîr ettiği âyetler bağlamında klasik tefsirlerde tartışılan herhangi bir konuyu Huzur'da tartışmaya açmış mıdır? Takrirden bulunduğu zaman diliminde ilmi, sosyal ve siyasal gündemleri bağlamı içerisinde mevzu boyutuna taşımış mıdır? Duâ cümlelerine ne derece ehemmiyet vermiştir? Kullanılan dil ve siyasi erkin önünde âyetleri yorumlarken satır aralarında hassasiyetleri tespit edilebilir mi? Tanzimat ve II. Meşrutiyetin ilanından sonra değişen gündem ve değer yargıları takrir edilen âyetler bağlamında Huzur Dersleri'nde mevzu edilmiş midir? Devrin sosyo-politik meseleleri âyetlerin tefsiriyle ilişkilendirilerek gündem edilmiş midir? En önemlisi de söz konusu defterlerde Âsım Efendi'nin tefsirine dair izler ve kendisine ait bir tefsir metodundan bahsedilebilir mi? Bu ve benzeri sorular araştırmamızın verilerini toplama araçları

olarak öne çıkmaktadır. Derlenen bu bilgilerin değerlendirilmesiyle çalışmamızın yöntemi şekillenecektir.

Âsım Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış önemli ilim adamlarındandır. Hayatı ve ilmi birikimi ansiklopedi ve tabakât türü çalışmalara da konu edilmiştir. Örneğin Mardin *Huzur Dersleri* eserinde Âsım Efendi'nin biyografisini kaleme almıştır. (Mardin, 1956, 1965) Sadık Albayrak hazırladığı, “*Son Devir Osmanlı Uleması*” isimli eserde mukarririn biyografisine yer vermiştir. (Albayrak, 1980) Âsım Efendi'ye ait bir diğer biyografi çalışması da *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde Nihat Engin tarafından kaleme alınmıştır. (Engin, 1989) Araştırmamız esnasında bu üç eser ve kaynakları incelenmiş, onların ulaşamadığı özel bilgiler tespit edilerek Âsım Efendi'nin biyografisi tarafımızca yeniden tahrir edilmiştir. Bu süreçte mezkûr araştırmacıların özellikle BOA'daki ilgili belgelere ulaşamadığı, mukarririn matbu eserleri hakkında yeterli bilgi paylaşamadıkları, bu sebeple Huzur Dersleri iştirakine dair verilen bilgilerin tashih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri ve ilmi yetkinliğine dair değerlendirmelerin ansiklopedi maddesi bağlamında tasviri mahdud olacak ki veciz bir şekilde tetkik edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızın ilgili bölümünde elde ettiğimiz bu tespitlere yer vererek Âsım Efendi'ye dair yeni bir biyografi kaleme alınacaktır. Ayrıca Yazma Eser Kütüphanelerinde isim benzerliği veya okuma hatası nedeniyle bazı eserlerin “Seyyid Ahmed Gümülcinevî”, “Mahmud Gümülcinevî” ve benzeri künyelerle Âsım Efendi'ye nispet edildiği araştırmamız esnasında tespit edilerek tashihi için ilgili kurumlara tebliğ edilmiştir.⁵⁴

Nihâyetinde biz bu araştırmamızda Âsım Efendi'nin ders takrirlerini inceleyerek Huzur Dersleri'ne tefsir literatüründe bir zemin arayışına girişeceğiz. Bunu tefsir ilminin bilgisi olabilme kıstasıyla parçadan bütüne -tümevarım yöntemiyle- kaynak izi sürerek gerçekleştireceğiz. Bu amaçla önce Huzur Dersleri'ni inceleyecek, ardından tezin başlığı çerçevesinde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri envanterini değerlendirerek mukarrir özelinde derinlemesine bir tetkikte bulunacağız.

⁵⁴ Özellikle SYE Ktp. çok sayıda nispet hatası tespit edilmiştir. Bu konu araştırmamızın “Eserleri” bölümünde değerlendirilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümde amacımıza uygun olarak müellifin arka planındaki tefsir ilişkisini kurma hedefimizi “Huzur Dersleri Geleneği ve Ahmed Âsım Efendi’nin Gelenekteki Yeri”ni inceleyerek gerçekleştireceğiz. Yine bu bölümde müellifin ders kayıtlarındaki tefsir malzemesini, kaynaklarını, derslere hazırlık sürecini bunun ulûmu’l-Kur’ân ve tefsir ilmiyle irtibat düzeyini belirlemek, dahası defterlerin içeriğinin tefsir ilminin bilgisi olabilirliğini tespit etmek amacıyla “Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Defterleri’ndeki Tefsir Metodu”nu araştıracağız. Üçüncü ve son bölümde ise müellifin kayıtlarının muhtevasında yer verdiği konuları ilgili ilimler bağlamında tahlil ederek, bunların bir tefsir ürünü olabilirliğini soruşturmak amacıyla “Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Defterlerinin Muhteva Analizi” ni gerçekleştireceğiz. Araştırmamız hipotezine uygun olarak bu tetkikleri gerçekleştirmek üzere giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Araştırmamızda gerçekleştireceğimiz içerik tahliliyle Huzur Dersleri’ni tefsir ilminin ve Kuran ilimlerinin bilgisi-mevzusu olabilme yöntemiyle inceleyeceğiz. Böylece Huzur Dersleri’nin Osmanlı tefsir literatüründe tasnif edilebilirliğini soruşturacağız. Araştırmamızın hipotezi bağlamında Huzur Dersleri’nin nasıl tanımlanması gerektiği sorununa Âsım Efendi özelinde bir tarihçi yahut edebiyatçı perspektifinden uzak kalmaya çalışarak bu dersleri mahzâ İslâmi ilimlerin özellikle de tefsir ilminin kurallarıyla incelemeye gayret edeceğiz.

Birinci bölümde sırasıyla Huzur Dersleri, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Derslerindeki Yeri, Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Defterleri ve Huzur Dersi Takrir Yöntemi incelenecektir. Huzur Dersleri bölümünde hazırlık, katılımcılar, zaman ve uygulanışı tetkik edilecektir. Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Derslerindeki Yeri bölümünde ise müellifin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve Huzur Dersleri’ne iştiraki tahlil edilecektir. Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Defterleri kısmında müellifin Huzur Dersi notları ve yerleri ile ders defterlerinin kronolojisi değerlendirilecektir. Huzur Dersleri’ne hazırlık bölümünde “Biniş Merasimi” ve derslere davet, katılımcılar bölümünde; padişah, şeyhülislam, mukarrir-muhatap; Huzur Dersleri’nin zaman ve uygulanışı faslında ise müzakereler, mekân, dil, dua, ihsan ve hediyeler konuları tahlil edilecektir. Böylelikle bu meclisleri diğer ilmi faaliyetlerden-derslerden ayıran kriterler tespit edilecektir.

Âsım Efendi ve Huzur Dersleri'ndeki yeri bölümünde ise müellifin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve Huzur Dersleri'ne iştiraki analiz edilecektir. Bu süreçte *Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi*'ndeki "Tercüme-yi Hâl" dosyaları, Huzur Dersleri'yle ilgili mukarrir ve muhatap listelerinin verildiği "Esâmi Defterleri", BOA'da yer alan Âsım Efendi ve ailesine dair vesikalar incelenecektir. Âsım Efendi hakkında yazılmış biyografi ve diğer çalışmalar gözden geçirilerek müellifin biyografisi yeniden kaleme alınacaktır. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne hazırlanma sürecinin ipuçları, ilmi müktesebatı, temayülleri, etkileşimleri, beslendiği ilmi havza, hoca ve talebeleri gibi özel bilgilere ulaşabilmek önemlidir. Bu amaçla arşiv belgeleri ve genel-özel kütüphane kayıtları incelenerek müellifin birikiminin Huzur Dersleri'ne yansımaları tetkik edilecektir. Araştırmamız esnasında SYE Ktp.nde, muhtelif kitaplıklarda yer alan ve de kataloglama sürecinde yanlış okuma sonucu Âsım Efendi'ye nispet edilen eserler tarafımızca tespit edilerek tashihi için tebliğde bulunulmuştur.

"Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri" başlığı altındaki bölümde yazara nispet edilen ders defterleri ve bunların kendisine aidiyeti tahlil edilecektir. Burada ders defterlerinin kayıt formatı, sayfa yapıları tetkik edilerek, örnek belgelere, resim ve tablolara yer verilecektir. Müellifin İİH bölümünde yer alan söz konusu risaleleri araştırılarak, belgelerin ferağ kaydı ve mühürleri, ilgili atıf ve bilgileri soruşturulacaktır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde "Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki Tefsir Metodu" incelenecektir. Burada müellifin dil ve üslubu, kaynakları ve yöntemi tahlil edilecektir. Ardından Huzur Dersleri'nin tasvir ve tasnif edilmesine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Dil ve üslubunun analiz edildiği bölüm; mukaddime ve konuya hazırlama, ibareleri okuma-takrir yöntemi, menâkıb ve mevîza türü kullanımı, cedel, soru-cevap ve dua fasılları alt başlıklarında incelenecektir. Kaynaklar bölümünde ise müellifin müracaat ettiği elliden fazla kaynak ve bunlardan ne şekilde istifade ettiği araştırılacaktır. Yöntemi başlığı altında ise derslerde kullanılan yöntemler; rivayet, dirayet, lügavî tahliller, belâğî ve edebi açıklamalar, günceler meselelerin âyetlerle ilişkilendirilmesi alt başlıklarında tetkik edilecektir.

Rivayet yöntemi başlığı altında; Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın hadisle, Kur'ân'ın sahabe, tâbiun ve selef-i sâlihîn kavliyle tefsiri, Kur'ân kıssaları ve isrâiliyat, kıraat, önceki tefsirlerden rivayetler, tarihi bağlamı ve nüzûl ortamını dikkate alması, tarihi rivayetleri kullanması konuları değerlendirilecektir. Dirâyet yöntemi bölümünde; münâsebâtü'l-Kur'ân, nâsih-mensûhu dikkate alması, üslubu'l-Kur'ân ve i'câzu'l-Kur'ân altında incelemelerde bulunulacaktır. Lügavî Tahliller faslında; sarf ve nahiv ilmini kullanması ile kavram analizlerine yer verilmiştir. Belâğî ve edebî açıklamalar başlığı altında ise meânî, beyân ve bedîî ilimleri ile edebî münazaraların kullanılması tahlil edilecektir. Ayrıca güncel meseleler başlığı altında Âsım Efendi'nin takrirlerinde âyetleri güncelle ilişkilendirerek yorumlaması analiz edilecektir. Bu bölümde son olarak Huzur Dersleri'nin diğer ilim gelenekleriyle ilişkisi bağlamında bir muhâkemât ve muhâdara türü olabilirliği benzer ve farklı yönleri ortaya konularak tahlil edilecektir.

Üçüncü bölümde ise “Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri'nin Muhteva Analizi” başlığı altında ise kelâm, fıkıh usûlü, fıkıh, mantık ilmi ve tasavvufî konular ile siyasi konulara dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu incelemelerin ardından araştırmamızın bulguları bağlamında sonuç bölümüne yer verilerek çalışmamız tamamlanacaktır.

Araştırmamız sürecinde başta SYE Ktp. ve diğer koleksiyonlar, İstanbul Nadir Eserler, Türkiye Yazma Eserler veri tabanı, BOA, Beyazıt Devlet Ktp., İSAM Kütüphanesi, yerli ve yabancı çok sayıda dijital kütüphanelerde araştırmalarda bulunulmuştur. Çalışmamızda dipnot sistemi, kaynakça düzeni ve kısaltmalar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Hazırlama Yönergesinde geçen kurallar dikkate alınarak düzenlenecektir. Kur'ân'dan referans gösterirken dipnotlarda önce sûre adı, numarası sonra da âyet numaraları verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Huzur Dersleri Geleneği ve Ahmed Âsım Efendi'nin Gelenekteki Yeri

1.1.Huzur Dersleri

Huzur Dersleri ibaresindeki “huzur” kelimesi, ilk bakışta anlaşıldığı şekliyle sadece “mutluluk, sürur, sükûn, huzur” anlamlarına gelmemektedir. Arapça aslıyla “hazır bulunmak, gelmek, huzurda olmak” manasından hareketle; “huzurunda, katında, makamında, önünde” anlamındadır. Huzur Dersleri'nin bir diğer ismi de “Huzur-ı Hümayun Dersi”dir.⁵⁵ Bu derslerin 1136 yılı Ramazan ayında, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sarayında devrin ileri gelen ilim adamlarının müzakereli tefsir derslerini icra etmesiyle başladığı kabul edilmektedir. İlerleyen yıllarda bu meclislerden birine iştirak eden Padişah III. Ahmed'in beğenmesiyle öne çıkan Huzur Dersleri III. Mustafa döneminde resmiyet kazanmıştır.⁵⁶ Bu derslerin devletin kuruluşundan itibaren yapılageldiği iddia edilmişse de Ramazan ayında, biniş hümayununa müteakip icra edilip bir heyet tarafından derslerin müzakere edilmesi Huzur Dersleri'ni benzer ilmi faaliyetlerden ayıran bazı özelliklerdir.⁵⁷

Tarihte devleti yöneten erk ile ilim adamlarının buluşmalarına zaman zaman şahitlik edilmektedir. Bu etkileşimin izlerinin Osmanlı Devleti'nde de olduğu düşünülmektedir. Devlet erkânı ile ilmiye sınıfının iletişimi dönemsel farklılıklar gösterse de Osmanlı Devleti özelinde dinden ve dini kaynaklardan destek alınması şeklinde tezahür etmiştir. Padişahların kendi adına hutbe okutup sancak açtırmaları, Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme veya tefsir ettirmeleri bu bağlamda görülebilir. Bu etkileşimde hangisinin birbirini desteklediği yoruma açıktır. Sonuçları itibarıyla ümerâ-ulemâ buluşmaları ilim adamlarından danışment olarak görevlendirilme süreci zamanla “şeyhülslâm-meşihat” müesseselerinin kurulmasına bir nevi vesile

⁵⁵ Ömer Kara, “İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, **Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II**, s. 317.

⁵⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 62.

⁵⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 215; Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> (Çevrimiçi) 09.06.2021.

olmuştur.⁵⁸ İşte Huzur Dersleri ritüel değeri bu minvalde bir çabanın ürünü olarak da okunabilir.

Osmanlı padişahlarının Fatih Sultan Mehmet dönemiyle birlikte ilme olan ilgilerinin arttığı görülmektedir. Mesela Sultan Fatih, fetih sonrası şehrin ilim merkezi olması için gerekli mercileri harekete geçirmiş ve devrin önemli ilim adamlarını payitahtta toplamıştır. Yeni eğitim alanları da açan Sultan, ulemadan doğrudan istifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Böylece devlet erkânının ilim adamlarından istifadesi farklı vesilelerle devam etmiştir. Özellikle padişahların devrin önde gelen müfessirlerinden “mutat tefsir dersleri” aldığı da bilinmektedir. Ancak Huzur Dersleri’nin ilmi bir heyet tarafından müzakere edilmesi gibi bazı hususi kurallar onu benzer tefsir faaliyetlerinden farklı kılmaktadır.⁵⁹

Huzur Dersleri, Osmanlı Devleti’nde yenilikçi hareketlerin hız kazandığı, sosyal, siyasi ve fikri çalkantıların durulmadığı saltanatın son iki asrına tevafuk eden ilmi çalışmalarlardır. Bu dönemde devlet bir yandan içinde bulunduğu sıkıntılı süreci aşabilmenin yoğun mesaisindeyken karşılaşılan problemlere dini değerler üzerinden çözüm üretme arayışı içerisinde gözükmektedir. İşte Huzur Dersleri böyle bir evrede güncel problemlerin Kur’an merkezli çözümü veya yorumlanması için idare-ilmiye arasında alternatif bir müzakere meclisi olarak düşünülebilir. Bir başka zaviyeden okunduğunda ise devrin en kıdemli ilim adamlarının münazarada bulunduğu, Kur’ân’ın yorumlanarak gündem edildiği meclis olma özelliğiyle, dönemin Kur’an ve tefsir anlayışını yansıtabilecek bir potansiyele de sahip olduğu ifade edilmelidir. Diğer yandan Huzur Dersleri, padişahların zaman zaman ilim adamlarıyla gerçekleştirdiği ilmi meclislere işaret eden genel bir isimlendirme de olabilir.

Yaklaşık iki asrı bulan tarihi süreçte toplamda on padişah bir de halife huzurunda devam eden bu derslerde zamanla usûl ve kural değişikliklerine gidildiği de olmuştur. Derslerin zaman ve mekân değişikliği, muhatapların sayılarında artma ve azalma, ders dilinin değişimi, Mushaf tertibine geçiş bu değişikliklerden bazılarıdır. Mesela Sultan II. Abdülhamit devrinin ortalarına kadar tahrir dili Arapça iken 1898

⁵⁸ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> (Çevrimiçi) 05.01.2019.

⁵⁹ Mardin, a.g.e., C. I, s. 62 vd.

yılı Ramazan'ından itibaren derslerden istifadenin artması için derslerin ilk bölümünün Osmanlı Türkçesi ile müzakere kısmının ise yine Arapça olarak icra edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Ayrıca bazı mukarrirlerin takrir metinlerini tercüme ederek Sultan'a takdim ettikleri de bilinmektedir.⁶¹

Osmanlı'da Huzur Derslerini diğer ilmi meclislerden ayıran birtakım hususiyetleri şöyle zikredebiliriz:

- Dersin öncesinde “Biniş Hümâyunu” yapıldı.
- Katılımcıları (mukarrir, muhatap ve diğer davetliler) genellikle şeyhülislâm veya meşihat makamı seçer padişah onaylardı.
- Her bir meclisin katılımcılarına o yılın Şaban ayının on beşinde özel davetiye gönderilerek buyur edilirdi. Mukarrirlere ise Recep ayından önce tebliğde bulunulurdu.
- Müzakerelerde âdab-ı bahs kurallarına riayet edilir, zaman zaman ilgili heyetlere bu konuda hatırlatmalarda bulunulurdu.
- Huzur'da takrir edilecek âyetler h.1200 yılına kadar padişah tarafından seçilmiş, bu tarihten sonra Mushaf tertibine riayet edilmiştir. Ancak vefat ve hastalık sebebiyle bazı âyetlerin takrir edilmeden geçildiği öngörülmektedir.⁶²
- Dersten önce yemin edilirdi.⁶³
- Mukarrir-muhatapların belirli özelliklere ve rütbelere haiz olması şart koşulmuştur.

⁶⁰ Bu kurala riayet edilmediği görülmektedir. Başta Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri olmak üzere sair ders defterleri incelendiğinde uygulamadaki farklılıklara işaret eden çok sayıda veriye ulaşılmıştır. Bu mesele araştırmamızın “1.1.8. Dil” başlığı altında değerlendirilecektir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 80.

⁶¹ Örneğin Âsım Efendi, Sultan Abdülaziz döneminde takrir ettiği A'râf 7/12-14. âyetlerini muhtevî Huzur Dersi'nin takririni tercüme ederek padişaha takdim ettiğini belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 3b.

⁶² Konuyla ilgili detaylı bilgi araştırmamızda “Huzur Dersleri Kronolojisi” çalışması yaptığımız bölümde ve müellifin her bir dersini teknik açıdan incelediğimiz bölümde tahlil edilmiştir.

⁶³ Derslere başlamadan önce muhatap ve mukarrirlerin “...zât-ı şevket-simât hazret-i padişâhiye ve devlet-i aliyyelerine sâdikâne ifâyı hizmet edeceğine...” şeklinde yemin ettikleri, Fatih Akyüz'ün BOA'da tespit ettiği tarihsiz bir belgeye (BOA, Yıldız-Esas Evrak “Y.EE”, 78/76) isnat edilerek verilmiştir. Bkz. “İlim ve Siyasetin Randevusu: Huzur Dersleri”, **Bir İnsan-ı Selim: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan**, edt: Refik Arıkan- Halim Demiryürek, İstanbul, Lotus yay., 2006, s. 493.

- Dersler mutlaka Ramazan ayında icra edilirdi. Bazı padişahların döneminde farklılıklar olsa da Cuma günü hariç bu ayda ve ilk sekiz gününde yapılırdı.
- Dersin takrir edileceği mekânda katılımcılar diz çökerek huzurda bulunurlardı. Mukarrir efendi, padişahın sağ tarafına minder üzerine oturur, muhatap efendiler de hilale benzer yarım daire şeklinde cülus ederlerdi.
- Ders her ne kadar devlet erkanının katılımına açık olsa da dinleyici olarak katılmak isteyenler padişahın izin alınırđı.
- İcra mekânı padişah tarafından belirlenir, hemen her ders farklı mekanlarda tatbik edilirdi. Katılımcılar için zaman zaman özel araç tahsis edilerek hanelerinden aldırılırdı.⁶⁴
- Dersler Beyzâvî tefsiri merkezli icra edilse de mukarrir efendilerin farklı kaynak ve çalışmalarla takrirlerini zenginleştirdikleri görölürdü.
- Derslerde iki ayrı dua faslı olduğu tespit edilmiştir. İlki takririn sona erdiğini belirten dua cümleleri olup ardından müzakere faslına geçilirdi. İkincisi ise dersin bitişine işaret eden ve soru-cevap faslından sonra icra edilen esas dua bölümüdür.
- 165 yıllık bu gelenekte müzakere heyetinin sayıları zaman zaman 5-15 arasında değışkenlik göstermiştir. İlk derste 5 son derste ise mukarrir haricinde 15 müzakerecinin katıldığı bilinmektedir.

1.1.1. Hazırlık

Huzur Dersleri, icrasındaki bazı özellikler sebebiyle sair ders geleneklerinden farklılaşmaktadır. Bu tamlamada yer alan “ders” kelimesi sözlükte “yorumlama, öğretme, ders verme, vaaz” manalarına gelmektedir. “Huzur Dersleri” terkibi ise söz konusu manaları ihtiva etmesinin yanı sıra yapısal fonksiyonu itibarıyla devlet erkânının da olduğu mecliste seçkin bir zümrenin müzakerede bulunması anlamına da gelmektedir. Klasik ders formatında bir müderrisin aktif, muhatapların ise -genellikle- pasif olduğu öğretim metodu takip edilmektedir. Huzur Dersleri ise takriri yapılan âyetleri yorumlamak üzere süreç içerisinde sayıları 5’ten 15’e kadar artan, ilmi rütbeye haiz ulemanın müzakerede bulundukları nitelikli bir çalışmaya benzetilebilir. Hatta bazı

⁶⁴ Konuyla ilgili BOA’da araç tahsis edildiğine dair çok sayıda evrak tespit edilmiştir.

dönemler Padişah'ın da takrir heyetine sorular yöneltmesi dersleri farklı bir formata taşımaktadır. Araştırmamızda bir yönüyle bu dersleri gelenekteki benzer ilmi faaliyetlerden ayıran hususiyetler tespit edilmeye çalışılacak; biniş merasimi ve derslere davet konuları bu minvalde tetkik edilecektir.

1.1.1.1. Biniş Merasimi

Huzur Dersleri'nin unsurlarından biri de “biniş-i hümâyun” merasimidir. Terkipte yer alan “biniş” kelimesi libas-giysi anlamının yanında gezi-seyahat manasını da içermektedir. Kaynaklarda padişah ve devlet erkânının önemli toplantı ve görüşmelerin her biri için “kavuk, kaftan, iç elbiseler ve çarık” gibi giysilerden farklı tarzda giyindikleri belirtilmektedir. Kavramda dikkat çekilen ikinci anlamına göre ise biniş merasimiyle padişahın önemli bir hâdisе veya toplantı öncesi-sonrası yaptığı tören nitelikli yahut dinlenme amaçlı geziler kastedilmiştir. Buna göre “Biniş-i Hümâyun” kavramı yalın ifadesiyle Osmanlı padişahlarının son yüzyıllarda atla veya saltanat kayığı ile yaptıkları kısa süreli gezintileri, günün anlam ve önemini yansıtan özel giyinişleri ifade etmektedir.⁶⁵ “Biniş-i Hümâyun” ve “Biniş-i Saltanat” olarak da bilinen ve bir nevi saltanatın azametini gösteren bu törenler Huzur Dersleri'ni diğer ilmi toplantı ve meclislerden farklı kılan özelliklerdendir.⁶⁶

Bu törenlerde Padişah, haremi ve erkânıyla birlikte Topkapı Sarayı'ndan Sarayburnu'na iner; Saltanat kayıkhanesinin bulunduğu Yalı Köşkü'nden saltanat kayığına binerdi. Onun dilediği köşk, bahçe ve mekâna gidilirdi. Burada bir müddet dinlenilir ve eğlenildikten sonra saraya dönülürdü. Bütün bu teşrifat sade bir tören edasıyla tatbik edilirdi. Kimi zaman da padişah cülûs töreni sonrası kılıç kuşanmak üzere saltanat kayığıyla Eyüp Sultan'a gelir, burada iki rekât namaz kılar ve dua ederdi.⁶⁷ Bu cümleden hareketle Huzur Dersleri'ni padişahın Ramazan ayında huzur

⁶⁵ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 235.

⁶⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.17; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, C. I, s. 216.

⁶⁷ Dündar Alıkcı, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 2002, s. 177 vd.; Mithat Sertoğlu, “Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi”, İstanbul 1958, s. 46; R. Ekrem Koçu “Biniş”, İstanbul Ansiklopedisi, C. V, s. 2798-2799, İstanbul 1958-74; Abdülkadir Özcan, “Biniş”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, C. VI, s.184-185; Necdet Sakaoğlu, “Biniş”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. III, s. 234-35; Esad Efendi, **Osmanlılar'da Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979; Abdülaziz Bey, “**Osmanlı Adet, Merasim ve Tâbirleri**”, İstanbul, 1995; Ali Seydi Bey, “**Teşrifat ve Teşkilatımız**”, haz. Ahmed Banoğlu, Tercüman 1001 Temel eserleri; Filiz Çalışkan, “Osmanlı

bulmak, ruh ve gönül alemini dinlendirmek üzere devrin üst düzey uleması ile buluştuğu meclis olarak da okumak mümkündür.

1.1.1.2. Derslere Davet

Huzur Dersleri'nde yer almak her ilim adamı için mümkün gözükmemektedir. Derslere muhatap ve mukarrir olarak katılabilmek belirli bir ilmi pâyeye sahip olmakla mümkündür. Bu doğrultuda Osmanlı'da ilmiye rütbeleri incelendiğinde 17. yüzyılda düzenlemeye gidildiği, ihtiyaca binaen bazı değişiklikler yapıldığı belirlenmiştir. Son tahlilde bu rütbelere aşağıdan yukarıya şöyle sıralanmaktadır: 1. İptida-i hâriç, 2. Hareket-i hâriç, 3. İptida-i dâhil, 4. Hareket-i dâhil, 5. Mûsıla-i sahn, 6. Sahn-ı semân, 7. İptida-i altmışlı, 8. Hareket-i altmışlı, 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Hâmise-i Süleymaniye, 11. Süleymaniye 12. Dârü'l-hadîs. Bu tanzime göre Huzur Dersleri kronolojisi incelendiğinde huzurda görevlendirilmiş muhatap efendilerde “Hareket-i hâriç”, mukarrir efendilerde ise “İptida-i dâhil” ilmi rütbesinin asgari düzeyde arandığı tespit edilmiştir.⁶⁸ Bu hiyerarşik tasnif dikkate alındığında aynı mecliste mukarrirlerin muhataplardan ilmi rütbe bakımından üstte olmasının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklardaki bilgiler mukarrir ve muhatapları kimi zaman şeyhülislâmın seçip padişahın onayladığı bazen de padişahın doğrudan tayin ettiği yönündedir. Konuyla ilgili arşivlerde yer alan belgelerde çok sayıda ilim adamının muhatap olarak Huzur Dersleri'ne katılma taleplerini meşihat makamına yazılı bir formda ilettikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla derslere davet edilebilmek her ne kadar meşihat makamının seçimiyle gerçekleşse de ilim adamlarından bazılarının Huzur Dersleri'nde görev alabilmek üzere hususi başvuruda bulundukları belirlenmiştir.⁶⁹ Kuvvetle muhtemeldir ki bu yöndeki taleplerle Huzur Dersleri'ne dâhil olan ilim adamı sayısı

Devleti'nde Teşrifat Kalemi ve Tefrişatçılık” İÜSBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989; Filiz Karaca, “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi”, İÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997; Şefik Pekseven “Ottoman Court Ceremonies and the Multiple Ceremonial Center”, BÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996; Melek Kızıldeli, “Osmanlı'da Saltanat Kayıkları”, İTÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996; Ebru Baykal, “Osmanlı'larda Törenler”, Tekirdağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.

⁶⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 271-272.

⁶⁹ Çok sayıda örnek olduğu için talepte bulunan ilim adamlarına dair ulaşılan belgelerden birkaçı zikredilecektir. Mesela; Müderris Hüseyin Efendi, **BOA**, HR.MKT, 143/17, (14.Ş.1272), Müderris Hasan Efendi, **BOA**, HR.MKT, 143/91, (17 Şaban 1272), Dersiâmlardan, Tosyalı Hafız Hüseyin Efendi'nin talebi, **BOA**, MB.İ.,7/133, (21 Receb 1268).

azımsanmayacak orandadır. Elbette bu durum bir başka araştırmanın konusu olarak tetkik edilmelidir.

1.1.2. Katılımcılar

Huzur Derslerini mutad derslerden ayıran özelliklerden birisi de katılımcılarıdır. Padişah, şeyhülislâm, mukarrir ve muhatap efendilerin yanı sıra dinleyici olarak devlet erkânından katılımcılarında olduğu bilinmektedir. Özellikle dersleri müzakere etmek üzere katılan muhatap efendiler fonksiyon itibarıyla bu meclisleri hususileştirmektedir. Bu bölümde ilgili katılımcıları inceleyeceğiz.

1.1.2.1. Padişah

Huzur Dersleri'nin olmazsa olmaz unsurlarından biri de padişaktır. Meclis başkanlığını Sultan'ın yaptığı bu dersler, onun iradesiyle başlayıp “kâfi” ifadesiyle son bulurdu.⁷⁰ Derslerin icra edileceği mekânların belirlenmesi, mukarrir ve muhataplara verilecek hediye ve rütbelere, mukarrir ve muhatapların seçimi ve diğer birçok unsur padişahın onayıyla gerçekleşirdi. Hicri 1200 yılına kadar icra edilen derslerde Mushaf tertibine riayet edilmediği, tahrir edilecek âyetlerin ise yine padişah-şeyhülislâm iradesiyle tespit edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

Huzur Dersleri'nde meclise önce padişah girer, kendisi için hazırlanan minder önünde ayakta bekler, bir mazereti yoksa diğerleri gibi mindere oturarak derste hazır bulunurdu. Padişah genelde derslere müdahil olmaz, izleyici konumunda bulunurdu. Ancak bazı padişahların müzâkerelerde soru sordukları hatta cevap verdikleri tespit edilmiştir. Mesela Sultan II. Abdülhamit, Huzur Dersleri'nden birinde mukarrir yöneltilen soruya verilen cevabı yeterli bulmayarak izahta bulunmuştur. Bu müdahale derslerin göstermelik bir Ramazan âdeti türünden uzak, ilmi disiplin çerçevesinde gerçekleştiğine önemli bir delildir.⁷²

⁷⁰ Osman Öztürk, “Ramazan'ın Getirdiği Huzur: Huzur Dersleri”, **İslâm**, C. I, sy. 10, s. 56-57.

⁷¹ Bu dönemde tahrir edilen örnek âyet ve sûrelerle ilgili bilgi için bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.71-83; Bkz. Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> (Çevrimiçi) 09.06.2021.

⁷² Âtîf Hüseyin Bey, “**Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Notları 1909-1918**”, haz. Metin Hülagu, İstanbul, Timaş yay., 2013, s.216.

Bu geleneğin resmî olarak Sultan III. Mustafa döneminde (1172/1758) başladığı ve hilafetin ilgasına kadar (1342/1923) devam ederek toplamda on Padişah bir de Halife'nin huzurunda takrir edildiği ifade edilebilir.⁷³ Bunlar tarihi sırayla: Sultan III. Mustafa (1757-1774), Sultan I. Abdülhamit (1774-1789), Sultan III. Selim (1789-1807), Sultan IV. Mustafa (1807-1808), Sultan II. Mahmut (1808-1839), Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan II. Abdülhamit (1876-1909), Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918), Sultan VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922) ve Halife Abdülmecit Efendi'dir. (1922-1924) Ayrıca Sultan V. Murat doksan üç (93) gün tahtta kalmış ve bu süre zarfında Ramazan ayına tevâfuk edilmediğinden Huzur Dersleri onun döneminde icra olunmamıştır.⁷⁴

1.1.2.2. ŞeyhüIslâm

Bu kavram, tarihi süreçte İslâm dünyasının önde gelen ilim adamlarına verilen bir unvan olarak kullanılmıştır. Çok sayıda devletin tercih ettiği zamanla farklı anlamlara da gelen bu terkinin, dini bir müessese olarak mahiyet kazanması Osmanlı'da görülmektedir. Önceleri, İstanbul Müftüsü için kullanılan bu ifade “meşihat makamı” künyesiyle siyasi bir hüviyet kazanmış, XIX. yüzyılda idari düzenleme ile şeyhüIslâmlar kabine üyesi olmuş ve ilmiyeden sorumlu en üst rütbeli memur konumuna yükselmiştir.⁷⁵ Bu cümleden hareketle şeyhüIslâmın günümüzde Diyanet İşleri Başkanı'na, meşihat makamının ise usuldeki bazı farklılıklarla Diyanet İşleri Başkanlığına tekabül ettiği ifade edilebilir.

Huzur Dersleri'nin icrasında padişahdan sonra en önemli kişi şeyhüIslâmdır. Zira huzura katılacak mukarrir ve muhatapların belirlenmesi, şeyhüIslâmın teklifi ve padişahın onayıyla gerçekleşmekteydi.⁷⁶ Pakalın'ın verdiği bilgiye göre takrir edilecek âyetler şeyhüIslâm tarafından belirlenir, derslerden iki-üç ay önce mukarrir

⁷³ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.5, 62.

⁷⁴ Konuyla ilgili yayın yapan pek çok araştırmacı V. Murad döneminde de Huzur Dersleri'nin icra edildiğini belirtse de bu bilgi tarihi verilerle çelişmektedir. Zira V. Murad tahtta 93 gün kalmıştır. Bu süre 6/7 Cemâziyelevvel 1293 ile 26 Şaban 1293 tarihleri arasındadır. Bkz. Cevdet Küçük, “Murad V”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-v> (Çevrimiçi) 23.02.2019.

⁷⁵ Mehmet İpşirli, “ŞeyhüIslâm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> (Çevrimiçi) 01.03.2019.

⁷⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 100.

efendiye, Şaban ayının on beşinci günü ise muhataplara tebliğ edilirdi.⁷⁷ Ayrıca muhatap veya mukarrir efendilerin yıl içerisinde pâyitaht dışına yapacakları seyahat için şeyhülislâmdan izin almaları gerekmekteydi. Mukarrir efendilerin derslere katılamayacağı durumlarda yerine vekâleten baş muhatap yahut muhataplardan biri, şeyhülislâm tarafından tayin edilirdi.⁷⁸ Ne var ki uygulamada bu kuralın dışına çıkıldığı görülmüştür. Özellikle Esâmi Defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde takrir heyetinde sonradan değişikliğe gidildiği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır.⁷⁹ Dolayısıyla şeyhülislâmın Huzur Dersleri'nin teşekkül ve icrasında doğrudan sorumlu olduğu belirtilmelidir.

1.1.2.3. Mukarrir-Muhâtap ve Seçimi

Mukarrir ve muhataplar Huzur Dersleri'nin en önemli unsurlarındandır. “Mukarrir” bir konuyu, meseleyi derleyip sunan anlamındadır. Terim anlamı ise Huzur Dersi'nde âyet grubunu tefsir ve takrir eden ilim adamı için kullanılmaktadır. “Muhatap” sözcüğü ise kendisine söz söylenilen, hitap edilen, seslenilen kişiyi ifade eder. Huzur Dersleri'nde ise mukarririn sunumunu müzakere ederek sorular yöneltmekle görevli ilim adamları için kullanılan bir unvandır. Derslerin tarihçesi incelendiğinde her bir mecliste sayıları zamanla değişen beş-on beş kadar muhatap hazır bulunmuştur.⁸⁰ Ayrıca derslerin tatbik edilmeye başlandığı ilk yıllarda mekân olarak vezir ve paşaların konakları, yalıları tercih edildiği için “muhatap” sözcüğü yerine “talip” ifadesinin kullanıldığı da belirlenmiştir.⁸¹

Bu meclislerin icra edildiği 165 yıllık (miladi) gelenek dikkate alındığında mukarrirlik vazifesinde bulunan yüzlerce ilim adamından bahsedilebilir. Mardin, konuyla ilgili eserinde paylaştığı tabloda 151 ilim adamına ait bilgiye yer vermektedir. Mukarrirlik için, önce muhatap olarak görev alınmalıdır. Ardından belli rütbelere haiz olarak terfi edilir. Zamanla bu kriterlerde değişiklikler olsa da mukarrirlerin asgari

⁷⁷ Pakalın, **a.g.e.**, s. 860- 865.

⁷⁸ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 92.

⁷⁹ Âsım Efendi'nin takrirlerinde müzakere heyetine dair bilgi verilirken bu tür örneklere işaret edilmiştir.

⁸⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 84-88.

⁸¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 217; Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> (Çevrimiçi) 09.06.2021.

“Mûsılâ-i Süleymaniye” rütbelerine sahip oldukları dikkatimizi çekmektedir. Mukarrir ve muhatapların sahip olması gereken özellikler arasında “İstanbul ruûsu” rütbesinde olup pâyitahtta ikamet etmeleri, çok sayıda öğrenciye ileri derece düzenli dersler veriyor olmaları, ilmi yetkinliğiyle şöhret kazanmaları gibi hususi kriterler zikredilmektedir.⁸² Ayrıca bu heyetlere kimi zaman padişahın huzurunda olduğunun farkındalığıyla müzakere üslubuna dikkat etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır. Heyete katılımcı seçerken bu kriterlerin göz önünde bulundurulmasına dikkat çekilmiştir.⁸³

Mukarrir seçimiyle ilgili zikredilen hiyerarşinin gözetildiği ancak muhatap tayinlerinde istisna atamaların olduğu da ortaya çıkarılmıştır. Nitekim 1227 yılında Moralı Hacı Abdurrahman Efendi’nin (v.1226) muhatap olarak I. Huzur Dersi’ne katılması beklenirken onun yerine Silahdâr-ı Şehriyârî’nin⁸⁴ iradesiyle Hadımlı Mustafa Efendi VIII. mecliste muhatap olarak bulunmuştur. Mardin bu durumu şu sözlerle değerlendirmiştir: “...Böyle iltimasla meclis atlama çok dikkat nazarını çektiğinden şeyhülislâm kendi el defterine bu yoldaki bir terfiin iltimas neticesi olduğunu tasrih etmek zaruretinin duymuştur.”⁸⁵

Mukarrir ve muhatapların seçimlerine yönelik eleştirilerde de bulunulmuştur. Mesela Şeyhülislâm Ahmed Esad Efendi, Huzur Dersleri’ne katılan mukarrir ve muhatapların bu geleneğin başlangıcından itibaren müderrisler arasından seçiminin diğer hocalar adına bir mahrumiyet sebebi olduğuna, bu durumun ilim adamları arasında üzücü bir hâl aldığına aynı zamanda ilmin terakkisine mâni olacağına dair mülâhazalarını Padişah’a iletmiştir.⁸⁶ Buna göre derslerde muhatap olarak bulunmak dahası mukarrir tayin edilmek arzulanen özel bir şereftir. Nitekim biyografi tarzında kaleme alınan eserler incelendiğinde, bir şekilde huzura iştirak eden ilim adamlarının bariz vasfı nitelenerek, “Huzur dersi mukarrirlerinden-muhataplarından...” künyesiyle müsemma oldukları bu durumu doğrular niteliktedir.

⁸² Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 99, 110-115, 110-163; İpşirli, **a.g.e.**, s. 442.

⁸³ BOA, A.JMKT.NZD., İ.DH., 403, 26664.

⁸⁴ Şerafettin Turan, “Silâhdâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/silahdar> (Çevrimiçi) 21.11.2020.

⁸⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.118.

⁸⁶ Bkz. BOA, Y.EE..., 78-71, (h. 23 Şevval 1300).

Derslere katılan heyetin teklif ve tayin talebinde şeyhülislâmın yanı sıra ders vekili de görev almıştır. Derslere katılma talebinde bulunanlar, arzuhallerini meşihat makamına takdim eder, şeyhülislâm taliplerin listesini ders vekiline tevdi eder, o da mezkûr müderrislerin ilmi pâyelerini dikkate alarak liste halinde şeyhülislâma sunar.⁸⁷ Konuyla ilgili BOA'da çok sayıda ilim adamının Huzur Dersleri'nde görev almak üzere arzuhal örnekleri tespit edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca Huzur Dersleri'ne katılan mukarrir ve muhatapların dersin icra mekanına geliş-gidişleri için araç tahsisatı yapıldığı, arşivlerde bu iş için hizmet veren hamleci(kayıkcılara) masraflarının ödenmesine dair belgeler de tespit edilmiştir.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin son çeyreğine tanıklık eden bu dersler idarenin reform hareketleri ve siyasi sorunların yoğun olduğu dönemlerde uygulanmıştır. Yönetim kadrosunun değişimi kimi zaman Huzur Dersleri heyetinde değişikliğe gidilmesine de yol açmıştır. Bu sorun belki hususi bir çalışmanın konusu olabilir. Mesela II. Abdülhamit ile Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) döneminin ilmi heyeti kıyaslandığında sabık dönem mukarrirleri yerine⁹⁰ yeni isimlerin görevlendirildiği tespit edilmiştir.⁹¹ Bu durum siyasi değişimin Huzur Dersleri kadrosuna etkisi olarak değerlendirilebilir.

Huzur Dersleri ulemasından Sultan'ın dikkatini çekerek ihsan ve pâyelerle onore edilenler olduğu gibi edebe mugayir üslupları ve değerlendirmeleriyle sürgün, ihraç ve tenzîli rütbe cezası alanlar da olmuştur. Üsküdar Kadısı Hamîdi Muhammed Efendi Gelibolu'ya (h.1174), Tatar Ali Efendi Bozcaada'ya (h.1176), İbrahim Efendi İnegöl'e, Yemliha Hasan Efendi Edirne'ye (1179) sürgün edilenlerden bazılarıdır. Ayrıca Karamanlı Hasan ve Kazanlık'lı⁹² İbrahim Efendi (h.1225), Abdullah Efendizâde İbrahim Efendi (h.1226) ve Muhammed Tahir Efendi (h.1226), Trabzonlu

⁸⁷ İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform** (1826-1876), İletişim yay., İstanbul, 2008, s. 43.

⁸⁸ Birkaç örnek için bkz. **BOA**, HR.MKT..., 143-91; A.]MKT.NZD., 393-56; A] MKT.NZD., 36-8.

⁸⁹ **BOA**, **ML.EEM.**, 90-59, (r. 09-04-1303).

⁹⁰ İstisna olarak Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) döneminde taktirre başlayan Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi 1908 yılının IV. Huzur Dersi'ni vekâleten taktir etmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 547.

⁹¹ **BOA**, **MBİ.**, 134/1, (9-Cemâziyelâhir-1327)

⁹² Bulgaristan'da eski bir Osmanlı kaza merkezidir. Bkz. Machiel Kiel, "Kazanlık", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazanlik> (Çevrimiçi) 07.12.2019.

Mustafa Efendi (h.1256), Erzincanlı Sürûri Efendizâde Seyit Ahmed Sıtkı Efendi (h.1266), Alâiyeli Ömer Efendi (h.1266) ise ihraç edilenlerdendir. Muhyizâde Hafîdî Muhammed Hilmi Efendi (h.1279), İçelli Muhammed Rüştü Efendi (h.1280), Kütahyalı Hacı Abdurrahman Feyzi Efendi ve Gerumi Ahmed Tevfik Efendi (h.1296) ise tenzili rütbe almışlardır.⁹³ Bu heyetten azledilme muhtelif görev ve atamaların yanı sıra yaşlılık gerekçesiyle de zuhur etmiştir. Nitekim 1915 yılında muhataplardan yaklaşık otuzu yaşlılık gerekçesiyle düzenli katılım sağlayamadıklarına binaen mahreç payesi verilerek heyetten çıkarılmışlardır.⁹⁴ Ayrıca Huzur Dersleri'ne üç yıl peş peşe katılmayan ilim adamının bu heyetten çıkarılması da bir başka kural olarak kaydedilmiştir.⁹⁵

Bazı mukarrirler takrirleriyle iltifata mazhar olup uzun yıllar bu görevde bulunabilmişlerdir. Mesela Akşehirli Ömer Efendi (takrir yılları: h.1226-1267) kırk iki, Denizli'li Yahya Efendi (takrir yılları: h.1239-1274) otuz beş,⁹⁶ Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (takrir yılları: h.1292-1326) otuz beş, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (takrir yılları: h.1292-1324) otuz üç sene Huzur Dersleri'nde takrirden bulunan nadir isimlerdendir.⁹⁷

Huzur Dersleri'ni günümüz akademik faaliyetlerinde bir ilmi çalıştay gibi görebiliriz. Buna göre mukarrir takdim eden, muhataplar ise müzakere-değerlendirmede bulunan ilim adamlarına benzetilebilir. Ayrıca bu zümre arasında kıdem sıralamasının uygulandığı, üst rütbe ve huzur dersi tecrübesine sahip olanların öncüllendiği tespit edilmiştir. Her meclisin mukarrir ve muhatapları istisna olmadıkça farklı şahıslardan oluşmaktadır.⁹⁸ Görevli mukarririn ifa edemediği derse bir sonraki dersin mukarririnin veya o yılki muhataplardan birinin tayin edildiği ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla mukarrir herhangi bir sebeple tayin edildiği dersini takrir edemeyecekse, yerine şeyhülislâmın teklifi ve padişahın tasvibi ile gerekli özellikleri

⁹³ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.105-109.

⁹⁴ **BOA**, İMMA., MAİD., nr: 4, s.351, (4-Şaban-1333)

⁹⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 36.

⁹⁶ Bu dersi 1249 yılı Ramazan ayı altıncı meclis mukarriri Denizli'li Yahya Efendi'nin hastalanması nedeniyle vekaleten İmamzâde Esâd Efendi takrir eylemiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.112.

⁹⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 110-115.

⁹⁸ Çeşmizâde Mustafa Reşid, **Çeşmizâde Tarihi: Vâsıf Tarihinin Kaynakları II**, (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1959, s. 14.

taşıyan bir âlim sadece o yıl için görevlendirilmiştir.⁹⁹ “Herhangi bir sebeple, meclisin mukarrirliği boşalırsa, bir sonraki meclisin mukarriri oraya tayin edilir.”¹⁰⁰ diye söylenmişse de bu kuralın sistemli olarak uygulandığını düşünmüyoruz. Nitekim bir vesile ile boşalan mukarrirlik makamına o dersin veya bir başka dersin muhataplarından birinin vekalet ettiği de olmuştur.¹⁰¹

Huzur Dersleri’nde muhataplar, usûlü çerçevesinde dersi müzakere edebilme salâhiyetine sahiptiler. Bu bağlamda çok sayıda katılımcı takrirlerde farklı konuların mütalaa edilmesine kapı aralamıştır. Böylece takrir edilen âyetler ve güncel dini meseleler farklı açılımlarla yorumlanabilmiştir. Özellikle Huzur Dersi’ne katılan ilim adamlarının dersiâm ve sair ilmi hizmetlerde bulunduğu, talebe ve halkla birliktelikleri düşünüldüğünde meclislerin sosyal hayata yansımaları derinlik kazanmaktadır. Nitekim Mardin, bu tesiri şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “...İstanbul’da yüksek ilim mahfilleri, Huzur Dersleri’ne ait şuun ile uğraşır ve padişah huzurunda takrir olunan müzakereli tefsir derslerinin mübahase ve münakaşalarında varılan neticeler her ilim müntesibini ilgilendirirdi... Tefsir de ihtilaflı telâkkilerden, yüksek ve salâhiyetli ilim meclislerinin tasvibine mazhar olanını öğrenmek, zamanımızda Temyiz Mahkemesi içtihatlarına vukuf derecesinde amelî bir ehemmiyeti haizdi ve takarrür eden neticede de itminanı temin bakımından müstesna bir kuvvet mündemiçti...” Devletin üst düzey erkânı önünde ve devrin en kıdemli uleması huzurunda âyetleri yorumlamanın ciddi bir gayret ve dikkat gerektirdiğine işaret eden Mardin, mukarrirlerin neredeyse bir yıla yaklaşan bir hazırlık sürecinde bulunduğu bahsetmektedir.¹⁰²

Huzur Dersleri’nin resmen kabul edildiği 1172/1758 yılında, biri mukarrir beşi muhatap olmak üzere toplam altı kişi tarafından ilk ders takrir edilmiş, 1189 yılına kadar dersler aynı sayıda heyetle devam etmiştir. Bu yıldan itibaren kişi sayısı biri

⁹⁹ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 92, 93, 101-104.

¹⁰⁰ Mardin ve onu kaynak gösteren araştırmacılar bu bilgiyi paylaşmaktadır. Ancak istisnalarının olduğuna literatürde işaret edilmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 92.

¹⁰¹ Örneğin 1249 yılı VI. ders mukarriri Denizli’li Yahya Efendi’nin hastalığı sebebiyle takrirden bulunamayacağı anlaşıncaya, yerine vekâleten aynı yılın III. ders mukarriri İmamzâde Hafız Esâd Efendi vekalet etmiştir. Ancak bunun bir kural doğrultusunda icra edilmediği anlaşılmaktadır. Zira 1266 yılı I. ders mukarriri Akşehirli Ömer Efendi’nin takrirden bulunamayacağına binâen bu dersi vekâleten aynı meclisin yedinci muhatabı Faşlı Süleyman Hâlid Efendi takrir etmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 321.

¹⁰² Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 7.

mukarrir olmak üzere sırasıyla 8, 12, 13 ve 14'e kadar ulaşmış; Sultan II. Abdülhamit döneminde on beşe ve 1316 Ramazan'ında on altıya kadar çıkmıştır. Halife Abdülmecit Efendi zamanında yapılan son Huzur Derslerinde on altı sayısı korunmuştur.¹⁰³ Ancak kimi zaman muhatapların sayısı ders davetiyelerinde gözüken oranda katılımcıya ulaşamamıştır. Örneğin haftada iki gün olmak üzere tüm Ramazan ayına yayılan II. Abdülhamit dönemi meclislerinde bir mukarrir on dört muhatapla meclislerin icra edildiği aktarılmaktadır. Dönemin gazetelerinden *İkdam*'ın verdiği bilgiye göre 1898 yılında icra edilen Huzur Dersleri'nden birinde sekiz muhatapın hazır olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴ Tarih itibarıyla 8 Ramazan 1315 yılına tekabül eden söz konusu bu ders, haftada iki meclis yapıldığı ve pazartesi gününe denk geldiği için muhtemeldir ki o yılın III. meclisine ait olup mukarriri de İstanbullu Muhammed Eşref Efendi'dir.¹⁰⁵

1.1.3. Dersler ve Zamanı

Konuyla ilgili birkaç mesele üzerinden değerlendirmede bulunacağız. Bunlar, derslerin tarihçesi, tahrir edilen sûre-âyetler, ders meclislerinin sayısı ve meclislerin zamanıyla ilgili olacaktır. Osmanlı devletinde Huzur Dersleri'nin ilk örneklerinin ne zaman yapıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi tarihçiler bu derslerin başlangıcını Osman Gazi dönemine kadar götürmüşlerdir.¹⁰⁶ Ne var ki çoğu tarihçinin kabul ettiği görüşe göre düzenli ilk uygulamanın 1136/1724 senesinde Damad İbrahim Paşa'nın (v. 1143/1730) konağında başladığı hatta Sultan III. Ahmed'in de bir vesile ile damadının konağında bu derslere katıldığı belirtilmektedir. Huzur Dersleri ilk defa Sultan III. Mustafa'nın huzurunda 1172 yılı Ramazan ayında icra edilmiştir. Buna göre 18 Ramazan 1172/15 Mayıs 1759 yılında¹⁰⁷ salı günü biniş-i hümayun töreninin peşinden biri mukarrir altı ilim adamının müzakeresi ile resmiyet kazanmıştır.¹⁰⁸ Aynı

¹⁰³ Mardin, *a.g.e.*, C. I, s. 84, 88; İpşirli, *a.g.e.*, s. 442.

¹⁰⁴ *İkdam*, nr:1273, s.1, (8-Ramazan-1315)

¹⁰⁵ Mardin, *a.g.e.*, C. I, s.507.

¹⁰⁶ Tayyazâde Atâ Bey, "*Târih*", Şeyh Yahya Efendi-Ali Efendi Matbaası, İstanbul, 1293, I/212-213.

¹⁰⁷ Hicri-miladi takvim çevirisinden kaynaklı bazı araştırmacıların miladi takvimi "1759" yerine "1758" olarak kaydettikleri görülmektedir.

¹⁰⁸ Mardin, *a.g.e.*, C. I, s.62.

zamanda vezir olan Damad İbrahim Paşa'nın delâletiyle başlayan bu gelenek “Huzur-i Âsâfî Dersleri” olarak da namzet bulmuştur.¹⁰⁹

İlk Huzur Dersi'nde Nisâ 4/135. âyet¹¹⁰ fetva emini Ebû Bekir Efendi tarafından takrir edilmiştir.¹¹¹ Bu derse muhatap (tâlib) sıfatıyla müderris Nebil Muhammed Efendi, saray hocası Hâmidî Muhammed Efendi, şeyhülislâm müfettişi İdris Efendi, müzellef Muhammed Efendi ve Konyalı İsmail Efendi'nin katıldığı bilinmektedir.¹¹² Son huzur dersi ise Halife Abdülmecit Efendi'nin huzurunda 1341/1923 yılı Ramazan ayının 28. günü (14 Mayıs'ta) icra edilmiştir.¹¹³ Bu derste Nahl 16/26. âyetin¹¹⁴ takrîr edildiği belirtilse de konuyla ilgili rivayet farklılığından bahsedilmektedir.¹¹⁵ Son dersin mukarriri İstanbullu İbrahim Ethem Efendi olup bu meclisin muhatapları ise Kalecikli Muhammed Zühtü Efendi, Silifkeli Muhammed Emin Efendi, Kalkandereli Hurşit Efendi, Arhovalı Muhammed Şemseddin Efendi, Ardanoslu Süleyman Sami Efendi, İskilipli Muhammed Atıf Efendi, Hadımlı Musa Kazım Efendi, Kütahyalı Osman Efendi, Şamlı Hafız Reşit Efendi, Karahisarlı Kâmil

¹⁰⁹ Çelebizâde İsmail Asım, **Târih-i Asım**, İstanbul, 1281, C. VI, s.131-133, 259-260, 462; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 65.

¹¹⁰ Bu âyet, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ” , “Ey iman edenler! Kendinizin, anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaletten taviz vermeyin, Allah için doğru-dürüst şahitlik edenlerden olun. Şahit olduğunuz kimseler zengin de fakirde olsalar (biliniz ki) Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse nefsinizin arzusuna uyup adaletten ayrılmayın. Eğer şahitlik yaparken dilinizi eğip bükerek hakkı söylemekten çekinirseniz Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” (Nisa 4/135)

¹¹¹ Mardin, konuyla ilgili yer verdiği dipnotta Nisâ Sûresi 135. âyetin meâlini vermiş, ancak sehven olduğunu düşündüğümüz bir şekilde “Nisa 4/133” olarak belirtmiştir. (Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 68)

¹¹² Mardin bu isimlerin zabıtnamelerde kaydedilmediğini ancak Vakânüvis Vâsıf Efendi ve Konevi İsmâil Efendi'nin ilmi heyeti teşkil eylediğini belirtmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.67. Ayrıca zikredilen isimler şu kaynaklarda da nakledilmektedir. Bkz. Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 861; İpşirli, **a.g.mk.**, s. 442.

¹¹³ **Vakit** gazetesi, nr:1949, s. 2, (29- Ramazan-1341)

¹¹⁴ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّعْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ” , “Kendilerinden öncekiler de (tıpkı müşrikler gibi) peygamberlerine tuzak kurmaya yeltenmişlerdi. Nihayet Allah, onların tuzakladıkları binaları yıktı da böylece üstlerindeki tavanlar tepelerine çöküp (onları helak etti). Üstelik bu azap onlara hiç ummadıkları bir yerden gelmişti. (Nahl 16/26)

¹¹⁵ Son Huzur Dersi'nde Nahl sûresinin takrir edildiği bilinmekle birlikte, hangi âyetin tefsir edildiğine dair farklı bilgiler aktarılmaktadır. Mardin, Nahl 16/26. âyetin son derste takrir edildiğini belirtmektedir. Bkz. **a.g.e.**, C. I, s. 72; Fikret Sönmez ise son derste Nahl 16/31. âyetin takrir edildiğini ifade etmektedir. (Fikret Sönmez, “Saray Çatısı Altında İlmî Faaliyetler: Huzur Dersleri, **İlim ve Sanat**, C. II, sy. 7, s. 2; Ahmet Turan Arslan, **Son Devir Huzur Hocalarından Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi**, İstanbul: Alemdar Ofset, İstanbul, 2008, s.107); Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 83, 606. Ayrıca son takrir edilen âyetle ilgili Mardin, Nahl sûresinin 261. âyeti olduğunu belirtmektedir. Zannımızca bir yazım hatası olmuştur. Zira sûre toplamda 128 âyettir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 83.

Efendi, İstanbullu Hafız Tevfik Efendi, Bafralı Ahmet Hamdi Efendi, İstanbullu Vehbi Efendi ve Kulalı Hafız Emin Efendi'dir.¹¹⁶

Huzur Dersleri'nin son meclisiyle ilgili nakledilen zaman bilgisinde de bir tutarsızlık söz konusudur. Bunun Halife Abdülmecid zamanında yapıldığı bilinmektedir. Ancak hangi yıl yapıldığı meselesi ihtilaflıdır. Son dersin 28 Ramazan 1341/ 14 Mayıs 1923 senesinde yapıldığı belirtilmiştir. Ancak bazı kaynaklarda 1341 yılı zikredilip, miladi sene olarak 1922 yılı belirtilmektedir. Ne var ki bu, bariz bir tarih hesaplama hatasıdır. Ayrıca İslâm Ansiklopedisi'nde "Huzur Dersleri" maddesi yazarı, "... Böylece bu dersler 1759-1924 yılları arasında 165 yıl devam etmiştir" şeklinde derslerin icra edildiği yılların toplamını 165 yıl olarak belirtmektedir.¹¹⁷ Miladi takvim dikkate alındığında bu rakamsal hesaplama sorunsuz gözükmemektedir. Halbuki Huzur Dersleri hicri takvim esaslı her yıl Ramazan ayında icra edildiğinden bu tanımlamanın hicri 1172-1341 senelerini dikkate alarak 169 yıl olarak kaydedilmesi gereklidir.

Huzur Dersleri'nin başladığı h.1172-1200 (m.1759-1786) yılına kadar yapılan derslerde, takrir edilecek âyetlerin belirlenmesinde herhangi bir sıralama kriteri görülmezken, I. Abdülhamit döneminde h.1200 senesi itibarıyla Fatiha sûresinden başlanarak Mushaf tertibine riayet edilmesi kararlaştırılmış ve son huzur meclisine kadar bu kural tatbik edilmiştir.¹¹⁸ Dolayısıyla 1200 yılı sonrası derslere dair bilgi sahibi olabilmekteyiz.¹¹⁹ Bu tarih öncesinde 1189-1192/1775-1778 yılları arasında İsrâ Sûresi'nin, 1193-1198/1779-1784 yılları arasında ise Fetih Sûresi'nin tefsirinin takrir edildiği belirtilmiştir.¹²⁰

Huzur Dersleri'ni icra eden heyetteki katılımcı sayısı ve yıllık tatbik edilme adedi dönemsel farklılıklar göstermiştir. Nitekim h.1172-1188 yıllar arasında sekiz-on sekiz arası farklı sayıda toplanan meclislerin, 1180/1766 yılında on dokuz defa

¹¹⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 83, 606.

¹¹⁷ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> (Çevrimiçi) 10.12.2019.

¹¹⁸ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 72-83; Mehmet İpşirli, **a.g.e.**, s. 443; Fatih Akyüz, **a.g.e.**, s. 104.

¹¹⁹ Konuyla ilgili Recep Arpa'nın değerlendirmeleri incelenebilir. Bkz. Recep Arpa, "Huzur Dersleri'nde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?", *Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)*, **İYV Kur'an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul 2018, s. 131-134.

¹²⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 71-72.

toplandığı ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra 1189/1775 yılında meclislerin sayısının sekiz, heyetin ise yetmiş ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Yaklaşık on iki yıl bu sayıda devam eden meclislere 1200/1785 yılı itibarıyla bir meclis daha eklenmiş, bu sonuncu celse ise daha çok “mukarrirler meclisi” olarak tanımlanmıştır.¹²¹ Zira bu meclislerin, Huzur Dersleri kadrosunun yenilenmesi amacıyla toplandığı, mukarrirler dışında bazı kişilerin de bu meclislere katıldığı tespit edilmiştir.¹²² 1205 yılında IX. Huzur Dersi’ne; sekiz mukarrir bir hakem ve beş davetli katılmıştır. 1206-1207 senelerinde ise on bir kişinin katılımıyla icra edilmiştir. 1210 yılında on üç kişi katılırken 1214 senesinde ise katılımcı sayısı yirmiyi bulmuştur.¹²³

Derslerin zamanıyla ilgili bir diğer mesele ise günün hangi saatinde yapıldığı konusundaki ihtilaftır. Zira geleneğin başladığı ilk zamanlarda derslerin öğle-ikindi arası yaklaşık iki saat sürdüğü belirtilmektedir.¹²⁴ Ne var ki bazı kaynaklarda derslerin ikindi-akşam arası yapıldığı hatta mukarrir ve muhatapların padişah ile iftar ettiği beyan edilmektedir.¹²⁵ Mesela Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) devrinde ikindiden sonra yapıldığı kaydedilmektedir.¹²⁶ Konuyla ilgili Huzur Dersleri zabıtname kayıtlarında ise öğle-ikindi arasında icra edilip, padişahın ikindi namazından sonra hârem dairesine çekildiği de belirtilmektedir.¹²⁷ Tüm bu bilgilerden hareketle padişahların iradelerine bağlı olan Huzur Dersleri’nin Ramazan ayında olmak kaydıyla günü ve icra zamanı hususunda genel bir kaideden bahsetmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki dönemsel değişikliklerle bazen öğle-

¹²¹ Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 187-190.

¹²² Atâ, “**Osmanlı Saray Tarihi**”, C. I, s.314; Uzunçarşılı, “**Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**”, s. 216; Mukarrirler meclisi olarak da anılan dokuzuncu meclis, boşalan mukarrirlik kadrolarına münasip isimlerin mülakatı niteliğindedir. Nitekim bu meclislerde muhatapların takirde bulundukları dinleyici olarak dışarıdan ulemânın da katıldığı görülmektedir. Ayrıca dokuzuncu meclise makam sahibi ilim adamlarının iştirakleriyle yeni bir meclisin daha eklendiği buna da “sudûr meclisleri” isminin verildiği belirtilmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.69-70, 84-85, 88, 189-190.

¹²³ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.84-88.

¹²⁴ Mardin’in verdiği bilgiye göre; dersler öğle ile ikindi arasında icra edilir, ikindi namazından sonra Padişah Harem’e çekilirdi. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.69. Bu bilgiyi paylaştan diğer kaynaklar: **İkdam**, nr:3764, s.2, (27.N.1321); M. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s.862; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, s. 221.

¹²⁵ **İkdam**, nr:3389, s. 1, (6.N.1321), **İkdam**, nr:3393, s. 1, (10.N.1321), **İkdam**, nr: 3742, s.2, (5.N.1322), **İkdam**, nr: 3745, s.2, (8.N.1322).

¹²⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, “**Saray ve Ötesi**”, C. II, s.136.

¹²⁷ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s.862; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, s. 221; İkinci namazından sonra yapıldığı bilgi için bkz. Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, s. 431.

ikindi, kimi padişah döneminde ise ikindi-akşam arası icra edildiği ortaya çıkarılmıştır.¹²⁸

Huzur Dersleri'nin icra edilme zamanıyla ilgili bir diğer sorun ise Ramazan'ın hangi günlerinde tatbik edildiği hususudur. Derslerin bazı padişahlar döneminde toplam sayıda değişiklik olmaksızın, Ramazan ayına yayıldığı görülmektedir. Mesela Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devri Huzur Dersleri'nin haftada iki gün uygulanarak bütün bir aya teşmil edildiği bilinmektedir.¹²⁹ Ayrıca II. Abdülhamit döneminin son yılında derslerin Pazartesi-Çarşamba günleri icra edileceğine dair ferman yayımlanmıştır.¹³⁰ Sultan Reşad döneminde bu genelgeye riayet edilmeyerek ilk ders Ramazan ayının üçüncü günü (Cumartesi) tatbik edilmiştir.¹³¹ Yine onun döneminde cuma selamlığı münasebetiyle derslerin tatil edilerek Ramazan'ın ilk on gününde uygulandığı belirtilmiştir.¹³² Sultan Vahdettin döneminde ise derslerin Ramazan ayının ilk günlerinde başlanıp bütün bir aya yayıldığı tespit edilmiştir.¹³³ Dönemin gazetelerinin verdiği bilgiler, istisnaları olmak kaydıyla bu veriyi doğrulamaktadır.¹³⁴

Mesela Huzur Dersleri'ne uzun süre muhatap olarak katılıp notlar alan Eğinli M. Hulûsi Efendi, derslerin zamanına dair bazı hususi bilgiler vermektedir. Örneğin, 1324 yılı Ramazan ayında Yûnus 10/53-56. âyetleri için tertip olunan meclisin başlangıç zamanına dair “..3 Ramazan 1324, Cuma 7 Teşrinievvel (Ekim) 1322, Derse

¹²⁸ Derslerin zamanını genel bir kurala bağlayan bazı araştırmalara örnekler: Bkz. Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 862; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 221; Aydın Temizer, **a.g.mk.**, s. 453; Ömer Kara, **a.g.mk.**, s.523.

¹²⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.226; Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 129; Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul, Kitabevi yay., 2001, s. 218; Necdet Sakaoğlu, “Huzur Dersleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. IV, s. 98; İpşirli, **Ramazan Kitabı**, s. 326; a.g.y., **Tarihte Ramazan**, s. 23; a.g.y., “Ramazan'da Huzur Dersleri”, **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi**, İstanbul, 2008, C. V, s. 48.

¹³⁰ **Tanin**, nr: 374, s.3, (1.N.1327).

¹³¹ **Sabah**, nr. 7179, s.1, (4.N.1327); **Tanin**, nr. 377, s.2, (4.N.1327); **Yeni Gazete**, nr. 384, s.2, (4.N.1327). Bu bilgilere Arzu Atmaca'nın araştırmasından istifadeyle ulaşılmıştır. Onun verdiği bilgiye göre diğer meclislerde arka arkaya Ramazan ayının 4., 5., 6., 7., 8., 10. ve 11. günlerinde dersler icra edilmiş, 9. günün cuma olması hasebiyle dersin yapılmadığı belirtilmiştir. Bkz. Arzu Atmaca, “II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)”, İstanbul Üniversitesi, 2018, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 56.

¹³² Atmaca, **a.g.e.**, s.56-67.

¹³³ Atmaca, **a.g.e.**, s.68-72.

¹³⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.226; Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.231.

*giriş: ezâni saatle 8:45...” notu düşülmüştür.*¹³⁵ Yine aynı kaynaktan aktarılan bir başka bilgide “..1 Ramazan 1328/23 Ağustos 1326, Ezâni saat yedi buçuk raddelerinde okunmuştur.” ifadelerine yer verilmiştir.¹³⁶ Eğinli’nin kaydettiği bu bilgilere göre o dönemki derslerin ikindi-akşam arası icra olunduğuna işaret edilmiştir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Huzur Dersleri’nin Ramazan ayına has olduğu net olarak ifade edilebilirken, derslerin icra günleri ve zamanlarında dönemsel değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde derslerin tarihi sürecini dikkate alarak bir kronoloji çalışması yapılacaktır.

1.1.4. Huzur Dersleri Kronolojisi

Huzur Dersleri’nin ne zaman kayda alınmaya başlanıldığı bilinmemekle birlikte, bugün için ulaşılan en kıdemli ders notlarının h.1177 yılına ait olduğu araştırmamızda belirtilmişti. Mukarrir, muhatap ve dinleyicilerin kaydettiği ders notları ve benzeri risâleler, Huzur Dersleri’nin içeriğini ortaya koyması bakımından ulaşabildiğimiz nadir eserlerdir. Ne var ki söz konusu bu evraklarda sistemli bir usûlün takip edildiğini söylemek güçtür. Zira hemen her yazar kendi tasarrufunda derlemelerde bulunmuştur. Sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Kütüphanesi’nde bulunan bazı ders defterlerinin kayıt formatının birbirine benzediği ifade edilebilir. Bunlardan ikisi II. Mahmut (1223/1808-1255/1839), biri Sultan Abdülmecid (1255/1839-1277/1861), yirmi biri ise II. Abdülhamit dönemlerine (h.1293/m.1876-1327/1909) aittir. Ne var ki Yıldız Kütüphanesi’ndeki defterler arasında Âsım Efendi’ye ait takrir belgeleri yer almamaktadır. Hicri 1292-1324 yılları arasında takrirden bulunan Âsım Efendi’nin ise Sultan Abdülaziz döneminde bir, II. Abdülhamit döneminde otuz iki yıl takrirden bulunduğu bilinmektedir. İncelediğimiz evraklardan hareketle Âsım Efendi’nin toplamda otuz Huzur Dersi’ne dair bilgiler tespit edilebilmiş; 1303, 1311, 1315 senelerine ait ders kayıtlarına ise ulaşılamamıştır.

Araştırmamızın konusu gereği Huzur Dersleri’nde hangi âyetlerin takrir edildiğinin tespiti, derslerin yapısal formu ve ne tür bir faaliyet olduğu, derslerde bütünleşik bir tefsir faaliyet mi yapıldığı yoksa mukarrirlerin birbirlerinden bağımsız

¹³⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 397.

¹³⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 387.

âyetleri mi takrir ettikleri, bu gelenekte tefsir tarihi ve bir tefsir türü olabilirliğinin tayini bakımından önemlidir. Nitekim bu konuda kaynaklar arasında bilgi farklılığı söz konusudur. Bu durum Âsım Efendi'nin takrirde bulunduğu dönemler için de geçerlidir. Konuyla ilgili değerlendirmelerimiz şöyledir:

1- Huzur Dersleri'nin başlangıcından h.1200 yılına kadar padişahın seçtiği âyetlerin derslerde gündem edildiği bu tarihten itibaren Fatiha'dan Nâs sûresine doğru sırasıyla âyetlerin tefsir edildiği iddia edilmekteydi. Ancak kaynaklar arasındaki bilgi farklılığı bu iddianın soruşturulmasını gerektirmektedir.

2- Mukarrir değişikliğine bağlı olarak icra heyetlerinde değişiklik yapıp yapılmadığı incelenmelidir. Yine bu durumda hangi âyetlerin takrir edildiği bir başka sorun olarak belirmektedir.

3- Konuyla ilgili temel kaynak hüviyetinde olan Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinde yer verdiği icra heyetlerine dair bilgilerin başta Esâmi Defterleri ve BOA olmak üzere, gazete, dergi ve arşivlerdeki belgelerle sağlaması yapılmalıdır.

4- Mukarrir efendilere derslerden belirli bir süre önce hangi âyetleri takrir edeceği bildirilmekte ancak takrir günü geldiğinde sağlık, görev veya bir başka mazeret nedeniyle ilgili dersi icra edemedikleri anlaşılmaktadır. Buna göre bir sonraki dersin mukarririnin öne çekildiği, dersin muhataplarından birinin takrir ile görevlendirildiği veya o yılki ders heyetinden bir muhatabın ilgili dersi takrir etmek üzere vazifelendirildiği gözlemlenmektedir.

Dolayısıyla ders davetiyelerinde belirtilen âyetlerden bazılarının ilgili mukarrir tarafından mezkûr heyet huzurunda takrir edilmediği öngörülmektedir. Buradan hareketle Huzur Dersleri'ne dair kabul görmüş bazı ilkelerin sorgulanmasını gerektiği düşünülmektedir.

Bu ve benzeri soruları kaynaklarda ulaştığımız bilgi-belgelerden hareketle analiz etmek üzere, araştırmamızın hipotezine uygun bir şekilde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri geleneği içerisindeki konumunu da belirleyebilmek için ulaşabildiğimiz belgelerden hareketle bir Huzur Dersleri kronolojisi oluşturacağız.

Huzur Dersleri'ne dair envanterin derli toplu olmayışı, sınırlı sayıda ders defterinin gün yüzüne çıkarılmış olması, temel kaynak hüviyetindeki eserlerdeki

bilgilerin çapraz okumalarla kontrol edilmeyişi, kaynaklar arası ihtilaflı bilgilerin ayıklanmamış olması ve birtakım gerekçeler araştırmamızın bu bölümünde Huzur Dersleri Kronolojisi tasnifi yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu bilgileri de dikkate alarak 165 yıllık tarihe sahip Huzur Dersleri'ne dair sistematik bir kronolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle Âsım Efendi ve diğer mukarrirlerin birbirinden bağımsız âyetleri mi tefsir ettikleri, sistematik bir tefsir icraatının varlığı ve bu derslerin ne tür bir ilmi faaliyet olduğu sorularına cevaplar aranacaktır. Böylece araştırmamızın hipotezi bağlamında sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir.

Özellikle hangi âyetlerin kim tarafından ve ne zaman takrir edildiğine dair bilgiler kronolojik tasnifimizin başlıca kriterlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla en az bu üç kıstasın bulunamadığı dönemlerdeki Huzur Dersleri'ne tasnifte yer verilmemiştir. Özellikle Âsım Efendi ve dönemindeki diğer mukarrirlerin hangi âyetleri takrir ettiklerine dair bilgiler kıyaslanmıştır. Neticede bu tasnifin Huzur Dersleri kronolojisi bağlamında söz konusu literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Burada sırasıyla; Huzur Dersi'nin yılı> hangi padişah döneminde icra edildiği> kaçınıcı meclis olduğu> mukarriri> takrir edilen âyetler> varsa ders defterlerine dair bilgiler tasnif edilmiştir. Müellifin takirde bulunduğu senelerde ders defterleri, Esâmi Defterleri, BOA ve sair envanter yardımıyla bazı yıllarda takrir edilen âyet ve icra heyetine dair tespitlerimiz olmuştur. Mardin'in eseri ve muhtelif çalışmalarda nakledilen bilgilerin çapraz sorgulamayla sağlaması yapılarak derslerin zamanları, meclis sıralarına dair hatalı olduğunu düşündüğümüz bilgiler kontrol edilerek gerekçeleriyle tanzim edilecektir. Âsım Efendi'nin risaleleri bu anlamda özellikle II. Abdülhamit dönemi Huzur Dersleri'ne dair detaylı tespitlerde bulunma imkânı sağlamıştır. Bu kronoloji sırasıyla şöyledir:

-1172/1759 yılı, III. Mustafa dönemi, Fetvâemîni Ebû Bekir Efendi, Nisâ 4/135, (18 Ramazan 1172).¹³⁷

-1176/1763, III. Mustafa dönemi, Taha 20/18.âyet takrir edilmiştir.

¹³⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.68.

-1177 yılı, I. Abdülhamit dönemi, Ahmed el-Giridî (mukarrir),¹³⁸ TSMTYEH, nr. 888, 13 vrk.

-1198 yılı, I. Abdülhamit dönemi, Abdülhalim Efendi (v.1210/1795), II. Ders (vekaleten), IV. Ders (asaleten)

-1199 yılı, I. Abdülhamit, IV. Ders, Abdülhalim Efendi.

-1200 yılı, I. Abdülhamit, IV. Ders, Abdülhalim Efendi, Fatiha 1/...

-1201 yılı, I. Abdülhamit, III. Ders, Abdülhalim Efendi.

-1202 yılı, I. Abdülhamit, I. Ders, Abdülhalim Efendi, Bakara 2/...

-1236 yılı, II. Mahmut, Ekmekçizâde Hafız Ahmed Efendi, IV ve V. Ders.¹³⁹

-1238 yılı, II. Mahmut, III. Ders, Kırımlı Muhammed Emin Efendi (mukarrir),¹⁴⁰ III. Ders, Âl-i İmrân 3/139-142, İÜKTY, nr:7297, 13 varak.¹⁴¹

-1238 yılı, II. Mahmut, Eğinli İbrahim Efendi (mukarrir), VI. Ders,¹⁴² Âl-i İmrân 3/145, İÜKTY, nr:7295, 10 varak.¹⁴³

-1242 yılı, II. Mahmut, VIII. Ders, Konyalı el-Hac Muhammed Efendi (vekaleten),¹⁴⁴

-1246 yılı, II. Mahmut, I. Ders, Karabağlı Ahmet Efendi (vekâleten),¹⁴⁵

¹³⁸ Süleyman Gür, "Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risalesi'nin Tahlili Neşri", s.605-629.

¹³⁹ Mardin, Ekmekçizâde Hafız Ahmed Efendi'nin 1236 yılında IV. Huzur Dersi'ni asaleten V. huzur meclisinde ise vekaleten takirde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr.15a-b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.113.

¹⁴⁰ Müderris Muhammed Efendi (?-1243), Kudüs-Mısır mollalığı ve Mekke pâyelerine haiz olup Galata hocalığı yapmıştır. 1236-1243 yılları arasında Huzur Dersleri'nde takirde bulunmuştur. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 78,160.

¹⁴¹ Bu derse dair bilgi için bkz. Süleyman Gür, "Huzur Derslerine Katılan Kırım Uleması ve Muhammed Emin Efendi'nin Tefsir Metninin Neşri", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2020 sy.15, s.321-361.

¹⁴² Bkz. **Esâmî Defterleri**, nr: 1045, vr.17b.

¹⁴³ Bu dersin tamamı soru-cevap formundadır.

¹⁴⁴ Bu yılın I. Dersinin muhataplarındandır. Vekaleten VIII. Huzur Dersi'ni takir etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 21b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 112.

¹⁴⁵ Bu derse mukarrir olarak Ekmekçizâde Hafız Ahmed Efendi tayin edilmiş, hastalığı nedeniyle takirri meclisin I. muhatabı Karabağlı Ahmet Efendi vekâleten takir etmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 124. Mardin'in aktardığı bu bilgiye Esâmî Defterlerinde ulaşılamamıştır.

-1249 yılı, II. Mahmut, III. Ders (asaleten)-VI. Ders (vekaleten), İmamzâde Esad Efendi.¹⁴⁶

-1250 yılı, II. Mahmut, VI. Ders, Antakyalı Muhammed Said (vekâleten)¹⁴⁷

-1256 yılı, I. Abdülmecid, VII. Ders, Vidinli Mustafa Efendi (vekâleten)¹⁴⁸

-1257 yılı, I. Abdülmecid, IV. Ders, Ahıskalı İsmail Efendi (vekâleten)¹⁴⁹

-1257 yılı, I. Abdülmecid, V. Ders, Gümüşhaneli Ömer Efendi (vekâleten)¹⁵⁰

-1260 yılı, I. Abdülmecid, III. Ders, Ahıskalı İsmail Efendi (vekâleten)¹⁵¹

-1260 yılı, I. Abdülmecid, V. Ders, Gümüşhaneli Ömer Efendi (vekâleten)¹⁵²

-1263 yılı, I. Abdülmecid, V. Ders, Çarşambalı Hacı Mustafa Efendi (?)¹⁵³

-1264 yılı, I. Abdülmecid, Faşlı Süleyman Halid Efendi¹⁵⁴

-1266 yılı, I. Abdülmecid, Faşlı Süleyman Hâlid Efendi (vekâleten), I. Ders, Mâide 5/1, İÜKTY, nr: 6708, 26 varak.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Bu yılın III. Dersini İmamzâde Esad Efendi takrir etmiştir. Ayrıca VI. Ders mukarrirliğine tayin edilen Denizlili Yahya Efendi'nin hastalığı sebebiyle İmamzâde Esad Efendi bu dersi de takrir etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr.28a-b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 112.

¹⁴⁷ Bu mecliste Denizlili Yahya Efendi mukarrir olarak görevlendirilmiştir. Ancak hastalığı nedeniyle bu dersin baş muhatabı Antakyalı Muhammed Sâid Efendi vekaleten takirde bulunmuştur. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 29b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 130.

¹⁴⁸ Bu meclise Kütahyalı Ahmed Efendi görevlendirildiği halde Vidinli Mustafa Efendi, 11 Cemâziyelevvel 1256 da mukarrirliğe tayin olunmuştur. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 35b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 131.

¹⁴⁹ Bu meclise Babakâl'âlî Mustafa Efendi görevlendirildiği halde vekaleten Ahıskalı dersiâm İsmail Efendi takrir etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 36a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 130.

¹⁵⁰ V. meclis mukarriri Çarşambalı Mustafa Efendi'ye vekaleten takirde bulunmuştur. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr.36b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 133.

¹⁵¹ Bu meclise İstanbullu Seyit Hafız Muhammed Efendi görevlendirildiği halde dersi vekâleten Ahıskalı dersiâm İsmail Efendi takrir etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 39a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 130.

¹⁵² Beşinci meclis mukarriri Çarşambalı Mustafa Efendi'ye vekaleten takirde bulunmuştur. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 39b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 133.

¹⁵³ Mardin bu ders için Gümüşhaneli Ömer Efendi'nin V. mecliste Çarşambalı Mustafa Efendi'ye vekalet ettiğini belirtmektedir. Ancak Esâmî Defterleri incelendiğinde bu derse vekâlet eden isim Ahıskalı İsmail Efendi olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bilgiler arasında bir ihtilaf söz konusudur. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 42b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.133.

¹⁵⁴ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.133. Mardin bu bilgiyi aktarmaktadır. Ancak Esâmî Defterlerinde bu bilgiye rastlanamamıştır.

¹⁵⁵ 1264 yılında takrire başlayan Akşehirli Ömer Efendi'nin bu takririne dersin yedinci sıradan muhatabı Faşlı Süleyman Hâlid Efendi vekalet etmiştir. Ders kaydı ona ait olup I. huzur meclisi olması muhtemeldir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 321; C. II-III, s.1106; **Esâmî Defterleri**, vr. 45a.

-1280-1281 yılı, Sultan Abdülaziz, Seyit Hafız Muhammed Efendi¹⁵⁶

-1284 yılı, Sultan Abdülaziz, I. Ders, Kangırlı Ali Niyazi Efendi¹⁵⁷

-1289 yılı, Sultan Abdülaziz, IV. Ders, Balıkesirli Mustafa Münip Efendi¹⁵⁸

-1292 yılı, Sultan Abdülaziz, IV. Ders¹⁵⁹, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/14-16, SYE Ktp., İİH nr: 1493, vr. 3a-6a.¹⁶⁰

-1293 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/28, SYE Ktp., İİH nr: 1493, vr.10a-14a.¹⁶¹

-1293 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders (?)¹⁶², Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi, A'râf, 7/31,¹⁶³ İÜKTY, nr:7330 ve SYE Ktp., Tırnovalı, nr: 262, 1a-7b varak arası. Ayrıca Ömer Efendi toplamda altı yıl ders takririnde bulunmuş ve bu dersleri kaydetmiştir.¹⁶⁴ Bu dersin 1293 yılı VIII. Dersinde Yanyalı'ya nispet edilmesi

¹⁵⁶ Mardin'in verdiği bilgiye göre o yılın VI. Mukarriri Kasım Efendi bu dersi takrir etmek üzere tayin edilmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 59a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 112.

¹⁵⁷ Bu dersi Ahıskalı Numan Efendiye vekaleten Kangırlı Ali Niyazi Efendi takrir etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 63b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 139.

¹⁵⁸ Tekirdağlı Seyyid Ömer Efendi (v.1289) derse vekaletle görevlendirilmiş vefat edince yerine Balıkesirli Mustafa Münip Efendi vekâlet etmiştir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 69a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 141.

¹⁵⁹ Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 72a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 147.

¹⁶⁰ Âsım Efendi Ramazan 1292/Ekim 1875'te ilk defa mukarrir olarak bu mecliste görev almıştır. Sultan Abdülaziz'in takdirini kazandığı için irâde-i seniyye ile "Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye" azalığına tayin edilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, "**Ramazan Dersleri**", 3b.

¹⁶¹ Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 73b. Ayrıca Mardin, 1293 yılı Huzur Dersleri'ne 9 mukarrir, 112 muhatapın katıldığını belirtmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 51.

¹⁶² Yanyalı, h.1282-1293 tarihleri arasında muhatap, h.1293-1298 yılları arasında altı yıl ders mukarrir olarak Huzur'da bulunmuştur. Ayrıca Yanyalı'nın ismi 1293 yılında I. Huzur Dersi'nde Süleymaniye rütbesiyle, 9. sıradan muhatap olarak kaydedilmiştir. Ancak isminin üzeri çizilerek "mukarrir..." notu kaydedilmiştir. Ne var ki hangi mukarrire vekalet ettiği belirsizliğini korumaktaydı. Araştırmamıza göre 1293 yılı V. mecliste Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi A'râf 7/28. âyeti takrir etmiştir. Yanyalı'nın bu yıl A'râf 7/31.âyeti, 1294 yılı II. mecliste ise A'râf 7/35-36.âyetleri takrir ettiği bilindiğine göre bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Buna göre Yanyalı'nın, VIII. Ders mukarriri Dağıstanlı İbrahim Nâtik Efendi'nin yerine vekâlet etmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira 1293 yılında kendisinden önce her bir mukarrire bir âyet düşse sıralama şöyle olmalıdır. V. Ders Âsım Efendi A'râf 7/28., VI. Ders mukarrir Oflu Mahmud Kâmil Efendi A'râf 7/29. ve VII. Ders mukarrir İstanbullu Hâfız Ahmed Şakir Efendi'nin A'râf 7/30. âyeti, VIII. Ders mukarriri Yanyalı Hacı Ömer Efendi'nin (Dağıstanlı İbrahim Nâtik Efendi'nin yerine) vekâleten A'râf 7/31.âyeti takrir ettiği düşünülmektedir. Mukarrirlerin sıralaması için bkz. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 73a-b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 430-434.

¹⁶³ Bu ders hakkında Aydın Temizer kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bkz. Temizer, "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I", **SÜİFD**, Sakarya, 2013, C. XV, sy. 28, s.65-92.

¹⁶⁴ Yanyalı'nın huzur dersi metinleriyle ilgili bir diğer çalışma için bkz. Aydın Temizer, "Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri", s.153-172. Yanyalı'nın Huzur Dersi metinleri iki nüsha halinde kütüphanelerimizde mevcuttur. İlki, Topkapı Saray Müzesi III. Ahmed

sorunludur. Zira Esâmi Defterleri'ne göre Yanyalı bu yıla ait mukarrirlerin arasında gözükmemektedir. Ayrıca VIII. Ders mukarriri Dağıstanlı İbrahim Natık Efendi ismi yer almaktadır.¹⁶⁵

-1294 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi (mukarrir), A'râf, 7/35-36,¹⁶⁶ İÜKTY, nr: 7330 ve SYE Ktp., Tırnovalı, nr: 262, 7b-15a varaklar arası.¹⁶⁷

-1294 yılı, II. Abdülhamit, III. meclis, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir)¹⁶⁸, A'râf 7/39-40.

-1294 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi,¹⁶⁹ A'râf 7/40-41,¹⁷⁰ SYE Ktp., İİH nr: 1493, 17a-20a ve 21a-24a varaklar arası.¹⁷¹

kitaplığı 3525 numarada diğeri ise SYE Ktp., Tırnovalı, nr: 262'de yer almaktadır. Buradaki nüsha, 59 vrk, Medine Zilhicce 1313, müstensihî Fethullah Efendi'dir. Bu defter 1293 yılı, A'râf 7/31; 1294 yılı, A'râf 7/35-36; 1295 yılı, A'râf 7/50-51; 1296 yılı, A'râf 7/65-66. âyetlerinin takrirlerine dair notları ihtiva etmektedir. Ayrıca 1297 yılı takrir metninin müellif nüshası **İÜKTY** bölümü Yıldız Sarayı Koleksiyonu 7320 numarada yer almaktadır. Bu risalede A'râf sûresinin 78-79. âyetleri kaydedilmiştir. Eserin sonunda Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin isminin hatmedildiği bir mühür yer almaktadır. Bkz. Temizer, **a.g.mk.**, s.103. Ayrıca Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin, **Mekârim-i Ahlâk Dergisi**'nde hayatı, ilmi kişiliği üzerine tetkiklerde bulunmuş ders takrirlerinden bazılarının Türkçe kısımlarını neşretmiştir. Bkz. Yanyalı, Ömer Lütfi Efendi, "1293 Ramazan'ı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", (nşr. Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ), **Mekârim-i Ahlâk Dergisi**, İstanbul, 1906, C. V, s. 35; **a.g.d.** C. XXIX, s. 228-230; **a.g.d.**, C. XXX, s. 237-239; **a.g.d.**, C. V, s.35; C. VIII, s.59; **a.g.d.**, C. XXIX, s.228; **Esâmî Defterleri**, vr. 73a-b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.114,430; **a.g.e.**, C. II-III, s. 863, 1106

¹⁶⁵ Bkz. **Esâmî Defterleri** nr: 1045, vr. 73b.

¹⁶⁶ 1293 yılı Yanyalı Hacı Ömer Efendi'nin VIII. mecliste A'râf 7/31, 1294 yılı II. mecliste de A'râf 7/35-36. âyetleri takrir ettiği bilindiğine göre 1294 yılı I. meclis mukarriri Boyabadı Osman Fâizi Efendi'nin, A'râf 7/32-34. âyetleri takrir etmesi kuvvetle muhtemeldir.

¹⁶⁷ Aydın Temizer, Yanyalı'nın bu dersi üzerine incelemelerde bulunmuş ve ders metnini neşretmiştir. Bkz. "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri II", s. 167-191.

¹⁶⁸ Huzur Dersleri kronolojisi tetkik edildiğinde bu dersi Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin takrir etmiş olması Esâmi kayıtlarına göre kuvvetle muhtemeldir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 74a.

¹⁶⁹ Âsım Efendi'nin bir önceki meclise görevlendirilen Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin yerine IV. Meclis'te takirde bulunduğu görülmektedir. Bkz. **Esâmî Defterleri**, vr. 73a-b

¹⁷⁰ 1294 yılı II. mecliste Yanyalı Hacı Ömer Efendi'nin A'râf 7/35-36. âyetleri, yine aynı yıl V. mecliste Âsım Efendi'nin de A'râf 7/40. âyeti takrir ettiği bilinmektedir. Mushaf tertibi dikkate alınıp siyâk-sibâk bilgisiyle değerlendirildiğinde III. meclis mukarriri Vodineli Ömer Hulusi Efendi'nin A'râf 7/37. âyeti ve IV. meclis mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin A'râf 7/38-39. âyetleri takrir etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Mukarrirlerin bu derslerle ilgili kayıtları henüz gün yüzüne çıkmadığı için bu bilgiyi muhtemel olarak görmekteyiz.

¹⁷¹ Ayrıca Mardin, 1294 yılı Huzur Dersleri'ne 8 mukarrir, 112 muhatabın katıldığını belirtmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.51.

-1295 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/50-51, İÜKTY, nr:7330; ayrıca SYE Ktp., Tırnovalı, nr. 262,15b-24b, varaklar arası.

-1295 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, Vodinelî Ömer Hulûsi Efendi (mukarrir), A'râf 7/54, İÜKTY, nr:7329, 15 varak.¹⁷²

-1296 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/65-67, İÜKTY, nr:7330 27-45 varak arası ve SYE Ktp., Tırnovalı, nr. 262, 24b-38a varaklar arası.

-1296 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/68-69, İÜKTY, nr: 4167, 9 varak.¹⁷³

-1296 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A'râf 7/70-71, SYE Ktp. İİH, nr: 01493, 28a-42a varak arası.¹⁷⁴

-1297 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/78-79, İÜKTY, nr:7320, 13 varak ve SYE Ktp., Tırnovalı, nr. 262, 39a-47a varaklar arası.¹⁷⁵

-1297 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/80-82. âyetler.¹⁷⁶

¹⁷² 1295 yılı II. mecliste Yanyalı Hacı Ömer Efendi'nin A'râf 7/50-51. âyetleri yine aynı yıl V. mecliste Vodinelî Ömer Hulûsi Efendi'nin A'râf 7/54. âyeti takrir ettiği bilinmektedir. Bu iki ders arasında III. Mecliste Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin A'râf 7/52 ile IV. mecliste ise Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin A'râf 7/53. âyetleri takrir ettiği tespit edilmiştir. Araştırmamızda incelediğimiz İİH bölümündeki defterlerde Âsım Efendi'nin bu takririne ait herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bu ders onun Huzur Dersleri'nde takirde bulunduğu dördüncü yıla tekabül etmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 75a.

¹⁷³ M. Taha Güler, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin takrir ettiği 1296/1879, 1298/1881 ve 1302/1885 senelerinde A'râf 7/68-69, 93-95 ve 152-153. âyetlerine muhtevi ders defterleri üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bkz. Güler, "Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", **Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)**, s. 251-282.

¹⁷⁴ Bu derse dair araştırmamız makale olarak yayımlanmıştır. Bkz. Rıdvan Kara, "Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", **Osmanlı'da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)**, İYV Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2018, s.173-198.

¹⁷⁵ Bkz. Ebu'r-Rızâzâde Rızâ, **Mekârimü'l-Ahlâk**, sy. XXIX, s. 228-230; **a.g.d.**, sy. XXX, s. 237-239.

¹⁷⁶ Kaynaklarda 1297 yılı, III. mecliste Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin hangi âyetleri takrir ettiğine dair bir bilgi bulunamamıştır. Ancak aynı yıl II. mecliste A'râf 7/78-79. âyetlerin, IV. mecliste A'râf 7/83. âyetinin takrir edildiği bilindiğine göre, Mushaf tertibine göre Tikveşli'nin A'râf 7/80-82. âyetleri takrir ettiği düşünülmektedir.

-1297 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/83, SYE Ktp., İİH nr: 01493, 61a-62b varaklar arası.¹⁷⁷

-1297 yılı takrirleriyle ilgili İÜKTY koleksiyonunda yer alan üç dersin tarihlendirilmesi konusu ihtilaflıdır.¹⁷⁸ Tespitlerimizle bu derslerin hangi yıl ve kaçınıcı meclislerde olduğu değerlendirilecektir.¹⁷⁹

-1298 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders¹⁸⁰, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi (mukarrir), A'râf 7/90-92, SYE Ktp., Tırnovalı, nr:262, 47b-54a varaklar arası.¹⁸¹

-1298 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders,¹⁸² Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), A'râf 7/93-95, İÜKTY, nr:7320, 9 varak.¹⁸³

¹⁷⁷ Âsım Efendi'nin kaydettiği bu ders, müellifin İİH kitaplığındaki diğer ders kayıtlarından farklı formatta yazıldığı gözlemlenmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, nr: 1493, vr. 61a-62b.

¹⁷⁸ Mardin'in derslerin icra zamanıyla ilgili verdiği zaman bilgisi şöyledir: 1297 yılı, Dağıstanlı İbrahim Nâtiki Efendi (mukarrir), VI. Meclis, nr: 7322: A'râf 7/100, 12 varak; Gelibolulu Muhammed Âdil Efendi (mukarrir), VII. Meclis, nr: 7324: A'râf 7/101. âyet, 8 varak; Hâdimî Muhammed Hulûsi Efendi (mukarrir), nr: 7312, VIII. Meclis, A'râf 7/103. âyet, 16 varak. Ancak bu bilgiler sorunludur. Zaman ve âyet sıralaması da dikkate alınarak araştırmamızda gerekçeleriyle birlikte tashih edilmiştir.

¹⁷⁹ Kaynaklarda 1297-1298 yılları arasında takrir edilen dersler incelendiğinde her iki yılda da II. mecliste mukarrirlik yapan Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin, 1297 yılında A'râf 7/78-79. âyetleri takrir ettiği sabittir. Ancak kaynaklarda 1298 yılında A'râf 7/90-92. âyetleri takrir ettiğiyle ilgili bilgi farklılığı söz konusudur. Nitekim Mardin ve ondan iktibasta bulunan araştırmacılar kendisinin bu mecliste tayin sebebiyle hazır bulunamadığı notunu kaydetmişlerdir. Yukardaki bilgiye göre aynı sûrenin 100-103. âyetleri bu yıl takrir edilmiş gibi gösterilmiştir. Tespitlerimize göre bu hatalıdır. Zira 1200 yılından itibaren Mushaf tertibine riayet edildiği görülen Huzur Dersleri'nde uygulamaya aykırı bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁸⁰ Esâmi Defterlerine göre Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi, Mahmudiye müderrisi olarak tayin edilmesi sebebiyle bu dersi takrir edememiş yerine bir sonraki meclisin mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi bir meclis öne çekilmiştir. Buna göre ikinci mecliste Tikveşli'nin A'râf 7/93-95. âyetleri takrir ettiği belirtilmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 77a.

¹⁸¹ Esâmi Defterleri'nin 1298 yılı kayıtlarına göre Yanyalı Ömer Lütfi Efendi Mahmudiye medresesine tayin edildiği için bu derste bulunamamış yerine sonraki heyetin mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi takrirde bulunmuştur. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 77a.

¹⁸² Bu yılın III. meclisinde takrirde bulunmak üzere görevlendirilen Tikveşli, bir önceki Huzur Dersi'ne çekilerek II. dersi icra etmiştir. Mardin, kendisini III. Ders mukarriri olarak belirtse de kendisinin Esâmi Defterleri'ndeki bilgiye ulaşamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 77a.

¹⁸³ Bazı kaynaklarda bu ders 1297 yılına ait gösterilmiş bazıları ise künye vermeden ders defterine işaret edilmiştir. Mardin ve bazı araştırmacılar bu dersin muhtemel olarak 1297 yılına ait olduğunu düşünmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.1107; Kara, "Huzur Dersleri Literatürü", s.145; Temizer, "Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri", s.132; Recep Arpa, "Huzur Dersleri'nde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?", s.106. Ancak Esâmi Defterleri'ne göre 1298 yılında Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin II. Huzur Dersi'ni takrir ettiğini belirtebiliriz. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 78a. Bu dersle ilgili M. Taha Güler bir incelemede bulunmuştur. Bkz. M. Taha Güler, "Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", s. 251-282.

-1298 yılı, II. Abdülhamit, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), III. Ders¹⁸⁴, A'râf 7/96, SYE Ktp., İİH nr: 1493, 48a-51a ve 53b-56a varaklar arası.¹⁸⁵

-1298 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi, A'râf 7/100, İÜKTY, nr. 7322, 12 varak.¹⁸⁶

-1298 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders,¹⁸⁷ Devrekli Feyzullah Şükrü Efendi (vekaleten mukarrir)¹⁸⁸/ Dağıstanlı İbrahim Nâtıkî Efendi,¹⁸⁹ A'râf 7/100, İÜKTY, nr. 7322, 12 varak.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Mardin'e göre bu yıl (1298) IV. dersin takririnde görevlendirilen Âsım Efendi'nin III. derste takirde bulunduğu görülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 78a.

¹⁸⁵ 1298 yılı, IV. ve VI. Ders mukarrirleri ve âyetleri bilindiğine göre arada kalan sûrenin 97-99.âyetler siyâk-sibâk bağlamında bir bütünlük arz eder. Dolayısıyla V. Ders takririnde, A'râf 7/97-99. âyetleri Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi tarafından takir edilmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 78a-b.

¹⁸⁶ Esâmi defterleri ve Âsım Efendi'nin belgelerindeki notlara göre bu yılın III. meclisinde A'râf 7/96. âyeti tefsir edilmiştir. Bir sonraki mecliste -IV- ise Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi'nin ismi mukarrir olarak kaydedilmiştir. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan belgelerden Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi'nin bu yıl A'râf 7/100. âyeti takir ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre üçüncü mecliste aynı sûrenin 96. âyeti, dördüncü derste ise 100. âyeti tefsir edilmişse; 97-98 ve 99.âyetler acaba takir edilmedi mi? Şayet edilmediyse Fâtiha'dan Nâs'a bir tefsir dersinden bahsedebilecek miyiz? Nitekim yine aynı yılın ikinci meclisinde Yanyalı Ömer Lutfi Efendi'nin 90-92. âyetleri takir ettiği kaydedilmişse de kendisinin tayin sebebiyle huzurda bulunamadığı belirtilmiştir. Onun yerine bir sonraki meclisin mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin kendi hazırlandığı âyet gruplarını takir ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, takir edilemeyen âyet gruplarının geçildiği düşünülmektedir. Bu durumun diğer yıllardaki Huzur Dersleri'nde de örnekleri görülmektedir. Tüm bunlardan hareketle Huzur Dersleri'nde Fatihâ'dan Nâs sûresine tam bir Kur'ân tefsirinin icra edilme hassasiyetinin takip edilmeye çalışıldığı ancak aksaklıklar yaşandığını düşünmekteyiz.

¹⁸⁷ Kara, makalesinde bu dersi 1297 yılının VI. meclisi olarak belirtmektedir. Ancak Esâmi defterleri incelendiğinde 1297 yılı VI. dersini vekâleten Karacahisarlı Hafız Ali Rıza Efendi'nin takir ettiği görülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 77b.

¹⁸⁸ Esâmi defterlerinde bu dersin (VI. Ders) mukarriri Karacasulu Hâfız Ali Rıza Efendi olarak görülmektedir. bkz., **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 78b. Ancak İÜKTY bölümü 7322 numarada 12 varak olan A'râf 7/100. âyetin mukarriri için bu dersin beşinci muhatabı Devrekli Feyzullah Şükrü Efendi (1246-?) olduğu belirtilmektedir. Mardin ismini "Divrikli" olarak kaydetmiş (Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.452), Sadık Albayrak ise "Devrekli" şeklinde tercih etmiştir. Bkz. Sadık Albayrak, **Son Dönem Osmanlı Uleması**, C. II, s. 39-40; Hümeýra Zerdecî, **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Ankara, 2008, s. 123, Dosya nr: 759.

¹⁸⁹ Mardin, eserinde bu ve sonraki iki dersin muhtemel olarak 1297 yılına ait olduğunu belirtmektedir. Ancak Esâmi Defterlerine göre 1298 yılına aittir. Ayrıca dersin mukarriri de Dağıstanlı İbrahim Nâtıkî Efendi olması gerekir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 1107; Karşılaştırma için bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 78a-b.

¹⁹⁰ Bu âyetlere dair iki farklı bilgi söz konusudur, tam olarak kimin takir ettiği araştırılmalıdır.

-1298 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, Gelibolulu Hâfız Muhammed Âdil Efendi (mukarrir),¹⁹¹ A‘râf 7/101, İÜKTY, nr. 7324, 8 varak.

-1298 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, Hâdimî Muhammed Hulûsî Efendi (mukarrir), A‘râf 7/103, İÜKTY., nr. 7312, 16 varak.¹⁹²

-1299 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A‘râf 7/111-114, SYE Ktp., İİH nr: 1493.¹⁹³

-1300 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A‘râf 7/133, SYE Ktp., İİH nr: 1493.¹⁹⁴

-1301 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A‘râf 7/144, SYE Ktp., İİH nr: 1493.¹⁹⁵

-1302 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), A‘râf 7/152-153, İÜKTY, nr:7333, 16 varak.¹⁹⁶

-1302 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A‘râf 7/154, SYE Ktp., İİH nr: 1493, 66a-67b varaklar arası.¹⁹⁷

-1302 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Gelibolulu Muhammed Âdil Efendi, A‘râf 7/155, İÜKTY, nr:7317, 10 varak.¹⁹⁸

-1302 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, Piriştineli Hacı İlyas Efendi (mukarrir), A‘râf 7/156, İÜKTY, nr:7317, 9 varak.¹⁹⁹

¹⁹¹ Bkz. Sadık Albayrak, **Son Dönem Osmanlı Uleması**, C. I, 78-79; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 146; Hümeýra Zerdecî, **Osmanlı Ulemâ Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Ankara, 2008, s. 189, Dosya nr: 1801.

¹⁹² Bu dersin bazı kaynaklarda 1297 yılına nispet edildiği görülmektedir. Ancak Huzur Dersleri kronolojisine göre 1298 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Dersin mukarriri 1296-1312 seneleri arasında mukarrir olarak Huzur Dersleri’ne iştirak eden Hâdimli Muhammed Hulûsî Efendi’dir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 78ab. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 150-151.

¹⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 266a-269b; **Esâmi Defterleri**, vr. 79a.

¹⁹⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 270a-272b; **Esâmi Defterleri**, vr. 80a.

¹⁹⁵ Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63a-64; **Esâmi Defterleri**, vr. 81a.

¹⁹⁶ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 82a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 463. Bkz. Güler, “Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi’nin Huzur Dersi Takrirleri”, s. 251-282.

¹⁹⁷ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 82a.

¹⁹⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 82a.

¹⁹⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 82a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.175-176, 780, 856, 1107.

-1304 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Mukarrir: Karînabâdlı Ali Efendi, A'râf 7/172, İÜKTY, nr. 7334, 13 varak. Bu defter başta Mardin olmak üzere pek çok kaynaktan zikredilmekte ancak hangi mukarririn dersinde not alındığı belirtilmemektedir. Kanaatimiz bu risalenin, I. meclis mukarriri Karînabâdlı Ali Efendi'nin dersinde on ikinci muhatap olarak bulunan Sinoplu Hâfız Ebûbekir Lütfî Efendi²⁰⁰ tarafından kaydedildiği yönündedir.²⁰¹

-1304 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A'râf 7/177-178,²⁰² SYE Ktp., İİH nr: 1493.²⁰³

-1305 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A'râf 7/189-190, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²⁰⁴

-1305 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Eğinli Muhammed/Mehmed Hulûsi Efendi²⁰⁵ (muhatap), Enfâl 8/1. âyet bağlamında "İstiâze Tefsiri",²⁰⁶ ancak dersin bu yıla âidiyeti sorunludur.²⁰⁷

-1306 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), A'râf 7/206, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²⁰⁸

²⁰⁰ Ebû Bekir Lütfî Efendi, 1290-1317 senelerinde muhatap, 1318-1326 yılları arasında ise mukarrir olarak Huzur Dersleri'ne katılmıştır. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 114, 145; C. II-III, s.1107.

²⁰¹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 84a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.114; C. II-III, s.1107.

²⁰² Ayrıca bu senenin II. huzur dersini Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin takrir ettiği kaynaklarda belirtilse de hangi âyetleri tefsir ettiği bilinmemektedir. Tespitimiz Tikveşli'nin A'râf 7/175-176. âyetleri takrir ettiği yönündedir. Zira bu bilgi siyâk-sibâk bağlamında ders sıralamasına da uygun gözükmektedir.

²⁰³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 84a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73a-74b.

²⁰⁴ Âsım Efendi normalde bu yılın III. Huzur Dersi'ni kaydetmesi gerekirken II. Mecliste takrirde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 85a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 78a-79b.

²⁰⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 239-240.

²⁰⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 440.

²⁰⁷ Mardin, Münire Pakcan'dan aktardığı notlarda bu takririn 1305 yılında icra edildiğini belirtmiştir. Ancak Sinoplu Hâfız Ebûbekir Lütfî Efendi'nin muhatap olarak katıldığı derste aldığı notlarla günümüze aktarılan belgelere göre A'râf 7/172. âyeti um Karinâbadlı Ali Efendi'nin bu yıl tefsir etmiş olması bizce sorunlu gözükmektedir. (Bkz. İÜKTY, nr. 7334, 13 varak) Zira Âsım Efendi'nin 1305 yılında, III. Huzur Dersi'nde A'râf 7/189-190; 1306 yılı II. Derste A'râf 7/206.âyetlerini takrir ettiği bilinmektedir. Üstelik Eğinli'den aktarılan bilgiye göre mukarrir İspartalı Abdülkerim Efendi'nin 1306 yılı VIII. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/11-13. âyetlerini takrir ettiği de nakledilmektedir. Bütün veriler birlikte değerlendirildiğinde "İstiâze Tefsiri" yapılan dersin o yılın III. huzur meclisine ait olup Enfâl 8/1. âyetlerini Gelibolulu Hafız Muhammed Âdil Efendi'nin takrir etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Eğinli'nin belgelerini de incelediğimizde bir tarih notu gözükmemektedir. Yanılma payını da mahfuz tutmak kaydıyla kanaatimiz bu yöndedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 439-440.

²⁰⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 86a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.82a-83b. Buna göre bir sonraki derste 1306 yılı III. mecliste Enfâl 8/1. âyetini takrir eden Gelibolulu Hafız Muhammed Âdil Efendi olmalıdır.

-1306 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Ispartalı Abdülkerim Efendi (mukarrir), Enfâl 8/11-13.²⁰⁹

-1307 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Enfâl 8/19, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²¹⁰

-1307 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Dramalı İsmail Hakkı Efendi (mukarrir), Enfâl 8/30.²¹¹

-1308 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Enfâl 8/31, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²¹²

-1308 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Dramalı İsmail Hakkı Efendi (mukarrir), Enfâl 8/40.²¹³

-1309 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Enfâl 8/41, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²¹⁴

-1309 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Dramalı İsmail Hakkı Efendi (mukarrir), Enfâl 8/50-51.²¹⁵

-1310 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Enfâl 8/52, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²¹⁶

-1310 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, Ispartalı Abdülkerim Efendi (mukarrir), Enfâl 8/66.²¹⁷

-1311 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), SYE Ktp., İİH nr: 1493, Enfâl 8/70.²¹⁸

²⁰⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 86b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 437-438.

²¹⁰ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 86a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88a-89b.

²¹¹ Bu dersin içeriğine dair bilgilere Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin muhatap olarak huzurda bulunduğu esnada aldığı notlar vasıtasıyla tespit edilebilmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 87b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 434-436.

²¹² Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 86a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a-94b.

²¹³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 88b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 432-433.

²¹⁴ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 89a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a-100b.

²¹⁵ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 89b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 428-431.

²¹⁶ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 90a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 104a-104b, 106b-109b.

²¹⁷ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 90b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 425-427.

²¹⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 153b; Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 91a.

-1311 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Enfal 8/72-73, İÜKTY., nr:7331.²¹⁹

-1311 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, Hâdimli Muhammed Hulûsi Efendi (mukarrir), Tevbe 9/1-2.²²⁰

-1312 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/6, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²²¹

-1312 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders (vekâleten), Gümülcineli Hacı Hasan Hilmi Efendi.²²²

-1312 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Hâdimli Muhammed Hulûsi Efendi (mukarrir), Tevbe 9/11-12.²²³

-1313 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/19, SYE Ktp. İİH nr: 1493.²²⁴

-1313 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Ispartalı Abdülkerim Efendi (mukarrir), IV. Ders, Tevbe 9/25-26.²²⁵

-1314 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/32-33, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²²⁶

-1314 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, İstanbullu Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Tevbe 9/36.²²⁷

²¹⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 91a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 605-627.

²²⁰ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 91b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 423-424.

²²¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 92a.

²²² Gelibolulu Hafız Muhammed Âdil Efendi'nin yerine bu dersi irâde-i seniyye ile I. ders muhatabı Gümülcineli Hacı Hasan Hilmi Efendi takrir etmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 92a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.148.

²²³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 92b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.421-422.

²²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b, 156a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 93a.

²²⁵ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 93a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.418-420.

²²⁶ Ayrıca bu yılın I. ve III. meclisinde takrir olunan âyetler bilindiğine göre II. huzur dersi mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Tevbe 9/34-35.âyetleri takrir etmiş olması gerektir. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 94a.

²²⁷ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 94a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.416-417.

-1315 yılı, II. Abdülhamit dönemi, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/44-46, İÜKTY, nr:7328.²²⁸

-1315 yılı, II. Abdülhamit dönemi, III. Ders, İstanbullu Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Tevbe 9/47, İÜKTY, nr:7311, 9 varak.²²⁹

-1315 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, Şeyh Hulûsi Efendizâde Abdülkadir Râşid Efendi (mukarrir), Tevbe 9/50-51, İÜKTY, nr:7318, 11 varak.²³⁰

-1315 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders, İçelli (Ermenekli) Aynîzâde Muhammed Aynî Efendi (mukarrir), Tevbe 9/52, İÜKTY, nr:7325, 12 varak.

-1315 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, Gümülcineli Hasan Hilmi Efendi (mukarrir), Tevbe 9/53, İÜKTY, nr: 7332, 13 varak.²³¹

-1315 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, Tosyavî İsmail Zühdü Efendi (mukarrir), Tevbe 9/54, İÜKTY, nr: 7321, 4 varak.²³²

-1316 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/55-57, SYE Ktp., İİH nr: 1493.

-1316 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/58-59.²³³

-1317 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/68-69, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²³⁴

²²⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 95a. Ayrıca Mardin bu dersi eserinde tıpkı-basım yahut fotokopi yöntemiyle yayımlamıştır. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.581-604.

²²⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 95a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.114; C. II-III, s.414-415, 840, 1107.

²³⁰ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 95b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.179-180, 1107. Ayrıca bu yılın IV. Huzur Dersi'nde Dramalı İsmail Hakkı Efendi'nin Tevbe 9/48-49.âyetleri takrir etmiş olması muhtemeldir.

²³¹ Mustafa Ünver bu takrire dair "Sarayda Abdülhamid Han Huzurunda Bir Tefsir Dersi ve Neşri" adıyla bir bildiride bulunmuş ve bu daha sonra yayımlanmıştır. Bkz. Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşaması/İstanbul Tecrübesi (**edt. M.F. Arslan-M.V. Bilici**), İstanbul, 2010, s. 333-353; Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 95b.

²³² İstanbul Üniversitesi Yıldız Kütüphanesi Nadir Eserler Kitaplığı, nr: 7321; Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 95b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, 114; C. II-III, s.1108. Ayrıca Ersin Çelik bu ders defterine dair bir incelemede bulunmuştur. Bkz. Ersin Çelik, "Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Tosyalı İsmail Zühtü Efendi'nin Tefsir Metninin İncelenmesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, C. XVI, sy.31, s.301-314.

²³³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 96a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.412-413.

²³⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 97a.

-1317 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/70-71.²³⁵

-1318 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/84, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²³⁶

-1318 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/85-87.²³⁷

-1319 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/97-98, SYE Ktp., İİH nr: 1493.²³⁸

-1319 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/99-101.²³⁹

-1320 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tevbe 9/113-114, SYE Ktp. İİH nr: 1493.²⁴⁰

-1320 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Tevbe 9/115-117.²⁴¹

-1321 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/1-2.²⁴²

-1321 yılı, II. Abdülhamid, III. Ders. Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi²⁴³

-1322 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/16-18.²⁴⁴

²³⁵ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 97a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.410-411.

²³⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 188b-197a; **Esâmi Defterleri**, vr. 98a.

²³⁷ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 98a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.408-409.

²³⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 99a.

²³⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 99a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.406-407.

²⁴⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 230a, 242a-b, 245a-264b, 277a-286b; **Esâmi Defterleri**, vr. 100a.

²⁴¹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 100a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.404-405.

²⁴² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 227a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 101a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.402-403.

²⁴³ Gümülcineli Hacı Hasan Hilmi Efendi yerine vekâlet etmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 101a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.147.

²⁴⁴ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 102a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.398-399.

-1323 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/32-33.²⁴⁵

-1323 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, İstanbullu Muhammed Esad Efendi (mukarrir), Yûnus 10/47-49, İÜKTY., nr: 7316, 8 varak.²⁴⁶

-1324 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/53-56.²⁴⁷

-1325 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Yûnus 10/71-74.²⁴⁸

-1326 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi (mukarrir), Yûnus 10/93-95.²⁴⁹

-1326 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (vekaleten).²⁵⁰

-1327 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi (mukarrir), Hûd 11/1-4.²⁵¹

-1327 yılı, Mehmed Reşad, VII. Ders, Debreli Vildan Faik Efendi (mukarrir), Hûd 11/17.²⁵²

-1328 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi (mukarrir), Hûd 11/20-24.²⁵³

²⁴⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 228a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 103a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.398-399.

²⁴⁶ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 103b.

²⁴⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 237a-b; **Esâmi Defterleri**, vr. 104a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.396-397.

²⁴⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 105a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.394-395.

²⁴⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 107a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 390-393. Mustafa Sabri Efendi'nin verdiği bilgiye göre Yûnus Sûresi tefsiri bu yıl sona ermiştir. Bkz. Mustafa Sabri, "Huzûr-ı Humâyûn Dersleri", **Beyanülhak**, yıl 1, adet 2, 16 Ramazan 1326, s. 4.

²⁵⁰ Sinoplu Ebû Bekir Sıtkı Efendi'nin mazeretine binâen bu dersi meclisin I. muhataplarından Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi takrir etmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 107a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 150.

²⁵¹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 108a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 388-389.

²⁵² Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 108b; Debreli Vildan Faik, **el-Mevâizü'l-Hisân**, Dersaadet, 1330, C. V, s.17-18; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.458.

²⁵³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 109a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.386-387.

-1328 yılı, Mehmed Reşad, VI. Ders, Debreli Vildan Faik Efendi (mukarrir), Hûd 11/33-34.²⁵⁴

-1329 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Hûd 11/41-43.²⁵⁵

-1329 yılı, Mehmed Reşad, V. Ders, Debreli Vildan Faik Efendi (mukarrir), Hûd 11/50-52.²⁵⁶

-1330 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Hûd 11/66-68.²⁵⁷

-1330 yılı, Mehmed Reşad, V. Ders, Debreli Vildan Fâik Efendi (mukarrir), Hûd 11/78-80.²⁵⁸

-1331 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Hûd 11/87-90.²⁵⁹

-1332 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Hûd 11/116-119.²⁶⁰

-1333 yılı, Mehmed Reşad, I. Ders, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (mukarrir), Yûsuf 12/21.²⁶¹

-1334 yılı, Mehmed Reşad, VIII. Ders, Batumlu Abdüllatif Efendi (mukarrir), Yûsuf 12/80.²⁶²

-1335 yılı, Mehmed Reşad, VIII. Ders, Batumlu Abdüllatif Efendi (mukarrir), Yûsuf 12/99.²⁶³

²⁵⁴ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 109b; Fâik, **a.g.e.**, s. 30.

²⁵⁵ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 110a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.384-385.

²⁵⁶ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 110b; Fâik, **a.g.e.**, s. 48.

²⁵⁷ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 111a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.382-383.

²⁵⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 111b; Fâik, **a.g.e.**, s. 70.

²⁵⁹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 112a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.380-381.

²⁶⁰ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 113a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.378-379.

²⁶¹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 114a; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.375-377.

²⁶² Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 115b; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.375-377, 579.

²⁶³ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 116b; Cerîde-i İlmiyye, Şevval 1335, yıl: 3, sy:32, s. 914; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 375-377, 583.

-1339 (?) yılı, Sultan Vahdettin dönemi, Hicr 15/78-79.²⁶⁴

-1341 yılı,²⁶⁵ Abdülmecit Efendi, VIII. Ders, İstanbullu İbrahim Ethem Efendi (mukarrir), Nahl 16/26.²⁶⁶

Ayrıca kaynaklarda mukarrir İstanbullu Muhammed Esad Efendi'ye ait toplamda 8 varak olan ders defterlerinde Yûnus 10/47-48, Mülk 67/25, A'râf 7/188. âyetleriyle ilgili tefsirlere yer verilmiştir.²⁶⁷ Bu derslerde Yûnus 10/47-48. âyetleri 1323 yılı VII. mecliste M. Esâd Efendi tarafından takrir edilmiştir. Söz konusu risâlede yer alan Mülk 67/25.âyetinin Yûnus 10/48. âyetle lafzen benzerliği (müşabihi) olduğundan telmihte bulunulduğu düşünülmektedir. Ayrıca Araf 7/188. âyeti bu dersteki serlevha âyetlerle siyâk-sibâk ilmi bağlamında değerlendirilmiş olabilir. Bu takrir müstakil bir huzur dersi kabul edilecekse bu âyetlerin 1305 yılı I. meclis mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi tarafından takrir edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira yine aynı yıl II. mecliste Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin A'râf 7/189-190. âyetleri takrir ettiği²⁶⁸ ve Esâmi defterlerinde verilen sıraya göre bir önceki dersin mukarririnin de Tikveşli olduğu bilinmektedir.²⁶⁹

Konuyla ilgili diğer bir kaynak Debreli Vildan Fâik Efendi'nin, 1327-1341 yılları arası takrir metinlerini yayımladığı kitaptır.²⁷⁰ Başka bir eser de Muhammed Eşref Lüleburgazî'nin *Huzur Dersi Takrîri* risalesidir.²⁷¹

Böylece Huzur Dersleri'yle ilgili tespit ettiğimiz belgelerden hareketle özellikle derslerin kimler tarafından takrir edildiği ve hangi âyetlerin gündeme alındığı kronolojik olarak tasnif edilmeye çalışılmıştır. Huzur Dersleri'nin ne tür bir faaliyet olduğu, bütünleşik mi yoksa birbirinden bağımsız dersler mi olduğu, içerik ve dönem

²⁶⁴ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 116b; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 81.

²⁶⁵ “Ramazan'ın 28.günü, 14 Mayıs”. Bkz. **Vakit** gazetesi, nr: 1949, s. 2, (29 Ramazan 1341).

²⁶⁶ Son takrir edilen âyetle ilgili Mardin, Nahl sûresi'nin 261. âyeti olduğunu belirtmektedir. Bir yazım hatası olmuştur. Doğrusu 26. âyet olacaktır. Zira bu sûre toplamda 128 âyettir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 83.

²⁶⁷ İstanbullu Muhammed Esad Efendi, İÜKTY, nr. 7316, 8 varak.

²⁶⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 85a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.78a-79b.

²⁶⁹ Tikveşli, bu yılın I. mukarriri olarak gözükmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 85a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 473.

²⁷⁰ Debreli Vildan Fâik, **el-Mevâizü'l-Hisân fi mâ Kurrire Beyne Yedeyi's-Sultân**, Dersâadet, 1330/1911; Mustafa Özel, “Debreli Vildan Fâik ve el-Multekât fî Usûli't-Tefsîr” **İslâmiyat (Osmanlı)**, 1999, C. II, sy. 4, s. 224; Arzu Güldöşüren, “Vildan Fâik Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, C. XLIII, 108-109.

²⁷¹ Bkz. Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr: 3666, 9 varak.

aidiyetlerini belirlemek Huzur Dersleri literatürü bağlamında ve araştırmamızın hipotezi bağlamında önemlidir. Araştırmamızın bu bölümünde tasnif ettiğimiz kronoloji neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 1- Huzur Dersi mukarrirlerinin m.165/h.169 yıllık gelenekte özellikle hicri 1200'den sonra birbirini takip eden âyetleri tefsir ettikleri ortaya çıkarılmıştır.
- 2- Âsım Efendi tarafından takrir edilen âyetlerde de Fâtihâ'dan Nâs sûresine doğru sistematik bir sıranın takip edildiği gözlemlenmiştir. Müellifin kendinden önceki-sonraki mukarrirlerin takrir ettiği âyet-sûre sıralaması hiyerarşisi içinde ilgili âyetleri takdim ettiği anlaşılmaktadır.
- 3- Bu durum tefsir ilmi açısından Huzur Dersleri'nin formal bir tefsir faaliyeti olduğu, birbirinden bağımsız dersler olmadığı sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.
- 4- Dolayısıyla her mukarrir aslında kendi dersini takrir etmekle beraber resmin tamamına bakıldığında bütünleşik bir tefsir faaliyeti yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu bize Huzur Dersleri'nin bir tefsir faaliyeti olduğunu gösteren önemli kıstaslardandır.

1.1.5. Müzâkereler

Osmanlı'da padişah huzurunda farklı zamanlarda muhtelif dersler icra edilmekteydi. Huzur Dersleri'nin bu meclislerden farkı, takrir edilen dersin muhataplar tarafından tahlil edilmesidir. Ulaşabildiğimiz ders defterleri ve bazıları üzerine yapılan araştırmaların sonuçları bağlamında müzakerelerle ilgili şu değerlendirmelere yer verebiliriz:

- Mukarrir ve muhataplar Huzur'dan önce bir araya gelip müzakerede bulunamazlar, bu kuralı ihlal edenler cezaya müstahak olurlardı. Bu konuda *Saray ve Ötesi* isimli kitabında meseleyi değerlendiren Uşaklıgil, mukarrir-muhatapların dersin icra edileceği günlerde, Dolmabahçe camiinde ikindi namazından önce bir araya gelerek Huzur'da birbirlerine yöneltecekleri soru-cevapları müzakere ettiklerini belirtmektedir. Böylece eserde bu meclislerin ilmi yetkinlikten uzak olduğu, hediye ve

ihsan almak üzere icra olunduğu anlatılmaktadır.²⁷² Oysaki mukarrir ve muhatapların her birine özel bir davetiye gönderildiği ders öncesinde görüşme ve değerlendirmede bulunmalarının yasak olduğu tanıkları vasıtasıyla belirtilmektedir. İki asra yakın bir süre icra edilen Huzur Dersleri sıradan bir ilim meclisinden daha çok sistematik, hemen her unsuruyla hiyerarşik kuralları olan resmî bir müzakere meclisi görünümündedir.²⁷³ Dönemin şartları mı yahut yazarların tercihi midir bilinmez ancak hâtırat geleneğinin bugün okunduğu kadarıyla şeksiz masumane bir niteliğe sahip olabilmesi düşündürücüdür? II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte zamanında makam-mevki sahibi olanların onun şahsi özelliklerinden başlamak suretiyle suçlamalarda bulundukları ve tezyifkar ifadelerle ona ağır eleştiriler yönelttikleri kaydedilmiştir. Nitekim Damat Şerif Paşa şu açıklamalarıyla bu durumu tahlil etmektedir:

“İndirilme olayından sonra aleyhinde gerek kasıtlı olarak gerek bilmeden yapılmış olan asılsız suçlamalarla âlemin kulakları dolduruldu. Hükümdarlığı zamanında Enderun ve Bîrun'da bulunan birçok rical, durumların ve olayların iç yüzlerini tamamıyla bildikleri halde içlerinden biri çıkıp da suçlamaları yalanlama ve durumların hakikatlerini aydınlatma ve geçmişteki nimetlerin hakkını verme ve hamiyet ve insanlık görevlerini yerine getirme cesaretini gösteremedi. Tam tersine doğrudan doğruya kendisinin nimetleriyle gözü açılmış kimselerin ‘hatırat’ adıyla meydana koydukları eserler, sadece yeni dönemin nüfuz ve ikbal sahiplerine hoş görünmek için Hamid devrini tenkit eden, horlayan ve sorumluluğun tümünü oraya yükleyerek geçmişteki kabahatlerini örtbas eden ve şahsî menfaatlerini koruma isteğiyle yazılmış yanıltmacalardan ibarettir.”²⁷⁴

- Huzur Dersleri takrir heyetine dair bilgiler arasında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum özellikle Esâmi Defterleri ile diğer kaynaklardaki verilen bilgiler

²⁷² Uşaklıgil, “Saray ve Ötesi: Son Hatıralar”, C. II, s.135-141.

²⁷³ Huzur Dersleri'nin icrasına yönelik unsurlara yer veren eserler Uşaklıgil'in bu bilgisini tekzip etmektedir. Bkz. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 862; Mardin, **Huzur Dersleri**, C. I, s. 93, 96; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 221.

²⁷⁴ Ziya Nur Aksun, **II. Abdülhamid Han**, Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2009, s. 16, 19.

mukayese edildiğinde zuhur etmektedir. Konuyla ilgili detaylı bilgi “1.1.5. Huzur Dersleri Kronolojisi” bölümünde verilmiştir.²⁷⁵

- Esâmi Defterleri incelendiğinde kimi zaman mukarrir ve muhatapların vefat, hastalık, görev değişikliği ve tayin gibi sebeplerle önceden davet edildikleri meclislere katılamadıkları anlaşılmaktadır. Buna göre mukarrir ve muhatap değişiklikleri bazı soruları gündeme getirmektedir:

1- Acaba mukarrirlerin müzakere heyetlerinin değişmesi, onların tefsir edecekleri âyet gruplarını da değiştirmiş midir?

2- Takrire hazırlanıp sunum yapamayan mukarririn âyet grupları nasıl takrir edilmiştir veya edilmiş midir?

3- Müzakere heyeti değişmeksizin sadece mukarrirler arasında yer değişikliği yapılması sonucunda acaba hangi âyetler takrir edilmiştir? Mukarrir, hazırlandığı âyet gruplarını takrir ettiyse müzakere heyeti buna hazırlıklı mıdır? Yoksa Mushaf tertibine riayet edilmek üzere mukarririn ders içeriği değiştirildiyse o, bu âyet gruplarını tefsir etmeye hazırlıklı mıdır?

4- Bazen farklı heyetlerde yer alan muhatapların o yıla ait bir başka Huzur Dersi’nde vekaleten takrirden bulundukları tespit edilmiştir. Acaba söz konusu vekâlet için kendilerine hazırlanabilecekleri kadar bir mühlet verilmiş midir?

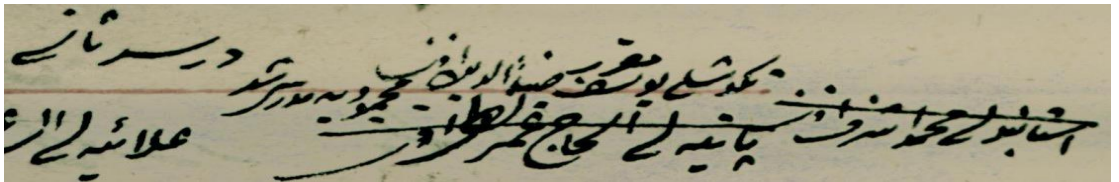
Bu sorular çoğaltılabilir. Biz kaynaklardaki verilere dayanarak birkaç soruyu cevaplandırmaya çalışalım. Birinci soruyla ilgili düşüncemiz; mukarrirler kendi hazırlandıkları âyet gruplarını sonradan görevlendirildikleri heyete takrir etmişlerdir. Nitekim Esâmi Defterlerine göre 1298/1881 yılına ait Huzur Dersi’nde Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi,²⁷⁶ Karacasulu Hafız Ali Rıza Efendi, Hadimî es-Seyyid Muhammed Hulûsi Efendi, Gelibolulu Hafız Muhammed Adil Efendilerin takrir sıraları ve heyetleri değiştirilirken VI. heyete muhatap olarak davet edilen İstanbullu Muhammed Eşref Efendi’nin ise VIII. mecliste vekâleten takrirden bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre

²⁷⁵ Mesela Mardin, Âsım Efendi’nin 1298 yılı Ramazan ayında Huzur Derslerinin IV. meclisinde takrirden bulunduğunu belirtmiştir. Karşılaştırma için bkz. **Esâmi Defteri**, nr: 79a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 450-451.

²⁷⁶ **Meşihâtı İslâmiye Sicilli Ahvâl Arşivi**, Ulemâ Dosyaları, nr. 3543.

mukarrirlerin sırası değişse de o yıl için kendilerine verilen ilk davetiye metnindeki âyet gruplarını görevlendirildikleri mecliste takrir ettiklerini düşünmekteyiz.

Ayrıca 1298 yılında takrirda bulunan Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin A'râf 7/93-95. âyetleriyle ilgili kayıtları bugün resmî Huzur Dersi defterleri olarak İÜNEK'te mevcuttur. Yine ilginç bir şekilde bu yılın II. meclisinde görevli Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin bir başka görev nedeniyle takrirda bulunamadığı Huzur Dersi'nde, Âsım Efendi'nin kendi hazırlandığı A'râf 7/ 96. âyetlerini III. meclis heyetine takrir ettiği düşünülmektedir. Aynı soru benzer şekilde takrir sırası bir ders öne çekilen diğer mukarrirler içinde geçerlidir. Huzur Dersleri davetiyelerinin Şaban ayının on beşinde kendilerine iletiildiği bilindiğine göre tevdi edilen davetiye ve âyetlerin yanında ilim adamlarının gerek muhatap gerekse mukarrir olarak o yıl takrir edilecek âyetlerle ilgili hazırlıkta bulunduğu öngörülebilir. Bu yer değişimi sadece mukarrirlerin öne çekilmesi şeklinde değildir. İdare makamının işaretiyle dersin muhataplarından birinin yahut o yıl huzur dersi heyetinden bir ilim adamının takrire vekâlet etmesi şeklinde de gerçekleşmiştir. Ayrıca derse katılamayan mukarririn takrir etmesi gereken âyetler kuvvetle muhtemel atlanılmıştır. Şayet mukarrir vefat etmediyse ve sağlık durumu müsaitse bir şekilde notlarını meşihat makamına ilettiği de düşünülebilir. Örneğin 1298 Yanyalı Hacı Ömer Efendi'nin meclise katılamadığı halde elimizde resmî ders defterini görmekteyiz. Bu soru-sorun Huzur Dersleri'nin icrasına yönelik bir mesele olduğu için tezimizin kapsamına girmemektedir. Ancak konuyla ilgili incelemede bulunacak araştırmacılara bir ön bilgi bağlamında kaydedilmesini gerekli görüyoruz.

Resim 1. 1298 yılı II. Huzur Dersi'ndeki mukarrir değişimini gösterir belge

1.1.6. Mekân

Huzur Dersleri'nin diğer unsurları gibi icra edildiği mekânlar da önemlidir. Padişah, dersin zamanını tayin ettiği gibi icra edilecek mekânı da kendisi belirlemektedir. Böylece padişahlara bağlı olarak derslerin uygulandığı yerlerin de

farklılaştığı ortaya çıkarılmıştır. Her bir meclis için padişahın belirlediği mekân, şeyhülislâm vasıtasıyla takrir heyeti ve katılımcılara bildirilir, zaman zaman katılımcılara vasıta tedarikinde bulunularak icra mekanına ulaşmaları sağlanırdı. Derslerin yapıldığı mekânlar ve tarihlerine dair bazı bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Huzur Dersi İcra Mekanları

Mekanlar-Konumları	Huzur Dersleri'nin Yapıldığı Hicri Tarihler
1-Eski Sepetçiler Kasrı (Topkapı Sarayı)	1172 senesinde ilk Huzur Dersi'nin yapıldığı mekândır.
2. Sarık Odası (Revan Kasrı)	1172-1176 senelerinde, Huzur Dersi'nin icra mekânlarından.
3. Ağa Bahçesi	1172-1176
4.Sofayı Hümâyün	1172, 1205, 1207
5.Mahbûbiyye Divanhanesi	1172, 1205
6.İncili Köşk (Sinan Paşa Kasrı)	1173, 1204
7.Yalısepetçiler	1173
8.Sünnet Odası	1176, 1207
9.Merdivenbakı Kasrı (Mustafa Paşa Köşkü)	1176, 1204, 1206, 1208
10.Yalı Kasrı	1176
11.Topkapı Sarayı	1197, 1238, 1240, 1243, 1255, 1259
12. Çinili Köşk (Kâşili Kasrı)	1198, 1199
13. Eski Mabeyn Dairesi	1201, 1202
14. Has Oda	1202
15. Çadır Köşkü	1204
16. Fethiye Kasrı (Şevketiye/Sepetçiler)	1204
17.Kasr-ı Cedit (Yalı Köşkü Sepetçiler)	1205-1206

18.Topkapı Sarayı Ağayeri (Taşkök, Ağayeri)	1206-1208
19. Eski Çırağan Sarayı	1227, 1260, 1268-1270
20.Balıkhâne Mabeyni Hümâyunu	1228
21.Eski Beşiktaş Sarayı	1232-1237, 1239, 1250-1254, 1256-1258, 1273-1274
22.Ramî Çiftliği Kışla Camii	1244-1245
23.Çırağan Yalısı ve Çırağan Mabeyn Hümâyunu	1246-1249
24.Yıldız Sarayı	1330, 1337, 1338,
25.Dolmabahçe Sarayı	1335
26.Yıldız Sarayı/ Çit Kasrı	1337, 1338

1.1.7. Dil

Huzur Dersleri takrirlerinde kullanılan dil, gün yüzüne çıkarılmış ders defterlerinden hareketle meclislerin yapısal boyutunu da dikkate alarak üç aşamada incelenebilir. Takrir, müzâkere ve dua bölümleri şeklinde tasnif edilebilecek bu merhalelerde bir dönem sadece Arap dilinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Huzur Dersleri’nde kullanılan dil ve üslup tetkik edildiğinde özellikle takrir kısımlarında resmîyete yakın bir dilin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Zira derslerden önce yapılan resmî törenin, derslerin üslubunu da etkilemek suretiyle böyle bir durumu gerekli kıldığı düşünülebilir.

Bazı padişahlar kendi dönemlerinde takrir dilinin Osmanlıcaya dönüştürülmesini istemiştir. Söz konusu müdahale ve değişiklik özellikle derslerin ilk

bölümlerini oluşturan takrir kısmına ait bir tasarruftur. Dua bölümleri genel olarak Arapça-Osmanlı Türkçesi ile takdim edilirken, soru-cevap fasıllarında ise daha çok ilmi meseleler müzakere edildiği için Arapça bazen de Osmanlı Türkçesi kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu değerlendirmeler Âsım Efendi envanterindeki bilgilerden hareketle parçadan bütüne bir tahlil olarak yorumlanmalıdır. Nitekim ders dilinde dönemselsel olarak farklı uygulamalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mesela müzakerelere dinleyici olarak katılanların istifadesini sınırlandırdığı düşüncesiyle Sultan II. Abdülhamit döneminde icra dili değiştirilmiştir. Konuyla ilgili Ahmet Cevdet Paşa, Huzur Dersleri'nin II. Abdülhamid devrinin (h. 1293-1327) ortalarına kadar Arapça, 1315 Ramazan'ından itibaren Osmanlı Türkçesiyle takrir edildiğini belirtmektedir.²⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın da benzer bir görüşü nakletmiştir.²⁷⁸ Bazı ders defterlerinden hareketle, II. Abdülhamid'in tahta çıktığı h.1293 yılı itibarıyla Osmanlı Türkçesiyle takrire başlandığı belirtilmiştir.²⁷⁹ Ayrıca Mardin, eserinde konuyla ilgili şu bilgiyi paylaşır: “... *Derslerin fâidelerini tamîm için takrîrlerin Türkçe yazılarak bir eser haline ifrağı Sultan II. Abdülhamit devrinin evâsıtına doğru (h. 1315) emrolunmuş ve bu iradedden sonra mükarrirlerden bazıları takrirler ile sual ve cevapları, Türkçe birer risale halinde tedvin ve zât-ı şâhâneye takdim ettikleri cihetle, masruf mesai bu sayede kısmen olsun muhafaza olunabilmiştir. Tesadüf edilen risalelerde muhatapların suallerini zatî mühürleri ile de tevsik ettikleri görülmektedir.*²⁸⁰ Bu bilginin II. Abdülhamid'in tahta çıkış senesi olan 1293'e kadar götürülebilme ihtimali de vardır. Zira bu tarihte II. Abdülhamid huzurunda mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi tarafından tefsir edilen A'râf 7/31. âyetinin takrir kaydının Türkçe olduğu anlaşılmıştır.²⁸¹ Kimi zaman da mukarrirler, Huzur'da takrir ettikleri derslerin Osmanlı Türkçesiyle tercümelerini kayda geçirerek takdim etmişlerdir.

²⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (II. Baskı) Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1309, C. VII, s. 102.

²⁷⁸ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 862.

²⁷⁹ Aydın Temizer'in neşrettiği makalede A'râf 7/31. âyetin mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi tarafından II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk yıl (h.1293) Türkçe olarak takrir edildiği belirtilmiştir.

²⁸⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.7; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 862; Mardin'in öğrencisi Semiha Omay da aynı bilgileri nakletmiştir. Bkz. Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul: Hüsniyâtiât Matbaası, 1965.

²⁸¹ Aydın Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I”, s. 79; **a.g.y.**, “Mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri”, s.164-165.

Mesela Âsım Efendi, Sultan Abdülaziz'in memnun kaldığı Huzur Dersi'ni tercüme ederek padişaha takdim etmiştir.²⁸²

Âsım Efendi'nin 1320-1324/1903-1906 yıllarında takrirde bulunduğu derslerde muhataplardan Eğinli Hulusi (v.1334/1915) Efendi'nin de notlar aldığı bilinmektedir. Müellif ve muhatap efendinin nüshaları kıyaslandığında Âsım Efendi'ye ait kayıtların tamamının Arapça, Eğinli'nin evraklarındaki takrir faslının Arapça, müzakere bölümünün ise Osmanlı Türkçesi ile kaydedildiği ortaya çıkarılmıştır.²⁸³ Söz konusu dil tercihine gerekçe olarak soru-cevap fasıllarında ilmi manada spesifik meselelerin tahlil-tenkitine ait konuların işlendiği düşünülebilir. Bu durum araştırmamızın örneklemini oluşturan Âsım Efendi'nin ders defterlerinde de kısmen görülmektedir.

Araştırmalarımıza göre Huzur Dersleri'nin takrir faslında kullanılan dil konusunda bir netlikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Bu durumun birkaç gerekçesi vardır. Öncelikle II. Abdülhamit döneminde bu konuda yayınlanan bir emirnâme'ye göre takrir fasıllarının Osmanlıca olması talep edilmiştir. Nitekim müellifin ders defterleri haricinde sair mukarrirlerin kayıtları incelendiğinde bu talimatın tatbikatı hususunda farklılıklara rastlanmaktadır. Mesela, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler bölümünde yer alan Huzur Dersi defterleri incelendiğinde buradaki belgelerin ders ve dua fasıllarının Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazıldığı ortaya çıkarılmıştır. Âsım Efendi'nin not defterlerinde ise takrir fasılları kimi zaman Osmanlıca çoğu zaman Arapça kaydedilmiştir. Hatta kimi derslerde tamamı Arapça olarak yazılmıştır. Ancak müellifin ilk Huzur Dersi'ne dair kayıtta Sultan Abdülaziz'in takrirden memnuniyetini belirttiği zikredilmiştir. Burada mezkur dersin takrir dilinin Arapça olduğu daha sonra mukarriri tarafından tercüme edilerek sultana takdim edildiği ifade edilmiştir. Söz konusu bu durum Nadir Eserler kütüphanesinde yer alan Huzur Dersi defterleri için de düşünülebilir. Zira bu defterlerin doğrudan huzurda sunulan derslere ait kayıtlar olmayıp ders sonrası tashih edilerek hazırlanmış

²⁸² Bu konu araştırmamızın "2.2.1. 1292/1875 Yılına Ait Ders (A'râf Sûresi, 14-16. Âyetler)" bölümünde tahlil edilmiştir.

²⁸³ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 442-458.

olma ihtimali dikkatle değerlendirilmelidir. Tüm bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde şu çıkarımlarda bulunulabilir:

- Huzur Dersleri'nde dönemsel olarak kullanılan sabit bir dilden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.
- Nadir Eserler'deki kayıtlar Huzur Dersleri'nin tercüme evrakları hüviyetindedir.
- Âsım Efendi'nin takrir kayıtlarıyla Eğinli'nin aldığı notlar arasında dil farklılığı ihtimali bulunmaktadır.
- Osmanlıcanın sadece takrir faslında mı yoksa soru-cevap bölümünde mi kullanıldığı hususunda kesin bilgi söz konusu değildir. Şayet kullanıldıysa dahi dönemsel değişiklikler kuvvetle muhtemeldir.

1.1.8. Duâ

Dua fasılları Huzur Dersleri'nin önemli unsurlarındandır. Âsım Efendi'nin derslerinde iki ayrı dua bölümüne yer verildiği ortaya çıkarılmıştır. İlki takrir metninin sonuna doğru dersin muhtevassından da hareketle saltanat ve padişaha itaat lafızları şeklindedir. Ancak bununla Huzur Dersleri'ndeki dua bölümleri kastedilmemektedir. Zira esas dua kısmı müzakere faslından sonra padişah veya şeyhülislâmın işaretleriyle icra edilen aynı zamanda dersin sona erdiğini de belirten uygulamadır.

Osmanlı'da padişahın ve devletin bekasına yönelik yapılan dua lafızlarında dönemsel farklılıklar görülmektedir. Padişahlar için yapılan dualarda “...*Ömürlerinin uzun, bahtlarının açık, daima mutluluk içinde, belalardan emin, hatalardan korunmuş, gündüz-gecelerinin kadir ve bayram kıymetinde, adaletlerinin bütün dünyaya şamil, daima saadet tahtında oturuyor olmaları, fetih ve zafer kazanmaları, vesaire istenmiştir.*”²⁸⁴ Devlet için yapılan dualarda ise genellikle idarenin adaletle muamele ederek Allah'ın yardımına nail olmalarına yönelik niyazlarda bulunulmuştur.

Huzur Dersleri'nde dua, dönemin sosyal-politik ve güncele dair meselelerini yansıtması bakımından da özel bir konuma sahiptir. Araştırma örneklemimiz Âsım

²⁸⁴ Halil İbrahim Haksever, “Kasidelerde Devlet ve Padişaha Dua”, “**Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2009**”, s. 352.

Efendi'nin söz konusu belgelerde dua fasıllarıyla ilgili sayfalarca çalışmalar yaptığı, hatta dersin takrir bölümlerinin sonunu, kafiyeyle dua ifadeleriyle ve takririn muhtevası bağlamında düzenlediği tespit edilmiştir. Mesela II. Abdülhamit döneminde takdim edilen bir derste, Hz. Adem'in Peygamber'e (a.s.) olan özlemi "Nûr-ı Muhammedî" ifadesiyle tasvir edilmiş, bu takrir bağlamında şu dua ifadelerine yer verilmiştir:

...Enbiyâ-i sâlife vücûd-ı pâk-i nübüvvete mukaddem olduğu gibi mülûk-i mâziyye dahî Selâtîn-i Osmâniye'ye mukaddemdir. Onun için cümle ehl-i İslâm'ın üzerine Emîru'l-mü'minîn, halîfe-i rûy-i zemîn, sülâle-i tâhire-i Devlet-i Osmâniye-i kendi nefsinin üzerine tercîh edüb sadâkat-i duâ etmek vâcibdir. Zîra Emîru'l-mü'minîn İmâmu'l-müslimîne sadâkat-i dua cümle bilâd-ı ibâda râcî' bi'l-âhare dîn-i Muhammediyye'ye iman ve hıdmet demektir. Onun için Emîru'l-mü'minîne cemî' umûrunda sadâkat-i dîninde kuvvet-i metanettendir. Ammâ ademi sadakat da'f-ı dîn-e mukadder İmâmü'l-Müslimînedir. Zîrâ Cenâb-ı Hazret-i Peygamber aleyhi's-selâm buyurdular ki "Lâ tesübbü'l-Eimmete (kabîh ile yâd etmeyin) ved'ullâhe lehüm bi's-salâh, fe inne salâhahüm leküm salahün." Zîra dîn-i muhafaza ve cemî-i umûr-ı müslimîni muhâfaza ve cemî-i a'mâli muhâfaza İmâmu'l-müslimîn iledir.²⁸⁵

1.1.9. İhsan ve Hediyeleler

Huzur Dersleri'ne katılan ilim adamlarına Padişah tarafından dersin sonunda muhtelif hediyeler ve ilmi rûtbeler verilmiştir. Yapılan bu yardımlar; nakdî atiyeler, bohça olarak verilenler ve muhtelif vesilelerle takdim edilen hususi yardımlar şeklindedir. Konuyla ilgili arşiv kayıtlarında ve Mardin'in eserinde çok sayıda bilgi ve belgeye yer verilmiştir. Mesela ilk Huzur Dersi'nin icra edildiği h.1172 Ramazan ayında mukarrir ve muhatapların her birine yüz kuruş verildiği bilinmektedir. Bu nevi hediyeler Huzur Dersleri'nin devam ettiği senelerde miktarlarında değişikliklere gidilerek sürdürülmüştür.²⁸⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgilere gerek Mardin'in eserinde gerekse BOA'da ve sair kaynaklarda ulaşılabilir.

Bunun yanında huzur dersi hocalarının muhtelif vesilelerle ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yardım talebinde bulundukları ve bunların da saray tarafından giderildiği anlaşılmaktadır. Mesela Âsım Efendi'nin günümüzde Fatih ilçe sınırları

²⁸⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 37a.

²⁸⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 19, 46.

içinde kalan hanesini genişletmek üzere padişah'tan yardım talebinde bulunduğuna dair belgeler arşiv kayıtlarında yer almaktadır.²⁸⁷

1.2. Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi ve Huzur Derslerindeki Yeri

Araştırmamızın bu bölümünde öncelikle Âsım Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerine dair yaptığımız araştırmaları derleyeceğiz. Ardından müellifin Huzur Dersleri'ne iştirakini ve muhataplık-mukarrirlik süreçlerini ilgili vesikalar bağlamında tetkik edeceğiz.

1.2.1. Âsım Efendi

1.2.1.1. Hayatı

Âsım Efendi'nin hayatı ve ailesinin işleneceği bu bölüm özellikle yazarın biyografisinin yer aldığı *Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahval Arşivi*, Huzûr-ı Hümâyûn Müderrisleri Defteri'nde yer alan “Tercüme-yi Hâl”, “İlmiye Salnamesi” ve BOA'da yer alan vesikalardan istifade edilerek hazırlanmıştır.

Âsım Efendi h.1252/1835-36 yılında Gümülcine Sancağına bağlı, Sultanyeri kazasının Terzi-Viran²⁸⁸ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Efendi köydeki Medrese-i Kebir'in hocalarından olup Müderriszâde sülâlesine mensuptur. Hoca Mehmed Efendi'nin 1253/1837 yılında vefat etmesi münasebetiyle Ahmed Âsım küçük yaşta yetim kalmıştır. İlköğrenimini köyünün sıbyan mektebinde Kur'ân-ı hatmedip tecvid ve ilmihal öğrenerek gerçekleştiren Âsım Efendi, on yaşına kadar burada eğitimine devam etmiş 1262/1845-46 yılında İstanbul'a gelmiştir.²⁸⁹

İlmiye mensubu bir aileye müntesip olan müellif, hepsi dersiam olan dört erkek kardeşin ikincisidir. Bunun yanı sıra ailenin Huzur Dersleri kadrosunda aktif görev

²⁸⁷ İlgili belgede özetle “İkinci daire-i belediye dahilinde Çarşamba Pazarı yakınında mutasarrıf olduğu hanenin ta'dil-i kıymeti hakkında bazı ifadeye dair Dersvekili Ahmed Asım Efendi'nin arzuhalı” yazılıdır. Bkz. BOA, ŞD., 3005, 28.

²⁸⁸ Osmanlı hâkimiyetinde 550 yıl kadar kalan Gümülcine, bugün Yunanistan'ın en fazla Türk nüfusuna sahip şehridir. Bkz. Emine Gümüşsoy, Gümülcine'nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900), **Tarih Okulu Dergisi (Tod)**, **Journal Of History School (Johs)**, Mart 2015, C. XXI, s. 213-236.

²⁸⁹ *Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi*, Huzûr-ı Hümâyûn Müderrisleri, “Müderriszâde Ahmed Âsım Efendi”, nr. 0128A.

aldığı da tespit edilmiştir. Ağabeyi Gümülcineli Mahmud Celaleddin Efendi 1875-1896, kardeşi Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi 1882-1915 yılları arasında Huzur Dersleri’nde muhatap olarak bulunmuştur. Küçük kardeşi Osman Nuri Efendi ise bir dönem Kırklareli İdâdisi’nin müdürlüğünü yapmıştır.²⁹⁰ Âsım Efendi’nin ne zaman evlendiği bilinmemekle birlikte zevcesi Bahtiyar Hanım’ın, soyadı kanunuyla birlikte “Erdir” soyadını aldığı ve 1936 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.²⁹¹

Araştırmalarımıza göre Âsım Efendi’nin birden çok kızı ve en az bir de oğlu vardır. Büyük kızı Ulviye Hanım, aynı zamanda icazetli talebesi olan Mustafa Sabri Efendi ile evlenmiştir. Diğer kızı ise yine ilmiyeden bir zât ile evlenmiş ancak kimlikleri tespit edilememiştir. Kaynaklarda verilen bilgiye göre Âsım Efendi, büyük damadı Sabri Efendi’den önce küçük kızının beyine “Harameyn” payesi vermiştir. Bu durumu Sabri Efendi latifede bulunarak yorumlamıştır.²⁹² Ayrıca BOA’da ulaştığımız belgelere göre Âsım Efendi’nin, Mehmed Şerif adında bir oğlu olduğu ve kendisine “tarik maaşı”²⁹³ bağlandığı bir müddet sonra da bu maaşın artırıldığı tespit edilmiştir.²⁹⁴ Ayrıca kaynaklarda Ulviye Hanım zengin bir aileden geldiği için beyi Mustafa Sabri Efendi’yle birlikte Romanya’ya gittiklerinde ziynet eşyalarını bozduarak burada kendilerine bir ev satın aldıkları aktarılmaktadır.²⁹⁵ Bu bilgi Âsım Efendi’nin maddi durumuna yönelik bilgi vermesi adına değerlidir.

Mardin, *Huzur Dersleri* isimli eserini hazırlarken Âsım Efendi’nin zevcesi Bahtiyar hanımla gerçekleştirdiği mülakatta şu bilgileri paylaşmaktadır:

“...Muhtereme Bahtiyar Hanım Efendi (Bahtiyar Erdir) onu şöyle anlatmıştır: Ahmed Âsım Efendi uzun boylu, mavi gözlü kumral sakallı, gayet yakışıklı bir zâttı. Sakalının yanakları üzerindeki kısım biraz az seyrek olduğu için kendisine ‘Köse Âsım Efendi’ de derlerdi. Heybetli, vakur, âlicenap

²⁹⁰ Mesut Ayar, “Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi”, **History Studies International Journal of History- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Samsun, 2010, C. II, sy. 3, s.39-59.

²⁹¹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.147-150.

²⁹² Sabri Efendi’nin bu durumu izah eden dörtlüğü şöyledir:

“Evlenirsem kızının üstüne sensin mesul, Yeni damadına aldın bana rağmen Harameyn
Bana zinhar gücenme gücüne gitse bile, Kalamam ben de tabii harem-i vahid ile”

Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, İstanbul, Dergâh yay., (I-IV), 1988, C. IV, s. 2184-2185.

²⁹³ Cahit Baltacı, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. III, s. 393.

²⁹⁴ Bu bilginin tarihi şöyledir: 21.09.1322.

²⁹⁵ http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=4007&ctgr_id=98 (Çevrimiçi) 10.05.2019.

kendisini ilk gören kimse üzerinde dahî hürmet telkin eden yüksek bir şahsiyet idi. Her zamanki kıyafeti: Beyaz sarık sarar, siyah lata giyerdi. Huzur Dersleri'nde bulunduğu zaman yakası sırmalı ve önü tamamen sırmalı yeşil biniş giyer, göğsüne baştanbaşa nişanlar takardı. (O zaman merasim kıyafeti: Şeyhülislâm Efendi beyaz, Ders Vekili yeşil biniş giyerler, diğer ulema rütbelerine göre biniş giyerlerdi.) Sarığı üzerine iki parmak genişliğinde sırma takardı. Kendisine tahsis edilen arabada ağası karşısında oturur, saraya öyle giderdi...²⁹⁶

Ayrıca Mardin, Âsım Efendi'nin Huzur Dersleriyle ilgili vesikalar arasında şöyle bir dörtlüğün olduğunu belirtmektedir: “*Kâari ber men mekûn kahru itâb/ Ger hatâyî refte bâşed der kitâb/ An hatâyî refterâ tashîh kûn/Ez kerem vallâhu ‘âlem bissavâb*” (Ey okuyan, bana kızmama, beni azarlama, eğer kitapta bir hata olmuşsa, o hatayı kerem kılıp düzeltiver. Allah, doğrusunu daha iyi bilir.) “*Gümülcine kazasından Ahmed Âsım, anılsın diye uygun görüp yazdı.*”²⁹⁷ İncelediğimiz belgeler arasında bu beyit tespit edilememiştir.

1.2.1.2. Vefatı

28 Şaban 1327/14 Eylül 1909'da hastalığı sebebiyle bütün görevlerinden ayrılarak istirahatete çekilen Âsım Efendi 4 Recep 1329/ 1 Temmuz 1911'de Erenköy'deki evinde 86 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Türbesi haziresine defnedilmiştir. Mezar taşında:

“Hüve'l-Bâkî efâhim-i ulemâyı ahyâr ve e'âzîmi 'urefâ-ı ebrârdan üstaî zî irşâdi meşhur sâbık Ders Vekili sudûr-i izâmından Gümülcineli Ahmet Âsım Efendi'nin halvetgâh-ı manevîsidir, 4 Recep 1329” yazılıdır.²⁹⁸

1.2.1.3. İlmi Kişiliği ve Rütbeleri

Âsım Efendi hayatı boyunca ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi önemseyen bir ilim adamı olarak bilinmektedir. Bu nedenle muhtelif zamanlarda kendisine tevdi olunan resmî görevlerin bazılarından feragat ettiği belirtilmiştir. Örneğin, Huzur Dersleri'nde

²⁹⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.148-149.

²⁹⁷ Âsım Efendi'ye ait incelediğimiz envanter arasında bu dörtlüğe ulaşamadık tespit edemedik. Muhtemelen Mardin, bu dörtlüğü başka bir kaynaktan nakletmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 580.

²⁹⁸ Âsım Efendi'ye ait Fatih Camii Haziresinde bulunan 268 numaralı mezar taşı kitabesidir. Ayrıca ekler bölümünde müellifin mezarına ve mezar taşı kitabesine ait görsele yer verilmiştir.

muhataplık yapmaya başladığı dönemlerde Sultan Abdülaziz tarafından Nizamiye mahkemeleri reisliğiyle ödüllendirilmiş ancak ders vermekten ayrılamayacağını belirterek bu görevinden istifa etmiştir.²⁹⁹ Bu durum onun eğitim ve öğretimi her türlü rütbe ve makama tercih ettiğine misaldir. Uzun yıllar öğrenmek ve öğretmekle iştigal eden müellif, çok sayıda talebe yetiştirmiş muhtelif medreselerde belagat, mantık ve kıraat ilimlerine dair eserler okutarak icazetler vermiştir. Özellikle Kâdî Mîr'in eserinden, mantık ilminin tasdîkât ve tasavvurât bölümlerini kendisinden okuyup icazet aldığını belirten çok sayıda talebesi olduğu bilinmektedir.

Âsım Efendi ilk eğitimine doğduğu köyün sıbyan mektebinde başlamıştır. Burada Kur'ân-ı Kerîm'i hatmedip tecvit öğrenmiş, ilmihal ve temel bazı ilimlere dair tedrisatta bulunmuştur. Daha sonra babasının da görev yaptığı Medrese-i Kebir'de sarf, nahiv ve sair alanlarda tedrisatını sürdüren mukarrir h.1262/m.1845-46 yılında İstanbul'a gelmiştir.³⁰⁰ Fatih dersiamlarından Karinâbâdî Abdurrahman Efendi'den (1279/1862-63)³⁰¹ icazet alarak yirmi yedi yaşında Fatih Camii'nde ders vermeye başlamıştır. Bunun yanında çok sayıda ilim adamından istifade eden Âsım Efendi'nin tespit edebildiğimiz hocaları şöyledir: Karinâbâdî Abdurrahman Efendi, Hâfız Mehmed Galip Efendi (v.1286/1870).³⁰²

Âsım Efendi ilmî icazetini aldıktan bir müddet sonra Fâtih Camii civarında bulunan Nişancı Mehmed Paşa,³⁰³ Feyzullah Efendi,³⁰⁴ Fatih Çifte Baş Kurşunlu³⁰⁵ ve

²⁹⁹ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 128.

³⁰⁰ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 0128.

³⁰¹ Karinâbâdlıdır. Müderris, dersiâm olup 3 Receb 1279'da (25 Aralık 1862) vefat etmiştir. Edirnekapı'da medfundur. Bkz. Mehmed Süreyya, "**Sicilli Osman**", İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 1996, C. I, s.90. Ayrıca kendisi Huzur Dersleri'ne 1265-1274 de muhatap, 1275-1278 de mukarrir olarak katılmıştır. 1278 Ramazan ayında ruûs derecesi "Mûsıla-i Sahn" olarak belirtilmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.841.

³⁰² Ali Bulut, "Azim ve Gayret Numûnesi bir Âlim: Hafız Mehmed Gâlib Efendi", <https://revhandergisi.com/?p=482> (Çevrimiçi) 12.1.2020.

³⁰³ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.908.

³⁰⁴ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.964.

³⁰⁵ Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s.315.

Hamidiye medreselerinde³⁰⁶ dersler okutmuş icazetler vermiştir. Ayrıca 1305, 1307 ve 1308 senelerinde Fatih Camii'nde icazetler verdiği de tespit edilmiştir.³⁰⁷

Kendi ifadesiyle Türkçe, Arapça, Farsça yazıp konuşabilen Âsım Efendi'nin Hamidiye Medreseleri için derlediği *Risaletü'l-İmtihan li'l-Hamidiye* eserinin muhtelif baskıları yapılmıştır. Ayrıca TDV İslâm Ansiklopedisi'nde “Âsım Efendi” maddesini kaleme alan Nihat Engin, kaynaklarda müellifin başka eserlerinin de bulunduğunu ancak yayımlanmadığını ifade etmektedir.³⁰⁸ Araştırmalarımız sonucu mukarririn matbu *Mesâidü'l-Enzâr li Temyîzi'l-Efkâr*³⁰⁹ isimli bir eserinin SYE Ktp.nin muhtelif kitaplıklarında ve İSAM Kütüphanesi'nde yer aldığı tespit edilmiştir. Ne var ki Âsım Efendi'nin bu iki eserinin SYE Ktp.indeki bölümlerde yanlış künyelerle tasnif edildiği görülmüştür. Bu konu hakkında araştırmamızın ilgili bölümünde detaylı bilgi verilecektir.³¹⁰

Müellifin Huzur Dersleri'ndeki görevi yılın belirli günlerini kapsadığından mukarririn aslî vazifeleri zikredilmelidir. Buna göre 1282 yılında “Meclis-i Tedkikât-ı Şer'îyye”³¹¹ âzâlığına tayin olunan Âsım Efendi, 1292-1300 (1875-1883) yıllarında Fetvâhane'de yapılan imtihanlarda “Mümeyyizlik” ve “Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer'î Âzâlığı” görevini yürütmüştür.³¹² Ayrıca “Meclis-i Mesâlih-i Talebe Reisliği” memuriyetinde de bulunan müellif, 9 Ramazan 1300 (1 Temmuz 1299) tarihinde “Ders Vekili” ve “Meclis-i İmtihân-ı Kur'a Reisi” makamına terfi olunmuştur. Uzun yıllar bu görevi sürdüren Âsım Efendi Huzur Dersleri mukarrirliğinin yanı sıra görevi vesileyle bu heyetin seçimine katkıda bulunmuş, r. 31 Temmuz 1324 / m.13 Ağustos

³⁰⁶ Albayrak, **a.g.e.**, C. V, s.133.

³⁰⁷ Talebesi, Uşaklı Hasan Efendi kendisinden 1305 yılında, Şumnulu Hasan Fevzî Efendi de 1307 yılında icazet aldıklarını belirtmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 946; Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 59, 76.

³⁰⁸ Nihat Engin, “Ahmet Âsım Efendi, Gümülcineli”, **DİA**, C. II, s. 45.

³⁰⁹ Ahmed Asım b. Muhammed el-Gümülcinevi, **Mesâidü'l-Enzâr li Temyîzi'l-Efkâr**, İstanbul, 1309.

³¹⁰ Müellifin eserleri hakkında bilgi verilirken bu konuya işaret edilecektir.

³¹¹ Fahrettin Atar, “Mahkeme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahkeme#1> (Çevrimiçi) 20.02.2018.

³¹² Kavram hakkında detaylı bilgi için bkz. Adnan Demircan, Murat Akgündüz (edt.), “**Çeşitli Yönleriyle İslâm Medeniyeti- Şeyhülislâmlık**”, İstanbul, Siyer yay. 2017; İlhami Yurdakul, “Mekteb-i Nüvvâb”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-nuvvab> (Çevrimiçi) 10.07.2018

1908’de her iki vazifeden de istifa ederek emekliliğe ayrılmıştır.³¹³ Ayrıca kıraat ilmi okutup bu alanda icazetler veren mukarrir, Kurrâ Âsım Efendi namıyla da tanınmıştır. Çok sayıda talebe yetiştiren Âsım Efendi’nin ömrünün kırk altı yılı ders vermekle geçmiştir. Kendisinin daha çok dil bilimleri, belagat, mantık ve kıraat ilminde icazetler verdiği tespit edilmiştir. Mesela Âsım Efendi 1279/1862 yılında başladığı tedrisata on sekiz sene devam ederek 1297/1880’de icazet vermiş, ikinci defa okuttuğu mantığın “Tasavvurât” dersinden de 1308/1891’de icazet vermiştir. Ayrıca 1309/1892’de Kâdî Mîr’den başladığı dersini 1314/1896 tarihinde icazet vererek tamamlamıştır. Yine kaynaklarda 1871 yılında “Takrîb”den 1890 yılında da kıraat ilminden icazet verdiği bilgisine de ulaşılmıştır.³¹⁴

Yarım asra yakın bir süre ilmiye alanında hizmet veren Âsım Efendi’nin çok sayıda talebesinin olduğu belirtilmektedir. Tespit edebildiğimiz talebelerinden bazılarına dair malumat miladi ve hicri takvim bilgileriyle şöyledir: Mustafa Sabri Efendi (d.1869-v.1954),³¹⁵ Müderriszâde Ahmed Nâfız b. Emin b. Mehmed Çarşambâvî,³¹⁶ Hafız İbrahim Hakkı Efendi (d.1257-1841/v.1921),³¹⁷ Mehmet Raşit Efendi (d.1841-?),³¹⁸ Demirhisarlı Abdülvehhab Efendi (d.1863-1927),³¹⁹ Denizlili Salih Efendi (?-1920), Hayrebolu’lu İbrahim Hilmi Efendi (d.1260-1347), Mustafa Reşid Paşa (d.1800-1858), Kayserili Hamdi Efendi (-1326), Aydoslu Abdurrahman Efendi (d.1261-1326), Erzurumlu Ahmed Hamdi Efendi (1272-?),³²⁰ Geyveli Hafız İbrahim Hakkı Efendi (d.1262-1337),³²¹ Harputlu Mustafa Feyzi Efendi (-1945),

³¹³ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 128; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. I, s.115-116.

³¹⁴ Bkz. Erol Kaya, **Erzincan Üniversitesi Yayınları 2017**, s.121.

³¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Mustafa Sabri Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-sabri-efendi> (Çevrimiçi) 13.07.2020. Ayrıca Âsım Efendi’den aldığı icazete dair bilgi için bkz. Mustafa Sabri, **Mevkûfu’l-Akl**, C. I, s.1’in dipnot bölümü.

³¹⁶ Âsım Efendi’nin kendisine verdiği bir icazetnameye ulaşılmıştır. 12 varaktan oluşan el yazması icazetname harekeli nesih hat ile Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bkz. Milli Kütüphane ve Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3602/1.

³¹⁷ “Gümülcineli Kurrâ Ahmed Âsım Efendi’den kıraat ilmini öğrendi. 1871’de “takrîb”den icazet aldı. İkinci defa Âsım Efendi’nin derslerine devamlı 1890’da ilm-i kıraatten tekrar icazet aldı.” Bkz. Kaya, **a.g.e.**, s.121.

³¹⁸ 1862 yılında Cerrahpaşa’da Gevher Han Sultan Medresesine yazılarak Âsım Efendi’nin ders halkasına girmiştir. Bilgi için bkz. Sâdık Albayrak, “**Son Devir Osmanlı Ulemâsı**”, C. I, s.115-116; Ayrıca bkz. https://www.kircaalihaber.com/m/?pid=8&id_aktualno=304&page=8 (15.01.2019)

³¹⁹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 235.

³²⁰ <https://hemsinturk.wordpress.com/2012/08/01/hemsinli-tarihi-kisiler> (Çevrimiçi) 15.01.2019.

³²¹ Albayrak, **a.g.e.**, C. III, s. 205-206.

Hezâgratlı Mahmud Hilmi Efendi (d.1257-1330), İncesulu Muhammed Hulûsi Efendi (1256-1339),³²² Salih Feyzi Efendi,³²³ Ömer Lütî Efendi (d.1270/1334-d.1854/1918),³²⁴ Ali Necip Efendi (d.1276?),³²⁵ Mehmet Sabri Efendi (d.1269/1323-1852/1905?),³²⁶ Trabzonlu Avnî,³²⁷ Gümülcineli Hacı Hasan Hilmi Efendi (d.1253-1319),³²⁸ Malatyalı Osman Avni Efendi (d.1265/1338-1849/1919),³²⁹ Nevşehirli Hasan Hilmi Efendi (d.1286/1870-?),³³⁰ Hasan Fehmi Efendi (Arslan) (d.1272/1856-1942),³³¹ Elbistanlı Halil Esad Efendi (d.1271),³³² Gümüşhaneli Hasan Fehmi Efendi (d.1256),³³³ Kulalı Mustafa Efendi (d.1267),³³⁴ Şamlı Ragıb Efendi (1285/1879-d.1331/1914),³³⁵ Şumnulu Sabri Efendi (d.1268/1852-),³³⁶ Erzurumlu Süleyman Sırrı Efendi (d.1285/1869-),³³⁷ Adapazarlı Mustafa Tevfik Efendi (d.1260/1844-),³³⁸ Zileli Osman Hayri Efendi (d.1264-1315/1900),³³⁹ Süleymaniyeli Hüseyin Hilmi Efendi

³²² Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 215.

³²³ Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olunamamakla birlikte, 1324 yılında Muhammed Kazım b. Osman'a verdiği icâzette Âsım Efendi'yi zikretmektedir. Bkz. Abdullah Rüştü Kişi Özel Koleksiyonu, vr. 3b.

³²⁴ Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 233; Mehmet Ali Kırboğa, **Silinmeyen Simalar (Karaman ve Konya Hocaları)**, "Karaman", t.y., s. 249.

³²⁵ <https://hemsinturk.wordpress.com/2012/08/01/hemsinli-tarihi-kisiler/> (Çevrimiçi) 15 Ocak 2019.

³²⁶ <http://www.enderyarsan.net/khamamalimler.php> (Çevrimiçi) 15 Ocak 2019.

³²⁷ Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen şairin adı "Osman", lakabı "Kara Osman", mahlası "Avnî"dir. Vefât tarihi h.1310/m.1892'den hareketle muhtemel doğum tarihi (1844-45)'tir. Ayrıca Avnî Dîvanı'nın ilk şiirinde ders vekili Ahmed Âsım Efendi'den şeriat ilmini öğrendiğini şu beyitte:

Ders vekîli Ahmedî Âsım dedim üstâdımı Andan ahz itdim şeriat ilmini cehd eyleyüp
Hasretinden arş-ı âlâya çıkardım dâdımı. Himmeti âlim dedirdi nâs içinde adımı

Bkz. Fatma Sabiha Kutlar, **XIX. Yüzyıl Şairi Trabzonlu Avnî ve Divan'ları- I, Türkbilig**, 2005, C. IX, s. 117.

³²⁸ Albayrak, **Son Dönem Osmanlı Uleması**, C. II, s. 90-91; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 150.

³²⁹ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 2694; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 167-168.

³³⁰ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 2561.

³³¹ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 4613.

³³² Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 39.

³³³ Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 71.

³³⁴ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 432; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 37.

³³⁵ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 1030; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 245-246.

³³⁶ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 1096; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 292-293.

³³⁷ Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 315-316.

³³⁸ Ayrıca Adapazarlı Mustafa Tevfik Efendi'nin Âsım Efendi'den "Tasavvurat" ilmini tedris ederek icazet aldığı belirtilmektedir. Bkz. Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 135-136.

³³⁹ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 1892; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 171.

(d.1272-1333/1917),³⁴⁰ Uşaklı Hasan Efendi (d.1281-?),³⁴¹ Konyalı Mehmet Tahir Efendi (d.1279-?),³⁴² Hafız Mehmet Ali Efendi.³⁴³

Ayrıca Âsım Efendi'nin, T.B.M.M. tutanaklarında ulema ödenekleri bağlamında “*tarik maaşı*” mevzusu bahsedilince mebus Mustafa Âsım Efendi tarafından örnek gösterilerek kayıtlara geçtiği de tespit edilmiştir. “...*O dönem kırk iki kazaskerden on sekizinin tedris yahut kaza ile vazife aldığı ancak diğerlerinin bir kısmının falanın mahdumu, filânın hafidi veya falanca kişinin mensubu olduğu...*” belirtilmiş ardından şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Mesela Ders Vekili sabıkı Ahmet Âsım Efendi üç kere izin vermiş, müddeti medîde Kapı’da istihdam edilmiş bir Kazaskerdir ve bugün de yaşı yetmiş dokuz ile seksen arasındadır. Şimdi buna verelim mi? vermeyelim mi?...Böyle üç beş kazasker var.”³⁴⁴

Âsım Efendi’yle ilgili ulaştığımız bir diğer belge ise 1907 yılında Ahıskalı Mehmed Esâd, Dağıstanlı Mustafa Muazzam, Tosyalı İsmail Zühdi hocalarla birlikte Zahid el-Kevseri’nin dersiâmlık berâtını aldığı imtihan komisyonuna riyasetidir. Ayrıca İstanbullu Mustafa Şevket Efendi’nin de Âsım Efendiyle birlikte Karînâbâdî Abdurrahman Efendi’den icazet aldığı bilgisine ulaşılmıştır.³⁴⁵

Âsım Efendi ilme verdiği öneme binaen kendisine teklif edilen bazı idari görevlerden feragat etmiştir. İstanbul’da on yedi yıl süren tedrisatının ardından Fatih dersiamlarından Karînâbâdî Abdurrahman Efendi’den³⁴⁶ icazet alarak yirmi yedi yaşında Fatih Camii’nde ders vermeye başlamıştır. (h.1279/1862) Ardından Fetvâhâne’de yapılan imtihanı kazanarak “İbtidâ-i hâriç” derecesiyle “İstanbul ruûsu” mertebesine nail olmuştur (1280). Daha sonra Sultan Abdülâziz döneminde Huzur Dersleri muhataplığına tayin edilmiş, sekiz yıl “muhataplık” vazifesinde bulunmuştur

³⁴⁰ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 1244; Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 115-116.

³⁴¹ Albayrak, **a.g.e.**, C. II, s. 60.

³⁴² **Bkz.** Albayrak, **a.g.e.**, C. III, s. 355.

³⁴³ Albayrak, **a.g.e.**, C. V, s. 133.

³⁴⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, C. II, s.258, 27 Temmuz 1325/9 Ağustos 1909, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdbd01ic01c006/mmdbd01ic01c006ink128.pdf>. (Çevrimiçi) 15 Ocak 2019.

³⁴⁵ Mehmet Ali Kırboğa, **Silinmeyen Simalar (Karaman ve Konya Hocaları)**, “Karaman”, t.y., s. 249.

³⁴⁶ Mehmed Süreyya, **“Sicilli Osman”**, C. I, s. 90; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 841.

(1284-1292). Akabinde Huzur Dersleri “mukarrirlik” görevine³⁴⁷ yükseltlen müellif otuz üç yıl bu hizmette bulunmuştur. (h.1292-1324) Böylece Âsım Efendi Huzur Derslerine kırk bir yıl tanıklık etmiştir. (h.1284-1324)

Âsım Efendi’nin aldığı görevlerden bazılarına dair bilgiler hicri tarihleriyle şöyledir: 1282 yılında “Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye Âzâlîği”na tayin edilen Âsım Efendi 1292’den 1300’e kadar Fetvâhane’de yapılan imtihanlarda mümeyyizlik vazifesinde bulunmuştur. Ardından “İntihâb-ı Hükâm” âzalığı yapmıştır. Bu arada 1284-1292 tarihleri arasında Huzur Dersleri muhataplığında bulunmuştur. 1292-1324 yılları arasında Huzur Dersleri’nde mukarrirlik görevi ifa etmiştir. 1 Temmuz 1299 tarihinde Ders Vekili³⁴⁸ ve “Meclis-i İmtihân-ı Kurra” reisi olan Âsım Efendi, 31 Temmuz 1324 tarihinde her iki vazifeden de istifa etmiştir.³⁴⁹ Ayrıca Âsım Efendi’nin vefat eden Dârü’l-Hadis Medresesi müderrisi aynı zamanda Üçüncü Koğuş Ağası Çankırlı Ali Niyazi Efendi’nin uhdesinde bulunan Enderûn-ı Hümâyûn hocalığına tayin edildiği tespit edilmiştir.³⁵⁰

Âsım Efendi’nin yaptığı görevler arasında kıdem sırası en üstte olan rütbenin Huzur Dersi mukarrirliği yanında “Ders Vekili” vazifesi olduğu tespit edilmiştir. Ders vekâleti, medreselerdeki eğitim ve öğretimi düzenlemek üzere hicri XI. asrın sonlarında şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan bir dairedir.³⁵¹ Bu görev meşihat makamının yükünü hafifletmek üzere ihdas edilmiş bir nevi şeyhülislam yardımcılığı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı medreselerinde öğreticilerin rütbe ve maaşları sistemli bir şekilde tanzim edilmeye çalışılmıştır. Hoca’nın aldığı ilk rütbeden son rütbeye kadar

³⁴⁷ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, Huzûr-ı Hümâyûn Müderrisleri “Müderriszâde Ahmed Âsım Efendi”, nr: 0128.

³⁴⁸ Ders vekilliği kavramına dair detaylı bilgi için bkz. Cevdet, C. I, s.115-116).

³⁴⁹ **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, “Müderriszâde Ahmed Âsım Efendi”, nr: 0128A; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. I, s.116.

³⁵⁰ **BOA**, TSMA nr: 3328/218, (1 Recep 1299): 598, gömlek nr: 28, TS. MA.s; **BOA**, TS.MA.e, 623/76, (18 Şaban 1299) / (TSMA No: 3336/100)

³⁵¹ Osmanlı’nın son dönem ilim adamlarından aynı zamanda Ders Vekili olan Kevserî, eserinde 33 ders vekilinin listesini vermekte ve 32. sırada kendi ismini zikretmektedir. Kevserî, **et-Tahrîru’l-Veciz**, s. 45-47. Ayrıca 15 Ağustos 1336/1920’de yazılan tayin irade-i seniyyesi için bkz. Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Ulemâsı**, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi, C. I, s. 996; **a.g.e.**, C. III, s. 371-372, 461; Mehmet İpşirli, “Ders Vekâleti”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, s. 183-184.

hiyerarşik bir düzenin tesis edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre “Hâriç, Dâhil ve Altmışlı” mertebeleri ilk kademedeki pâyeler olup ardından sırasıyla “İptida ve Hareket” unvanları gelmektedir. Bunlarda “İptidâi Hariç>Dahil, Hareketi Hariç>Dahil” rütbeleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. XVI. yüzyılda bu rütbelere “İptidâ-i Altmışlı ve Hareketi Altmışlı” rütbeleri ilave edilmiştir. Yine bir üst kademde yer alan “Mûsıla-i Sahn ve Sahn-ı Semân” dereceleri ise yüksek öğrenime muadil bir seviyenin başlangıcına tekabül etmektedir. Müderrisler için en yüksek pâyeye ise “Mûsıla-i Süleymaniye” ile başlayıp sırasıyla “Süleymaniye”, “Hâmise-i Süleymaniye” ve “Dâru’l-Hadis” rütbeleridir.³⁵²

Ömrünün büyük bir kısmında ilimle meşgul olduğu görülen Âsım Efendi, muhtelif zamanlarda kazandığı rütbe ve payelerle taltif edilmiştir. Bu terfi ve hediyelerin bazılarını Huzur Dersleri vesilesiyle almıştır. Haiz olduğu ilmi rütbe ve tarihler şöyledir:

Tablo 2. Âsım Efendi’nin Aldığı Rütbeler

TARİH		PÂYELER
Hicri	Miladi	
11 Ramazan 1289	12 Kasım 1872	“Hâmise-i Süleymaniye”
15 Zilkâde 1293	2 Aralık 1876	“Süleymaniye”
5 Şevval 1300	9 Ağustos 1883	“II. Rütbeden Mecidi”
15 Ramazan 1301	9 Temmuz 1884	“Gümüş İmtiyaz”
2 Zilkade 1303	2 Ağustos 1886	“II. Osmanlı”
24 Ramazan 1304	16 Haziran 1887	“Haremeyn-i Muhteremeyn”
15 Şevval 1305	25 Haziran 1888	“I. Mecidi”
20 Şevval 1307	9 Haziran 1890	“İstanbul”
1 Ramazan 1309	30 Mart 1892	“Anadolu Kazaskerliği”
12 Rebiyülevvel 1312	13 Eylül 1894	“Rumeli Kazaskerliği”
29 Zilkade 1322	4 Şubat 1905	“Altın Liyakat”

³⁵² Mehmet Emin, “Tarihçe-i Tedris”, **İlmiye Salnâmesi**, İstanbul, 1334 (1916), s.647-649; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “**Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**”, Ankara, 1965, s. 75.

9 Recep 1324	29 Ağustos 1906	“I. Rütbeden Osmanlı”
--------------	-----------------	-----------------------

Huzur Dersleri’ne katılan mukarrir ve muhatapların kazanımlarından birisi de ilmi paye almalarıydı. Zira maaşlarına doğrudan etki eden bu rütbelere aynı zamanda kendilerinin farklı görevlere salâhiyetli olmalarının birer nişanesiydi. Mesela Âsım Efendi “Üçüncü ve İkinci Mecidî” nişanlarıyla “Birinci Mecidî, Osmanlı Nişanları, Gümüş İmtiyaz ve Altın Liyâkat” madalyalarına, Huzur Dersleri’ne muhatap ve mukarrir olarak iştiraki vesilesiyle nail olmuştu.³⁵³

1.2.1.4. Eserleri

Kaynaklarda Âsım Efendi’nin ömrünün büyük bir kısmını ilim öğrenmek-öğretmekle geçirdiği için fazla eser kaleme alamadığı kaydedilmektedir. İslâm Ansiklopedisi’nde Âsım Efendi’nin bazı eserlerinin varlığından bahsedilmekte ancak bunlara ulaşamadığı bilgisine yer verilmektedir. Araştırmalarımız sonucu mukarririn matbu iki eseri daha tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Teftâzânî’nin (v.792/1390) *Mutavvel* adlı eserinde geçen bir bahsi muhtelif ilimler cihetiyle soru-cevap formunda müzakere ederek kaleme aldığı bir risaledir. Klasik belâgatın önemli eserlerinden biri olan *Mutavvel* ilim dünyasında asırlar boyunca ilgi odağı haline gelmiş, ders kitabı olarak okutulmuş, pek çok kimse tarafından üzerine şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Osmanlı eğitim sisteminde ders geçme sistemi uygulanmaktaydı. *Mutavvel* ve *el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa* eserleri belâgat ilmi bakımından ileri düzeyde (istiksa) okutulan ders kitaplarındandı. Ayrıca *Mutavvel* Osmanlı eğitim sisteminde başta ruûs imtihanları olmak üzere ilmiye sınavlarında soru ve seviye tespitinde temel kaynak olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu sınavlara hazırlık amacıyla ve sınavlarda sorulan soruları kayıt altına almak üzere *Mutavvel*’den bazı bahislerin ilim adamları tarafından risâleler şeklinde tahrir edildiği tespit edilmiştir. Âsım Efendi’nin bu iki eseri de imtihan risalesi formunda *Mutavvel*’den bazı bahislerin muhtelif ilimler cihetiyle soru-cevap usulünde incelendiği eserlerdir.

Âsım Efendi’nin bu eserlerinde takip ettiği usûl ve yöntemi Huzur Dersleri’nin soru-cevap fasıllarında da tatbik ettiği tespit edilmiştir. Bu yönüyle Huzur Dersleri bir nevi mukarrir efendinin muhatap ilim adamları tarafından padişah ve diğer katılımcı

³⁵³ Meşihati İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi, nr: 0128.

heyet önünde imtihan edildiği bir müzakere meclisi olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle Âsım Efendi'nin bu iki eserini kısaca şöyle tanıtabiliriz:

1.2.1.4.1. Mesâidü'l-Enzâr li Temyîzi'l-Efkâr

Âsım Efendi bu eserine devrin şeyhülislâmı Ömer Lütfi Efendi³⁵⁴ ve Sultan Abdülhamit Han'a methiye ile başlamıştır. Arap diliyle kaleme alınan eser, 17 sayfadan oluşmakta besmeleden sonra kısa bir mukaddimeye yer verilmektedir. Kitabın girişinde “*Ders Vekili Faziletli Ahmed Âsım Efendi Hazretleri'nin tertibine muvafık oldukları imtihan risalesi..., hazret-i mülüküne tab' ve neşr olunmuştur*” şeklinde bir not düşülmüştür. Eserin ilk sayfasında 26 Muharrem 1309/1 Eylül 1891 tarihinde, Çarşı Köprü Sahaflar çarşısında, Filibeli Şihâb Efendi'nin dükkânında satıldığı belirtilmiştir.³⁵⁵ Kitabın muhtevasında *Mutavvel* isimli eserde yer alan “ومن محسنات الوصل تناسب الجمليتين في الاسمية و الفعلية و الفعليتين في الماضي والمضارع الالاماع” ibaresinin şerh edildiği anlaşılmaktadır. Müellif bu ibareyi, nahiv usulü, belâgat, mantık, kelâm ve âdabu'l-bahs ilimleri bağlamında, dokuz müstakil başlıkta şerh etmektedir. Eserin yazılma gerekçesi şöyle açıklanmıştır: “ولما عين محل الدرس في مطول نزعت طرف الحدق في حدائق مبانيه, وسرحت طرف الفكر في ميادين معانيه واقتطفت من ثمار غصونها ما لاح لي من نتائج الأفكار”, “فجمعتها تحفة لذوى الابصار في الامصار و الاعصار *Mutavveldeki bu dersin yeri belirlendiğinde, onun binâlarının bahçelerinde yürüyüş yaptım. Ve zihnin anlam alanlarında dolaşmasına izin verdim. Dallarının meyvelerinden bana verdiklerini fikirlerinden kopardım. Bütün şehirlerde ve bütün asırlarda ehli basirete bir hediye olmak üzere onu topladım. Ve onu basiret sahibi insanlar için bir hediye şaheser olarak cem ettim.*”

Eserin son sayfasının şu ifadelerle tamamlandığı görülmektedir: “وقد اتفق فراغ بنان البيان عن نظم ما جمعت من الفرائد و رقم ما املتيت من الفوائد في اليوم السابع عشر من ذي الحجة الشريفة المنتظمة في سلك شهور سنة ثمان و ثلاثمائة بعد الالف من الهجرة النبوية عليه افضل التحيات والسليمات و انا البانس الفقير الى الله الغني البير احمد عاصم بن محمد الكوملجنوي حفهما بلطفه الابدی

³⁵⁴ Ömer Lütfi Efendi, 18 Ocak 1889'da Uryânizâde Esad Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmiş, iki yılı aşkın bir süre görev yaptıktan sonra 4 Eylül 1891 tarihinde bu görevden azledilmiştir. 18 Zilkâde 1314'te (20 Nisan 1897) vefat etmiş ve Küçük Çamlıca'da adına yaptırdığı caminin hazîresine defnedilmiştir. Bkz. Tahsin Özcan, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXIV, s. 73.

³⁵⁵ Eserin yazmalarına dair notlar için bkz. Bursa İnebey Matbu: nr: 3674, 3668.

والسرمدی”³⁵⁶ Matbu olan eserin bazı nüshalarına muhtelif kütüphanelerde ulaşılabilir. ³⁵⁷ Bu eser sehven Kâmus Mütercimi Ahmed Âsım el-Ayıntabi’ye nisbet edilmiştir. ³⁵⁸ Ancak isim benzerliği ve şöhreti nedeniyle bu kayıta sehven yer verildiği düşünülmektedir.

Âsım Efendi’nin *Mesâidü’l-Enzâr li Temyîzi’l-Efkâr* ve *Risaletü’l-İmtihan li’l-Hamîdiye* eserleri incelendiğinde müellifin her iki eserde de “fein kîle ve ene ekûl” soru-cevap formunu kullanarak bir nevi cedel usulüyle eserlerini inşa ettiği tespit edilmiştir. Bu metot müellifin Huzur Dersleri notlarını kaydettiği “*Ramazan Dersleri*” isimli eserde de uygulanmıştır. Buradan hareketle müellifin ilgili âyetleri tahlil ederken cedel ve soru-cevap usûlünü takip ettiği ifade edilmelidir. Söz konusu derslere dair incelemeler araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde değerlendirilecektir.

1.2.1.4.2. Risaletü’l-İmtihan li’l-Hamîdiye

SYE Ktp. İİH Kitaplığında 2756 numarada yer alan eserin girişinde: “*Ders Vekili Faziletli Havâce Ahmed Âsım Efendi hazretlerinin tertibine muvâfık oldukları Hamîdiye Medresesi imtihan risâlesinin, Maârif Nezareti celîlesinin ruhsatıyla tab’ına muvâfık olunduğu ve imtiyazı dahî müşârûn ileyhe âiddir. Eser İzmirli İsmail Hakkı Bey’in kütüphanesinde. 6 Muharrem 1306/12 Eylül 1888 senesinde Maârif Nezaretinin 514 numaralı ruhsatıyla tab’ olunmuştur.*” ifadesi yer almaktadır. Kitabın girizgâhında dönemin Şeyhülislâmı Ahmed Esad Efendi’ye ve II. Abdülhamid Han’a ithaf olunduğuna dair bir kayıt yer almaktadır. Eser, Bosnevî Mehmed Efendi Matbaasında 1306 tarihinde basılmış olup sekiz varaktan müteşekkil toplamda on üç sayfadır. Bir başka baskısı ise İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası’nda gerçekleştirilmiş olup günümüzde çok sayıda kütüphanede farklı nüshalarına ulaşılabilir. Ancak bunlardan bazılarının künyelemesinde hatalar tespit edilmiştir. Gerekli izahatta bulunularak kütüphane yetkililerinden künyelerin tashihi

³⁵⁶ Metnin tercümesi: “Beyan üzerine oluşturulan nazmın eşsiz faydalarını ve bu sayıda derlediklerimi en güzel saygılar ve selamların kendisine olduğu Hz. Peygamber’in hicretinden sonra 1308 yılının Zilhicce ayının on yedinci gününde tamamladım. Ben zengin olan Allah’a muhtaç Gümülcineli Ahmed Asım bin Muhammed. Allah Teala onları sonsuz lütfu ve merhametiyle kuşatsın.”

³⁵⁷ Mesela Millet Kütüphanesi 081 numarada **Mesâidü’l-Enzâr bi Temyîzi’l-Efkâr** kaydıyla da yer almaktadır. Millet Ktp., nr: 4221.

³⁵⁸ SYE Ktp., Tırnovalı, nr: 01784.

rica olunmuştur. Mesela SYE Ktp. Atıf Efendi,³⁵⁹ İzmirli İsmail Hakkı,³⁶⁰ Ali Emîri Arabi,³⁶¹ Râgıp Paşa³⁶² ve Bursa İnebey³⁶³ bölümlerindeki eserlerin doğru künyelerle yer aldığı ancak Osman Huldi bölümündeki nüshanın -sehven olduğunu düşündüğümüz bir şekilde- “*Gümüştanevî Ahmed Âsım B. Muhammed*” ismine,³⁶⁴ yine aynı bölümde yer alan bir diğer eserin de “*Gümüştanevî Ahmed Ziyâüddin Efendi*” ismine,³⁶⁵ Bursa İnebey’de yer alan baskının ise “*Ahmet Âsım b. Mahmud Gümülcinevi*”³⁶⁶ ismine nispet edilerek tasnif edildiği tespit edilmiştir.

Risaletü'l-İmtihan li'l-Hamidiye eseri Hamidiye Medreseleri için hazırlanmış sınavlara çalışma risalesidir. Âsım Efendi bu eserine: “Hatib el-Dımeşkî şöyle demiştir” diyerek başlamış ardından metni soru-cevap formunda şerh ederek tahrir etmiştir. Bu eserde “hüsnü ta’riz, hüsnü isma’, îcaz, nahiv” konuları işlenmiştir. Bu metinde mecâz-ı mürsel ve istiâre meseleleri sorgulanmıştır. Hatîb ed-Dımeşkî ile Sekkâkî’nin meseleye yaklaşımı değerlendirilmiş ardından tasdikât ve tasavvurât bağlamında sorgulamalara yer verilerek “kasr” meselesi tahlil edilmiştir. Metnin sonunda 16 Zilhicce cuma günü 1305/24 Ağustos 1888 tarihinde eserin tamamlandığı belirtilmiştir. Aşağıda yer verdiğimiz ibâre metnin bir bölümüne dairdir:

حسن التعريض: قال الخطيب الدمشقي عليه رحمة الباري: و وجه حسنه اسماع, اسماع المخاطبين الحق “على وجه لا يزيد غضبهم وهو ترك التصريح بنسبتهم الى الباطل ويعين علي قبوله لكونه ادخل في امحاض”, “Hüsn-ü ta’riz: Hatib ed-Dımeşkî (rahmetullahi aleyh) demiştir ki, ‘Tariz’in güzel tarafı şudur: Muhataplara gazaplandırmayacak şekilde onlara hakkı duyurmaktır. Bu da kendilerini batıla nispet etmeyi açıkça yapmamaktır. Daha samimi bir ve garazsız bir nasihat olması cihetiyle kabulüne yardımcı olur. Çünkü onlar için, ancak kendisi için istediğini istemektedir.”

³⁵⁹ Atıf Efendi Eki, Külliyyatlar, nr: 01124, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶⁰ İİH, Külliyyatlar, nr: 04217, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶¹ Ali Emiri Arabi, Külliyyatlar, nr: 04216, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶² Ragıp Paşa, Külliyyatlar, nr: 03593-002, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶³ Bursa İnebey Matbu, Kol. nr: 3668.

³⁶⁴ Osman Huldi, Külliyyatlar, nr: 00754-010, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶⁵ Osman Huldi, Külliyyatlar, nr: 00294, 13 sayfa, İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 1306.

³⁶⁶ Bursa İnebey Matbu, Kol. nr: 2616.

1.2.1.4.3. Ramazan Dersleri

İİH bölümünde yer alan bu eser araştırmamızın da örneklemini oluşturmaktadır. Eser nesih hattıyla yazılmış olup yaprak, satır ve sütun sayısı değişkenlik göstermektedir. Zira tek düze bir kâğıt kullanılmamıştır. İncelemelerimiz sonucunda eserin farklı ebat ve türlerde kağıtlara kaydedildiği sonradan el yordamıyla dikilerek tek düze bir kitap haline getirildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla sayfa ebatları, kullanımı, metin tasarımı için genel bir tasvirde bulunmak mümkün gözükmemektedir.

1.2.1.4.4. Diğer Eserleri

Âsım Efendi'nin bu çalışmaları yanında kendisine nispet edilen başka eserlerinin de olduğu belirtilmektedir. Örneğin Mardin, Ders Vekâlet Başkâtibi Esad Serezli'nin verdiği bilgiye dayanarak Âsım Efendi'ye nispet edilen, Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütü Efendi zamanındaki (h.1889-1891) ruûs imtihanına dair *Risâle-i İmtihâniyye* isimli aslı Arapça olan 250 sayfalık yayımlanmış bir çalışmasından bahsetmektedir.³⁶⁷ Söz konusu tarihlerle ve belirtilen özelliklerle örtüşen eserin, yazarın yukarıda incelediğimiz *Risaletü'l-İmtihan li'l-Hamidiye* kitabı olma ihtimali düşüktür. Bu kitap belirtilen zaman aralığında konuyla ilgili şimdilik ulaşabildiğimiz tek eserdir. Nitekim bu eserin çok sayıda baskısı yapılmış olup yazma eserleri ihtiva eden kütüphanelerde farklı nüshalarına rastlanılabilmektedir. Bu eser belirtildiği üzere Arapçadır. Ancak 250 sayfa değil, 13 sayfadır. Dolayısıyla Mardin'in Esad Serezli kanalıyla verdiği bu bilgiye dair bir ipucuna ulaşamamıştır.

Ayrıca Mardin, *Huzur Dersleri* isimli eserinde, Âsım Efendi'nin ders takrirlerine dair özel bir bilgiyi paylaşmaktadır. Buna göre Mardin, 1304-1335 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap olarak bulunan Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi'nin tespit ettiği soru-cevap kısımlarını not aldığı Yûnus Sûresi üzerine yapılmış dört dersin takrîrlerinin tıpkı basımlarına yer vermektedir. Söz konusu belgelerin Âsım Efendi'nin 1321 yılı Yûnus sûresi 1-2., 1322 yılı Yûnus 10/16-18.; 1323 yılı Yûnus 10/32-33., 1324 yılı Yûnus 10/53-56. âyetlerinin takrirlerine dair olduğu iddia edilmektedir. Mardin bu belgeleri kendisine Eğinli'nin kızı Hacı Münire Pakcan'ın ulaştırdığını belirtmektedir. Araştırmamızın ikinci bölümünde ilgili âyetlerin

³⁶⁷ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 149.

takrirlerini incelerken söz konusu belgeleri tetkik edecek ve çeşitli sorularla Âsım Efendi'ye aidiyetini tahkik edeceğiz.³⁶⁸ Bunun dışında Mardin, Âsım Efendi'ye ait yayımlanmayan bazı risalelerden söz etmekte ancak bunlara dair başka bilgi vermemektedir. Ayrıca Âsım Efendi'nin, Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi'ye ait *Kifâyetü'l-Müntehî fî Şerhi Kifâyeti'l-Mübtedî* eserinin başına bir takriz kaleme aldığı tespit edilmiştir.³⁶⁹

1.2.2. Huzur Derslerindeki Yeri

Bu bölümde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne iştiraki ve ilgili kayıtları araştırılacaktır. Bu derslerin yapısal boyutunu tespit etmek amacıyla Huzur Dersleri'nin kapsamlı bir kronoloji çalışması yapılacak ardından Âsım Efendi'nin bu gelenekteki yeri incelenecektir.

1.2.2.1. Huzur Dersleri'ne İştiraki

Araştırmanın örneklemini Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (1836-1911), Sultan Abdülaziz döneminde sekiz (8) yıl muhatap ve bir (1) yıl mukarrir olarak görev yapmıştır. Ardından IV. Murad tahtta geçmiş ancak kısa bir süre bu makamda kalmıştır. Ancak bu süre zarfında Ramazan ayına tevâfuk edilmediği için Huzur Dersleri tertip olunmamıştır. Sonra II. Abdülhamit tahta çıkmıştır. Âsım Efendi bu dönemde otuz iki yıl (1292-1324) Huzur Dersi takririnde bulunmuştur. Yine bu dönemde “Ders Vekili” unvanıyla uzun yıllar Huzur Dersleri'ne katılacak heyetin seçimine müdahil olmuştur. Böylece müellifin toplamda kırk bir yıl Huzur Dersleri'ne iştirak ettiği ifade edilebilir.

Osmanlı devletinin sosyo-politik anlamda zorlu dönemlerine tevafuk eden bu evrede Âsım Efendi zamanla rütbe terfileri alarak onlarca yıl Huzur Dersleri'nin ilk meclislerinde mukarrir olarak vazifelendirilmiştir. Padişah'ın hâl' fermanının şeyhülislâm tarafından verildiği ve çok sayıda şeyhülislâmın değiştiği bu dönemde uzun yıllar takirde bulunabilen mukarrir sayısı azınlıktadır. Diğer yandan padişahların değişimi kimi zaman Huzur Dersi mukarrirlerinin liste dışı kalmasına

³⁶⁸ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 396-403.

³⁶⁹ Süleyman Sırrı, *Kifâyetü'l-Müntehî fî Şerhi Kifâyeti'l-Mübtedî*, Matbaa-i Amire, 1312, s. 3.

veya sıralama değişikliğine neden olmuştur.³⁷⁰ Ayrıca huzurda gerçekleştirilen müzakerelerde nahoş üslup ve ifadeler nedeniyle katılımcılardan bazıları sürgüne gönderilmiş yahut farklı cezalara çarptırılmıştır. Tün bunlar dikkate alındığında uzun yıllar mukarrir ve muhatap olarak Huzur Derslerinde görev almanın çok kolay olmadığı gözükmemektedir.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne iştirakine dair araştırdığımız kaynakların başında Meşihat arşivi gelmektedir. Buradaki “Tercüme-i Ahvâl” bölümü, mukarrir-muhatap isimlerinin yer aldığı “Esâmi Defterleri”, BOA birinci derece kaynaklarımız arasındadır. Buralardan elde ettiğimiz bilgi ve belgelerle dönemin gazete-dergi ve diğer verilerini karşılaştırarak Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri tarihçesini ortaya koymaya çalışacağız.

1.2.2.1.1. Muhataplığı

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne ilk defa ne zaman katıldığıyla ilgili kaynaklarda verilen bilgilerde ihtilaf vardır. Meşihat kayıtlarında yer alan “Tercüme-i Hâl” evrakında, kendisi Huzur Dersleri muhataplığına hicri 1282 tarihinde tayin edildiğini belirtmektedir. Ancak “Esâmi” defterlerini incelediğimizde muhatap olarak ismi ilk defa 1284 tarihinde geçmektedir. Dolayısıyla Âsım Efendi'nin resmî olarak tayin edildiği bu göreve iki yıl sonra başladığı düşünülmektedir.³⁷¹ Huzur Dersleri'nin mutat olarak sekiz meclisten ibaret olduğu dokuzuncu meclisin ise mukarrir ve muhatap isimlerini güncellemek üzere icra edildiği bilindiğine göre, Âsım Efendi'nin 1282 tarihinde muhataplığa tayin edildiği halde 1284 tarihinde ilk defa Huzur'da muhatap olarak bulunduğu düşünülmektedir.

Âsım Efendi Huzur Dersleri'nde toplamda sekiz yıl muhatap (1284-1291) olarak görev almıştır. Bu vazifenin tamamı Sultan Abdülâziz Han dönemindedir. Ardından 1292 yılında Sultan Abdülâziz tarafından mukarrirliğe tayin edilmiştir. Buna

³⁷⁰ Mesela II. Abdülhamit döneminde görevli mukarrir heyeti bir sonraki padişah Sultan IV. Reşad döneminde tamamen değişmiştir. Bkz. **Sabah**, nr. 7179, s. 1, (4.N.1327); **Tanin**, nr. 377, s. 2, (4.N.1327); **Yeni Gazete**, nr. 384, s. 2, (4.N.1327).

³⁷¹ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, nr: 0128.

göre Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin muhatap olarak görev aldığı derslerde hazır bulunan diğer ilim adamları ve söz konusu derslere haiz bazı bilgiler şöyledir:

1284 yılı: Mukarrir: Tekirdağlı Ömer Efendi³⁷²; Âsım Efendi sekizinci derste dokuzuncu muhatap olup rütbesi “İptidâ-i Dâhil”dir.

Muhataplar Listesi³⁷³: 1- Kangırlı Ahmed Zühtü Ef., Göynüklü Muhammed Ef., Kastamonlu İbrahim Ef., Geredeli Muhammed Ef., Alâiyeli Hafız Ahmed Fahrüddin Ef., İstanbullu Mustafa Şevket Ef., Batumlu Muhammed Emin Ef., Edirneli Muhammed Zeki Ef.,³⁷⁴ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Kemahlı Kâsım Ef.,³⁷⁵ İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Ef., Zaferanborlulu Hacı Muhammed Kâmil Ef.

1285 yılı: Mukarrir: Tekirdağlı Ömer Efendi, Âsım Efendi sekizinci derste, ikinci muhatap olup rütbesi “İptidâi'den Altmışlı Dâhil”dir.

Muhataplar Listesi³⁷⁶: 1- Edirneli Muhammed Zeki Ef., Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef., İstanbullu Muhammed Feyzi Ef., Rusçuklu Hafız Ahmed Ef., Malatyalı Muhammed Feyzi Ef., Hemşinli Muhammed Salim Ef., Karacasulu Hafız Ali Rıza Ef., Vodineli Ömer Lütfi Ef., Kavalalı Hüseyin Fehmi Ef., İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Ef., Zaferanborlulu Hacı Muhammed Kâmil Ef.,

1286 yılı: Mukarrir: Tekirdağlı Ömer Efendi, Âsım Efendi beşinci derste, onuncu muhatap olup rütbesi “Musılâ-i hareketi'den Süleymaniye Dâhil”.

Muhataplar Listesi³⁷⁷: 1. Maraşlı Mustafa Fevzi Ef., Simavlı Mustafa Âsım Ef., Söğütlü Hafız Muhammed Ef., Nevşehirli Hacı Mustafa Muti' Ef., Mektebi m aarifi Adliye Hovası İçelli Muhammed Ef., Cumalı Mazlumzade Mustafa Ef., Kozlucalı İbrahim Ef., Ahıskalı Muhammed Sabit Ef., Edirneli Muhammed Zeki Ef.,

³⁷² Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 254.

³⁷³ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 64a.

³⁷⁴ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 51.

³⁷⁵ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 229.

³⁷⁶ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 65a.

³⁷⁷ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 66a.

Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Oflu Mamut Kâmil Ef., Sivaslı Muhammed Emin Ef.,

1287 yılı: Mukarrir: Kangırlı Ali Niyazi Efendi, Âsım Efendi beşinci derste, ikinci muhatap olup rütbesi “Hamise-i İptidâi’den Süleymaniye Altmışlı”.

Muhataplar Listesi³⁷⁸: 1. Edirneli Muhammed Zeki Ef., Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef., Zaferanborlulu Hacı Muhammed Kâmil Ef., İçelli Abdullah Sâib Ef., Zağralı İbrahim Ef., Kıbrıslı Ahmed Nazif Ef., Ispartalı Abdülkerim Ef., Sivaslı Muhammed Emin Ef., Kayserili Abdülkerim Ef., İçelli Ali Hilmi Ef., Kırşehirli Abdullah Ef.,

1288 yılı: Mukarrir: Kangırlı Ali Niyazi Efendi; Âsım Efendi beşinci derste, birinci muhatap olup rütbesi “Hamise-i Hareketi’den Süleymaniye Altmışlı”.

Muhataplar Listesi³⁷⁹: 1. Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef., İçelli Abdullah Sâib Ef., Zağralı İbrahim Ef., Kıbrıslı Ahmed Nazif Ef., Ispartalı Abdülkerim Ef., Sivaslı Muhammed Emin Ef., Kayserili Abdülkerim Ef., İçelli Ali Hilmi Ef. Kırşehirli Abdullah Ef., Hemşinli Muhammed Salim Ef., Karacasulu Ahmed Necip Ef.

1289 yılı: Mukarrir: Tekirdağlı Ömer Ef.; Âsım Efendi dördüncü derste, dokuzuncu muhatap olup rütbesi “Süleymaniye Mûsıla-i’den Süleymaniye”.

Muhataplar Listesi³⁸⁰: 1. Yanyaalı Hacı Ömer Lütfi Ef., Maraşlı Mustafa Feyzi Ef., Nevşehirli Hacı Mustafa Muti‘ Ef., Cumalı Mâzlumzade Mustafa Ef., Kozlucalı İbrahim Ef., Ahıskalı Muhammed Sabit Ef., Zaferanborlulu Ali Şevki Ef., Edirneli Muhammed Ef., Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tevfik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef., İçelli Abdullah Sâib Ef., Zağralı İbrahim Ef.,

1290 yılı: Mukarrir: Ayaşlı Mustafa Tevfik Ef.; Âsım Efendi üçüncü derste, altıncı muhatap olup rütbesi “Süleymaniye Hamise-i’den Süleymaniye”.

³⁷⁸ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 67a.

³⁷⁹ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 68a.

³⁸⁰ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 69a.

Muhataplar Listesi³⁸¹: 1.Ahıskalı Hafız Süleyman Ef., Kazanlı Muhammed Said Ef., Beypazarlı İbrahim Burhaneddin Ef., Yanyalı Hacı Ömer Lütü Ef., Edirneli Muhammed Zeki Ef.,³⁸² Gümölcineli Ahmed Âsım Efendi, Menlikli Ahmed Tefvik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef.,³⁸³ Beypazarlı Hacı Muhammed Emin Ef., Ahıskalı Numan Ef., Hadımlı Ahmed Hulûsi Ef., Nevşehirli Osman Ef., Rizeli Ömer Lütü Ef.

1291 yılı: Mukarrir: Şehri Ahmet Nüzhet Ef., Ef.; Âsım Efendi ikinci derste, sekizinci muhatap olup rütbesi “Mahreç Hamise-i’den Süleymaniye”.

Muhataplar Listesi³⁸⁴: 1.Tırnovalı Hasan Ef., Alâiyeli Hafız Ahmed Fahrüddin Ef., Ahıskalı Hafız Süleyman Ef., Kazanlı Muhammed Said Ef., Beypazarlı İbrahim Burhaneddin Ef., Yanyalı Hacı Ömer Lütü Ef., Edirneli Muhammed Zeki Ef., Gümölcineli Ahmed Âsım Efendi,³⁸⁵ Menlikli Ahmed Tefvik Ef., Oflu Mahmud Kâmil Ef., Beypazarlı Hacı Muhammed Emin Ef., Ahıskalı Numan Ef., Hadımlı Ahmed Hulûsi Ef.³⁸⁶

Yukarıda verilen bilgilerde Âsım Efendi’nin katıldığı Huzur Dersleri’nden her yıl rütbe terfii ile taltif edildiği anlaşılmaktadır. Muhatap olarak katıldığı ilk yıl “İptidâi Dâhil” rütbesine hâiz iken sonraki senelerde kademesinde şu terfilerle ilerleme görölmektedir. Sırasıyla “İptidâ-i’den Altmışlı Dâhil”, “Musılâ-i hareketi’den Süleymaniye Dâhil”, “Hamise-i İptidâi’den Süleymaniye Altmışlı”.

1.2.2.1.2. Mukarrirliği

Âsım Efendi 1292 yılında atandığı mukarrirlik vazifesini toplamda otuz üç (33) sene ifa etmiştir. Bu derslerin ilki (1292) Sultan Abdülaziz Han döneminde geri kalan otuz iki ders ise Sultan II. Abdülhamit zamanındadır. (1294-1324) Böylece Âsım Efendi Huzur Dersleri’nde kırk bir yıl görev almıştır. Âsım Efendi’nin, Huzur Dersleri’nde hangi yıllarda, kaçınıcı mukarrir olduğuyla ilgili bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

³⁸¹ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 70a.

³⁸² Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, C. III, s. 374-375.

³⁸³ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, C. II, s. 324-325.

³⁸⁴ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 70a.

³⁸⁵ Esâmi Defterlerindeki kayıta Âsım Efendi’nin ismi daire içine alınarak bir not düşölmüştür. Ancak okunamamıştır. Bkz. Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128, vr. 71a.

³⁸⁶ Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 128.

Tablo 3. Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yıllar ve sıralaması

ADED	TARİH		MUKARRİRLİ K SIRASI
	Hicri	Miladi	
1	1292	1875	IV.
2	1293	1876	V.
3	1294	1877	IV.
4	1295	1878	IV.
5	1296	1879	IV.
6	1297	1880	IV.
7	1298	1881	IV.
8	1299	1882	III.
9	1300	1883	III.
10	1301	1884	III.
11	1302	1885	III.
12	1303	1886	III.
13	1304	1887	III.
14	1305	1888	III.
15	1306	1889	II.
16	1307	1890	II.
17	1308	1891	II.
18	1309	1892	I.
19	1310	1893	I.
20	1311	1894	I.
21	1312	1895	I.
22	1313	1896	I.

23	1314	1897	I.
24	1315	1898	I.
25	1316	1899	I.
26	1317	1900 (3 Ocak)	I.
27	1318	1900 (23 Aralık)	I.
28	1319	1901	I.
29	1320	1902	I.
30	1321	1903	I.
31	1322	1904	I.
32	1323	1905	I.
33	1324	1906	I.

Tabloda Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı Huzur Dersleri'nin hicri-miladi yılı ve sırası, kaçınıcı mecliste takrirde bulunduğunun bilgisine yer verilmiştir. Nitekim yukarıdaki tabloya göre Âsım Efendi 1292 yılının Ramazan ayında IV. huzur dersi mukarriri iken 1309-1324 tarihlerinde yılın her Ramazan ayının ilk mukarriri olarak görev almıştır. Âsım Efendi'nin mukarrir olarak bulunduğu derslerde kendisiyle birlikte hazır bulunan muhatapların kaydedilmesi, araştırmamızın ikinci bölümünde her bir ders defterinin teknik açıdan incelendiği ilgili bölümde değerlendirilecektir.

1.2.2.2. Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne dair belgelerini incelemenin söz konusu geleneği tanımlamak ve bunun tefsir ilmiyle irtibatını belirleyebilmek adına araştırmamıza yoğun veri sunacağını düşünmekteyiz. Araştırmamızın bu bölümünde müellifin Huzur Dersi defterlerini tespit edeceğiz. Bunun için öncelikle kendisine isnat edilen belgelerin kritiğini yapacak, ona aidiyetini soruşturacağız. Konuyla ilgili ulaştığımız ve araştırmamızın omurgasını oluşturduğunu düşündüğümüz İzmirli İsmail Hakkı Bölümünde yer alan ve müellife ait olduğu öngörülen dağınık formdaki belgeleri tahlil edeceğiz. Konuyla ilgili ikincil kaynak hüviyetindeki bir diğer belge

ise Eğinli Hulusi Efendi'nin Huzur Dersleri notlarıdır. Öncelikle söz konusu iki evrakın Âsım Efendi'ye aidiyetini tespit edeceğiz. Ardından müellifin karışık olarak birleştirilmiş ders defterlerinin kronolojik tasnifini yapacağız. Bu belgelerin içeriğinde hangi âyetlere dair kayıtların olduğu, tefsir usûlu ve ulûmu'l-Kur'ân bilgileri, müellifin kaynakları, derslere hazırlık süreci ve konuyla ilgili tarihi bilgiler yer almaktadır. Böylece araştırmamızın hipotezi bağlamında Huzur Dersleri'nin bir tefsir kaynağı olabilirliği sorusu/sorununu yüzlerce sayfa envanter üzerinden analiz edeceğiz. Bu bölümde sırasıyla Âsım Efendi'nin ders defterlerini tespit edecek ardından kronolojik tasnifle bu belgelerdeki içeriği teknik boyutuyla inceleyeceğiz. Belgelerin fiziki özellikleri, dağınık formdaki notların tanzimi, kayıt formatına dair bilgiler ve özetle konu başlıklarının paylaşımı gibi teknik değerlendirmelere yer vereceğiz.

1.2.2.2.1. Âsım Efendi'nin Huzur Ders Notları ve Yerleri

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'yle ilgili iki farklı kaynağa ulaşılmıştır. Bunlardan ilki İİH koleksiyonunda 1493 kayıt numarasıyla yer alan belgedir. Diğer ise Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin Huzur Dersleri muhatabı olarak katıldığı meclislerde kaydettiğini belirttiği notlardır. Bu iki kaynağa dair incelemelerimizin sonuçları şöyledir.

1.2.2.2.2. İzmirli İsmail Hakkı Bölümündeki Defterler

Günümüzde SYE Ktp.nde yer alan İzmirli İsmail Hakkı³⁸⁷ koleksiyonu 1921 yılında buraya getirilmiş olup içerisinde dört binden fazla yazma ve matbu eser bulunmaktadır.³⁸⁸ Gümülceli Ahmed Âsım Efendi'ye nispet edilen ve “Ramazan Dersleri” künyesiyle kaydedilmiş defterler bu kitaplıkta yer almaktadır. Bu belgeler genel olarak incelendiğinde toplamda 304 varak numarası verildiği görülmektedir. Bu sayfaların tamamı kullanılmamış olup 179 yaprağı boş bırakılmıştır. Toplamda

³⁸⁷ Bkz. Ali Birinci- M. Sait Özervarlı, “İzmirli İsmail Hakkı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmirli-ismail-hakki#1-2-ilmi-sahsiyeti-ve-gorusleri>. (Çevrimiçi) 06.01.2019.

³⁸⁸ Bkz. <http://www.suleymaniyeye.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/koleksiyonlar.pdf>, (Çevrimiçi) 06.01.2019.

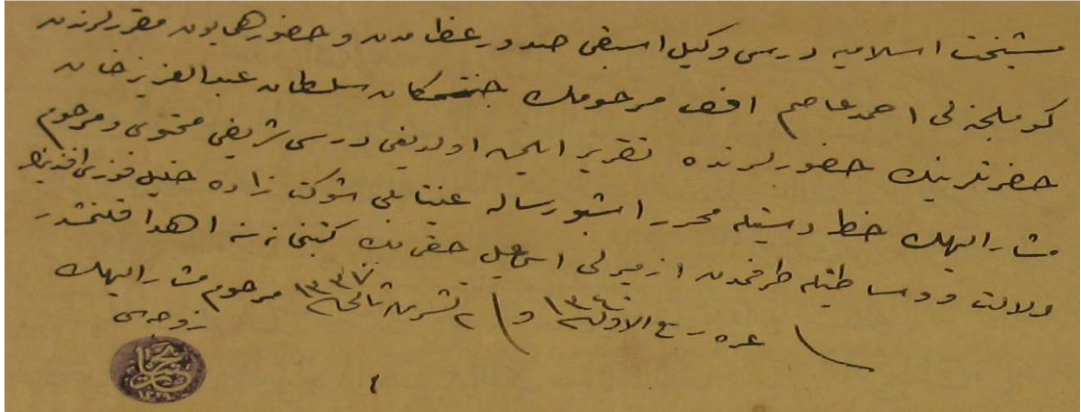
belgenin %32'lik kısmına herhangi bir not yazılmamış %68'i not almak için kullanılmıştır.³⁸⁹ Ayrıca bazı derslerin girizgahlarında kaydedilen zahriye bilgisinden hareketle söz konusu envanterin iki ayrı tarihte kitaplığa teslim edildiği düşünülmektedir. Belge sonradan el yordamıyla dikilerek bir araya getirilmiştir. Sayfaların arasına farklı renk ve kalitede bazı not kâğıtları ve belgeler de eklenmiştir. Âsım Efendi'nin defterlerinde kullandığı yazı formatının hurde nesta'lik (ta'lik) yazı stiline benzediğini ifade edebiliriz. Bazı ders kayıtlarında soru-cevap fasılları, kimi alt başlıklar, metin içerisinde geçen âyet ve hadisler ya kırmızı mürekkeple yazılmış ya da üst tarafları yine aynı renk mürekkeple çizilmiştir. Belgenin son iki varacağına divani hattıyla farklı bir bilgi kaydedilmiştir.

Bu belgelerin Âsım Efendi'ye aidiyetinin sorgulanması araştırmamız gereği önem arz etmektedir. Ancak öncesinde ilgili kitaplığa nasıl ulaştığı tahlil edilmelidir. İncelediğimiz belgelerde yer alan ve mukarririn zevcesi Bahtiyar Hanım'a ait olduğu düşünülen hususi kayıtlar konuyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu dokümanın müellife aidiyetine dair bazı belgeler şunlardır:

1-Söz konusu belgelerin muhtelif sayfalarına not edilmiş; "...merhûm-i müşârun-ileyhin zevcesi" kitabesi ve "Bahtiyâr, 1329"³⁹⁰ ismi nakşedilmiş bir mührün hatmedildiği tespit edilmiştir. İİH koleksiyonunda yer alan bu evraklarda metni aynı olup tarihlerinde bazı farklılıklar görülen toplamda on dokuz âdet şu bilgi notuna yer verildiği tespit edilmiştir.

³⁸⁹ İlgili koleksiyonda boş bırakıldığı tespit edilen varak numaraları şöyledir: 2a, 6b, 7, 8, 14b, 15, 16a, 20b, 24b, 25b, 26, 27, 28a, 33b, 35a, 42b, 43a-b, 44a-b, 45a-b, 46, 49b, 51a-b, 52a-b, 53a, 56a-b, 57a-b, 58a-b, 59, 62b, 67b, 68a-b, 69a-b, 70a-b, 71, 74b, 75a-b, 76, 79b, 80a-b, 81, 84b, 85a-b, 86, 89b, 90a-b, 91, 94b, 95a-b, 96, 98a-b, 100a, 101a-b, 102, 105a-b, 106a, 109b, 110a-b, 111a-b, 113a-b, 116a-b, 117, 118, 121a-b, 122a-b, 128a-b, 129a-b, 130a-b, 131a-b, 132a-b, 138a-b, 138a-b, 139a-b, 140a-b, 141a-b, 143b, 144a-b, 145a, 149b, 150, 155a-b, 168a-b, 169a, 176b, 177a-b, 178a-b, 179a-b, 180a-b, 181, 186, 187, 197b, 200b, 201a-b, 202a-b, 203a-b, 204a-b, 205, 206, 210a, 216a, 218a, 220b, 221a-b, 222a-b, 223a-b, 224, 225a, 236a-b, 238a-b, 240, 241, 243a-b, 244a-b, 265, 269b, 272b, 273a-b, 274, 275, 288, 289, 297b, 300a, 301a, 304a.

³⁹⁰ Mührün aslı sûreti için bkz. "Resim 2.2." Ayrıca Âsım Efendi'ye dair ulaşabildiğimiz mühür örneklerine de yer verilerek karşılaştırmada bulunulmuştur.

Resim 2. Âsım Efendi'ye ait ders defterlerinin temellük kaydı

Yukardaki görselde Âsım Efendi'ye ait ders defterlerinin İzmirli İsmail Hakkı Bölümü'ne nasıl ulaştığına dair temellük kaydı/bilgi notu yer almaktadır. Görseldeki metnin transliterasyonu şöyledir:

Meşihat-ı İslâmiyye Ders Vekili esbakı sudûr-i izâmdan ve huzûr-ı hümayûn mukarrirlerinden Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi merhûmun Ramazân-ı Şerifte huzûr-ı hilâfet penâhîde takrîr eylemiş olduğu ders-i şerîfi muhtevî ve merhûm-i müşârun-ileyhin hatt-ı destiyle muharrer iş bu risâle Antepli Şevketzâde Halil Fevzi Efendi'nin delâlet ve vesâtati ile tarafımdan İzmirli İsmail Hakkı Kütüphanesine ihdâ olunmuştur. Gurre Rebîülevvel 1340, 2 Teşrîn-i sâni 1337, merhûmu müşârun-ileyhin zevcesi Bahtiyâr.³⁹¹

Koleksiyondaki diğer belgenin metni aynı olmak kaydıyla tarih bilgisi farklıdır. Bu bölümün transliterasyonu ise şu şekildedir: “...İzmirli İsmail Hakkı Kütüphanesine ihdâ olunmuştur. 15 Teşrîn-i Evvel 1337, 12 Safer 1340, merhûm-i müşârun-ileyhin zevcesi Bahtiyâr.”³⁹²

2- Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre söz konusu belgelerin ilgili koleksiyona teslim edilme tarihleri 15 Teşrînievvel 1337 ve Teşrînisânî 1337'dir. Ayrıca belgelerin

³⁹¹ Bu girizgâh söz konusu envantere toplamda 19 defa kaydedilmiştir. Âsım Efendi, **a.g.e.**, nr: 1439. Bunların varak numarası sırasıyla şöyledir: 2b, 9b, 16b, 28b, 35b, 47b, 77, 82, 87, 92, 97, 151, 225b, 266. Bu varaklarda yer verilen metinde kaydedilen tarih “Gurre Rebîülevvel 1340, 2 Teşrînisânî 1337, (2 Kasım 1921)” dir.

³⁹² Bu metnin yer verildiği varak numaraları ve tarih detayı şöyledir: Varak numarası: 60b, 65b, 72b, 103(tek varak), 182(tek varak)- belirtilen tarih ise “h.15 Teşrînievvel 1337, r.12 Safer 1340- (m.15 Ekim 1921)” şeklindedir.

sayfa yapısı ve türleri farklı olup beş adet huzur dersi davetiyesinin de bu notlar arasına sonradan dikilmek suretiyle eklendiği tespit edilmiştir.

3- İzmirli İsmail Hakkı bölümünde yer alan defterlerin Âsım Efendi'ye aidiyetinin bir başka delili ise Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahval ve BOA'da yer alan belgelerin, kendisine atfedilen dokümanların ve huzur dersi defterlerindeki el yazılarının benzerlik göstermesidir.

4- Bir diğer kanıt da Âsım Efendi'ye ait olduğu düşünülen mühürdür. Evrakın 31b numaralı sayfasında “Ahmed Âsım” isminin nakşedildiği mühür yer almaktadır.³⁹³ Bu Âsım Efendi'nin resmî görevlerde kullandığı diğer mühür örneklerine benzemektedir.³⁹⁴ Kaynaklarda tespit ettiğimiz bazı mühürler ve bilgileri şöyledir:

Resim 3. Âsım Efendi'nin huzur dersi defteri sonunda yer alan mühür

Yukardaki görselde İİH Koleksiyonu'ndaki belgenin 31b numaralı varağında Âsım Efendi'ye ait mühür bulunmaktadır. Burada “Mukarrir-i Râbi', Gümülcinevî <Ahmed Âsım, 377>” yazılıdır.³⁹⁵

Resim 4. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği I

³⁹³ Söz konusu belgede dördüncü dersin ardından “Mukarrir-i Rabi', Gümülcinevî” ifadesinden sonra “Ahmed Âsım, 373” ibarelerinin nakşedildiği görülmektedir. Bkz. **a.g.e.**, vr. 31b.

³⁹⁴ Âsım Efendi'nin kullandığı diğer mühür örnekleri için bkz. Resim 2.3, 2.4., 2.5, 2.6.

³⁹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31b.

Üstteki görselde Âsım Efendi'nin Fatih-Çarşamba pazarı yakınında bulunan evinin tâdil-i kıymeti hakkında İkinci Daire-i Belediye'ye yazdığı dilekçenin sonundaki mühür bulunmaktadır.³⁹⁶

Resim 5. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği II

Resim 6. Âsım Efendi'ye ait mühür örneği III

Yukarıda Âsım Efendi'nin “Tercemey-i Hâl” evrakında yer alan bir mührün görseli bulunmaktadır. Bu görseldeki pulun üzerine “*Ders Vekili Esbakı*,

Soldaki görselde Âsım Efendi'nin “*Tercemey-i Hâl*” evrakında yer almaktadır. Müellifin maaşının bir başka daireye havale edilmesini arz ettiği dilekçenin sonunda yer alan mührün üzerindeki pulda tarih ve “*Ders Vekili Esbakı*” yazmakta, mühürde ise “*Ahmed Âsım, 399*” ifadesinin hatmedildiği tespit edilmiştir. Bkz. İST.MSH.SAİD., 16/14/128A, “Müderrişzâde Ahmed Âsım Efendi”, (20 Rebiülevvel 1328/ 1 Nisan1910).

Gümülcinevî” yazılmış, mühürde ise “*Ahmed Âsım, 399*” ifadesi hatmedilmiştir.³⁹⁷

³⁹⁶ BOA, Ş.D., 3005/28, (26 Rebiülevvel 1319/13 Temmuz 1901)

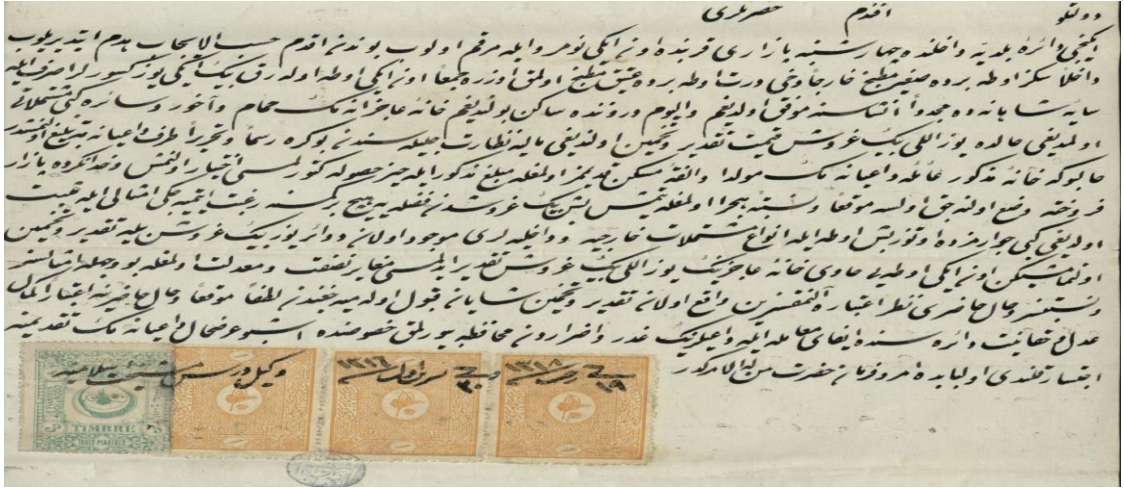
³⁹⁷ Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi, nr. 128.

³⁹⁷ Bkz. BOA, Y.PRK.AZJ.,48/39, (26 Cemâziyelevvel 1321/20 Ağustos 1903)

Resim 7. Âsım Efendi'ye ait mühür
örneği IV

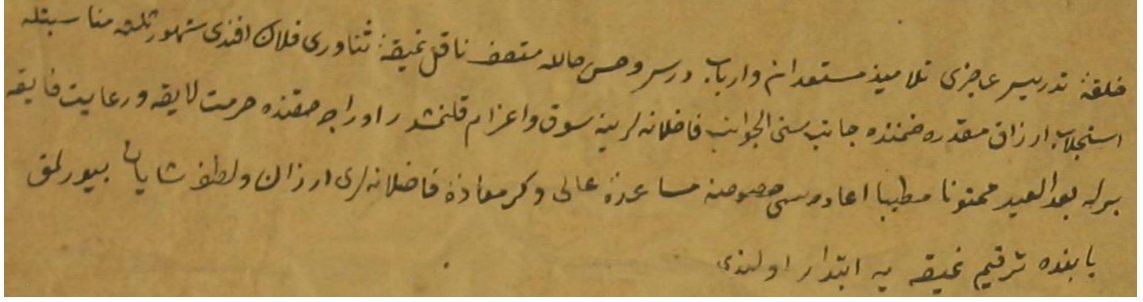
Soldaki görselde yer alan mühür Âsım Efendi'nin yürürlükte olan maaşının bir başka daireye havale edilmesi hakkındaki arz kitabesinin sonunda bulunmaktadır. Bu mührün üzerine “el-Abdü'd-Dâî, Vekil-i Ders, Meşîhat-ı İslâm” ifadesi kaydedilmiş, mührü ise “Ahmed Âsım, 399” ibaresi nakşedilmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.AZJ.,48/39, (26 Cemâziyelevvel 1321/20 Ağustos 1903)

Resim 8. Âsım Efendi'nin bir arz-ı hâl dilekçesi örneği

Yukardaki görselde Âsım Efendi'nin, Fatih'te yer alan evinin genişletilmesi arzusuyla maddi destek talep ettiği bir dilekçe örneğine yer verilmiştir.³⁹⁸

İİH bölümü 1490 numarada yer alan ilgili belgenin mücellled ve tezhipte süslenmiş bir hüviyette olmadığı, sayfa kullanımında düzenli bir tertibe riayet edilmediği, metnin etrafına şerh niteliğinde bilgi notları eklendiği belirlenmiştir. Ebatları farklı olan aharlanmış kâğıtlardaki kayıtların arasında Huzur Dersi davetiyelerinin ve farklı kaynaklardan yapılan alıntılarının olduğu tespit edilmiştir. Belgenin zahriye kısmı olarak niteleyeceğimiz ilk sayfada ise iki ayrı notla karşılaşmaktayız. Bunlar şöyledir:

Resim 9. Âsım Efendi'nin huzur dersi defterlerine ait belgenin ilk sayfası

Yukardaki görselde yer alan ibarenin transkripsiyonu şöyledir:

Halka-i tedris ârizî telâmîzi müste'iddânım ve erbâb-ı ders ve hüsn-i hâle muttasıf nâkıs-ı gayz senâverî fülân efendi şühûr-ı sülûs münâsebetiyle isticlâb-ı erzak miktârı zımnında cânib-i seniyyü'l-cevânib fâzılânelerine sevk u i'zâm kılınmıştır. Oruç hakkında hürmete lâîk ve riâyete fâik birileri ba'de'l-iyd memnûnen mutayyeben i'âdesi husûsuna müsâ'ade-i âlî diğer sa'âdet fâzılânelerine erzân u lütfu şâyân buyurulmak bâbında terkîm-i gamîgaya ibtidâr olundu" ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca yine aynı sayfanın sol alt kısmına "ثُمَّ إِنَّا أَنعَمْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ" "Ancak tevbe ederek iman eden ve güzel işler yapan kimseler müstesnadır; onlar, hiçbir haksızlığa uğramadan Cennete girerler" âyetinin kaydedildiği görülmektedir.³⁹⁹

1.2.2.2.3. Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi'nin Notları

Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi'nin Huzur Dersleri'nde kaydettiği notlar, kızı Münire Pakcan vasıtasıyla Mardin'e ulaştırılmıştır.⁴⁰⁰ O da *Huzur Dersleri* eserinde tıpkı basım yaptırarak bu notların günümüze intikalini sağlamıştır. Bu notlarda 1321-1324 yıllarının Huzur Dersleri'nin I. meclislerinde takirde bulunan Âsım Efendi'nin sırasıyla Yûnus 1-2; 16-18; 32-33 ve 53-56. âyetlerinin tefsirini yaptığı derslere dair bilgilere yer verilmiştir.⁴⁰¹ Bu belgelerde yer alan bilgiler söz konusu meclislerin takrir ve soru-cevap fasıllarını içermektedir. Bu hususi kayıtlar Âsım Efendi'ye ait notlar arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla sunulan bir takririn muhataplar tarafından kaydedilmesi; mukarrir ve muhataplar nezdinde dersin nasıl anlatılıp-anlaşıldığının tespit edilme imkânını verebilir. Bu durum dersin mahiyet ve içeriğine dair bilgileri

³⁹⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.1; Meryem 19/60.

⁴⁰⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 239-240.

⁴⁰¹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 397-404.

günümüze aktarması bakımından söz konusu belgelerin dikkatle incelenmesi gereken değerli kayıtlar olduğunu düşündürmektedir. Bu iki belge haricinde müellifin Huzur Dersleri'ne dair başka bir bilgiye henüz ulaşamamıştır.

Eğimli M. Hulusi Efendi'nin ilk Huzur Dersi'ne katılımı 1304 yılı olarak gözükmektedir. Bu yıl Eğimli İbrahim Hakkı Efendi'nin VIII. meclisindeki takririne muhatap olarak katılan Hulusi Efendi'nin ismi Esâmi defterlerinde "Eğimli Hâfız Muhammed Efendi" şeklinde yer almaktadır.⁴⁰² Hulusi Efendi'nin Âsım Efendi'nin takrirlerine katıldığı ilk meclis ise 1321 yılındadır.⁴⁰³ Yirmi yılı aşkın bir süre Huzur Dersleri'ne muhatap sıfatıyla iştirak eden Eğimli Hulusi Efendi'nin bu meclislerde tuttuğu kayıtların tek örneğine Mardin'in tıpkı basım yöntemiyle yayınladığı *Huzur Dersleri* eseriyle ulaşılmaktadır. Ancak bu metnin okunabilirliği sorunludur. Bu durum araştırmamızın bir sonraki bölümünde her bir ders defteri müstakil olarak incelenirken değerlendirilecektir.⁴⁰⁴

1.2.2.3. Ders Defterlerinin Kronolojisi

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri envanterine dair tespit ettiğimiz iki ayrı belgede onun otuz üç yıl süren takrirlerinden otuz adedine dair bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Bu metinlerin içerikleri incelenerek ders kayıtlarının fiziki özelliklerine ve muhtevasına dikkat çekilecek, tefsir ve Kur'an ilimleri bağlamında istifade ettiği kaynaklara işaret edilecektir. Araştırdığımız belgeler bir mukarririn derslere hazırlık sürecini, kaynaklarını, soru-cevap fasıllarını, dua cümleleri ve alıntılarını ihtiva etmesi yönüyle gün yüzüne çıkarılmış benzer defterlerden yapısal olarak farklılaşmaktadır. Bu yönüyle belgenin Huzur Dersleri'ne hazırlık aşamasındaki çalışmaları da kapsadığı öngörülmektedir. Bu tezi destekleyecek birçok örneği araştırmamızın ilgili bölümlerinde açıklayacağız.

Müellife ait Huzur Dersi belgelerini, gün yüzüne çıkarılmış defterlerden ve diğer mukarrirlere ait benzeri belgelerden ayıran birkaç husus vardır. Başta İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Koleksiyonu ve bazı özel kitaplıklarda bulunan Huzur

⁴⁰² Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 472.

⁴⁰³ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 576, 580.

⁴⁰⁴ Konuyla ilgili değerlendirmeler araştırmamızın "1.3.2.27, 1.3.2.28, 1.3.2.29, 1.3.2.30, 1321-1324 Yıllarına Ait Ders" başlığı altında gerçekleştirilecektir.

Dersi defterlerinin genel olarak mücelled olduğu, tezhip işlemlerinde farklı renkte mürekkep kullanıldığı ve sayfa-satır düzenleriyle özel bir formata sahip olduğu gözlemlenmektedir. Müellife ait ders defterleri ise düzenli bir formata sahip değildir.

Araştırmamızın bu bölümünde müellifin Huzur Dersi defterlerini inceleyecek bunun yanı sıra söz konusu envanterin bazı özelliklerini yansıtmak adına görsellere yer vereceğiz. Burada kronolojik tasnif yapılmasının gerekçeleri şunlardır:

- 1- Araştırmamızın amacına uygun olarak Âsım Efendi'nin Huzur Dersi kayıtlarındaki tefsir bilgisini tespit etmeye çalışacağız. Buradan hareketle hangi âyetleri takrir ettiği, derslere nasıl hazırlandığı, ilgili âyetlerin tefsiri mahiyetinde hangi konulara yöneldiğini belirleyebileceğiz.
- 2- Müellifin kaynaklarına ulaşabilme durumu ortaya çıkarılacak böylece onun ilmi yönelimleri ve düşünce seyrinin takip edilebilme imkânı elde edilecektir. Bu durum hipotezimize uygun bir şekilde derslerin tefsir ilmiyle ilişkisinin belirlenmesine yoğun veri sunacaktır.
- 3- İncelediğimiz belgelerin müellife aidiyetini ilgili vesika örnekleriyle tahlil ve tespit edeceğiz.
- 4- Yapısal olarak dağınık not sayfalarının el yordamıyla dikilerek birleştirilmesiyle bir araya getirilmiş bu not kağıtlarının incelenebilmesi için belgenin tasnif edilmesini gereklidir. Kronolojik tasnif yapmamızın gerekçelerinden birisi de budur.
- 5- Bu tasnifle birlikte müellifin otuz üç yıllık takrir sürecindeki tercihlerini ve hassasiyetlerinin izleri takip edilebilecek, satır arası okumalarla bu evrakın farklı yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır.
- 6- Belge üzerinde sonradan yapılan numaralandırmalarda muhtevaya dikkat edilmemiştir. Bu durum bir derse dair bilgi-belgenin farklı sayfalarda yer almasına neden olmuştur. Yanı sıra bazı derslerin iki-üç defa kaydedildiği gözlemlenmiştir. Bunlar arasındaki farklar gözlemlenebilecektir. Böylece müellifin yöntemi tespit edilebilecektir.

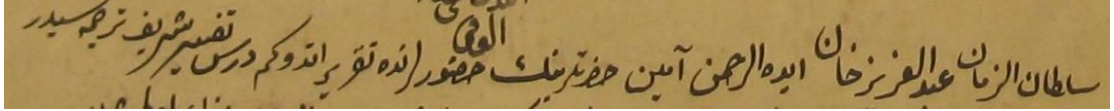
- 7- Dağınık biçimde olan bilgiler bir araya getirilirken müellifin derslere hazırlık merhalesi, kaynakları, hassasiyetleri, hususi notları ve daha birçok verinin analiz edilmesi araştırmamızın sorunsalı bağlamında sağlıklı bir inceleme imkânı bulmamızı sağlayacaktır.
- 8- Müellifin mukarrirliği öncesinde sekiz yıl muhatap olarak derslere katıldığı bilinmektedir. Bu tecrübesinin derslere yansımaları da takip edilebilecektir.
- 9- Huzur Dersleri ile ilgili bilinmeyen meselelerin başında hangi mukarririn hangi yıl kaçınıcı âyeti/sûreyi takrir ettiği hususudur. Kronolojik tasnifte bulunmamız Âsım Efendi'nin ve onunla ilgili yıl takrirden bulunan mukarrirlerin derslerine dair bazı bilgilere ulaşmamızı da sağlayacaktır.
- 10- Derslere katılan ilmi heyete dair kaynakların verdiği bilgiler sorunlu gözükmektedir. Birçok arşiv ve belge bu cihetle analiz edilerek derslere kimlerin katıldığının tespit edilmesi sağlanacaktır.
- 11- İncelediğimiz eserdeki notlar kronolojik olarak tasnif edilirken müellifin hazırlık sürecini ve belgelerin kayıt formatına dair teknik boyutları ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Hemen her dersle ilgili görseller paylaşılarak analiz edilmiştir. Bu bölümde verilen alt başlıkların büyük bir bölümü müellife aittir. Dolayısıyla bölümdeki alt başlıklar tanzim edilirken Âsım Efendi'nin tercihlerine sadık kalınmış herhangi bir analize tabi tutulmaksızın içeriğin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.
- 12- Araştırmamızda Âsım Efendi'nin otuz üç takririnden otuz adedine dair bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Şimdi sırasıyla hicri ve miladi tarih ayrımlarıyla Âsım Efendi'nin Huzur Dersi defterlerini tasnif edecek ve değerlendirmelerine örnekleriyle yer vereceğiz.

1.2.2.3.1. 1292/1875 Yılına Ait Ders (A'râf 7/14-16. Âyetler)

1292/1875 yılına ait olan IV. Huzur Dersi'nde Âsım Efendi'nin A'râf 7/14-16. âyetleri⁴⁰⁵ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı

⁴⁰⁵ “قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ” “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver. Allah da “Sen süre

ilk huzur dersi olmasının yanı sıra Sultan Abdülaziz dönemine tevâfuk eden son Ramazan ayının huzur meclislerindendir. Âsım Efendi'nin bu derse ait notlarına SYE Ktp. İİH bölümü 1490 numarada yer alan belgenin 3a-6a varak numaralı sayfalarında ulaşılmaktadır.⁴⁰⁶ Müellifin burada verdiği bilgiye göre Osmanlı Türkçesiyle kaydettiği dersi, Arapça olarak takrir ettiği düşünülmektedir.

Resim 10. Dersin Sultan Abdülaziz huzurunda takrir edildiğine dair beyan

Âsım Efendi bu kaydın tarihsel önemi bağlamında Abdülaziz Hân'ın huzurundaki son takririnin tercümesi olduğunu, Padişah'ın takdimden memnuniyet duyarak maaşını yükselttiğini şöyle belirtmektedir:

Sultanü'z-zaman Abdülazîz Hân eyyedehü'r-Rahmân hazretlerinin huzûrlarında takrîr ettiğim ders-i tefsîr-i şerîfin tercümesidir. Ve iş bu tefsîrimde kemâl-i mahzûziyyet-i şâhâneleri olup iki yüz lira-i Osmâniye ihsân-ı şâhâneleri olmuştur. Ve ma'âşımın...iki bin kuruş iblâğıyla irâde-i şâhâneleri şeref-sudûr etmiştir. Sonra ertesi senenin Ramazânına gelmezden evvel halli vukû' bulup irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiştir. Cenâb-ı Settâru'l-'Uyûb taksîratlarını affeyleye, amin.⁴⁰⁷

Buna göre Âsım Efendi'ye iki yüz Osmanlı lirası ihsanda bulunularak maaşı iki bin kuruşa yükseltilmiştir. Müellife bu takrir vesilesiyle bin beş yüz Osmanlı kuruşu, üç bin iki yüz kuruş değerinde bir top fermayişe şal⁴⁰⁸ ve diğer mukarrirlere verilen hediyelerden ihsanlarda da bulunulmuştur.⁴⁰⁹ Bu takrir, tâlik hattıyla kaleme alınmıştır. Benzerleri gibi sayfa başında tezhip ve metni kuşatan bir çerçeve bulunmamaktadır. Ayrıca sayfa kenarlarına ve metnin hemen her bölümüne notlar alınmıştır. Âyet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmış, üst kısımları aynı veya siyah renk mürekkeple parantez içine alınmış yahut çizgi çekilerek belirginleştirilmiştir.

verilenlerdensin" dedi. Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım." (A'râf/14-16)

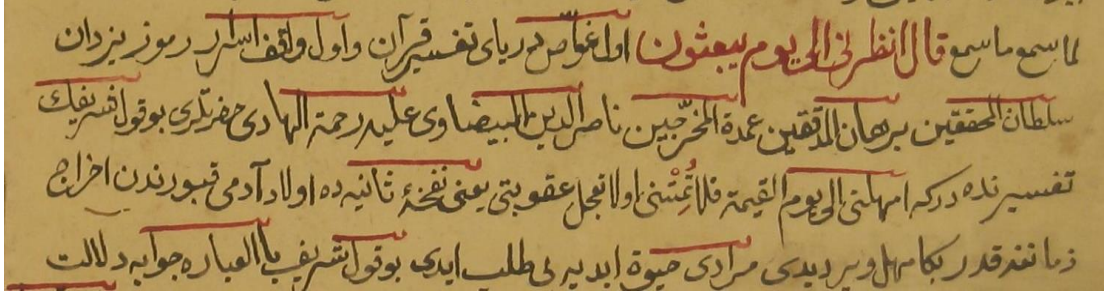
⁴⁰⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 3b.

⁴⁰⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 3b.

⁴⁰⁸ Bkz. Ahmet Talat Onay, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı", MEB. yay., 1996, s. 205.

⁴⁰⁹ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 51, 94.

Bazı ifadelerin üzerinde sunumu kolaylaştırmak, vurgu ve tonlamayı belirtmek amacıyla yapıldığını düşündüğümüz kırmızı renk mürekkepli işaretlemeler bulunmaktadır. Müellif bu yöntemi diğer ders kayıtlarında da sık kullanmıştır. Aşağıdaki görselde bunun bir örneğini paylaşıyoruz.

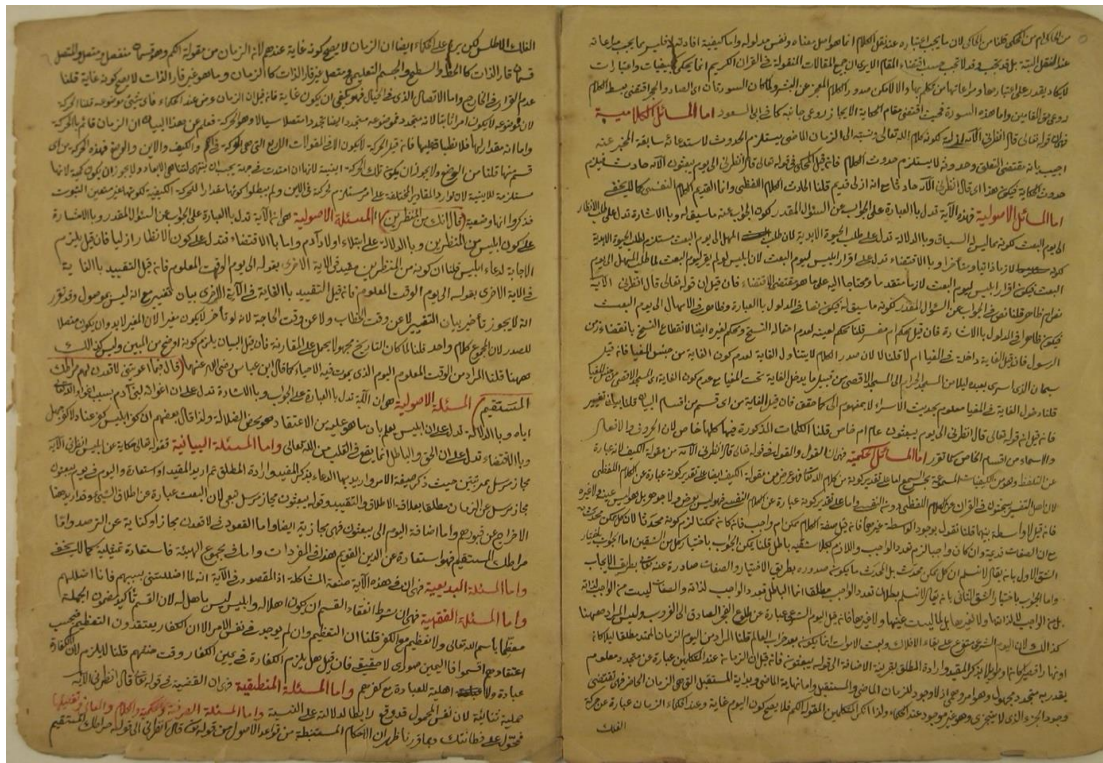
Resim 11. Sunumu kolaylaştırmak üzere yapılan işaretlemelere örnek

1.2.2.3.1.1. Yorumlama Yöntemi

Huzur Dersleri'nin genel formatının takrir metni, dua ve soru-cevap faslı olmak üzere üç farklı bölümden oluştuğu bilinmektedir. Buna göre söz konusu dersin takrir ve dua bölümlerinde Arapça ve Osmanlı Türkçesi iç içe geçmiş biçimde kullanılmış, soru-cevap bölümünde ise sadece Arapça tercih edilmiştir. Bu âyetin takririne dair iki farklı kayda yer vermiştir. İlk kayıta klasik Huzur Dersleri'ne benzer formda takrir, dua ve soru-cevap faslı yer almaktadır. İkinci kayıta ise âyetler; diyalektik usul ile Kur'an ve İslâm ilimleri bağlamında tahlil edilmiştir. Bu sûrenin önceki âyetleri bağlamında münâsebâtü'l-Kur'an ve sîyak-sibak ilmine müracaat edilmiştir. “**قَالَ** **أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ**” âyetini Beyzâvî tefsirinden tercüme edilmiş Ebû Sâid el-Hûdrî'den bir rivayete yer verilmiştir.⁴¹⁰ Ardından Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* eserinden bir kıssaya yer verilmiştir. Abdülâziz Hâna methiyelerde bulunularak Osmanlı Türkçesi ve Arapça dua cümleleriyle takrîr kısmı tamamlanmıştır. Müellif, A'râf 7/14-16. âyetlerini muhtelif ilimlerle irtibatlandırarak “Mesâil-i Müteferrika” başlığıyla muhtemel soru-cevap formunda tahlil etmiştir.⁴¹¹

⁴¹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, 3b. Rivayetin kaynağı için bkz. Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsât**, C. VIII, s.333, nr: 8788.

⁴¹¹ Bkz. **a.g.e.**, vr. 4b-6a.

Resim 12. A' râf 7/14-16.âyetlerine dair tefsir çalışması

1.2.2.3.1.2. Müzakere Heyeti

Huzur Dersleri'ni benzer meclislerinden ayıran özelliklerin başında takririn belirli ilmi yetkinliğe sahip ulema tarafından müzakere edilmesi gelmektedir. Âyetlerin farklı cihetlerle yorumlanarak daha anlaşılır kılınmasını da sağlayan bu yöntemde müzakere heyeti farklı bir misyon üstlenmektedir. Ayrıca mukarrirliğe giden yolun -muhtemelen- bu basamaktan geçtiği düşünüldürse Huzur Dersleri ulemanın ilmi yetkinliğini ortaya koymaya çalıştığı bir zemin olarak da görülebilir. Esâmi Defterleri'ne göre bu derse katılan heyetin isimleri:⁴¹² Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi, Karacasulu Hafız Ali Rıza Efendi,⁴¹³ Vodinelî Ömer Efendi,⁴¹⁴ Zaferenborlulu Hüseyin Cemalî Efendi, Vezirköprülü Hasan Hilmi Efendi,⁴¹⁵ Kângırılı Ahmed Zühtü Efendi,⁴¹⁶ Göynüklü

⁴¹² Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi, nr: 45, vr. 72; Mardin, a.g.e., C. I, s. 427-428.

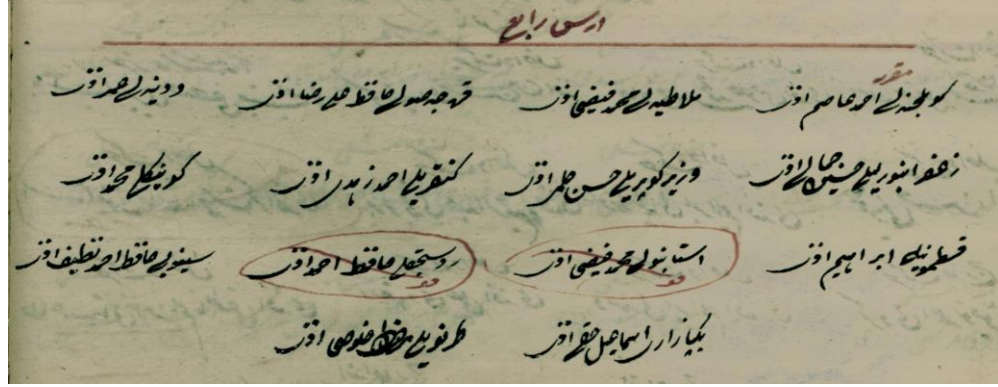
⁴¹³ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

⁴¹⁴ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144; a.g.e., C. II-III, s. 1106.

⁴¹⁵ Mardin, a.g.e., C. I, s. 143.

⁴¹⁶ Mardin, a.g.e., C. I, s. 143.

Muhammed Efendi, Kastamonulu İbrahim Efendi,⁴¹⁷ İstanbullu Muhammed Feyzi Efendi,⁴¹⁸ Rusçuklu Hafız Ahmed Efendi,⁴¹⁹ Sinoplu Hafız Ahmed Nazif Efendi,⁴²⁰ Beypazarlı İsmail Hakkı Efendi,⁴²¹ Tırnovalı Mustafa Hulûsi Efendi.⁴²²

Resim 13. Âsım Efendi'nin ilk ders takririne dair Esâmi Defterleri'ndeki bilgi

1.2.2.3.1.3. Dua Faslı

Ramazan ayında ilmiye ve devlet ricalinin bir araya geldiği bu hususi meclislerin üç temel ayağından birini de dua kısmı oluşturmaktadır. Âsım Efendi özelinde, dua faslı incelendiğinde müellifin sık alıştırmalarda bulunması mevzuaya atfettiği ehemmiyeti yansıtmaktadır. Mesela; ilk Huzur Dersi'nde bu bölüme bir sayfa yer ayrılmıştır. Osmanlı Türkçesi ve Arapça dua cümleleriyle takrîr kısmının tamamlandığı bölümde saltanatının îlâ nihâye devamına, halifenin ömrünün uzun olmasına ve hanedana itaat ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca “Allahümme” gibi lafızların üzerleri kırmızı renk mürekkeple çizilerek belirginleştirilmiş, bazı ifadeler harekelendirilmiştir. İstiâze ve besmele kırmızı renk mürekkeple kaydedilmiş ardından “الحمد لله الذي علمنا ما لم نعلم والصلاة والسلام على محمد المرشد...” sözleriyle başlanılan

⁴¹⁷ Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi, Ulemâ Dosyaları, nr: 222.

⁴¹⁸ Mardin, a.g.e., C. I, s. 143.

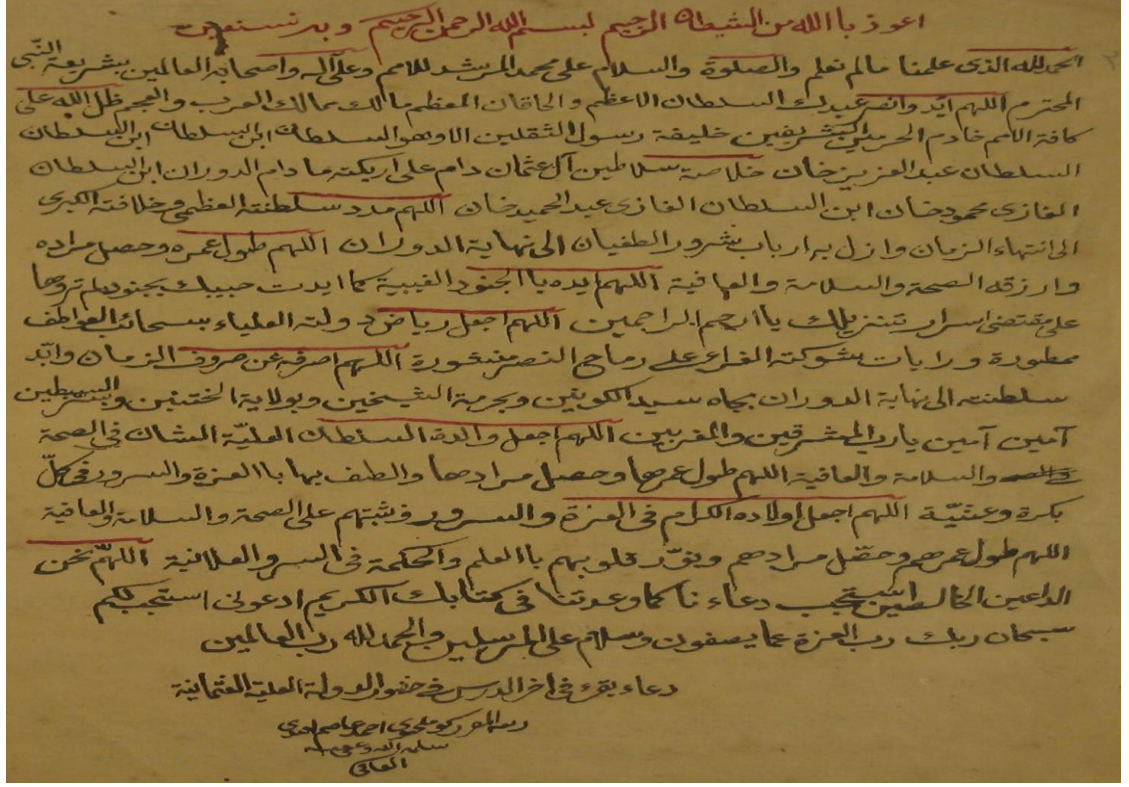
⁴¹⁹ Mardin, a.g.e., C. I, s. 143.

⁴²⁰ Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi, Ulemâ Dosyaları nr: 176.

⁴²¹ Mardin, a.g.e., C. I, s.144.

⁴²² Mardin, a.g.e., C. I, s.144.

دعاء يقرأ في آخر الدرس في حضور الدولة العثمانية... المقرر كمولجني احمد “ dua bölümü ifadeleriyle tamamlanmıştır.”⁴²³ عاصم افندي سلمه الله

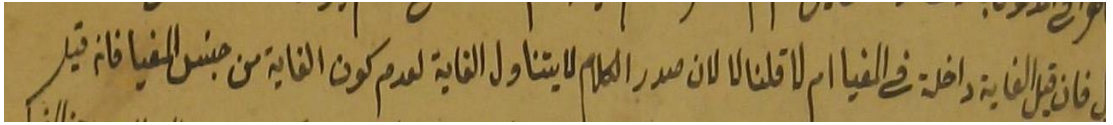
Resim 14. 1292 yılı Huzur Dersi dua faslı

1.2.2.3.1.4. Soru-Cevap Fashı

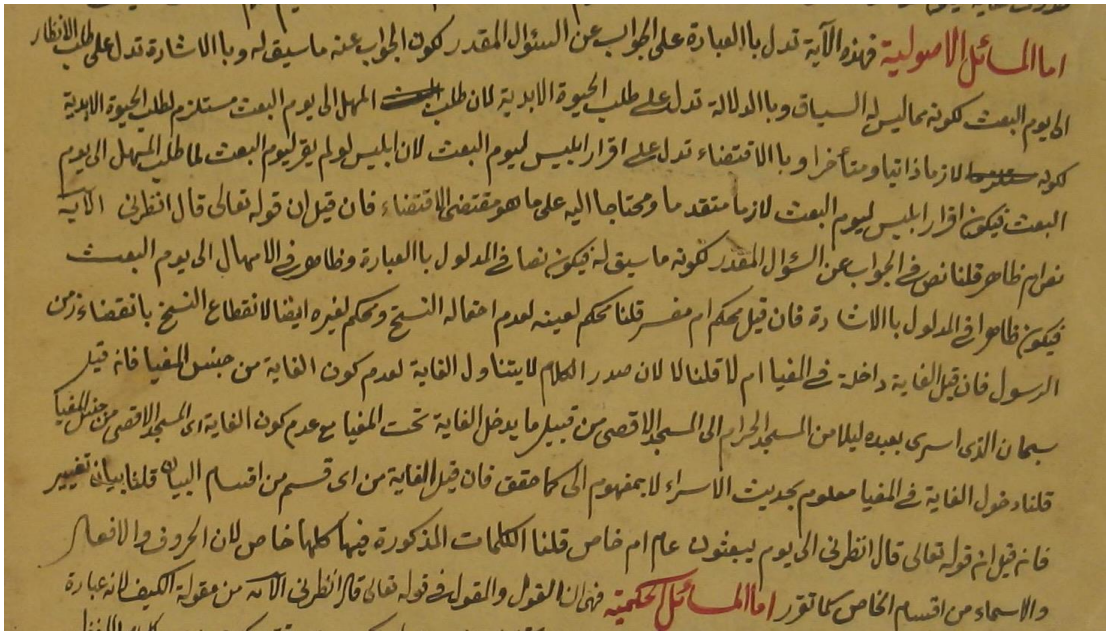
Bu bölüm için muhtemel soru cevap üslubunda uzun uzadıya notlar kaydedilmiştir. Buradaki bilgiler müellifin envanterini gün yüzüne çıkarılan diğer Huzur Dersi defterlerinden ayrıştırmaktadır. Zira Âsım Efendi -bu ders için- kendisine yöneltebilecek soruları kaydederek ön hazırlık yapmıştır. Bu durum aslında müellifin takrir edeceği âyetlere daha geniş bir perspektifle hazırlanma kaygısını da göstermektedir. Kendisi on dört adet soru-cevap kaydetmiştir. Bu soruların müellife yöneltilip yöneltilmediği bilinmemektedir. Burada müellifin Arapça olarak kaydettiği soru-cevapların usûl, belâgat, mantık, beyan ve Kur’ân ilimlerinin kapsamında olduğu

⁴²³ Metindeki Arapça bölümlerin tercümesi şöyledir: “Bizlere bilmediğimizi öğreten Allah’a hamd, bizleri irşâd eden Rasûlüne salât ve selâm olsun.”, “... Devlet-i ‘âli Osmani’ye huzûrunda okunan dersin duasıdır... Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi. Allah onu muhafaza eylesin...” Bkz. Âsım Efendi, a.g.e., vr. 4a.

Usûl Meseleleri: Bu başlık altında Hanefî alimlerinin usûl bağlamında kullandığı “zâhir, nas, müfesser ve muhkem” kavramlarından hareketle iki âyet de ayrı ayrı incelenmiştir. Dolayısıyla “Usûl Meseleleri” başlığı iki defa kullanılmıştır. İlkinde Arap diliyle on bir satır kayda yer verilmiştir.⁴²⁴ Söz konusu âyetler; mukadder bir soruya cevap konumunda yeniden yaratılış gününü beklemeye, İblis’in yevmü’l ba’s ikrârı ve ahdi vurgulanarak mühlet talep ettiğine, ebedi bir yaşam isteği arzulanmasına hamledilmiştir.⁴²⁵

Resim 17. Âsım Efendi’nin notlarından muhtemel soru-cevap formuna örnek

Resim 18. A’râf 7/14-16.âyetlerine dair “Usul Meseleleri” bölümünü gösteren görsel

Müellif bir sonraki âyetin tefsiri bağlamında yine usul meseleleri başlığını kullanarak muhtemel soru-cevap yöntemiyle notlar almıştır. Burada “قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ” âyetinin mukadder bir suâle cevap olduğu, İblisin ezeli vakte kadar Âdemoğlunun imtihanı olmasına delâlet eden “الي يوم الوقت المعلوم” ifadesiyle vurgulandığı belirtilmektedir.⁴²⁶

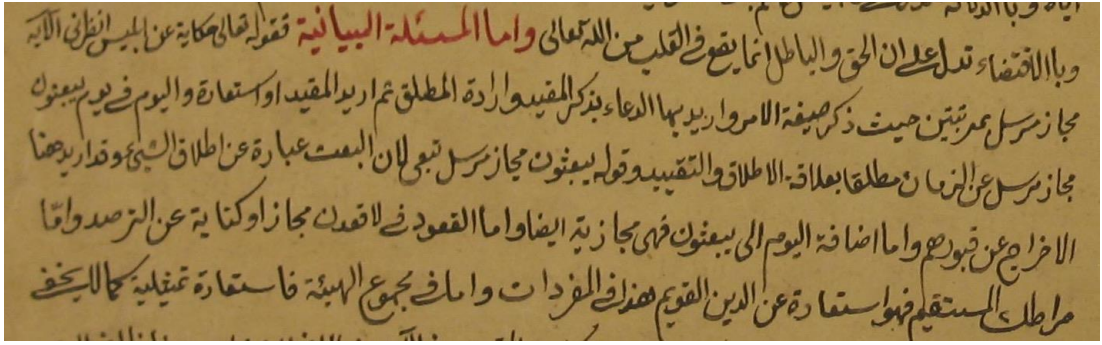
⁴²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

⁴²⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

⁴²⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5a-b.

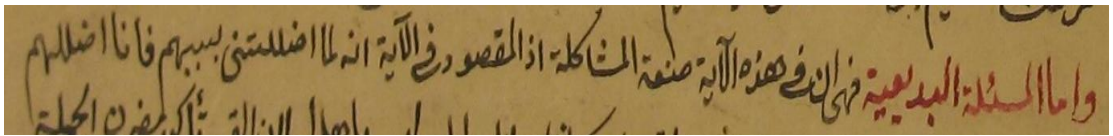
Hikemî Meseleler: Bu bölümde yirmi satır bilgi kaydedilmiş, ilgili âyetler kelâmî lafzî-nefsî, kelâmın muhdes oluşu, zaman mefhumu üzerinden hareketin kısımları gibi konular bağlamında değerlendirilmiştir. Âyetteki ifadelerin işitme hissine dayalı medlûller olduğu, kelimadaki sıfatın mümkün mü yoksa vacip mi olduğu sorgulanmıştır.⁴²⁷

Beyân Meseleleri: Müellifin beyânî meseleler başlığı verdiği bu bölümde beş satırda fıkıh usûlünün kullandığı mutlak ve mukayyed kavramlarıyla belâgat tahlilleri yapılmış, mecâz-ı mürsel, istiâre ve kinâye ile irtibatlandırılarak âyetteki kelimeler yorumlanmıştır.⁴²⁸ Usûl konularına dair mesailin bu başlıkta zikredilmiş olması manidardır.

Resim 19. A'raf 7/14-16.âyetlerin Beyânî Meseleler başlığı altında incelenmesi

Bedî' Meseleler: Müellif, bu âyette müşâkele sanatı olduğunu belirterek açıklamaktadır.⁴²⁹

Resim 20. A'raf 7/14-16.âyetlerin Bedî' Meseleler başlığı altında incelenmesi

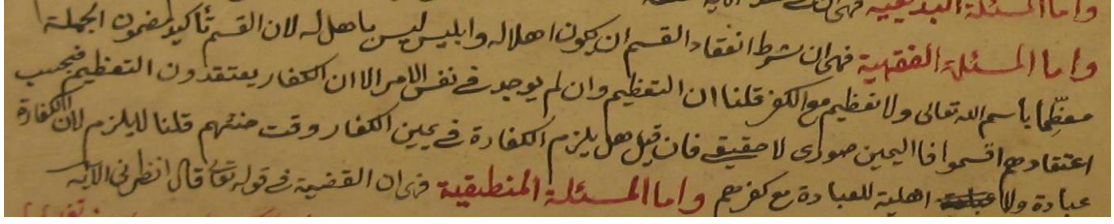
Fıkıhî Meseleler: İlgili âyetlerde kasemin hükümleri bağlamında küffarın yemini için kefaretin gerekliliği sorgulanmıştır.⁴³⁰

⁴²⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5a-b.

⁴²⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

⁴²⁹ İsmail Durmuş, 'Müşâkele', **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musakele> (Çevrimiçi) 27.07.2020).

⁴³⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

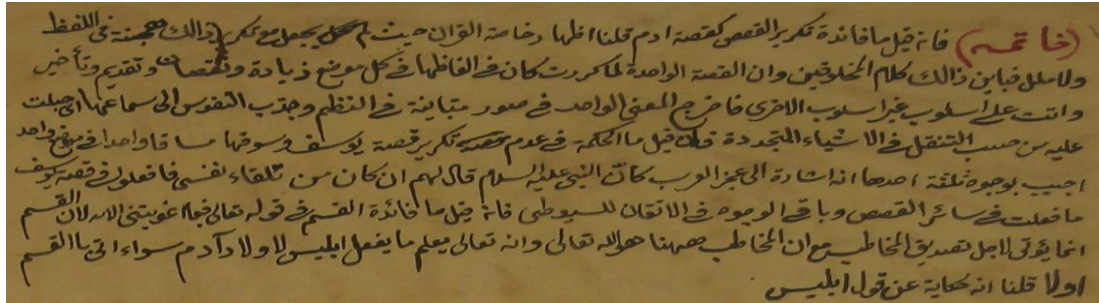

Resim 21. A'râf 7/14-16.âyetlerin Fıkhî Meseleler başlığı altında incelenmesi

Mantık Meseleleri: Âyetteki *انظرني* ifadesi için kazîyyenin/önermenin ikili cümle olduğu çünkü mahmul olan nefse delâletle gerçekleştiği belirtilmiştir.⁴³¹

Sarf, Hikem, Kelâm ve Beyani Meseleler ve Tahlilleri: Burada “*قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي*” âyeti ilgili başlıklar altında tekrar değerlendirilmiştir. Âyetin hükümlerinden çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir.

Hatime: Soru-cevap formuyla kaleme alınan bu bölümde Âsım Efendi, Yusuf (a.s) kıssasının bir sûrede anlatılmasının hikmetini açıklamak üzere Suyutî'nin *el-İtkân* eserini kaynak göstermiştir.⁴³² Yine bu esere atıfla âyetteki lafzın kasemle zikredilmesi sorgulanmaktadır.⁴³³

Resim 22. A'râf 7/14-16.âyetleri bağlamında “Hatime” bölümüne ait görsel

Böylece A'râf 7/14-16.âyetlerinin tefsiri için siyâk-sibâk, esbâb-u nüzûl, münâsebetü'l-Kur'an, aksâmü'l-Kur'ân, kasasü'l-Kur'ân, lügat, mantık, beyan, bedî, meânî, fıkıh, hadis, kelâm, hikem(felsefe) ve usûl ilimlerine müracaat edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla müellifin kendine has usûlü ile âyetleri çok yönlü yorumladığı izlenmektedir.

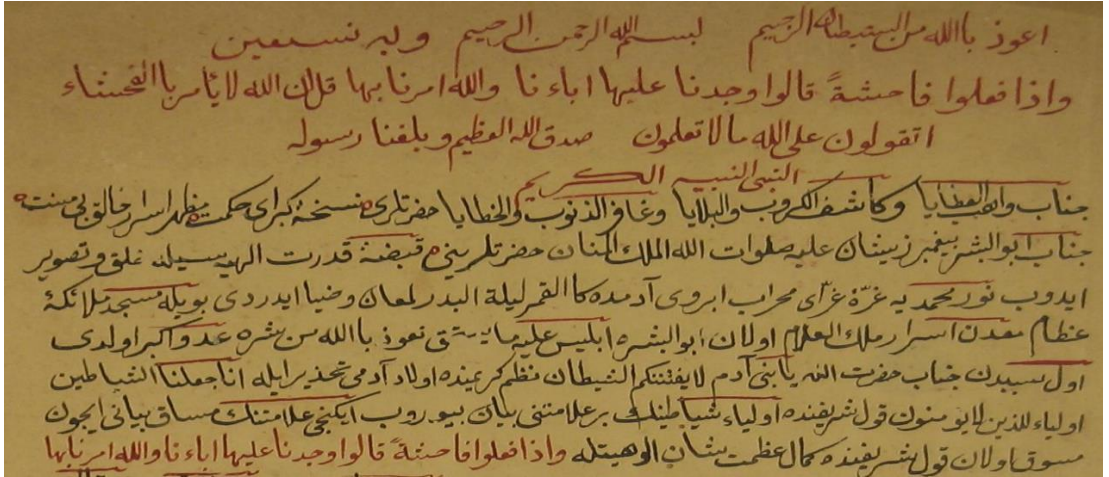
⁴³¹ Âsım Efendi'nin kendi ifadesi: “*فهو ان القضية في قوله تعالى قال أنظرني الآية حملية ثنائية لان نفس المحمول قد وقع*” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

⁴³² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 6a.

⁴³³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 6a.

1.2.2.2.3. 1293/1876 Yılına Ait Ders (A'râf 7/28. Âyet)

1293/1876 yılına ait olan V. Huzur Dersi'nde Âsım Efendi'nin A'râf 7/28.âyeti⁴³⁴ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, müellifin mukarrir olarak katıldığı ikinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirda bulunduğu ilk huzur dersidir. Derse dair kayıtlar SYE Ktp. İİH bölümünde Âsım Efendi'ye ait envanter arasındaki belgenin 10a-14a numaralı sayfaları arasına toplam beş varakta kaydedilmiştir. Takrir metnine istiâzeyle ve âyetin Arapça metni kırmızı renk mürekkeple yazılarak başlanmıştır.⁴³⁵ Metin içindeki hadis ve âyet lafızları da kırmızı renkle yazılmıştır. Arapça olarak beş rakamına benzer bir dipnot işareti konularak açıklamada bulunulmuş, takrir esnasında vurgulanması planlanan yerlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek belirginleştirilmiştir.

Resim. 23. A'râf 7/28.âyetin takrir bölümünden bir görsel⁴³⁶

1.2.2.3.2.1. Yorumlama Yöntemi

Bu dersin takrir ve dua bölümlerinde Arapça ve Osmanlıcanın, soru-cevap bölümünde ise sadece Arapçanın kullanıldığı tespit edilmiştir. Müellif A'râf 7/28.

⁴³⁴ Söz konusu ayet; “وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آيَةً وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا ” “تَقُولُونَ” “Çirkin bir iş işledikleri vakit, ‘Biz atalarımızı bunun üzerine bulduk, Allah da bize bunu emretti’ derler. De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz?” (A'râf 7/28.âyet)

⁴³⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr.10a-14a.

⁴³⁶ Göreselde şu ifade yazılıdır: “Cenâb-ı Vâhibu'l-atâyâ ve Kâşifü'l-kürûb ve 'l-belâyâ ve ġâfiru'z-zünûb ve 'l-hatâyâ hazretleri, nüsha-i kübrâ-ı hikmet, mazhar-ı esrâr-ı hâlık bî-mesned, Cenâb-ı Ebü'l-Beşer Peygamberî zî-şan aleyhi salavâtüllâhi 'l-Meliki 'l-Mennân hazretlerini...”

âyetini takrir ettiği derste “Mesâil-i Müteferrika” başlığıyla her bir faslı kırmızı renk mürekkeple parantez içine alarak tahlil etmiştir. Burada sırasıyla “*Meâni, kelâmî, usûl, hâtîme ve edebi münazâra*” başlıklarıyla ilgili âyet farklı yönleriyle tetkik edilmiştir. Siyâk-sibâk ilmi bağlamında sûrenin 27.âyetinden mülhem, şeytanın dostlarının bir özelliği açıklanmıştır. Ardından yirmi sekizinci âyetle ilgili Beyzâvî’ye medhiyelerde ⁴³⁷ bulunarak “فاحشة/fahişeten” kelimesiyle anlatılmak istenilenin putlara ibadet edilmesi ve Kabe’nin çıplak tavaf edilmesi olduğu belirtilmiştir. ⁴³⁸ Âsım Efendi âyetin tefsirine şöyle devam etmektedir:

Ben azîmü’s-şân ol bir küffâr-ı Kureyşî evliyâ-yi şeyâtîn kıldım, öyle küffâr-ı Kureyş ki ‘وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً’ onlar esnâm-ı bâtileye ibadet ve uryân tavâf ve belki cemi‘ kebâiri işledikleri vakitte iki vecihle ihticâc ederek أَبَاءَنَا yani ‘Biz âbâ-i ecdadımızı esnâma ibadet ve uryân tavâf eder bulduk, bu bizim ibadetimizdir ‘vallâhu emeranâ bihâ’ Cenâb-ı Allâh ef‘âl-i fâhişeyi işlemekle dahî emrettiği bu kavî-i şerîfi bi’l-ibâre evliyâ-i şeyâtînin ikinci alâmetini beyâna delâlet eder.

Bu ifadelerle âyeti tahlil eden müellif, Allah Teâla’nın Hz. Peygamber’e (a.s.) onların bu sözlerine karşılık “قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ”, “De ki: Allah fahşayı/edepsizliği emretmez” âyetiyle cevap vermesini bildirmektedir. Şeytan’ın dostlarının Allah hakkında kizb ve iftira ettiklerinden tevbih (kınama, azarlama) makamında “اتَّقُوا اللَّهَ” “عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ”, “Allah hakkında nasıl olurda bilmediğiniz şeyleri söylersiniz” sözüyle tehdit ettiği ifade edilmektedir. Konuyla ilgili İbn Abbas’dan bir nakilde bulunulmuştur. Ardından Kâdî İyâz’ın *eş-Şîfa* eserinden bir bölüme şu ifadelerle yer verilmiştir:

Kâdî İyâz aleyhi rahmetü Rabbine’l-Feyyâz hazretleri *Şîfâ-i İyâz*’ında beyân eder: Hulefâ-yı Emevîyye’den bir melik, sâhib-i şecâ‘at, “لا يعد ولا يحصى” ⁴³⁹ asâkire mâlik idi. Ârif-i billâh’ın birisi rüyasında gördüler ki tâc-ı hilâfet başında hûrî gılmân etrâfında “مُتَكِينٌ عَلَى فُرْشٍ بَطَانَتُهَا مِنْ اسْتَبْرَقٍ وَجَنَّا الْجَنَّتَيْنِ دَانَ فَيَايَ الْأَعْيَانِ رَيْكَمَا” ⁴⁴⁰ esrâr-ı ilâhiyyesine mazhar olmuş, suâl ettiler ki: Bu makam siddîklerin makâmıdır, sen ne sebepten nâil oldun? Buyurdular ki: Halîfe-i rûy-i zemîn idim

⁴³⁷ “Ol gavvâs-ı deryâ tefsîr-i Kur’ân ve ol vâkıf-ı esrârımız yezdân, Sultânü’l-muhakkikîn, burhânü’l müdekkikîn, ‘umdetü’l-muharricîn Nasreddîn el-Beyzâvî aleyhi rahmetü’l-hâdî hazretleri...” Bkz., Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

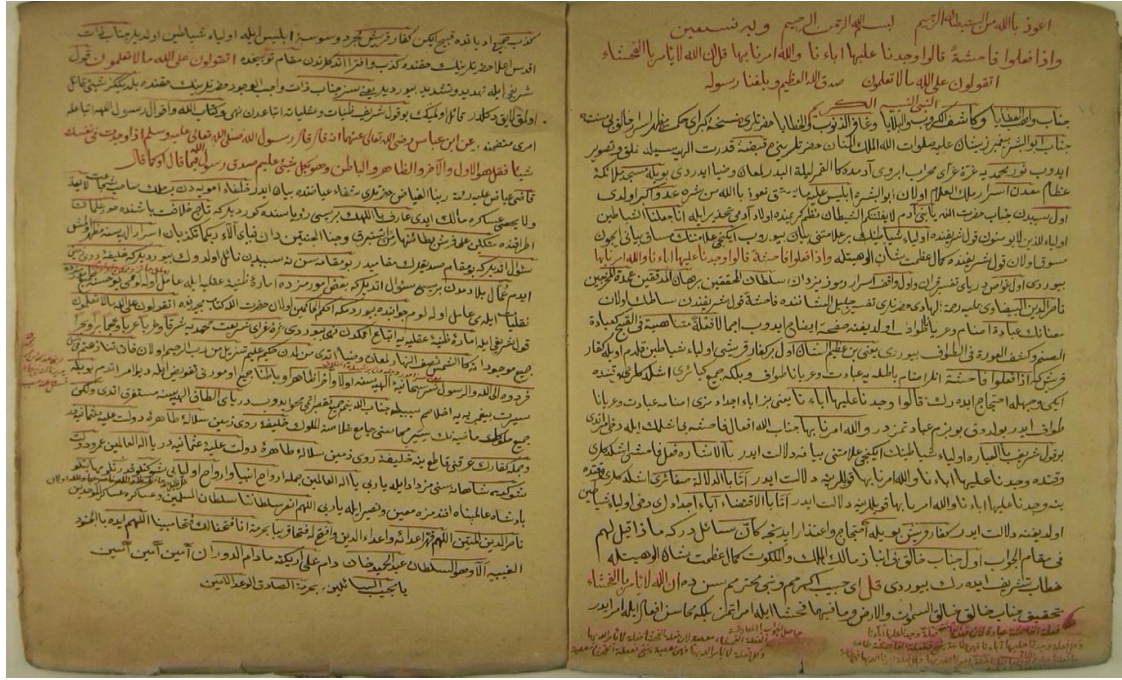
⁴³⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

⁴³⁹ “Sınırsız ve sayısız.”

⁴⁴⁰ Rahman 55/54-55.

‘ummâl-ı bilâdımđan birisi suâl ettiler ki bazı umûrumuzda ümerâ-yı zanniyye-i akliyye ile âmil...

Bu değerdendirmelerin ardından II. Abdülhamid Han’a, onun evladına ve saltanatının devamına ithaf olunan dua cümleleriyle takrir tamamlanmıştır.

Resim 24. A‘râf 7/28.âyetin takrir metninin ilk bölümü ve dua faslı

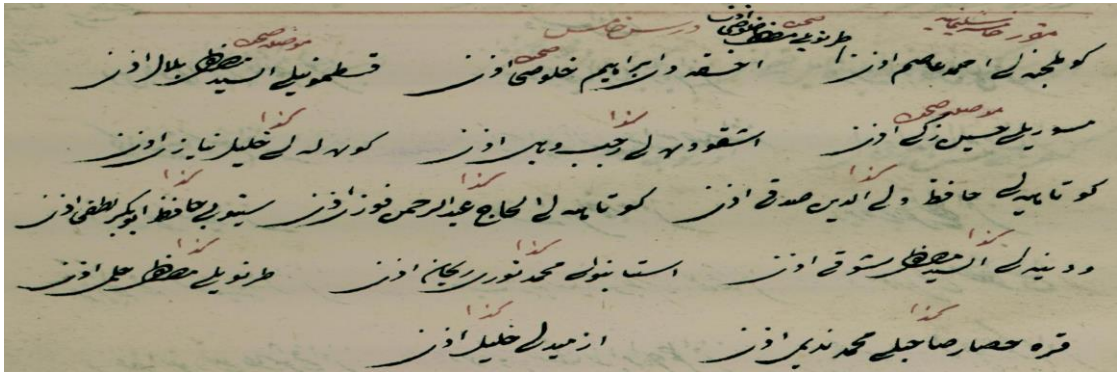
A‘râf 7/28. âyet bağlamında; Mâtürîdî’nin (v.333) *Tevilatü’l-Kur’ân*; Kâdî İyâz’ın *Kitabü’ş-Şifa...*; Beyzâvî’nin *Envârü’t-Tenzîl* eserlerinden alıntı yapılarak değerdendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca başta Kur’ân ilimlerinden; siyâk-sibâk, esbâb-ı nüzûl ve münâsebetü’l-Kur’ân olmak üzere fıkıh, hadis, kelâm, usûl, meâni ve belâgat bilimlerinden yararlanıldığı tespit edilmiştir.

1.2.2.3.2.2. Müzakere Heyeti

Esâmi Defterleri’nde bu derse katılan ilmi heyete dair isimler ve bu kişilerin sahip oldukları rütbelere metnin üzerine kırmızı renkle kaydedilmiştir.⁴⁴¹ Ayrıca o yıla ait takrir heyetinin isimlerinde Mardin’in *Huzur Dersleri* eseriyle Esâmi Defterleri

⁴⁴¹ Bkz. *Esâmi Defterleri*, nr: 45, vr. 73.

mukayese edildiğinde bir farklılık tespit edilmiştir.⁴⁴² Buna göre heyetin isimleri şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Tırnovalı Mustafa Hulûsi Efendi, Ahıskalı İbrahim Hulûsi Efendi,⁴⁴³ Kastamonulu Seyyid Mustafa Bilal Efendi,⁴⁴⁴ Misurili Hüseyin Zeki Efendi,⁴⁴⁵ İşkodralı Recep Vehbi Efendi,⁴⁴⁶ Göreleli Halil Niyazi Efendi,⁴⁴⁷ Kütahyalı Hafız Veliyyüddin Sıtkı Efendi,⁴⁴⁸ Kütahyalı el-Hâc Abdurrahman Fevzi Efendi,⁴⁴⁹ Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lütü Efendi,⁴⁵⁰ Vodinelı es-Seyyid Mustafa Şevki Efendi,⁴⁵¹ İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi,⁴⁵² Tırnovalı Mustafa Hilmi Efendi,⁴⁵³ Karahisarsahipli Muhammed Nedimi Efendi,⁴⁵⁴ İzmitli Halil Efendi.⁴⁵⁵

Resim 25. 1293 yılı V. Huzur Dersi heyetine dair görsel

1.2.2.3.2.3. Dua Faslı

Âsım Efendi takrir faslının dua cümlelerini Osmanlıca ve Arapça kaydetmiştir. Burada daha önceki ders takrirlerine benzer şekilde halifeye itaat etmeye, onun

⁴⁴² Mardin, dersin muhatapları arasında Tırnovalı Mustafa Hulûsi Efendi'nin adını zikretmemekte Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin adını "Feyzi Efendi" olarak kaydetmektedir. Bkz., Mardin, a.g.e., C. I, s. 432.

⁴⁴³ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁴⁴ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁴⁵ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁴⁶ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁴⁷ Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁴⁸ Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁴⁹ Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁵⁰ Bkz. Meşihat-ı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi, nr: 126; Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁵¹ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 362, 1099.

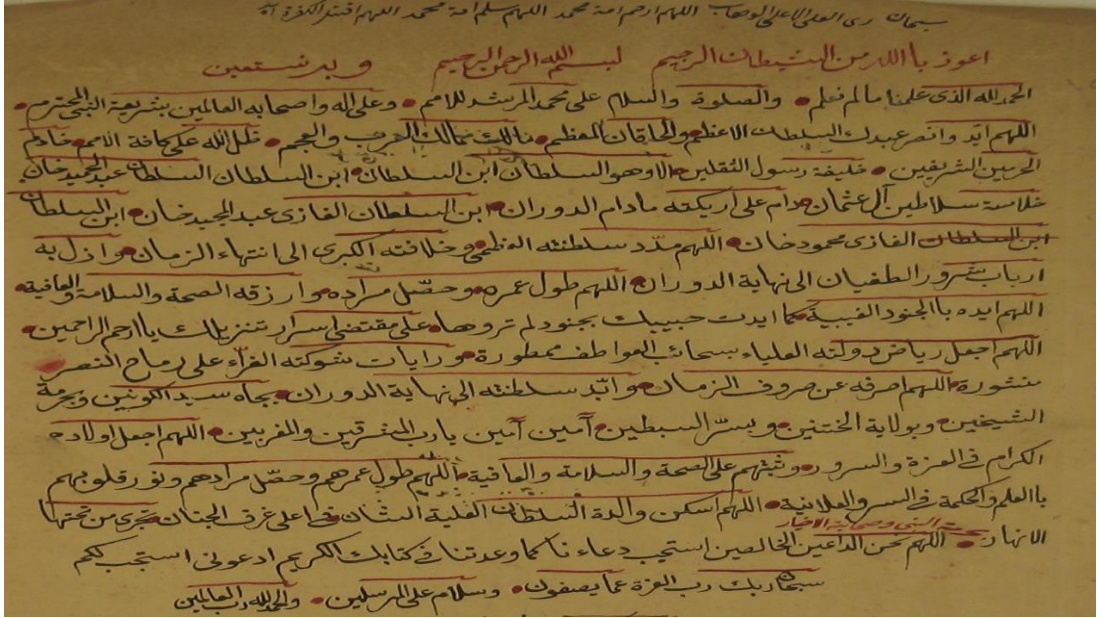
⁴⁵² Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁵³ Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁵⁴ Mardin, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁵⁵ Bkz. Meşihat-ı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi, nr. 2513.

saltanatının îlâ nihâye devamına, ömrünün uzun olmasına yönelik dua ifadelerine yer verilmiştir. Aslında bu dersteki ilk dua lafızlarının, takrir faslının sonunda müellifin mevzuu siyasi otoritenin bekası ebet-müddet devamı, düşmanlarının ilgası, Allah'ın yardımının hanedan üzerine olması gibi ifadelerle tamamlanması olarak görülebilir. Müellif'in Huzur Dersleri'nin ilk meclisinde takririni sonlandırma amacıyla kullandığı bu yöntemle her Huzur Dersi'nde karşılaşılmaktadır. Bu ders kaydının esas dua faslında ise müellif, “Allahümme” gibi lafızların üzerlerini, metin içi ek bilgileri ve bazı ifadeleri kırmızı renk mürekkeple kaydetmiş veya bu renkle çizerek harekelemiştir. Aşağıdaki görselde bu bölümün görüntüsüne yer verilmiştir.

Resim 26. 1293 yılı Huzur Dersi dua faslı

1.2.2.3.2.4. Soru-Cevap Fashı

İncelediğimiz ders defterlerinde bu takrire dair otuz beş soru-cevaba yer verilmiştir. Bunlar diyalektik üslupla kaydedildiğinden muhtemel sorulara yönelik çalışmalar formunda gözükmetedir. Sorgulanan konulardan bir kısmı şöyledir: Âyetin lafzından hareketle zanna tâbi olarak hüküm çıkarmanın haram oluşu, zannın ilme nasıl dönüştüğü, âyetteki ifadelerin atıf-mâtuf irtibatı, istidlâl ile muâraza arasındaki mukabeletin ne olduğu, tekidin faydasının ne olduğu, ibaredeki fiillerin mazi-muzari-istikbal kullanımlarına bağlı yorum farklılıkları sağlaması, “إِنَّ” lafzının zarfiyye-şartiyye olabilirliği, ibarenin belagat ilmi bağlamında hâki mi yoksa mahkî

âyetiyle ilgili müsned ve müsnedün ileylere işaret edilerek mâtuf-mâtufun aleyh meseleleri, âyette geçen fiillerin zamansal kullanımları, delâlet bahisleri, “zân”nın dönüşümü, icmâya vasıta olması, atfın terki, inşâi bir vasıtanın olması, inkâra delâlet edilmesi, fiilin mecâzi ve hakikati gerektirmesi, izâ-i zarfiyye’nin kullanımı, şart cümlesi, hakikat-mecaz meseleleri gibi gramer tahlillerine dair mevzular detaylıca incelenmiştir.⁴⁵⁷

- Kelâmi Meseleler: Âyetin tefsiriyle ilgili kelâm meseleleri bağlamında sekiz farklı soru-cevaba on beş satırda yer verilmiştir. Bu soruların bazıları kırmızı renkle yazılmıştır. Bazı yerlerde ise “fein kîle” ifadelerinin üzeri kırmızı renkle belirtilerek kırık bir Arapça ile notlandırılmıştır. Buna göre müellif A‘râf 7/27. âyet bağlamında kelâm-ı lafzî-nefsî meselelerini incelemiştir. Burada **آبَاءَنَا** ibaresinin umûmiliği üzerine “kelâmın sıfatı” mümkün mü vacip mi sorgulamasında bulunularak müsned-müsnedün ileyh ve atıf meseleleri tahlil edilmiştir.⁴⁵⁸

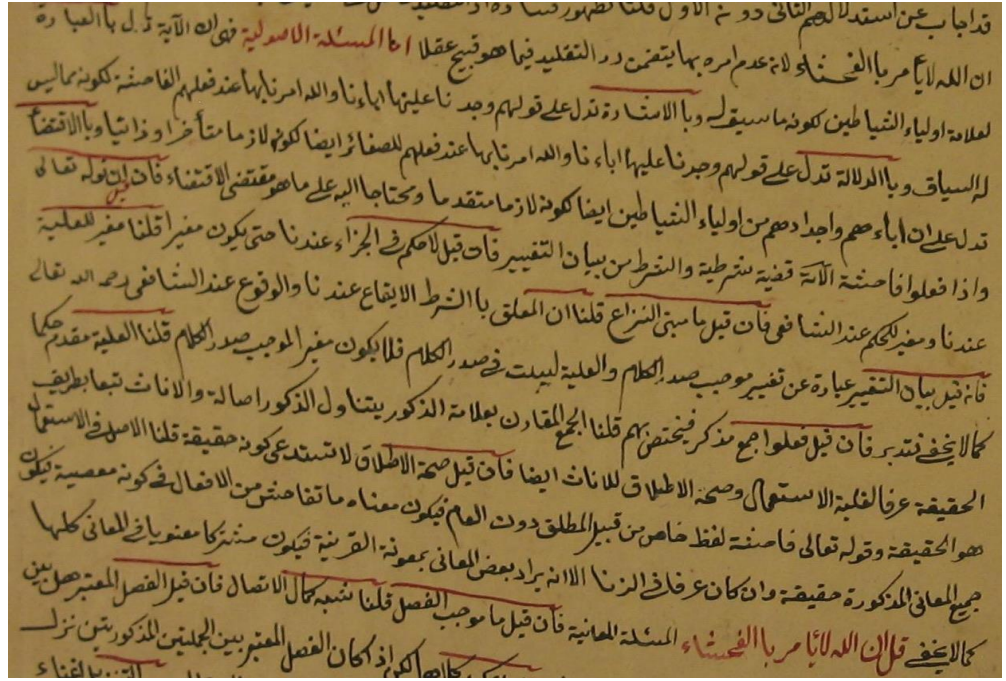
- Usûl Meseleleri: A‘râf 7/28.âyeti iki farklı usûl meseleleri başlığı altında değerlendirilmiştir. İlkinde sekiz soru on bir satırda soru-cevap üslubuyla incelenmiş, “*Atalarımızı böyle yaparken ve buna taparken bulduk.*” söyleminin şeytanın dostlarına ait bir haslet olduğu belirtilmiş, “fahişeten” kelimesine “kadıyye-i şartıyye” nitelemesinde bulunulmuştur. Ayrıca “illiyet” meselesi sorgulanarak İmam Şâfi’den alıntı yapılmıştır. Bununla âyetteki ifadeyle örfteki zinanın kastedilme durumu tahlil edilmiştir. Usûl meselelerine dair açılan ikinci başlıkta 11 farklı soruya 17 satırda yer verilmiştir. Âyet çerçevesinde edâ ve kadâ kavramları tanımlanmış; sebep-vücûb, zâhir meseleleri sorgulanmış, hüsün-kubuh konusunda bir şeyin bizâtihî fahşâ olması gerektiği belirtilmiştir. Allah’a iftira atmak fahşa kavramıyla betimlenerek günahların en kötülerinden olduğuna işaret edilmiştir.⁴⁵⁹ Sonraki bölümde “hâtime” başlığıyla altında dokuz satırda **وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا** âyetinin tefsiri bağlamında Şeytan’ın dostlarına ait iki özelliğe dikkat çekilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 11a-12b.

⁴⁵⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 12a-b.

⁴⁵⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5-b, 13a-b, 36a.

⁴⁶⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 13b.

Resim 28. A‘râf 7/28. âyetin usûl meselelerine dair bölüm

- Edebi Münâzara : Bu bölümde Arapça olarak yirmi dört satır bilgi kaydedilmiştir. Âyette; ibâdete, işarete, delâlete ve iktizâyâ delâlet eden bahisler olduğu belirtilmiştir. *Envârû't-Tenzîl* tefsirinden alıntı yapılarak müellifin onu şerh ettiği gözlemlenmiştir. Mesela; Beyzâvî'ye itiraz niteliğinde âyetin ilk takdir olunan iki kudretin mefhumuna hamledilemeyeceği savunulmuştur. Burada Allah Teala'nın fiilleri yaratması, kulun ihtiyarı gibi meseleler bağlamında mesele kelâmî bir zeminde tartışılmıştır. Cüz'î-küllî irade cihetiyle Eş'arîyye, Mâturidiyye ve Mu'tezile mezhepleri arasındaki görüş farklılıkları müzakere edilmiştir.

1.2.2.3.3. 1294/1877 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/40-41. Âyetler)

Âsım Efendi mukarrir olarak katıldığı üçüncü, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirden bulunduğu ikinci derste A‘râf 7/40-41.âyetlerini tefsir etmiştir.⁴⁶¹ Bu, o yılın IV. huzur dersidir. Derse dair notlar SYE Ktp. İİH bölümündeki belgenin

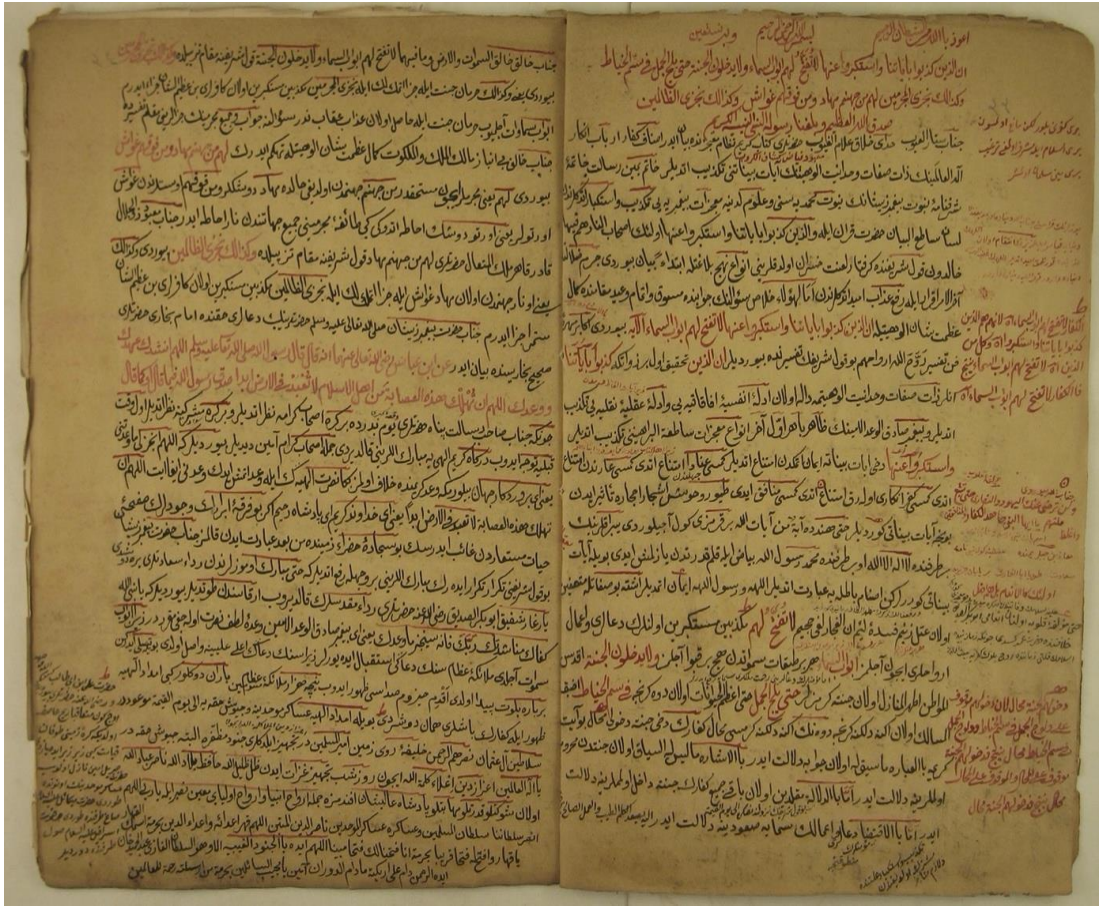
⁴⁶¹ “إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تَفْتَحْ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ” “وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ” “Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız, Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız.” (A‘râf 7/40-41)

17a-25a sayfaları arasına Osmanlı Türkçesi ve Arapça olarak kaydedilmiştir. Takriri girizgâh mahiyetinde, âyet kırmızı renk mürekkeple yazılmış ardından siyah mürekkeple açıklamalarda bulunulmuştur. Üç farklı bölümde kaydedilen dersin başlangıç ifadeleri aynı olmakla birlikte sayfa kullanımında ve bazı ifadelerde değişiklikler yapılmıştır. SYE Ktp.da bulunan söz konusu envanterin düzensiz olup el yordamıyla dikilerek birleştirildiği belirtilmişti. Buna göre müellife ait evraklar arasındaki belgelerden birinin takrir, diğerlerinin ise çalışma metni hüviyetinde olduğu düşünülmektedir. Bu durum söz konusu belgelerin Âsım Efendi ve Huzur Dersleri özelinde benzeri az bulunur bir nitelikte olduğuna işaret etmektedir.

1.2.2.3.3.1. Yorumlama Yöntemi

Huzur Dersleri'nin genel formatı dikkate alındığında dersin takrir ve dua bölümlerinde Arapça ve Osmanlı Türkçesinin iç içe geçmiş halde kullanıldığı, soru-cevap bölümünde ise sadece Arapçanın tercih edildiği tespit edilmiştir. Müellifin takrir metninde âyeti bölümlere ayırarak Hz. Peygamber ve ilk müminler için ne anlam ifade ettiğini üslûbu'l-Kur'an bağlamında belirlemeye çalıştığı gözlemlenmiştir.⁴⁶² Müellif bu dersi kaydederken sayfa kenarı ve metnin iç kısımlarına kırmızı ve siyah renk mürekkeple çok sayıda notlar almıştır. Takrir bölümüyle ilgili iki sayfayı da yoğun olarak kullandığı görülen müellif, dua bölümü için yaklaşık bir sayfa, muhtemel soru cevap bölümü içinse dört sayfa kayda yer vermiştir. Ayrıca muhtemel soru cevap bölümünde birkaç farklı usûl takip edilmiştir. Öncelikle "fein kîle ve ene ekûl" formatıyla on beş kısa soru-cevap kaydedilmiştir. Ardından gelen dört sayfalık bölümde âyetteki kelimeler tasnif edilerek çok yönlü sorgulanmıştır. Özellikle kelimelerin gramer tahlilleri yapılmış, kelimeler belâgat, usûl ve meâni ilimleri cihetiyle incelenmiştir. Aşağıdaki görselde takrir metninin ilk varacağına yer verilmiştir. Ayrıca önceki ders metinlerinde olduğu gibi sunumu kolaylaştırmak, vurgu-tonlamaları belirtmek üzere bu derste de bazı ifadelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Yine metnin içine bazı remiz veya harflerle dipnot benzeri işaretler konularak sayfanın yanındaki boşluklara ek bilgiler kaydedilmiştir. Ayrıca nakledilen bir rivayet de senediyle birlikte kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

⁴⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a.

Resim 29. A' râf 7/40-41. âyetleriyle ilgili takrir metninin ilk sayfası

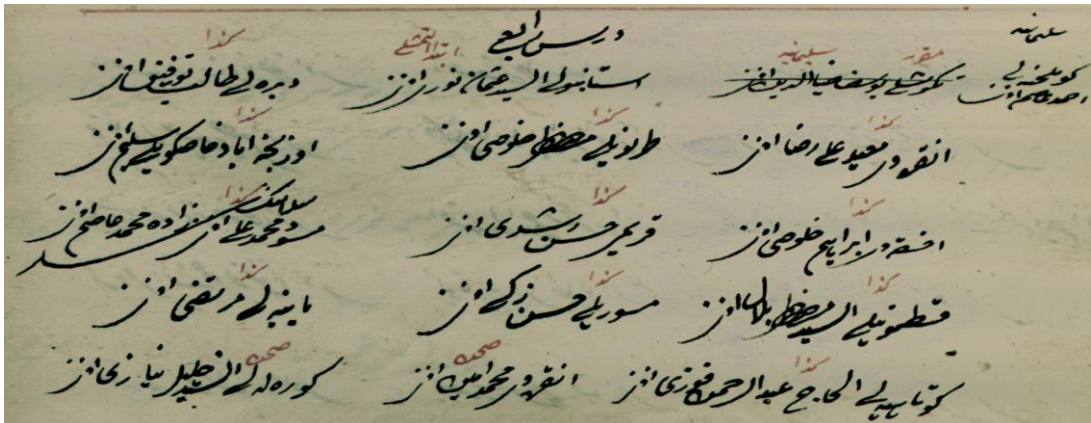
1.2.2.3.3.2. Müzakere Heyeti

1294/1877 yılına ait dersle ilgili özel bir durum söz konusudur. Meşihat arşivindeki Esâmi defterleriyle, Mardin'in eseri ve Âsım Efendi'nin bu yıla ait yer verdiği Huzur Dersi davetiyesi karşılaştırıldığında mukarrirlerin bazı derslerde yer değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Mardin'in verdiği bilgiye göre Âsım Efendi bu yılın V. Huzur Dersi için davet edilmiştir. Ancak Esâmi Defterleri'ndeki kayıta göre III. dersi takrir etmesi gereken Vodinelî Ömer Hulusî Efendi'nin yerine IV. dersi mukarriri Tikveşli Yusuf Efendi, onun yerine de V. meclis mukarriri Âsım Efendi'nin dersi takrir ettiği belirtilmiştir.⁴⁶³ Bu durum sıralaması değiştirilen mukarrirlerin önceden görevlendirildikleri âyetleri mi yoksa devraldıkları mukarrir dersini mi takrir ettikleri sorusunu gündeme getirmektedir. İncelemelerimiz sonucunda konuyla ilgili

⁴⁶³ Esâmi Defterleri, nr: 45, vr. 74a.

kesin bilgiye ulaşılammamakla birlikte mukarriri tarafından takrir edilmeyen-edilemeyen âyetlerin atlanıldığı veya yüzeysel olarak takrir edilip yeni görevlendirilen mukarririn sorumlu oldukları âyetleri tefsir ettikleri düşünülmektedir. Bu bilinmezlik Âsım Efendi'nin bu yılki takriri için de geçerlidir. Acaba davet metninde kendisine tevdi edilen A'râf 7/40-41.âyetlerini mi yoksa bir önceki mukarririn sorumlu olduğu âyetleri mi takrir ettiği meçhuldür. Aynı şekilde müellifin bu yıl takrir etmesi gereken V. mecliste Vodinelî Ömer Efendi'nin hangi âyetleri tefsir ettiği de bilinmemektedir.⁴⁶⁴

Mardin'in eserinde bu yıla ait mukarrir-muhatap-ders sıralamalarında bir değişiklikten bahsedilmemektedir. Nitekim Esami defterleri ile Mardin'in verdiği katılım listesi zaman zaman farklılaşmaktadır. Buna göre Mardin'in Meşihat arşivindeki kayıtların bir kısmını görme fırsatı bulamadığını düşünmekteyiz.⁴⁶⁵ Dolayısıyla özellikle Huzur Dersleri üzerine çalışma yapan akademisyenlerin, Mardin'in eseriyle yetinmeyerek başta Esâmi defterleri olmak üzere diğer kaynaklarla karşılaştırma yapmaları gereklidir. Üstelik burada farklılık sadece mukarrirler düzeyinde de değildir. Muhataplardan vefat, görevlendirme, seyahat gibi sebeplerle çok sayıda ilim adamının görevlendirildikleri derslere katılamadıkları tespit edilmiştir.⁴⁶⁶

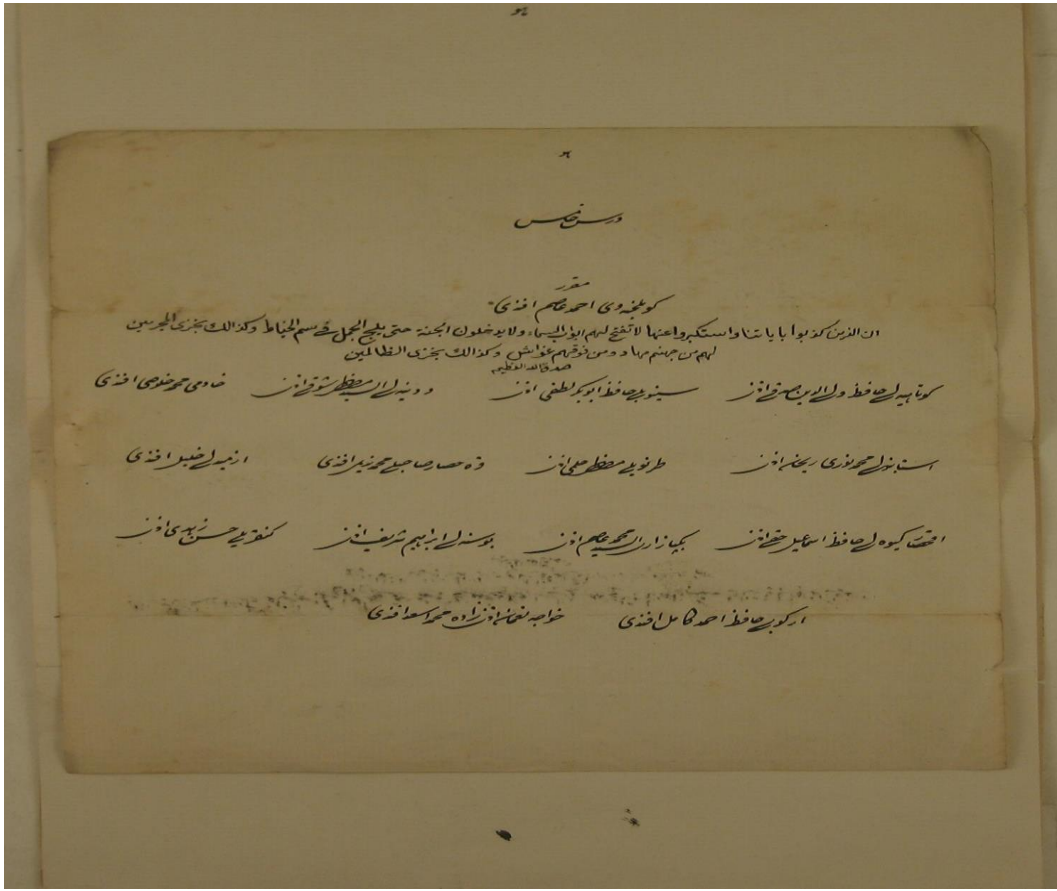
Resim 30.1294 yılı Huzur Dersi'nde Âsım Efendi'nin takrir sırası ve heyetinin değişimi

⁴⁶⁴ Esami Defterleri, nr: 1045, vr. 74b.

⁴⁶⁵ Mesela Mardin'in bu yıl III. mecliste Vodinelî Ömer Efendi'nin takrirden bulunduğu bilgisi Esâmi Defterleri'ne göre hatalıdır. bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 435.

⁴⁶⁶ Bkz. Esami Defterleri, nr: 1045, vr. 73b.

Ayrıca belgenin ilerleyen sayfalarında bu derse ait hususi bir Huzur Dersi davetiyesi tespit edilmiştir. Bu belgede sırasıyla kaçınıcı huzur meclisi olduğu, takrîr olunacak âyet ve icra heyetinin isimleri yazılıdır. Bu evrak defterdeki diğer sayfalardan renk ve kâğıt türü ile ayrılmaktadır. Beyaz renkte olup nereden gönderildiğine dair bir mühür veya bilgi notu bulunmayan belgenin görseline aşağıda yer verilmiştir.⁴⁶⁷

Resim 31. A'râf 7/40-41. âyetlerine dair ders davetiyesi

Yukarıdaki belgede bu yılın V. huzur dersini müzakere etmek üzere davet edilen heyetin isimleri yer almaktadır. Ancak mukarrir değişikliği nedeniyle Âsım Efendi bir önceki dersin takrir heyetine görevlendirilmiştir.⁴⁶⁸ Bu dersin müzakere heyeti

⁴⁶⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 436.

⁴⁶⁸ Mardin'in bu derse katılan ilim adamlarına dair verdiği liste ile Esâmi defterleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre dersin mukarriri Vodineli Ömer Hulusi Efendi değil, Âsım Efendi'dir. Muhataplardan Kangırlı Ahmed Zühtü Efendi ise Esâmi defterinde bu derse iştirak edenler arasında zikredilmemektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 435.

şöyledir: Kütahyalı Hafız es-Seyyid Muhammed Efendi; Sivaslı Halil Sıtkı Efendi; Kütahyalı Ahmed Zühtü Efendi; Göynüklü Muhammed Tevfik Efendi; Kastamonulu İbrahim Efendi; Beratlı Hafız Muhammed Sadeddin Efendi; Sinoplu Hafız Ahmed Nazif Efendi; Ermenekli es-Seyyid Muhammed Aynî Efendi,⁴⁶⁹ İşkodralı Recep Vehbi Efendi, Çırpanlı Muhammed Salim Efendi, Alâiyeli es-Seyyid Ali Rıza Efendi,⁴⁷⁰ Beypazarlı İsmail Hakkı Efendi, Maraşlı Muhammed Said Efendi, Eğinli es-Seyyid Muhammed Hilmi Efendi.

1.2.2.3.3. İktibaslar

Âsım Efendi'nin bu ders kaydında Kemal Paşa'nın tefsirinden, Şeyhü'l-Ekber künyesiyle paylaştığı bir kaynaktan ve Beyzâvî'nin tefsirinden atıflarda bulunduğu tespit edilmiştir. Müellif burada önceki kayıtlarından farklı olarak bazı kaynaklardan doğrudan alıntılar yapmıştır. Bunlar kısaca şöyledir:

- Ebu Hayyan -Endülüsi- (v.745) *Bahru'l-Muhît*,⁴⁷¹ İbn Âdil (v.880?) *El-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*,⁴⁷² Bıçakçızâde Cemal Efendi (?) *Tefsîru Cemâl Efendi*,⁴⁷³ İbn Kemal (v.940/1534) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*.

Bir örnek olması amacıyla Âsım Efendi'nin bu takririne dair *Tefsîr-i Ebî Hayyan*, *Tefsîr-i İbn Âdil* eserlerinden yaptığı alıntıların görseline aşağıda yer verilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Bkz., **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 508.

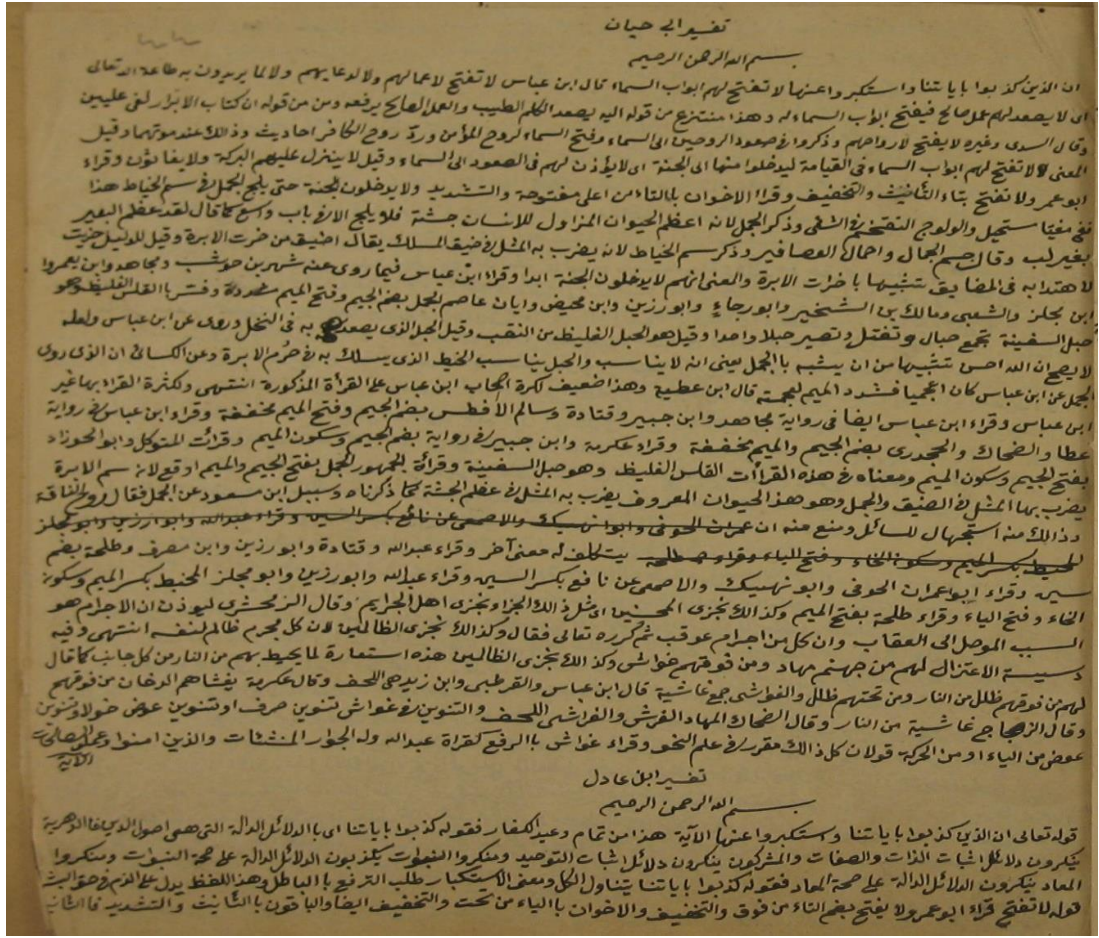
⁴⁷⁰ Ali Rıza Efendi'nin ismi çembere alınarak üzerine "rahimehullah" ifadesi kaydedilmiştir. Bkz., **Esami Defteri**, nr: 1045, vr. 90a.

⁴⁷¹ "Tefsîr-i Ebî Hayyan" başlığıyla yirmi beş satır not alınmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 22b.

⁴⁷² "Tefsîr-i İbn Âdil" başlığıyla elli altı satır not alınmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 22b-23b.

⁴⁷³ "Tefsîr-i Cemâl Efendi" başlığıyla kırk bir satır not alınmıştır. Bkz. Efendi, **a.g.e.**, vr. 223-24a.

⁴⁷⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 22b

Resim 32. A'râf 7/40.âyetine dair Ebu Hayyan ve İbn Âdil'in tefsirinden kaydedilen bölümler

Âsım Efendi ilgili âyet bağlamında doğadaki canlıların dahi Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman ettiklerini belirtmektedir. Kâfirlerin iman etmemelerine dikkat çekilerek müellifin dönemine dair bazı bilgilerle bu durum örneklendirilmiştir. Zikredilen mucizevî misaller kafirlerin iman etmeleri için vesileler olarak yorumlanmıştır.⁴⁷⁵

1.2.2.3.3.4. İslâm Tarihi'nden Örnekleme

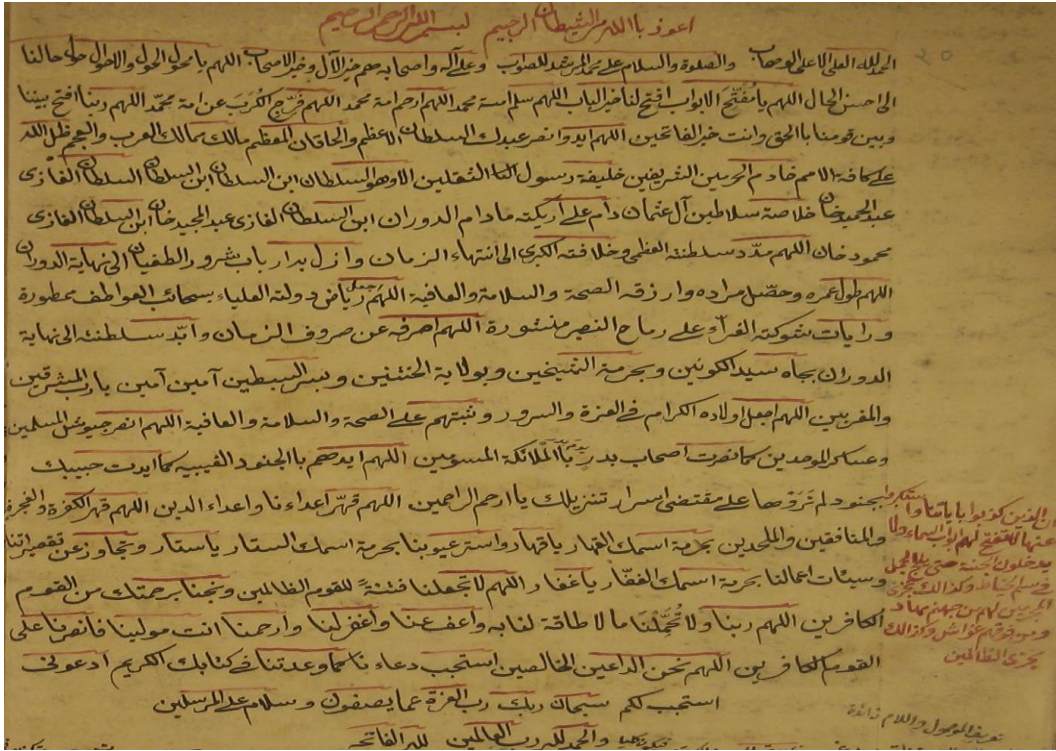
Müellif âyetin son bölümü olan "وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ" kısmını tefsir ederken Bedir Savaşı'nda Allah'ın yardımını örnek göstererek, Hz. Peygamber'in duası ve Buhari'nin rivayeti bağlamında açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 21b.

⁴⁷⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 17b. Buhârî, Meğâzî, 6; Tirmizî, Siyer, 38/1598.

1.2.2.3.3.5. Takrir ve Dua

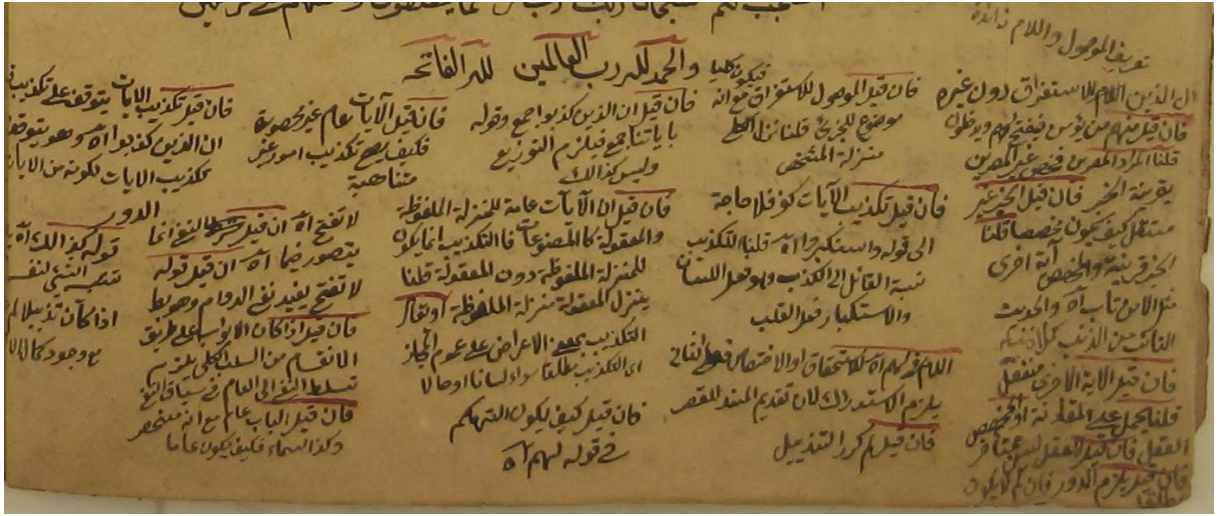
Müellifin Huzur Dersleri’nde dikkatimizi çeken bir başka husus; takrir faslının son bölümüne doğru ilgili âyetin tefsiriyle bağlam irtibatlandırılıp saltanatla ilişkilendirilerek dua ifadelerine geçiş yapılmasıdır. Bu bölümde “Halife, Padişah, Âli Osman” ifadelerini sıklıkla kullanan Âsım Efendi dua cümlelerini kaydederken edebî bir uyum gözetmeye çalışmıştır.

Resim 33. A‘râf 7/40-41.âyetlerinin dua bölümüne dair bir görsel

1.2.2.3.3.6. Muhtemel soru cevaplar

Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’ne hazırlık sürecinde önemseyişini düşündüğümüz bölümlerden birisi de takririn ardından gerçekleştirilen müzakere faslıdır. Bu âyetin takriiriyle ilgili 18a, 19a-b, 20a, 21b, 22a numaralı varaklara çok sayıda soru-cevap kaydedilmiştir. Kimi zaman nesir şeklinde bazen de “*fein kile.. ve ene ekûl*” lafızlarının üzerine kırmızı renkle işaretlemek suretiyle bunu yapmıştır. Örnek olarak bu derse dair muhtemel soru cevap bölümünün bir görseline aşağıda yer veriyoruz.

Resim 34. A‘râf 7/40.âyetine dair soru-cevap bölümünün bir kısmı

Yukarıdaki sayfa ilgili belgenin 18a numaralı varagındadır. Müellif burada A‘râf 7/40.âyetiyle ilgili muhtemel soru cevap formunda 20 soru kaydetmiştir. Âyette geçen ifadelerin gramer tahlilleri ve lafzî tefsir yapılarak, “tekzîb” ifadesi yorumlanmıştır. Ayrıca yukarıdaki görselden farklı olarak Âsım Efendi’nin düz yazı şeklinde ara vermeksizin kaydettiği soru-cevaplar da vardır. Bunlar meâni ve vaz’i meseleler başlığı altında uzun uzadıya tahlil edilmiştir.

Meâni Meseleleri: Meâni meseleleri başlığı verilen bu bölümde Arapça, toplamda dokuz soru on iki satır halinde bilgiler kaydedilmiştir. Âyetteki “ان الذين كذبوا” ifadesinin mukadder bir suâle cevap olarak geldiğini belirten müellif, istînâfın kısımlarını özetlemiştir. Âyetin devamındaki “يَلْجِ الْجَمَلُ” lafzıyla istiâre sanatı kullanılarak en büyüğün en dar olandan geçemeyeceğinin tasvir edildiği beyan edilmiştir. Ayrıca âyetteki mücrimlere dair bilgi Beyzâvî tefsirine atıfta bulunularak açıklanmıştır. Yine âyetteki “مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٌ” ifadesinde temsili istiare kullanıldığı, “mücrimîn” ve “zalimîn” lafzıyla kastedilenin ise böbürlenerek yalanlayan kafirler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca “tezyîlin” faydasını sorgulanarak, lafızdaki ismi mevsûlün hikmeti açıklanmıştır.⁴⁷⁷

Usûl Meseleleri: Bu başlıkta ilgili âyete dair değerlendirmelere on muhtemel soru cevapla yirmi satırda Arapça olarak yer verilmiştir. Burada âyetin lafzındaki

⁴⁷⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr., 18a.

delâlet bahisleri, ismi mevsûl ve lâm-ı tarifin kullanım türleri, lafzî tefsir bağlamında “âm, hâs, haber” gibi usûl kaideleri tahlil edilmiştir.⁴⁷⁸

Vaz’î Meseleler: Bu başlık altında ilgili âyet elli yedi satırda Arapça olarak tevil edilmiştir. Lafızların “müfred-cemî” kullanımı, “tekzib” ve “istikbar”, “ebvâb-ı sema”, kavramlarının mahiyetine yönelik tefsîri yorumlarda bulunulmuştur.⁴⁷⁹

1.2.2.3.4. 1296/1879 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/70-71. Âyetler)

1296/1879 yılına ait IV. Huzur Dersi’nde Âsım Efendi’nin A‘râf 7/70-71.âyetleri⁴⁸⁰ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi’nin mukarrir olarak katıldığı beşinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirdede bulunduğu dördüncü huzur meclisidir. Bu derse dair notların SYE Ktp. İİH bölümünde yer alan belgenin 29a-41b varakları arasına Osmanlıca ve Arapça iki ayrı bölümde kaydedildiği tespit edilmiştir. Bu evrakla İÜNEK’te yer alan diğer mukarrirlere ait (yirmi dört) Huzur Dersi defterlerinin kaydedilme formatı kıyaslandığında şu hususlarda benzeştiği görülmektedir; sayfa kullanımı, satır sonlarının aynı hizada bitirilişi, metin arasına şerh-haşiye benzeri bilgilerin yazılmayışı, soru-cevap bölümünün kaydediliş sitili. Araştırmamızda yer alan otuz Huzur Dersi defteri arasında sadece bu takririn sonunda yer alan ve üzerine “Ahmed Âsım” ismi nakşedilen bir mühre yer verilmiştir.⁴⁸¹ Bu durum takrir metnine farklı bir özellik kazandırarak ilgili evrakın mahiyeti, genel planı ve oluşturulmasına dair bazı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.⁴⁸²

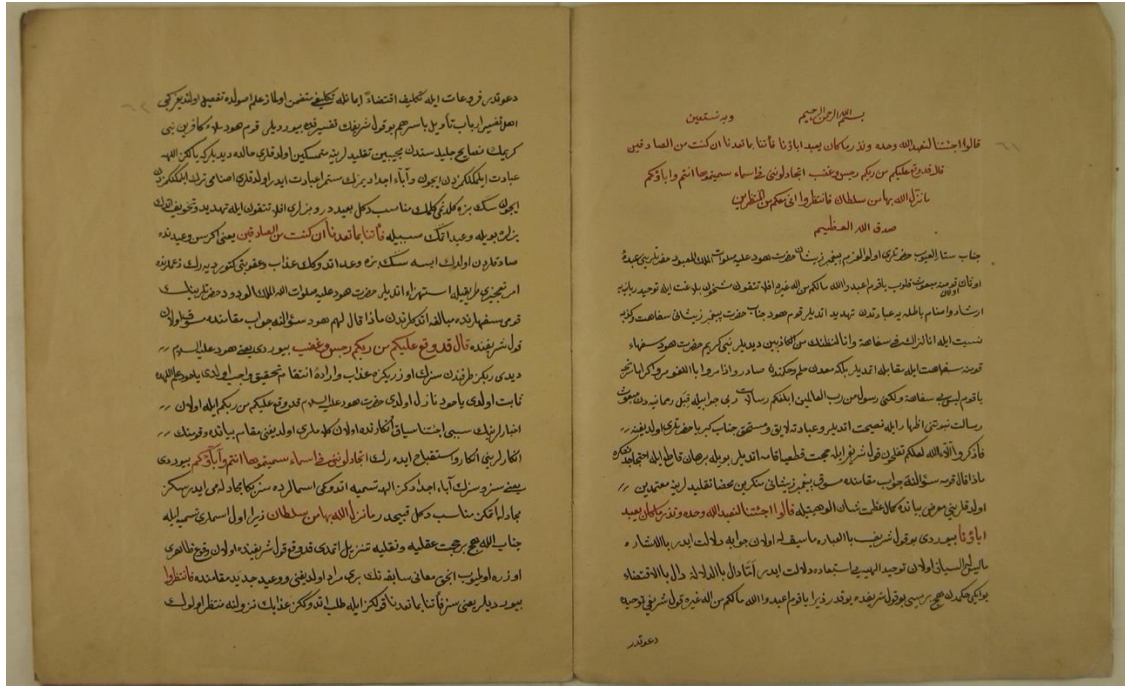
⁴⁷⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr., 19b.

⁴⁷⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr., 1.

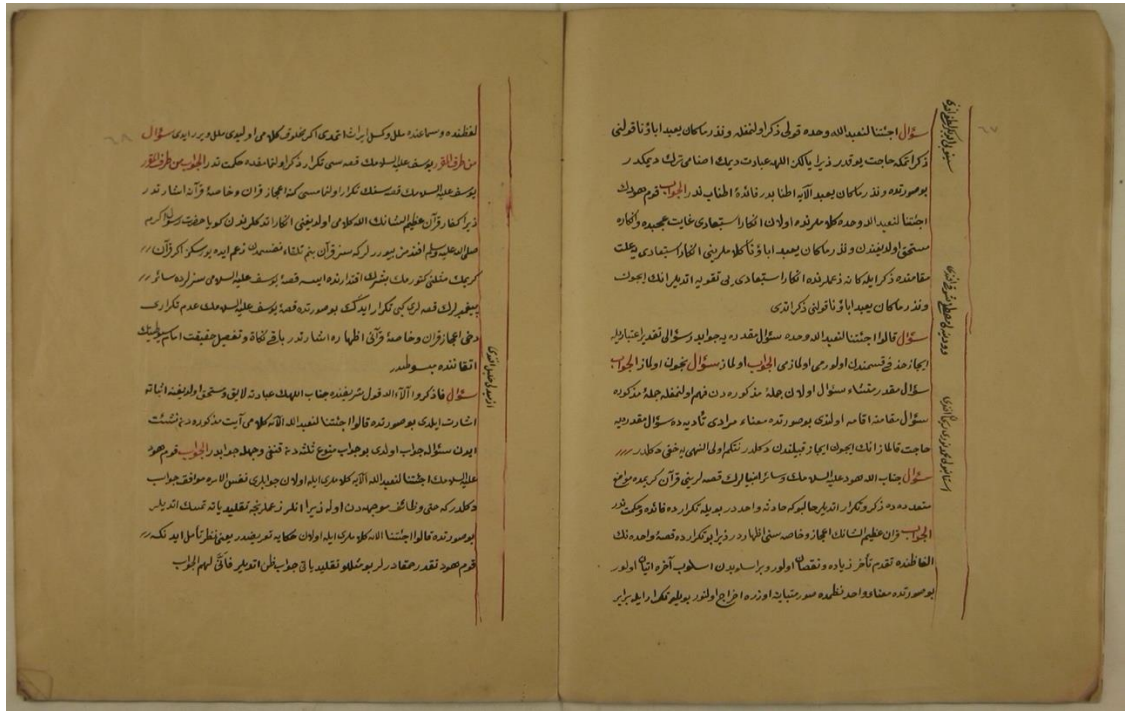
⁴⁸⁰ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رَجْسٌ وَغَضَبٌ أَتَجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَبِظُوا إِنِّي “ “مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظَرِينَ”, “Onlar, ‘Sen bize tek Allah’a ibadet edelim, atalarımızın ibadet edegeldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir’ dediler. Hûd, ‘Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir. Allah’ın, haklarında hiçbir delil indirmedigi, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım düzmece tanrılar hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse başınıza gelecek olanı bekleyin! Ben de sizinle bekleyenlerden olacağım.’ dedi.” (A‘râf 7/70-71)

⁴⁸¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31a, 32-33.

⁴⁸² Ayrıca bu dersin içerik tahlili, tarafımızdan İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisinde tebliğ olarak sunulmuş daha sonra makale olarak yayımlanmıştır. Bkz. Rıdvan Kara, “Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Takrirleri”, s. 173-198.

Resim 35. 1296/1879 yılı IV. Huzur Dersi'ne dair bir görsel

Resim 36. 1296 yılı IV. Huzur Dersi'nin soru-cevap bölümüne ait görsel

Âsım Efendi bu takirinde siyah ve kırmızı renk mürekkep kullanmıştır. Soru soran muhatapların isimlerinin metnin sağ tarafına iki dikey çizgi arasında kırmızı

renkle yazıldığı cevapların ise sayfa yapısı dikkate alınarak düzenlendiği tespit edilmiştir.

Bu dersin icra heyetine dair kaynaklar arasında bir ihtilaf söz konusudur.⁴⁸³ Esâmi Defterleri'nde paylaşılan listede muhataplardan Tırnovalı Mustafa Hulûsi Efendi'nin isminin yanına "rahimehullah" ifadesi kaydedilmiştir. Buradan kendisinin derse katılamadığı veya bu ders notları yazılırken vefat etmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Üstelik Âsım Efendi'nin yer verdiği bilgiye göre Tırnovalı, Huzur Dersi'ne katılarak kendisine sorular da yöneltmiştir. Bu bilgiye göre ise onun derse katıldığı ancak Esâmi defterlerine kayıt yapılacağı zaman kuvvetle muhtemel vefat ettiği düşünülebilir. Ayrıca Âsım Efendi'nin verdiği bilgiye göre derste hazır bulunan on dört muhatapın tamamı soru sormamıştır. Dolayısıyla bütün muhatapların soru sorma zorunluluğuna dair bir kaideden bahsetmenin mümkün gözükmemektedir. Bu ayrım dikkate alınarak huzura katılan muhatapların isimleri şöyle sıralanabilir:

Soru Soran Muhataplar:⁴⁸⁴ Kütahyalı (Hâfız) Veliyyüddin Sıddık Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Sinoplu (Hâfız) Ebû Bekir Lütî Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İzmitli Halil Efendi, Bosnalı İbrahim Şerif Efendi, İslimiyeli Halid Efendi, Tırnovalı Mustafa Hülûsî Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi.

Soru Sormayanlar Muhataplar: Uzuncaâbad Hasköylü Selim Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Yanyalı Murtaza Efendi, Kütahyalı Hacı Abdurrahman Fevzi Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi.⁴⁸⁵

A'râf 7/70-71. âyetlerin konu edildiği bu takrîre Hûd'un (a.s.) tebliğ mücadelesi anlatılarak başlanmıştır. Müellif takrîrde bulunacağı derste siyâk-sibâk ilmi bağlamında A'râf 7/65-73. âyetlerini birlikte değerlendirmiştir. Burada Hûd'un (a.s.) kavmini tevhide davet etmesi ve bu uğurdaki mücadelesi yorumlanmıştır.⁴⁸⁶ Hud peygambere yöneltilen sefahate cevaben kendisinin -hilm ve hikmet sahibi oluşu

⁴⁸³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31b-33a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 443-444.

⁴⁸⁴ **Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Arşivi**, Esâmi Defterleri, vr. nr: 76.

⁴⁸⁵ Muhatap efendinin ismi çember içine alınarak bir not eklenmiştir. Görevi dolayısıyla bu derse katılamadığı düşünülmektedir.

⁴⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 29a-b.

nedeniyle- benzer ifadelerle mukabelede bulunmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca قَالُوا nedeniyle- benzer ifadelerle mukabelede bulunmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا âyeti fıkıh usûlündeki delâlet bahisleri çerçevesinde tefsir edilmiştir.⁴⁸⁷

Müellif takririni siyâk-sibâk ilmine ve Kur'an ilimlerine müracaat ederek oluşturmuştur. Dersin takririnde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, nüzûl sebebi, âyetler arası münâsebet, Kur'an kıssaları, Arap diline ait veriler (*Lügâtü'l-Kur'ân*), belâgat, beyân, bedîi, Kur'an'ın hadislerle tefsir edilmesi ve tarih istifade edilen ilimlerden bazılarıdır.

1.2.2.3.4.1. Yöntem

Âsım Efendi'nin dersin takririne hazırlık sürecinde ilgili âyetleri sözlük anlamlarını da dikkate alarak kelime kelime tercüme ve tefsir etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁸ Bunlardan bazı örnekleri şöyle zikredebiliriz: Âyette yer alan قَدْ وَقَعَ kavli-i şerîfiyle ilgili olarak “vukuû” meselesinin zâhiren olmadığı, daha önce geçen bir mananın murâd edildiği ifade edilerek yeni bir irâde sadedinde فَانْتَظِرُوا (öyleyse bekleyin) buyrulduğu belirtilmiştir. Müellif “إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ” âyetini de sanki Hûd kavminin, “*Beklediğimizde bize ne yapacaksın?*” şeklinde meydan okumalarına cevap niteliğinde değerlendirmiştir.⁴⁸⁹ Araştırmamızın üçüncü bölümü olan muhteva analizinde konuyla ilgili detaylı bilgi verilecektir.⁴⁹⁰

1.2.2.3.4.2. Padişaha İthaf - Saltanata İtaat

Âsım Efendi bu takririn sonuna doğru siyasi otoriteye itaat etmenin gerekliliği bağlamında açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle âyetin takririnde “لَا تَسُبُّوا السُّلْطَانَ فَإِنَّهُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ”, “*Sultana sövmeyiniz zira o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.*” mealindeki rivayete yer veren müellif, saltanat makamını överek, dua ifadeleriyle “ulû'l-emre” itaat etmenin önemini vurgulamaktadır.⁴⁹¹

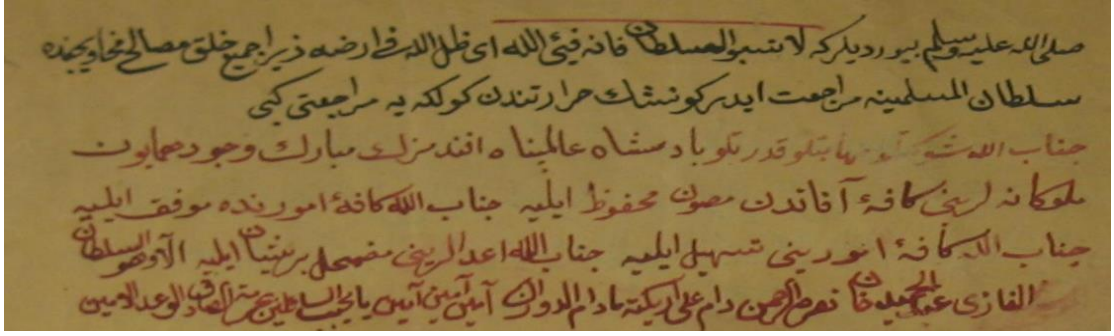
⁴⁸⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 29a-b.

⁴⁸⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 36a-b.

⁴⁸⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 29b.

⁴⁹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30a-b.

⁴⁹¹ Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30b, 36a-b. Ayrıca bu bölümde üstü çizilmiş şu dua cümlelerine yer verilmiştir: “*Cenâb-ı Allâh kâffe-i umûru'd-dîni teshîl eyleye, Cenâb-ı Allâh a'dâlarını muzmahîl perîşân eyleye, ol hüve's- Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân nasarahu'r-Rahmân, âmîn, âmîn, âmîn, yâ mücibe's-sâilin bi hürmeti's-Sâdiku'l va'dül emîn.*” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31a.

Resim 37. Araf 7/70-71. âyetlerin takrir metninin sonuç ve dua kısmı

1.2.2.3.4.3. Soru-Cevap Fashı

Bu bölümün sayfa kullanımı, mürekkep seçimi, icra heyetinin isimleri ve diğer özellikleriyle dikkatle düzenlenmiş tek ders kaydı olduğu belirtilmişti. İkinci kayıta ise soru-cevap faslında ilk bölümden farklı bilgilerin not edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Âsım Efendi'nin takrir belgelerine dair nitelikli çıkarımlarda bulunma imkânı vermektedir. Bu nedenle iki kayıttaki bilgiler ayrı ayrı değerlendirilecektir:

-Birinci Kayıt: Âyetteki kelimelerin ne anlama geldiği, belagat bahislerinden mecaz-hakikat, meâni ilmi üzerine tahliller, mantık ve usûl meseleleri, îcâzu'l Kur'an bağlamında icâz-itnâp konusu, enbiya kıssalarının Kur'an'da muhtelif yerlerde zikredilip Yusuf (a.s) kıssasının bir sûrede zikredilmesinin hikmetleri sorgulanmıştır. Cevap bağlamında Suyûtî'nin *el-İtkan* eserine işaret edilmiştir. Ayrıca Hûd (a.s) kıssasının hikmeti sorgulanarak lafızdaki hakikat-mecaz ve karîneleri, nahiv meseleleri bağlamında sorular yöneltilmiştir.⁴⁹² İlk kayıta soru soran muhatapların isimleri ve soruları ile müellifin cevapları yer almıştır.⁴⁹³

-İkinci Kayıt: Âsım Efendi bu derse hazırlık mahiyetinde 38b, 39a-b, 40a-b, 41a-b numaralı varaklar arasına notlar almıştır. Takrir metninin devamına Arapça olarak, kırmızı mürekkeple düzenli bir şekilde kaydedilmiş soruların eksiltili cümle formatında olduğu anlaşılmaktadır. Müellif burada mûteber fiilin hasr cümlesi olup olmadığı; kelamın talebî mi, inkârî mi, yoksa ibtidâî mi olduğu; kazîyye meselesi ve delâlet bahisleri hakkında sorular kaydetmiştir. Ayrıca 37b numaralı varakta on yedi,

⁴⁹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31b-33a.

⁴⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 33a.

38b numaralı varakta on dört, 39a numaralı varakta altı adet dua cümlesi kaydedilerek soru faslına ara verilmiştir. Ardından 39b numaralı varakta beş, 40a numaralı varakta altı, 40b numaralı varakta on iki, 41a numaralı varakta yedi olmak üzere toplamda altmış yedi adet soru kaydedilmiştir. Bunun yanında 41b-42a numaralı varaklara “فَأَنْ قِيلَ” ifadeleri kırmızı mürekkeple belirtilerek on yedi sorunun önceki sayfalarda kaydedilenler arasından seçilerek temize çekildiği tespit edilmiştir. Buna göre derse dair üç farklı soru-cevap kaydedilmiştir.⁴⁹⁴

1.2.2.3.4.4. İki Kaydın Değerlendirilmesi

Âsım Efendi’nin bu derse dair ikinci kaydının değerlendirilme gerekçesi şunlardır: Sayfa kullanımı, mürekkep seçimi, metin içi ve yanı ekstra bilgi paylaşımı, tam sayfa dua bölümü ile varaklarca süren muhtemel soru-cevap ifadelerine yer verilmesi.⁴⁹⁵ Müellifin diğer takrirlerine nazaran bu dersin dua faslında farklı bir çalışma yapılmıştır. Burada Arapça tam sayfa seci‘ ve kafiyeyle dikkat edilerek edebî ifadelerle kaydedilen bir dua bölümü yer almaktadır. Takrir notlarında ise bazı ifadelerin ilk ders metnine kaydedilmediği bunlara dipnotlarda yer verildiği tespit edilmiştir. Âsım Efendi’nin ilgili âyetin tefsirine dair değerlendirmelerinden bir kısmına aşağıda yer vereceğiz:

“...Ehli tefsîr, erbâb-ı te’vil bi eserihim bu kavlı-şerîfin tefsirinde ‘meciîyyete’ üç ma’nâ-yı beyânla buyurdular. ‘Kalû’, Kavm-i Hûd mele-i kâfirin Nebî-yi kerîm’in nesâyihî celîlesinden mucîbîn taklidlerine mütemeskîn oldukları halde dediler: ‘Ecî’tenâ’ [mine’l-mâ’bed evî’s-semâ ev kasadtene lienne... min mekânin ile mekan, min makûleti...] sen bize geldin mi gelmen münâsib değil ba’iddir. ‘Li nâ’budellâhe’ [müstemirran] Allâh’a ibâdet eylemekliğimizden için Allâh da ne olduğu halde ‘vahdehu’ münferid olduğu ‘ve nezera’⁴⁹⁶ dahî bizim terk eylemekliğimizden için neyi terk ‘mâ’ ol bir esnâmı öyle esnâm ki ‘kêne’ oldu. Ne oldu ‘ya’bûdü âbâüne’ benim âbâ-i ecdadımıza ibâdet eder oldu... فَأَتَيْنَا ‘ sen bize va’d ettiğin azabı göster. ‘إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ’ eğer sen va’adinde sâdıklardan oldun ise diyerek istihzâ ettiler. Hazret-i Hûd aleyhi salavâtullâhi’l-meliki’l-ma’bûd hazretlerinin kavmi böyle sefihlerinde mübâlağa ettiklerinden “مَآذَا قَالَ لَهُمْ هُوْدُ”⁴⁹⁷ su’âline cevap makamında sevk olan kavli şerîfinde; Ol Cenâb-ı Hâlık-ı bî enbâz, Mâlikü’l-mülk ve’l-melekût hazretleri ‘قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ‘ nasını makâm-ı beyânda buyurdular: Esta’îzü billâh ‘قَالَ’ Hazret-i Hûd (a.s.) dedi ‘قَدْ وَقَعَ’ tahkîk

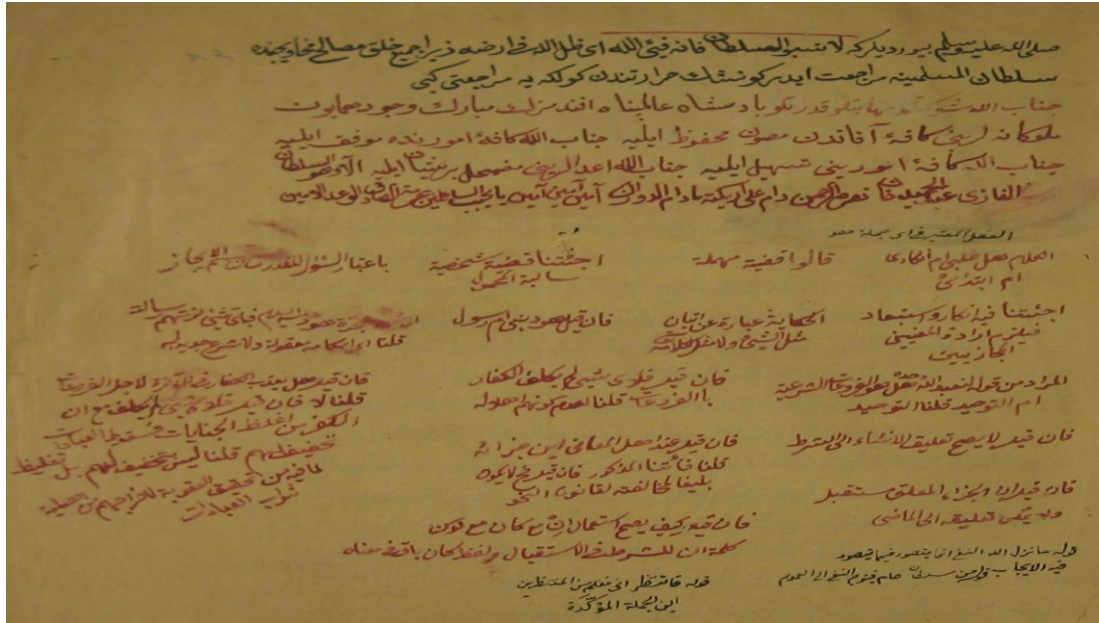
⁴⁹⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 39b-42b.

⁴⁹⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 36a-42a.

⁴⁹⁶ Bu ifade kırmızı renk mürekkeple yazılıp yan tarafına şerh edici bilgiler kaydedilmiştir.

⁴⁹⁷ “Hûd onlara ne söyledi?..”

vâcib oldu. ‘Aleyküm min Rabbiküm ricsün ve ğadab’ yahut ‘قَدْ وَقَعَ’ tahkîk ilm-i ilâhî de sabit oldu. Yahut ‘قَدْ وَقَعَ’ tahkîk nâzil oldu. ‘عَلَيْكُمْ’ sizin üzerinize kimden vâkî oldu, ‘مِنْ رَبِّكُمْ’ Rabbiniz tarafından, ne vâkî’ oldu. ‘رَجَسَ’ azâb ‘و غَضَبَ’ irâde-i intikâm. Hazret-i Hûd aleyhi salavâtullâhî’l-meliki’l-ma’bud hazretleri ‘قَدْ وَقَعَ’ ‘أَجْنَتْنَا’ siyâk-ı inkârında olan kavillerle olduğunu makâm-ı enbâzda ve kavminin inkârlarını inkâr ve istikbâh ederek “أَتَجَادِلُونَنِي” buyurdu. “أَتَجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ” siz bana mücadelemi [mücadele etmeniz münasib değil kabihtir] ederseniz nerede ‘فِي أَسْمَاءٍ’ eşyâ’da öyle eşyâ ki ‘سَمَّيْتُمُوهَا’ siz o eşyâ-yı ilahiyeyi tesmiye ettiniz. ‘أَنْتُمْ’ siz ‘وَأَبَاؤُكُمْ’ sizin âbâ u ecdâdınız, öyle esmâ “مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا” o esmâ-yı tesmiye ile Cenâb-ı Allâh tenzîl etmedi. Niye mi tenzîl [icâd] etmedi ‘مِنْ سُلْطَانٍ’ hiçbir hüccet⁴⁹⁸ [naklî ve aklî], kad veka’â kavli şerîfinde olan vuku’ zâhir üzere olmayub ancak me’ânî-yi sâbikanın ... murâd olduğunu ve vâid-i cedîd makamında ‘فَانْتَظِرُوا’ buyurdular. Yani siz ‘فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا’ kavliniz ile talep ettiğiniz azabın nüzûlüne muntazır olmanın ‘نَحْنُ إِذْنُ إِنْتَظَرْنَا فَمَدًا تَعْمَلُ’ suâlîne cevap makamında sevk olan kavli-i şerîfinde ‘إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ’ buyurdu. Yani ben ancak sizle beraber azabın nüzûlüne muntazırlardanım.⁴⁹⁹

Resim 38. A‘râf 7/70-71.âyetlerin muhtemel soru-cevap faslına dair bölüm

1.2.2.3.4.5. Hâtime ve Dua

Âsım Efendi’nin iki ayrı formda kaydettiği bu dersin takrir bölümlerinin hâtime kısımları şu ifadelerle sonlandırılmıştır: “Cenâb-ı Allâh, şevketlü, mehâbetlü,

⁴⁹⁸ Bu ifadenin üzerine iki adet ط harfi yazılarak metnin sol tarafında şerh mahiyetinde bilgiler kaydedilmiştir.

⁴⁹⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 36a-b.

kudretlü⁵⁰⁰ pâdişâh-ı âlem-penâh efendimizin mübârek vücûd-ı hümayûnlarını mülûkânelerinde⁵⁰¹ kâffe-i âfâtta masûn ve mahfûz eyleye. Cenâb-ı Allah kâffe-i umûrunda muvaffak eyleye, âmîn, âmîn, âmîn yâ mûcibe's-sâilîn. Mukarrir-i râbi' Gümûlcineli Ahmed Âsım Efendi.” Ayrıca söz konusu belgeler arasında Âsım Efendi'ye ait tek mührün, bu takririn sonunda yer aldığını belirtmiştik. Bu mührü “Ahmed Âsım” ibaresi nakşedilmiştir.⁵⁰²

Böylece Âsım Efendi A'râf 7/70-71.âyetlerin takrir bölümü için iki, soru-cevap bölümü içinse üç farklı kayda yer vermiştir. Bu bilgiler müellifin derslerine hazırlık ve takrir sürecini karşılaştırma imkânı vermektedir. Buna göre müellifin yetmiş farklı soru-cevap hazırladığı bunlardan dört adedi ise kendisine yöneltilmiştir. Diğer derslere hazırlık sürecinde de benzer şekilde sayfalarca muhtemel soru-cevap çalışması yapılmıştır. Bu hazırlık Huzur Dersleri'ne yöneltilen eleştirilerden; muhataplar ile mukarrirlerin ders öncesi bir araya gelerek hazırlık yaptıklarına dair iddiayı en azından Âsım Efendi'nin özelinde geçersiz kılmaktadır.⁵⁰³

1.2.2.3.5. 1297/1880 Yılına Ait Ders (A'râf 7/83-84. Âyet)

1297/1880 yılına ait olan IV. Huzur Dersi'nde Âsım Efendi'nin A'râf 7/83-84. âyetleri takrir ettiğini düşünmekteyiz. Araştırmamızın literatür değerlendirmesi bölümünde bu ders Âsım Efendi'ye nispet edilerek detaylarıyla açıklandı. Dolayısıyla söz konusu dersin Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı altıncı, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirda bulunduğu beşinci Huzur Dersi olduğunu ifade edebiliriz. Bu kayıt müellifin evrakları arasında VII. ders olarak numaralandırılmışsa da bu doğru değildir. Burada takrir ve dua bölümüne yer verilmeksizin 61a-62a numaralı varaklar arasında üç sayfada elli satır soru-cevap üslubunda bir kayda yer verilmiştir. Toplamda yirmi yedi soru ile derlenen bu bölümde A'râf 7/83-84. âyetler⁵⁰⁴ bağlamında Lut (a.s) ile kavmi arasındaki olaylar konu edilmiştir. İlgili

⁵⁰⁰ İkinci kayıta bulunmaktadır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 37b.

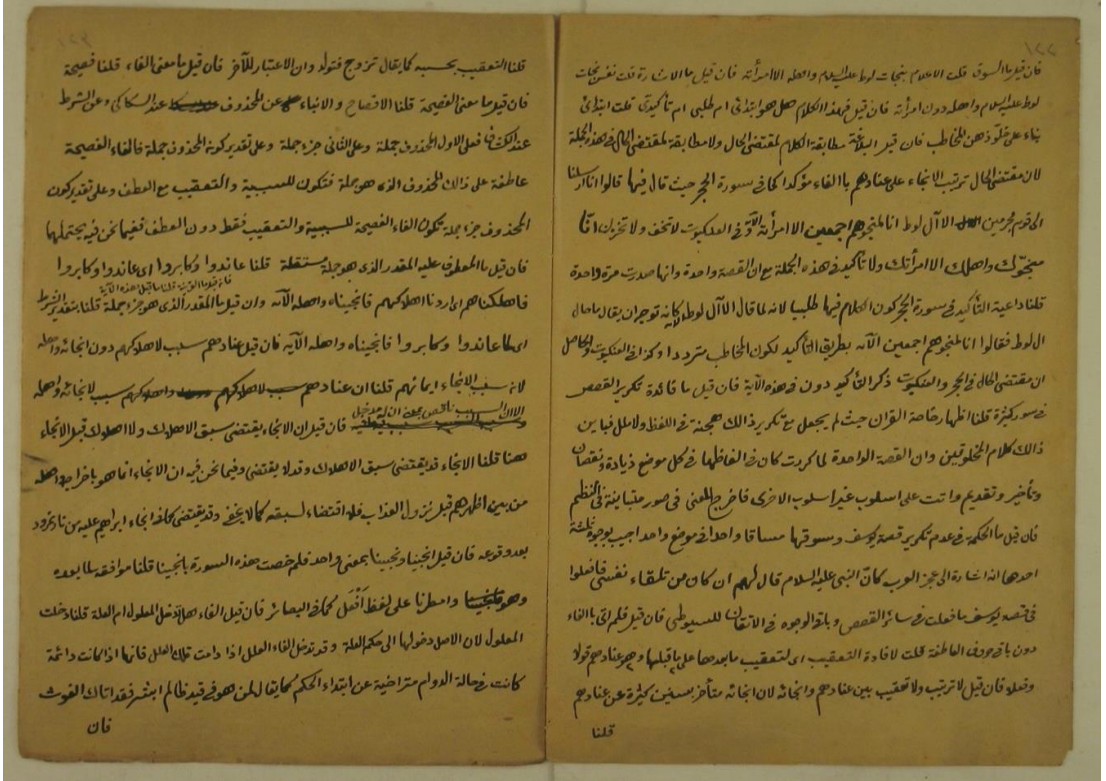
⁵⁰¹ İkinci kayıta bulunmaktadır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 37b.

⁵⁰² Bu görsele “2.1.1.İzmirli İsmail Hakkı Bölümündeki Defterlerin İncelenmesi” başlığı altında, “Âidiyeti” bölümünde yer verilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31 a.

⁵⁰³ Konuyla ilgili değerlendirmeler Uşaklıgil'in iddiaları çerçevesinde daha önce yorumlanmıştır.

⁵⁰⁴ Müellifin bu derste takrir ettiğini düşündüğümüz âyetler şunlardır: “عَلَيْهِمْ مَطْرًا فَاَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ”, “Biz de onu ve karısı dışındaki aile fertlerini kurtardık. Karısı geride kalanlardan (kâfirlerden) idi. Ve üzerlerine dehşetli bir yağmur (taş) yağdırdık. İşte gör günahkârların sonunun ne olduğunu!” A'râf 7/83-84.

belge üzerine kurşun kalemle yapılan sayfa numaralandırması da içerik dikkate alınmaksızın yapılmıştır ve hatalıdır. Zira bazı derslere dair kayıtlar evrakın farklı sayfalarında düzensiz şekilde yer almaktadır. Mesela önceki ders, evrakın 38-42 numaralı varakları arasındayken bu takrire ait bilgiler 61-62 numaralı varaklara kaydedilmiştir.

Resim 39. A‘râf 7/83-84.âyetlerin soru-cevap bölümüne dair görsel

1.2.2.3.5.1. Muhtemel soru-cevap

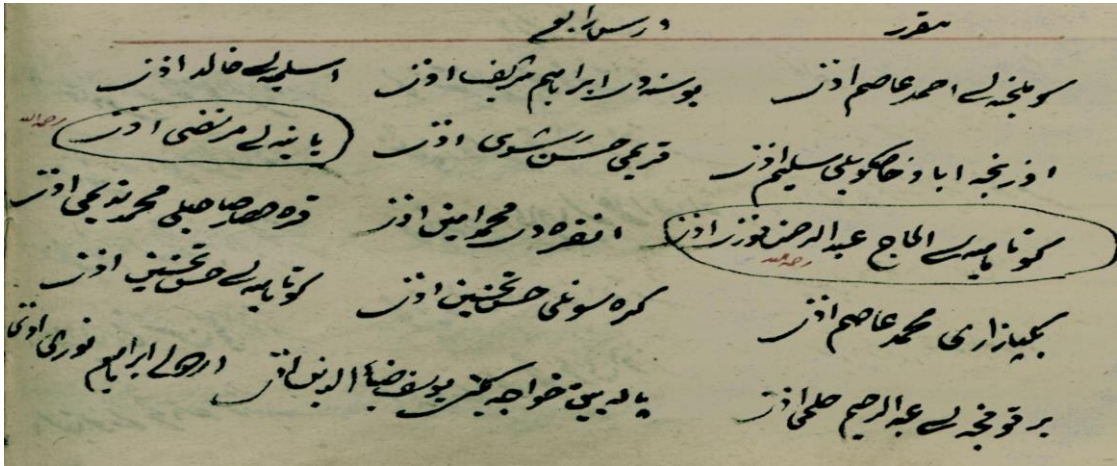
Bu bölüme dair kayıtlar nesir tarzında ve siyah renk mürekkeple Arapça olarak ilgili belgenin 61a-62a numaralı varakları arasına toplamda üç sayfaya kaydedilmiştir. Elli satırda ve yirmi yedi soru ile derlenen bu bölümde A‘râf 7/83-84. âyetler⁵⁰⁵ bağlamında Lut (a.s) ile kavmi arasındaki yaşanmışlıklar konu edilmiştir. Bunlardan bazıları: Lût’un (a.s.) eşi, kavminin helaktan kurtarılıp eşinin niçin helak edildiği, âyetteki ifadelerin ibtidâî mi, talebî mi yoksa tekid mi olduğu, fesahatin anlamı,

⁵⁰⁵ “فَاتَجَنَّبُهَا وَأَهْلَهَا إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ”, “Biz de onu ve karısı dışındaki aile fertlerini kurtardık. Karısı geride kalanlardan (kâfirlerden) idi. Ve üzerlerine dehşetli bir yağmur (taş) yağdırdık. İşte gör günahkârların sonunun ne olduğunu!” (A‘râf 7/83-84)

Kur’ân’daki pek çok sûrede kıssaların tekrar etmesinin gerekçesi sorgulanmıştır. Ayrıca âyetteki “ف” edatının ne anlama geldiği, “فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ” ifadelerinin yorumu ve gramer bakımından anlam farklılıkları gibi konulara dikkat çekilerek muhtemel sorular ve bunlara verilen cevaplarla âyetler tefsir edilmiştir.⁵⁰⁶

1.2.2.3.5.2. Takrîr Heyeti

Bu dersin icra heyetine dair Esâmî defterleri ile Mardin’in verdiği bilgiler kıyaslandığında iki isim dışında katılım heyetinin aynı olduğu belirlenmiştir.⁵⁰⁷ Bu isimler şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Bosnalı İbrahim Şerif Efendi, İslimiyeli Halid Efendi, Uzuncaâbad Hasköylü Selim Efendi, Kırımî Hasan Rüştü Efendi, Yanyalı Murtaza Efendi,⁵⁰⁸ Kütahyalı Hacı Abdurrahman Fevzi Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Karahisarsahipli Muhammed Nedimi Efendi, Beypazarlı Muhammed Âsım Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Kütahyalı Hasan Tahsin Efendi, Berkofçalı Abdürrahim Hilmi Efendi, Palabıyık Hoca yeğeni Yusuf Ziyaeddin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi.⁵⁰⁹

Resim 40. A‘râf 7/83-84. âyetlerin takririne katılan heyete dair bir görsel

⁵⁰⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 61a-62a.

⁵⁰⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 447.

⁵⁰⁸ Yanyalı Murtaza Efendi Esâmî Defterlerindeki listede yer almasına rağmen ismi çember içine alınarak yanına “rahimehullah” notu kaydedilmiştir. Mardin bu bilgiye yer vermemektedir. Muhtemeldir ki huzura katılmadan önce veya deftere kayıt tutulduğu esnada vefat etmiştir. Bkz., **Esâmî Defterleri**, vr. 77a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 447.

⁵⁰⁹ Bkz. **Esâmî Defterleri**, nr: 0124; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 325.

1.2.2.3.6. 1298/1881 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/96. Âyet)

Âsım Efendi 1298/1881 yılına ait Huzur Dersi’nde A‘râf 7/96. âyeti⁵¹⁰ takrîr etmiştir. ⁵¹¹ Bu, Âsım Efendi’nin mukarrir olarak katıldığı yedinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki altıncı Huzur Dersi’dır. Bu derse dair bilgiler bazı sayfaları boş bırakılarak 48a-55b varakları arasına kaydedilmiştir.

1.2.2.3.6.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi siyâk-sibâk ilmi ve üslûbu’l-Kur’ân bağlamında âyetin tefsirine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili âyet kırmızı renkte kaydedilmiş metnin etrafına şerh niteliğinde bazı açıklamalara yer verilmiştir. ⁵¹² Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri bağlamında Nuh 71/10-12. âyetlerini örnek veren müellif takririne Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân* eserinden bir bölümü alıntılararak devam etmiştir. ⁵¹³ Burada Hz. Hasan’dan bir rivayet paylaşılmış, istiğfarın önemine dikkat çekilen bir kıssa zikredilmiştir. ⁵¹⁴ Ayrıca müellif âyetteki “وَاتَّقُوا” ifadesini tefsir ederek takvayı tanımlamaktadır. Ardından takvaya dair örnekler bağlamında Abdullah İbn Mübarek’in (v.181/797) ödünç aldığı kalemî iadesi, Ebû Yezîd el Bistâmî’nin (v.234/848?) yurdundan ettiği iki karıncayı geri götürmesi ve Ebu Hanife’nin babasının nehir kenarında bulup yediği elmanın bedeli olarak kör, sağır, dilsiz olduğu söylenen bir kızla yaptığı izdivaç anlatılmaktadır.

1.2.2.3.6.2. Dua Fash

Müellif bu takrir için Arapça ifadelerle bir sayfa dua kaydetmiştir. Burada padişaha ve saltanatın ebet müddet devamına, askerlerin muzafferiyetine yönelik

⁵¹⁰ “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ” “Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayiverdik.” (el-A‘râf 7/96)

⁵¹¹ Âsım Efendi’nin bu ders için hazırlandığı ifadesi kasıtlı olarak kullanılmıştır. Zira araştırmalarımız sonucu takrir heyetlerinde yapılan değişikliklerin sonuçlarına göre müellifin huzurda hangi âyetleri takrir ettiği müphemdir. Acaba görevli olduğu âyetleri mi yoksa bir önceki mecliste takrir olunması gereken âyetleri mi tefsir ettiği tespit edilememiştir.

⁵¹² Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâru’l-İhyâ, Beyrut, 1320, C. III, s. 25.

⁵¹³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 48b; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, Dersaadet, 1330, C. IV, s. 147-148.

⁵¹⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 48b.

ifadelere yer verilmiştir. Âsım Efendi dua faslına şu cümlelerle başlamaktadır: “*Subhâne ’l-ebedyi ’l-ebed, sübhâne ’l-vâhidi ’l-ehad, sübhane ’l-ferdi ’s-Sâmed...*”⁵¹⁵

1.2.2.3.6.3. Kaynaklar

Müellif incelediğimiz evraklarda bu dersle birlikte bazı kaynaklardan doğrudan alıntı yapmıştır. Bunlar müellifin başlıklandırmasıyla şöyledir: Bıçakçızade Cemal Efendi (?), *Tefsîri Cemal Efendi*;⁵¹⁶ Nesefi (v.701/1310), *Tefsiri Medarik*;⁵¹⁷ Mâverdi (450/1058), *Tefsîr-i ’Uyûn*;⁵¹⁸ Ebû Muhammed el-Hâzin (741/1341), *Tefsîr-i Hâzin*;⁵¹⁹ Râgıb el-İsfahânî (v. 502), *Tefsîr-i İsfahânî*;⁵²⁰ Adûdiddîn el-Îcî (v.756), *Tefsîr-i Tahkik*;⁵²¹ İbn Süleyman es-Sülemî (v.238), *Î’râbu ’l-Kur’ân*;⁵²² Mestçizâde Abdullah Efendi (v.1148/1735), *Haşiye ’âlâ Envâri ’t-Tenzîl*.⁵²³

⁵¹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 49a.

⁵¹⁶ Bkz. SYE Ktp. Fatih Bölümü, nr: 249.

⁵¹⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 53b. Bu, Ahmed en-Nesefî’nin, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl** isimli eseridir.

⁵¹⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 54a.

⁵¹⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 54a. Bu, Ebû Muhammed el-Hâzin’in (v.741/1341), **Lübâbu’t-Te’vîl fî Meânî’t-Tenzîl** eseridir.

⁵²⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 54b.

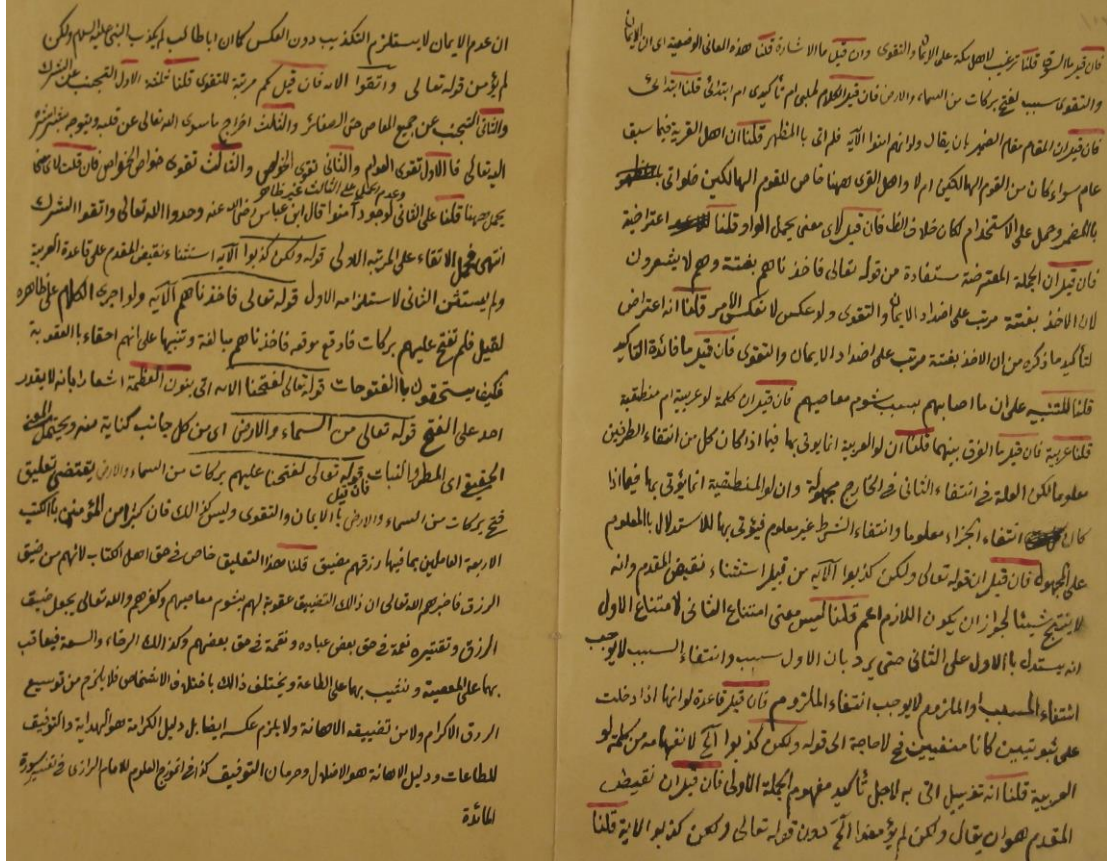
⁵²¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 54b-55a. Bu, Kâdî Adûdiddîn el-Îcî’nin (v.756/1355), **Tahkîkü’t-Tefsîr Fî Teksîri’t-Tenvîr** isimli eseridir.

⁵²² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 55b.

⁵²³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 55b.

1.2.2.3.6.4. Soru-Cevap Bölümü

Müellif kendisine yöneltilebilecek muhtemel soru-cevapları kaydederek takrire hazırlanmış toplamda iki sayfa, otuz sekiz satırda on beş soru-cevaba yer vermiştir.⁵²⁴

Resim 41. A'râf 7/96.âyetin muhtemel soru-cevap bölümüne dair görsel

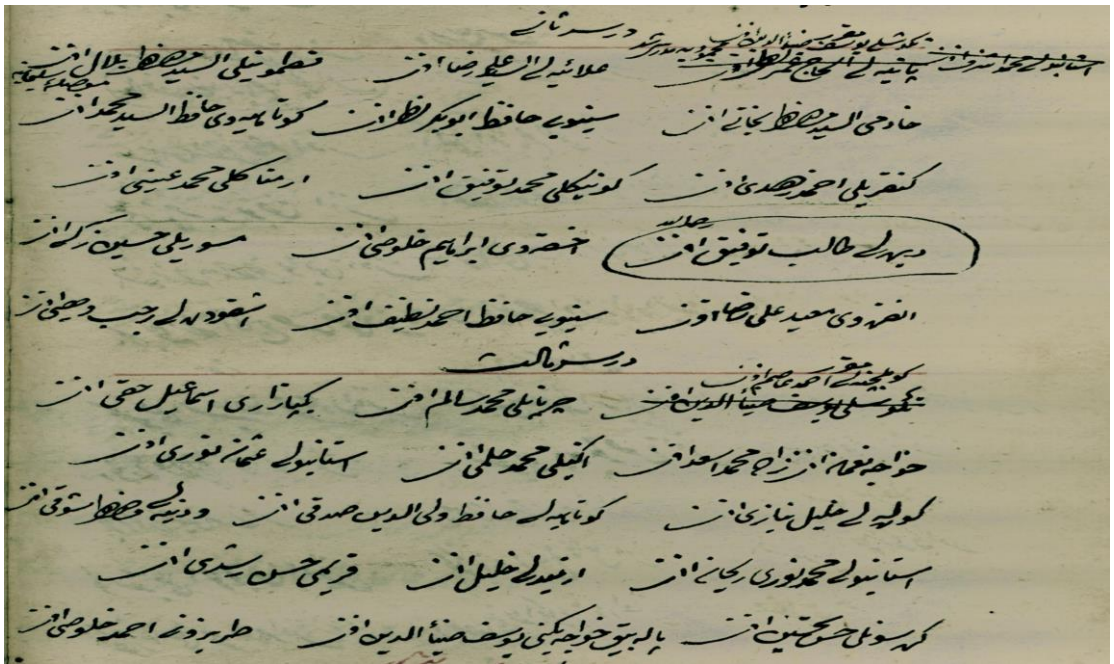
1.2.2.3.6.5. Müzakere Heyeti

Bu dersin sırası ve müzakere heyetine dair kaynaklar incelendiğinde bilgilerde farklılık saptanmıştır. Meşihat arşivinde yer alan bilgilere göre söz konusu dersin icra heyeti şöyledir:⁵²⁵ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Çıpanlı Muhammed Selim Efendi, Beypazarî İsmail Hakkı Efendi, Hoca Numan Efendizâde Muhammed

⁵²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 50a-b.

⁵²⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 451.

Esâd Efendi,⁵²⁶ Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, İstanbullu Osman Nuri Efendi,⁵²⁷ Göreleli Halil Niyazi Efendi, Kütahyalı Hafız Veliyyüddin Sıtkı Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Palabıyık Hoca Yeğeni Yusuf Ziyaeddin Efendi, Trabzonlu Ahmed Hulûsi Efendi.⁵²⁸ Ayrıca mukarrir efendilerin ve Huzur Dersi heyetindeki değişikliklerin evrak üzerindeki kayıtlarına dair bir resmi örnek olması adına aşağıda paylaşıyoruz.

Resim 42. 1898 yılı II-III. Huzur Dersleri takrir heyetlerine dair görsel

1.2.2.3.7. 1299/1882 Yılına Ait Ders (A'râf 7/111-114. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1299/1882 yılı III. Huzur Dersi'nde A'râf 7/111-114. âyetleri⁵²⁹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı sekizinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirde bulunduğu yedinci derstir. Bu

⁵²⁶ Süleyman Gür, "Huzur Dersleri'ne Katılan Trabzonlu Âlimler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 2020, C. III, sy. 12, s. 955-956.

⁵²⁷ Esâmi Defterlerinde ismi daire içine alınarak; "*Mûsıla-i Süleymaniye, rahimehullah, 15 Şaban 1300*" notu kaydedilmiştir. Buna göre İstanbullu Osman Nuri Efendi kuvvetle muhtemel derse katılmadan vefat etmiştir. Bkz. *Esâmi Defterleri*, nr: 10045, vr. 80a.

⁵²⁸ Gür, "Huzur Dersleri'ne Katılan Trabzonlu Âlimler", s. 957-958.

⁵²⁹ "Onlar şöyle dediler: *Musâ'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere toplayıcılar yolla. Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler. Sihirbazlar Firavun'a geldiler. Galip gelenler biz olursak mutlaka bize bir mükâfat vardır, değil mi? dediler. Firavun; Evet üstelik siz (ücretle de kalmayacaksınız) mutlaka benim en yakınlarımdan olacaksınız*" dedi. (A'râf 7/111-114)

derse dair notlar incelediğimiz belgenin 267-269a numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Sayfa kenarlarındaki boşluklar, yazı hattının daha okunur ve aralıklı oluşu, metin içi ifadelerde vurgu ve tonlamayı belirtmek üzere kırmızı renk mürekkeple bazı ifadelerin üzerinin çizilmesi bu dersin takrir belgesi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca belge üzerine sonradan yazıldığını düşündüğümüz ders sayısına dair bilginin de tutarsız olduğu muhtevası incelenmeksizin numaralandırma yapıldığının bir diğer kanıtıdır. Nitekim bunun XXIV.⁵³⁰ ders olduğu kaydedilmişse de araştırmalarımız sonucunda Âsım Efendi'nin sekizinci Huzur Dersi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu derse dair kayıtlar takrir, dua faslı ve soru-cevap bölümlerinden oluşmaktadır.

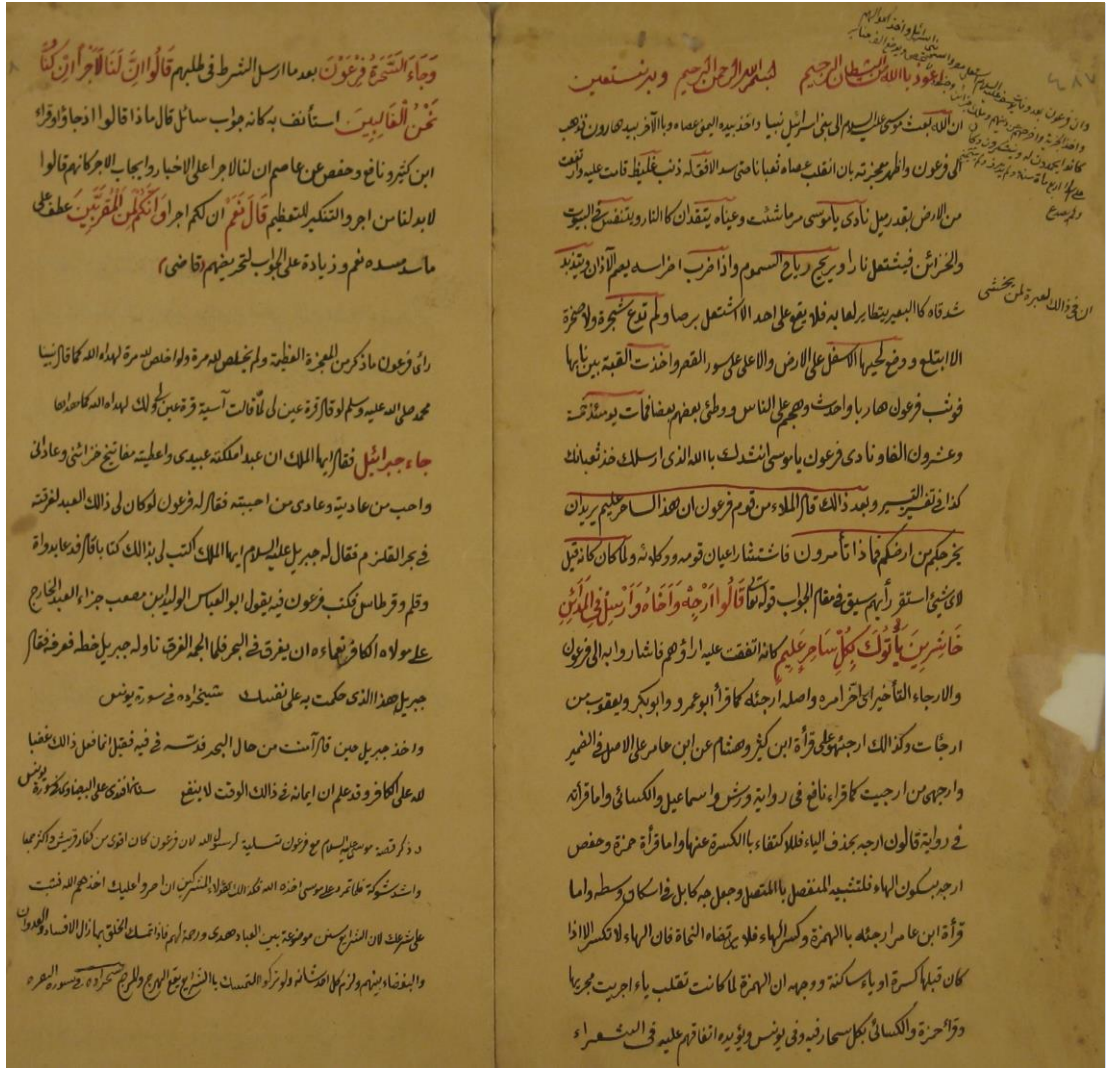
1.2.2.3.7.1. Dersin Tahlili

Müellif, kırmızı renkle istiâze ve besmeleyi kaydettikten sonra Arapça olarak takririne devam etmiştir. Siyâk-sibâk ilmi bağlamında âyetin öncesinde anlatılanlara dikkat çekilmiş ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanmıştır. Şeyhzâde haşiyesinde Yunûs sûresinden bir bölüm ilgili âyetlerle irtibatlandırılmıştır. Burada Firavun'un büyük bir mucize gördüğü halde Allah Teâla'ya ihlasla yaklaşmadığı, şayet bir kere dahi ihlasla yönelmiş olsaydı Allah'ın kendisine hidayet edeceği belirtilmiştir. Ayrıca Cebrail'in insan suretinde Firavun'la diyalogu anlatılmaktadır.⁵³¹ Firavun'un imanı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak üzere Sinan Efendi'nin (v. 986/1578) *Envâru't-Tenzîl* hâşiyesinden Yunûs sûresine ait kısa bir bölüm aktarılmıştır. Burada Hz. Musa ile Firavun arasındaki diyalogun anlatılmasının Hz. Peygamber'i teselli etmek amacıyla olduğunu belirtilmiştir.⁵³² Âyette ifade edilen Firavun'un kimliğini de sorgulayan Âsım Efendi, Hz. Yusuf zamanındaki Firavun'la Hz. Musa zamanındaki melik arasında yaklaşık 400 yıl fark olduğunu belirtmiştir. Aşağıda bu bölümlerin kaydedildiği sayfaların görseline yer verilmiştir.

⁵³⁰ İlgili belgede roma rakamıyla kaydedildiği için aslına uygun olarak yazılmıştır.

⁵³¹ Müellif, Şeyhzâde'nin haşiyesinde Yunûs sûresi tefsirinden iktibasta bulunmaktadır. Aynı bölüm başta Bursevî'nin **Rûhu'l-Beyân** isimli tefsiri olmak üzere diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, Dâru'l-İhya, C. IV, s. 76.

⁵³² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 267a-b.

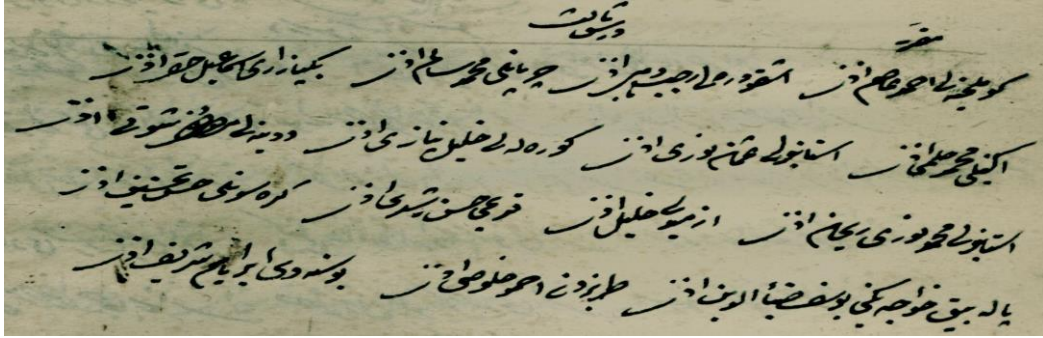
Resim 43. 1299 yılı A' râf 7/111-114.âyetlerinin takrir metnine dair görsel

1.2.2.3.7.2. Münazara Heyeti ve Soru Cevap Fash

Âsım Efendi 1299 yılının III. meclisinde takirde bulunmuştur. Derse katılan ilmi heyete dair⁵³³ kendi evrakları arasında bir bilgi olmasa da Esâmi Defterleri'ne göre bu yılki derse katılan münazara heyetinin isimleri şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), İşkodralı Recep Vehbi Efendi, Çırpanlı Muhammed Salim Efendi, Beypazarlı İsmail Hakkı Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, İstanbullu Osman Nuri Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü

⁵³³ Mardin, a.g.e., C. I, s. 454.

Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Palabıyık Hoca Yeğeni Yusuf Ziyaeddin Efendi, Trabzonlu Ahmed Hulûsi Efendi, Bosnalı İbrahim Şerif Efendi.

Resim 44. 1299 yılı III. Huzur Dersi meclisini gösterir belge

Bu meclisin soru cevap faslında Âsım Efendi'nin hangi sorulara muhatap olduğu kesin olarak bilinmemekte ancak kendisinin muhtemel soru-cevap kayıtları bu konuda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre evrakın 269a numaralı sayfasına on üç satırda toplam dört adet muhtemel soru-cevap kaydedilmiştir. Sihir, efsun ve büyü meselelerini irdeleyen müellif, Şeyhzâde'nin mülâhhasında Bakara sûresinin tefsirinde konuyla ilgili değerlendirmeler olduğunu belirtmektedir. Bununla muhtemelen Şeyhzâde'nin Envâru't-Tenzîl eseri üzerine yazdığı haşiyenin ilk hali kastedilmektedir. Nitekim müellif zamanla bunu genişleterek meşhur haşiyesini kaleme almıştır. Ayrıca Râzi'nin *Tefsîr-i Kebir* eserinde sihri sekiz kısma ayırdığına dikkat çeken Âsım Efendi, Firavun'un sihrinin bunlardan beşincisine tekabül ettiğini düşünmektedir.⁵³⁴

1.2.2.3.8. 1300/1883 Yılına Ait Ders (A'râf 7/133. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1300/1883 yılı III. Huzur Dersi'nde A'râf 7/133.âyeti⁵³⁵ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı dokuzuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takirde bulunduğu sekizinci Huzur Dersi'dir. Bu derse dair notlar, incelediğimiz belgenin 270a-272a numaralı varakları arasında

⁵³⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 269a.

⁵³⁵ "فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مَجْرِمِينَ" Bunun üzerine biz de tufan, çekirge, haşerât, kurbağa ve kan felâketleri şeklinde farklı mucizeleri onlara gönderdik. Yine de kibirlerinden iman edemediler ve dâimâ günah işlemekle meşgul inkârcı bir toplum olarak kaldılar." A'râf 7/133.

Arapça kaydedilmiştir. Bu kaydın öncesinde diğerlerine benzer şekilde başlangıç veya numaralandırma yapılmadığı dolayısıyla müstakil bir ders olduğuna dikkat edilmediği anlaşılmaktadır. Bu kayıt takrir, dua faslı ve soru cevap bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu dersin mukarrirlerine taltif nişanı verildiğine dair bir belgeye BOA’da ulaşılmıştır.⁵³⁶

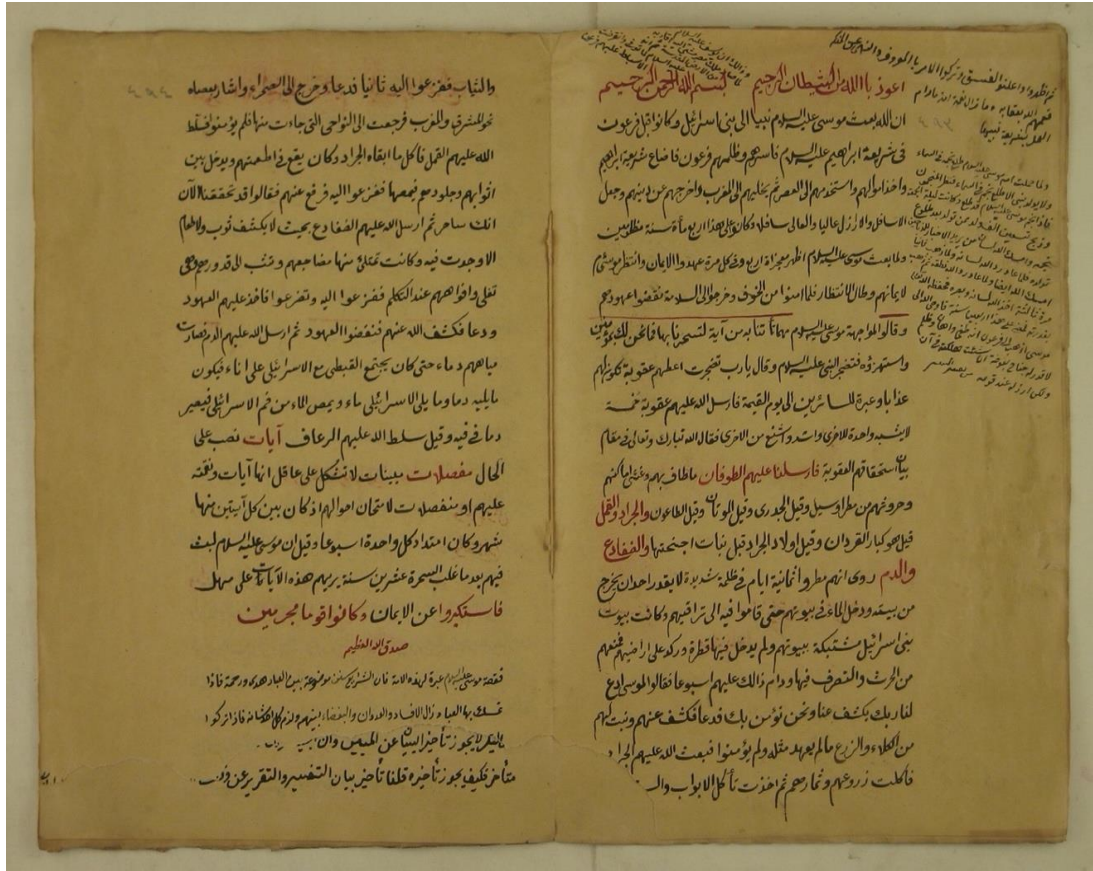
1.2.2.3.8.1. Dersin Tahlili ve Dua Faslı

Takrir bölümü için toplamda iki sayfa Arapça notlar alan müellif bazı bilgileri kırmızı renk mürekkeple kaydetmiş veya üzerlerini çizerek işaretlemiştir. Siyâk-sibâk ilmi çerçevesinde tefsir edeceği âyetin bağlamını inceleyen Âsım Efendi takrir bölümüne hazırlayıcı değerlendirmelere yer vermiş, Beyzâvî tefsirinden 133. âyetle ilgili kısmı olduğu gibi alıntılanmıştır.”⁵³⁷ Âsım Efendi önceki takrirlerine ait dua kısımlarına benzer ifadelerle başlasa da bu bölümü edebi hassasiyet göstererek kafiyeli ve farklı cümlelerle kaydetmeye çalışmıştır. Dua faslı şu ifadelerle başlamaktadır: “حسبنا الله ونعم الوكيل, حسبنا الله ونعم الوكيل, حسبنا الله كفي, سمیع الله دعا, ليس وراءه منتهى”⁵³⁸

⁵³⁶ BOA, İ..DH., 889-70800, (h.19-09-1300)

⁵³⁷ Sayfanın devamının yırtılması nedeniyle notlar yarım kalmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 270b.

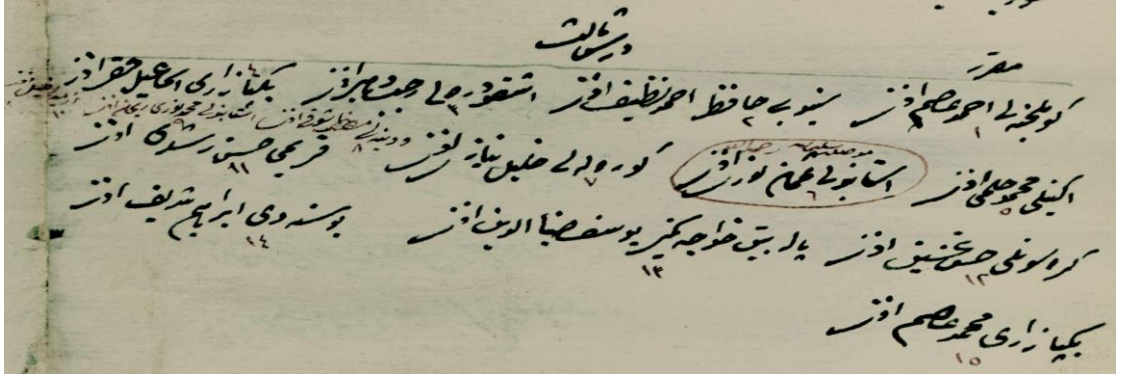
⁵³⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 271a.

Resim 45. A' râf 7/133.âyetinin takririne dair görsel

1.2.2.3.8.2. Müzakere Heyeti

Bu dersin müzakere heyetine dair bilgilere Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Bu isimler şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Sinoplu Hafız Ahmed Niyazi Efendi, İşkodralı Recep Vehbi Efendi, Beypazarlı İsmail Hakkı Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, İstanbullu Osman Nuri Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelı Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Palabıyık Hoca Yeğeni Yusuf Ziyaeddin Efendi, Bosnalı İbrahim Şerif Efendi, Beypazarlı Muhammed Âsım Efendi.

Resim 46. 1300 yılı III. Huzur Dersi heyetini gösterir belge

1.2.2.3.8.3. Soru-Cevap Bölümü

Bu dersin müzakere bölümüyle ilgili muhtemel soru-cevap formunda 269a, 271b ve 272a numaralı varaklarda yirmi iki soru kaydedilmiştir. Burada âyetin pasajları belagat, usûl, mantık, beyan ve hadis ilimlerinin farklı yönleriyle sorgulanarak tefsir edilmiştir.⁵³⁹ Bu fasılda “Fein kîle ve ene ekûl” lafızlarıyla başlayan sorgulamalarda bulunulmuştur. Müellif muhtemel soruları kaydettikten sonra cevap için Taberî’nin *Câmi’ül-Beyân...*, Râzi’nin *Tefsîrû’l-Kebîr* ve Şeyhzâde Muhyiddin’in *Haşiye alâ Envâri’t-Tenzîl* eserlerine telmihte bulunmuştur. Özellikle takrir edilen âyetle ve Bakara sûresindeki bazı bölümler münâsebetü’l-Kur’ân ilmiyle irtibatlandırılmıştır. Âyetlerdeki ifade seçimine bağlı olarak üslûbu’l-Kur’ân, sihir türleri, nahiv, belagat ve meâni meseleleri tahlil edilmiştir. Ayrıca Beyzâvî’nin eserinde tufan hakkında bu derece detay verilmesi müellif tarafından sorgulanmıştır.⁵⁴⁰

1.2.2.3.9. 1301/1884 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/144. Âyet)

Âsım Efendi’nin 1301/1884 yılı III. Huzur Dersi’nde A‘râf 7/144. âyeti⁵⁴¹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, müellifin mukarrir olarak katıldığı onuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki dokuzuncu derstir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 63a-64 numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu kaydın öncesinde dersin sayısı ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. İncelenen evraklar arasında

⁵³⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 271b-272a.

⁵⁴⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 269b, 271b, 272a.

⁵⁴¹ “قال يا موسى إني اصطفيتك على الناس برسالاتي وبكلامي فخذ ما آتيتك وكن من الشاكرين”, “Allah: ‘Ey Musa!’ dedi, ‘Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.’ (A‘râf 7/144).

sadece takrir metni ve dua faslına dair verilere ulaşılabilmektedir. İstiâze ve besmele ile takririne başlayan Âsım Efendi önceki ders kayıtlarında olduğu gibi siyah ve kırmızı mürekkep kullanmış, metin kenarlarına şerh niteliğinde açıklamalar kaydetmiştir. Dersin kayıt dili incelendiğinde Arapçanın yoğun kullanıldığı sadece dua faslının bir bölümünde Osmanlıcaya yer verildiği tespit edilmiştir. Mardin, bu yılki dersin takrir heyetine taltif edilen nişanlara dair bilgi vermektedir. Buna göre mukarrirler ikinci, baş muhataplar üçüncü ve diğer muhataplar dördüncü rütbeden “Mecidî Nişanı”yla ödüllendirilmişlerdir.⁵⁴²

1.2.2.3.9.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi bu mecliste A‘râf 7/144. âyetini takrir etmekte ancak öncesinde sûrenin 143. âyetiyle ilgili değerlendirmelere yer vermektedir. Söz konusu ayetler burada siyâk-sibâk ilmi, Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri bağlamında tevil edilmiştir. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanarak bazı ifadelere şerh düşülmüştür. Daha sonra Alâüddin Haskefi’nin (1088/1677), *ed-Dürri’l-Muhtâr* eserinden alıntıda bulunan müellif, rü’yetullah meselesini Ebu Hanife’den bir örnekle anlatmıştır. Bu derste Hanefi mezhebi imamlarının model olarak verildiği ve yoğun bir Hanefilik vurgusu yapıldığı belirlenmiştir.⁵⁴³

Yine aynı eserden bir başka alıntıya yer veren müellif bunu kırmızı renk mürekkeple yazarak belirtmiş, ardından kendi çağına göre değerlendirmiştir. Buna göre Peygamber’den (a.s.) rivayetle: “*Sâir enbiya benimle övündüğü gibi ben de ümmetimden onları aydınlatan ismi Nûman olan adamlarla övünürüm.*”⁵⁴⁴ buyurulmuştur. Bu rivayeti yorumlayan mukarrir, kıyamet gününe kadar müminlere emirlik vazifesinde bulunan kişinin de Allah’ın gölgesi altında olacağını, Osmanlı sultanları ve ecdadının da bu zümre içinde bulunduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Buhârî ve Müslim’in İbn Abbas’dan naklettiği bir rivayete yer verilmiştir.⁵⁴⁵ Nitekim Allah’a itaat eden halifelerden sonra müminlerin emîri de Allah Teala’nın gölgesi altındadır.”

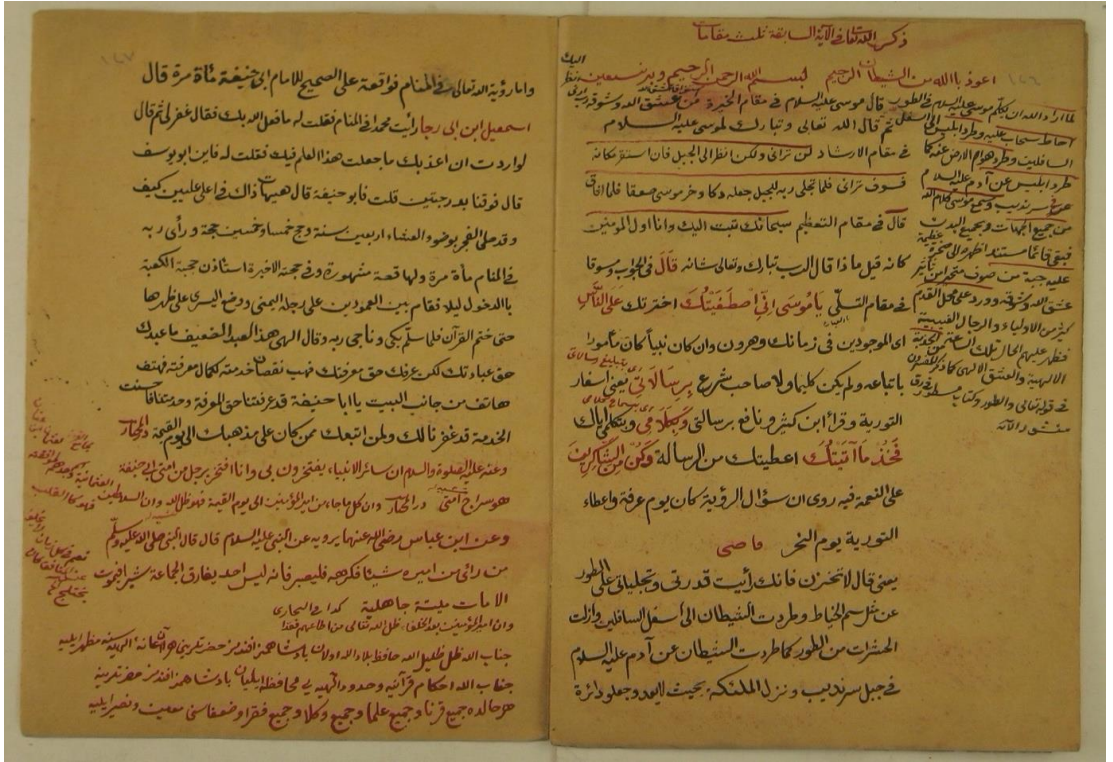
⁵⁴² Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 460-461.

⁵⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63a.

⁵⁴⁴ Bu rivayet için de **Dürri’l-Muhtâr** kaynak olarak gösterilmiştir.

⁵⁴⁵ Buhârî, **Fiten**, 2; Müslim, **İmâre**, 56.

Takririn son kısmında Osmanlıca ifadelerle: “Cenâb-ı Allâh zill-ı zalîlillâh, hâfız-ı bilâdillâh olan padişâh efendimiz hazretlerini her an i’âne-yi ilâhiyyesine mazhar eyleye. Cenâb-ı Allâh ahkâm-ı Kur’âniyye ve hudûd-ı ilahîyyeyi muhafaza eyleye. Padişâhımız efendimiz hazretlerine her halde cemî’ kurânâ ve cemî’ ‘ilmen ve cemî’ vükelâ ve cemî’ küllen ve cemî’ fukarâ ve zû’afâsını mu’în ve nasîr eyleye.”⁵⁴⁶ açıklamalarına yer verilmiştir.

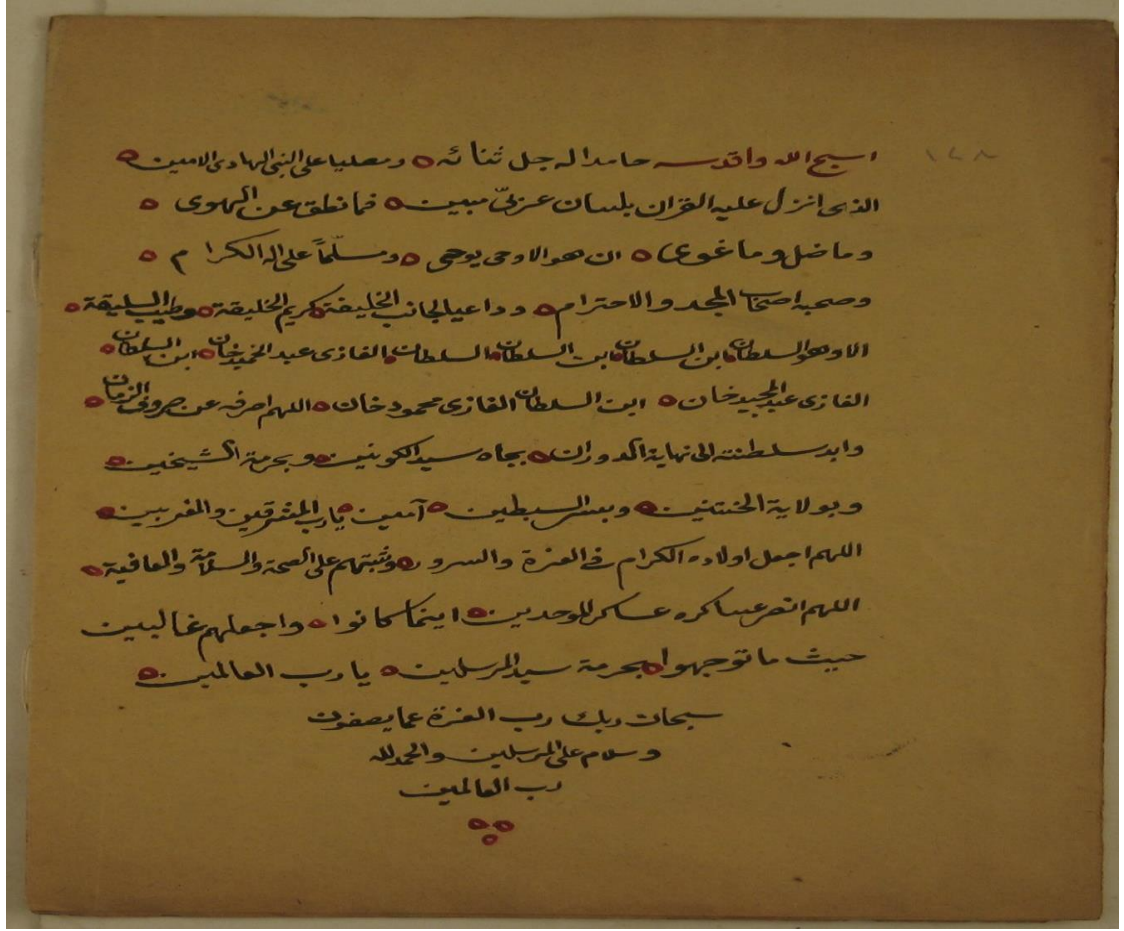
Resim 47. A'râf 7/144. âyetin takrir bölümüne dair görsel

1.2.2.3.9.2. Dua Fash

Âsım Efendi'nin takrirlerinde dua cümlelerine ayrı bir önem verdiğini belirtmiştik. Arapça ifadelerle başlanılan dua faslında edebi selîkaya özen gösterilmiştir. Metnin nesir şeklinde kaleme alınmasına rağmen seci' başta olmak üzere şiirde kullanılan bazı sanatlara yer verilmesi dikkat çekicidir.”⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 63b.

⁵⁴⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 64.

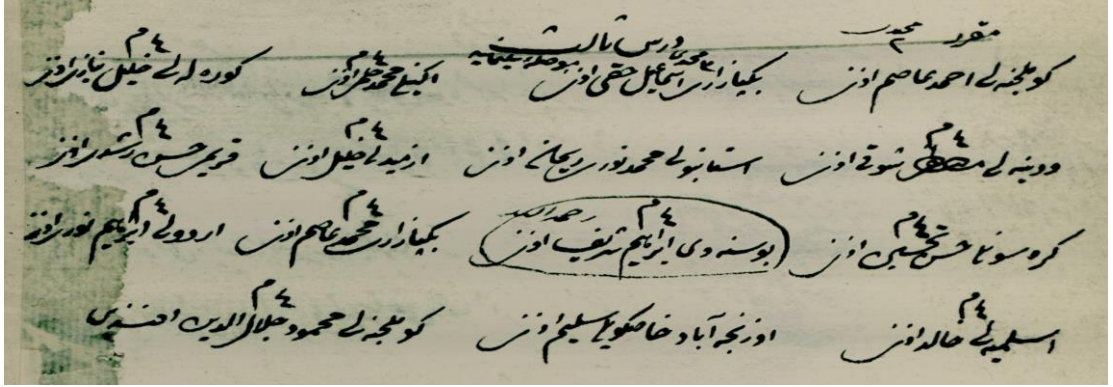
Resim 48. A'râf 7/144.âyetinin dua faslına dair görsel

1.2.2.3.9.3. Müzakere ve Soru-Cevap Faslı

Araştırdığımız evraklarda, arşiv belgelerinde ve ilgili kütüphanelerde dersin soru-cevap faslına dair bir bilgiye ulaşılammıştır. Bu derse katılan müzakere heyetine Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılabilmiştir. Bunlar⁵⁴⁸ şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Beypazarlı İsmail Hakkı Efendi,⁵⁴⁹ Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelı Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Bosnalı İbrahim Şerif Efendi, Beypazarlı Muhammed Âsım Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, İslimiyeli Halid Efendi, Uzuncaabad Hasköylü Selim Efendi, Gümülcineli Mahmud Celâleddin Efendi.

⁵⁴⁸ Bkz. Esâmi Defterleri, 81a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 461.

⁵⁴⁹ Mardin, a.g.e., C. I, s. 144.

Resim 49. 1301 yılı III. Huzur Dersi heyetini gösterir belge

1.2.2.3.10. 1302/1885 Yılına Ait Ders (A'râf 7/154. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1302/1885 yılı III. Huzur Dersi'nde A'râf 7/154. âyeti⁵⁵⁰ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı on birinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki onuncu derstir. Bu derse dair notlar 66a-67a numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Dersin öncesinde VIII. ders olduğu kurşun kalemle belirtilmiştir. Ancak bu bilgi doğru değildir.⁵⁵¹ Bu dersle ilgili kayıta bir önceki derste olduğu gibi soru-cevap faslı yer almaksızın takrir metni ve dua faslının kaydedildiği belirlenmiştir. Dersin kayıt formatında siyah ve kırmızı renk mürekkep kullanılmıştır.

1.2.2.3.10.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi siyâk-sibâk ilmi bağlamında sûrenin 150-154. âyetlerini Arapça değerlendirmelerle tefsir etmiştir. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili bölümü alıntılanmıştır.⁵⁵² Burada müellif kendisine ait olduğunu düşündüğümüz şu beyite yer vermiştir:

شريعة كل نبي هدى ورحمة

قصص الإسرائيلية عبرة للامة المحمدية

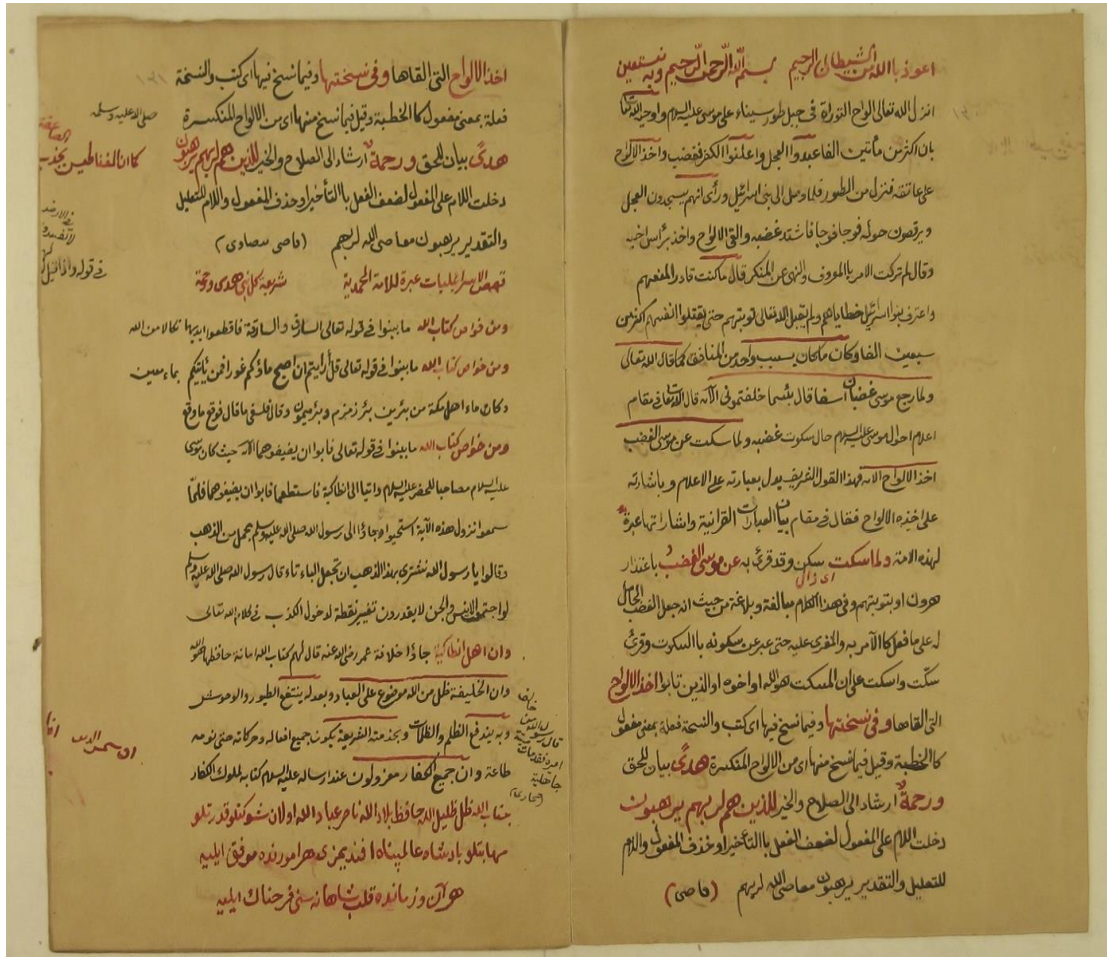
⁵⁵⁰ "وَوَلَّمَا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَا حَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ", "Musa'nın öfkesi yatıştığında bıraktığı koyduğu yerden aldı. Nüshaların birinde Rablerinden sakınanlar için doğru yolu gösterir belgeler ve rahmet (yazılı) idi." (A'râf 7/154)

⁵⁵¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 65.

⁵⁵² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 66a.

“İsrailoğullarına dair kıssalar Muhammed ümmeti için ibrettir. Bütün Nebilerin şeriatı hidayet kaynağı ve rahmettir.”⁵⁵³

Âyetin tefsirine yönelik değerlendirmelerin ardından kırmızı renk mürekkeple “Allah’ın Kitabının Özellikleri” şeklinde bir başlık altında Kur’ân-ı Kerîm’in üç hususiyeti sıralanmıştır. Burada Musa ile Hızır arasındaki dostluk ve birlikte Antakya’ya yaptıkları yolculuk anlatılmıştır. Hz. Ömer’in hilâfeti zamanında Antakya halkının onun yanına geldiği belirtilmiştir. Bu bağlamda hilafete-halifeye matuf değerlendirmeler ve dau cümleleriyle takrir faslı tamamlanmıştır.⁵⁵⁴

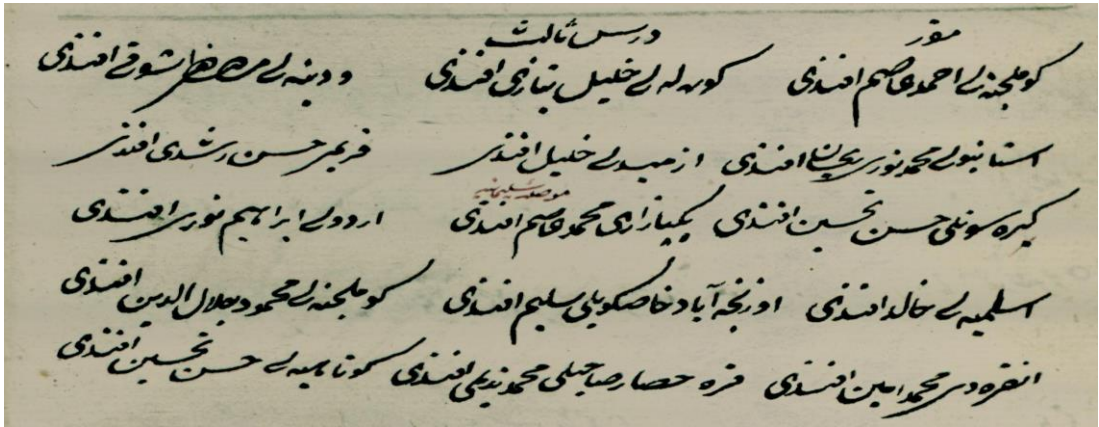
Resim 50. A’râf 7/154. âyetin takririne dair bir görsel

⁵⁵³ Araştırmalarımıza rağmen nispet edilebilecek bir kaynak bulunamadığı için bu beytin mukarririne ait olduğu düşünülmektedir.

⁵⁵⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 67b.

1.2.2.3.10.2. Müzakere ve Soru- Cevap Faslı

Âsım Efendi'nin ilgili evrakları arasında ve arşivlerde bu takririn soru-cevap faslına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁵⁵ Ancak bu meclise katılan müzakere heyetinin isimlerine dair Esâmi Defterleri ve BOA'da iki ayrı belge tespit edilmiştir.⁵⁵⁶ Buna göre 1302/1885 yılı Huzur Dersleri'nin III. meclisinde hazır bulunan muhatapların isimleri şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Beypazarlı Muhammed Âsım Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, İslimiye Halid Efendi, Uzuncaabad Hasköylü Selim Efendi, Gümülcineli Mahmud Celâleddin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Karahisarsahipli Muhammed Nedimi Efendi, Kütahyalı Hasan Tahsin Efendi.

Resim 51. 1302/1885 yılı III. Huzur Dersi heyetine dair bir görsel

1.2.2.3.11. 1304/1887 Yılına Ait Ders (A'râf 7/177-178. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1304/1887 yılı III. Huzur Dersi'nde A'râf 7/177-178. âyetleri⁵⁵⁷ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı

⁵⁵⁵ Arşiv belgelerinde 1303 yılı mukarrir-muhatapların meclise gidiş-gelişlerini sağlayan kürekçilere ödenen masrafa dair bir belge tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu dersin Dolmabahçe Sarayı yahut deniz kenarındaki özel bir mekânda yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. BOA, ML.EEM., 90-59, (r.09-04-1303).

⁵⁵⁶ BOA, Y.,MTV., 18-18, (h.22-08-1302); Esâmi Defterleri, vr.82a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 463-464.

⁵⁵⁷ “سَاءَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ” “Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah kimi doğru yola erdirirse, işte doğru yolu bulan kimse odur. Kimi de saptırırsa, işte onlar zarara uğrayanların ta kendileridir.” (A'râf 7/177-178)

on üçüncü, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirden bulunduğu on ikinci derstir. Bu derse dair notlar, incelediğimiz belgenin 73a-74b numaralı varakları arasına kaydedilmiştir. Dersin kaydının öncesinde zahriye bilgisi olarak nitelendirebileceğimiz bölümde IX. ders olduğu kurşun kalemle sonradan belirtilmiştir. Ancak araştırmalarımız neticesinde bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmıştır.⁵⁵⁸ Bu dersin takrir metni, dua bölümü ve soru-cevap faslına dair veriler tespit edilebilmiştir. Kayıt formatı incelendiğinde Arapça ve Osmanlıcanın birlikte kullanıldığı bazı âyet ve hadis metinlerinin kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı görülmüştür.

1.2.2.3.11.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi siyâk-sibâk ilmi bağlamında sûrenin 176. âyetinden başlayarak takrirden bulunacağı 177-178. âyetlerin muhtevasına yönelik hazırlık yapmıştır. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili bölümler olduğu gibi alıntılanmıştır. Bu kısmın altına kısa dua cümleleri kaydedilmiştir. Âyetteki bazı kelimelerin tefsirine yönelik bilgiler verilerek takrire devam edilmiştir. Ardından *Tefsîr-i Kebîr*, *Rûhu'l-Beyân*, *Fethu'l-Mennân* ve *eş-Şifâ*⁵⁵⁹ eserlerinden iktibasta bulunulmuştur. Bu bölümün görseline aşağıda yer verilmiştir.

⁵⁵⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 72.

⁵⁵⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 72a-73b; Kâdî İyâz, **eş-Şifâ**, C. II, s. 28-29.

Resim 52. A'raf 7/177-78. âyetlerinin takrir bilgilerine dair görsel

1.2.2.3.11.2. Soru-Cevap Fash

A'raf 177-178. âyetleriyle ilgili Arapça kaydedilmiş dokuz soru ve bunlardan bazılarının da cevapları yer almaktadır. Müellifin önceki ders kayıtlarında kullandığı üsluptan hareketle bu bölümde yer alan soruların Huzur'da kendisine doğrudan yöneltildiği düşünülmektedir. Zira müellif "fein kîle ve ene ekûl" formatında soru cevap ifadeleri kullanmak yerine soru için "س" cevap içinse "ج" harfini tercih etmiştir. Dolayısıyla bu yıla ait ders defterlerinde yer alan soru cevaplar için muhtemel nitelemesi yapmak isabetli olmayabilir. Bunlardan birkaçının örneği:

-(س): قوله تعالى "ساء" الآية هل هو قبيح لعينه ام لغيره؟ (ج): لعينه وضعا.⁵⁶⁰

, (س): ما حكمه (ج): البطلان اي عدم المشروعية بأصله ووصفه.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ "Allah Teâlâ'nın ayetteki ساء ifadesi zatı itibariyle mi yoksa bir başka sebeple kabihdir. Cevap: Vaz'i olarak zatı itibariyle kabihdir."

⁵⁶¹ "Bunun hükmü nedir? Cevap: Bu Bel'am için misal verilmiştir. Bununla da Mekke'nin kafirleri kastedilmiştir."

- (س): المثل لا يضرب الا لواحد وهو بلعم فكيف قال ساء مثلا القوم الآية؟ (ج) وانه ضرب لبلعم الا انه اريد به كفار مكة كلهم.⁵⁶²
- (س): ان قوله اولئك اشارة الى الذات مع الوصف والضمير عبارة عن الذات فكيف يكون راجعا الى ما اريد باسم الإشارة؟⁵⁶³
- (ج) يجوز ان يراد به الذات مع الصفات بقرينة خارجية.⁵⁶⁴
- (س): نكتة تعريف المسند اليه بالإضمار غير النكتة لتعريف باسم الإشارة فكيف يجوز⁵⁶⁵ أن يراد هما في حالة واحدة معا؟⁵⁶⁶
- (ج) يجوز ايرادهما معا بملاحظة -
- (س): قوله تعالى "مثلا القوم" الآية لم يضرب المثل للقوم الذين كذبوا فكيف المعنى؟ (ج) المراد من المثل الصفة الغريبة بالاستعارة المصروفة.⁵⁶⁷
- (س): قوله تعالى "الخاسرون" معنى الخسران اضاءة رأس المال فكيف يصح المعنى الحقيقي؟⁵⁶⁸
- (ج) شبهوا بالتاجرين واثبت لهم الخاسران تخيلا او استعارة تمثيلية.⁵⁶⁹
- (س): قوله تعالى "ساء" يفيد التعجب و لم يذكر صيغته؟ (ج) ان التعجب مستفاد من المقام او مفهوم من فعل الذم اما بإشارته او بدلالته⁵⁷⁰
- (س): ان قيل ان التعجب انما هو المعنى الخفي سببه فلا يصح وصفه تعالى بالتعجب قلنا ان التعجب (ج) قلنا ان التعجب من الله يصرف الى المخاطب⁵⁷¹

⁵⁶² "Buradaki mesel sadece Belâm içindir. Öyleyse ayette nasıl 'kavmin ne kötü durumu' denilmiştir.

Cevap: "Bu Belam için misal verilmiştir. Bununla da Mekke'nin kafirleri kastedilmiştir."

⁵⁶³ "Bu Belam için misal verilmiştir. Bununla da Mekke'nin kafirleri kastedilmiştir." ifadesi vasıfla beraber zata işaretler. Zamirle sadece zâtan ibarettir. Bu durumda ism-i işaretle murâd edilen manaya nasıl raci olabilir?"

⁵⁶⁴ "Sıfatlarla beraber zâtın murâd edilmesi harici bir karine olduğunda caiz olur."

⁵⁶⁵ "Burada "ان يراد هما" ifadesinde rekaket olduğu görülmektedir. "أن" in hazfedilmesi nahiv kuralları açısından daha uygun gözükemektedir."

⁵⁶⁶ "Müşnedün ileyhın zamirle marife kılınmasındaki nükte ismi işaretle marife kılınmasındakinden farklıdır. Tek bir durumda her ikisinin birden ifade edilmesi/söylenilmesi nasıl mümkün olur?"

⁵⁶⁷ "Bununla ilginç sıfatların örnek verilmesi istiareyi masrahiyye iledir.) Meselden kasıt istiareyi tasrihiyye ile garip (ilgi çekici) bir sıfatın zikredilmesidir."

⁵⁶⁸ "Ayetteki 'hâsirûn' zarara uğrayanlar ifadesi sermayenin yok olup gitmesi anlamındadır. Öyleyse bunun manası nasıl hakiki olabilir."

⁵⁶⁹ "Tüccarlara benzetilmişler ve istiare-i tahyîliyye ya da temsiliyye yoluyla kendilerine hüsrân isbat edilmiştir/hüsrân vasfı verilmiştir."

⁵⁷⁰ "Allah Teâlâ'nın "ne kötü" lafzı taaccüb ifade eder. Ne var ki taaccüb sığası zikredilmemiştir. Taaccüb makamdan istifade iledir veya zem fiilinden anlaşılmaktadır. Bu ya onun işaretiyle veya delaletiyledir."

⁵⁷¹ "Denilirse ki; Taaccub sebebi gizli olan bir manadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın taaccub ile vasıflanması caiz olmaz. Deriz ki: Taaccub Allah için kullanıldığında bu muhataba hamledilir, onun vasfı olarak kabul edilir."

- فانه قيل ومن يضل فأولئك هم الضالون، قلنا: في الآية حذف التقابل أي من يهد الله فهو المهتدى وهو الراجح
ومن يضل فأولئك هم الضالون وهم الخاسرون⁵⁷²

Yukarıda örneklerini paylaştığımız bölümde müellife toplamda dokuz soru yöneltilmiş ve müellif tarafından cevaplandırılmıştır. Burada muhteva olarak âyetteki ifadelerin tefsirine yönelik nahiv ve belâgat ilimleri bağlamında açıklamalarda bulunulmuştur. Esâmi Defterleri’ne göre bu dersin takrir heyeti şöyledir: ⁵⁷³ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu İbrahim Nuri Efendi, İslimiye Halid Efendi, Uzuncaabad Hasköylü Selim Efendi, Gümülcineli Mahmud Celâleddin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Karahisarsahipli Muhammed Nedimi Efendi, Kütahyalı Hasan Tahsin Efendi, Berkofçalı Abdürrahim Hilmi Efendi, Ahıskalı Osman Efendi,⁵⁷⁴ Hâdimli Muhammed Ziyaeddin Efendi, Kangırlı Hasan Zühtü Efendi,⁵⁷⁵ Hoca Nasuh Efendizâde İbrahim Ethem Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi,⁵⁷⁶ Akhisar Geyveli Hacı Hafız İsmail Hakkı Efendi.

1.2.2.3.11.3. Dua Fash

Müellif bu bölümde yarım sayfa dua ifadesi kaydetmiştir. “Hasbunallâh” cümlesiyle başlanılan bölümde, ümmeti Muhammed ve padişaha dua edilmiştir. Bu faslın başlangıç ifadeleri şöyledir:

مالك ممالك العرب والعجم، ظل الله على كافة الأمم، خادم الحرمين الشريفين، خليفة رسول الثقلين، هو السلطان
ابن السلطان السلطان الغازي عبد الحميد خان، خلاصة صلاتين عالي عثمان، داما علي اريكتة ما دام الدوران،
ابن السلطان القاضي عبد الحميد خان ابن السلطان القاضي محمود خان.... في الآخرة والأولى، والصلاة والسلام

⁵⁷² “Zahiren ayetin şöyle olması beklenirdi: ... Allah kimi hidayete erdirirse o hidayettedir, kimi de saptırırsa o sapmıştır, denilirse Deriz ki: Ayette müteakbil ifadelerin hazfi söz konusudur. Yani ayetin hazifsiz hali şöyle olmaktadır: Allah kimi hidayete erdirirse o hidayettedir ve kurtulmuştur kimi de saptırırsa o dalalettedir ve hüsrana uğramıştır.”

⁵⁷³ Mardin, Karahisarsahipli Muhammed Nedimi ve Berkofçalı Abdürrahim Hilmi Efendilerin bu meclise katıldığını belirtmektedir. Ancak Esâmi Defterleri’nde bu iki zatın vefat ettiği belirtilmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 84a; Krş. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.470.

⁵⁷⁴ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.195-196.

⁵⁷⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 143.

⁵⁷⁶ Gümülcineli Hasan Fehmi Efendi’nin yerine ders takririnde bulunmuş, uzun yıllar Huzur Dersleri muhataplığı vazifesini ifâ etmiştir. Bkz. **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 908; Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 197-198.

على محمد المصطفى، وعلى اله مفاتيح اسرار العلى، اللهم اجعل رياض دولته العلياء بسحاب العواطف ممطورة؛
577”ورايات شوكته الغراء على رماح النصر منشورة

1.2.2.3.12. 1305/1888 Yılına Ait Ders (A‘râf 7/189-190. Âyetler)

Âsım Efendi’nin 1305/1888 yılı II. Huzur Dersi’nde ⁵⁷⁸ A‘râf 7/188-190. âyetleri⁵⁷⁹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi’nin mukarrir olarak katıldığı on dördüncü, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki on üçüncü derstir. Bu derse dair notlar, incelediğimiz belgenin 78a-79b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Evrakın 77 numaralı sayfasında zahriye bilgisi verilirken X. ders olduğu kurşun kalemle sonradan belirtilmiştir. Ancak bu bilginin doğru olmadığı tespit edilmiştir.⁵⁸⁰ Bu dersle ilgili kayıta takrir metni, dua bölümü ve soru-cevap faslına dair bilgilere yer verilmiştir. Dersin yazılış formatı incelendiğinde Arapça kaydedildiği, âyet ve hadis metinlerinin kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı bazı ifadelerin ve âyetlerin üzerinin kırmızı renk mürekkeple çizildiği saptanmıştır. Ayrıca bu yıl gerçekleştirilen Huzur Dersleri vesilesiyle mukarrirler birinci rütbeden “Mecîdi” ve ikinci rütbeden “Osmanlı nişanı” ile ödüllendirilmiştir. Muhataplar ise “Mecîdi nişanı”, dördüncü rütbeden “Osmanlı nişanı” ve muhtelif rütbelerle taltif edilmişlerdir.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Bu bölümün tercümesi şöyledir: “Arap ve acemin krallarının sahibi, bütün insanlık üzerine Allah’ın gölgesi, Haremeyni şerifeynin hâdimi, ins ve cinlerin rasûlünün hizmetkârı, Sultan oğlu Sultan, Allah’ım onun yüce devletinin bahçelerine lütf bulutlarından yağmurlar yağdır. Şevketinin parlak sancaklarını zafer mızrakları üzerinde dalgalandır.” Âsım Efendi, a.g.e., vr. 74a.

⁵⁷⁸ Başta Mardin’in eseri olmak üzere bazı kaynaklarda Âsım Efendi’nin 1305 yılı Huzur Dersleri’nde III. mecliste takirde bulunduğu belirtilmektedir. Ancak onun II. mecliste Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi’nin yerine takirde bulunduğu görülmektedir. Konuyla ilgili detaylı bilgi bu bölümde “Dua ve Soru-Cevap Faslı” alt başlığında değerlendirilecektir.

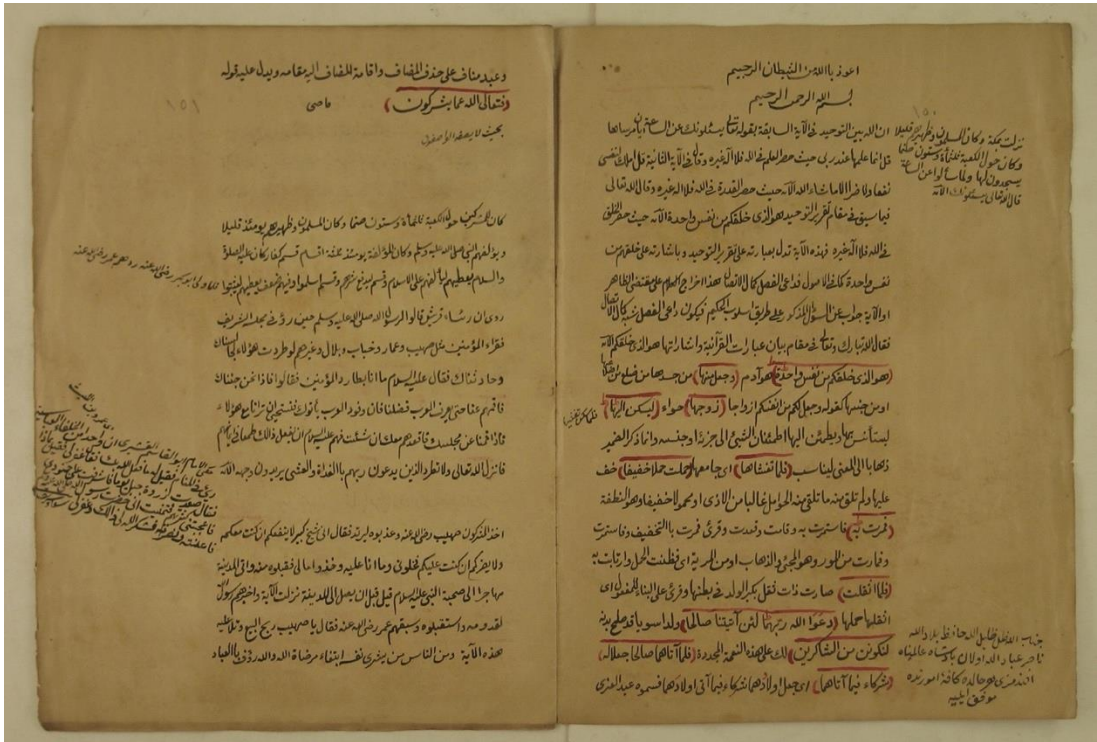
⁵⁷⁹ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ “رَبِّهْمَا لِئِنْ أَتَيْنَا صَالِحًا لَتَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتَيْتُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَيْتُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “O, sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rableri olan Allah’a şu sözlerle yakarırlar: ‘Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirken kesinlikle şükredenler olacağız.’ Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah’ın kendilerine verdiği şey(çocuk) hususunda Ona ortak koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.” (A‘râf 7/189-190)

⁵⁸⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 72.

⁵⁸¹ BOA, İ.DH., 1086-85175, (h.15-10-1305.)

1.2.2.3.12.1. Dersin Tahlili

A'râf 7/189-190. âyetlerin takrir edildiği bu derste müellif esbâb-ı nüzûl bilgisi vererek meseleyi siyâk-sibâk ilmi bağlamında önceki âyetlerle irtibatlandırarak yorumlamıştır. Metin içerisine dipnot benzeri harflerle işaretlemelerde bulunularak sayfa kenarlarındaki boşluklarda ek bilgilere yer verilmiştir. Müellif âyetin nazil olduğu ortamı betimleyici değerlendirmelerde bulunmuş, usûl ilminden de yararlanarak yorumlamıştır. Ardından *Envâru't-Tenzîl* eserinden ilgili bölüm alıntılanmıştır. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında Bakara 2/207. âyeti örnek verilerek açıklanmıştır. Ayrıca metnin kenarına Âsım Efendi'nin 1292/1875 yılında takirde bulunduğu derste Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* eserinden aktardığı bilgi bu defa Kuşeyrî'ye nisbet edilerek nakledilmiştir.⁵⁸² Âsım Efendi takirini şu ifadelerle tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh zill-i zâililillâh, hâfız-ı bilâdillâh, tâcir-i ibâdillâh olan padişah-ı âlemîn efendimizi herhâlde kâffe-i umûrunda muvaffak eyleye.*”⁵⁸³ Aşağıda bu takir kaydının bir görseline yer verilmiştir.

Resim 53. 1305 yılı Huzur Dersi takrir bölümüne ait görsel

⁵⁸² Rivayete dair bilgi için bkz. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ...*, C. II, s. 28-29.

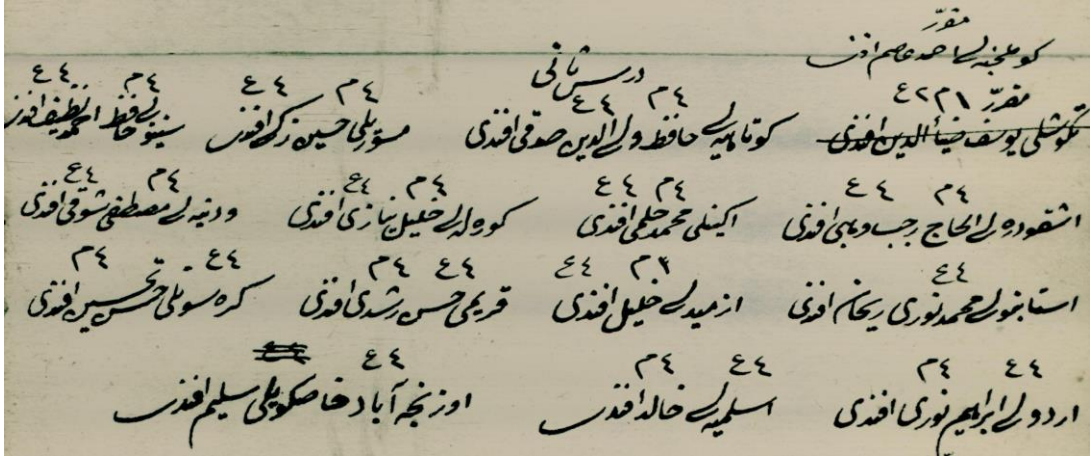
⁵⁸³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 78a-b.

1.2.2.3.12.2. Dua ve Soru Cevap Faslı

Âsım Efendi bir önceki Huzur Dersi'nin duâ kısmında uyguladığı gibi bu takrirde de cümleleri birbirinden ayırmak için kırmızı renkli bir belirteç kullanmıştır. Dua cümleleri ise bir önceki derstekine benzer ifadelerden oluşmaktadır. Bu derste yer alan heyete dair bilgilere ise Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılmıştır.⁵⁸⁴ Mardin'in verdiği bilgiye göre Âsım Efendi'nin o yıl III. Huzur Dersini takrir etmiştir. Ancak bu bilgi tutarlı gözükmemektedir. Zira 1305 yılı Huzur Dersleri'nin I. meclisinde Karînebâdi Ali Efendi takrirde bulunmak üzere görevlendirilmiş ama bu kişinin vefatı üzerine II. meclis mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi bir önceki ders için vazifelendirilmiştir. Dolayısıyla diğer mukarrirlerin katılacakları Huzur Dersleri ve müzakere heyeti değişmiştir. Normal şartlarda III. meclis için vazifelendirilen Âsım Efendi ise bir önceki meclise çekilerek Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin yerine takrirde bulunmuştur. Âsım Efendi'nin takrirde bulunacağı III. mecliste ise sonraki dersin mukarriri olarak planlanan Gelibolulu Hâfız Muhammed Âdil Efendi görevlendirilmiştir. Buna bağlı olarak Mardin'in eserinde aktardığı ilgili listenin de tashih edilmesi gerekmektedir. Derste hazır bulunan heyetin isimleri⁵⁸⁵ şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Kütahyalı Hâfız Veliyyüddin Sıtkı Efendi, Misurili Hüseyin Zeki Efendi, Sinoplu Hâfız Ahmed Nazif Efendi, İşkodralı Hacı Recep Vehbi Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, İslimiyeli Hâlid Efendi, Uzuncâabad Hasköylü Selim Efendi.

⁵⁸⁴ Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr:10045, vr. 85a.

⁵⁸⁵ Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr:10045, vr. 85a. Konuyla ilgili değerlendirmelerimize binâen, Mardin'in verdiği müzakere heyeti listesi sorunlu gözükmemektedir. İnceleme için bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 473-474.

Resim 54. 1305 yılı münazara heyetini gösterir belge

Dersin müzakere bölümüne dair bilgilerde müellif altı soru kaydetmiştir. Burada âyetteki bazı bölümlerin inşâi mi yoksa ihbâri mi olduğu, lafızların dizilimi bağlamında neden tek bir yaratmanın çoklu yaratmaktan öteye tehir edildiği sorgulanmıştır. Müellif bu soruyu Ebüssuûd Efendi'nin Nisâ sûresi tefsirinden iktibasla cevaplandırmıştır.⁵⁸⁶

1.2.2.3.13. 1306/1889 Yılına Ait Ders (A'râf 7/206. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1306/1889 yılı II. Huzur Dersi'nde A'râf sûresi 206. âyeti⁵⁸⁷ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı on beşinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirda bulunduğu on dördüncü derstir. Bu derse dair notlar, incelediğimiz belgenin 83a-84b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Dersin öncesinde zahriye bilgisi olarak nitelendirebileceğimiz bölümde XI. ders olduğu kurşun kalemle -sonradan- belirtilmiştir. Ancak tespitlerimize göre bu bilgi doğru değildir.

Bu yıla ait Huzur Dersi'nin içerik bilgisine sadece incelediğimiz evraklarda ulaşılmaktadır. Söz konusu envanterde takrir metni, dua bölümü ve soru-cevap fasılları yer almaktadır. Dersin yazılış formatı incelendiğinde âyet-hadislerin, alıntı yapılan

⁵⁸⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 79a.

⁵⁸⁷ "إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ", "Şüphesiz ki Rabbinin huzurunda bulunan melekler, asla büyüklenip ona ibadetten geri durmazlar. Onu dâimâ tesbih eder ve yalnız ona secde ederler." (A'râf 7/206)

kaynak ve ilim adamlarının isimlerinin üzeri kırmızı renk mürekkeple çizilerek belirginleştirilmiştir.

1.2.2.3.13.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi önceki âyetlerle takrir edeceği bölüm arasında siyâk-sibâk bağlantısı kurarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında girizgahta bulunmuştur. Ardından Beyzâvî tefsirinden 206. âyetle⁵⁸⁸ ilgili bölümü kaydederek bazı ifadeleri şerh etmiştir. Ondan alıntı yaptığını belirten Âsım Efendi, bu kısmı kırmızı mürekkeple parantez içine alıp üzerlerini yine kırmızı renkle çizerek belirginleştirmiştir.

Müellif bu takrird eûzü besmeleden sonra siyâk-sibâk ve usûl ilminden istifade ederek ilgili âyetleri yorumlamıştır. Bu bağlamda Sâdât-ı Kirâm'dan Cüneyd-i Bağdâdî (297/909)⁵⁸⁹ ve Serrâ, Bayazîd-i Bistâmî, Dâvud et-Tâî, Mâ'ruf-i Kerhî, Ebu Hanife ve Züfer'in⁵⁹⁰ zikirle, namazla ve de Kur'an tilâvetiyle gece gündüz meşgul oldukları zikredilmiştir.

Bir sonraki paragrafta Gazzâlî'nin *İhyâulûmiddîn* eserinden Serî es-Sakatî'nin (v.251/865)⁵⁹¹ : “*Ben yüzüm kararacak korkusuyla her gün defalarca yüzüme bakarım*” sözüne yer verilmiştir. Ayrıca müellif, *Dürrü'l-Muhtar* adlı eserden alıntılararak daha önceki takrirlerinde naklettiği Ebû Hanife'nin Kâbe'de iki rekât namaz kıldıktan sonra yaptığı duâya yer vermiştir. Bu kayıtla tekrar Hanefilik vurgusunun da yapıldığını görmekteyiz.⁵⁹² Takrir faslının son ifadelerinin ise Osmanlıca şu dua cümleleriyle tamamlandığı görülmektedir: “Cenâb-ı Allâh zill-i zâlîlillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibâdillâh olan şevketlü, kudretlü, mehâbetlü

⁵⁸⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a-b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. I, s. 591.

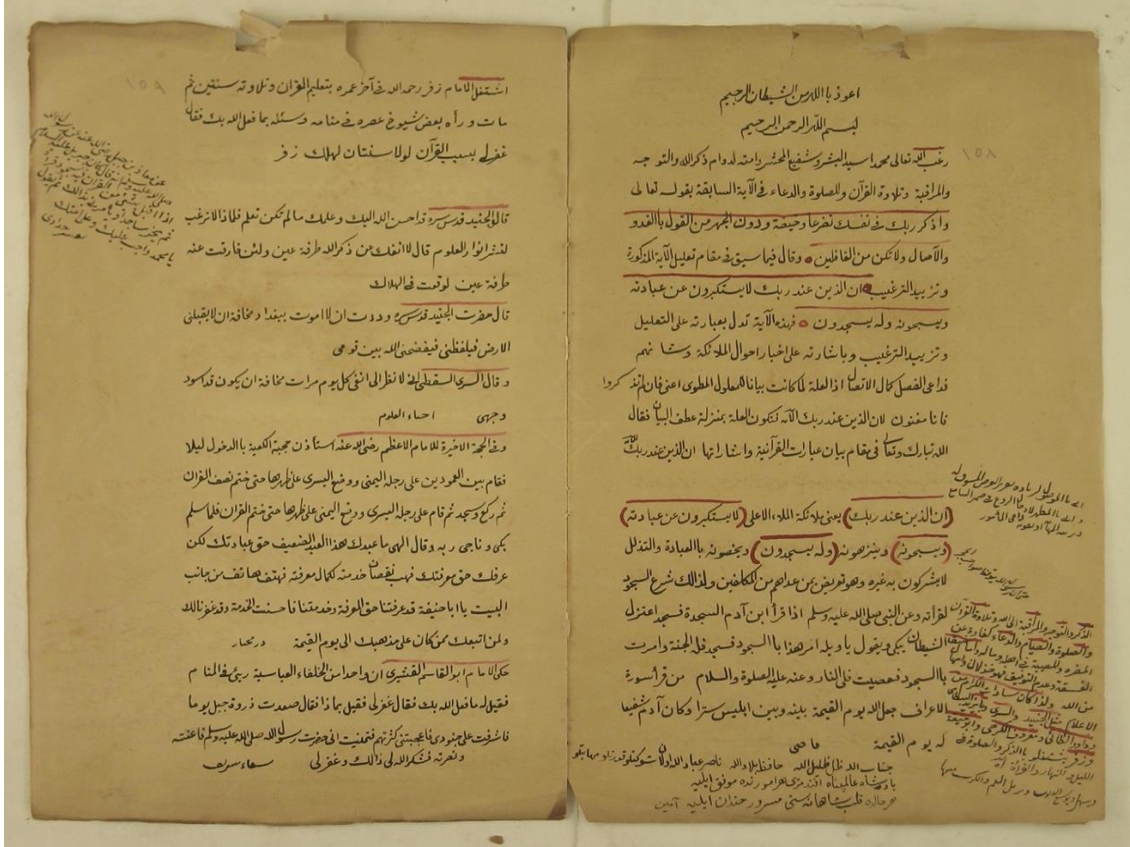
⁵⁸⁹ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi> (Çevrimiçi) 23.05.2021.

⁵⁹⁰ Murteza Bedir, “Züfer b. Hüzeyl” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zufer-b-huzeyl> (Çevrimiçi) 23.05.2021.

⁵⁹¹ Süleyman Uludağ, “Seri es-Sakatî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati> (Çevrimiçi) 23.05.2021.

⁵⁹² Konuyla ilgili daha fazla bilgi için “2.2.9. 1301/1884 Yılına Ait Ders (A'râf Sûresi, 144. Âyet)” başlığı altındaki değerlendirmelerimiz incelenebilir.

padişâh âlem-penâh efendimizi her umûrunda muvaffak eyleye. Her halde kalbi şâhânesini mesrûr-i handân eyleye, âmîn.”⁵⁹³

Resim 55. 1306 yılı Huzur Dersi takrir bölümüne ait görsel

1.2.2.3.13.2. Dua ve Soru-Cevap Faslı

Âsım Efendi bir önceki Huzur Dersi'nin dua kısmında uyguladığı şekilde bu takirde de Arapça kaydettiği dua cümlelerini birbirinden ayırmak için kırmızı renk mürekkeple işaretlemelerde bulunmuştur. Ayrıca bu ders kaydındaki dua ifadelerinin önceki derslerdeki dua bölümlerine benzediği tespit edilmiştir. Bu dersin icra heyetine dair bilgilere ise Esâmi Defterleri'nde ulaşılabilmektedir.⁵⁹⁴ Buna göre derste hazır bulunan muhataplar şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Işkodralı Recep Vehbi Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi,

⁵⁹³ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 83a-b.

⁵⁹⁴ Bkz. Meşihatı İslâmiyye Arşivi, nr: 10045, vr. 85a.

Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, İslimiyeli Halid Efendi,⁵⁹⁵ Uzuncaabad Hasköylü Selim Efendi, Gümülcineli Mahmud Celâleddin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Kütahyalı Hasan Tahsin Efendi.

Dersin müzakere bölümünde müellife yöneltilen soruların Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında Enbiyâ 21/20, Fâtır 35/1, Bakara 2/161. âyetlerinden yola çıkılarak cevaplandırıldığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Kâ'b el-Ahbâr'ın⁵⁹⁶ (v.32/652-53) bir sözüne yer verilerek lanet ve tesbih kavramları Kur'ânî bakış açısıyla yorumlanmıştır.⁵⁹⁷

1.2.2.3.14. 1307/1890 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/19. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1307/1890 yılı II. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/19. âyeti⁵⁹⁸ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı on altıncı, Padişah II. Abdülhamit huzurunda on beşinci takriridir. Bu derse dair notlar, 88a-89a numaralı varaklar arasına Arapça kaydedilmiştir. Dersin öncesinde XII. ders olduğu kurşun kalemle -sonradan- belirtilmiş ancak bu sıralama bilgisi doğru değildir.

Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metni, dua bölümü ve soru-cevap fasıllarına ait bilgilere ulaşılabilir. Dersin yazılış formatında kırmızı ve siyah renk mürekkep tercih edilmiştir.

1.2.2.3.14.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi dersine siyâk-sibâk bilgisi bağlamında bir önceki âyetle irtibat kurarak başlamıştır. Ayrıca Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında Enfâl 8/18. âyeti

⁵⁹⁵ Halid Efendi'nin ismi diğerlerinden farklı olarak yuvarlak içine alınmış ancak bir not düşülmemiştir. Dolayısıyla kendisinin bu meclise katılımı kesin olmayabilir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 10045, vr. 85a; Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 86a.

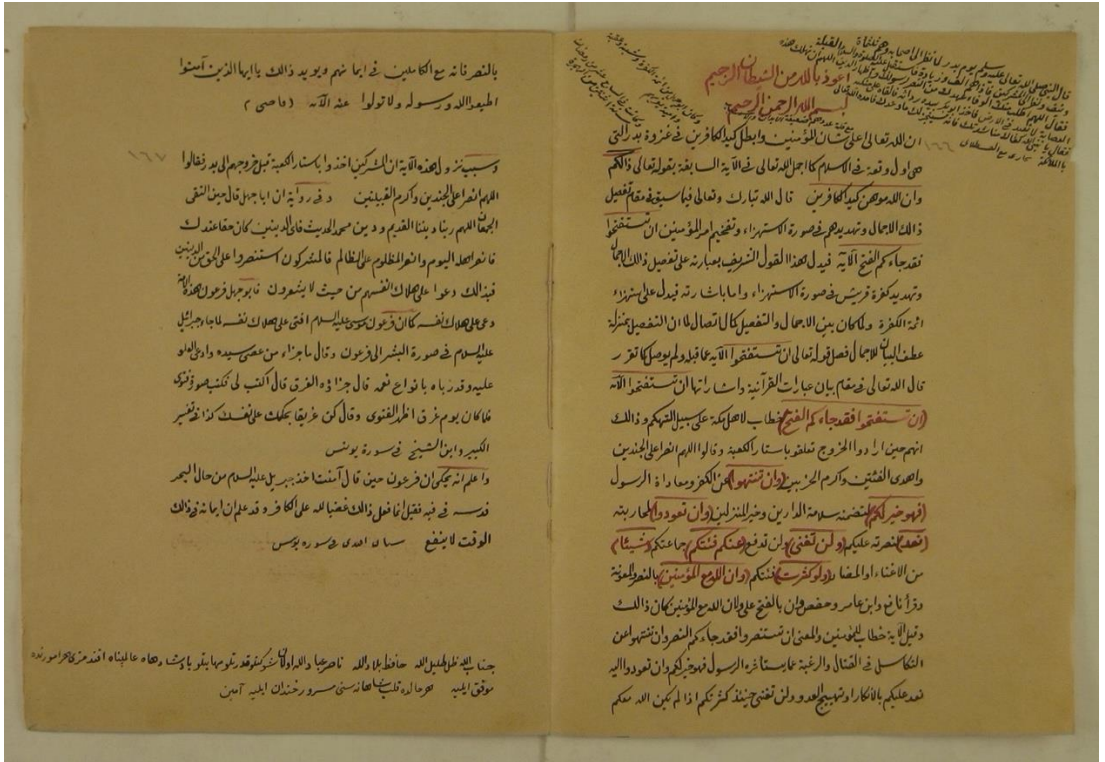
⁵⁹⁶ M. Yaşar Kandemir, “Kâ'b eh-Ahbâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-el-ahbar> (Çevrimiçi) 23.05.2021.

⁵⁹⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.** vr. 84a.

⁵⁹⁸ “وَإِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ”, “Eğer siz (Ey kâfirler! önce Kâbe'nin örtülerine yapışarak dua edip) zafer istiyordunuzsa, işte müminlerin zaferi ile Allah'ın hükmü size geldi. Eğer küfürden ve Peygambere düşmanlıktan vazgeçerseniz, hakkınızda daha hayırlı olur. Yok yine savaşa dönerseniz, biz de döneriz. Birliğiniz çok da olsa, size asla hiçbir fayda vermez. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.” (Enfâl 8/19)

örnek veren müellif, metnin sağ tarafına Kastallâni'nin (v.923/1517)⁵⁹⁹ Buhârî şerhinden, Bedir Savaşı'na dair bazı bilgileri kaydetmiştir. Ardından sûrenin on sekizinci âyetini yorumlayan müellif, müminler ile kafirlerin savaş haline dair değerlendirmelerle takririni yapacağı âyetin bağlamını irtibatlandırmıştır.

Âsım Efendi bu girizgahtan sonra âyetin tefsirini *Envârü't-Tenzîl* adlı eserden olduğu gibi alıntılamıştır. Daha sonra âyetin esbâb-ı nüzûlüne dair bilgi vermiştir. Burada Bedir Savaşı'nın gerekçeleri ve tarafların söylemleri belirtilmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in, "Ebu Cehil bu ümmetin Firavun'udur." sözü yorumlanmıştır. Âsım Efendi bu bilginin, *Tefsîr-i Kebîr ve İbnu's-Şeyh* eserlerindeki Yûnus Sûresi tefsirinde yer aldığını kaydetmiştir. Aynı sûre bağlamında Sinan Efendi'nin (v. 986/1578) *Haşiye alâ Envârî't-Tenzîl* eserinden bir bölüme de yer verilmiştir. Âsım Efendi takrir bölümünü bir önceki derste padişaha ithaf ettiği dua cümleleri ile tamamlamaktadır.⁶⁰⁰

Resim 56. 1307 yılı Enfâl 8/19. âyetin takririne dair görsel

⁵⁹⁹ Abdülkadir Şenel, "Kastallâni, Ahmed b. Muhammed", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed> (Çevrimiçi) 15.12.2020.

⁶⁰⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 88a-b.

1.2.2.3.14.2. Dua ve Soru-Cevap Faslı

Müellif benzer dua ifadelerini bu ders için de kaydetmiştir. Arapça yazılmış dua cümlelerini birbirinden ayırmak için kırmızı renk ile işaretlemeye bulunmuştur. Buradaki duaların ilgili evraktaki pek çok dua cümleleriyle büyük oranda benzeştiği saptanmıştır. Bu yıl icra olunan Huzur Dersi'nin soru-cevap faslının içeriğine dair bilgilere ise incelenen evrakta ulaşılamamıştır. Esâmi Defterleri'ne göre bu derse katılan ilim adamlarının isimleri⁶⁰¹ şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, İzmitli Halil Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, Uzuncaabad Hasköylü Selim Efendi, Gümülcineli Mahmud Celâleddin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Kütahyalı Hasan Tahsin Efendi, Zileli Mustafa Hicâbi Efendi (h.1256-1319),⁶⁰² Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi, Kangırlı Hasan Zühtü Efendi.

1.2.2.3.15. 1308/1891 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/31. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1308/1891 yılı I. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/31. âyeti⁶⁰³ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı on yedinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirda bulunduğu on altıncı derstir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 93a-94b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Dersin öncesinde zahriye bilgisi olarak nitelendirebileceğimiz bölümde XIII. ders olduğu kurşun kalemle sonradan belirtilmiştir. Ancak bu sıralama bilgisi doğru değildir.

Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metni, dua bölümü ve müzakereye katılan heyetin isimlerine ulaşılabilmektedir. Dersin yazılış formatı incelendiğinde âyetlerin ve bazı ifadelerin üzerinin kırmızı renk mürekkeple çizilerek belirginleştirildiği görülmektedir. Âsım Efendi Huzur Dersleri'nde ilk defa bu yıl birinci Huzur Dersi mukarriri olarak görevlendirilmiştir. Sonraki yıllarda katılacağı meclislerde de ilk

⁶⁰¹ Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 87a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 480.

⁶⁰² Bkz. **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 2461.

⁶⁰³ “وَإِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ”, “Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman: ‘İşittik işittik! Dilesek elbette biz de bunun gibi şeyler söyleyebiliriz. Çünkü bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değil!’ diye tepki gösterirler.” (Enfâl 8/31)

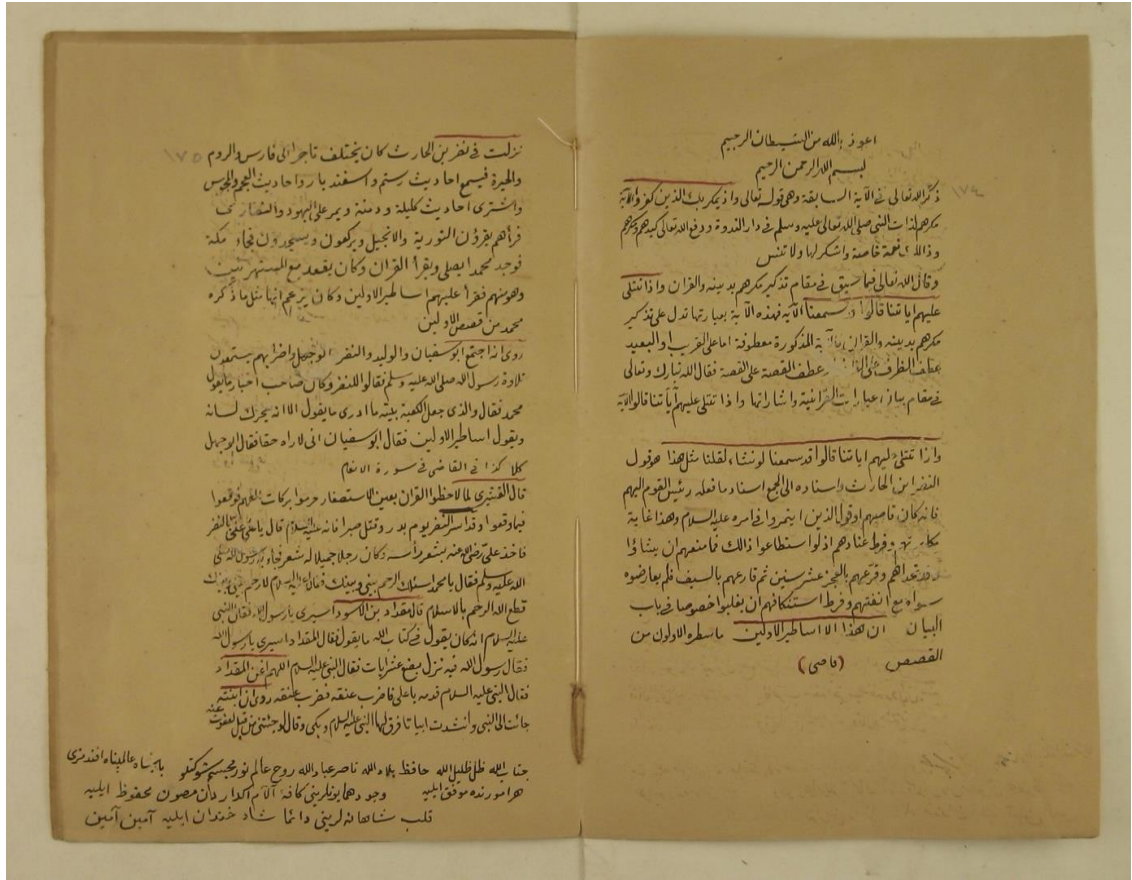
takriri gerçekleştirecektir. Müellif önceki âyetlerle takrir edeceği bölüm arasında siyâk-sibâk bağlantısı kurarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında girizgahta bulunmuştur. Ardından Beyzâvî tefsirinden 206. âyetle ilgili bölümü kaydederek bazı ifadeleri şerh etmiştir.

1.2.2.3.15.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi'nin takrirlerinde genellikle takip ettiği metodu bu derste de uyguladığı tespit edilmiştir. Siyâk-sibâk bilgisi bağlamında tefsirini yapacağı bölümle ilgili muhataplarına yönelik zihnî bir süreç hazırlamıştır. Takriri yapılacak âyetle ilgili Beyzâvî tefsirinden alıntı yapılmıştır. Âyetin esbâb-ı nüzûlüne dair bilgi veren müellif, Dâru'n-Nedve bağlamında tertip edilen tuzağı ve Hz. Peygamber'in buradaki insanlarla mücadelesini anlatmıştır. Konuyla ilgili Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* ve Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl* eserinden iktibasta bulunmuştur.⁶⁰⁴ Daha sonra Mekkeli müşriklerin Rasûlullah'ı Kur'ân-ı Kerîm okurken dinleyip Nadr İbn Haris'e Kur'ân hakkında soru sormaları anlatılmıştır. Nadr İbn Hâris'in isyankârlık ve azgınlığı örneklendirilerek Hz. Ali tarafından öldürülmesi hikâye edilmiştir. Müellif takririni padişah ve saltanatın bekasına yönelik dua ifadeleriyle tamamlamıştır.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a.

⁶⁰⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a-b.

Resim 57. Enfâl 8/31. âyetin takrir bölümüne dair görsel

1.2.2.3.15.2. Dua ve Soru-Cevap Faslı

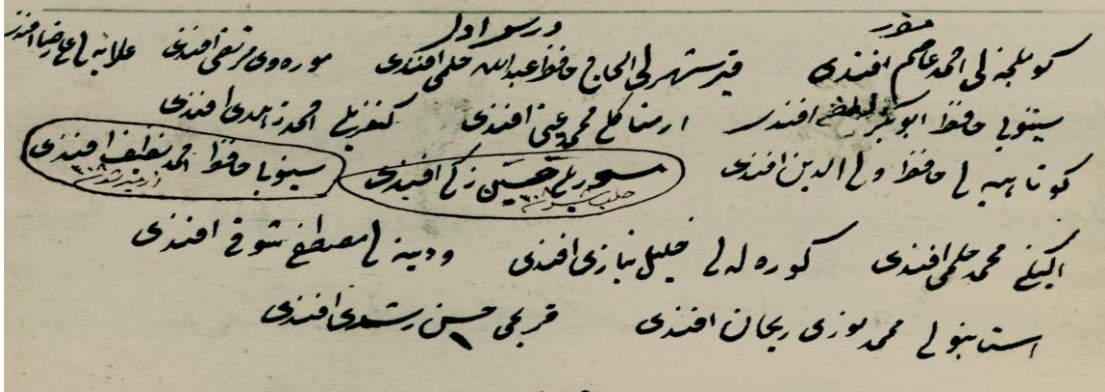
Âsım Efendi 1308 yılı I. Huzur Dersi'nin dua faslında Arapça ifadelerle on sekiz satır -yaklaşık bir sayfa- kayda yer vermiştir. Buradaki dua lafızları incelediğimiz belgedeki diğer dua bölümleriyle büyük oranda benzeşmektedir. Yine bu derste “Allahümme” lafızlarının üzeri kırmızı renkle çizilerek belirginleştirilmiştir. Bu dersin müzakere bölümüne dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Esâmi Defterleri'ne göre bu derse katılan heyetin isimleri şöyledir:⁶⁰⁶ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Kırşehirli Hacı Hafız Abdullah Hilmi Efendi, Morali Murtaza Efendi,⁶⁰⁷ Alâiyeli Ali Rıza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir

⁶⁰⁶ Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr. 88a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 483.

⁶⁰⁷ Bkz. Mardin, a.g.e., C. I, s. 521.

Lûtfî Efendi,⁶⁰⁸ Ermenekli Muhammed Aynî Efendi,⁶⁰⁹ Kangırlılı Ahmed Zühtü Efendi,⁶¹⁰ Kütahyalı Hâfız Veliyyüddin Efendi, Misurili Hüseyin Zeki Efendi,⁶¹¹ Sinoplu Hafız Ahmed Nazif Efendi,⁶¹² Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi.

Resim 58. 1308 yılı I. Huzur Dersi'ne katılan ilmi heyeti gösterir belge

1.2.2.3.16. 1309/1892 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/41. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1309/1892 yılı I. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/41. âyeti⁶¹³ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı on sekizinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda on yedinci takriridir. Derse dair notlar belgenin 99a-100b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Dersin öncesinde XIV. ders olduğu belirtilmiştir ancak tespitlerimize göre bu bilgi doğru değildir.

Bu dersin takrir metni, dua bölümü, ders davetiyesi ve müzakereye katılan heyetin isimleri hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Âyetler kırmızı renk mürekkeple

⁶⁰⁸ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi**, nr: 126; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 145.

⁶⁰⁹ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi**, nr: 508.

⁶¹⁰ “Hâmise-i Süleymaniye” rütbesine hâiz Kangırlılı Ahmed Efendi'nin bu meclise katılmadan vefat ettiğine dikkat çekilmiştir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 93a.

⁶¹¹ Misurili Hüseyin Efendi'nin Halep'e görevlendirilmesi sebebiyle bu derse katılamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 88a.

⁶¹² Sinoplu Hafız Ahmed Efendi'nin İzmir'e görevlendirilmesi sebebiyle bu derse katılamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, vr. 88a.

⁶¹³ “وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا “Şunu bilin ki, ganimet olarak aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, rasûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlar aittir. Eğer Allah'a ve iki ordunun karşılaştığı, hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız bunun böyle olduğunu kabul edin. Allah her şeye hakkıyla güç yetirendir.” (Enfâl 8/41)

kaydedilmiş ve parantez içine alınarak bazı ifadelerin üzeri yine kırmızı renk mürekkeple çizilerek belirginleştirilmiştir.

1.2.2.3.16.1. Dersin Tahlili ve Dua Fash

Âsım Efendi takrirden bulunacağı âyeti kırmızı renk mürekkeple kaydettikten sonra nüzûl sebebi, siyâk-sibâk ilmi bağlamında tefsir etmiştir. Özellikle ganimetler, Bedir Savaşı gibi konular etrafında değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca sayfa kenarlarına düzensiz olarak notlar kaydetmiştir. Burada Kastallânî'nin (v.923/1517) *Kitabu'l-Megâzi* bölümünden Hz. Peygamber'in katıldığı gazve ve seriyyelere dair bilgiler paylaşılmıştır. Ardından Bedir Savaşı'nın gerekçeleri ve Allah'ın meleklerle nasıl yardım ettiği detaylarıyla anlatılmıştır. Ayrıca Pezdevî'nin (v.482/1089) eserinden⁶¹⁴ Ebu Leheb'in azabının pazartesi gecesi hafifletildiğine dair rivayete yer verilmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanmıştır.⁶¹⁵ Takrir faslına dair kayıtların arasına bu derse ait bir davetiye'nin ilişitirildiği tespit edilmiştir. Bu davetiye sonradan dikilmek suretiyle eklenmiştir. Dolayısıyla yapılan iktibasın bir kısmı sonraki sayfaya kaymış gözükmektedir. Müellif takririni şu ifadelerle tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh, zill-i zalîlillâh, hâfiz-ı bilâdillâh olan, şevketlü, mehâbetlü, pâdişah-ı âlem penâh efendimizi sıhhat ve afiyette dâim eyleye, kalb-i şâhânelerini daimen ferâhnâk eyleye, ervâh-ı enbiyâ ve ervâh-ı evliyâ'yı kendine dâima muîn ve nâsir eyleye, amin.*”⁶¹⁶

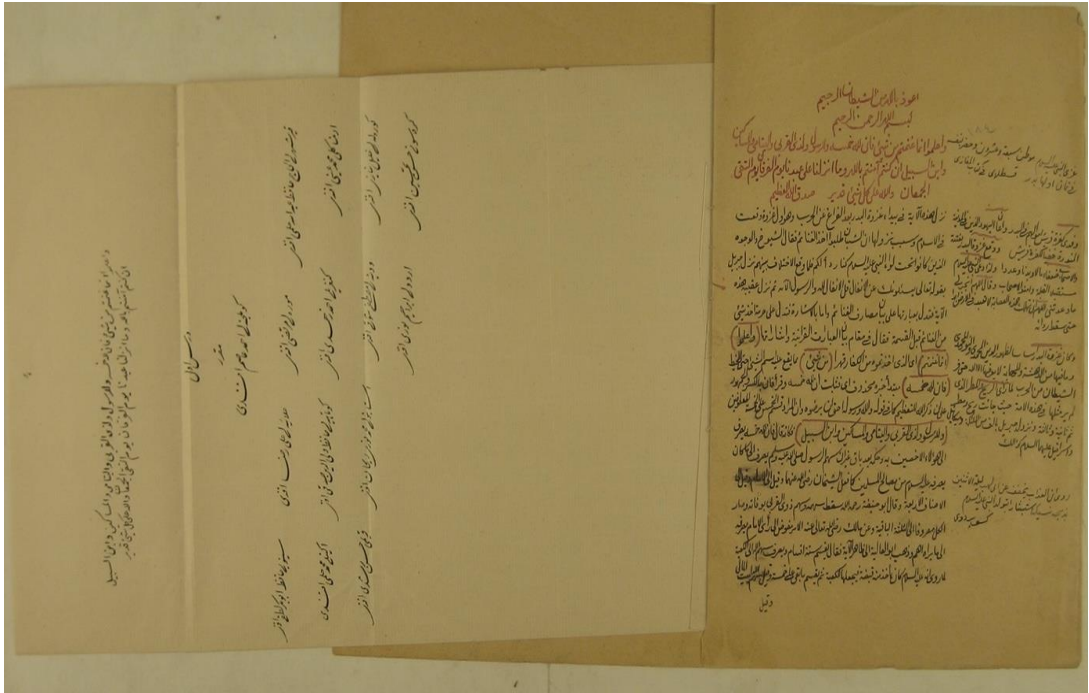
Âsım Efendi bu dersin sonunda takrir faslının devamında kaydettiği dua cümlelerinden farklı olarak on satır duâ cümlesi yazmıştır. Bu derste ki duâ ifadelerinin önceki derslerdekiyle büyük oranda benzeştiği tespit edilmiştir.⁶¹⁷ Bu bölüme aşağıdaki görselde yer verilmiştir.

⁶¹⁴ Ferhat Koca, Murteza Bedir, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamsiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-usr> (Çevrimiçi) 20.12.2020. Ayrıca müellif iktibasta bulunduğu kaynak için sadece “Keşf” ibaresini yazmıştır. Bu kaynak büyük ihtimalle müellife isnâd edilen ve yüz yirmi (120) cilt olduğu belirtilen **Keşfü'l-Estâr** adlı tefsirdir. Bkz. Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah (1067/1657), **Keşfü'z-Zunûn an Esami'l-Kütüb Ve'l-Fünûn**, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1360-1362/1941-1943, C. II, s. 1485.

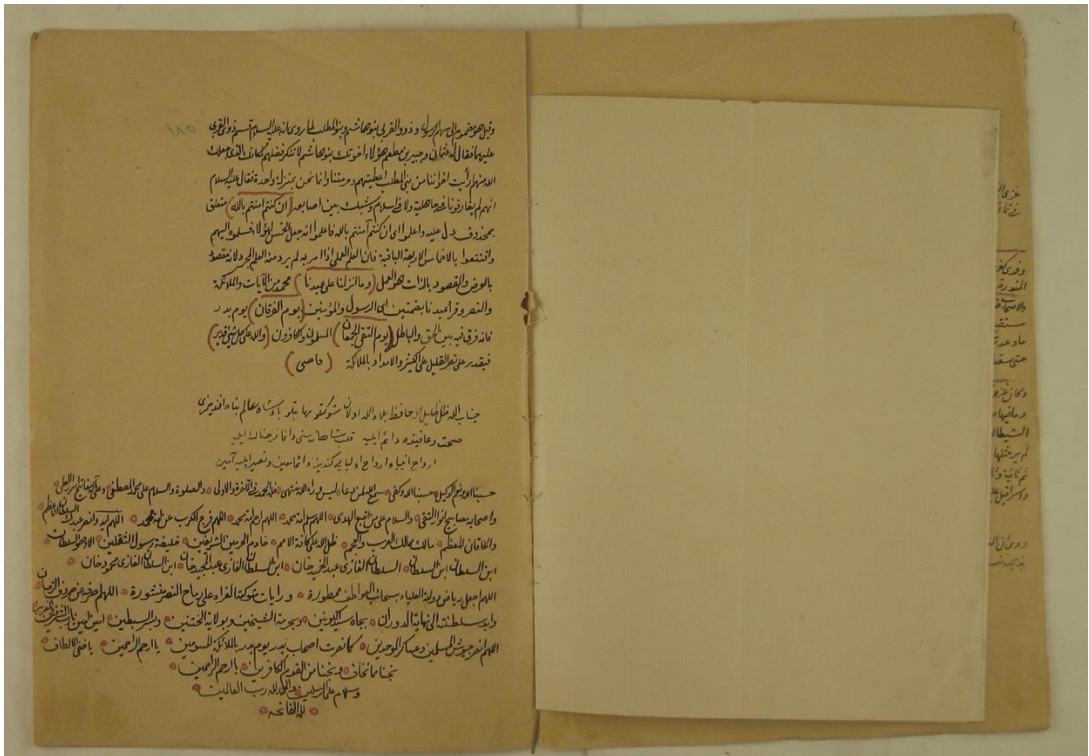
⁶¹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a-b; Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, C. II, s. 21-22.

⁶¹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99-a, 100-b.

⁶¹⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 100b.

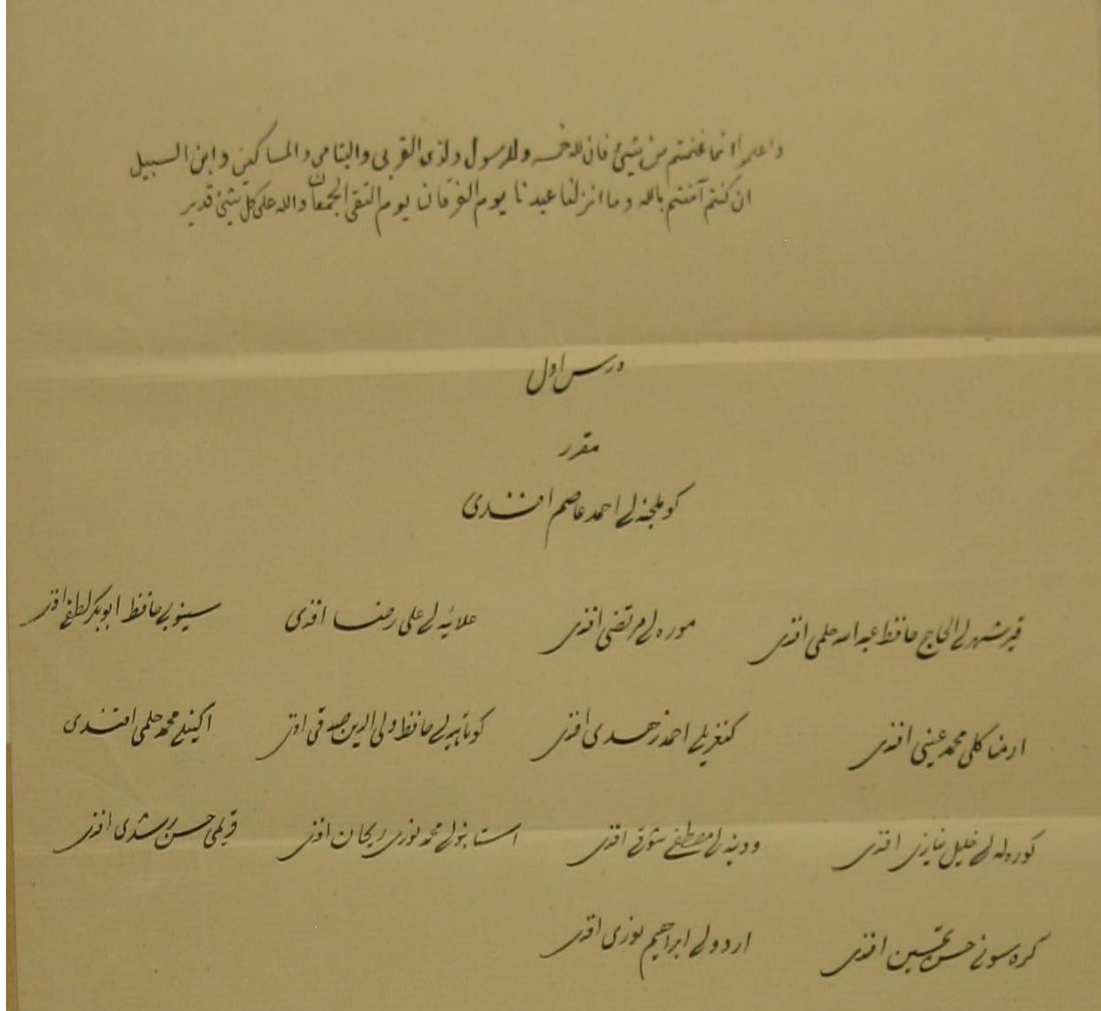
Resim 59. 1309 yılına ait ders kaydına eklenen davetiye metni

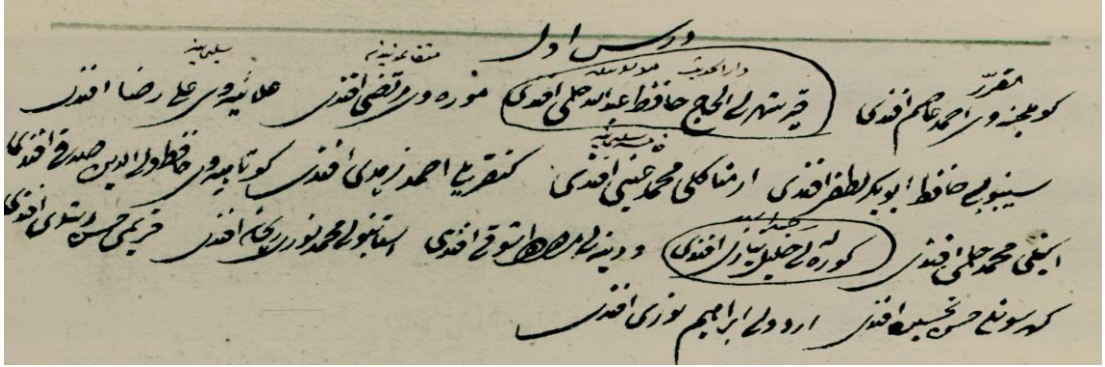
Resim 60. Enfâl 8/41. âyetin takriri ve duâ faslına ait görsel

1.2.2.3.16.2. Ders Davetiyesi ve Soru-Cevap

Âsım Efendi'ye ait İİH bölümünde yer alan defterler arasında kendisinin Huzur Dersleri'nde görevlendirildiğini gösterir beş adet davetiye metni bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 1309/1892 yılında Enfâl 8/41. âyetin takrir edileceği Huzur Dersi'nin davetiyesidir. Davetiye metninde yer alan isimler, Esâmi Defterleri, BOA ve Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinde verdiği liste ile karşılaştırıldığında dört kaynaktaki verilerin aynı olduğu gözükmemektedir. Bunun yanı sıra Esâmi Defterleri'nde yer alan isimlerden ikisinin adı daire içine alınarak haklarında ek bilgi verilmiştir.

Resim 61. Âsım Efendi'nin 1309/1892 yılı Enfâl 8/41. âyetinin takririne dair resmî davetiye

Resim 62. 1309 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir davetiye

Bu derste hazır olan muhatapların isimleri şöyledir:⁶¹⁸ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Kırşehirli Hacı Hafız Abdullah Hilmi Efendi, Morali Murtaza Efendi, Alâiyeli Ali Rıza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfî Efendi, Ermenekli Muhammed Aynî Efendi,⁶¹⁹ Kangırlı Ahmed Zühtü Efendi, Kütahyalı (Hâfız) Veliyyüddin Sıtkı Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Göreleli Halil Niyazi Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Efendi.

1.2.2.3.17. 1310/1893 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/52. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1310/1893 yılı I. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/52. âyeti⁶²⁰ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, müellifin mukarrir olarak katıldığı on dokuzuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurunda on sekizinci takriridir. Derse dair notlar incelediğimiz belgenin 103-115b numaralı varakları arasında Arapça kaydedilmiş ancak bazı sayfalar boş bırakılmıştır. Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metni, dua bölümü, müzakereye katılan heyetin isimlerinin tespiti ve Âsım Efendi'nin kaynaklarına dair bilgilere ulaşılmıştır. Bazı ifadeler kırmızı renk mürekkeple üzerleri çizilerek ve parantez içine alınarak belirginleştirilmiştir. Ayrıca Âsım Efendi bu dersin takriri bağlamında çok sayıda kaynaktan notlar kaydetmiştir.

⁶¹⁸ Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, s.88a; Âsım Efendi, İİH, nr: 1493, s.99a; **BOA**, Y.PRK.MŞ..., 3-62, (h. 128-08-1309), s. 3 (Bâb-ı Fetvâ, Dâire-i Meşihât-ı İslâmiyye imzalı); Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 486.

⁶¹⁹ Bkz., **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 508.

⁶²⁰ “كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ”, “Onların hâli tıpkı Firavun hânedânıyla öncekilerin hâli gibidir: Onlar da Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdi de Allah onları günahları yüzünden yakalayivermişti. Çünkü Allah çok kuvvetlidir, cezalandırması da pek şiddetlidir.” (Enfâl 8/52)

1.2.2.3.17.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi elli ikinci âyetin tefsirini yapmadan önce bağlamına dair bilgiler vermiş, sebeb-i nüzûlünü sorgulamış, bu âyetin Hz. Peygamber ve sahabe için ne anlama geldiğini açıklamıştır. Özellikle Kur’ân’ın indirildiği toplumun peygamberlik hakkında bilgileri olduğunu belirtmiştir. Ardından Beyzâvî’nin tefsirinden ilgili bölüm Arapça kaydedilerek metnin kenarındaki boşluklara konuyla ilgili bazı notlar alınmıştır. Müellifin bu takrir kaydında bazı ifadelerin üzerlerine Osmanlıca tercümelerini yazdığı tespit edilmiştir. Huzur Dersleri’nin takrir bölümlerinin II. Abdülhamit devrinde Osmanlı Türkçesi ile takdim edilmesine karar verildiği bilinmektedir. Muhtemeldir ki Âsım Efendi Arapça kaydettiği notları Huzur’da tercüme ederek takrir etmiştir. Sayfanın başına girizgâh sadedinde olduğunu düşündüğümüz şu ifadeler kaydedilmiştir: “*Cenâb-ı Vâhibu’l-atâyâ ve kâşifü’l-kürûb ve’l-belâya ve ġâfiru’z-zünûb ve’l-hatâya hazretleri.*” Ayrıca takrir metnindeki “لما بعث الله تعالى”⁶²¹ ifadesinin üzeri kırmızı renk mürekkeple çizilerek buraya “Cenâb-ı Vâhibu’l-âtâyâ” notu eklenmiştir. Bu notlandırma müellifin takririni Osmanlıca sunmaya yönelik olduğu izlenimi vermektedir.

Ayrıca müellif sayfa kenarına Râd, Hâkka, Enfâl ve Sâffât sûrelerine dair Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân* tefsirinden, Kâdî İyâz’ın *eş-Şifâ*, Beyzâvî’nin *Envâru’t-Tenzîl* eserinden alıntılarda bulunmuştur.⁶²² Yine burada Sinan Efendi ve Ebussuûd’un eserleri zikredilmeksizin onlardan iktibasla Yunûs sûresi tefsirinden bir bölüm alıntılanmıştır. Bu bölümde *Tefsîru Kebîr ve İbnü’ş-Şeyh*⁶²³ fi sûrati Yûnus notuyla konu bağlamında farklı bilgilere yer verildiği belirlenmiştir.⁶²⁴

Âsım Efendi âyetin tefsiriyle ilgili takririne şu ifadelerle devam etmektedir: غَضِبَ اللهُ الْاِمَامَ السَّالِفَةَ وَقَبِضَ ارواحهم بالغضب (منهم قوم نوح عليه السلام حيث اهلكهم بالطوفان), “(ومنهم قوم هود عليه السلام حيث بنى شداد بن عاد جنة واهلكهم الله تعالى بريح صرصر في ثمانية ايام قبل دخولها), (ومنهم قوم لوط عليه السلام حيث رفع جبريل بجناحه الى السماء فقلبهم), (ومنهم أصحاب الفيل

⁶²¹ “Allah Teâla gönderdiğinde”

⁶²² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 104a; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s.26.

⁶²³ Bu, Hacı Baba İbnü’ş-Şeyh İbrâhim et-Tosyavî’nin (v. 871/1466), **Haşiyetü alâ Envâri’t-tenzîl** isimli eser ve müellifi olduğu

⁶²⁴ Âsım Efendi bu bilgiyi aldığı kaynağı **Tefsîru Kebîr ve İbnü’ş-Şeyh** olarak belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.104b.

”حيث اهلكهم الله تعالى بطير ابابيل أي القوى بالضعيف) وأخذ قريش أموالهم فكانوا أغنيا به (Onlardan biri Nuh’un (a.s.) kavmidir ki onları tufan ile helak etmiştir. Biri de Hud’un (a.s.) kavmidir ki, Şeddad bin ‘Âd bir bahçe yapmıştır ve Allah Teâlâ onları sekiz gün içerisinde daha o bahçeye girmeden şiddetli (dehşetli) bir rüzgâr ile helak etmiştir. Biri de Lut’un (a.s.) kavmidir ki, Cebrail’in (a.s.) kanatlarıyla onları havaya kaldırmış ve ters çevirmiştir. Bir diğeri de Ashâb-ı Fîl’dir ki; Allah Teâlâ onları Ebâbîl kuşlarıyla helak etmiştir yani kuvvetliyi zayıfla. Kureyş de mallarını almış ve aldıkları ile zengin olmuşlardır.

Ardından takrirlerin sonunda yer alan şu dua cümleleriyle bu bölüm tamamlanmıştır: “*Cenâb-ı Allâh rûh-i âlem, nûr-i muhteşem, şevketlü efendimizin vücûd-ı hümayunlarını sıhhat ve afiyette daim eyleye, âmin, âmin.*”⁶²⁵

Müellifin 1310 yılında takrir ettiği Enfâl 8/52. âyetinin tefsiriyle ilgili başka kaynaklardan da iktibasta bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunlar kendi notuyla şöyledir: *Tefsîru Cemal*,⁶²⁶ *Tefsîru Ebi Hayyan*,⁶²⁷ *Tefsîru Esam*,⁶²⁸ *Tefsîru Dürri’l-Mensûr*,⁶²⁹ *Li Ebi’l-Bekâ*,⁶³⁰ *Rûhu’l-Beyân fî Tefsîri Sûreti’l-Hâkka ve’r-Râd*,⁶³¹ *Tefsîru İbn Kemal*,⁶³² *Tefsîru Tefsîru İbn Atıyye*,⁶³³ *İrabu’l-Kur’an li’bni Semîn*,⁶³⁴ *Mu’rabu’l-Kur’ân Li’bni Semîn*.⁶³⁵

⁶²⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a-b.

⁶²⁶ Bıçakçızâde Cemal Efendi, günümüze dört cildi ulaşmış toplamda on ciltlik Arapça olarak tahrir edilmiş tefsirin sahibidir. Hayatına dair detaylı bilgiye ulaşılammıştır. Eserin tek nüshası SYE Ktp. Fatih Kitaplığı’nda yer almaktadır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.106b.

⁶²⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 106b-107a.

⁶²⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 107a-108b; Eserin müellifi Ebu Bekr Abdurrahman b.Keysan el-Esam’dır. (v.200/816)

⁶²⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 108b.

⁶³⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 109a; Ebü’l-Bekâ el-Ukberî (v. 616), **et-Tibyan fî İ’rabi’l-Kur’ân** isimli eserin sahibidir. Âsım Efendi’nin alıntısı “**قول كذاب**” ifadesiyle başlamaktadır. Burada irab ve kıraat bahsine dair bilgi verilmiş, müellif tarafından kaynağı metinde aktarıldığı şekilde not edilmiştir.

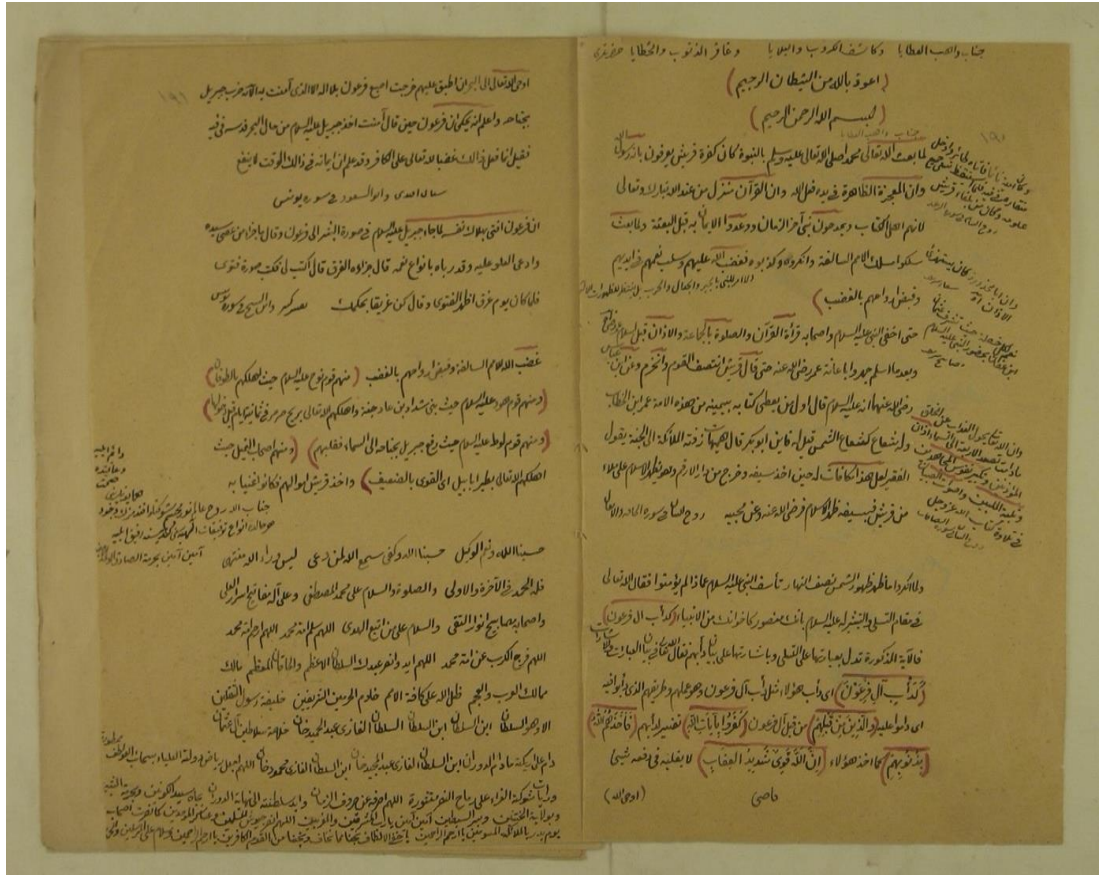
⁶³¹ Bu notlar diğerlerine göre daha düzensizdir. Sayfa yapıları ve imla hattına özen gösterilmeksizin kaydedildiği görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 112a-b.

⁶³² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 114a.

⁶³³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 114a-b.

⁶³⁴ Âl-i İmrân 3/11 âyetin irâb tahlillerine yer verilmiştir. Nitekim bu âyet, Enfâl 8/52.âyetin müşabihidir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 114b-115b.

⁶³⁵ Burada “**قوله كذاب آل**” ifadesi yazılmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 115b.

Resim 63. Enfâl 8/52. âyetin takririni gösterir görsel

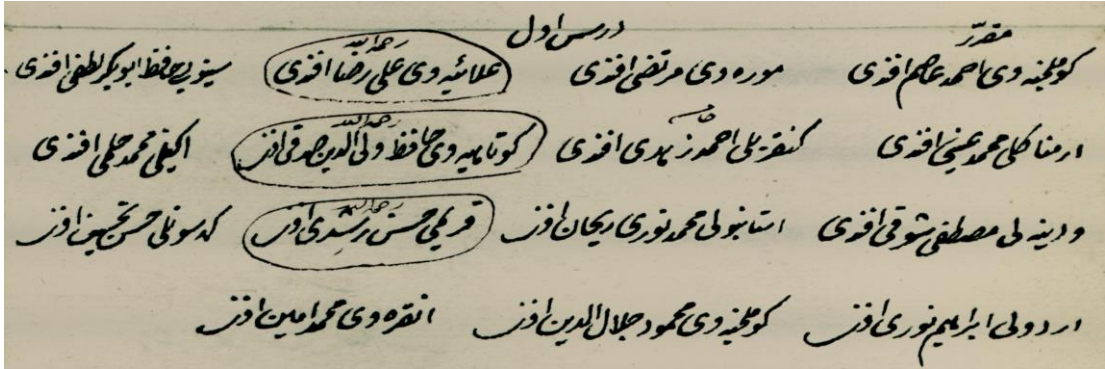
1.2.2.3.17.2. Dua ve Soru-Cevap Faslı

Âsım Efendi dua faslıyla ilgili takrir kısmının sonuna Arapça on bir satır kaydetmiştir. Bu dersteki dua ifadelerinin müellifin önceki takrirlerindeki dua lafızlarıyla büyük oranda benzeştiği görülmektedir. Diğer derslerin dua fasıllarında kırmızı renk mürekkep kullanılırken bu bölümde kullanılmamıştır. Bu dersin soru-cevap faslının içerik bilgisine ulaşılamamıştır. Derse katılan ilim adamlarına dair bilgilere ise Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Bu meclise katılması gereken muhataplardan üçünün Huzur Dersleri'ne katılmadan vefat ettikleri tespit edilmiştir. Bu heyetin isimleri şöyledir:⁶³⁶ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Morali Murtaza Efendi, Alâiyeli Ali Rıza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfî Efendi, Ermenekli Muhammed Aynî Efendi,⁶³⁷ Kangırlı Ahmed Zühtü Efendi, Kütahyalı

⁶³⁶ Mardin, a.g.e., C. I, s. 489-490.

⁶³⁷ Bkz., Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl, nr: 508.

Hafız Velîyüddin Sıtkı Efendi,⁶³⁸ Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Kırımlı Hasan Rüştü Efendi,⁶³⁹ Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, Gümülcineli Mahmud Celaledin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi.

Resim 64. 1310 yılı müzakere heyetini gösterir görsel⁶⁴⁰

Ayrıca incelediğimiz belgelerde Âsım Efendi'nin 1311/1894 yılına ait takririnin sadece müzakere heyetindeki isimlere ulaşılabilmiştir. Müellifin bu yıl Enfâl 8/70. âyeti takrir etme olasılığı yüksektir. Bu kanaate, literatürde görevli mukarrirler ve takrir notları karşılaştırılarak ulaşılmıştır. Ne var ki bir kanıta ulaşamadığı için bu konu müstakil bir başlıkta tahlil edilememiştir.

1.2.2.3.18. 1311/1894 Yılına Ait Ders (Enfâl 8/70.Âyet)

Âsım Efendi'nin 1311/1894 yılı I. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/70. âyeti⁶⁴¹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirminci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda takrirda bulunduğu on dokuzuncu derstir. Bu derse dair kayıtlar incelediğimiz belgenin 153a-b numaralı sayfalarına kaydedilmiştir. Bu dersin takrir ve dua faslı ile müzakere heyeti de tespit edilebilmiştir. Arapça kaydedilen derste

⁶³⁸ Sıtkı Efendi'nin ismi çembere alınarak üzerine "rahimehullah" notu düşülmüştür. Bkz. **Esami Defteri**, nr: 1045, vr. 90a.

⁶³⁹ Hasan Rüştü Efendi'nin ismi çembere alınarak üzerine "rahimehullah" ifadesi yazılmıştır. Bkz. **Esami Defteri**, nr: 1045, vr. 90a.

⁶⁴⁰ Bkz. **Esami Defteri**, nr: 1045, vr. 90a.

⁶⁴¹ "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنَّ يَعْلَمَ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ", "Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah, kalplerinizde (iman, ihlas, iyi niyet gibi) bir hayır (olduğunu) bilirse, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Enfâl 8/70)

âyet ve bazı ifadelerin kırmızı renk mürekkeple üzerlerinin çizildiği veya parantez içine alınarak belirginleştirildiği görülmektedir. Müellifin diğer kayıtlarından farklı olarak bu derste Beyzâvî tefsirinden bir alıntıya yer vermemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Âsım Efendi'nin ilgili bölümü farklı bir şekilde takrir ettiği düşünülebilir. Bu konuyu araştıran Recep Arpa, “Huzur Derslerinde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?”⁶⁴² başlıklı makalesinde Huzur Dersleri'nde Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* isimli eserinin takip edildiğini belirterek, derslerin bu nedenle ayrıntıya boğularak yavaş ilerlediği fikrini tartışmaktadır. Müellif Beyzâvî tefsirinden bu yıl bir alıntıda bulunmadığı için yazarın söz konusu değerlendirmeleri tekrar tetkik edilebilir.

1.2.2.3.18.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi âyetin nüzûl sebebine dair değerlendirmelerde bulunarak takririne başlamıştır. Burada Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın Bedir'de esir alınması ve buna bağlı olarak esir hukuku mütalaa edilmiştir. Müellifin Arapça devam ettiği takrir kayıtlarının tercümesi şöyledir: “*Bu âyet Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın yetmiş esir arasında bulunması üzerine nâzil olmuştur. Abbas'ın da aralarında bulunduğu esirler tutsak edilene kadar bu konuda bir âyet inmemiştir. Nebi (a.s.) ashabından bazılarıyla bu konuda istişare etti. Ardından esirlerin fidye vermeleri karşılığında serbest bırakılmasına karar verildi...*” Ayrıca bu âyetlerin ibâresinin insanları iman etmeye teşvik ettiği belirtilmiş ve peygamber için tebliğde bulunmanın dünya ve ahiret mükafatına işaret ettiğine dikkat çekilmiştir.⁶⁴³

Âsım Efendi takririne Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* eserinde yer verdiği İmam Kuşeyri'nin⁶⁴⁴ aktardığı bilgiyle devam etmektedir. Burada Amr bin Leys'in vefat eden Abbasi halifelerinden birini rüyasında görmesine dair kıssa anlatılmıştır. Müellif bu iktibas önceki yıllara ait ders defterlerinde de kaydetmişti.⁶⁴⁵ Ayrıca Hasan Basrî'nin “*Eğer benim müstecab olacak bir duam olsa bunu sultana tahsis ederdim. Zira onun hayrına olan âm-şâmildir. Gayrısı ise hususidir. Zira sultan Allah*

⁶⁴² Recep Arpa, “Huzur Dersleri'nde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?” s. 91-152.

⁶⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 153a.

⁶⁴⁴ Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin> (Çevrimiçi) 21.05.2021.

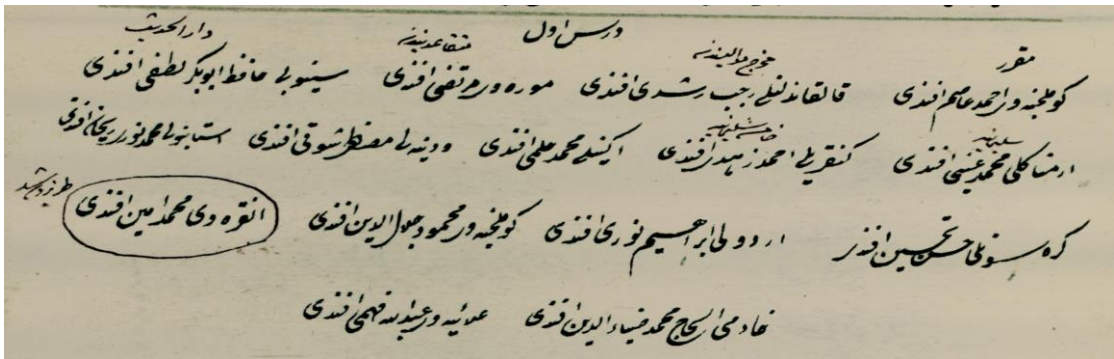
⁶⁴⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73b, 78b; Kâdî İyâz, *Şifâ...*, C. II, s. 28-29.

Rasûlünün halifesi, Allah'ın âlemdeki gölgesidir.” açıklamalarına yer vermiştir. Bu bilginin kaynağına dair “Hâdimi, Şerhu't-Tarikat” notu düşünülmüştür.

1.2.2.3.18.2. Dua ve Soru-Cevap Fashı

Âsım Efendi bu dersin dua faslına dair şu ifadeleri kaydetmiştir. “*Cenâb-ı Allâh zill-i zalillillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibâdillâh olan padişâh-ı âlem, nûr-i mücessem efendimizi envâi‘ tevfikât-ı ilâhiyyesine kendisine refik eyleye. Vücûd-ı hümâyûnlarını kâffe-i elem-i ekdêrdan masûn-u mahfûz eyleye. Amin bi hürmeti’s-sâdiki’l-vâdi’l-emin*”⁶⁴⁶

Derse katılan heyetin bilgisine Esâmi Defterleri’ndeki liste aracılığıyla ulaşılmıştır. Burada muhataplardan bazılarının rütbeleri yazılmış birinin ismi daire içine alınarak işaretlenmiştir. Müzakere heyetinin isimleri şöyledir:⁶⁴⁷ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Kalkandereli Receb Rüştü Efendi,⁶⁴⁸ Moralı Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfî Efendi, Ermenekli Muhammed Aynî Efendi,⁶⁴⁹ Kangırlılı Ahmed Zühtü Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu İbrahim Nuri Efendi, Gümülcineli Mahmud Celaleddin Efendi, Ankaralı Muhammed Emin Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi.

⁶⁴⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 153b.

⁶⁴⁷ Esami Defteri, nr: 1045, vr. 91a.

⁶⁴⁸ Kalkandereli Receb Rüştü Efendi muhatap olarak davet edildiği Huzur Dersi’nden bir süre önce 29 Şaban 1312’de vefat etmesi nedeniyle meclise katılamamıştır. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 90a.

⁶⁴⁹ Bkz., **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 508.

Resim 65. 1311/1894 yılı müzakere heyetini gösterir belge

1.2.2.3.19. 1312/1895 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/6. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1312/1895 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/6. âyeti⁶⁵⁰ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi birinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda yirminci takriridir. Derse dair notlar incelediğimiz belgenin 119a-b, 123a-127b, 133a-137b, 142a-143a, 145b-149a numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu dersin öncesinde XVI. ders olduğu kurşun kalemle sonradan belirtilmişse de tespitlerimize göre bu sıralama doğru değildir. Ayrıca müellif bu bölümde araştırma yaptığı kaynaklara dair bilgiler de vermiştir. Âyet ve bazı ifadelerin kırmızı renk mürekkeple üzerlerini çizerek veya parantez içine alarak belirginleştirmiştir.

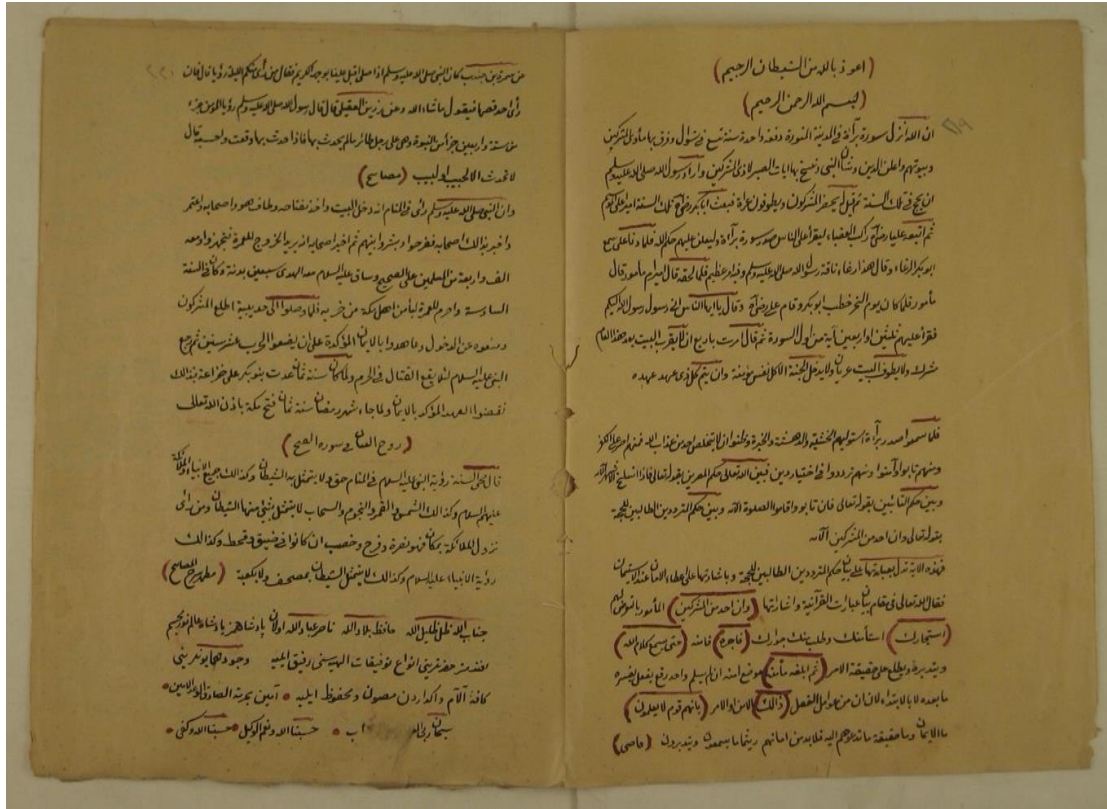
1.2.2.3.19.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi takririne sebebi nüzûl bilgisi vererek ve muhtevaya yönelik değerlendirmelerde bulunarak başlamıştır. Tevbe sûresinin nüzûl zamanı ve ortamına dair detayları da paylaşan müellifin beşinci âyeti siyâk-sibâk ilmi bağlamında değerlendirdiği ve sûredeki diğer âyetleri tevil etmeye çalıştığı belirlenmiştir. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili âyeti olduğu gibi alıntılaman Âsım Efendi, Gazzali'nin *İhyâulûmiddîn*, Ferrâ el-Begavî'nin (516/1122) *Mealimü't-Tenzil*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*, Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı eserlerinden konuyla ilgili doğrudan iktibasta bulunmuştur.⁶⁵¹ Müellif takririni şu ifadelerle tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh zill-i zâlilillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibâdillâh olan padişâh-ı âlem, nûr-i mücessem/muhteşem efendimiz hazretlerinin envâi‘ tevfkât-ı ilâhiyyesini refîk eyleye, vücûd-ı hümayunlarını sıhhat, kâffe-i âlâm ve ekdârdan masûn ve mahfûz eyleye, âmîn...*”⁶⁵²

⁶⁵⁰ “وَإِنْ أَخَذَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلَغَهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ”, “Eğer müşriklerden biri senden (kendilerine taarruz edilmesi konusunda) aman dilerse ona aman ver. Böylece o, Allah kelâmını dinlesin. Sonra onu emîn olduğu yere kadar (selâmetle) ulaştır. Çünkü onlar (hakikati) bilmeyen bir kavimdir. (Tevbe 9/6)

⁶⁵¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119a.

⁶⁵² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119b.

Resim 66. Tevbe 9/6. âyetin takrir metnine dair görsel

1.2.2.3.19.2. Dua ve Soru-Cevap Faslı

Âsım Efendi bu dersin dua faslına dair kısa bir kayda yer vermiştir. Kendisinin diğer Huzur Dersi takrirlerindeki dua fasılları dikkate alındığında bu dersteki dua cümlelerini tamamlamadığı yahut kaydın devamındaki sayfanın kayıp olduğu düşünülebilir. Bu yıla ait Huzur Dersi'nin sadece müzakere heyeti tespit edilebilmiştir. Bu isimler⁶⁵³ şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarir), Kalkandereli Recep Rüştü Efendi,⁶⁵⁴ Moralı Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfi Efendi, Ermenekli Muhammed Aynî Efendi,⁶⁵⁵ Giresunlu Hasan Tahsin Efendi, Ordulu el-Hâc İbrahim Nuri Efendi,⁶⁵⁶ Gümülcineli Mahmud Celâlettin Efendi, Gümülcineli el-

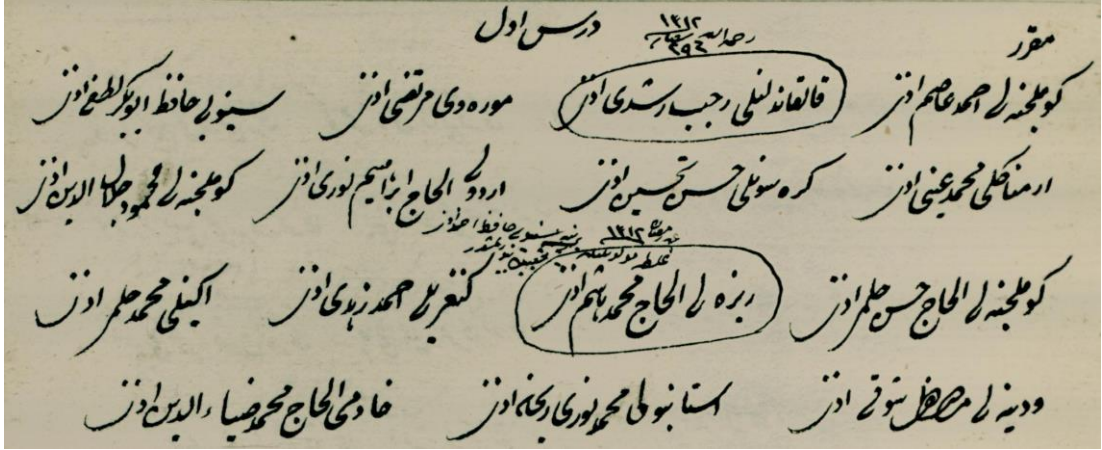
⁶⁵³ Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 90a; Mardin, a.g.e., C. I, s.496.

⁶⁵⁴ Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 90a.

⁶⁵⁵ Bkz. Meşihati İslâmiyye Sicilli Ahvâl, nr: 508.

⁶⁵⁶ Bkz. Meşihati İslâmiyye Sicilli Ahvâl, nr: 0124; Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 325.

Hâc Hasan Hilmi Efendi (1253-1321),⁶⁵⁷ Sinoplu Hafız Ahmed Efendi,⁶⁵⁸ Kangırılı Ahmed Zühtü Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi.

Resim 67. 1312 yılı müzakere heyetini gösterir belge

Müellifin bu yıl itibarıyla tefsirini yapacağı âyetlere dair muhtelif kaynaklardan fişleme usulüyle notlar kaydettiği dikkatimizi çekmiştir. Bu yıl için alıntı yaptığı kaynaklar ve ilgili bölümleri kısaca şöyledir: Ferrâ el-Begavî'nin (516/1122) *Mealimü't-Tenzil*; Gazzalî'nin *İhyâulûmiddîn*; Alâüddin Haskefî'nin (1088/1677) *Dürrü'l-Muhtar*; Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*; Hatîb et-Tebrîzî'nin (v. 741/1340), *Mişkâtü'l-Mesâbih*.

Âsım Efendi takririnde yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan Tevbe 9/6. âyete dair doğrudan iktibasta bulunmuştur. Aşağıda zikredilen kaynaklarda ise ilgili âyetin tefsir metinlerine dair bazı pasajlar kaydedilmiştir. Müellifin kaydettiği üslupla bu kaynak eserler kısaca şöyledir: *Tefsîru Hâzin*,⁶⁵⁹ *Tefsîru Medârik*,⁶⁶⁰ *Tefsîru't-*

⁶⁵⁷ Bkz. **Meşihatü İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 0125; Mardin'in verdiği bilgiye göre Gümölcinelî Hacı Hasan Hilmi Efendi, III. Huzur Dersi'ni Gelibolulu Muhammed Âdil Efendi'nin yerine takrir ederek Huzur Dersleri'ne bu yıl iki defa iştirak etmiştir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.114, 497.

⁶⁵⁸ Esâmi defterlerinde Sinoplu Hafız Ahmed Efendi'nin yerine Rizelî el-Hâc Muhammed Efendi'nin ismi yazılmış, 29 Şaban 1312 tarihinde "ğalat" notuyla hatalı kaydolduğu belirtilerek yerine Sinoplu Hafız Ahmed Efendi'nin ismi kaydedilmiştir. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 90a.

⁶⁵⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 123a; Bu, İbrâhim el-Bağdâdî Hâzin'in (v.741) **Lübabu't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzil** isimli eseridir.

⁶⁶⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 123b; Bu, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (v.710) **Medâriku't-Tenzil** isimli eseridir.

Tefsîr,⁶⁶¹ *Tefsîru 'l-Kurtubî*,⁶⁶² *Tefsîru Nîsâbûrî*,⁶⁶³ *Tefsîru 'l-Uyûn*,⁶⁶⁴ *Tefsîru Esam*,⁶⁶⁵ *Tefsîru İbn Urfe*,⁶⁶⁶ *Tefsîru Keşşaf*,⁶⁶⁷ *Haşiye-i Mestçizâde ale-l-Kâdi*,⁶⁶⁸ *Tefsîru Fethi 'l-Mennân*,⁶⁶⁹ *Tevîlâtü Ebî Mâtûrîdî*,⁶⁷⁰ *Ebû 'l-Leys*,⁶⁷¹ *Ebû Hayyan*,⁶⁷² *İbnu Kemâl*,⁶⁷³ *Keşfu 'l-Esrâr*,⁶⁷⁴ *Tefsîru Cemal Efendi*,⁶⁷⁵ *Dürrü 'l-Mensûr*.⁶⁷⁶

Ayrıca Âsım Efendi'nin kaydettiği notlar arasında isim ve kaynağını belirtmediği yine bu âyetle ilgili bir bölüm daha tespit edilmiştir.⁶⁷⁷ Buna göre Tevbe 9/6. âyetiyle ilgili on dört farklı kaynaktan iktibasta bulunulmuştur. Müellifin takrir metniyle fişlemede bulunduğu kaynaklar kıyaslandığında kendisinin Hatîb et-Tebrîzî'nin, *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* isimli eserlerinden doğrudan iktibasta bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre müellifin hazırlık mahiyetinde kaydettiğini düşündüğümüz bilgilerin takrir metnine yansımalarını tespit etmek mümkündür. Bu dersin soru-cevap faslına dair bilgilere ise ulaşılamamıştır.

⁶⁶¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 124a-b; Bu, Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (v.537) **et-Teysîr fi't-Tefsîr** isimli eseridir.

⁶⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 125a-126b; Bu, Kurtubî'nin (v.671) **el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur'ân** isimli eseridir.

⁶⁶³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 127a; Bu, Nîsâbûrî'nin (v.468) **el-Vâsıt li'l-Vâhidi** veya **Tefsîrü'l-Vecîz** isimli eseridir.

⁶⁶⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 127-b; Bu, Mâverî'nin (v.450) **en-Nüket ve'l-Uyûn** isimli eseridir.

⁶⁶⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 133a-b; Bu, Ebu Bekr el-Esam'ın (v.200) **Tefsîrü'l-Esam** isimli eseridir.

⁶⁶⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 133b-134a; Bu, İbn Ârefe Muhammed el-Vergami/Tunusî'nin (v.803) **Tefsîru İbn Ârefe** isimli eseridir.

⁶⁶⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 133b-134a; Bu, Zemahşerî'nin (v.538) **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl** isimli eseridir.

⁶⁶⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 33b-134a; Bu, Mestçizâde Abdullah Efendi'nin (v.1148/1735) eseridir.

⁶⁶⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 134a-137b.

⁶⁷⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 142a.

⁶⁷¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 145; Bu, Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.375) **Bahru'l-Ulum** isimli eseridir.

⁶⁷² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 145a-147a; Bu, Ebu Hayyan Endülüî'nin (v.745), **Bahru'l-Muhît** isimli eseridir.

⁶⁷³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 147a-147b; Bu İbn Kemâl'in (v.940/1534), **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm** isimli eseridir.

⁶⁷⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 147b-148a; Bu Reşîdüddîn Meybûdî'nin (v.520) **Keşfü'l-Esrâr...** isimli eseridir.

⁶⁷⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 148a-b.

⁶⁷⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 148b-149a.

⁶⁷⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 142b-143a.

1.2.2.3.20. 1313/1896 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/19. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1312/1895 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/19. âyeti⁶⁷⁸ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi ikinci, Padişah II. Abdülhamit huzurunda yirmi birinci takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 152a-b, 156a-176b numaralı varakları arasına kaydedilmiştir. Dersin sıralamasına dair verilen bilgide XVII. ders olduğu kurşun kalemle belirtilmiştir. Tespitlerimize göre bu bilgi doğru değildir. Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metni, dua bölümü ve müzakere heyetinin isimleri tespit edilebilmiştir. Dersin Arapça kaydedildiği âyet ve bazı ifadelerin kırmızı renk mürekkeple üzerlerinin çizildiği veya parantez içine alınarak belirginleştirildiği görülmektedir.

1.2.2.3.20.1. Güncelin İz düşümü

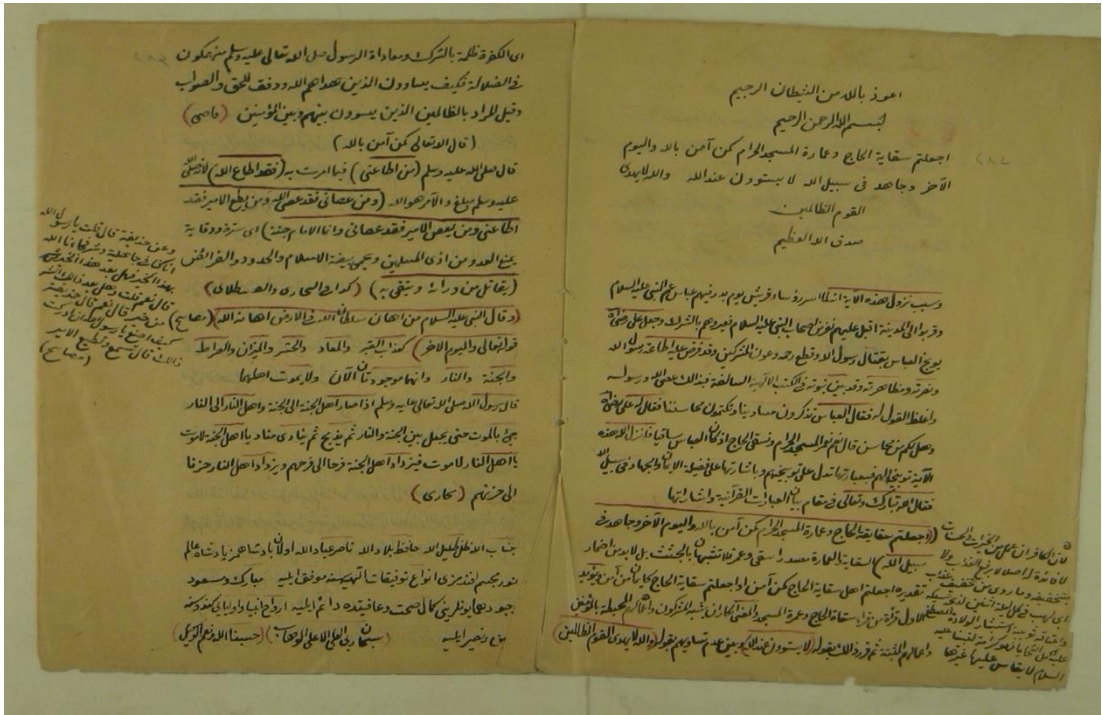
Huzur Dersleri'nde bir dönem Mushaf tertibine göre bir Kur'an tefsiri yapılma hassasiyeti gözetilse de ilgili âyetler takrir edilirken o günün sosyo-politik olaylarının Huzur Dersleri'nde doğrudan ya da dolaylı olarak gündeme getirildiği saptanmıştır. Bunun örneğini gün yüzüne çıkarılan ve bu bağlamda incelenen bazı Huzur Dersi metinlerinde görmekteyiz.⁶⁷⁹ Mesela bu yıla ait metinde güncelin sorunları, hadislerden ve İslâmi kaynaklardan örneklemelerde bulunularak takrir bağlamında analiz edilmiştir. Nitekim tarihler 1895/1312 yılını gösterdiğinde Osmanlı topraklarında Ermeni sorunu ve Bâbîâli isyanı gibi sosyal problemler ortaya çıkmıştır. Bu karışıklıklar doğal olarak padişahı ve yönetim erkini etkilemiştir. Müellif bu konuda devletin emîrine itaatın ne derece önemli olduğunu, başta hadisler ve İslam tarihinden temsili iktibaslarla dolaylı olarak gündeme getirmiştir. Ayrıca böyle durumlarda Âsım Efendi'nin dua lafızlarının da sosyal bağlama işaret edecek şekilde teşekkül ettiği dikkatimizi çeken bir başka husustur.

⁶⁷⁸ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zalim topluluğu doğru yola erdirmez.” (Tevbe 9/19)

⁶⁷⁹ Mesela, Kasım Hızlı tarafından yayımlanan makalede güncel eğitim sorunları değerlendirilmiştir. Bkz. “Reisü'l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid'e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 2018, C. IV, sy. 6, s. 37-56.

1.2.2.3.20.2. Dersin Tahlili

Âsım Efendi Tevbe 9/19. âyetin tefsirine dair sebebi nüzûl bilgisi vermektedir. Buna göre âyetin Kureyş'in ileri gelenlerinin Bedir günü esir düşmesiyle ilgili olduğu belirtilmiştir. Ardından müellif tarafından kaydedilen Beyzâvî tefsirindeki ilgili âyete dair bölüm şerh edilmiş, emîre itaat etmenin önemini belirten rivayet örneklerine yer verilmiştir. Burada güncelin sosyal-siyasal problemleri bağlamında zımnen değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sayfanın sol tarafında Huzeyfe'den (r.a.) bir rivayete yer verilmiştir. Burada emîre itaat etmenin önemi vurgulanmaktadır. Âsım Efendi bu bilgiyi “مصباح”, *Mesâbih* isimli kaynaktan naklettiğini belirtmektedir. Müellif âyetteki “يوم الآخر”, “ahiret gününden” kastedilenin kabir azabı, meâd, haşr, mîzan, sırat, cennet, nâr olduğunu belirtilmiştir.

Resim 68. 1313 yılı Tevbe 9/19.âyetinin takririne dair görsel

Müellifin bu derse dair bazı kaynaklardan notlar almıştır. Bunlar kendi kayıt üslubuyla şöyledir: *Tefsîru'l-Hâzin*,⁶⁸⁰ *Tefsîru'l-Medârik*,⁶⁸¹ *Tefsîru'l-Uyûn*,⁶⁸² *Tefsîru'l-Esam*,⁶⁸³ *Tefsîru'n-Nisâbüri*,⁶⁸⁴ *Tefsîru'l-Kurtûbi*,⁶⁸⁵ *Tefsîru't-Teysîr*,⁶⁸⁶ *Tefsîru Ebi'l-Leys*,⁶⁸⁷ *el-Keşşâf*,⁶⁸⁸ *Haşiyetu'l-Keşşâf*,⁶⁸⁹ *Îrâbu'l-Kur'ân Li Ebi'l-Bekâ*,⁶⁹⁰ *Tefsîru't-Tahkîk*,⁶⁹¹ *Tefsîru İbn Âdil*,⁶⁹² *Tefsîru Haddâdî*,⁶⁹³ *Tefsîru Beğavî*, *Meâlimu't-Tenzîl*,⁶⁹⁴ *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Şerafî'l-Elfâz Li 'bni Semîn*,⁶⁹⁵ *Tefsîru Cemâl Efendi*, *Bıçakçızâde*.⁶⁹⁶

1.2.2.3.20.3. Dua Faslı ve Soru-Cevap

Âsım Efendi dua faslına dair kısa bir kayıta yer vermiştir. Dua bölümü “سبحان ربي العلى الأعلى الوهاب, حسبنا الله و نعم الوكيل” ifadeleriyle başlamıştır.⁶⁹⁷ Bu yıla ait dersin soru-cevap faslının içeriğine dair bilgiye ulaşılamamış, sadece derse katılan müzakere heyetinin isimleri tespit edilebilmiştir. Bunlar şöyledir:⁶⁹⁸ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Moralı Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfî Efendi,

⁶⁸⁰ Âyetin tefsirine dair İbrâhim el-Bağdâdî Hâzin'in (v.741), *Lübabü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzil* eserinden yaklaşık üç sayfa iktibasta bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 156a-157a.

⁶⁸¹ Ahmed en-Nesefî'nin (v.701/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* isimli eserinden yaklaşık iki sayfa alıntıda bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 157b-158a.

⁶⁸² Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 158b.

⁶⁸³ Ebu Bekr Abdurrahman b. Keysan el-Esam (v.200/816); Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 159a-160a.

⁶⁸⁴ Nisâbüri'nin (v.468), *el-Vasıt li'l-Vâhidi* veya *Tefsîrü'l-Vecîz* eserinden alıntıda bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 160b-163b.

⁶⁸⁵ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 164a-165b.

⁶⁸⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 166a-167a.

⁶⁸⁷ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 167a.

⁶⁸⁸ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* tefsirinden kıraat bahislerine dair bölümün alıntılıandığı görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 170a.

⁶⁸⁹ Kutbuddîn Şirâzî'nin *el-Keşşâf* haşiyesinden nahiv meselelerine dair iktibasta bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 170a.

⁶⁹⁰ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 170b; Bu, Ebu'l-Bekâ'nın *Îrâbu'l-Kur'ân* isimli eseridir.

⁶⁹¹ Adûdiddîn el-Îcî'nin (v.756) *Tahkîku't-Tefsîr fî Teksîri't-Tenvîr* eserinden iktibasta bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 170b-171a.

⁶⁹² Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 171a-172b.

⁶⁹³ Ebû Bekir el-Haddâd'ın (800/1398) *Keşfü't-Tenzîl fî Tahkîki'l-Mebâhis Ve't-Te'vîl* eserinden ilgili âyete dair notlar alındığı görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 171a-172b.

⁶⁹⁴ Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl* eserinden bu âyete dair notlar alınmıştır. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 173b-174b.

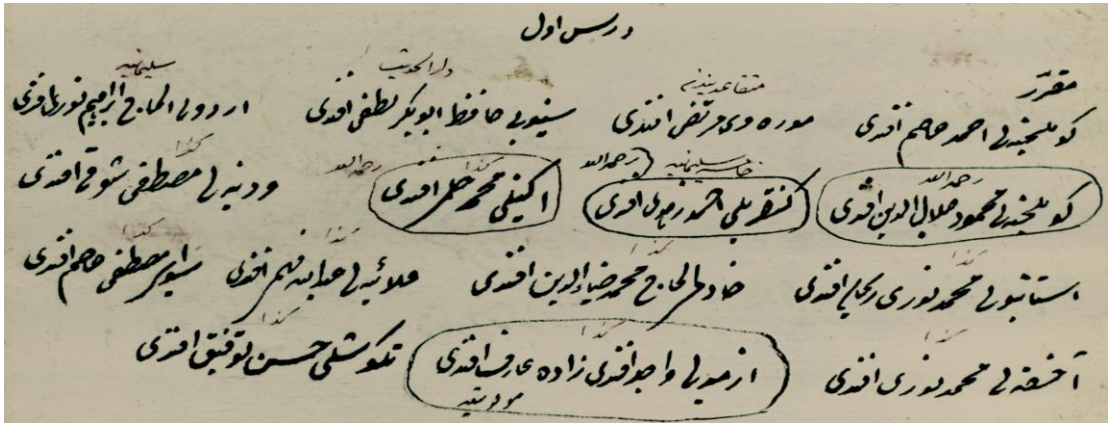
⁶⁹⁵ Semîn el-Halebî'nin (v.756), *ed-Dürü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* eserinden iktibasta bulunulmuştur. Ardından müellif şu açıklamalara yer vermiştir: “Bu tefsirin nâmı ‘Dürü'l-Masûn fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Meknûn’dur. Nûr-i Osmaniye de Beyazıt Kütüphanesinde, Kütüphane-i bâlâda ki nâmı altında.” yazılmıştır. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 174b-175a.

⁶⁹⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 175b-176a.

⁶⁹⁷ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 152b.

⁶⁹⁸ Mardin, *a.g.e.*, C. I, s. 499-500.

Ordulu İbrahim Nuri Efendi, Gümülcineli Mahmud Celaleddin Efendi,⁶⁹⁹ Kangırılı Ahmed Zühtü Efendi, Eğinli Muhammed Hilmi Efendi,⁷⁰⁰ Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Sivaslı Mustafa Âsım Efendi, Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi, İzmitli Vâcid Efendizâde Ârif Efendi, Tikveşli Hasan Tevfik Efendi.⁷⁰¹

Resim 69. 1313/1896 yılı müzakere heyetine dair görsel

1.2.2.3.21. 1314/1897 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/32-33. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1314/1897 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/32-33. âyetlerin⁷⁰² takrir edildiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi üçüncü, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi ikinci takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 154a-b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu dersin takrir metni, dua bölümü ve müzakere heyeti tespit edilmiştir. Kayıt formatı dikkate alındığında âyetlerin ve bazı ifadelerin kırmızı renk mürekkeple üzerlerinin çizildiği veya parantez içine alınarak belirginleştirildiği görülmektedir.

⁶⁹⁹ Esami Defterinde yer alan bilgiye göre Mahmud Celâleddin Efendi'nin ismi daire içine alınarak vefat ettiği belirtilmiştir. Buna göre kendisinin bu derse iştirak edemediği düşünülmektedir. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 93a.

⁷⁰⁰ “Rahimehullah” notuyla Eğinli Mahmud Efendi'nin vefat ettiği belirtilmiştir. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 93a.

⁷⁰¹ Bkz. Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl, nr: 3492.

⁷⁰² “يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ” هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ، “Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirlerin işine gelmesede Allah, nurunu tamamlayacaktır, O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.” (Tevbe 9/ 32-33)

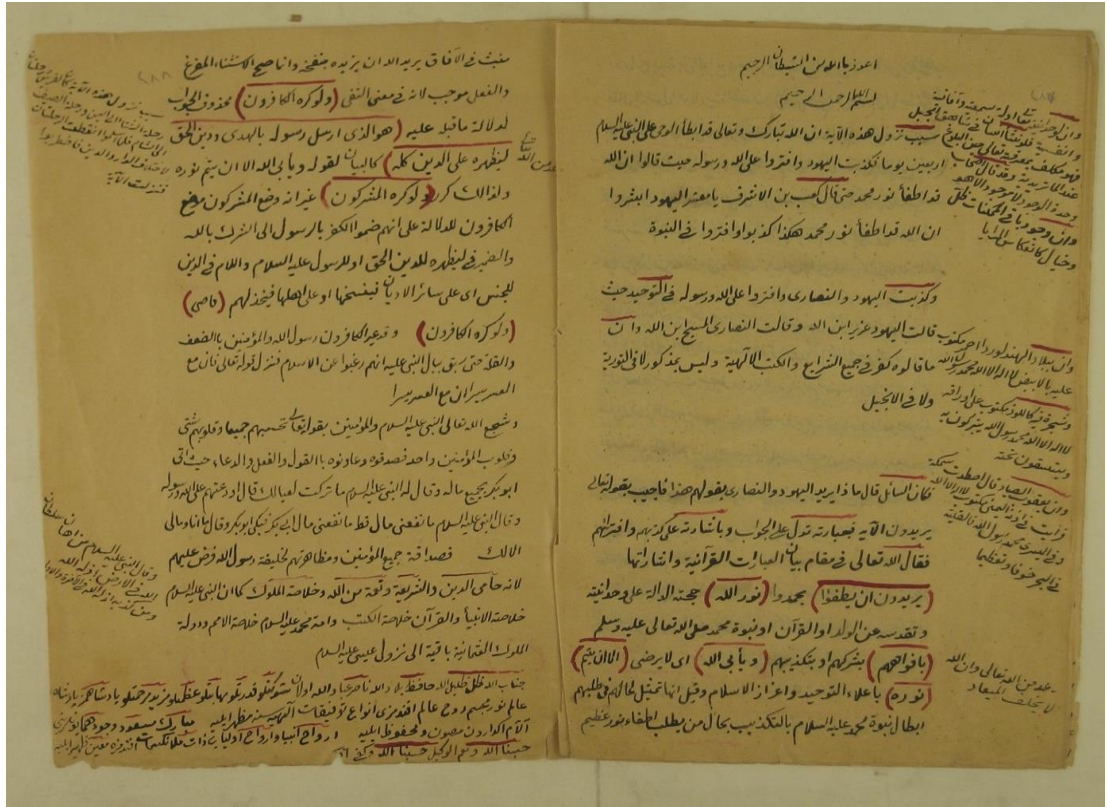
1.2.2.3.21.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi tahririne otuz ikinci âyete dair sebebi nüzûl bilgisi verip muhtevaya yönelik değerlendirmelerde bulunarak başlamıştır. Daha sonra Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanarak otuz üçüncü âyetin nüzûl sebebi açıklanmıştır. Siyâk-sibâk ilmi bağlamında âyetlerin indiğı ortamı tasvir eden müellif: *“Bu âyet Allah Teâlâ’nın peygamberine vahyi kırk gün süreyle durdurması üzerine Yahudilerin yalan söyleyerek Allah’a ve rasûlüne iftirada bulunması akabinde inmiştir.”* Ardından yine sebebi nüzûle dair: *“Yahudiler ve Hristiyanlar’ın Allah’a ve Rasûlüne tevhid hususunda iftirada bulunduğu”* belirtilmiştir. Metnin kenarına kaydedilen diğerk bilgilerde bilimsel/kevnî tefsir örneklerine yer verilmiştir.⁷⁰³

Ayrıca Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) bütün malını toplayıp Allah yolunda infak etmek üzere Hz. Peygamber’e getirdiğı örnek verilerek bütün müminlerin sadakati ve yardımlarının Allah Rasûlünün halifesi için olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun müminlere farz olduğuk belirtilmiştir. Sultanın dînin ve şeriatın hâmisi olup Allah’ın bir nimeti, şehirlerin hükümdarı olduğuk ifade edilmiştir. Nasıl ki Hz. Peygamber enbiyanın, Kur’ân kitapların, ümmeti Muhammed de milletlerin özü ise Osmanlı Devleti’nin hükümdarları da İsa (a.s.) inene kadar saltanatın ruhudur ifadelerine yer verilmiştir. Ardından önceki tahrir kayıtlarındaki benzer dua cümleleriyle dersin tamamlandığı tespit edilmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰³ Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154a-b; Ayrıca bkz. Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 49-50.

⁷⁰⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154b.

Resim 70. 1314/1897 yılı I. Huzur Dersi takrir ve dua metnine dair görsel

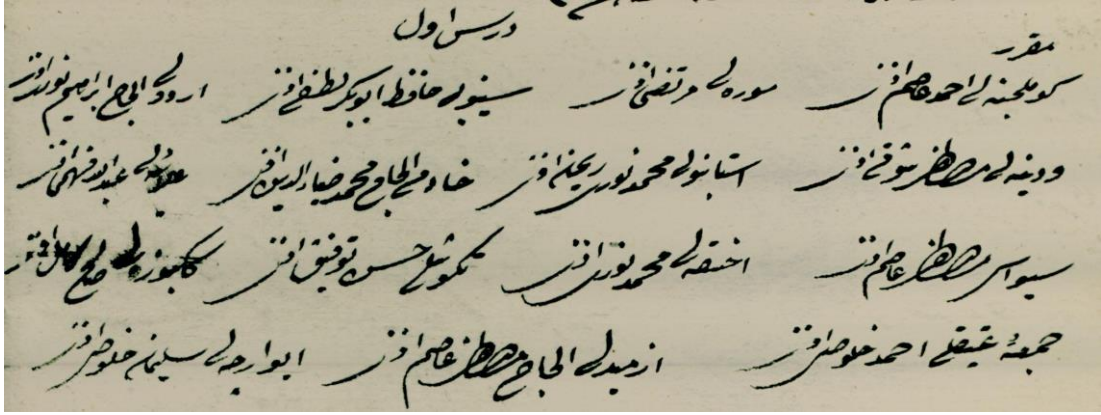
1.2.2.3.21.2. Dua Faslı ve Soru-Cevap

Bu dersin dua faslına dair bilgilere takrir metninin ardından iki cümleyle yer verilmiştir. Bu bölümün kısa ifadelerle tamamlanmış olması müellifin Huzur Dersleri'ndeki tecrübesine hamledilebilir. Muhtemeldir ki irticalen dua edilmiş yahut önceki yıllarda kaydedilen dua metnlerine müracaat edilmiştir. Dersin soru-cevap faslının içerik bilgisine ise ulaşılammıştır. Sadece müzakere heyeti tespit edilebilmiştir. Bu isimler şöyledir:⁷⁰⁵ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Morali Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfî Efendi, Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi,⁷⁰⁶ Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Sivasslı Mustafa Âsım Efendi, Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi, Tikveşli Hasan

⁷⁰⁵ Bkz. Esâmi Defterleri, s. 94a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 503.

⁷⁰⁶ Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 0124; Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, C. II, s. 217-218; Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 325.

Tevfik Efendi, Gebzeli Salih Kâmil Efendi, Cumaiaitlikli Ahmed Hulûsi Efendi, İzmitli Hacı Mustafa Âsım Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi.⁷⁰⁷

Resim 71. Tevbe 9/32-33. âyetlerin müzakere heyetine dair görsel

1.2.2.3.22. 1316/1899 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/55-57. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1316/1899 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/55-57. âyetleri⁷⁰⁸ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi beşinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi dördüncü takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 184a-b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu yılki dersin takrir metnine, dua bölümüne, müzakere heyetine ve müellifin kaynaklarına dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Bazı ifadelerin üzerleri kırmızı renk mürekkeple çizilmiştir. Bazı dua ifadelerinde ise Osmanlıca tercih edilmiştir. Ayrıca müellifin 1315/1898 yılında takrir ettiği Tevbe sûresi (?) âyetlerine dair herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

1.2.2.3.22.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi takririne istiâze-besmele ile başlayıp bunları kırmızı renk mürekkeple parantez içine almış ardından tefsirine başlamıştır. Elli beşinci âyete dair

⁷⁰⁷ Kütüb-i Diniye ve Şer'iyye Tetkik Heyeti Reisi'dir. Bkz. **Meşihatı İslâmiyye Sicilli Ahvâl**, nr: 0270.

⁷⁰⁸ “فَلَا تُغْنِيكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ وَ يَخْلِفُونَ” “Ey Resûlüm, sakın onların ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah, ancak onlar kâfir oldukları halde canlarının çıkmasını ve dünya hayatında bunlar sebebiyle kendilerine (münafıklara) azap etmesini diliyor. Sizden olduklarına dair kesin olarak Allah'a yemin de ederler. Halbuki onlar, sizden değildirler. Fakat onlar, kâfirlere yapılan muamelenin kendilerine de yapılmasından korkmakla, sırf görünüşte Müslüman olan bir kavimdirler. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalar, hemen koşup oraya sokulurlardı.” (Tevbe 9/55-57)

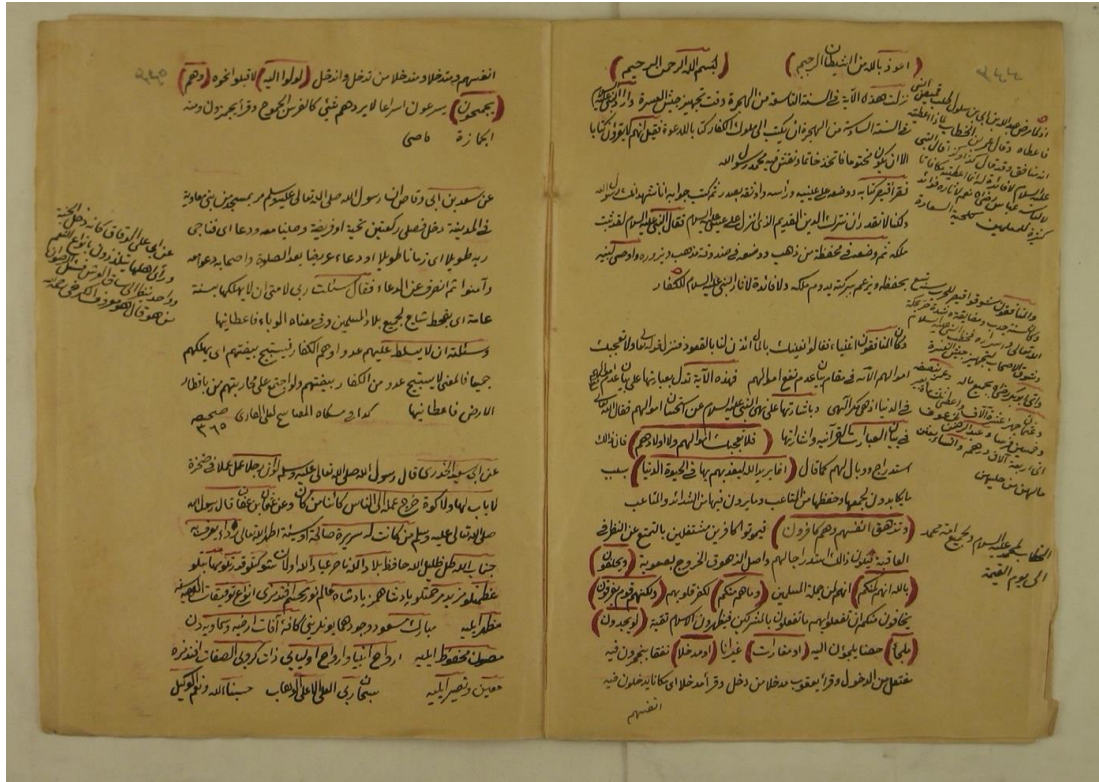
sebebi nüzûl bilgisi verilip muhtevaya yönelik değerlendirmelerde bulunularak siyâk-sibâk ilmi bağlamında âyetlerin indiği ortam tasvir edilmiştir. Tebûk seferine hazırlık sürecinde tasaddukta bulunan bazı isimler, Kayser'e gönderilen mektup ve Abdullah bin Übey bin Selûl hastalandığında Hz. Peygamber'den gömleğini istemesi tahlil edilmiştir. Münafıkların zenginlerinin para karşılığı savaştan muaf tutulma talebi ile sebebi nüzûl ve bağlam ilişkisi yorumlanmıştır. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili âyetlere dair bölüm alıntılanmıştır. Müellif, takririne Aliyyü'l Kârî'nin (v.1014/1605) *Mişkâtü'l-Mesâbih* eserinde yer verdiği rivayeti detaylı dipnot bilgisiyle paylaşarak devam etmektedir.⁷⁰⁹ Ayrıca metnin sol tarafında Ali ed-Dakkak'tan⁷¹⁰(405/105) bir nakle ve Ebû Saîd el-Hudrî'den⁷¹¹ (v.74/693) bir rivayete yer verilmektedir. Takrir müellifin şu dua ifadeleriyle tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh zill-i zalîlillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibadullâh olan, şevketlû, kudretlû, mehâbetlû, azametlû, mezîd-i merhametlû padişâhımız, padişâh-ı âlem, nûr-i mücessem efendimizi envâi ‘tevfikât-ı ilâhiyyesine mazhar eyleye. Mübârek mes‘ûd vücûd-ı hümayunlarını kâffe-i âfât-ı araziyye ve semâvâtdan masûn ve mahfûz eyleye. Ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ'yı zât-ı kurûbi's-sıfat efendimize mu‘în ve nasîr eyleye.*”⁷¹²

⁷⁰⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

⁷¹⁰ Recep Uslu, “Dekkâk, Ebû Ali”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dekkak-ebu-ali> (Çevrimiçi) 10.06.2021.

⁷¹¹ “Raşit Küçük, ‘Ebû Saîd el-Hudrî’, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-el-hudri> (Çevrimiçi) 17.01.2021.

⁷¹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184a-b.

Resim. 72 1316/1899 yılı Tevbe 9/55-57.âyetlerinin takrir metnini gösterir belge

1.2.2.3.22.2. Dua Faslı ve Soru-Cevap

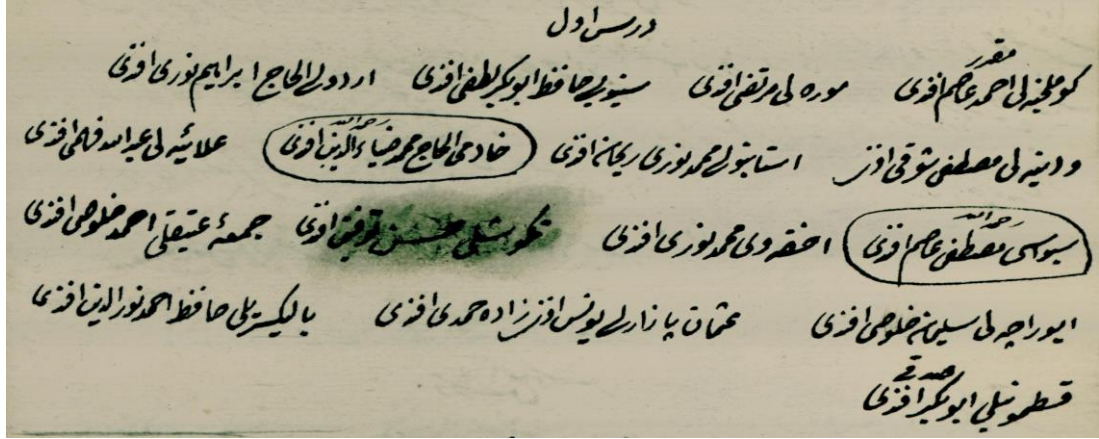
Âsım Efendi'nin 1316/1899 yılı I. Huzur Dersi'nin duâ faslına dair bilgiye takrir metninin ardından iki cümleyle yer vermiştir. Kısa ifadelerle dua bölümünün tamamlanmış olması müellifim Huzur Dersleri'ndeki tecrübesine hamledilebilir. Bu dersle ilgili kaydedilen dua cümleleri kısa da olsa şöyledir: “سبحان ربي العلى الاعلال”⁷¹³ “الوهاب, حسبن الله ونعم الوكيل”⁷¹⁴

Bu yılki dersin soru-cevap faslının içeriğine ulaşılammış sadece müzakere heyeti tespit edilebilmiştir. Buna göre takrir heyetinin isimleri şöyledir:⁷¹³ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Morali Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfi Efendi, Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi,⁷¹⁴ Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed

⁷¹³ Mardin, a.g.e., C. I, s.510.

⁷¹⁴ Mardin, a.g.e., C. II-III, s.325.

Ziyâeddin Efendi,⁷¹⁵ Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Sivaslı Mustafa Âsım Efendi,⁷¹⁶ Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi Tikveşli Hasan Tefvik Efendi, Cumaiaitlikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi.

Resim 73. 1316/1899 yılı, Tevbe 9/55-57.âyetlerinin takrir heyetini gösterir belge

1.2.2.3.23. 1317/1900 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/68-69. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1317/1900 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/68-69. âyetleri⁷¹⁷ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi altıncı, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi beşinci takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 185a-b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metnine, dua bölümüne ve müzakere

⁷¹⁵ Hâdimli Muhammed Ziyâ Efendi'nin ismi çember içine alınarak 'rahimehullah' ifadesi kaydedilmiştir. Kendisinin derse katılamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 96a.

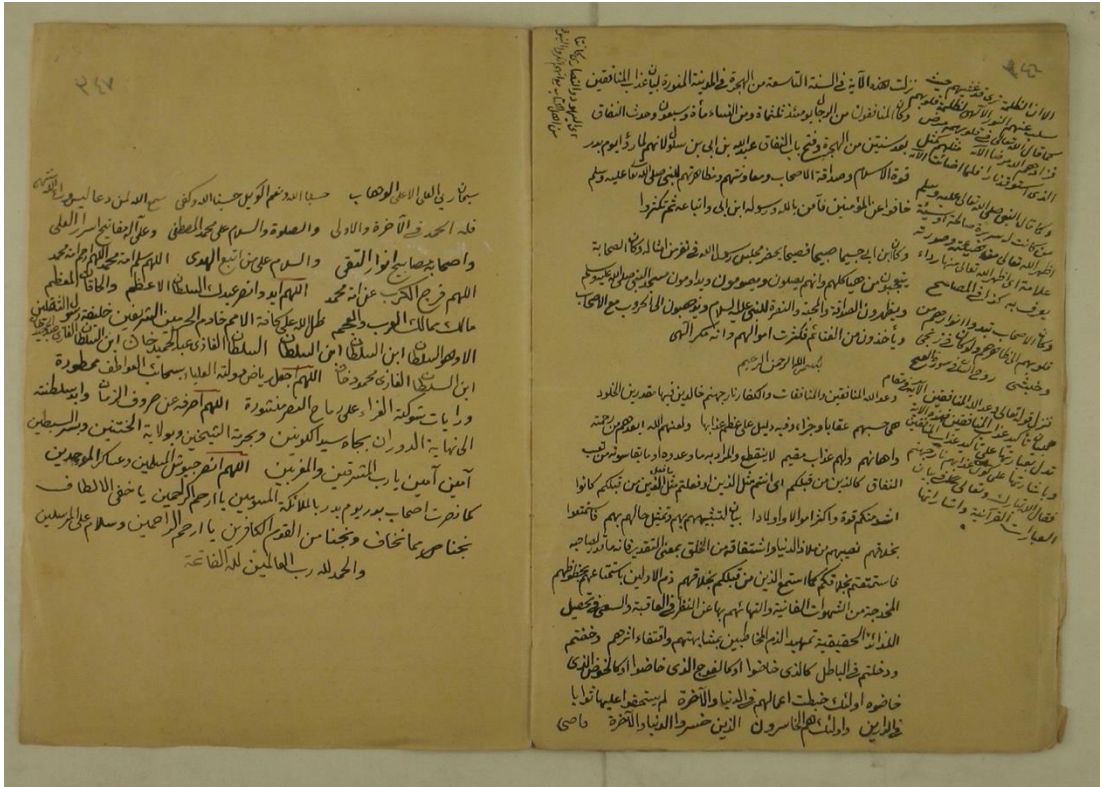
⁷¹⁶ Sivaslı Mustafa Âsım Efendi'nin ismi çember içine alınarak 'rahimehullah' ifadesi kaydedilmiştir. Kendisinin derse katılamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 1045, vr. 96a.

⁷¹⁷ وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَةُ اللَّهِ لِهَؤُلَاءِ مُقِيمٌ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالاً وَأَوْلَاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخُلُقِهِمْ فَأَسْتَمْتَعْتُمْ بِخُلُقِهِمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخُلُقِهِمْ وَخُصْنْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ, "Allah, erkeğiyle kadınıyla münafiklara ve açıktan inkârcılık yapanlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır. (Ey münafiklar! Sizin durumunuz da) sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü, malları ve evlatları daha çoktu. Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. İşte hem dünyada hem ahirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır, asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır." (Tevbe 9/68-69)

heyetinin isimlerine ulaşılabilmektedir. Bu dersin kaydedilme usulünde kırmızı renk mürekkep kullanılmamıştır.

1.2.2.3.23.1. Dersin Tahlili

Âsım Efendi 68-69. âyetlere dair esbâb-ı nüzûl bilgisi vermiş; münafıklığın ne zaman başladığı, münafıkların sayıları ve liderlerine dair açıklamalarda bulunarak Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bağlamında diğer sûre ve âyetlere dair incelemelerde bulunmuştur.⁷¹⁸ Bu derste *Mişkâtü'l-Mesâbih*, *Rûhu'l-Beyân*, *Envâru't-Tenzîl* adlı eserlerden alıntılarda bulunularak ilgili âyetler yorumlanmıştır.⁷¹⁹

Resim 74. 1317 yılı Tevbe 9/68-69. âyetlerin takrir metnine dair görsel

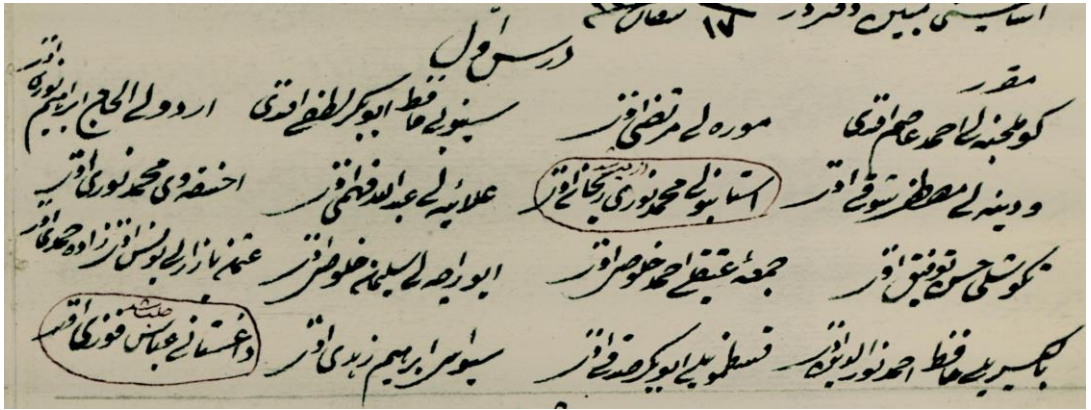
⁷¹⁸ Âsım Efendi bu ifadenin kenarına şu notu düşmüştür. “اي اليهود والنصارى كانتا من اهل الكتاب مع انهم انكروا.” “النبيوة” “Yani Yahûdiler ve Hristiyanlar o ikisi ehli kitap olmalarına rağmen nübüvveti inkâr ettiler.”

Bkz. Âsım Efendi, a.g.e., vr. 185a.

⁷¹⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 185a.

1.2.2.3.23.2. Dua Fash ve Soru-Cevap

Âsım Efendi'nin Tevbe 9/68-69. âyetleri takrir ettiği dersin sonunda yaptığı dua faslının on dört satır olduğu ve Arapça ifadelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Buradaki dua ifadeleri önceki takrirlerde kaydedilen lafızlara benzemektedir. Bu dersin soru-cevap faslının içerik bilgisine dair bilgiye ise ulaşılamamıştır. Ancak takrir heyetinin isimleri Esâmi Defterleri'nde tespit edilebilmiştir. Bunlar şöyledir:⁷²⁰ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Morali Murtaza Efendi, Sinoplu Hafız Ebû Bekir Lûtfi Efendi, Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, İstanbullu Muhammed Nuri Reyhan Efendi, Hâdimli Hacı Muhammed Ziyâeddin Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi, Tikveşli Hasan Tevfik Efendi, Cumaikatikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Dağıstanlı Abbas Fevzi Efendi.⁷²¹

Resim 75. 1317 yılı I. Huzur Dersi icra heyetine dair görsel

⁷²⁰ Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr. 95a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 514.

⁷²¹ Dağıstanlı Abbas Fevzi Efendi'nin ismi Esâmi Defterleri'nde bu meclis için kaydedildiği halde adı çember içine alınmıştır. Burada "Haleb..." ifadesine yer verilmiştir. Muhtemelen görev vesilesiyle bu derste hazır bulunamamıştır. Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr. 95a.

1.2.2.3.24. 1318/1900 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/84. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1318/1900 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/84. âyeti⁷²² takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi yedinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi altıncı takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 120a-b, 188a -197a, 198a-200a, 207a, 208a-209b, 210b-215b, 216b- 217b, 219a-220a numaralı varakları arasına kaydedilmiştir. Bu dersin takrir metnine ve dua bölümüne, müzakereye katılan heyetin isimlerine, Âsım Efendi'nin derslere hazırlık sürecinde kaydettiği muhtelif kaynaklardan alıntılara ulaşılabilmektedir. Dersin takrir ve dua bölümünün kaydedilme usûlü incelendiğinde; bazı ifadelerin siyah renk mürekkeple yazılıp kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı, vurgulamada bulunmak üzere bazı lafızların üzerinin çizilerek işaretlendiği ortaya çıkarılmıştır.

Hicri ve miladi takvimdeki farklılıktan dolayı hicri 1317 ve 1318 yıllarına denk gelen Ramazan ayları miladi 1900 yılına tevafuk etmiştir. Bu sebeple miladi 1900 yılında iki Ramazan ayı bulunmaktadır. Dolayısıyla Huzur Dersleri de miladi 1900 yılında iki defa icra edilmiştir.

Âsım Efendi'nin belgelerinde bu yıla ait takrir notlarının yanı sıra tefsir edeceği âyetlerle ilgili bazı kaynaklardan iktibaslar da yer almaktadır. Bu eserler Âsım Efendi'nin tasnifiyle kısaca şöyledir: *Tefsîru Fethu'l-Mennân*,⁷²³ *Haşiyetü'l-Kâdi Mestçizâde*,⁷²⁴ *İbnu Arefe*,⁷²⁵ *Tefsîru Keşşâf*,⁷²⁶ *Tîbî Âlâ'l-Keşşâf*,⁷²⁷ *Tîbî Taberî*,⁷²⁸

⁷²² “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّتَّ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ”، “Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve peygamberini inkâr ettiler, fasık olarak öldüler.” (Tevbe 9/84)

⁷²³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 188a-192b.

⁷²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 192b-194a.

⁷²⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 194a.

⁷²⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 194b-195a.

⁷²⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 195a-b.

⁷²⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 195b-197a.

*Tevîlâtü Mansûr Mâtûridî,*⁷²⁹ *Tefsîru Ebi Hayyan,*⁷³⁰ *Tefsîru Bikâi,*⁷³¹ *Tefsîru Esam*⁷³² *Dürü'l-Mensûr,*⁷³³ *Mu'rabü'l- Kur'ân Li Allame Ebi'l-Bekâ,*⁷³⁴ *Mu'rabu'l- Kur'ân Li'bni Semîn,*⁷³⁵ *Tefsîru İbni Atiyye,*⁷³⁶ *Tefsîru Kevâşî,*⁷³⁷ *Keşfü'l-Esrâr,*⁷³⁸ *Tefsîru Hâzin,*⁷³⁹ *Tefsîru İbni Kemal,*⁷⁴⁰ *Tefsîru İbni Âdil,*⁷⁴¹ *Tefsîru Vâhidi,*⁷⁴² *Medârik,*⁷⁴³ *Tefsîru Cemal Efendi,*⁷⁴⁴ *Tefsîru Kurtubî,*⁷⁴⁵ *Rûhu'l-Meânî li'l-Âllâme Âlûsî,*⁷⁴⁶ Ayrıca müellifin iktibasta bulunduğunu belirttiği kaynaklardan birinin okunulmasında zorlanılmıştır.⁷⁴⁷

1.2.2.3.24.1. Dersin Tahlili

Tevbe 9/84. âyetinin takrir edildiği bu derste sebebi nüzûl bilgisi verilmiş, âyetin bağlamına dair değerlendirmelerde bulunulmuş ve Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanmıştır. Burada Abdullah İbn Selûl'ün oğlunun Hz. Peygamber'e olan talebi zikredilmiştir. Buna göre babasının Hz. Peygamber'in gömleğiyle kefenlenmesini ve cenaze namazını onun kıldırmasını talep etmiştir. Hz. Ömer'in buna karşı çıkması

⁷²⁹ Âsım Efendi, Mâtûridî'den iktibasta bulunduğu kaynağın sayfa numarasının "206" olduğunu belirtmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 198a-b.

⁷³⁰ Ebu Hayyan tefsirinden ilgili bölüm kaydedilmiş ardından kırmızı renk mürekkeple "صدق الله العظيم" ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca iktibasta bulunulan kaynağın sayfa numarası "710" olarak belirtilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 199a-200a.

⁷³¹ Bikâi tefsirinden ilgili bölüm alıntılama bulunulmuş, bu notun altına: "Buhârî'yi Şerîf'te sûre-i Tevbe'nin bu âyetinin aynıyle tafsîlâtı vardır. Nazar olunsun. Buhârî-i Şerîf'in yedinci cüz'ünde." ifadelerine yer verilmiştir. Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 207a.

⁷³² Ebu Bekr Abdurrahman b. Keysan el-Esam'ın (v.200/816) tefsirinden ilgili âyet bağlamında notlar kaydedilmiştir. Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 107a-108b.

⁷³³ Suyûtî'nin bu eserinden ilgili âyet bağlamında bir bölüm iktibas edilmiştir. Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, 208b-209a.

⁷³⁴ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (v. 616) **İ'rabu'l-Kur'ân** eserinden Tevbe 9/84. âyete dair îrab bilgisinin alıntılандığı görülmektedir. Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 209a.

⁷³⁵ **İ'rabu'l-Kur'ân** eserinden Tevbe 9/84. âyete dair îrab bilgisinin alıntılандığı görülmektedir. Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 209a.

⁷³⁶ Alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 210b.

⁷³⁷ Konuyla ilgili yaklaşık yarım sayfalık bir alıntıya yer verilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 211a.

⁷³⁸ Konuyla ilgili kısa bir alıntıya yer verilmiştir. Bkz., Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 211a.

⁷³⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 211a-212b.

⁷⁴⁰ Âsım Efendi iktibasta bulunduğu kaynağı belirtmiştir. Bunun İbn Kemal tefsirinden olduğu düşünülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 212b-213a.

⁷⁴¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 213a-214a.

⁷⁴² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 214a-214b.

⁷⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 214a-214b.

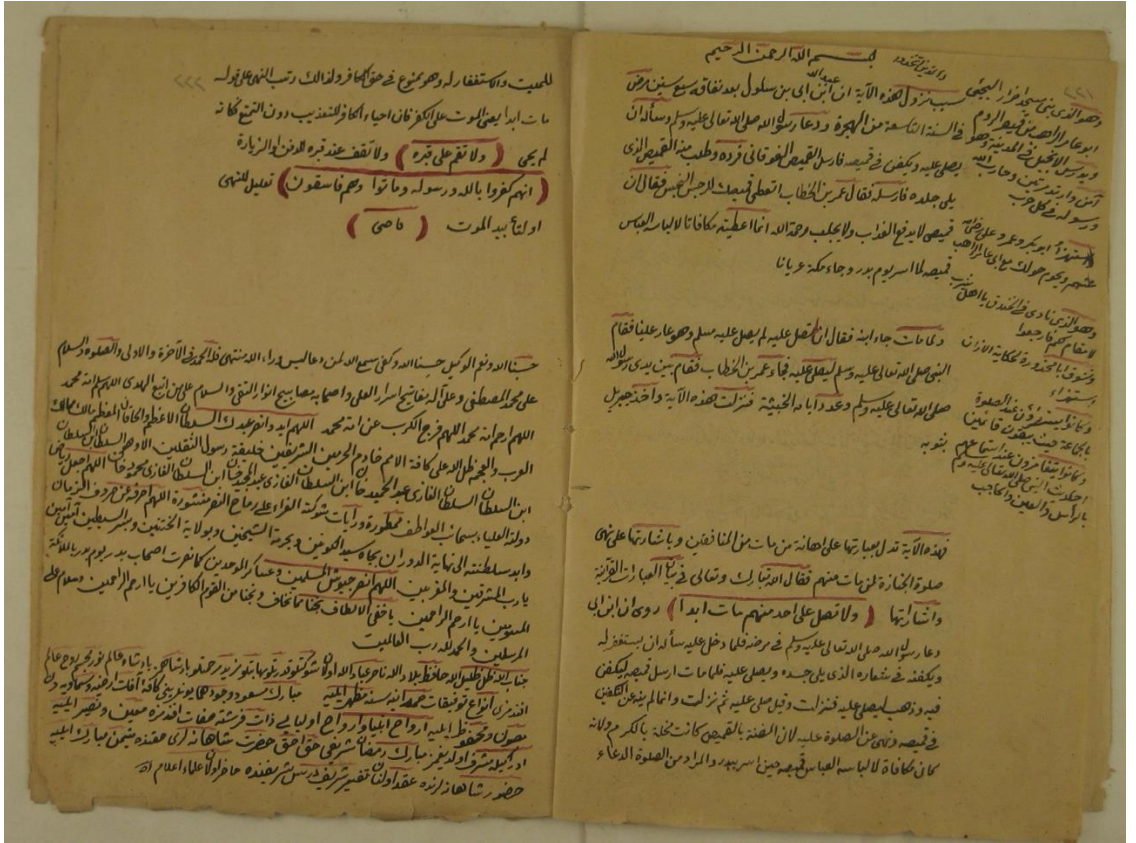
⁷⁴⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 214a-b.

⁷⁴⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 216b-217b.

⁷⁴⁶ Bu, Âlûsî'nin (v.1270/1854) eseridir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 219a-220a.

⁷⁴⁷ Bu kaynağın "Kazerûnî"ye ait olma ihtimali yüksektir. Tam olarak tespit edilememiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 214b-215a.

neticesinde söz konusu âyetlerin nazil olduğu belirtilmiştir. Bu âyetin münafık olarak ölenleri hakir görme anlamında olduğu ve onların cenaze namazının kılınmasının yasaklandığına işaret ettiği belirtilmiştir. Ardından Beyzâvî tefsirinden ilgili âyete dair bölüm iktibas edilmiştir.⁷⁴⁸ Ayrıca müellif, metnin kenarına sunumda kendisine hatırlatıcı olması amacıyla yazdığını düşündüğümüz kısa giriş cümleleri kaydetmiştir.⁷⁴⁹

Resim 76. 1318/1900 yılı Tevbe 9/84. âyetin takrir kaydına dair görsel

1.2.2.3.24.2. Dua Fashî ve Soru-Cevap

Müellif takririni Osmanlıca ve Arapçanın iç içe kullanıldığı şu dua ifadeleriyle tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh zill-i zalilillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibadullâh olan, şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, azametlü, mezîd-i merhametlü padişâhımız, padişâh-ı âlem, nûr-i mücessem rûh-i âlem efendimizi envâi tevfiât-ı hamedâniyesine mazhar eyleye. Mübârek mes’ûd vücûd-ı hümayunlarını kâffe-i âfât-ı*

⁷⁴⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 120a-b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s.70-71.

⁷⁴⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 120a-b.

araziyye ve semâvâtdan masûn ve mahfûz eyleye. Ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ'yı zât-ı ferîştâh-ı sıfat efendimize mu'în ve nasîr eyleye, idrâkiyle müşerref olduğumuz mübârek Ramazân-ı Şerîf-i hakk-ı ehak hazret-i şâhaneleri hakkında metîn mübârek eyleye. Hazret-i şâhânelerinde 'akd olunan tefsir-i şerîf dersinde hazır olan ulemâ-ı âlâ..."

Âsım Efendi bu dersin sonunda dua faslına dair toplamda on satır Arapça kayda yer vermiştir. Müellifin bu yılki takririnde kendisine yöneltilen soru-cevaplara dair herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak Esâmi defterleri vasıtasıyla takrir heyeti tespit edilebilmiştir. Bunların isimleri şöyledir:⁷⁵⁰ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Moralı Murtaza Efendi, Ordulu el-Hâc İbrahim Nûri Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, Rizeli Osman İlmi Efendi,⁷⁵¹ Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Borlulu Ahmed Raşit Efendi,⁷⁵² Yozgatlı Ahmed Vasfi Efendi,⁷⁵³ Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi, Kayserili Ali Rıza Efendi,⁷⁵⁴ Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi,⁷⁵⁵ Tikveşli Hasan Tevfik Efendi, Cumaiaatikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi.

⁷⁵⁰ Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr. 98a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.517-518.

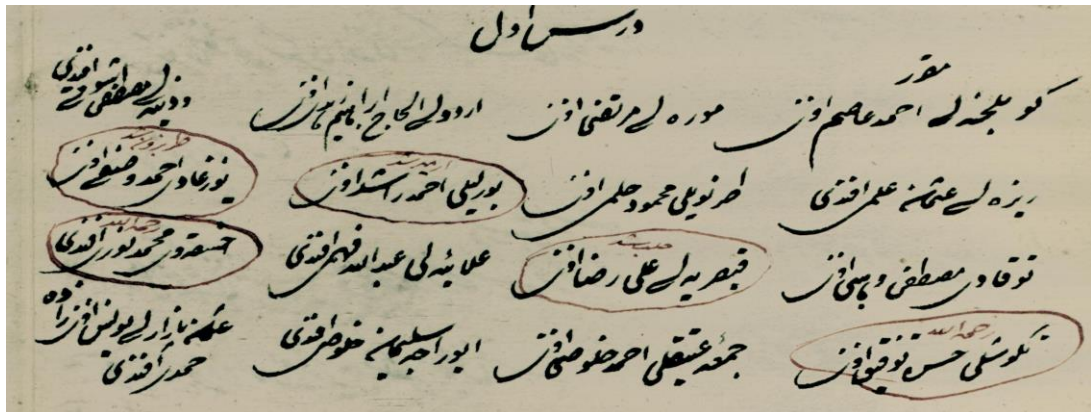
⁷⁵¹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 329.

⁷⁵² Dağıstanlı Abbas Fevzi Efendi'nin ismi Esâmi defterlerinde bu meclis için kaydedildiği halde daire içine alınarak "İzmir.." ifadesine yer verilmiştir. Muhtemeldir ki bir başka görev vesilesiyle bu derste hazır bulunamamıştır. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 98a.

⁷⁵³ Yozgatlı Ahmed Vasfi Efendi'nin ismi Esâmi Defterleri'nde bu meclis için kaydedildiği halde daire içine alınarak okuyabildiğimiz kadarıyla "Trabzon Rüşdiye(?)..." ifadesine yer verilmiştir. Muhtemelen bir başka görev nedeniyle bu derste hazır bulunamamıştır. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 98a.

⁷⁵⁴ Kayserili Ali Rıza Efendi Efendi'nin ismi Esâmi defterlerinde bu meclis için kaydedildiği halde daire içine alınarak okuyabildiğimiz kadarıyla "Haleb.." ifadesine yer verildiği görülmektedir. Muhtemeldir ki bir başka görev vesilesiyle bu derste hazır bulunamamıştır. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 98a.

⁷⁵⁵ Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi'nin ismi Esâmi defterlerinde bu meclis için kaydedildiği halde daire içine alınarak "rahimehullah" ifadesine yer verilmiştir. Kuvvetle muhtemel Huzur Dersi'nden önce vefat etmiş ve meclisine katılamamıştır. Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr. 98a.

1.2.2.3.25. 1319/1901 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/97-98. Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1319/1901 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/97-98. âyetlerini⁷⁵⁶ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı yirmi sekizinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi yedinci takriridir. Bu derse dair notlar incelediğimiz belgenin 226a-b, 230b, 231-233a-b, 235a-b numaralı varakları arasına Arapça kaydedilmiştir. Bu yıla ait Huzur Dersi'nin takrir metnine, dua bölümüne, müzakere heyetinin isimlerine ve müellifin derslere hazırlık sürecinde kaydettiği bazı alıntılara ulaşılabilmektedir.

1.2.2.3.25.1. Dersin Tahlili

Müellif takirde bulunacağı Tevbe 9/97-98. âyetleriyle ilgili öncelikle sebebi nüzûl bilgisi vermiş, daha sonra âyet bağlamında münafıkların özelliklerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Âyetin ilk muhataplar ve Hz. Peygamber için ne anlam ifade ettiğine yönelik tefsîri yorumlarda bulunulmuştur. Ardından Ebû Amir er-Rahip ve bazı münafıklara dair bilgiler verilmiştir. Bu âyetin ibâresiyle Bedevî kabilelerini yerdğine, onların küfür ve şiddetli nifaklarına işaret ettiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Beyzâvî tefsirinden ilgili bölümler aktarılmıştır. Ardından, Zürkânî'nin⁷⁵⁷ *Şerhü'l-Mevâhibi'l-Ledüniyye* adlı eserinde Yemen meliki Tübbâ'nın nübüvvetten dokuz yüz sene evvel Hz. Peygamber'e iman ettiğinin anlatıldığı kısma alıntılanmıştır.⁷⁵⁸

Ayrıca müellif bu derse hazırlık sürecinde fişleme usulüyle muhtelif kaynaklardan alıntılarda bulunmuştur. Bunlar Âsım Efendi'nin tasnifiyle kısaca

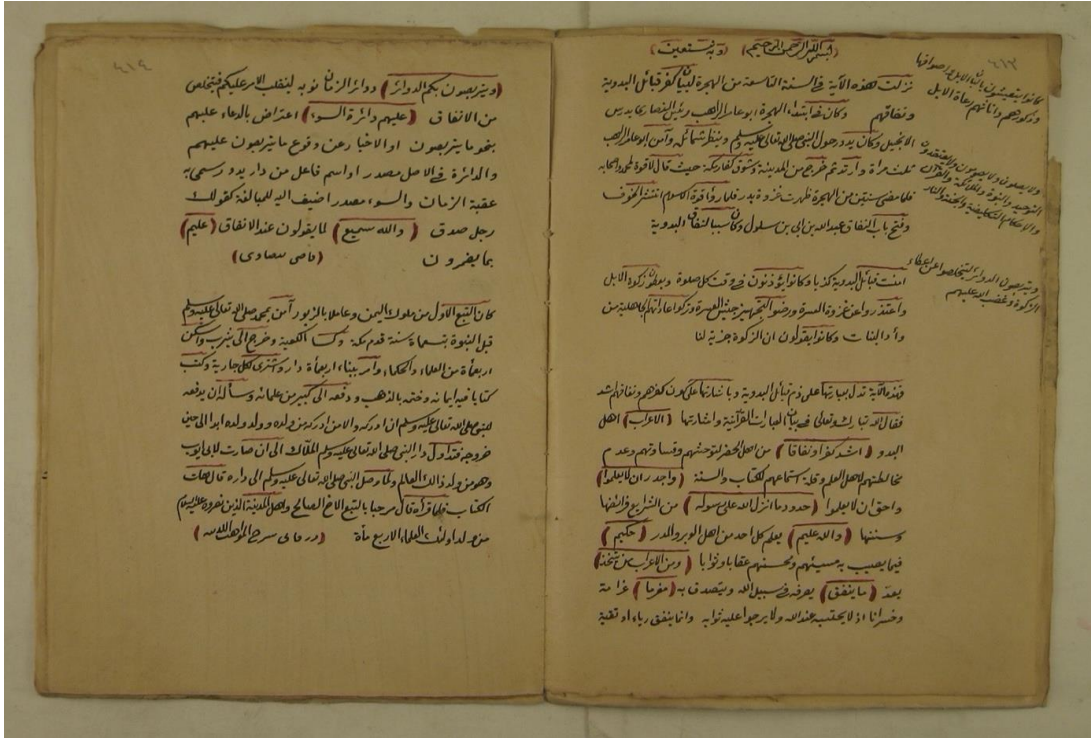
⁷⁵⁶ الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى , وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ عَلِيمٌ حَكِيمٌ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمْ الْإِنْفِقَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ”رَسُولُهُ وَاللَّهُ”
“Bedevîler inkâr ve nifak bakımından daha ileri ve Allah'ın peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcadıklarını şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler. Kötü belâlar kendi başlarına olsun. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Tevbe 9/97-98)

⁷⁵⁷ Tuncay Başoğlu, “Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zurkani-muhammed-b-abdulgaki> (Çevirmici) 24.01.2021.

⁷⁵⁸ Âsım Efendi'nin yer verdiği bu bölümün tercümesi şöyledir: “Tubba, Yemen meliklerinin ilki olup Zebur ile amel ederdi. Hz. Peygamber'in nübüvvetten dokuz yüz sene önce Mekke- Kâbe'ye gelerek Muhammed (a.s.)'a iman etti. Oradan Yesrib'e geçti. Orada âlimler ve bilgelerden oluşan dört yüz kişiyle görüşti. Dört yüz ev yapılmasını ve her biri için hizmetçi satın alınmasını emretti...” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b.

şöyledir: *Tefsîru Cemal Efendi*,⁷⁵⁹ *Dürri'l-Mensûr*,⁷⁶⁰ *Tefsîru İbni Atiyye*,⁷⁶¹ *Mu'rebu'l-Kurân Li'bni Semîn*,⁷⁶² *Ebu'l-Leys*,⁷⁶³ *Tefsîru'l-Kurtûbî*,⁷⁶⁴ *Ebü'l-Hayyan*,⁷⁶⁵ *Tevilâtu Mansûr Mâtûrîdî*.⁷⁶⁶

Bu dersin kayıt formatı incelendiğinde âyet lafızlarının kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı ve üzerlerinin çizilmek sûretiyle belirginleştirildiği görülmektedir. Örnek olması için ilgili belgenin görseline aşağıda yer verilmiştir.

⁷⁵⁹ Bu alıntı Bıçakçızade Cemal Efendi'nin tefsirinden yapılmıştır. Burada takrire konu olan 98. âyette geçen "Terabbus" kelimesinin manası ve kıraat meselelerinin değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca Arapların küfürde ve inkârda azılı olanlarının kimler olduğu hususuna değinilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 230b.

⁷⁶⁰ Suyûtî'nin tefsir eseri *ed-Dürri'l-Mensûr*'dan 97-98 âyetlere dair bir bölümün alıntılanıldığı görülmektedir. Ne var ki bu kayıta şu ifadelerin altının çizildiği dikkatimizi çekmiştir: "و من اتى أبواب السلطان افتتن وما ازداد احد من السلطان قربي الا ازداد من الله بعدا", Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 231a.

⁷⁶¹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 231b.

⁷⁶² Âsım Efendi'nin bu kaynaktan bir buçuk sayfaya yakın notlar kaydettiği ve kimi yerlerin altını çizerek vurguladığı görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 232a-b.

⁷⁶³ Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.375), *Bahru'l-Ulum* isimli tefsir eserinden yaklaşık yarım sayfalık iktibasta bulunulmuştur. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 232b.

⁷⁶⁴ Kurtûbî'nin (v.671) *el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur'ân* isimli eserinden alıntı yapılmıştır. Bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 233a-b.

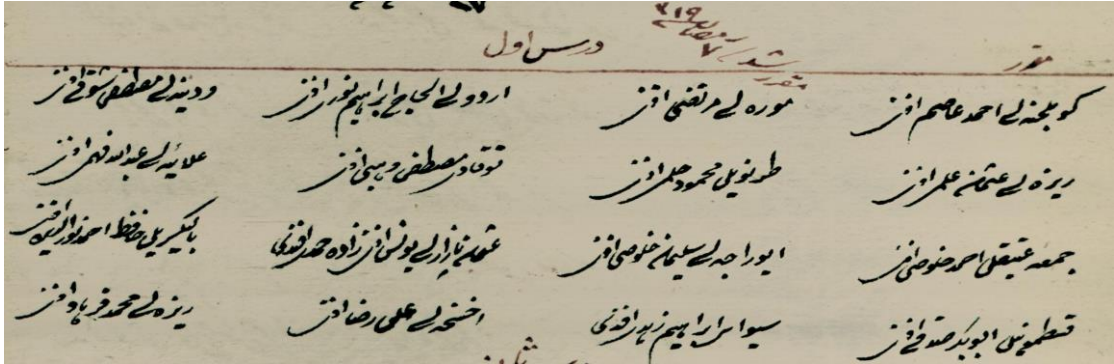
⁷⁶⁵ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 233a-b.

⁷⁶⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 235a-b.

Resim 79. 1319 Tevbe 9/97-98. âyetlerin takrir bölümüne dair görsel

1.2.2.3.25.2. Dua Faslı ve Soru-Cevap

Bu dersin dua faslı ve soru cevap bölümünün içerik bilgisine ulaşılammış, müzakere heyetine dair bilgilere ise BOA⁷⁶⁷ ve Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılabilmiştir. Bu isimler şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Moralı Murtaza Efendi, Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi, Vodineli Mustafa Şevki Efendi, Rizeli Osman İlmi Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Cumaiaitlikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Ahıskalı Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi.⁷⁶⁸

Resim 80. 1319 yılı I. Huzur Dersi'nin ilmi heyetine dair görsel

1.2.2.3.26. 1320/1902 Yılına Ait Ders (Tevbe 9/113-114. Âyet)

Âsım Efendi'nin 1320/1902 yılı I. Huzur Dersi'nde Tevbe 9/113-114. âyetleri⁷⁶⁹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, müellifin mukarrir olarak katıldığı yirmi

⁷⁶⁷ “Ramazan ayı boyunca padişahın Huzur Dersleri'ne katılacak ulemânın isimlerini hâvî Meşihat Dairesinin hazırladığı cetveldir”. Bkz. BOA, Y..MTV., 223-63, (h. 19-08-131).

⁷⁶⁸ Mardin, a.g.e., C. II-III, s.327-328.

⁷⁶⁹ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ. وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ أَحَدِهِمْ لِحَدِيثِهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَظْمَةٍ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ “Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere. İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi.” (Tevbe 9/113-114)

dokuzuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi sekizinci takriridir. İncelediğimiz belgede Âsım Efendi bu dersin takrir metnini iki defa kaydetmiştir. Sayfa sıralamasına göre daha ilerde olan 242a-b numaralı varaklardaki kaydın genişletilmiş olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sûrenin 113.âyeti 230a, 114.âyeti ise 228b numaralı varağa kaydedilmiştir. Bu derse dair diğer bilgiler 228b, 230a, 233a-b, 235a-b, 242a-b numaralı varaklara Arapça kaydedilmiştir. Burada âyet lafızlarının kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı, sunumu kolaylaştırmak amacıyla olduğunu düşündüğümüz vurgulamalar içinse bazı ifadelerin kırmızı renk mürekkeple üzerlerinin çizildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla bu dersin takrir metnine, dua bölümüne, müzakere heyetine ve müellifin derslere hazırlık sürecinde kaydettiği muhtelif kaynaklardan alıntılara dair bilgilere ulaşılabilmiştir. Ayrıca müellifin bu ders için aldığı davetiye de ilgili evraklar arasında tespit edilmiştir.

1.2.2.3.26.1. Dersin Tahlili

Müellif takirde bulunacağı Tevbe 9/113-114. âyetleriyle ilgili öncelikle sebebi nüzûl ve siyâk-sibâk bilgisi vermiş, ardından münafıkların özelliklerine dair değerlendirmelerle bu âyetlerin ilk muhataplar ve Hz. Peygamber için ne anlam ifade ettiğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Burada müellifin âyetlerin nâzil olma sebebiyle tarihi bağlamı güçlü bir şekilde irtibatlandırma çabası gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber'in (a.s.) doğumu bağlamında gerçekleşen olağanüstü olaylara atıfta bulunulmuştur. Annesinin kabrini ziyaret etmek istemesi ve Ebû Tâlib için bağışlanma dilemesi neticesinde nâzil olan âyetler takrir edilerek vahyin sürece müdahale ettiği kanısına varılmıştır. Âsım Efendi bu âyetin ibâresiyle kâfir olarak ölenlerden yüz çevirmenin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ayetin mana itibarıyla onlar için bağışlanma talebinin yasaklanmasına işaret ettiği belirtilmektedir. *“Nebî'nin müşrikler için istiğfarda bulunması olur şey değildir...”*⁷⁷⁰ ifadelerine yer verildikten sonra 113. âyet kaydedilerek Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanmıştır. Burada Hz. Peygamber ve Hz. İbrahim'in iman etmemiş olan yakınları için istiğfarda bulunmaları yorumlanmıştır.

⁷⁷⁰ Tevbe 9/113-114. âyetlerine dair notların bir bölümü 230a, kaydın devamı ise 228b numaralı varağa kaydedilmiştir.

Bu âyetle ilgili yirmi dört farklı kaynaktan sayfalarca notlar kaydedilmiştir. Âsım Efendi'nin tasnifiyle bunlar şöyledir: *Bikâî, Menâkibat*,⁷⁷¹ *Tefsîru İbni Âdil*,⁷⁷² *Tevîlâtü Mansûr Mâtûrîdî*,⁷⁷³ *Min Tefsîri 'l-Keşşâf*,⁷⁷⁴ *Mestçizâde Haşiyetü 'l-Kâdî*,⁷⁷⁵ *Dürü 'l-Mensûr*,⁷⁷⁶ *İbnu Arefe*,⁷⁷⁷ *Tefsîru Esam*,⁷⁷⁸ *Fethu 'l-Mennân*,⁷⁷⁹ *Tîbî ale 'l-Keşşâf*,⁷⁸⁰ *İbnu Atiyye*,⁷⁸¹ *Tefsîru Isfehânî*,⁷⁸² *Tefsîru Tahkik li 'l-Kâdî Adüd*,⁷⁸³ *Tefsîru Vecîz*,⁷⁸⁴ *Kutbu Râzî ale 'l-Keşşâf*,⁷⁸⁵ *Haddâdî*,⁷⁸⁶ *Tefsîru Hâzin*,⁷⁸⁷ *Kâzerûnî*,⁷⁸⁸ *Esbâbü 'n-Nüzûl Li 'l-Vâhidî*,⁷⁸⁹ *Mu'rabu Li 'bni Semîn*,⁷⁹⁰ *Tefsîru Tarsûsî*,⁷⁹¹ *El-Vâsıt li 'l-Vâhidî*,⁷⁹² *Kutbu Şirâzî alâ 'l-Keşşâf*.⁷⁹³ Müellif, ilgili âyeti iktibasta bulunduğu Mestçizâde'nin Keşşâf haşiyesine doğrudan yer vererek yorumlamıştır. Bu derse dair iki farklı kayda yer verildiğini belirtmiştik. Buna göre 242a-b numaralı bölümdeki tescilin huzurda takrir edilen esas metin olduğu düşünülmektedir. Zira 228a-230a numaralı bölümdeki kayıtların ek notlarla genişletilmiş olduğu görülmektedir.

⁷⁷¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 245a-246a.

⁷⁷² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 246a-246a.

⁷⁷³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 248a-b.

⁷⁷⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 249a.

⁷⁷⁵ Âsım Efendi bu takririnde kendisinden çok sayıda bilgi paylaşmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 250a-251b.

⁷⁷⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 251b-256a.

⁷⁷⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 256b-257a.

⁷⁷⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 257a-260a.

⁷⁷⁹ **Fethu'l-Mennân** tefsirinden geniş bir alıntıya yer verilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 260a-264a.

⁷⁸⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 264a-264b.

⁷⁸¹ Bu kayıttan önceki sayfada XXV. derse başlanıldığı belirtilmiştir. Ancak burada yeni bir derse kaydına değil İbn Atiyye tefsirinden Tevbe 9/113-114. âyetleriyle ilgili alıntıya yer verilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 275a-277a.

⁷⁸² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 277a-279a.

⁷⁸³ Adûdiddîn el-Îcî (v.756), **Tahkîkû't-Tefsîr fî Teksîri't-Tenvîr** eserinden alıntıda bulunulmuştur. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 279b-280a.

⁷⁸⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 280a.

⁷⁸⁵ Kutbüddîn er-Râzî' (766), **Haşiyetü 'l-Keşşâf**, alıntı için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 280a-b.

⁷⁸⁶ Ebû Bekir el-Haddâd (800/1398) "**Keşfü't-Tenzîl Fî Tahkîki'l-Mebâhis Ve't-Te'vîl**" den alıntı yapılmıştır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 280b-281a.

⁷⁸⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 281a-283a.

⁷⁸⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 283a.

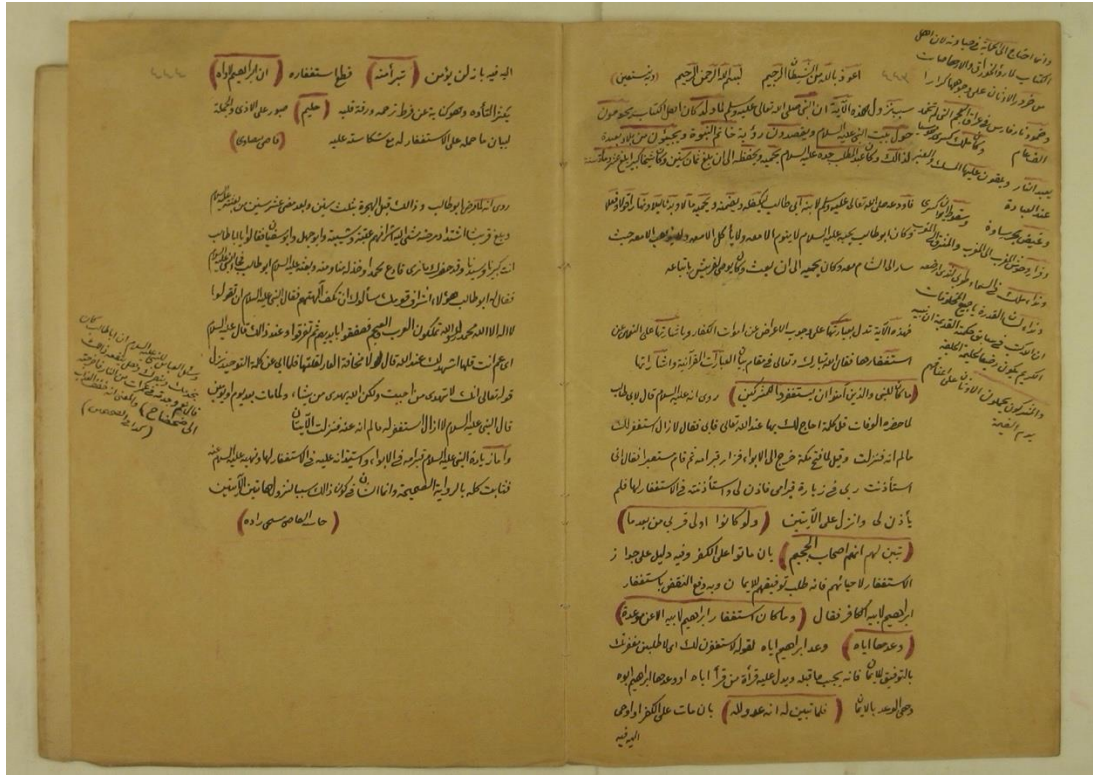
⁷⁸⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 283a-284b.

⁷⁹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 284b-285a.

⁷⁹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 285a.

⁷⁹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 285b-286a.

⁷⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 286a.

Resim 81. Tevbe 9/113-114. âyetlerin takririne dair görsel

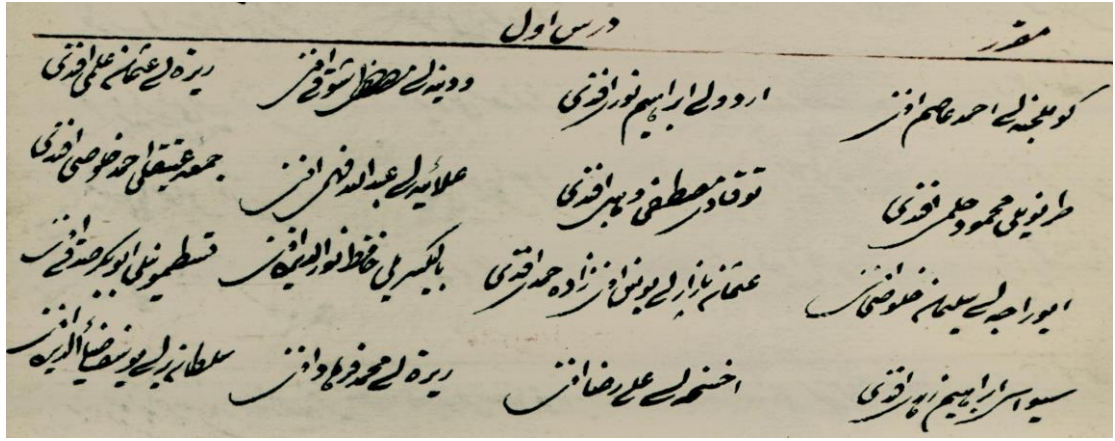
1.2.2.3.26.2. Dua Faslı ve Soru-Cevap

Bu dersin dua faslı ve soru cevap bölümüne dair bilgilere ulaşılamamış sadece derse katılan münazara heyeti tespit edilebilmiştir. Ayrıca BOA'da bu yılki derse katılan ilim adamlarını gösterir belge bulunmuştur. Ancak bu evrak üzerindeki tarihlendirmenin tashih edilmesi gerekmektedir.⁷⁹⁴ Buna göre Esami Defterleri'nde yer alan müzakere heyetinin isimleri şöyledir.⁷⁹⁵ Gümülcelinel Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi, Vodinelî Mustafa Şevki Efendi, Rizeli Osman İlmi Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Cumaiaitlikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim

⁷⁹⁴ BOA, Y..PRK.MŞ., 7-106, (h. 30-12-1320)

⁷⁹⁵ Bkz. Esâmi Defterleri, nr: 1045, vr.100a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 524-525.

Zühtü Efendi, Ahıskalı Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi, Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi.⁷⁹⁶

Resim 82. 1320 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir belge

1.2.2.3.27. 1321/1903 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/1-2.Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1321/1903 yılı I. Huzur Dersi'nde Yûnus 10/1-2. âyetleri⁷⁹⁷ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı otuzuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki yirmi dokuzuncu takriridir. Derse dair bilgilere Âsım Efendi'nin incelediğimiz belgeleri, Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi'nin muhatap olarak bulunduğu derste kaydettiği notlar ve Esâmi Defterleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Ayrıca Eğinli'nin verdiği bilgiye göre bu takrir “3 Ramazan 1321 Pazartesi/ 10 Teşrînisânî (Kasım) 1319” tarihinde icra olunmuştur. Âsım Efendi takrir metnini Arapça kaydetmiş özellikle kırmızı renk mürekkeple pek çok ifadenin üzerini çizerek belirginleştirmiş yine âyetleri aynı renkle parantez içine almıştır. Eğinli'nin kaydettiği notlarda ise Arapça ve Osmanlıcanın birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bir mukarririn takrir belgeleri ile bunun muhataplar tarafından kaydedilmiş örneklerinden ulaşabildiklerimiz sınırlı sayıdadır. Bu envanterin karşılaştırılarak tahlil edilmesi de derslerin mahiyetine dair detaylara ulaşma fırsatı vermesi bakımından

⁷⁹⁶ Âsım Efendi'nin küçük kardeşi olup dersiâmdır.

⁷⁹⁷ الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ، أَكَاثِرُ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ “Elif, Lâ, Râ. Bunlar hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir. İçlerinden bir adama insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, “Bu elbette apaçık bir sihirbazdır” dediler?” (Yûnus 10/1-2)

hususî önem arz etmektedir. Eğinli, bu dersin soru-cevap faslını ihtiva eden bilgilere de yer vermiştir. Dolayısıyla bu dersin vesikaları analiz edilirken müellifin evrakları ve Eğinli'nin kayıtları birlikte incelenecektir.

1.2.2.3.27.1. Dersin Tahlili

Yûnus 10/1-2. âyetlerin takrir edildiği derste sebebi nüzûl bilgisi bağlamında Kur'an'ın Kur'ân'la tefsiri ilminden istifade edilmiştir. Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanırken⁷⁹⁸ şerh niteliğinde ek bilgilere yer verilmiştir. Bu âyetlerin Velid bin Muğire ve benzerleri hakkında nazil olduğuna dikkat çekilmiş, kendisi ve ailesine dair bazı bilgiler paylaşılmıştır.

Resim 83. 1321/1903 yılı I. Huzur Dersi Yûnus 10/1-2. âyetlerin takririne dair görsel

Eğinli'nin bu dersle ilgili kayıtlarının toplamda iki sayfa olduğu, sayfa kenarları ve içeriğinin tablo benzeri çizgilerle tasarlandığı belirlenmiştir. Bu notlar Mardin'in Huzur Dersleri adlı eseriyle günümüze ulaşmıştır. Tekrarına gerek görülmediği için ilgili bölümlere dipnotta işaret edilerek Mardin'in söz konusu eserine yönlendirilecektir. Söz konusu belgelerin eski ve yeni⁷⁹⁹ her iki baskısında da metnin

⁷⁹⁸ Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 227a-b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 88-89.

⁷⁹⁹ 1956 yılında yayımlanmaya başlayan eski baskı İsmet Sungurbey'in de redakte ettiği nüshalardır. Yeni baskı ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2017 yılında tek cilt olarak yayımlanan baskı kastedilmektedir. Bu baskının görünürlüğü renkli ve okunabilirliği biraz daha iyidir.

okunabilirliği çok zayıftır. Dolayısıyla nitelikli bir metin transkripsiyonu yapabilme imkânımız olmasa da okuyabildiğimiz verileri konu bağlamında yorumlayacağız. Buna göre Eğinli'nin aldığı notların bir bölümü çizelge içinde toplamda sekiz satır olarak yazılmıştır. Şablonun üst kısmındaki iki sıraya Arapça olarak başka bir bilgi de kaydedilmiştir. Ardından Âsım Efendi'ye yöneltilen sorular ve onun cevapları bağlamında bir buçuk sayfa Osmanlıca kayda yer verilmiştir.

Huzur Dersleri'nde kullanılan dilin Arapça mı Osmanlıca mı olduğu hususu bu verilerle başka bir boyut kazanmaktadır. Zira II. Abdülhamit döneminde Huzur Dersleri'nin icra lisanına yönelik farklı bir uygulama olduğu bilinmektedir. Buna göre Eğinli'nin aldığı notlar şayet kendisi tarafından tercüme edilmeyip sunum dilinde kaydedildiyse, Huzur Dersleri'nin tatbikine yönelik fermanın uygulanmadığı yahut bu konuda bir başka değişikliğe gidildiği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla özellikle II. Abdülhamit dönemi Huzur Dersleri'nde takrir faslının tamamının Arapça olarak mı takdim edildiği yahut Osmanlıcanın ne kadar kullanıldığı konusunda kesin bir kanaate ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

1.2.2.3.27.2. Ders Notlarının Tahlili

Bu yılki takrire dair Âsım Efendi'nin kayıtları ve Eğinli'nin derste aldığı notlar birlikte değerlendirildiğinde;

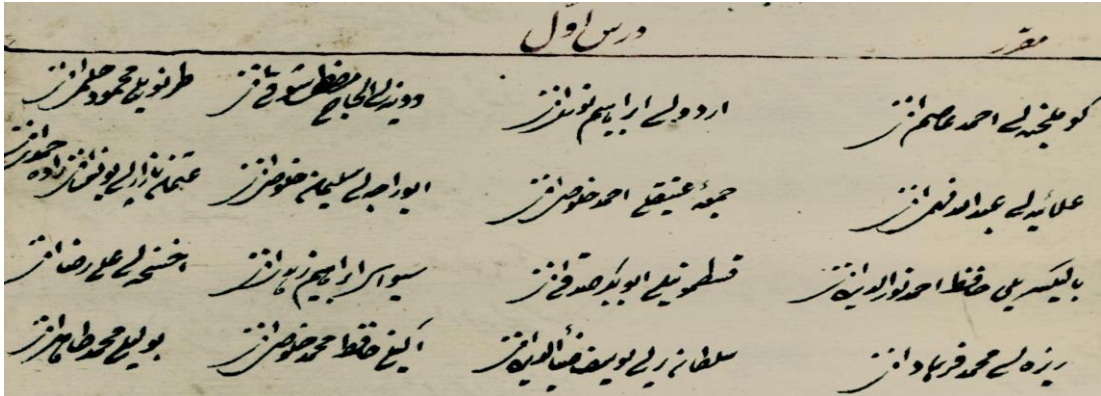
- Müellif, Beyzâvî tefsirini ders metni için kaydettiği halde tamamını takdim etmemiş gözükmemektedir. Eğinli'nin aldığı notlarda ise Beyzâvî tefsirinde yer alan kıraat, nahiv ve bazı tefsir bilgilerine kısaca yer verilmiştir.

- Eğinli'nin aldığı notlar toplamda sekiz satırdan oluşmakta ve âyetler parantez içinde verilerek aralarına tefsir bilgisi kaydedildiği görölmektedir. Âsım Efendi'nin ders defterinde ise iki varağı dolduracak şekilde uzunca notlar alınmıştır. Muhatap efendinin gerekli gördüğu bölümleri not etmesi ve dersin tamamını kaydetme ihtiyacı duymaması ihtimali belgeleri tahlil ederken göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla müellifin ders defterlerinde kısa notlar halinde kaydettiği bazı bilgileri Huzur'da daha da genişleterek yorumladığı anlaşılmaktadır.

- Eğinli'nin takrir kayıtlarına göre müellif âyetlerin mekkî-medenî olma durumlarını incelemiş gramer kuralları ve kıraat bilgisinin anlama etkisini tahlil etmiştir.⁸⁰⁰

1.2.2.3.27.3. Dua Faslı ve Soru-Cevap

Bu dersin dua bölümlerine dair bilgi bulunamamıştır. Soru-cevap faslına dair notlar ise Eğinli'nin kayıtlarıyla günümüze ulaşmıştır.⁸⁰¹ Burada Osmanlı Türkçesiyle dokuz soru-cevap kaydedilmiştir. Metnin renk ve yazı görünürlük düzeyi oldukça düşük olduğundan okunmasında güçlük çekilmektedir. Bu dersin müzakere heyeti⁸⁰² şöyledir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu İbrahim Nuri Efendi, Vodineli el-Hâc Mustafa Şevki Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Cumaiahtikli Ahmed Hulûsi Efendi, İvraçalı Süleyman Hulûsi Efendi, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Ahıskalı Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi, Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi,⁸⁰³ Eğinli Hafız Muhammed Hulûsi Efendi, Bolulu Muhammed Tahir Efendi.⁸⁰⁴

Resim 84. 1321 yılı I. Huzur Dersi müzakere heyetini gösterir belge

⁸⁰⁰ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 400-401.

⁸⁰¹ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 396-403.

⁸⁰² Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 101a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 528.

⁸⁰³ Âsım Efendi'nin küçük kardeşi olup, dersiâmdır.

⁸⁰⁴ Muhammed Tahir Efendi'nin ismi daire içine alınarak yanına "rahimehullah" ifadesi not edilmiştir. Kendisi büyük ihtimalle dersten önce vefat etmiştir. Bkz. Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl, nr: 1045, vr. 102a.

1.2.2.3.28. 1322/1904 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/16-18.Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1322/1904 yılı I. Huzur Dersi'nde Yûnus 10/16-18. âyetleri⁸⁰⁵ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı otuz birinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki otuzuncu takriridir. Bu dersin içeriğine dair tek bilgiye bu meclise muhatap olarak katılan Eğinli'nin derste aldığı notlar vesilesiyle ulaşılabilmektedir.

Eğinli bu derse dair aldığı notları tablo içinde dokuz satır halinde Arapça kaydetmiştir. Burada söz konusu âyetlerin kısa tefsirine, kıraat bilgisine ve bunun anlama etkisine; bazı ifadelerin tercüme edilerek zamirlerin mercilerine işaret edildiği görülmektedir. Ne var ki bu notların Âsım Efendi'nin takririnin ne kadarını kapsadığı belirsizdir.⁸⁰⁶ Bu dersin dua bölümüne dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eğinli'nin belgelerinde dokuz soru-cevap bilgisinin Osmanlıca kaydedildiği ortaya çıkarılmıştır. Burada tilavet-kıraat, vahiy-ilham arasındaki farklar, nebiye ilham edilmesiyle kula ilham edilmesinin ayrımı ve tesettüre dair bazı soruların yöneltilip cevaplandırıldığı belirlenmiştir.⁸⁰⁷

Esâmi Defterleri'nde yer alan bilgiden hareketle bu derse katılan muhatapların isimleri şöyledir:⁸⁰⁸ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi, Vodinelî Hacı Mustafa Şevki Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi Efendi, Cumaîatikli Ahmed Hulûsi Efendi⁸⁰⁹, İvracalı Süleyman Hulûsi Efendi⁸¹⁰, Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi,

⁸⁰⁵ قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ هَذَا عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ. فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُغْلِقُ الْمَجْرُمُونَ , وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَغْلِبُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ, “De ki: “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'an'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz? Artık, Allah'a karşı yalan uydurandan veya Onun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimdir? Şüphe yok ki (böyle) suçlular asla kurtuluşa ermezler. Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir” diyorlar. De ki: “Siz, Allah'a göklerde ve yerde Onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz! O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.” (Yûnus 10/16-18)

⁸⁰⁶ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 396-403.

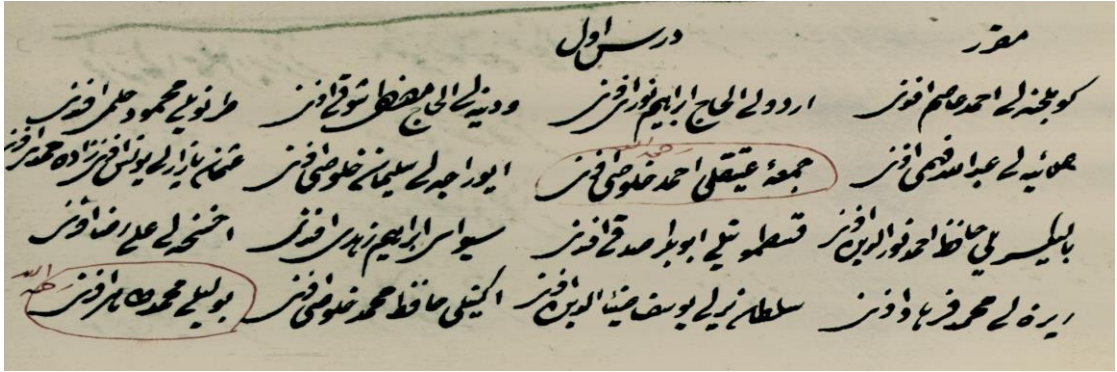
⁸⁰⁷ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 400-401.

⁸⁰⁸ Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 102a.

⁸⁰⁹ Esâmi Defterleri'nde yer alan belgede Cumâîatikli Ahmed Hulûsi Efendi'nin ismi daire içine alınarak yanına rahimehullah ifadesi not edilmiştir. Kendisinin bu dersten önce vefat ettiği düşünülmektedir. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 102a.

⁸¹⁰ Bkz. Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl, nr: 270; Albayrak, a.g.e., C. IV, s. 307.

Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Ahıskalı Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi, Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi⁸¹¹, Eğinli Hafız Muhammed Hulûsi Efendi, Bolulu Muhammed Tahir Efendi.⁸¹²

Resim 85. 1322/1904 yılı I. Huzur Dersi icra heyetini gösterir belge

1.2.2.3.29. 1323/1905 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/32-33.Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1322/1905 yılı I. Huzur Dersi'nde Yûnus 10/32-33. âyetleri⁸¹³ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı otuz ikinci, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki otuz birinci derstir. Müellifin defterleri arasında bu derse dair davetiye de yer almaktadır. Dersin diğer kaynakları ise Eğinli'nin muhatap olarak katıldığı bu mecliste aldığı notlar ile Esâmi Defterleri'ndeki müzakere heyetini gösterir belgedir. Eğinli'nin kayıtları müellifin defterlerindeki kayıtlarla mukayese edilebildiği için değerlidir.

1.2.2.3.29.1. Dersin Tahlili

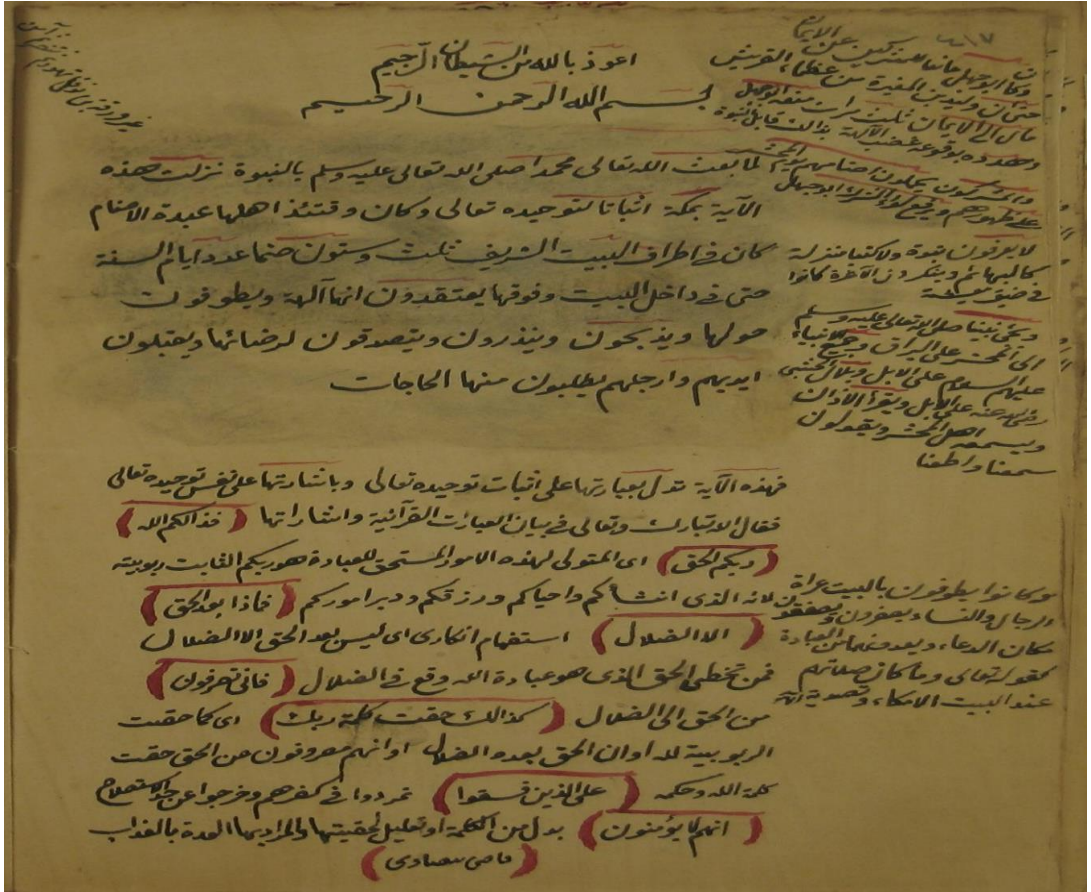
Âsım Efendi takririne sebebi nüzûl bilgisi bağlamında âyetin nâzil olduğu ortama dair açıklamalarda bulunarak başlamıştır. Ardından Allah Teâlâ'nın bu âyetleri

⁸¹¹ Âsım Efendi'nin küçük kardeşi olup, dersiâmdır.

⁸¹² Esâmi Defterleri'nde yer alan belgede Bolu'lu Muhammed Tahir Efendi'nin ismi daire içine alınarak yanına rahimehullah ifadesi not edilmiştir. Buna göre kendisi büyük ihtimalle dersten önce vefat etmiştir. Bkz. Esâmi Defterleri, vr. 102a.

⁸¹³ “İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz? Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki, 'Onlar artık imana gelmezler' sözü, işte böylece gerçekleşmiştir.” (Yûnus 10/32-33)

inzâl etmesindeki murâdı araştırılmış, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri ilminden yararlanılmıştır. Ders metni kaydedilirken lafızları belirginleştirmek amacıyla yapıldığını düşündüğümüz bir formda âyetlerin kırmızı renk mürekkeple parantez içine alındığı ve bazı ifadelerin üzerlerinin yine kırmızı renkle işaretlendiği tespit edilmiştir.⁸¹⁴ Mardin, bu dersin icra edildiği tarih için şu bilgiyi vermektedir: “3 Ramazan 1323 Salı, I. Huzur Dersi.” Buradaki taktir istiâze ile on bir satır olarak kaydedilmiştir. Her iki kayıt incelendiğinde müellifin sadece Beyzâvî tefsirine bağlı kalmadığı aynı zamanda onu şerh ederek yorumladığı tespit edilmiştir.

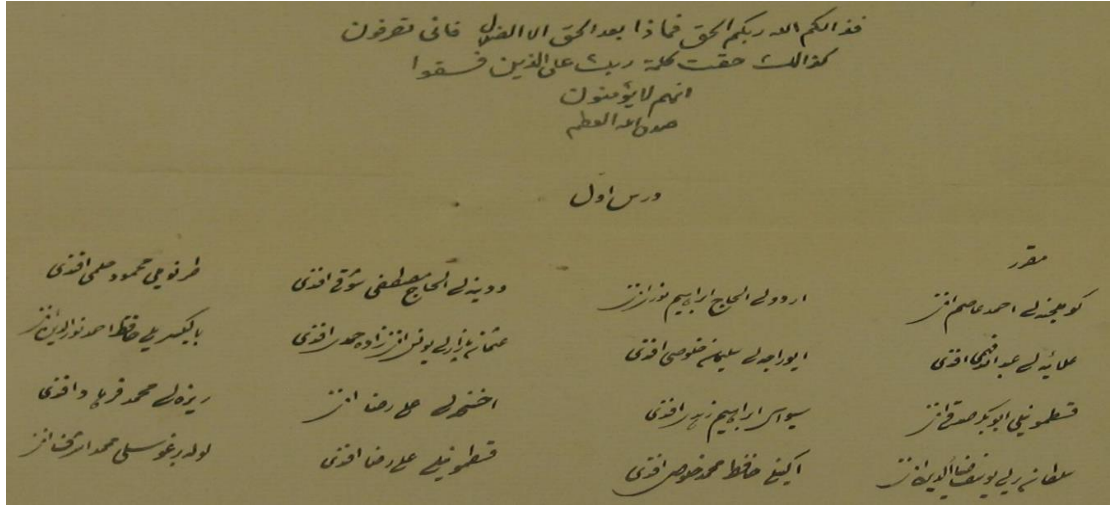
Resim 86. 1323/1905 yılı Yûnus 10/32-33. âyetlerin taktir metni

1.2.2.3.29.2. Soru-Cevap Fash

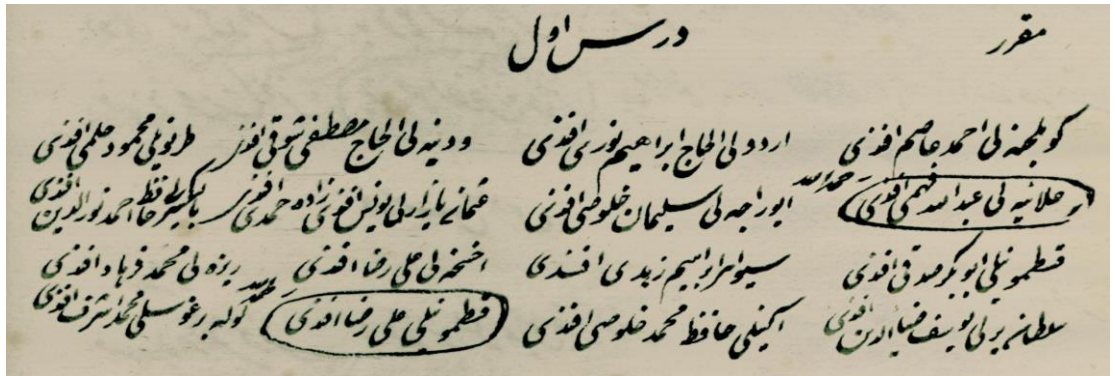
Bu bölümde Eğinli'nin Âsım Efendi'ye yöneltilen altı adet soru-cevabı tescil ettiği belirlenmiştir. Osmanlıca derlenen bu fasılda soru soran muhatapların isimleri

⁸¹⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 228a-b.

kaydedilmeksizin sadece numaralandırma yapılmıştır. İlki Âsım Efendi'ye ait evraklar arasında yer alan bu meclisin ders davetiyesidir.⁸¹⁵ Burada takrir olunacak âyetler ve mukarrirle birlikte on beş muhatabın ismi yazılıdır. İkinci kaynak Mardin'in eseridir. Üçüncü ve dikkate aldığımız kaynak ise Esâmi Defterleri'ndeki kayıtlardır. Burada derse davet edilip vefat nedeniyle katılamayan ulemanın isimlerinin belirtilmesi dikkat çekicidir. Aşağıda iki belgeye yer verilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Resim 87. Âsım Efendi'nin defterlerindeki Yûnus 32-33. âyetlerin takrir heyetine dair görsel

Resim 88. Esâmi Defterleri'ndeki Yûnus 32-33. âyetlerin takrir heyetine dair görsel

Meşihat Arşivi'ndeki belgeye göre dersin icra heyeti şöyledir.⁸¹⁶ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu Hacı İbrahim Nuri Efendi, Vodinelı Hacı Mustafa Şevki Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, Alâiyeli Abdullah Fehmi

⁸¹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 291.

⁸¹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 291; Esâmi Defterleri, vr. 103a; Mardin, **a.g.e.**, C. I, s. 535-536.

Efendi, İvracalı Süleyman Hulûsi Efendi,⁸¹⁷ Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebûbekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Ahıskalı Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi, Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi,⁸¹⁸ Eğinli Hafız Muhammed Hulûsi, Efendi, Kastamonulu Ali Rıza Efendi,⁸¹⁹ Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi.

Bu dersin soru-cevap faslına dair tek bilgiye Eğinli'nin notları vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Burada bir buçuk sayfada toplamda beş sorunun kaydedildiği tespit edilmiştir. Ancak metnin okunurluğu ve netliği çok belirgin olmadığı için bazı bölümler anlaşılamamıştır. Buna rağmen ilgili notlar Âsım Efendi'nin sunumuna dair bilgiler içermesi ve âyetlerin tefsirine yönelik gündeme taşınan soru-cevaplara yer vermesi nedeniyle incelenecektir. Ayrıca Eğinli bu dersin zamanını belirtici şu notu da kaydetmiştir: “3 Ramazan el-Mübârek 1323 Salı, Ders Vekili Ahmed Âsım Efendi takrirden bulundu.”⁸²⁰

1.2.2.3.30. 1324/1906 Yılına Ait Ders (Yûnus 10/53-56.Âyetler)

Âsım Efendi'nin 1324/1906 yılı I. Huzur Dersi'nde Yûnus 10/53-56. âyetleri⁸²¹ takrir ettiği tespit edilmiştir. Bu, Âsım Efendi'nin mukarrir olarak katıldığı otuz üçüncü ve sonuncu, Padişah II. Abdülhamit huzurundaki otuz ikinci takriridir. Dersin takrir faslına dair bilgilere, Âsım Efendi'nin incelediğimiz belgeleri ve Eğinli'nin aldığı notlarla vasıtasıyla ulaşabilmektedir. Eğinli bu dersin: “3 Ramazan 1321 Pazartesi/ 10 Teşrînîsânî (Kasım) 1319” tarihinde icra olduğunu belirtmektedir.

⁸¹⁷ Bkz. **Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl**, nr: 270; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s. 307.

⁸¹⁸ Âsım Efendi'nin küçük kardeşi olup, dersiâmdır.

⁸¹⁹ Kastamonulu Ali Rıza Efendi'nin isminin yanına “rahimehullah” notu düşülmüştür. Meclisin tertibinden önce vefat ettiği düşünülmektedir. Bkz., Esâmî Defterleri, vr. 104a.

⁸²⁰ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 398-399.

⁸²¹ وَيَسْتَبِشُّونَكَ أَهْلُ الْبَيْتِ إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَنْتُ بِهِ وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأُوا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ أَلَا إِنَّ اللَّهَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. “هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلِلَّهِ تُرْجَعُونَ”, “O (azap) gerçek midir?” diye senden haber soruyorlar. De ki: “Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz. (O gün) zulmetmiş olan herkes, eğer yeryüzündeki her şeye sahip olsa, kendini kurtarmak için onu fide verir. Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyarlar. Onlara zulmedilmeksizin aralarında adaletle hükmedilir. Bilesiniz ki, göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Yine bilesiniz ki, Allah'ın vadi haktır. Fakat onların çoğu bunu bilmez. O, diriltir ve öldürür; ancak ona döndürüleceksiniz.” (Yûnus 10/54-56)

Müellif takririnde sebebi nüzûl ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri ilkelerini kullanmıştır. Huyey bin Ahtab'ın anlattıklarının Mekkelilerin dini inançlarına etkisi, onun sorgulamaları bağlamında nâzil olan ilgili âyetler belirtilmiştir. Beyzâvî tefsirinden bu âyete dair bölüm alıntılanırken şerh niteliğinde bilgilerle yorumlanmıştır. Bu dersin dua bölümüne ait bilgiye ulaşılammış, soru-cevap faslı ve müzakere heyetinin isimleri ise tespit edilebilmiştir. Konuyla ilgili Eğinli tarafından aktarılan bilgiler araştırmamıza geniş bir veri sağlamaktadır. Kendisi müzakere bölümünde Âsım Efendi'ye yöneltilen altı adet soru-cevap kaydına yer vermiştir. Burada yeniden diriliş, haşr, cennete giriş yaşı, gayrimüslim çocuklarla Müslümanların çocuklarının cennete girme durumları cedel üslubuyla sorgulanmış, kelâm ilmi bağlamında tahlil edilmiştir. Ayrıca âyetteki “وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ” ibaresi bağlamında tövbenin şartları, kalbe gelip de telaffuz edilmeyen düşüncelerin mesuliyetine dair rivayet, îman-ı yeisin makbul olmayıp tevbe-i yeis'in kabul edilmesindeki hikmetler sorgulanmıştır.⁸²²

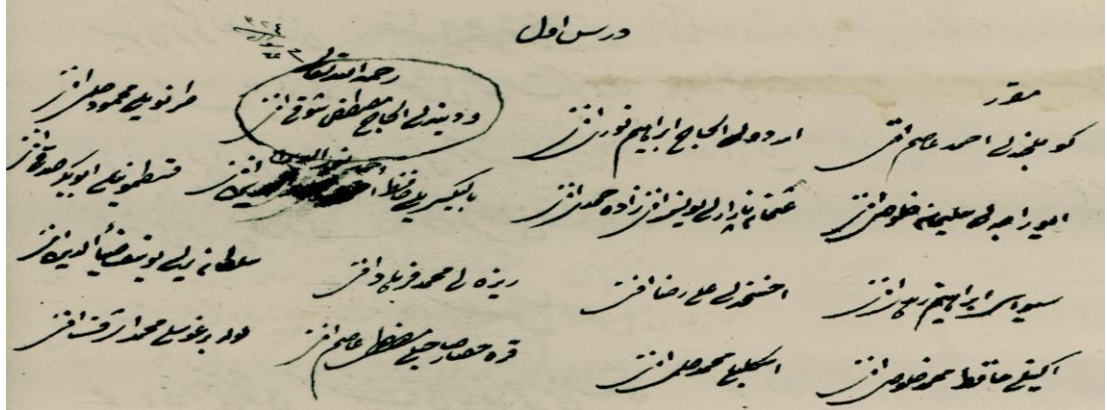
Eğinli, dersin icra zamanı hususunda şu bilgiyi paylaşmıştır: “*Yûnus Sûresi, 10/53-56.âyetler, 3 Ramazan 1324 Cuma, 7 Teşrinievvel (Ekim) 1322, Derse giriş: (ezani saatle) 8:45, I. Huzur Dersi, Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi.*”⁸²³

Bu meclise katılan ilim adamlarının tespitine yönelik üç ayrı belgeye ulaşılmıştır. İlki Âsım Efendi'ye ait evraklar arasında yer alan bu dersin davetiyesidir.⁸²⁴ Bu belgede takrir olunacak âyetler ve mukarrirle birlikte on beş muhatabın ismi yazılıdır. İkinci kaynak; Mardin'in eserinde yer verdiği müzakere heyeti listedir. Konuyla ilgili üçüncü kaynak ise Esâmi Defterleri'nde yer almaktadır. Burada sadece heyetin isimleri ve takrir yılı belirtilmiştir. Tüm bu belgeler karşılaştırıldığında resmî olması ve icra edilen meclisin son halini içermesi açısından Meşihat Arşivi'ndeki defterlere itibar edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca burada derse davet edilip vefat nedeniyle meclise katılamayan ilim adamlarının isimleri de belirtilmiştir. Aşağıda her iki belgeye de yer verilerek söz konusu veriler tetkik edilecektir.

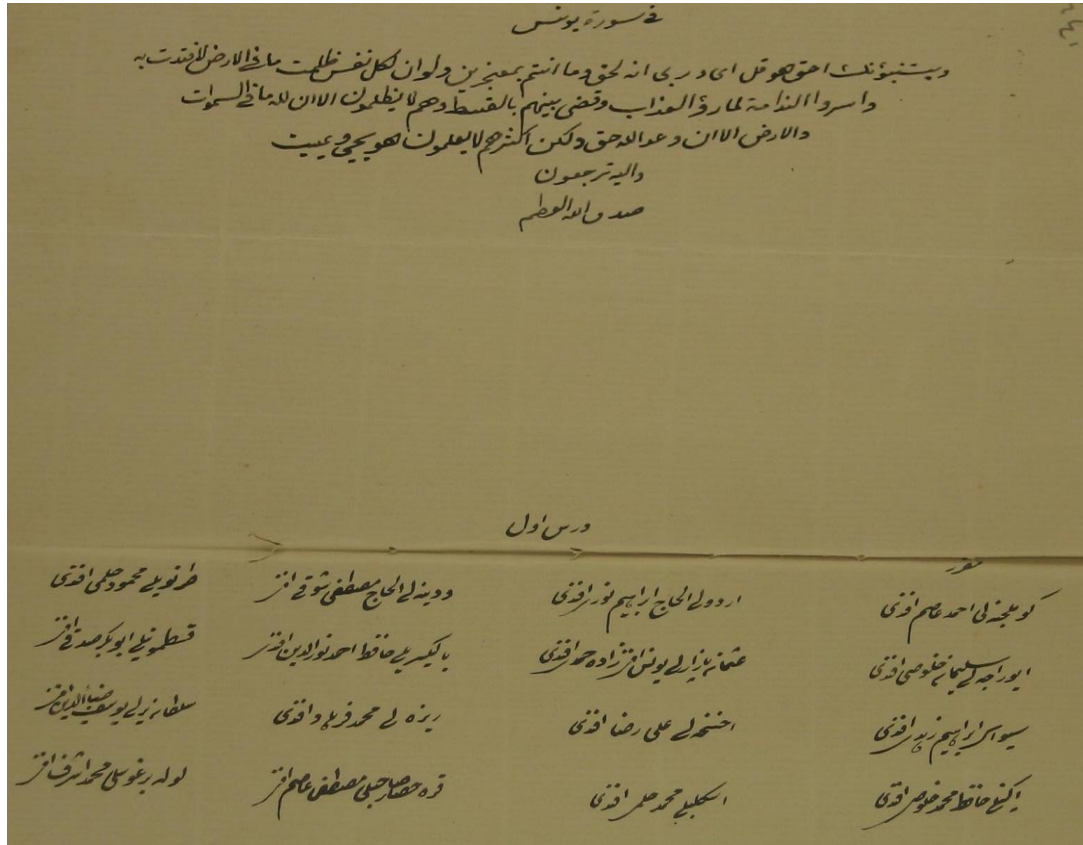
⁸²² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 237a-b.

⁸²³ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 396-397.

⁸²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 239.

Resim 89. Yûnus 53-56. âyetlerinin takrir heyetine dair Esâmi Defterleri'ndeki belgenin görseli

Resim 90. Yûnus 10/53-56. âyetlerinin müzakere heyetinin müellif envanterindeki görsel

Buna göre 1323/1905 tarihli I. Huzur Dersine katılan ilim adamlarının isimleri şöyledir:⁸²⁵ Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi (mukarrir), Ordulu Hacı İbrahim Nuri

⁸²⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 291; Esâmi Defterleri, vr. 104a; Mardin, a.g.e., C. I, s. 535-536.

Efendi, Vodineli Hacı Mustafa Şevki Efendi, Tırnovalı Mahmud Hilmi Efendi, İvracalı Süleyman Hulûsi Efendi,⁸²⁶ Osmanpazarlı Yûnus Efendizâde Hamdi Efendi, Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi, Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Sivaslı İbrahim Zühtü Efendi, Ahıskalı, Ali Rıza Efendi, Rizeli Muhammed Ferhat Efendi, Sultanyerli Yusuf Ziyâeddin Efendi,⁸²⁷ Eğinli Hafız Muhammed Hulûsi Efendi, İskilipli Muhammed Hilmi Efendi, Karahisarsahipli Mustafa Âsım Efendi, Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi.

Böylece müellifin takrir belgeleri teknik boyutu dikkate alınarak tespit ve tasnif edilmiştir. Bu derslerin içerik bilgisi, müellifin metodu ve bunun tefsir ilmiyle irtibatı araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde değerlendirilecektir. Bu bölümde son olarak müellifin takrir yöntemi ve Huzur Dersi üslubunu inceleyeceğiz.

1.2.2.4. Huzur Dersi Takrir Yöntemi

Huzur Dersleri'nde muhatap ve mukarrir olarak kırk bir yıllık bir geçmişe sahip olan Âsım Efendi'nin bu meclislere dair tecrübesi ve hazırlık sürecinin tespiti araştırmamızın amacına uygun olarak kendisinin bu derslerde nerede durduğunu ve de derslerin tefsir ilmiyle ilişkisini belirleyebilmek için incelenmelidir. Araştırmalarımız sonucunda müellifin otuz üç Huzur Dersi'nden otuzuna ait belgeye ulaşabildik. Bu envanterde müellifin derslere hazırlık sürecinin detayları da görülebilmektedir. Buradan hareketle kendisinin takirde bulunduğu ilk yıllarda uzun uzadıya ve detaylı çalışmalarda bulunduğunu zamanla bu hazırlık notlarının kısaldığını tespit ettik. Bu durumun çok farklı gerekçeleri olabilir. Meselâ; müellifin Huzur Dersleri'nde zamanla tecrübe kazandığı için hazırlanma merhalesini azalttığına, dersleri irticalen sunma ihtimaline binaen farklı bir kaynak kullanabilme durumuna veya bu hazırlık kayıtlarının incelediğimiz envanterde yer almadığı bu ihtimallerden bazılarıdır.

Âsım Efendi'nin ders defterlerinde takrir metninin yanı sıra kendisine yöneltilen veya yöneltilebilecek sorulara dair çalışmaları da kaydettiği öngörülmektedir. Müellif özellikle mukarrir olarak katıldığı ilk yıllarda, “*fein kıl ve ene ekûl*”, “*eğer sorulursa bende şöyle cevaplarım*” ifadeleriyle muhtemel soru cevap üslubu olarak

⁸²⁶ Bkz. **Esâmi Defterleri**, nr: 270; Albayrak, **a.g.e.**, C. IV, s.307.

⁸²⁷ Âsım Efendi'nin küçük kardeşi olup dersîâmdır.

nitelendirebileceğimiz bir formda kayıtlar tutmuştur. Yine ilk yıllara ait notlar incelendiğinde ilgili âyetlerin kelâmî, hikemî, fikhî, bedîî, meânî, beyânî ve edebî meseleler ile usûl, mantık ve sarf ilimleri gibi başlıkları altında yorumlandığı ortaya çıkarılmıştır. Öyle ki bu değerlendirmeler kimi zaman takrir metnine dair kayıtların hacmini dahi aşmıştır. Ne var ki ilerleyen süreçte müellifin muhtemel soru-cevapları ve dersin hazırlık sürecine dair çalışmaları kaydetme işini azalttığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak otuz Huzur Dersi'nin takrir kayıtları kendi içinde kıyaslandığında derslere hazırlık mahiyetinde kaydedilen yazılı notlarda da peyderpey belirgin azalmalar tespit edilmiştir.

İncelediğimiz evrakların takrirlerde sunulmuş ve bunlara hazırlık belgeleri olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla müellifin bu sürecine dair detayların izlerini tespit edebilme durumu araştırmamızı hususileştirmektedir. Buradan hareketle Âsım Efendi'nin Huzur Dersi yöntemini iki ayrı başlıkta değerlendireceğiz.

1.2.2.4.1. Takrir Yöntemi ve Müzakereler

Âsım Efendi'nin takrir metinlerinde kullandığı anlatı biçimini dört bölüme ayırarak incelemek mümkündür. Burada fiziki bir ayırım kastedilmeyip kendisinin usûl olarak böyle bir yöntemi takip ettiği düşünülmektedir. Buna göre müellif;

Birinci bölümde; Takirde bulunduğu âyetin, varsa sebebi nüzûl bilgisine, siyak-sibak ilmi bağlamında âyetler arası münasebetine, tahlil edilmesini gerekli gördüğü kavram-kelime analizine, konuyla ilgili İslâm-siyer tarihi bilgisine yer vermektedir. Şayet sebebi nüzûl bilgisine ulaşılamamışsa ilgili sûre bağlamında bu irtibat kurulmaya çalışılmıştır. Takrir edilen âyetlerin Hz. Peygamber ve ilk muhataplar için ne ifade ettiği hususuna dair çıkarımlarda bulunmaya özellikle temas etmesi dikkat çekicidir. Buna göre müellifin takrirlerinde tarihsel arka planı özellikle önemseydiği kaynaklarını bu cihetle incelediği anlaşılmaktadır.

İkinci bölümde; yukarıda bahsettiğimiz değerlendirmelerden bir ya da birkaçıyla takririne başlayan müellif “Kur’ân’ın işaret ve beyanıyla Beyzâvî de şöyle

buyurmaktadır...” alt başlığında *Envâru't-Tenzîl* tefsirinden ilgili bölümü kaydetmiştir. Kimi zaman da alıntılacağı bu pasajları şerh etmiştir.⁸²⁸

Üçüncü bölüm: Âsım Efendi, Beyzâvî'den ilgili bölümü aktardıktan sonra takrir edeceği âyetlerin tefsiri mahiyetinde İslâmi ilimler ve Kur'ân ilimleriyle söz konusu âyetleri irtibatlandırarak yorumlamıştır. Ancak takrirlerinde ilgili âyetlerin anlam alanlarını gözetmediği farklı konulara temas ettiği gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak İslâm tarihinden, ulemanın hayatlarından ve sözlerinden kesitler aktararak menkıbe-mevîza türünde yorumlara yer vermiştir. Bunun yanı sıra verilmek istenilen mesaj bağlamında sadece bilgileri nakletmenin ötesinde metinler tahlil edilerek yorumlanmıştır. Burada müellif klasik metinlere bağlı olarak veya onların bilgilerini aktararak derslerini sunmuştur.

Dördüncü bölüm: Müellifin özellikle hemen her derste takrir metninin sonuna doğru sözü saltanata getirerek itaat vurgusu yapmayı önemseydiği anlaşılmaktadır. Son olarak padişaha, ailesine ve devletin ebet müddet sıhhat ve afiyetle devamına yönelik dua cümleleriyle takrirlerini tamamlamaktadır. Buradaki dua ifadeleri Huzur Dersleri'nin üç saç ayağından biri olan dua faslından ayrıdır. Huzur Dersi'nin son bölümünde icra edilen dua fasılları ise bir sayfa uzunluğunda olup müstakil bir formdadır.

Âsım Efendi'nin ilgili âyetleri takrir ederken takip ettiği bazı üslup özelliklerine maddeler halinde kısaca şöyle işaret edilebilir:

- Metin üzerinde vurgu yapılacak veya dikkat çekilecek yerler kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir. Bu, müellifin sunumunu özenerek ve dikkatle takdim etme hassasiyeti bağlamında bir işaretleme örneği görünümündedir.

- Âyet ve hadis metinlerinin ana metinden renk olarak ayrışması için kırmızı mürekkep kullanımı tercih edilmiştir.

⁸²⁸ Müellifin Enfâl 8/70. âyetini takrir ettiği derste Beyzâvî tefsirine yer vermediği görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, 153a-b.

- A'râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği kayıtlar, İÜNE Ktp.nde yer alan diğer mukarrirlere ait Huzur Dersi Defterleriyle yazı formatı ve sayfa kullanımı gibi özellikler bakımında benzerlik göstermektedir.

- Bazı ders kayıtları Huzur Dersi sonrası tercüme edilerek Sultan'a takdim edilmiştir.⁸²⁹

- Müellif takirde bulunacağı âyetleri tercüme etmektedir. Kimi zaman kelime kelime kimi zaman genel bağlamı içinde yorumlayarak bunu gerçekleştirmektedir.

- Beyzavî tefsirinden ilgili bölümü aktarırken kimi zaman bunu şerh etmiş bazen de eleştirmiştir.

- Özellikle soru cevap fasıllarına hazırlık mahiyetinde olduğunu düşündüğümüz kayıtlarında "fein kıl... ve ene ekûl..." formunda cedel üslubu tercih edilmiştir.

- Metnin kenarlarına kısa notlar halinde takrir esnasında sunulmak üzere hatırlatıcı bilgiler eklenmiştir.

1.2.2.4.2. Duâ Fasıllarında Değişiklik

Huzur Dersleri'nde "dua faslı" tabiriyle soru-cevap bölümünün ardından padişah-şeyhülislâmın direktifiyle icra olunan son bölüm kastedilmektedir. Ancak Âsım Efendi'nin takrirlerinde dua fasıllarına dair ikinci bir bölüm dikkatimizi çekmektedir. Bu da takrir metninin sonuna doğru, edebi uyuma dikkat edilerek dersle ilgili konuya muvafık dua lafızları kaydedilmesidir. Yine incelediğimiz belgelerin sayfa kenarlarına edebi üsluba dikkat edilerek çok sayıda örnek dua cümlesi not edilmiştir. Buradan hareketle müellifin dua lafızlarını ve bunun üslubunu önemsediği anlaşılmaktadır. Öte yandan mukarrirlik vazifesinde bulunulan ilk yıllarda muntazam bir şekilde bu bölümler kaydedilmiş sunumu kolaylaştırmak amacıyla da kırmızı renk mürekkeple bazı remizler kullanılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda bu bölüme ait dua ifadelerinin kısaltıldığı hatta bazı derslerin dua fasıllarına dair hiçbir kayıta bulunmadığı gözlemlenmiştir. Buna göre müellifin ilk yıllarda kaydettiği dua

⁸²⁹ Mesela Âsım Efendi'nin ilk Huzur Dersi takririni tercüme ederek sultana sunduğunu belirttiği metnin örneği kendisine ait envanterde yer almaktadır.

notlarından yararlanıp yenisini kaydetmeye gerek görmediği yahut bu hususta bir meleke kazanmış olup irticalen bu faslı ifa ettiği öngörülmektedir. Bu konuda kesin kanaat belirtebilecek yeterli bilgiye de ulaşılabilmiş değildir.

Diğer yandan dönemin sosyal ve siyasi problemlerine dair meselelerin dua fasıllarına yansıdığı öngörülmektedir. Mesela 1308/1891 yılında gerçekleştirilen I. Huzur Dersi'nde Enfâl sûresi 31. âyeti takrir eden müellif bir sayfa dua ifadesi not etmiştir. Özellikle diğer derslerde olmayıp da bu derste dikkatimizi çeken dua lafızlarında padişah ve askerlere dua edilmesinin yanında güncele dair bazı taleplerin de zikredilmesidir. Mesela; 1891-1893 yılları arasında Osmanlı topraklarının da bir bölümünü içine alan büyük bir kıtlık meydana gelmiş bu durum duâ ifadelerine de yansımıştır.⁸³⁰ Âsım Efendi bu hususu dersin dua kısmında şu ifadelerle dile getirmektedir: “اللهم اجعل دولتنا العليا بسحاب العواطف الممطرة ورايات شوكته الغراء على رماح النصر منثورة”, “Allah'ım onun yüce devletinin bahçelerine lütuf bulutlarından yağmurlar yağdır. Şevketinin parlak sancaklarını zafer mızrakları üzerinde dalgalandır.”⁸³¹ Bu durum aynı zamanda güncel olayların Huzur Dersi'nde gündeme alınması olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla Huzur Dersleri'nde dua fasılları dönemin güncel olaylarını yansıtan ifadelere yer verilmesi ihtimali bağlamında bir başka araştırmanın konusu olarak incelenebilir. Bunun yanı sıra Âsım Efendi takrir faslının sonunda yaptığı dualarda genellikle Osmanlıca'yı, Huzur Dersi'nin son bölümünde yaptığı dualarda ise Arapçayı kullanmayı tercih ettiği tespit edilmiştir.

Diğer yandan Âsım Efendi tarafından kaydedilen bilgilerin resmî belge hüviyetinde olanları gün yüzüne henüz çıkmamıştır. Dolayısıyla ders defterlerindeki bilgilerin takrirlerde ne kadar ve nasıl kullanıldığına dair bilgiler soruşturulmayı gerektirmektedir. Bunun için dönemin gazeteleri, salnameler gibi arşiv kaynaklarının yer aldığı birçok kitaplık taranmıştır. Ancak müellifin takirde bulunduğu derslerin icra ve muhtevasına dair ulaşılan bilgiler sınırlıdır. İncelediğimiz ders defterlerinde bazı ders takrirlerinin iki-üç defa kaydedilmiş olması bunlardan birisinin yazı sitili ve sayfa düzeni bakımından daha düzenli oluşu bazı sonuçlara ulaşmamız adına önemli

⁸³⁰ Yunus Özger, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık ve Kıtlık Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2008, C. IX, s. 87-96.

⁸³¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 94a.

ipularındandır. Müellif takrir ettiği derslerden bazılarını kaydedip padişaha sunmuştur. Bazı notlarda ise hazırlık safhasını da içerecek boyutuyla tüm unsurlar kaydedilmiştir. Böylece hazırlık süreci ve huzurdaki takrir metinlerini kıyaslanarak bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Böylece araştırmamızın hipotezine uygun olarak birinci bölümde Huzur Dersleri geleneği ve Âsım Efendi'nin bu gelenekteki yerini tahlil ettik. Ardından müellifin ders defterlerini tasnif ederek kronolojisini oluşturduk. Bu süreçte nitel ve nicel değerlendirme yöntemlerini kullandık. Özellikle müellifin derslere hazırlık sürecinde kaydettiğini öngördüğümüz notlarını kategorize ederek hangi alanlar ve soru(n)lar etrafında inşa edildiğini nicel yöntemlerle tahlil ettik. Ortaya çıkardığımız bilgilerden hareketle bunları tasnif ederek müellifin ders defterlerinin mahiyetine dair çok sayıda veriye ulaştık. Aynı zamanda bu notları derslerin mahiyetinde tefsir ilminin bilgisi ve konusu olabilirliği sorunsalımız çerçevesinde tahlil ettik. Elde ettiğimiz bulguları araştırmamızın ikinci bölümünde müellifin Huzur Dersleri'ndeki tefsir metodu ve üçüncü bölümdeki muhteva analizi kısmında tetkik edeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ÂSİM EFENDİ’NİN HUZUR DERSLERİ’NDEKİ TEFSİR METODU

Araştırmamızın ilk bölümünde Huzur Dersleri geleneği ve unsurları tanıtılmış, kronolojik bir tasnif yapılarak Âsım Efendi’nin bu gelenekteki yerine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ardından müellifin gerek Huzur’da takrir ettiği gerekse de derslere hazırlık süreci için kaydettiği notları tasnif edilmiştir. Bu bölümde araştırmamızın sorunsalını teşkil eden Huzur Dersleri’nin tefsir ilminin konusu ve kaynağı olabilme durumunu analiz edeceğiz. Bunun için önce Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’ndeki dil-üslubu, kaynakları ve yöntemini tahlil edeceğiz. Ardından elde ettiğimiz verilerden hareketle Huzur Dersleri’nin diğer ilim gelenekleriyle ilişkisini inceleyeceğiz.

2.1. DİL VE ÜSLUBU

Üslup öz olarak bir anlatım, takrir, sunuş, deyiş özelliğidir. Batı’da *retorik* Doğu’da ise *belagat* alanında öne çıkan üslup, farklı yönleriyle tarif edilmiştir. Huzur Dersleri’nin temel kavramlarından olan takrir-mukarrir kelimeleri de aslında sübjektif bir söylem özelliğini yansıtmaktadır. Bu yönüyle mukarrir kelimesi “Bir meseleyi muhatap kitleye kendi öz deyişiyle, tercihleriyle ve söyleyiş biçimiyle takdim eden kimse” olarak tanımlanabilir. Araştırmamızın örneklemini Âsım Efendi’nin şahsına tevdi edilen âyetleri kendisine has bir üslupla sunduğu gözlemlenmektedir. Müellifin Huzur Dersleri belgeleri incelendiğinde takrir metinlerinin genel olarak güçlü, edebi bir selikayla ve tefennün üslubuyla kaydedildiği ifade edilebilir. Âsım Efendi takrirlerinde klasik metinlere bağlı kalarak ibare okuma usûlünü takip etmiştir. Sunacağı ders bağlamında onlarca kaynağa müracaat ederek aldığı notlarla geleneksel çizgide bir takrirden bulunmayı tercih etmiştir.

Âsım Efendi’nin kayıtlarının çoğunluğunun Arapça geri kalan bölümünün ise Osmanlıca olduğu belirlenmiştir. Söz konusu dil tercihinde belirli bir kurala riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Zira takrirden bulunulan ilk yıllara ait metinlerde Osmanlıcanın yoğunluğu hissedilirken ilerleyen yıllarda sadece Arapçaya ağırlık

verilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamit dönemi Huzur Dersleri için belirtilen icra dili değişim kuralının Âsım Efendi'nin belgelerine yansımalarının sınırlı olduğu söylenebilir. İncelenen otuz ders metninde, söz konusu dil tercihleri hususunda bir kaidenin takip edildiği söylenemez. Bunun yanı sıra müellifin takririni tercüme ederek veya irticalen sunma ihtimali de hesaba katılmalıdır. Araştırmamızın bu bölümünde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki dil ve üslubu incelenerek müstakil başlıklar altında tahlil edilecektir.

2.1.1. Mukaddime ve Konuya Hazırlama

Âsım Efendi takrirlerinin giriş kısmında muhatapların zihinlerini hazırlayıcı bir üslup kullanmaya çalışmıştır. Müellif, müstakil âyet tefsirleri formunda olan bu derslerde tarihsel arka plan, vahyin indiği ortam, siyâk-sibak ve sebebi nüzûl bilgisi ile dersin mukaddimesini inşa etme yönelimindedir. Böylece bir nevi muhatapları ilgili âyetin bağlamına hazırlamaktadır.

Bağlam-Güncel: Âsım Efendi'nin takrirlerinde kullandığı ilk yöntem âyetin bağlamını değerlendirmeye yöneliktir. Müellif kimi zaman ilgili âyetin geçtiği sûrenin konu özetine yer vermiş ve münâsebâtü'l-Kur'ân bağlamında bir giriş bölümü hazırlamıştır. Bazen de tefsir edilecek âyetin öncesinde hangi konuların ne şekilde anlatılıp kimlerle irtibatlandırıldığını belirtmiştir. Özellikle âyetlerin anlaşılmasında vahye ilk muhatap nesilden takririn yapıldığı zamana kadar tarihi süreçte âyetlerin nasıl tevil edildiğini tasvir etmiştir. Ulemanın ilgili âyetleri nasıl anladıklarından hareketle sosyal-politik gerçeklikler etrafında çıkarımda bulunularak verilmek istenilen mesajlara dikkat çekilmiştir.

Sebeb-i nüzûl: Müellifin bu tür rivayetleri kullanmayı son derece önemseydiği düşünülmektedir. Hatta takrir edilecek âyetlerin sebebi nüzûlüne dair bir bilgiye ulaşamadıysa ilgili sûre bağlamında konu bütünlüğü ve anlam alanı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında vahyin nâzil olduğu ortamı betimleyici rivayetlerin, âyetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında dikkate alındığı belirlenmiştir. Böylece muhatapın zihninde nüzûl ortamının inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

İlk muhatapların yorumları: Âsım Efendi'nin tefsirini yaptığı âyetlerde tespit etmeye çalıştığı özelliklerden bir diğeri de vahye ilk muhatap neslin Kur'ân-ı

Kerîm'i nasıl anladığıdır. Bu gaye müellifin incelediğimiz bütün ders takrirlerinde açıkça görülmektedir. Nitekim ilgili âyetler, rivayetler eşliğinde tahlil edilmekte; ilk nesilden başlamak üzere tarihsel süreçte nasıl anlaşıldığı yorumlanmaktadır. Takrir edilen her bir âyetin Hz. Peygamber ve sahabenin dünyasında nereye tekabül ettiği sorusu müellifin sorunsalı olarak öne çıkmaktadır. Kendisi bu soruyu cevaplandırmaya yönelik bir üslupla takrirlerini sunmaktadır.

2.1.2. İbareleri Okuma-Takrir Yöntemi

Takrir “anlatma, anlatım, bir âlimin kitaptan okuyarak izah ve açıklamalarda bulunması, bir söze açıklık getirmek, ders vermek” gibi anlamlara gelmektedir. Huzur Dersleri özelinde bu kavram aktif olarak kullanılmıştır. İlgili âyetleri muhataplara izah ederek takdim eden kişi için “mukarrir”, dersin sunulması içinse “takrîr” kelimesi kullanılmıştır. “Takrir” ifadesi; belirli ibarelerin okunması, söylenmesi ve açıklanması anlamında da düşünülebilir. Yani bir dersin-metnin muhataplara açıklanması takrir kavramıyla nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Huzur Dersleri’nde takrir kavramı söz konusu olduğunda bunun mukarrire has bir durum olduğu, derse katılan muhatapların böyle bir misyonunun olmadığı anlaşılmaktadır. Burada Huzur Dersleri’ni benzer mutat meclislerden ayıran en bariz özellik sunulan dersin ilmi yetkinliğe-rütbeye sahip bir heyet tarafından müzâkere edilmesidir.

İncelediğimiz belgelerin yapısal özelliği dikkate alındığında müellifin takrirlerinde Arapça ve düz yazı formunun yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Âsım Efendi’nin ilmi birikiminin bir nevi tezahürü de olan bu derslerde öğüt verici, edebî ve didaktik bir üslup kullandığı anlaşılmaktadır. Özellikle takrir kısımlarında resmî bir dil kullanıldığı ifade edilebilir. Zira derslerden önce yapılan resmî törenin (biniş-i hümayûn), takrirlerin üslubunu da etkilediği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra devlet erkanının huzurunda, siyasi otoritenin önünde söz söylemenin hassasiyetlerinin takrirlere yansımaları da izlenebilmektedir. İlahi kelâmı, devrin önde gelen ilim adamlarının kontrolünde yorumlayıp tefsir etmenin birçok hassasiyeti de gerekli kıldığı söylenebilir. Üstelik üslup problemi nedeniyle başta sürgün olmak üzere farklı cezalarla karşılaşan ulemanın olması, mukarrir ve muhatapların bu hususta çok dikkatli davranmalarını gerektiren önemli bir kıstastır. Tüm bu kriterler birlikte analiz

edildiğinde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki dil ve üslubunu söz konusu duyarlılığa dikkat ederek oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin takrir yöntemlerinden bazılarını şu alt başlıklarda tasnif ederek örneklendirebiliriz:

Yaşanmışlıklardan Örnekler: Âsım Efendi'nin takrirlerinde yoğun olarak kullandığı yöntemlerden birisi de yaşanmışlıklardan örnekler vermesidir. Müellif özellikle Gazzali'nin *İhyâulûmiddîn*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifa*⁸³², Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* eserlerinden kıssalara yer vermiştir. Bunun yanı sıra çok sayıda ilim adamının sözlerinden iktibasta bulunulmuştur. Ayrıca bunları güncel olaylarla irtibatlandırılarak yorumlanmıştır. Menâkıb ve mevîza türünün mesaili bağlamında düşünülebilecek bu tür iktibaslarla âyetin vermek istediği mesajların tahkiye üslubuyla anlatılması müellifin bir yorumlama niteliği olarak öne çıkmaktadır.

Tarihten Örnekler: Müellifin takrirlerinde kullandığı metotlardan biri de tarihten misallere yer vermesidir. Başta İslâm'ın doğduğu evrelerde yaşananlar olmak üzere Ebu Hanife, Beyâzît Bistâmî ve Abbasi Melikleri gibi tarihi şahsiyetlerin hayatlarından kesitler anlatılmıştır. Bu üslup derslerin formatının şekillenmesine katkı sunmuştur.

Hadis ve Sahabe Kavli: Âsım Efendi hemen her takririnde hadis rivayetlerine yer vermiştir. Bu hadislerin, âyetin muhtevasıyla daima bağlantılı olduğu söylenemez. Müellifin ders bağlamında vermek istediği mesajlara yönelik rivayetleri tercih ettiği düşünülmektedir. Rivayet tekniği açısından sahih rivayetlerin aktarımı hususunda bir gayretin içinde olduğu ancak kimi zaman zayıf rivayetlere de yer verdiği gözlemlenmiştir.

Bilimsel Tefsir: Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde yer verdiği bir diğer yöntem ise bilimsel tefsirdir. İlgili âyetler bağlamında olsun veya olmasın kevnî mucizeler cihetinden bazı örneklere yer verilmiş, bununla Allah Teâlâ'nın kudret ve

⁸³² Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* eseri dört bölümden oluşmaktadır. Eserin müellifi kitabında yer aldığı her konuya âyetlerle ve müfessirlerin bu âyetlerle ilgili açıklamalarıyla başlanmakta, ardından gelen hadislerde ilk hadis senediyle, diğerleri senetsiz olarak verilmekte ve zaman zaman âlimlerin meseleye dair görüşleri nakledilmektedir.

azametine vurgu yapılmak istenilmiştir. Ayrıca müellifin yaşadığı çağda bu türe örnek olabilecek güncel olaylara da yer vermiştir. Mesela; Hint bölgesindeki bir balığın üzerinde “*Lâ ilaha illallah Muhammedün Rasûlullah*” yazılı olması, yine bir gül üzerinde benzer mucizelerin tezahür etmesi gibi.

Saltanata İthaf: Âsım Efendi’nin derslerinde saltanat ve hilafet vurgusu önemli bir üslup tercihi olarak öne çıkmaktadır. Bu söylem genellikle takrir faslının sonuna doğru belirginleşmektedir. Müellif kimi zaman kıyaslamayla bazen de benzetmelerle bu vurguyu hissettirmektedir. Soru-cevap fasıllarının bazılarında ve dersin dua kısımlarında bu mesajların yoğun olarak üsluba yansıdığı tespit edilmiştir.

2.1.3. Menâkîb ve Meviza Türü Kullanması

Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri takrirlerinde kullandığı yöntemlerden bir diğeri de mevîza ve menâkîp üslubudur. Özellikle Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm alıntılanıp tahlil edildikten sonra menkîbe ve mevîza türüne yoğun olarak yer verildiği gözlemlenmiştir. Kâdî İyâz’ın *eş-Şifa*, Alâüddin Haskefi’nin *Dürri’l-Muhtâr* ve Bursevî’nin *Ruhu’l-Beyân* eserleri bu üslupla çok sayıda kıssanın iktibas edildiği kaynaklardan bazılarıdır. Âsım Efendi’nin bu yöntemi kullanarak naklettiği anekdotlarda âyetin mefhumunu ve işlemek istediği konuları sembolleştirerek takdim ettiği anlaşılmaktadır. Takrir edilen âyetlerin pratiğe dönüşmüş hikâye anlatımlarıyla sunulması dikkat çekicidir. Bu yöntemle âyetlerin ibret ve hikmet boyutuyla nasıl tasavvur edilmesi gerektiğine dair mesajların verilmek istendiği bir ders çıkarma ve öğüt verme işlevselliğine müracaat edildiği düşünülebilir.

Araştırmamızın muhtelif bölümlerinde konuyla ilgili çok sayıda menâkîp ve mevîza türünde örnek ve kesitlere yer verildiği için tekrarı elzem görülmemiştir. Ramazan ayında gündüz vaktinde takrir edilen bu derslerde muhatap kitle için bir anlatı üslubunun tercih edildiği gözlemlenmektedir. Ne var ki burada zikredilen menâkîb ve mevîzaların içeriğinin takrire konu olan âyetlerin muhtevassından farklı olması da bu amaca matuf bir üslubun tercih edilmesini gerektirmiş olabilir. Bu durum Huzur Dersleri takrirlerinin tefsir ilmi cihetiyle sorgulanması açısından önemlidir. Zira kıssa ve menâkîb anlatımlarında salt olarak Kur’ân kıssaları değil çok çeşitli anlatılara yer verildiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yer verilen kıssaların sıhhat derecelerine ve

mahiyetindeki anlatıların zihni ölçekten süzölerek analiz edilmesine dair bir analize ise yer verilmediğı anlaşılmaktadır. Bu durum menakıp anlatılarında tamamen sonuç odaklı bir gayenin hedeflendiğini düşündürmektedir. Böylece müellifin mevîza ve menâkıb türünü kullanmasına dair değerlendirmelerimizi tamamladık. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise cedel üslubuna dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2.1.4. Cedel

Cedel kelimesi sözlükte; bir delile bir başka delil ile karşılık vermek, bir fikri aşırı ölçüde ve kavga yaparcasına savunmak, ipi bükmek, kişinin arkadaşının sırtını yere vurması, çekişmeye muktedir olmak, sözü peşi peşine yetiştirmek, ipi ve muhatabı evirip çevirerek bükmek gibi anlamlara gelmektedir.⁸³³ “Bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı”, “Bir tezin doğruluk veya yanlışlığını göstermek amacıyla yapılan tartışma kurallarından bahseden ilim” olarak da tarif edilmiştir. Bunun yanı sıra “Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelâm terimi” olarak da tanımlanmıştır. Felsefe, kelâm, mantık, belagat ve usûl gibi pek çok ilim dalı cedel yöntemini kullanmıştır. Çok sayıda ilim adamı ve İslâm düşünürü bu ilmin mahiyetine dair incelemelerde bulunmuş, kadim felsefe tarihinde izlerini sürmüştür. Birçok ilim adamı da Aristo’nun anlayışına uygun bir şekilde cedel ilmine dair eserler yazmıştır. Mesela Fârâbî, cedeli “yalanı doğrusundan az” olan bir ispat şekli olarak açıklamıştır.⁸³⁴ Neticede düşünce seyrinin didaktik bir formda takip-kontrol edilmesini sağlayan cedel ilmi çok sayıda ilim dalı tarafından kullanılmıştır.

Yapısal formu itibarıyla bir meselenin etraflıca sunulup ardından bir ilmi heyet tarafından müzakere-münazara edildiğı meclis hüviyetinde olan Huzur Dersleri’nde bu yöntem belirgin olarak kullanılmıştır. Diyalektik bir ilim meclisi formatında olduğı düşünülen bu derslerde monolog (tek taraflı) bir tedris süreci yerine çok katılımlı bir usûl takip edilmiştir. Âsım Efendi özelinde incelediğimiz ders notları da bu düşünceyi

⁸³³ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, Beyrut, 1956, C. XI, s. 105; İbn Faris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa**, Beyrut, 1991, C. I, s. 433; Cevherî, **es-Sıhah**, (tahkik: Nedim Maraşlı), Beyrut, 1974, C. I, s.176.

⁸³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedel> (Çevrim içi) 18.06.2022.

doğrulamaktadır. Diğer yandan Osmanlı ilmiye tarihi incelendiğinde özellikle son iki asırda üst düzey ilmi rütbelere haiz ulema tarafından medreselere giriş ve ruus imtihanlarına hazırlık risalelerinin kaleme alındığı bilinmektedir. Cedel usulüyle kaydedilen bu tür eserler diyalektik bir tarzda “*fein kîle ve ene ekûl*” üslubuyla inşâ edilmiştir. Bu türde “*İmtihan li...*” unvanlarıyla matbu veya yazma olarak onlarca farklı eser telif edilmiştir. Bu risalelerde talebeye sınavda yöneltilebilecek sorulara pratik cevapların verildiği örneklere yer verilmiştir. Âsım Efendi’nin de bu usûl ile çok sayıda risale telif ettiği belirtilmişse de sadece iki adedi gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Mesela müellif, “*İmtihan li’l-Hâmidîye*” risalesinde *Mutavvel* isimli eserden bir ibareyi; nahiv, belagat, mantık, usûl ve farklı ilimler cihetiyle analiz etmiştir. Bu eserde takip edilen cedel üslubunun Huzur Dersleri’nin icrasında da sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Müellif soru cevap faslı ve bunlara hazırlık amacıyla kaydettiği notlarda da bu usûlü takip etmiştir.

Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’nde kullandığı cedel üslubunu üç bölümde tahlil etmek gerekecektir. Bunlardan ilki müellifin derslerin ilk bölümü olan takrir fasıllarında klasik ulemanın tartıştığı konuları nasıl yorumladığına dairdir. Bu bölümde müellifin üstü kapalı şekilde bazı görüşleri az da olsa tahlil ettiği gözlemlenmektedir. Özellikle kelâm ve güncel meseleler bağlamında tartışılabilen bazı konuların bu bölümde görüş sahipleri zikredilmeksizin cedel üslubuyla müzakere edildiği gözlemlenmektedir. Yine tasavvufî ile ilgili görüş ve kıssalara yer veriler bazı konuların cedel üslubuyla verilmek istenilen mesajlar bağlamında analiz edildiği düşünülmektedir.

Âsım Efendi’nin evraklarında cedel ilmine müracaat ettiği bir diğer bölüm ise soru-cevap fasıllarından oluşan müzakere bölümüdür. Müellif müzakere fasıllarında kendisine yöneltilen sorulara özellikle lûgat ve belagat ilimlerinden yararlanarak cedel üslubu ile cevaplar vermiştir. Burada sarf, nahiv, meanî, beyan, bedî, mantık, fıkıh, furuk ve hadis ilimlerinden istifadeyle muhatap efendilerden gelen soruları cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu durum muhataplarını dil, belagat ve mezkur alanlarda yetkin gördüğü düşüncesini hissettirmektedir. Aynı zamanda rivayet kaynakları ve klasik eserlerden de istişâda bulunduğu gözlemlenmiştir. Meselâ bazı cevaplarında konuyla ilgili kısa değerlendirmede bulunmuş ardından detaylı bilgi için *Tefsîri Kebir*,

el-İtkân, Envâru't-Tenzîl ve haşiyelerine, Rûhu'l-Beyân ve eş-Şifâ eserlerine yönlendirmiştir.

Müellifin cedel üslubunu yoğun olarak kullandığı bölüm ise müzakere fasıllarına hazırlık maksadıyla kaydettiğini düşündüğümüz muhtemel soru-cevap çalışmalarıdır. Müellif bu defterlerde otuz Huzur Dersi için yüzlerce soru-cevap kaydetmiştir. Bunların her birini de cedel üslubuyla gerçekleştirmiştir. “Fein kile ve ene ekûl”, şayet bunu sorarlarsa bende şöyle cevaplandırırım lafızlarının yoğun olarak kullanıldığı bu bölümde Âsım Efendi her bir âyeti interdisipliner bakış açısıyla ve cedel üslubuyla derinlemesine analiz etmiştir. Bu bölümlerde ilgili âyetler, kelâm, fıkıh, mantık, belagat, lügat, furuk, sarf, nahiv, beyan, bedî, meâni, kıraat başta olmak üzere çok farklı yönleriyle adeta kelime kelime analiz edilmiştir. Dolayısıyla müellifin envanterindeki bilgilerin en kıymetlilerinin de yer aldığını ifade edebileceğimiz bu bölümde cedel üslubuna sıklıkla yer verildiği anlaşılmaktadır.

Üçüncü bölüm ise derslere hazırlık mahiyetinde olduğunu düşündüğümüz muhtemel soru-cevap çalışmalarıdır. Müellif cedel yöntemini aktif olarak kullandığı bu bölümde ilgili âyetleri çok sayıda ilmin konusuna dönüştürerek didaktik bir tarzda sorgulamıştır. İmtihan risalelerinde olduğu gibi diyalojik bir üslupla “فان قيل و أنا أقول” formuyla âyetin lafzındaki hemen her detay tetkik edilmiştir. İncelediğimiz belgeler bu yönüyle âyet tefsirleri bağlamında cedel yönteminin tatbik edildiği birer risale hüviyetinde olarak da kabul edilebilir.

Bu yönüyle müellifin muhtelif âyetleri tefsir ettiği bu meclislerde söz konusu problemlerden bazılarına temas ederek itikadî manada mezhepler arası görüş farklılıklarını cedel üslubuyla tartıştığı gözlemlenmiştir. Böylece klasik ulema ile diyalektik bir münazarada bulunularak onların tercih ve tenkitleri kritik edilmiştir.

2.1.5. Soru-Cevap

Huzur Dersleri’nde görev almak dönemin şartlarında ilmiye sınıfının iştirak edebileceği belki de üst düzey birkaç toplantıdan biridir. Dolayısıyla Huzur Dersleri’ne mukarrir ve muhatap olarak katılmanın ilmi birikimin yanında özel bir gayreti de beraberinde getirdiği öngörülmektedir. Üstelik mukarrir efendiden kendisine sorulan soruya muhatapları ve dinleyenleri ikna edebilecek ilmi yetkinlikte

cevap vermesi beklenmektedir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda belki de mevcut kazanımların (ilmi nişan, pâyeye ve rütbe gibi) kaybedilmesi de muhtemeldir. Bunun yanı sıra yeterli cevap verilemediğinde bir sonraki sene icra olunacak Huzur Dersleri'nde görevlendirilmeme riski de bulunmaktadır. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde bu derslerde ulemâ için en önemli merhalelerden birinin soru-cevap faslı olduğu yadsınamaz bir hakikattir.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne ait tespit ettiğimiz otuz ders defteri arasında çok fazla soru-cevap örneği yer alsa da bu kayıtların ne kadarının resmî Huzur Dersleri'nde icra olunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Eğinli'nin notları bir muhatap tarafından kaydedilme özelliğine sahip olduğu için hususi önem arz etmektedir. Araştırdığımız ders kayıtlarının özelliği olarak öne çıkan muhtemel soru-cevap tarzı ise müellifin üslup ve tahlil ilkelerine dair bazı sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Kendisinin edebi selikaya dikkat ederek farklı görüş ve ihtimalleri dikkate alarak ikna edici cevaplar verebilme çabasında olduğu hissedilmektedir. Burada ilgili meselelerin üslup, kelime seçimi, âyetlerin Kur'ân bütünlüğündeki konumu, ilk muhataplar için ne anlam ifade ettiği, kelime-kavram analizleriyle incelendiği gözlemlenmektedir. Diğer yandan bu soru-cevaplar kırk bir yıllık Huzur Dersleri tecrübesine sahip müellifin bilgi ve birikimiyle bir âyetin tefsiri bağlamında sorulabilecek soruları kaydetmesi nedeniyle hususi bir tefsir malzemesi hüviyetindedir. Aynı zamanda dönemin ilmi ortamında bir âyetin hangi sorular etrafında tahlil edildiğini göstermesi açısından da değerlidir.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde soru cevap başlığı altında özellikle şu üç meselenin tahlil edilmesi gereklidir. Bunlardan ilki müellifin takrir ettiği âyetlerin anlamını keşfetme ve muhatapın âyetleri nasıl anlamlandırdığının tespitine yönelik incelemelerdir. İkincisi, müzakere fasıllarında muhatapların yönelttiği sorular ve müellifin bunlara verdiği cevaplardır. Bunlar sınırlı sayıda olsa da değerlidir.⁸³⁵ Üçüncüsü ise müellifin İİH bölümündeki Huzur Dersi defterlerinde kullandığı yöntemidir. Burada müellif takrirden bulunacağı âyetlerin tefsirine çok yönlü yaklaşarak

⁸³⁵ Bunlar müellifin kendi kayıtları ve Eğinli Hulusi Efendi'nin muhatap olarak katıldığı dört mecliste aldığı notlardır. Bu bilgiler Âsım Efendi'nin İzmirli İsmail Hakkı kitaplığında yer alan risaleleri arasında bulunmayıp muhataplardan biri tarafından kaydedildiği için değerlidir.

farklı ilmi disiplinleri de kapsayacak şekilde muhtemel soru-cevap üslubunda çalışmalarda bulunmuştur. Âsım Efendi'nin bu yöntemi klasik usûlde “fenkale” veya akademik tanımıyla “diyalojik anlatım” olarak nitelendirilebilir. Müellif hemen her derse dair onlarca muhtemel soru-cevap kaydetmiştir. Özellikle mukarrirliğinin ilk yıllarında ilgili âyetleri mesâil alt başlığında “usûl, kelâm, felsefe (hikmet), belagat, meâni, bedîî, mantık, sarf, edebi, vaz'î ve kıraat” ilimleriyle incelenmiştir. Diğer yandan Huzur Dersleri'nin bir unsuru olarak soru-cevap faslının gerçekleştiriliyor oluşu aslında bu meclislerde bir nevi âyetleri çapraz yorumlama ve okuma imkânı da vermektedir. Müellifin bu fasıllara hazırlık için gerçekleştirdiği sorgulama üslubu ise bir tür âyet tefsir yöntemi olarak öne çıkmaktadır.

Âsım Efendi'nin belgelerinde soru cevap bölümü ile ilgili dikkatimizi çeken bir diğer husus takrirda bulunduğu ilk yıllarda ilgili âyetleri çok sayıda muhtemel soru-cevap formunda incelerken ilerleyen yıllarda bu kayıtların azalmasıdır. Bu durum birkaç şekilde açıklanabilir. İlki müellifin tecrübe kazanımıyla birlikte ilerleyen yıllarda takrirlerine yoğun olarak hazırlanma ihtiyacı duymamış olmasıdır. İkincisi derslerin müzakere faslının ciddiyetini kaybetmiş olma ihtimalidir. Bu durum II. Abdülhamit dönemi dikkate alındığında düşük bir olasılıktır. Üçüncüsü ise müellif ilerleyen yıllardaki takrirlerine de hazırlık mahiyetinde notlar kaydetmiş ancak bunlara ulaşamamıştır.

2.1.6. Dua Fasılları

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri özelinde her bir derste iki ayrı dua faslının gerçekleştirildiği belirlenmiştir. İlki takrir bölümünün sonuna doğru ilgili âyetin bağlamı ve dersin muhtevassından hareketle zikredilen dua ifadeleridir. Diğeri ise takrir ve müzakerenin ardından padişahın işaretiyle dersin hitama erdiğinin belirtilmesidir. Bununla mukarrir efendinin meclisi dua ile tamamladığı bölüm kastedilmektedir. Müellifin evraklarında her iki bölümü de önemsedğine dair çok sayıda veriye ulaşılmıştır. Bu bölümler müellifin takrirlerini hangi hassasiyetle oluşturduğunun detaylarına ulaşma imkânı sağlayabilir.

Dua ifadelerine dair belirtilmesi gereken önemli meselelerden birisi de takrirlerin sonuna doğru sözün bir şekilde halifeye itaat edilmesine getirilmesidir. Bu

itaat vurgusuna örnek olarak zaman zaman Hz. Peygamber'le diğer enbiya kıyaslanmakta, Hz. İsa inene kadar Osmanlı saltanatının yeryüzünde hâkim olması için dua edilmektedir. Ayrıca dua lafızlarındaki kâfiye uyumu, kitabetteki intizam, boş sayfalara ve metin kenarlarındaki boşluklara dua ifadeleri kaydedilmesi, edebi bir selika ile tefennün üslubu kullanılmaya gayret edildiğinin görülmesi müellifin dua ifadelerinin bazı özelliklerindendir.

2.2. KAYNAKLARI

Tefsir ilmine dair kaynakların pek çoğu Arapça olarak kaleme alınmıştır. Osmanlı döneminde yazılan tefsir eserlerinin de daha çok bu dilde olduğu öngörülmektedir. Bunun sonucunda ilim adamları çalışmaları için iktibasta bulundukları kaynakları çoğu zaman tercüme etmeye gerek duymamışlardır. Böylece vakit kaybetmeden temel kaynak niteliğine haiz bu eserlerden Arapça olarak alıntı yapmışlardır. Bu durumun bir yansıması olarak derslerde Arapçanın yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar II. Abdülhamit döneminde dinleyicilerin istifadesi amacıyla takrir bölümlerinin Osmanlıca takdim edilmesi istenilse de derslerin çoğunluğunda Arapça hâkim durumdadır. Müellifin envanterinde de bu durumu teyit eden çok sayıda veriye ulaşılmaktadır.

Araştırmamızda Âsım Efendi'nin otuz üç takririnden otuzuna dair bilgiye ulaşıldığı belirtilmişti. Bunun neticesinde müellifin kaynaklarını değerlendirirken takrir ve müzakere metinleri ile derslere hazırlık sürecinde kaydettiği notları birbirinden ayırmak gerekecektir. Bunlardan ilki takrir ve müzakere metinlerinde yer verilen kaynaklardır. Diğerisi ise Âsım Efendi'nin fişleme usûlü diyebileceğimiz yöntemle kısa notlar halinde derslere hazırlık amacıyla olduğunu düşündüğümüz çalışmalarıdır.

Müellifin belgelerinde doğrudan 54, dolaylı olarak 100'den fazla âyete ve 22 hadis rivayetine yer verdiği bunları tespit içinse onlarca kaynağa müracaat ettiği tespit edilmiştir. Toplamda 50'den fazla esere müracaat edilmiş ve bunlardan fişleme usulüyle sayfalarca alıntılar yapılmıştır. Bunların tamamına yakını Arapça, bir kısmı ise Osmanlıcaya tercüme edilerek kaydedilmiştir. Bazı derslerin takririnde ise Beyzâvi, Bursevî ve Kâdî İyâz'ın eserlerinden ilgili bölümler müellif tarafından

tercüme edilerek not edilmiştir. Bunlar; rivayet, dirâyet, lügavi ve işâri tefsirler, î rabu'l-Kur'ân eserleri, *Envâru't-Tenzil* ve *Keşşâf*'ın şerh ve haşiyeleri, Arap dili, Kur'ân ilimleri ve bazı hadis kitaplarından oluşmaktadır. Söz konusu kaynaklar incelendiğinde rivayet tefsirlerinden 5, dirayet tefsirlerinden 21, işârî tefsirlerden 4 ve ahkam tefsiri türünde 1 esere müracaat edildiği tespit edilmiştir. Şerh ve haşiye türü eserlerden ise 3 adedinin *Keşşaf*, 7 eserin de *Envâru't-Tenzil*'in şerh ve haşiyelerinden olduğu belirlenmiştir.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ne hazırlık sürecinde yararlandığı kaynaklara ulaşabilmek hipotezimize yoğun veri sağlamıştır. Öyle ki müellifin Huzur Dersleri için araştırdığı kaynaklardan kimi zaman doğrudan alıntılar yapıldığı, çoğu zaman da dipnot bilgisi vermek suretiyle fişleme usulü ile kısa notlar kaydettiği belirlenmiştir. Kimi zaman kaynak ismi, yazar ve sayfa bilgisine dair bilgiler verilmiştir. Müellifin bu kaynaklarını ilişkiler ağı içinde tahlil etmek önemlidir. Burada temel soru Âsım Efendi'nin araştırdığı yaklaşık elliden fazla kaynağı takrirlerinde nasıl ve ne şekilde kullandığıdır. Araştırmamızda bu sorunun cevaplandırılması için değerlendirmelerde bulunulacaktır. Neticede sistemli bir irtibatlandırma yapmak çok mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla müellifin bazı kaynakları takrir metninde kullandığı bazılarını ise metinde kullanmayıp delil olarak kullanmak üzere not aldığı düşünülmektedir.

Müellifin kaynaklarına dair değerlendirmede bulunulurken bunları takrirlerinde ne derece ve nasıl kullandığının tespitine yönelik bir tasnif ve tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen müracaat ettiği kaynakların pek çoğuna dair alıntılara doğrudan takrirlerinde yer vermediği gözlemlenmiştir. Buradan hareketle müellif; ya söz konusu alıntıları irticalen huzurda takrir etmiştir. Veya derslere hazırlanmak amacıyla bir kaynakça hazırlamıştır. Yahut bunları derslerde takrir etmiş ve bu bilgileri de kaydettiği ders defterleri mevcuttur ancak henüz gün yüzüne çıkarılabilmemiş değildir. Ayrıca müellifin her bir derste iktibasta bulunduğu konuları başlıklar halinde ilgili olduklar mesâil bağlamında hem konu hem de kaynak boyutuyla analiz ederek tahlil edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde müellifin kaynaklarından ne derece istifade ettiğine dair detaylı analize girilmeyecek, bu konu için araştırmamızın ilgili bölümlerine atıfta bulunulacaktır.

Müellifin kaynakları arasında tefsir, hadis, Arap dili ve farklı alanlarda eserler yer almaktadır. Bu bölümde onun kaynaklarını tahlil ederken rivayet, dirayet, işârî ve ahkam yönü bağlamında kendisinin ulaşabildiğimiz kaynaklarından başlamak üzere tasnif edeceğiz. Buna göre Âsım Efendi'nin takrirleri ve Huzur Dersleri'nde Beyzâvî tefsirinin yeri hususidir. Zira hemen her mecliste bu tefsirden ilgili âyetlerin takrir edildiği bilinmektedir. Âsım Efendi'nin tespit ettiğimiz otuz ders belgesinden sadece birinde Beyzâvî tefsiri ile şerh ve haşiyelerine yer verilmemiş,⁸³⁶ diğer yirmi dokuz dersinde mutlaka bu eserden iktibasta bulunulmuştur.⁸³⁷ Bu bölümlerde müellif kimi zaman takrirda bulunduğu âyete dair bölümü olduğu gibi alıntılanmış, bazen haşiye türünde değerlendirmelerde bulunmuş, Beyzâvî'ye katılmadığı hususları şerh etmiştir. Kimi zaman da onun metnini tercüme ederek takrir etmiştir. Detaylı bilgi her bir dersin teknik açıdan incelendiği “1.2.2.3. Ders Defterlerinin Kronolojisi” isimli bölümde analiz edilmiştir. Yine o bölümde müellifin her bir ders için hangi kaynaklardan istifade ettiği açıklanmıştır. Araştırmamızın bu bölümünde ise söz konusu eserlerden ne şekilde faydalandığı ve hangi tür eserlerden yararlandığı tetkik edilecektir.

Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl* eseri, yazıldığı dönemden itibaren tefsir kaynakları arasında hususi önem kazanmış, asırlarca medreselerde en çok tercih edilen tefsir kitaplarından biri olmuştur. Beyzâvî tefsirini bu derece zirveye taşıyan şüphesiz ki *el-Keşşâf* ve *Mefâtîhu'l-Gayb* tefsirleri ile bunlar üzerine yazılmış ihtisar-şerh-haşiye türü eserlerden beslenmesidir.⁸³⁸ Beyzâvî eserini hazırlarken Zemahşerî'nin i'tizali fikirlerinden ayıklayarak lafız ve terkiplerin açıklanmasında belâği nüktelerin çıkarımında edebi yapıların tahlili konusunda *el-Keşşâf* eserinden yoğun olarak istifade etmiştir. Onun Kur'ân hikmetlerini tespit etmede, felsefe, kelâm ve usûl

⁸³⁶ 1311/1894 yılı I. Huzur Dersi'nde Enfâl 8/70. âyetin takrir edildiği derste Beyzâvî tefsirine yer verilmediği görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 153a-b.

⁸³⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 19b, 21b, 63a, 66a-b, 78a-b, 83a, 88a-b, 99a ve 100b, 104a, 119a, 120a-b, 152a-b, 154a-b, 183a-b, 184a-b, 226a-230b, 237a-b, 242a-b, 267a-b, 270a-b.

⁸³⁸ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C. II, s.74; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, C. II, s.477, 528-35; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, C.II, s, 267-68; Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, MÜİFV, C.I, s.125-26; Ömer Özyılmaz, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 23, 33; Ziya Demir, **XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 92.

bakımından ilahi kitabın öğütlerini ortaya koyma hususunda Râzî'nin tefsirinden yoğun bir şekilde yararlandığı bilinmektedir.⁸³⁹

Osmanlı'da tefsir eğitimi cami, medrese ve saray gibi üç farklı mekânda tatbik edilmiştir. Bu mekanlarda en çok *Envâru't-Tenzîl* eseri işlenmektedir. Özellikle camilerde bazı hocalar tarafından bu eserin baştan sona tedrisi veya kimi irşad meclislerinde yine bu kaynaktan Yâsîn, Rahman, Duhâ ve Hümeze gibi müstakil sûre tefsirleri yapılmıştır. Beyzâvî tefsirinin yanına hâşiyeler, diğer tefsirlerden iktibaslar, menkıbeler ve hikâyeler eklenmek suretiyle sohbet havasında ilmi meclisler icra edilmiştir.⁸⁴⁰

Huzur derslerinde Beyzâvî ve onun üzerine yazılan şerh-haşiye türü eserlere sık sık müracaat edilmiştir. Bu yönüyle Huzur Dersleri, bu eserlerle tefsir birikimi ve tefsir havzalarının dersin icra zamanında yeniden tahlil edildiği bir meclis görünümündedir. Müellif, Beyzâvî tefsirinin yanı sıra bu eser üzerine telif edilmiş şu eserlerden istifade etmiştir. Şeyhzâde Muhyiddin (v. 950/1543) *Haşiye alâ Envâri't-Tenzîl*;⁸⁴¹ Sinan Efendi (v. 986/1578) *Haşiye alâ Envâri't-Tenzîl*;⁸⁴² Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (v. 1069/1659) *Haşiyetü's-Şihâb alâ Tefsîr'l-Beyzâvî*;⁸⁴³ Muhammed et-Tarsûsî el-Hanefî (v.1145/1732) *Tefsîr-i Tarsûsî/Haşiye alâ Envâri't Tenzîl ve Esrâri't Te'vîl*;⁸⁴⁴ Mestçizâde Abdullah Efendi (v.1148/1735) *Haşiye alâ Envâri't-Tenzîl*;⁸⁴⁵ Kazerûni, *Haşiye 'Ala Envâri't-Tenzîl*;⁸⁴⁶ el-Kocavî İbn Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Şeyh, Muslihiddin *Haşiyetü Tefsîrî'l-Beyzâvî*.⁸⁴⁷ Söz konusu şerh-haşiyelerden yapılan alıntılara kimi zaman takrir metninde bazen de derslere hazırlık mahiyetinde fişleme usulüyle kaydedilen notlar arasında yer verilmiştir. Takrir metninde yer verilen bölümlerde Beyzâvî'nin tefsirini

⁸³⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, C.II, s.267-68.

⁸⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, s.214-217; Mardîn, a.g.e., C.I, s.13; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 271-275; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreslerinde İlim**, C.I, s.100; Demir, a.g.e., s.99, 102; M. Sadi Çögenli- Ömer Kara, "Fezullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi: Tenkitli Neşir", **Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu -Tebliğler-**, (edt. Ömer Kara), Erzurum, 2015, s. 106.

⁸⁴¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 267b, 271b.

⁸⁴² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 88b, 104b, 295b-296a.

⁸⁴³ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 296b-297a.

⁸⁴⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 285a.

⁸⁴⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 55a-b, 134a, 192b-194a, 228b, 250a-251b, 295a.

⁸⁴⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 283b.

⁸⁴⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 88b.

yaptığı âyetler müellif tarafından bu kaynaklardan iktibaslarla bulunularak tahlil edilmiştir. Ayrıca tarihi bilgiler verilerek nüzûl ortamını tasvir edici açıklamalara yer verilmiştir. Müellif hemen her derste: “Acaba bu âyetler Hz. Peygamber ve sahabe için ne anlam ifade ediyor” mukadder sorusunun cevabını aramaktadır. Bunun için de özellikle Mestçizâde, Şeyhzâde Muhyiddin ve Sinan Efendi haşiyelerinden çok sayıda alıntıda bulunulmuştur. Âsım Efendi’nin Beyzâvî haşiyeleri arasında en çok Mestçizâde haşiyesinden alıntı yaptığı tespit edilmiştir. Bu kaynaktan yapılan alıntılar daha çok ilgili âyetin sebep-i nüzûlü ve vahyin indiği ortamı tasvir edici bilgilere dairdir. Müellifin bu eserlerdeki görüşleri tahlil etmekten ziyade takririni bu kaynaklardan istifade ederek inşa ettiği gözlemlenmektedir.

Âsım Efendi’nin rivayet tefsirleri arasında en çok müracaat ettiği kaynağın Suyûtî’nin *ed-Dürri’l-Mensûr*⁸⁴⁸ eseri olduğu tespit edilmiştir. Bu kaynaktan 6 farklı derste iktibasta bulunulmuştur. Bu alıntıların çoğunluğu âyetin muhtevası bağlamında rivayetlerden oluşmaktadır. Ebu Bekr el-Esam’ın (v.200) *Tefsîrü’l-Esam* isimli eserine de 5 farklı ders için müracaat edildiği gözlemlenmiştir.⁸⁴⁹ Bu iki eserden yapılan alıntılar takrir metinlerinden ziyade fişleme usûlü ile defterlere kaydedilen notlar şeklindedir. Dolayısıyla bu alıntıların müellif tarafından takrirlerde nasıl kullanıldığı bilinmemektedir. Âsım Efendi’nin rivayet tefsiri kategorisinde alıntı yaptığı diğer kaynaklar ise şöyledir: Muhammed b. Cerir et-Taberî’nin (v.310) *Câmi’ul-Beyân...*⁸⁵⁰; Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin (v.375) *Tefsîru Ebi’l-Leys es-Semerkandî*⁸⁵¹; İbn Âdil’in (v.880?) *El-Lübâb fî ‘Ulûmi’l-Kitâb*.⁸⁵² İncelediğimiz belgelerde müellifin bu tefsirlerden iktibasları takrir metinlerinden ziyade derslere hazırlık notları hüviyetindedir. Bu kayıtlardan çok azının takrir metinlerinde değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Muhtemelen müellif bu bilgileri şifahen takrir etmiştir. Ayrıca müellifin bu kaynaklara hangi âyetlerin takriri için müracaat ettiği araştırmamızın “1.2.2.3. Ders Defterlerinin Kronolojisi” bölümünde yorumlanmıştır.

⁸⁴⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 231a, 251b-256a, 108b, 148a-b, 208a-b, 209b.

⁸⁴⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 107a-108b, 133a-b, 159a-160a, 208a-b, 209b, 257a-260a.

⁸⁵⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 195b-197a, 267a-b.

⁸⁵¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 145b, 167b, 232b.

⁸⁵² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 213a-214a, 246a-248a, 22b-23b, 171a-172b.

Müellifin en çok müracaat ettiği kaynak türü ise dirayet yöntemiyle telif edilmiş kitaplardır. Bunlar arasında ise en fazla alıntı Bıçakçızâde Cemal Efendi'ye ait *Tefsîr-i Cemal Efendi* tefsirinden yapılmıştır. Toplamda 8 farklı derste bu kaynağa müracaat edilmiştir.⁸⁵³ Bu tefsir aynı zamanda müellifin derslerine Fatih Kütüphanesinde hazırlandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Zira eserin tek nüshası yazma olarak Fatih Kütüphanesi'nde/Kitaplığı'nda yer almaktadır. Bu tefsirden yapılan alıntıların bir kısmı fişleme usulündedir. Önemli bir bölümüne ise takrir metinlerinde ve muhtemel soru-cevap formunda yer verilmiştir. Meselâ, Enfâl 8/52. âyetin tahlil edildiği derste Cemal Efendi tefsirinden bir bölüm tercüme edilmiştir. Burada iman etmeyenlerin durumu Firavun'a benzetilerek açıklanmıştır.⁸⁵⁴ Bu kaynaktan yapılan alıntılar âyetin tevili bağlamında ilgili tarihsel verilere dair bilgilerin açıklanması ve ulûmu'l-Kur'ân konuları minvalindedir.

Müellifin bir diğer kaynağı Mâtürîdî'nin (v.333) *Tevilatü'l-Kur'ân*⁸⁵⁵ eseridir. Bu tefsirden 6 farklı ders için iktibasta bulunulmuştur. Söz konusu alıntılarda bazı bölümler takrirlerde doğrudan yorumlanırken çoğunluğu ise fişleme usulüyle kaydedilmiştir. Müellifin kelâm bahislerinde bu esere ve müfessirin görüşlerine sıklıkla müracaat ettiği gözlemlenmiştir. Meselâ, küllî-cüz'î irade, kulun ihtiyarı, halku'l-efâl, Allah'ın varlığının bilinmesi ve kelâm-ı lafzî ve nefsî meseleleri bağlamında özellikle Mâtürîdî'nin görüşlerine yer verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu meselelerin hemen hepsinde Zemahşerî'nin görüşleri özellikle Keşşâf ve haşiyeleri merkezinde karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu tahlillerin bazıları muhtemel soru-cevap formunda kaydedilen bölümlerde uzun uzadıya tartışılmıştır. Müellifin kimi zaman Mâtürîdî karşısında Zemahşerî'nin görüşlerini savunduğu, bazen de başta Eşârilik olmak üzere bazı fırkaları eleştirdiği görülmüştür. Ayrıca Zemahşerî'nin üç haşiyesine bu doğrultuda müracaat edilerek itikadî zeminde mezkûr konuların mütalaa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu şerh ve haşiyeler şöyledir: Kutbüddîn eş-Şîrâzî (v.710/1310) *el-İntisâf ale'l-Keşşâf*;⁸⁵⁶ Şerafüddin et-Tîbî (v.

⁸⁵³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 53b, 164b-165a, 106b, 259b-260, 148a-b, 272a-b, 175b-176a, 279a-b, 215a-b, 321b-322b, 23b-24a, 134b-136b, 230b, 328a-329a.

⁸⁵⁴ SYE Ktpe, Fatih, Nr: 00251, vr. 259b-260.

⁸⁵⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 142a-143a, 198a-b, 235a-b, 248a-b, 298a-b.

⁸⁵⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 286b, 170a.

743/1343) *Şerhu/Haşıyetü'l-Keşşâf*⁸⁵⁷ ve Kutbüddin er-Râzî' (766/1365) *Haşıye ale'l-Keşşâf*.⁸⁵⁸

Müellifin dirayet tefsirleri arasında başvurduğu diğer kaynaklar ve bunlara dair değerlendirmelerimiz şöyledir. İbn Atıyye el-Endülüî'nin (v.541) *el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*⁸⁵⁹ ve Ebu Hayyan Endülüî'nin (v.745) *Bahru'l-Muhit*⁸⁶⁰ tefsirleri kaynaklar arasındadır. Bu eserlerin her biri için beş farklı Huzur Dersi'nden iktibasta bulunulmuştur. Bu alıntıların çoğunluğu fişleme usulünde olsa da bazı bilgilerin takrir metni hüviyetindeki notlar arasına kaydedildiği görülmektedir. Meselâ, Tevbe 9/113-114. âyetlerin takrir edildiği derste; Âl-i İmrân 3/11 ve Enfâl 8/51. âyetlerine dair iktibasta bulunulmuştur. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bağlamında veya dersin hususi konusu etrafında söz konusu âyetlerin tefsirine müracaat edildiği düşünülmektedir. Bu bilgilerin takirde nasıl yorumlandığına dair bilgiye ulaşılammıştır.

Mâverdi (v.450), *en-Nüket ve'l-Uyûn*: Müellif bu esere üç farklı derste müracaat etmiştir. Meselâ A'râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği dersin soru cevap faslında bu tefsire telmihte bulunulmuştur. Burada Hz. Peygamber'in vahyi Allah Teâlâ'dan aldığı vurgusu, Hz. Yusuf ile Hz. Âdem aleyhisselam ve kıssalar bağlamında yorumlanmıştır. Ayrıca bu esere Tevbe 9/6. ve 19. âyetlerin takrir edildiği derste de başvurulmuştur.⁸⁶¹

Râgıb el-İsfehânî'nin (v.502) *Tefsîr'ül-Kur'an* eserinden A'râf 7/40 ve 96.âyet ile Tevbe 9/113-114. âyetlere dair iktibasta bulunulmuştur.⁸⁶² Söz konusu alıntı fişleme usulünde yapılmıştır. Ne kadarının takirde gündem edildiği bilinmemektedir. Ayrıca Begavî el-Ferrâ'nın (v.516) *Meâlimü't-Tenzil* eserinden Tevbe 9/6 ve

⁸⁵⁷ Eserin tam adı **Fütûhu'l-ğayb fî (ve'l)- Keşf an Kına'i'r-Rayb** şeklinde kaydedilmiştir. Tîbî'nin eserlerine dair yapılan araştırmada kısaca Şerhu/Haşıyetü'l-Keşşâf ibaresiyle kaydedildiği gözlemlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Selim Demirci, "Şerâfüddin et-Tîbî ve Eserleri", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi**, 2015, sy.5, s.237, 246. Âsım Efendi'nin iktibasları için bakınız, Âsım efendi, **a.g.e.**, vr. 195a-b, 264a-b, 280a-b.

⁸⁵⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 280a-b.

⁸⁵⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 280a, 114a-b, 210b, 231b, 275a-276a.

⁸⁶⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 22b, 106b-107a, 199a-200a, 234a-b, 145a-147a.

⁸⁶¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 127b, 158b.

⁸⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.54b, 277a-279a, 299a.

19.âyetler bağlamında iktibasta bulunulmuştur.⁸⁶³ Bu alıntıların da takrirlerde ne şekilde sunulduğu bilinmemektedir. Bunun yanı sıra Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (v.537) *et-Teyssîr fî't-Tefsîr* eserinden Tevbe 9/6, 19 ve A'râf 7/40.âyet bağlamında iktibasta bulunulmuştur.⁸⁶⁴ Alıntıda bulunulan bir diğer kaynak ise Kevâşî'nin (v.680) *et-Telhîs fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* eseridir. Müellif bu kaynaktan Tevbe 9/84. âyet bağlamında iktibasta bulunmuştur.⁸⁶⁵ Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin (v.710) *Medârikü't-Tenzil* eserinden ise sadece Tevbe 9/19.âyet bağlamından alıntılama yapılmıştır.⁸⁶⁶ Bu paragrafta zikredilen kaynakların tamamına yakını fişleme usûlü ile ilgili âyetlere dair kaydedilen notlardan ibarettir. Bunların ne kadarının ne şekilde takrirda gündem edildiği ulaştığımız belgeler bağlamında tespit edilememiştir.

Müellif, Kutbuddîn Eş-Şîrâzî'nin (v. 710/1311) *Fethu'l-Mennân* eserinden dört farklı derse dair alıntıda bulunmuştur.⁸⁶⁷ Burada sadece kitap ismi kaydedilmiş, eserin müellifine dair bilgi verilmemiştir. Bu isimle birden çok sayıda tefsir vardır. Araştırmalarımıza göre müellifin kaynağı Kutbuddîn eş-Şîrâzî'nin eseridir. Âsım Efendi A'râf 7/40,177-178 ve Tevbe 9/6, 113-114. âyetler bağlamında bu eserden sayfalarca alıntıda bulunmuştur. Bu notların ne kadarının takrir metninde yer verildiği tam olarak bilinmemektedir. Meselâ, A'râf 7/177-178. âyetlerin takrir edildiği derste: “*Âdem (a.s.) nesline elest bezminde baktığında kimilerini zengin, fakir kimilerini güzel sûrette bazılarını da aksi hâlde görünce; ‘Ya Rabbi bunları aralarında eşitleyi verseydin deyince, Allah: ‘Ben şükredenleri severim’ cevabını verdi.*” notunun bu eserden alıntılandığı tespit edilmiştir.⁸⁶⁸ Bu rivayetin sıhhatine dair bir değerlendirmede de bulunulmamıştır.

Müellifin kaynaklarından bir diğeri de İbrâhim el-Bağdâdi Hâzin'in (v.741) *Lübabü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil* eseridir. Bu tefsirden dört farklı ders için alıntıda bulunulmuştur.⁸⁶⁹ Bunlar; A'râf 7/96 ile Tevbe 9/6, 19 ve 113-114. âyetlerine dairdir.

⁸⁶³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 173b-174b, 119b.

⁸⁶⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 124a-124b, 166a-167b, 298a.

⁸⁶⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 211a.

⁸⁶⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a, 157b-158a.

⁸⁶⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 134b-137a, 260a-264a, 73b, 300b, 264-264b, 195a-b.

⁸⁶⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73b.

⁸⁶⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 54a, 156a-157b, 123a, 281a-283a.

Bu notlara takrir metinlerinde ne şekilde yer verildiği tespit edilememiştir. Bir diğer kaynak ise Adûdiddîn el-Îcî'nin (v.756) *Tahkikü't-Tefsîr fî Teksîri't-Tenvîr* eseridir. Müellif üç farklı ders için bu kaynağa müracaat etmiştir.⁸⁷⁰ Bunlar; A'râf 7/96 ile Tevbe 9/19, 113-114. âyetlerine dair derslerdir.

İbn Arefe Muhammed el-Vergamî'nin (v.803) *Tefsîrû İbn Arefe* eserinden üç farklı derse dair alıntıda bulunulduğu tespit edilmiştir.⁸⁷¹ Bunlar; Tevbe 9/6, 84 ve 113-114. âyetleri bağlamındadır. Ayrıca Bikai'nin (v.885) *Nazmü'd-Dürer* eserine Tevbe 9/84 ve 113-114. âyetleri için müracaatta bulunulmuştur.⁸⁷² Müellifin bir başka kaynağı İbn Kemâl'in (v.940/1534), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*⁸⁷³ eseridir. Burada A'râf 7/40, Enfâl 8/52 ve Tevbe 9/6. âyetleri bağlamında alıntı yapılmıştır. A'râf 7/40.âyetinin takrir edildiği derste İbn Kemâl'in tefsirindeki görüşüne atıfta bulunulmuştur. İbn Arefe, İbn Kemâl ve Bikai'den yapılan iktibasların çoğu ilgili bölümlerin olduğu gibi kaydedilmesi şeklinde olup takrirlerde bu bilgilerin ne kadarına yer verildiği tespit edilememiştir.

Müellifin bir diğer kaynağı Ebüssuûd Efendi'nin (v.982/1574) *İrşâdü Akli's-Selîm* eseridir. Enfâl sûresi 52. âyetin takrir edildiği derste Firavun'un kendi helaki için fetva yazdırdığı ifade edilmiştir. Bu bilgiye dair detaylar için Ebüssuûd Efendi'nin tefsirine müracaat edilmiştir.⁸⁷⁴ Bir başka kaynak ise Fahreddin er-Râzî'nin (v.606) *Tefsîr-i Kebîr*⁸⁷⁵ eseridir. Dört farklı ders için bu esere müracaat edildiği ortaya çıkarılmıştır. Meselâ A'râf 7/96. âyetin takrirî bağlamında rızkın taksimat ve tanzimatıyla ilgili değerlendirmeler için Râzî'nin tefsirinden Mâide sûresindeki ilgili bölüme işaret edilmiştir.⁸⁷⁶ A'râf 7/177-178. âyetlerinin takrir edildiği ders bağlamında Ümeyye bin Ebî Salt'ın Hz. Peygamber'i medh eden kasidesi için bu kaynağa atıfta bulunulmuştur.⁸⁷⁷ Enfâl 8/51-52. âyetlerinin takrir edildiği derste ise yine Râzî tefsiri delil gösterilerek geçmiş kavimlerin helak edilmelerine dair

⁸⁷⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 170b-171a, 279b-280a, 54b-55a.

⁸⁷¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 133b-134a, 194a, 256b-257a.

⁸⁷² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 245a-246a, 207.

⁸⁷³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 212b-213a, 162b, 114a, 147a-b, 19a.

⁸⁷⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 104b.

⁸⁷⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 50a-b, 73b, 104b, 267a-b, 280a.

⁸⁷⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 50a-b.

⁸⁷⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73b.

açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca A'râf 7/111-114. âyetlerinin takrir edildiği dersinin muhtemel soru-cevap formunda da bu kaynağa işaret edilmiştir.⁸⁷⁸

Müellifin iktibasta bulunduğu bir diğer kaynak Âlûsi'nin (v.1270/1854) *Ruhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*⁸⁷⁹ eseridir. Tevbe 9/84. âyetinin takrir edildiği derste bu eserden alıntılama yapılmıştır.⁸⁸⁰ Ancak takrir metninde söz konusu bu alıntı ve iktibaslardan ne şekilde istifade edildiği belirlenememiştir.

Âsım Efendi'nin takrir metinlerinde Beyzâvî tefsirinden sonra en çok istifade ettiği kaynağın İsmail Hakkı Bursevi'nin (v.1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*⁸⁸¹ isimli eseri olduğu gözlemlenmektedir. Müellifin bu esere 9 farklı dersin takririnde müracaat ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu kaynaktan yapılan alıntılarda meselâ; A'râf sûresi 96.âyet bağlamında Hz. Hasan'dan (r.a.) bir kıssaya, Hz. Ömer'in müslümanlığından önce Hz. Peygamber ve sahabe neslinin namaz ve ezan ibadetini îfalarına, Hûd ve Lût aleyhimüsselama dair bazı bilgilere, cinslerin birbirlerine benzer davranış ve giyimlerine dair uyarılara, Mekke'nin fethi öncesinde yaşananlara ve Bursevî'nin Gazzâlî'den naklettiği bazı ifadeler yer verilmiştir. Bu iktibasların tamamı ilgili âyetlerin muhtevası bağlamında olmayıp müellifin takrirlerinde zikretmeyi uygun gördüğü kıssa, ulema sözü ve menâkıp şeklindedir. Özellikle Bursevî ve birkaç farklı eserden yapılan benzer alıntılar söz konusu takrirlerde âyetlerin muhtevalarından farklı bir mesâil ile zikredilmesi Huzur Dersleri'nin tanımlanması ve mahiyetine dair neticelere ulaşmamızda önemli veriler sunmaktadır.

İşârî tefsir kaynakları arasında müellifin istifade ettiği diğer bir kaynak Reşîdüddîn Meybüdü'nin (v.520) *Keşfü'l-Esrâr ve 'Uddetü'l-Ebrâr*⁸⁸² isimli eseridir. Burada fişleme usulüyle iki derse dair iktibasta bulunulmuştur. Bunlar Tevbe 9/6 ve 84.âyetlerine dairdir. Müellifin takrirlerinde bu bilgileri nasıl yorumladığı ile ilgili bir bilgi edinilememiştir. Ahkam tefsiri türünde ise Kurtûbî'nin (v.671) *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*⁸⁸³ isimli eserinden dört farklı ders için alıntılama yapılmıştır. Bunlar

⁸⁷⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 267a-b.

⁸⁷⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 219a-220b.

⁸⁸⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 219a-220a.

⁸⁸¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b, 104a ve 112a, 183b, 185a, 73b, 119b, 112a, 183b.

⁸⁸² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 211a, 147b-148a.

⁸⁸³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 233a-b, 125a-126b, 164a-165b, 216a-217b.

Tevbe 9/6, 19, 84, 97-98.âyetlerin takrir edildiği derslerdir. Müellifin takrirlerde bu bilgilerin ne kadarına yer verdiği tespit edilememiştir.

Âsım Efendi'nin tefsir türündeki kaynaklarının ardından Arap dili ve belâgatına dair eserlerini inceleyeceğiz. Buna göre müellif îrâbü'l-Kur'ân türünde İbn Süleyman es-Sülemî'nin (v.238) '*Îrâbü'l-Kur'ân*'⁸⁸⁴ ve Bekâ el-Ukberî'nin (v. 616), *et-Tibyan fî I'rabi'l-Kur'ân*⁸⁸⁵ eserlerine müracaat etmiştir. Meselâ; A'râf 7/96 ve Tevbe 9/84, 97-98. âyetleri bağlamında Sülemî'nin eserinden ilgili âyetlere dair bölümlerin iktibas edildiği görülmektedir. Ukberî'nin eserinden ise Enfâl 8/52 ve Tevbe 9/113-114.âyetleri bağlamında i'rab ve kıraat ilmine dair alıntılama yapılmıştır. Ebu'l-Usr Pezdevî'nin (v.482/1089) *Keşfü'l-Estâr*,⁸⁸⁶ eserinden ise Enfâl 8/41.âyet bağlamında Hz. Peygamber'in doğumu kendisine haber verildiğinde buna sevinen Ebu Leheb'in azabının pazartesi gecesi azabının hafiflediğine dair rivayete yer verilerek değerlendirilmiştir. Müellifin bir diğer kaynağı ise Semin el Halebi'nin (v.756) *ed-Dürrü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*⁸⁸⁷ eseridir. Bu kitaptan Enfâl 8/52 ve Tevbe 9/19. âyetleri bağlamında iktibasta bulunulmuştur. İlgili âyetlerdeki kıraat ve i'râb bahislerine dair notlar kaydedilmiştir. Dipnot bilgisi olarak: "*Bu tefsirin nâmı 'Dürrü'l-Masûn fî Tefsîri'l- Kitâbi'l-Meknûn' dur. Beyazıt Kütüphanesinde Kütüphane'yi Nûru Osmaniye'deki bâlâdaki nâmı altında*" yazılmıştır.⁸⁸⁸

Müellif tarih bilgisi veren kaynaklara da müracaat etmiştir. Meselâ; Kastallânî'nin (v.923/1517) *Kitâbu'l-Meğâzi*⁸⁸⁹ eserinden Enfâl 8/41.âyetin takrir edildiği bu ders bağlamında iktibasta bulunulmuştur. Takrir metninin kenarına kaydedilen bu notta Hz. Peygamber zamanındaki muharebelere dair tarihi bilgiler paylaşılmıştır. Bir diğer kaynak ise Vâhidî'nin (468/1076) *Esbâbü'n-Nüzûl* tefsiridir.⁸⁹⁰ Tevbe 9/113-114.âyetlerinin takrir edildiği ders bağlamında sebep-i nüzûl

⁸⁸⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 55b, 208b-209a, 232a-b.

⁸⁸⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 109a, 230b.

⁸⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99b.

⁸⁸⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 114b-115b, 174b-175a, 284b-285a.

⁸⁸⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 174b-175a.

⁸⁸⁹ Âsım Efendi Kastallânî'den aktardığı bu bilgiyle ilgili şu notu düşmüştür: "قسطلانی فی کتاب المغازی" Kastallânî'ye ait bu isimde müstakil bir kitap bulunmamaktadır. Bu bölüm Buhari'nin **el-Câmiu's-Sahîh** eserini şerh ettiği büyük ihtimalle "İrşâdu's-Sâdî" isimli telifinde "Mağazi" bölümünde yer almaktadır. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88a.

⁸⁹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 283b-284b.

bilgisi verilerek yorumlanmıştır. Ayrıca müellif hemen her ders takririnde kaynak belirtilmese de nüzûl sebebine dair bilgiler vermiştir. Bu konuda başta Vâhidî'nin bu eseri olmak üzere bu minvalde veri sağlayan benzer eserlere müracaat edildiği düşünülmektedir.

Müellifin kaynakları arasında Kur'ân ilimlerine dair eserler de yer almaktadır. Meselâ, Celâleddîn es-Suyûtî'nin (v.911) *el-İtkân Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*⁸⁹¹ kitabından iktibasta bulunularak yorumlanmıştır. Bazen de bir kısmı tahlil edilerek bu esere işaret edilmiştir. Meselâ A'râf 7/14-16.âyetlerin takrir edildiği derste peygamber kıssalarının farklı sûrelerde anlatılırken Yusuf kıssasının neden sadece bir sûrede anlatıldığı sorgulanmıştır. Ardından âyetin kasekle zikredilmesi tahlil edilerek Suyûtî'nin bu eserine telmihte bulunulmuştur.⁸⁹² Ayrıca A'râf 7/70-71. âyetlere dair yine bu kaynaktan alıntı yapılmıştır.

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (v.505) *İhyâü Ulûmu'd-Dîn* eseri de müellifin başvurduğu kaynaklar arasındadır.⁸⁹³ Kimi zaman doğrudan *İhya* eserinden iktibaslar yapılırken bazen de *Rûhu'l-Beyân* ve *eş-Şifâ* eserlerinden Gazzâlî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Özellikle bu kaynaktan yapılan alıntıların fişleme usulünde olmayıp doğrudan takrir metinlerde zikredildiği görülmektedir. Bir diğer kaynak ise Zerkânî'nin (v.1122/1710) *Şerhü'l-Mevâkıb el-Ledünniyye* eseridir.⁸⁹⁴ Tevbe 9/97-98.âyetlerin takrir edildiği ders bağlamında Yemen meliki Tübbâ'nın Hz.Peygamber'e iman etmesi çerçevesinde tahlilde bulunulmuştur.

Âsım Efendi'nin Beyzâvî tefsirinden sonra en fazla müracaat ettiği kaynaklardan bir diğeri ise Kâdî İyâz'ın (v.544) *Kitabü's-Şifâ bi-Ta'rifi'l-Hukuki'l-Mustafa* eseridir. A'râf 7/14-16, 28, 177-178 ve Tevbe 9/6. âyetlerinin gündem edildiği derste bu eserden alıntılara yer verilmiştir. Bunlar özellikle kıssa anlatımları, ulemanın sözleri ve tecrübelerinden kesitlerine dairdir. Meselâ; A'râf 7/14-16. âyetlerin takrir edildiği derste Abbasi meliklerinden birine dair bahçe sahibi kıssası alıntılanmıştır. A'râf 7/28. âyetlerinin takrir edildiği derste ise Emevi halifelerinden şecaat sahibi

⁸⁹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 7b, 42a.

⁸⁹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 7b.

⁸⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83b, 119a-b.

⁸⁹⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b.

askerleri olan bir meliğin, ârifi billah birisinin rüyasında bir başkasına hilâfet tacını giydirdiğini görmesi anlatılmıştır.⁸⁹⁵ Yine A‘râf 7/177-178. âyetlerinin takrir edildiği derste Kuşeyrî’nin anlattığı Abbasi halifelerinden birinin (Amr İbnü’l Leys) rüyası nakledilmiştir. Bu kıssa bağlamında İslam ordularında görev almanın ne derece ulvî bir şeref olduğu vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca Tevbe 9/6.âyetiyle ilgili de yine bu kaynaktan iktibasta bulunulmuştur.

Âsım Efendi’nin kaynakları arasında Aliyyü’l-Kârî’nin (v.1014/ 1605) *Mişkâtül Mesabîh* eseri de yer almaktadır. Müellif özellikle hadis nakilleri ve kıssa-tarih anlatımları yaptığı bölümlerde bu esere müracaat etmiştir. Meselâ; Tevbe 9/55-57. âyetlerinin gündem edildiği derste “فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ” lafzı bağlamında Sa’d İbn Ebi Vakkas’ın bir rivayetine yer vererek bunu tarihi bilgiler ışığında yorumlamıştır. Burada Hz. Peygamber’in Medine’de Muaviye oğullarının yaptırdığı bir mescide uğradığı, orada tahiyyatu’l mescid veya nafile bir namaz kıldığı belirtilmiştir.⁸⁹⁶ Müellifin bir diğer kaynağı Ebû Sâid Hâdimi’nin (v.1176/1762) *el-Berikatü’l-Mahmûdiyye fî şerhi’t-Tarikati’l-Muhammediyye* eseridir. Enfâl 8/70.âyetin takrir edildiği derste bu kaynaktan “*Hasan Basrî’nin: ‘Eğer benim kabul olacak bir duam olsa bunu Sultan’a tahsis ederdim. Zira O’nun hayrına olan âm-şâmidir. Gayrısı ise husûsidir. Zira Sultan, Allah Râsülü’nün halîfesi, Allah’ın âlemdeki gölgesidir.*” sözüne yer verilerek yorumlanmıştır. Bu alıntının siyasi otoritenin dini referanslarla desteklenmesi bağlamında olduğu gözlemlenmiştir.

Böylece müellifin Huzur Dersleri’ne hazırlanırken doğrudan kırk beşten fazla kaynak esere müracaat ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu alıntıların çoğunluğu derslere hazırlık notları şeklinde olsa da bazılarını takrirlerde yer verilerek tahlil edilmiştir. Müellifin iktibaslarında genel itibarıyla ilmî meselelerdeki görüş farklılıklarına yer verilmediği dolayısıyla alıntılanan bölümlerin eleştirilmesi veya ulema görüşlerinin bu cihetle müzakere edilmesi gibi bir usulün takip edilmediği gözlemlenmiştir. Söz konusu iktibaslar daima takrire konu olan âyetlerin anlam alanında olmamıştır. Mukarrir çoğu zaman ilgili âyetin muhtevâsından farklı konulara temas etmiştir. Bu

⁸⁹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10b.

⁸⁹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b. Ayrıca Tevbe 9/55-57.âyetlerinin takrir edildiği derste yine bu kaynağa müracaat edilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152b.

cümleden hareketle takdim edilen mesâil bağlamında ilmi bir müzakereden ziyade iktibasta bulunulan kaynaklar üzerinden bir sunumun icra edildiği gözlemlenmiştir. Derslerin soru-cevap bölümlerinde ise ilmi meselelere daha fazla yer verilmiştir. Burada kelâm, usul, lügat, furuk, belagat, mantık ve nahiv konuları bağlamında âyetin lafzının anlaşılması üzerine soru-cevaplarla müzakerelerde bulunulmuştur.

Müellifin kaynaklarındaki yönelim takrire konu olan âyetlerin muhtevasının yanında muhataplara vermek istediği mesaj veya sosyal-politik gündem çerçevesindedir. Âsım Efendi'nin kaynak seçimlerinde dirayet tefsiri türündeki eserlerin yoğun olduğu yanı sıra kıssalarla ilgili *Rûhu'l-Beyân* ve *eş-Şifâ* kitaplarına da sıkça müracaat ettiği gözlemlenmiştir. En çok iktibasta bulunduğu kaynak ise Kâdî İyâz'ın kelâm, usûl, mantık ve belagata dair konuları özenle tetkik ettiği düşünülmektedir. Böylece müellifin kaynaklarına dair değerlendirmelerimizi tamamladık. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde Âsım Efendi'nin yöntemini tahlil edeceğiz.

2.3.YÖNTEMİ

Âsım Efendi özelinde araştırdığımız belgelerin Huzur Dersleri'yle ilgili muhteva bilgisini aktaran önemli bilgiler içerdiği tespit edilmiştir. Bu belgeleri incelediğimizde Âsım Efendi'nin derslere hazırlık sürecinin arka planına dair detaylı bilgilere ulaşılma ortaya çıkarılmıştır. Bu durum araştırmamızın hipotezi bağlamında soruşturduğumuz Huzur Dersleri'nin tefsir ilminin mevzu-bilgisi olarak tetkik edilebilmesine yoğun veri sağlamaktadır. Böylece Huzur Dersleri'nin tefsir ilmiyle irtibatının sorgulanması daha geniş bir perspektiften tahlil edilebilecek, mahiyetine dair derinlikli bir analiz yapılabilecektir. Ayrıca Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nden dördüne muhatap olarak katılan Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin kayıtları da farklı boyutlarıyla müellifin takrirlerindeki yöntemleri inceleme imkânı sunacağından hususi kaynak niteliğinde olacaktır.

Araştırmamızın bu bölümünde Âsım Efendi'nin takrirlerinde kullandığı yöntemleri tefsir ilminin metodolojisi bağlamında; rivayet-dirâyet yöntemi, lügavî tahliller, belâgi-edebi açıklamalar ve güncel meseleleri âyetlerle ilişkilendirmesi alt başlıklarında inceleyeceğiz. Özellikle not aldığı kaynakları, kendisine yöneltilebilecek

muhtemel sorulara dair sayfalarca süren alıştırma ve dua lafızları için hususi kayıtları bu cihetle değerlendirerek müellifin Huzur Dersleri'nde kullandığı yöntemleri belirleyeceğiz.

2.3.1.Rivayet Yöntemi

Kur'ân'ın anlaşılmasında başvurulmuş yöntemler arasında ilk sırada zikredilen ilkelerden birisi rivayet ilmidir. Yalın ifadesiyle bu kavram: “bir sözün nakledilmesi” anlamında kullanılmaktadır. Bir sözün aktarımının tek başına rivayet kavramıyla ifade edilmesi soruşturulmalıdır. Zira bir kelâmın rivayet edilirken seçilmesi, kullanıldığı bağlam ve daha birçok etken dikkate alındığında aslında rivayet içinde bir dirayet boyutunun da mündemiç olduğu düşünülmelidir. Araştırmamızın bu bölümünde rivayet-dirayet kavramlarının mahiyetine ve anlam alanlarına dair ihtilafları bir kenara bırakarak klasik usul kitaplarında yer alan ve rivayet ilmi altında zikredilen alt başlıklar çerçevesinde Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri takrirlerinde kullandığı yöntemleri “rivayet yönü” bağlamında inceleyeceğiz. Bunu gerçekleştirirken müellifin tefsir rivayet usûlünü kullanıp kullanmadığı dikkate alınacaktır.

Bu bölümü; Kur'ân'ın Kur'ân'la, hadislerle, sahabe, tâbiûn ve selef-i sâlihîn kavliyle tefsiri, Kur'ân kıssaları ve İsrâiliyat, kıraat, önceki tefsirlerden rivayetler, tarihi bağlamı ve nüzûl ortamını dikkate alması ve tarihi rivayetleri kullanması alt başlıklarında sırasıyla değerlendireceğiz.

2.3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'an'ın Kur'ân'la tefsiri Hz. Peygamber ve sahabe'nin Kur'an'ı anlama ve anlamlandırmak üzere başvurdukları kaynakların başında zikredilmiştir. Zehebi, Kur'ân'a ilk muhatap neslin onu tefsir ederken dört temel kaynağa müracaat ettiğini bunlardan ilkinin bizatihi Kur'ân metninin kendisi olduğunu haber vermektedir. Kur'an metninin ise; icâz, itnab, mutlak, mukayed, umum, husus, mücmel, mufassal gibi muhtelif üslup özelliklerine sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bir âyette mücmel, âmm yahut mutlak lafızlarla zikredilen bir meselenin bir başka âyette mübeyyen, hâs ve mukayyed olabileceği de ifade edilmiştir. Konuyla ilgili örnekleri çoğaltan Zehebî, buradan hareketle tefsir faaliyetinde öncelikle Kur'an'a müracaat

edilmesi ve konuları aynı olan âyetlerin bütün bir tema bağlamında mukayese edilmesini önermektedir.⁸⁹⁷

Öte yandan tarihsel süreçte Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin bir metot olarak uygulanabilirliği, bunun nesnel-öznelliği dahası imkân ve sınırları üzerine farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mesela İbn Teymiyye (v.728/1328), Kur'an'ı Kur'an'la yorumlama hususunda *Mukaddimetü't-Tefsir* eserinde “احسن طرق التفسير” ifadesiyle bunun tefsir metotlarının en mükemmeli olduğunu beyan etmiştir. Bu düşüncesini temellendirmek üzere bazı örneklerle yer veren müfessir, “*Bir âyette muhtasar olarak belirtilen bir konunun bir başka yerde açıklanabildiğini, yine bir başka âyette mücmel olarak zikredilen bir hususun başka bir âyette tavzih edilerek tefsir edildiğini beyan etmiştir.*”⁸⁹⁸ İbn Teymiyye özellikle yaşadığı dönemde âyetleri tevîl ederek farklı mecralarda yorumlayan mutasavvıflara, bazı itikadî mezheplere ve batîni fırkalara şiddetle karşı çıkmıştır. İnsanların diledikleri gibi Kur'an'ı anlamlandırmalarının önüne geçilmesinin yine bizatihi Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemiyle olacağı bunun ise sistematik bir usûlle gerçekleştirilebileceğine dikkat çekilmiştir.⁸⁹⁹ Ancak İbn Teymiyye bunun yöntemine dair değerlendirmelerde bulunmamıştır.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini inceleyen ilim adamları; mücmellik, müphemlik ve garabet gibi hususların yanında âyetin anlamını zenginleştirmek/genişletmek, aralarında çelişki izlenimi olan âyetlerin arasını uzlaştırmak, genel anlamlı ifadeleri sınırlandırmak (tahsis), mutlak ifadeleri kayıtlamak (takyyid), âyetin anlamını gerekçelendirmek ve örneklendirmek, âyetin hükmünü açıklamak gibi amaçlarla da bu yönetime başvurmuşlardır. Bazen takrire konu olmayan âyetler diğerleriyle eşleştirilmiş, bir âyet diğer bir âyetle irtibatlandırılırken benzerlik-zıtlık gibi özellikler kullanılmıştır.⁹⁰⁰ Ulûmu'l-Kur'an'ın önde gelen yöntemleri arasında yer alan bu ilmi

⁸⁹⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrut (tarihsiz), C. I, s. 28-29.

⁸⁹⁸ İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, (Mecmû' Fetâva bölümünde), Riyad, 1398, C. XIII, s. 363.

⁸⁹⁹ Sevim Gelgeç, “İbn Teymiyye Ekseninde Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar”, *Darulfunun İlahiyat*, 2021, C. XXXII, sy. 2, s. 1-32.

⁹⁰⁰ Muhammed İsa Yüksek, “Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirinin Bilgi Değeri”, *SÜİFD*, 2019, s.179-180.

çok sayıda müfessir usûl kitaplarında ve tefsirlerinin mukaddimelerinde Kur'an'ın anlaşılıp yorumlanmasında kullanmıştır.⁹⁰¹

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde doğrudan elli dört, takrirlerde yer verilenlerle toplamda yüzden fazla âyetin gündem edildiği belirlenmiştir. Burada mücmeli mübeyyen kılan, umumu tahsis eden ve “mutlak”ı takyit eden âyetlere dair örneklere yer verilmiştir. Bu bölümde söz konusu örnekleri Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında tahlil edecek ve müellifin Huzur Dersleri'ndeki rivayet yöntemini bu cihetle inceleyeceğiz. Konuyla ilgili tespit edilen örnekler ve değerlendirmelerimiz şöyledir:

2.3.1.1.1. Mücmelin Beyanı

Kendisinden tam olarak neyin murat edildiği belli olmayan veya birden çok manaya delalet ettiği için anlaşılamayan söze mücmel denilir. Mübeyyen ise bu kapalılığın açıklanmasıdır. Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde kullanılan yöntemlerden birisi de mücmelin tebyinidir. Mesela müellif, A'râf 7/40-41.âyetlerin takrir edildiği derste “istikbar” kavramıyla neyin kastedildiğini ifade etmek üzere şu açıklamalara yer verilmiştir: “وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا” dahi âyât-ı beyyinâta iman etmekten imtinâ ettiler. Kimisi inâd-ı cehlinden imtinâ etti. Kimisi [zîrâ] ehli kitap ‘يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ’⁹⁰², kimisi ‘ârından imtinâ etti, kimisi küfr-i inkârî olarak imtinâ etti kimisi münâfık idi.” Övünmek, kibirlenmek gibi anlamlara gelen ifade bu âyette Allah’a iman etmekten yüz çevirmek olarak yorumlanmıştır. Bunu tevil etmek üzere Bakara 2/120. ve Tevbe 9/73. âyetleri zikredilmiştir. Böylece müellif âyette mücmel olduğunu düşündüğü lafzı tebyin etmiş gözükmektedir.

Konuyla ilgili bir başka misal A'râf 7/70-71. âyetlerinin takrir edildiği ders kaydında tespit edilmiştir. Buna göre “قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ”, “Kavminin ileri gelenlerinden inkâr edenler dediler ki şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.”⁹⁰³ ifadeleriyle kavminin Hûd'u sefahat ve yalancılıkla suçladığı

⁹⁰¹ Konuyla ilgili müfessirlerden bazılarının değerlendirmeleri için bkz. İsmail İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut, 1983, C. I, s. 3-4; Muhammed Abdülazîm ez-Zurkânî, **Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1988, C. II, s.12.

⁹⁰² En'âm 6/20, Meâli: “Onu (Peygamberi) kendi oğullarını bildikleri gibi tanırlar.”

⁹⁰³ A'râf 7/66.

belirtilmiştir. Burada Hud’a (a.s) izafe edilen yalancılık ifadesini tebyin etmek üzere kavminin bu tenkitlerine “وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا”, “Onlar, *asılsız şeylere şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir...*”⁹⁰⁴ Furkan 25/72. âyetiyle mukabelede bulunulduğu belirtilmiştir. Söz konusu âyette Hz. Peygamber ile vahiy alan rasûllerin yalan veya asılsız yere şahitlik etmeyecekleri vurgulanmıştır. Kur’ân bütünlüğünden hareketle bu âyetin Hud (a.s.) tarafından kendisine yöneltilen eleştirilere cevap olarak söylendiği belirtilmişse de bu görüşü destekleyici bir kaynak bilgisi zikredilmemiştir. Ayrıca “لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ”, “*Asılsız yere, yalan üzere şahitlik etmezler...*” âyetinde yer alan “zûr” kelimesinin ne anlama geldiğini sorgulayan müellif burada mücmel olduğunu düşündüğü bu ifadeyle kastedilenin rasûller olduğunu beyan etmiştir. Ulemânın çoğunluğu ise âyette geçen yalan yere şahitlik etme durumunu sadece vahiy elçileriyle irtibatlandırmayıp geniş bir anlam alanında yorumlamışlardır. Mesela “zûr” kelimesine; putlara selam vermeme, şarkı dinlememe, şirk, cahiliye oyunu, yalan, müşriklere ait bir bayramın adı, müstehcen meclisler gibi manalar verilmiştir.⁹⁰⁵

Bir diğer Huzur Dersi’nde A’râf 7/96. âyet takrir edilmiştir. Burada âyetin lafzındaki “فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”, “*İşledikleri günahlarından dolayı yakalayiverdik*” cümlesini takrir eden müellif, “أَخَذْنَا” lafzındaki kapalılığı beyan etmek üzere Nuh kavminin kadınlarının uyarı mahiyetinde kırk yıl kısırlaştırılıp kıtlıkla imtihan edildiğini belirtmekte ve meseleyi Nuh 71/10-12. âyetleriyle irtibatlandırmaktadır. Müellif buradaki açıklamalarını mücmelin beyanı ve siyak bilgisi bağlamında tahlil etmektedir. Ancak konuyla ilgili farklı görüşleri mütalaa etmeyi tercih etmemiştir.⁹⁰⁶

Bir diğer takrirden “Şüphesiz ki Rabbinin huzurunda bulunan melekler, asla büyüklenip O’na ibâdetten geri durmazlar. O’nu dâimâ tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler.” (A’râf 7/206) âyeti yorumlanmıştır. Burada “meleklerin tesbihi” ifadesinde bir mücmellik olduğunu düşünen müellif bunu; “*Melekler gece gündüz ara vermeksizin Rablerini tesbih ederler.*” (Enbiyâ 21/20), “...Allah, melekleri elçi olarak yaratandır.” (Fâtır 35/1) âyetleriyle tebyin etmiştir. Yine bu takrirden “Allah’ın,

⁹⁰⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30a.

⁹⁰⁵ İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, Dâru’l-Kütübü’l-Arabi, Beyrut, C.III, s. 331.

⁹⁰⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b.

meleklerin ve bütün insanların laneti bunların üzerinedir.” (Bakara 2/161) âyetini de inceleyen müellif meleklerin nasıl bir yandan lanet edip bir taraftan da tesbih ettiklerini sorgulamıştır.

Buna göre Âsım Efendi’nin takirde bulunduğu derslerde mücmel olduğu düşünülen âyetlerin bir başka âyet grubuyla beyan edilerek açıklandığı tespit edilmiştir. Müellifin konuyla ilgili zikrettiği örneklerde usûl ilmindeki mücmeli beyanına dair mesâili usûl ilmindeki lafızlarla açıklamayı tercih etmediği gözlemlenmiştir. Bu durum müellifin sistematik bir tefsir yorumu yapmaktan ziyade daha çok anlamdaki kapalılığı aralama boyutuna önem verdiği düşüncesini öne çıkarmaktadır. Böylece Âsım Efendi’nin mücmelin beyanı ile ilgili değerlendirmelerini tamamladık. Bir sonraki bölümde Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri ilkelerinden bir diğeri olan mutlak’ın takyidinde dair incelemelerimizi değerlendireceğiz.

2.3.1.1.2. Mutlak’ın Takyîdi

Mutlak kelimesi sözlükte “serbest bırakılma ve kayıtsızlık” gibi manalara gelmektedir.⁹⁰⁷ İstilahta ise kelamcılar ve usûlcüler tarafından farklı tanımlanmıştır. Usûlcülere göre mutlak, “Hariçte gayr-i muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmamış lafızdır.”⁹⁰⁸ Kelamcılar ise “Olumlu ve olumsuz kayıtlarla sınırlandırılmayan ve mahiyet açısından bir şeyin hakikatine delalet eden lafız” şeklinde tarif etmişlerdir.⁹⁰⁹ Hanefi usûl âlimleri, mutlak lafızların umum gibi istiğrak bildirmediğini düşünerek “mutlak”ı husus kapsamında değerlendirmişlerdir. Kelamcılar ise mutlak lafızları umum veya buna yakın bir düzeyde kabul etmişlerdir. Bu ekoller ve temsilcilerinin ilgili kavrama yaklaşımlarında bazı farklılıklar olsa da özetle bu minvalde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Diğer yandan umum bildiren lafızlarda olduğu gibi Kur’ân’da bir kelimenin takyîd edildiğine dair herhangi bir delil yoksa mutlak üzere bırakılması kabul edilen bir kaidedir. Bu kavramın mukabilinde

⁹⁰⁷ Kefevi, **el-Külliyât**, (tahkik: Adnan Derviş- Muhammed el-Mısrî) Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2012, s.138.

⁹⁰⁸ Hamd b. Saidî, **el-Mutlak ve’l-Mukayyed ve eseru humâ fî ihtilâfî’l-fukaha**,” Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2003, s. 116.

⁹⁰⁹ Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed bin Ömer, **el-Mahsûl fî İlmi Usûlî’l-Fıkıh**, tahkik: Şuayb el-Arnâvût, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2012, C. II, s. 313.

kullanılan mukayyed ise sözlükte “sınırlandırılmış, bir kayıt ve şarta bağlanmış” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’da mutlak lafızlar, şart, sıfat, istisna, temyiz ve zarf gibi farklı kayıtlarla veya Kur’ân bağlamı ve bütünlüğü açısından takyîd edilmiştir.⁹¹⁰

Umûm-husûs ile mutlak-mukayyed lafızları usûl alimleri tarafından iç içe geçmiş bir yapıda kullanılmış, aralarında bir geçişkenlik olup net bir ayırım yapılması mümkün görülmemiştir. Dil açısından mutlak-mukayyed lafızlar bir yönüyle umum-husûsun tafsilatı olarak da kabul edilmiştir. Mutlak lafızların mukayyed manalara hamledilebilmesine dair mezhepler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Âyetlerin konularına göre farklı ilmi disiplinler bağlamında analiz edildiği Huzur Dersleri’nde bu ilkelere müracaat edildiği tespit edilmiştir. Âsım Efendi’nin takrirlerinde de bu değerlendirmelerin örnekleri zikredilmiştir. Meselâ; A’râf 7/15. âyette zikredilen “أَنْظُرْنِي” ve “يَوْمَ” lafızlarındaki mutlak ifadelerin mukayyede hamledilmesi yorumlanmıştır. Buna göre âyette şeytan hakkında “أَنْظُرْنِي” buyurulması iki mertebede değerlendirilir. İlkinde emir sîgası ile zikredilmiş ve dua manasına hamledilmiştir. Burada mukayyed zikredilerek mutlak kastedilip sonrasında “mukayyed”e hamledilmiştir. İkincisinde ise istiare olması amaçlanmıştır. “يَوْمَ يَبْعَثُونَ” ibaresindeki “يَوْمَ” ise zamanla alakalı mutlak olarak mecazı mürseldir. Bu da itlak lafzı kullanılıp takyid amaçlanarak gerçekleştirilir.”⁹¹¹ Böylece âyetin lafzında yer alan İblis’e yönelik bekleme ifadesi yorumlanarak takyîd edilmiştir. İlgili âyetteki lafızların mutlak ve mukayyed olma durumları yorumlanmış, konuyla ilgili farklı görüşler mütalaa edilmemiştir.

Bu konudaki bir diğer misale; “Çirkin bir iş işledikleri vakit, ‘Biz atalarımızı bunun üzerine bulduk, Allah da bize bunu emretti’ derler. De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz.” Ârâf 7/28. âyetinin takrir edildiği ders kaydında yer verilmiştir. Burada iman ve tercihte bulunma meselesini tahlil eden müellif âyetteki ifadelerin işitme hissine dayalı medlûller

⁹¹⁰ Soner Aksoy, “Diyanet’in Kur’an-ı Kerim Meâli Özelinde Umûm-Husûs ve Mutlak-Mukayyed İfadelerin Çevirisinin Bağlam ve Bütünlük Açısından Geliştirilmesi”, **Trabzon İlahiyat Dergisi**, sy.8, s. 235-236.

⁹¹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

olduğunu buradan hareketle ilgili âyette “mukayyed” zikredilerek “mutlak”ın kastedildiğini kısaca belirtmiştir.⁹¹²

Konuyla ilgili bir diğer örneğe Tevbe sûresi 113-114. âyetlerinin takrir edildiği derste yer verilmiştir. *“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah’a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü’minlere. İbrâhim’in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrâhim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi.”* Bu âyetlerde İbrahim aleyhisselamın babası için, Hz. Peygamberin amcası Ebû Talib ve annesi adına istiğfar etmesi incelenmiştir. Rivâyete göre Nebi (a.s.) ölmek üzere olan amcası Ebû Tâlib’e: *“Kelime-i şehadet getir, seni bu vesile ile Allah katında müdafaa edeyim”* dedi. O da kabul etmedi. Nebi (a.s.) da: *“Yasaklanmadığım sürece sana istiğfar edeceğim”* dedi. Bunun üzerine bu âyet indi. Rivayetin buraya kadar olan bölümü aynı zamanda 113-114. âyetlerin nâzil olma sebebine dair tarihsel bağlamı tasvir etmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in Mekke’yi fethedince Ebva’ya çıkıp annesinin kabrini ziyaret ettiği sonra da gözyaşı dökerek: *“Rabbimden annemin kabrini ziyaret etmeyi istedim; bana izin verdi. İstiğfar için izin istedim, bana izin vermedi ve bana şu iki âyeti indirdi”* dediği nakledilmiştir. Bu iki âyetin Tevbe sûresinin 113-114. âyetleri olduğu belirtilmiştir. Bu tevile göre müellifin takrirda bulunduğu bu âyetlerdeki istiğfarda bulunma yasağının rivayetlerle de desteklenen bilgilerle takyid edildiğine dikkat çekmektedir.

Buna göre müellifin takrirlerinde üç farklı derste mutlak’ın takyîdi ilkesine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Söz konusu âyetlerdeki lafızların delalet ettiği manaların takyîd edildiği belirtilmiştir. Bu açıklamaların ardından Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri ilkesinden hareketle müellifin takrirlerinde umurun tahsis edilmesine dair incelemelerde bulunacağız.

2.3.1.1.3. Umurun Tahsisi

Tahsis, bir şeyi belirlemek, kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden temyiz etmek, özgülemek gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh usûlü terimi olarak âm bir lafzın

⁹¹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 120a-b.

anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırılmasını ifade eder.⁹¹³ Usûl alimleri tahsis bildiren lafızları ve hangi durumlarda tahsisin söz konusu olduğunu farklı görüşler etrafında incelemişlerdir. Âsım Efendi de takrirde bulunduğu âyetlerde konuyla ilgili örneklerle yer vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak müellifin konuyla ilgili incelemelerinde her ne kadar umumun tahsisine dair açıklamalarda bulunulsa da bunların kimi zaman usûl alimlerinin incelediği ölçüde derinlemesine analizler şeklinde olmadığı düşünülmektedir.

Mesela; Tevbe 9/113-114. âyetlerin takrir edildiği derste “*İman edenlerin ve Nebî’nin müşrikler için istiğfarda bulunması olur şey değildir... Cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, akraba da olsalar...*” ibaresiyle iman etmemiş olanlara istiğfarda bulunulma durumu tahlil edilmiştir. Müellif burada dirilere istiğfar etmenin câiz olduğuna dair bir takyitte bulunarak bununla onların iman etmelerinin arzu edildiğini belirtmektedir. Öte yandan İbrâhîm aleyhisselamın babası için ve Hz. Peygamber’in de annesi için istiğfarda bulunma durumları tahlil edilmiştir. İbrâhîm’in babasına istiğfar etmesi, sadece ona vermiş olduğu bir söz dolayısıyla idi. İbrâhîm’in ona: “*Senin için mutlaka istiğfar edeceğim.*” (Mümtehine 60/4) demesinin, “îmanla şereflenmeni isteyeceğim; çünkü îman öncesini silip bağışlar” amacına matuf olarak söylenildiğine dikkat çekilmiştir.⁹¹⁴ Buradan hareketle Tevbe 113-114. âyetlerinin Mümtehine 60/4. âyet aracılığıyla tahsis edildiği belirtilmiştir. Böylece müellif konuyla ilgili farklı görüşleri zikretmeksizin ilk nazarda âmm olarak anlaşılabilir âyetin tahsis ifade ettiğini vurgulamıştır.

Konuyla ilgili bir diğer misal, A‘râf 7/28. âyetinde zikredilen “fahişeten” kelimesine dairdir. Söz konusu takrirde Beyzâvî’nin görüşüne yer veren müellif bunun “âmm olmaksızın mutlak cihetiyle hâs lafız” olduğunu belirtmiştir. Bu ifadenin örfteki zinayı kastedip etmediğini tahlil eden Âsım Efendi, burada fahişeten kelimesinin tahsis edilerek Kâbe’yi çıplak tavaf edilmesi ve putlara ibadet edilmesi manasına hamledildiğini belirtmiştir.⁹¹⁵ Konuyla ilgili ulemânın görüşleri zikredilerek müzakere edilmemiştir.

⁹¹³ Ferhat Koca, “Tahsis”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahsis> (Çevrim içi) 09.05.2022

⁹¹⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242b.

⁹¹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

Böylece Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri envanterini rivayet yönü cihetiyle analiz ederek Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ilkesinden hareketle inceledik. Müellifin takrirden bulunacağı âyetleri yorumlarken bu ilkeye yoğun olarak müracaat ettiği gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili farklı görüşlerin mütalaada bulunulması ise tercih edilmemiştir. Daha çok rivayet kaynaklarından iktibasta bulunularak ortaya konulan soruların bu ilim cihetiyle cevaplandırılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Usûl ilkelerine dair meseleler yönelik derinlemesine analizlere çok fazla yer verilmediği, zikredilen yöntemlerin daha çok âyetlerin anlaşılması ve yorumlanması amacıyla istifade edildiği düşünülmektedir. Buradan hareketle müellifin takrirlerinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ilkesini rivayet ilminin yöntemleri bağlamında nitelikli bir analizde bulunmayı tercih etmediğini ifade edebiliriz. Bu durum Huzur Dersleri'nin tefsir ilmi için kaynak olabilirliği bağlamında eksik bir yön olarak kaydedilmelidir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise hadis türündeki haberleri Kur'ân'ın Hadis'le tefsiri başlığı altında analiz edeceğiz.

2.3.1.2. Kur'ân'ın Hadis'le Tefsiri

Âsım Efendi takrir metinlerinde Kur'ân ilimlerinin yanı sıra hadis ilimlerinden de istifade etmiştir. Söz konusu rivayetler incelendiğinde;

- 1- Müellifin sened zincirlerinde “inkıta”da bulunduğu,
- 2- Kimi zaman kaynak belirtmediği, bazen ilgili hadisin metnini kısmen naklettiği tespit edilmiştir.
- 3- Nakledilen rivayetlerden bazılarının sıhhatine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunlara her bir rivayet analiz edilirken işaret edilecektir.
- 4- Genelde merfû hadisler tercih edilmiş bazılarına dair tahric bilgileri verilmiştir.
- 5- Sahih ve mevzu olan rivayetlerden bazıları şerh edilmiştir.
- 6- Rivayetlerde hadis külliyyatının eserlerinin yanı sıra tefsir, şerh ve haşiye türü kaynaklardan yararlanıldığı belirlenmiştir.
- 7- Hadis metinleri kaydedilirken kırmızı mürekkep kullanılmak suretiyle ana metinden ayrıştırılmıştır.

- 8- Müellifin rivayetleri nitel olarak değerlendirildiğinde hemen her âyetin tefsirine dair bir rivayete yer vermiştir. Bazı rivayetleri birden çok derste nakletmiştir.
- 9- Müellifin yer verdiği rivayetlerde takrirde bulunduğu âyetlerden âmm olanını tahsis, mücmel olanını tebyin etmesi gibi değerlendirmelerde bulunulamayacaktır. Zira zikredilen rivayetlerin hemen hepsi takrir edilen âyetlerin anlam alanlarından farklılaşmıştır.
- 10- Toplamda yirmi dört farklı rivayete yer verilmiştir.

Âsım Efendi'nin eserinde zikrettiği hadislerle dair değerlendirmelerimiz şöyledir:

A'râf 7/41. âyetin takrir edildiği derste müellif, Bedir Savaşı esnasında Hz. Peygamber'in yapmış olduğu dua ile ilgili olarak Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan hadise dikkat çekmiş ve şu rivayeti nakletmiştir: قَالَ: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ أَنْشُدْكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللَّهُمَّ إِنْ تَهْلِكْ هَذِهِ الْعَصَابَةُ مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ لَا تُعْبَذُ فِي الْأَرْضِ أَبَدًا” Rivayet sened zincirinde inkıta'da bulunularak doğrudan sahabeye isnad edilerek nakledilmiştir. Hadisin vürûd sebebiyle ilgili değerlendirmelerde bulunulmuş ancak sıhhatine dair bir kanaat ise belirtilmemiştir.⁹¹⁶ Buhârî bu hadisi, İshâk> Hâlid⁹¹⁷> Hâlid> İkrime> İbn Abbas tarikiyle rivayet etmiştir.⁹¹⁸ Söz konusu rivayete bu takrirde yer verilmesi Hz. Peygamber ve sahabenin cihat meydanında karşı karşıya kalmış oldukları zor durum üzerinden betimlenerek padişah ve İslâm ordularının içinde bulundukları hale benzetilmiştir. Hz. Peygamber'in Bedir'de yaptığı duanın bu sefer ümmetin hâmisi olan Padişah ve ordusu için hususen takrir edildiği düşünülmektedir. Aslında bu rivayetin takrir edilen âyetin bağlamıyla irtibatı gözükmemektedir. Huzur Dersleri'nin yapısal formu adına önemli bir kıstas olan bu durum araştırmamızın sorunsalı bağlamında sonuç bölümünde tahlil edilecektir.

⁹¹⁶ Âsım Efendi, bu bilgiyi aktardıktan sonra metnin içine ط harfiyle dipnot bilgisi vererek şunları paylaşmıştır: Hazret-i Ali İbn Ebî Tâlip kerremallâhu vecheh ve radiyallâhu anh hazretleri buyurdu: “...Üç gün müte ‘akiben rîh-ı âsîf oldu ki küre-i zemîni tûfan kıyamet gibi zir etti... Hazret-i Cibrîl-i Emîn nâzil olub asâkîr-i muvahhidînin önünde durdu. Hazret-i Mikâil (a.s.) sağ tarafında durdu. Hazret-i İsrâfîl (a.s.) sol tarafında durdu.” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17b.

⁹¹⁷ Bu, İbn Abdillâh et-Tahhan'dır. Bkz. Kastallâni, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, s.367.

⁹¹⁸ Buhârî, **Sahîh-i Buhârî**, Tefsir, 6, hadis no: 4866; Beyhaki, **Sünenü'l-Kübrâ**, IX, 80.

Müellifin rivayet ettiği bir diğer haber A'râf 7/14-16. âyetlerinin takrir edildiği ders metninde kaydedilmiştir. Ebû Sâid el-Hûdrî'den rivayet edildiği belirtilen haber şöyledir: “أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ إِبْلِسَ عَنْ قَالَ يَا رَبِّ وَعِزَّتِكَ وَجَلَالِكَ لَا أَزَالُ أُغْوَى بَنِي آدَمَ مَا دَامَتِ أَرْوَاحُهُمْ فِي أَجْسَادِهِمْ فَقَالَ الرَّبُّ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا ”*Ebu Sâid el-Hudrî radiyallahu anhdan rivayetle Allah Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: İblis, izzet ve celalime andolsun ki Âdem'in çocuklarını ruhları bedenlerinde olduğu müddetçe yoldan çıkaracağım dedi. Rabbi de ona, izzet ve celalime andolsun ki onlardan bana istiğfarda bulunanı affedeceğim, dedi.*”⁹¹⁹ Âsım Efendi bu rivayetin kaynağına dair bir bilgi vermemiş, sened zincirinde inkıtada bulunarak ve sahabeye isnad ederek nakletmiştir. Ayrıca haberin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Hadis kaynaklarında bu rivayete en yakın metin Ahmed bin Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde yer almaktadır. Bu rivayetin sened zinciri şöyledir: Yahya bin İshak > İbn Lehi'a > Derrac > Ebu Said el-Hudrî.⁹²⁰ Bu rivayetin bir benzerini Taberani şu isnadla nakletmiştir: el-Leys > Zeyd İbn Abdillâh > Amr İbn Ebi Amr > Ebî Saîd el-Hudrî. Taberani bu rivayetle ilgili: “لَا يُرَوَّى هَذَا الْحَدِيثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ إِلَّا بِهَذَا الْإِسْنَادِ، تَفَرَّدَ”⁹²¹ açıklamasında bulunmuştur. Buna göre muhaddis, bu hadisin Ebu Said el-Hudrî'den bu senedle nakledilmediğini ve sened zincirindeki el-Leys'in rivayette tek kaldığını “teferrade bihi” açıklamasıyla belirtmektedir. Bu rivayetin manen benzerini nakleden Şuayb el-Arnavutî isnadının “zayıf” ve “garib” olduğunu ifade etmiştir.⁹²² Ayrıca bu rivayette yer almadığı halde müellifin “بِالْصِّدْقِ وَالْإِخْلَاصِ” lafzını hadis metni gibi kırmızı renk mürekkeple kaydettiği görülmektedir. Bu ifade rivayetin nakledildiği diğer kaynaklarda yer almadığı için bir eksiklik olarak kabul edilebilir.

Müellif A'râf 7/28. âyeti takrir ettiği derste İbn Abbas'dan bir rivayete yer vermiştir. Bu hadis kişinin akide boyutunda şüpheye düştüğünde yapması tavsiye edilen bir dua olarak kaydedilmiştir. Bu haberin, takrir edilen âyetin muhtevasıyla bağlantısı kurulamamıştır. Bu bilgi araştırmamızın hipotezi bağlamında

⁹¹⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 3b.

⁹²⁰ Ahmed bin Hanbel, III, 77.

⁹²¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, C. VIII, s. 333, nr: 8788.

⁹²² Sahîb Abdulcebbâr, *el-Müsned el-Mevzûi'l-Câmi' li'l-Kütübi'l-Aşerati*, C. I, s.122.

soruşturulması gereken önemli bir veridir. Bu rivayet şöyledir: “İbn Abbas’dan (r.a) rivayetle Allah Rasûlü (a.s.) dedi ki: Kendi nefsinde bir şey bulduğunda şöyle de: O evvel, âhir, zâhir ve bâtıdır. Onun ilmi her şeyi kuşatır.”⁹²³ Bu hadis doğrudan sahabeden rivayet edilmiş, sened zincirinde inkıtada bulunularak kısmen nakledilmiştir. Bu durum Ebu Dâvud’un sünenindeki rivayetle kıyaslanarak tespit edilmiştir.⁹²⁴ Aynı rivayeti Şevkânî *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, Albânî *Difâ’ ani’l-Hadîs*, Nevevî *el-Ezkâr* eserlerinde benzer metinle paylaşmıştır. Üç müellif de de hadisin isnadının “ceyyid” olduğunu belirtmiştir. Âsım Efendi ise bu hadisin sıhhatiyle ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır.

A’râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği derste bir başka hadisin vürûd sebebine dikkat çeken Âsım Efendi, söz konusu rivayeti aktarırken fıkhu’l-hadis bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bölümde Arapça ve Osmanlıca şu ifadelerle iç içe kullanılmıştır:

İbn Abbas’dan r.a. rivayetle Ebu Bekir r.a. bir gün Peygamber’in a.s. sakal ve saçının beyazladığını görür. Peygamber (a.s.)’a “Ya Resûlallah yaşlandınız” buyurur. O da “Beni yaşlandıran Hûd, Vâkıa, Mürselat, Nebe, Tekvir sûreleridir” diye cevap verir. Ebu İshak İkrime’den O da İbn Abbas’dan (r.a) rivayetle: قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ شَبَّتَ⁹²⁵, قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَبَّيْتَنِي سُورَةُ هُودٍ وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَاتُ [Ebu Bekir (r.a): Ey Allah’ın Rasûlü, yaşlandınız, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: “Beni Hûd, Vâkıâ, Mürselât ve Amme yetesâelûn, ve ize’s-şemsi küvvirat yaşlandırdı” dedi. Bu kav-l-i şerîfin sebab-i vurûdu lihye-i saâdete ibtidai beyaz düştüğü vakit Ebu Bekir Sıddîk buyurdular ki: Ya Resûlallâh senin mübârek cemâl-i peygamberliğinde, lihye-i saadetlerinin beyazı zuhûr etti ve mübârek ra’sı saadetlerinde olan saçlarının beyazı zuhûr etti. Ve senin rahmetenli’l-‘âlemîn olan vücûdu saadetinde âsâr-ı şeyb vehn-ü ‘izâm zuhur etti. Ol vakit Cenâb-ı fahr-i âlem (a.s.) Efendimiz buyurdular ki: “شَبَّيْتَنِي سُورَةُ هُودٍ، وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَاتُ وَعَمَّ” “يا رَسُولُ اللَّهِ أَسْرَعَ إِلَيْكَ”⁹²⁶ Yani beni Hûd ve onun emsâli ihtiyarlattı.”⁹²⁶

⁹²³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10b.

⁹²⁴ Ebû Dâvud, **Sünen**, Edeb, 108-109.

⁹²⁵ Âsım Efendi, bu derse dair ikinci kaydında bu ifadenin üzerine ط işareti koyarak metnin sol tarafında şu açıklamalara yer vermiştir: “*Tahkik Yâ Resûlallâh sende âsâr-ı şeyb vehn-ü ‘izâm âsâr-ı kiber zuhûr etti. Senin mübârek cemâl-i Peygamberliğinde lihye-i saâdetlerinin beyazı zuhûr etti. Ve mübârek ra’sı saâdetlerinde saçlarında beyaz zuhûr etti.*” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 36b.

⁹²⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30 a. Ayrıca rivayetin devamında “وَعَنْ أَنَسٍ عَنِ الصَّدِيقِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ “يا رَسُولُ اللَّهِ أَسْرَعَ إِلَيْكَ”⁹²⁶ Âsım Efendi, esrââ ileyk ifadesinin üzerine “ع” harfiyle belirteç koyarak metnin sol tarafında rivayeti tercüme bağlamında şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “Senin rahmeten li’l-

Bu rivayetin ardından müellif, Ebu Ali es-Senûsî'nin (1787-1859) Hz. Peygamber'i gördüğü rüya aktarıp şerh ederek yorumlamıştır.⁹²⁷ Ancak rivayetin sıhhatine ve ictibasta bulunulan kaynağa dair bir açıklamada bulunulmamıştır. Diğer rivayetlerden farklı olarak bu hadisin sened zinciri kaydedilmiştir. Söz konusu haberi Tirmizi *Sünen*'inde nakletmiştir.⁹²⁸ Ayrıca Senûsî'nin bu hadisin sıhhatini merak edip rüyasında Hz. Peygamber'e sorduğunu belirten müellif bu olayı da anlatmaktadır. Ardından "*Sultana sövmeyiniz zira o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.*"⁹²⁹ rivayetine yer verilmiştir. Burada saltanat makamına telmihte bulunularak "*ulû'l-emre*" itaât etmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu rivayete birden çok derste yer verilmiş, sened zinciri ise kaydedilmemiştir. Müellif tarafından sıhhatine dair bilgi verilmese de muhaddislerin çoğu cerh ve tadil açısından bu hadisi sorunlu görmüşlerdir.⁹³⁰

Âsım Efendi, Âdem peygamberin Hz. Muhammed'i (a.s.) görme arzusuyla ilgili şu rivayer yer vermiştir: "*Kim ezan okunurken baş parmaklarını öpüp gözlerine sürerse ebediyyen körlük kendisine ilişmez.*" Bu haberin sened zincirine ve kaynağına dair bilgi verilmemiştir. Hadisin konusu tekrar edilen âyetin muhtevasından farklıdır. Âsım Efendi "*Bu hadis merfû değildir dedi iseler de lâkin bâb-ı amelde kâfidir.*" ifadeleriyle tahlil etmiştir.⁹³¹ Bu rivayete eserlerinde yer veren muhaddisler de sahih olmadığını belirtmişlerdir. Âsım Efendi'nin bu haberi Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*

âlemîn olan mübârek vücûd-ı saâdetinde âsâr-ı şeyb ne tez zuhûr etti." Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 37b.

⁹²⁷ "Ebu Ali es-Senûsî hazretleri, Peygamber (a.s.) efendimizi rüyada gördüler, buyurdular ki: Ya Rasûlallâh senin mübârek lisân-ı sâdık'ul-beyânından rivayet ediyorlar. Siz 'شَيْبَتِي سَوْرَةُ هُوَ' buyurdunuz mu? Cenâb-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem (a.s) buyurdular ki, 'نعم' buyurdum'. Ebu Ali es-Senûsî hazretleri buyurdular ki: Ya Resûlallâh senin lihye-i saâdetinde ve râ'sı saâdetlerinin saçlarında beyaz, Hazret-i Hûd'un (a.s.) kavmi ile olan mücadele ve kavminin helaki hâdiselerinden midir? Cenâb-ı Hazret-i Peygamber (a.s) hazretleri buyurdular ki: Beni ihtiyar eden ümem-i mâzîyye kısas-ı enbiyâ değildir. Ancak beni ihtiyar eden Cenâb-ı âlemi's-sır ve'l-hafâyât hazretleri sûreyi Hûd'da "فَاسْتَقَمَّ كَمَا" 'أَمَرْتُ' as'âb-ı Kur'an olan bu kavli şerîfin sırrı beni ihtiyar etti. Yoksa cümle enbiyâ-ı sâlife vücûd-ı mübârek nübüvvetin zâtı nebevisine mukaddemdir. Onun için peygamberân-ı zîşân cemâl-i Muhammedi'l-Mustafa Sallallâhu aleyhi ve sellemi görmeyi temenni ettiler."

⁹²⁸ Tirmizi, *Sünen*, Şemâil, 23; Tefsîru'l-Kur'ân, 56.

⁹²⁹ Beyhakî, *Şu'ab'ül-Îmân*, VI, 17, no: 7372; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XVI, 123; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 552.

⁹³⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 31a.

⁹³¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30 a-b.

eserinden naklettiği düşünülmektedir. Bursevî de bu hadisin zayıf olduğunu ancak terğîb ve terhîb gayesiyle âmel etmenin caiz olduğunu beyan etmiştir.⁹³²

Âsım Efendi A‘râf 7/144. âyetin takrir edildiği derste rû‘yetullah meselesi bağlamında Hanefilik vurgusunda bulunmuş ve Alâüddin Haskefi’nin *Dürrü’l-Muhtar* eserinden: “*وعنه عليه الصلاة والسلام، ان سائر الانبياء يفتخرون بي وانا افتخر برجل من امتي أبي حنيفة*” “*H. Peygamber’den rivayet edildi ki: Sâir enbiyâ benimle övündüğü gibi bende ümmetimden onları aydınlatan ismi Nûman olan adamla gurur duyarım.*” sözüne yer vermiştir. Hadisin sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunulmamıştır. Haskefi eserinde bu rivayete yer verdikten sonra bunun “mevzu” olduğunu çok farklı tariklerle nakledildiğini belirtmektedir.⁹³³ Yine bu derste bir başka hadis nakledilerek ilgili âyet bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre Buhârî ve Müslim’in İbn Abbas’dan rivayet ettiği haberde Hz. Peygamber (a.s.): “*Emîrinde hoşâ gitmeyen bir şey gören kimse sabretsin. Zira kim devlet başkanına itaatten bir karış dışarı çıkarsa, cahiliye devrinde ölmüş gibi olur.*”⁹³⁴ buyurmaktadır. Müellif bu rivayetin sened zincirini paylaşmamış, sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunmamış kaynak olarak Buhârî’nin rivayet ettiğini belirtmiştir. Müslim’in de rivayet ettiği hadisi muhaddisler sahih kabul etmişlerdir.⁹³⁵

Bir başka hadise A‘râf 7/154. âyetin takrir edildiği derste yer verilmiştir. Burada halkın hilafete sadakat göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Siyasi otoriteye de tebaaya karşı adaletli davranılması gerektiği Buhârî’nin rivayetiyle yorumlanarak tavsiye edilmiştir. Hadisin sened zincirine dair bilgi vermeyen müellif sıhhat derecesine dair kanaat belirtmemiştir. Öte yandan bu rivayet “*قال رسول الله: من خالف اميره فقد مات جاهلية*” “*Kim halifesine muhalefet ederse cahiliye üzerine ölür.*”⁹³⁶ lafzıyla kaydedilmiştir. Ancak Buhârî: “*مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا فَكَرِهَهُ فَلْيَصْبِرْ، فَإِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ يُفَارِقُ الْجَمَاعَةَ شَيْئًا فَيَمُوتُ إِلَّا*” “*مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً*” ibaresiyle nakletmiştir. Dolayısıyla müellifin, Buhârî’nin rivayet ettiği bu haberin metnine sadık kalmayıp manen naklettiği anlaşılmaktadır.

⁹³² Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. III, s. 282.

⁹³³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 63b. Müellif bu rivayet için de *Dürrü’l-Muhtar* eserini kaynak göstermiştir. Bkz. Alâüddin Haskefi, *Dürrü’l-Muhtar*, Mevkiû’l-İslâm, C. I, s. 127.

⁹³⁴ Buhârî, *Fiten*, 2; Müslim, *İmâre*, 56.

⁹³⁵ Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 108.

⁹³⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 67b.

Âsım Efendi, A'râf sûresi 177-178. âyetlerin konu edildiği ders kayıtlarında âyetin tefsiri mahiyetinde sayfanın kenarına şu notu kaydetmiştir: “روى أبو هريرة رضي الله تعالى عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ، ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ”, “Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayetle Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin olsun ki; bu ümmetten Yahudi ve Hristiyan herhangi bir kimse beni duyar da sonra benimle gönderilen dine inanmadan ölürse cehennemliklerden olacaktır. Müellif bu rivayetin sened zincirinde inkıtada bulunmuş ve sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunmamıştır. Kaynağıyla ilgili “...fî sûrâti’l-Mâide” ifadeleri ancak okunabilen kısımdır. Ayrıca bu haberi Müslim’in rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁹³⁷

Bir diğer rivayet, A'râf 7/206. âyetin tefsir edildiği derste *Tefsîr-i Haddâdî*⁹³⁸ notuyla kaydedilen bölümde şöyle zikredilmiştir. Peygamber (a.s.) şöyle buyurur: “عن معاذ بن جبل رضي الله عنه, عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: كان جبريل عليه السلام إذا أقبل بشيء من القرآن فيه سجود قرأ ثم يخر ساجدا يأمرني بذلك ثم يقول يا محمد واجب عليك وعلى امتك”, “Cibril Kur’an’dan bir şey söylediğinde içinde secde ve kıraat geçen ifade olduğu zaman azimle secde eder veya bunu bana emrederdi. Sonra bana Ey Muhammed! Sana ve ümmetine bu vaciptir buyururdu.”⁹³⁹ Müellifin bu rivayeti hangi bağlamda naklettiği tespit edilememiştir. Zira bu haber takrir kısmında değil, derslere hazırlık notları arasında olduğunu düşündüğümüz envanter arasındadır. Hadisin sıhhatine ve kaynağına dair bir bilgi verilmemiştir.

Ayrıca yine bu dersin takrir faslında Beyzâvî’nin *Envâru’t-Tenzîl* eserinden iktibasla açıklamalarda bulunan müellif, şu hadisleri kaydetmiştir: “*Âdemoğlu secde âyetini okur da secde ederse şeytan ondan ağlayarak uzaklaşır ve eyvahlar olsun bana, bu secde etmekle emredildi; secde etti. Onun için cennet vardır. Ben secde etmekle emrolundum; isyan ettim, benim için ateş vardır.*” Bu rivayeti; Sa’lebî’nin Ubey’den rivayet ettiği ve bunun mevzû olduğu belirtilmiştir.⁹⁴⁰ Yine Hz. Peygamber’in şöyle dediği haber verilmiştir: “*Kim A'râf sûresini okursa, Allah onunla İblis’in arasına bir*

⁹³⁷ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, İman, 240; Âsım Efendi, a.g.e., vr. 73b.

⁹³⁸ Âsım Efendi’nin belirttiği kaynak Radıyüddîn Ebû Bekir b. Alî b. Muhammed el-Haddâd’ın (800/1398), *Keşfü’t-Tenzîl fî Tahkîki’l-Mebâhis ve’t-Te’vîl* isimli eseri olmalıdır.

⁹³⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 83a.

⁹⁴⁰ Beyzâvî, a.g.e., C. I, s. 591.

perde çeker ve Âdem (a.s.) ona şefaati olur."⁹⁴¹ Bu son rivayet de fezâilü'l-Kur'ân bağlamındadır. Söz konusu haberlerin sıhhat ve sened zincirlerine dair bilgi verilmemiştir. Ancak bu rivayet Beyzâvî'nin naklettiği zayıf-uydurma haberlerdendir. Sa'lebi, Ubeyy b. Ka'b'dan nakille bu hadisin mevzû olduğunu belirtir. Vâhidi de bu rivayetin senedinde metruku'l-hadis olan Selam b. Süleym'in olduğunu ifade ederek şiddetli zayıf olduğunu haber verir.⁹⁴²

Enfâl 8/19. âyeti takrirî bağlamında Bedir Savaşı'na dair bazı bilgiler verildikten sonra sayfa kenarına Ebu Cehil için "*Bu ümmetin Firavunudur*" rivayeti kaydedilmiştir.⁹⁴³ Bu haberin kaynağı, senedi ve sıhhatine dair bilgi verilmemiştir. Müellifin kaynakları arasında yer alan bazı tefsirlerde bu haber nakledilmiştir. Mesela İbn Kesîr, Suyûtî, Kurtubî gibi müfessirler bu hadisi tefsirlerinde zikretmişlerdir. Müellif, Enfâl 8/41. âyetin takrir edildiği derste ganimetlerin kimlere verileceğine dair değerlendirmede bulunmuştur.⁹⁴⁴ Hz. Peygamber'in: "*Şüphesiz onlar ne cahiliyede ne de İslâm'da bizden ayrılmadılar*" sözüne yer vermiştir. Ardından Hz. Peygamber'in parmaklarını birbirine geçirerek "*Bunlar yalnız Hâşim oğullarıdır.*" diye işaret ettiği belirtilmiştir."⁹⁴⁵ Bu rivayetin sıhhati, sened zinciri ve kaynağına dair bilgi vermemiştir.

Bir diğer rivayet, Enfâl 8/52. âyetinin takrir edildiği derste zikredilmiştir. Nebî (a.s.) ve ashâbı Kur'ân okumayı, cemaatle namaz kılmayı ve ezan okumayı gizli olarak yapıyorlardı. Bu durum Hz. Ömer'in (r.a.) müslüman olduğu sürece kadar devam etmişti. O müslüman olunca Kureyş, kavmin ikiye bölündüğünü ve dirayetlerinin kırıldığını belirtmişti. Bu beyanda İbn Abbas'dan nakledilen bir haberde Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Bu ümmet içinde kitabı sağdan verilecek ilk kişi Ömer bin Hattab'dır. Onun şefaati izni olup şefaati edecek sekiz kişiden birisidir.*" Müellif, bu rivayetin senedinde yer alan İbrahim bin Hâlid'in çok sayıda muhaddis

⁹⁴¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a.

⁹⁴² Muhammed Abdurrauf Münâvî (1031/1622), **el-Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdîsi'l-Beyzâvî**, Dâru'l-Âsime, Riyad, II. s.642.

⁹⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88a-b.

⁹⁴⁴ Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s.21-22.

⁹⁴⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a-b.

tarafından kezzâb olarak bilinmesi nedeniyle mevzu olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁶ Sened zinciri tam olarak kaydedilmeyen bu rivayetin hangi kaynaktan alındığına dair bilgi de verilmemiştir. Müellif'in bu rivayeti Sâlebî'nin *Keşfü'l-Beyan* isimli eserinden almış olması muhtemeldir. Öte yandan Kurtûbî, bu hadisi Zeyd bin Sabit rivayetiyle merfû olarak haber vermiştir.⁹⁴⁷

Bir diğer hadis, Enfâl 8/70. âyetin takrir edildiği derste Bedir esirlerinden bahsedilen bölümde nakledilmiştir. Özellikle Abbas bin Abdülmuttalib ve onun bazı yakınlarının kefaletle serbest bırakılma süreci anlatılmıştır. Ayrıca Ubeyde bin Cerrah'ın Bahreyn'den getirdiği cizyelerden talepte bulunan Hz. Abbas'ın bir miktar alıp bunu taşıyamamasına ve Hz. Peygamberle aralarındaki konuşmaya yer veren müellif, bu bilgiyi Buhârî'den naklettiğini belirtmektedir.⁹⁴⁸ Ancak sened zinciri ve hadisin sıhhatine dair bir bilgi verilmemiştir.

Bir diğer rivayet Tevbe 9/19. âyetinin takrir edildiği derste nakledilmiştir. Sultan'a itaatın önemi, cennet-cehennemin hali hazırda yaratılıp yaratılmadığı, kafirlerin veya Müslümanların iman etmeden önceki iyi amellerinin kendilerine fayda verip vermeyeceği konusunda bazı rivayetleri aktaran müellif, söz konusu hadisleri yorumlamıştır. Önceki takrirlerde nakledilen Ebu Leheb'in pazartesi günleri azabının hafiflemesi mealindeki rivayetin Hz. Peygamber'in (a.s.) bir mucizesi olduğu, bunun başkalarına kıyas edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu derse dair nakledilen rivayetler ve tahlilleri şöyledir: “*Kim de bana (Peygambere) isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim emîrine itaat ederse bana (Peygambere) itaat etmiş olur. Kim de emîrine isyan eder karşı gelirse bana (Peygambere) karşı gelmiş olur. Muhakkak ki imam cennettedir.*” Müellif bu naklin kaynağına dair “*كذا في البخاري والقسطاني*”, “*Aynı şekilde bu da Buhârî ve Kastallâni*”den rivayet edilmiştir notunu kaydetmiştir. Yine bu derste Mişkâtü'l-Mesâbih'ten nakledildiği belirtilen rivayette Huzeyfe (r.a.) haber vermektedir:

“Ey Allah'ın Rasûlü cahiliye zamanında bizler şer üzereyken Allah'ın bize hayrı (İslâm-Kur'ân) ulaştı. O dönemki yaptığımız iyiliklerden bize hayır var mıdır?”

⁹⁴⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 104a. Bu rivayet şöyledir: “*قال: اول من يعطي كتابه بينه من هذه الامة عمر ابن الخطاب وله شفاع كشفاع الثمن*”

⁹⁴⁷ Kurtubî, *el-Lübâb fi 'Ulûmi'l-Kitab*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, C. IX, s. 331.

⁹⁴⁸ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 153a-b.

dedim. ‘Evet’ dedi. Huzeyfe: ‘Şerler de hayır sayılır mı dedim’, ‘Evet’ dedi. Huzeyfe: ‘Bu nasıl olur ey Allah’ın Rasûlü’ dediğimde: ‘Emîre itaat eder onu dinlersen buna nâil olursun.’ cevabını verdi.” Âsım Efendi bu bilginin “مصاييح”, “Mesâbîh” isimli kaynaktan alındığını belirtmektedir. Yine aynı kaynaktan şu rivayete de yer verilmiştir: ‘Kim yaşadığı topraklardaki sultana ihanet ederse Allah’a ihanet etmiş olur.’”

Âsım Efendi’nin bu rivayeti hadisin lafzına sadık kalmaksızın manen rivayet ettiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Ebû Bekir’den rivayet edilen benzer manadaki bu habere Tirmizi *Sünen*’inde yer vermiş ve hasen olarak değerlendirmiştir.

Bir diğer rivayette: “*Ey cennet halkı size ölüm yok, ey cehennem halkı size de ölüm yok, der. Cennet halkının sevinci daha da artar. Cehennem halkı ise hüznlerine hüzn katar.*”⁹⁴⁹ Buhârî’den aktarıldığı belirtilen bu haberin sıhhatiyle ilgili bir değerlendirmede bulunulmamıştır. ⁹⁵⁰ Ayrıca bu rivayet Buhârî’de tespit edilememiştir. Ahmed b. Hanbel ise *Müsned*’inde zikretmiştir.⁹⁵¹

Âsım Efendi Tevbe 9/55-57. âyetleri takrir ettiği derste Aliyyü’l Kârî’nin *Mişkâtü’l-Mesâbîh* eserinden Sa’d bin Ebî Vakkas ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin birer rivayetine yer vermiştir. İlk rivayette Hz. Peygamber’in üç duası konu edilmiştir. *Mişkâtü’l-Mesâbîh* de bu haberin Müslim’in *Sahih*’inde yer verildiği belirtilmiştir. Âsım Efendi bu bilgiyi kaydetmemiştir. Ayrıca “*رَمَانًا طَوَلًا أَوْ دُعَاءَ عَرِيضًا بَعْدَ الصَّلَاةِ، وَأَصْحَابَهُ دَعَوْا مَعَهُ أَوْ أَمْنُو*” ifadelerinin *Mişkâtü’l-Mesâbîh* kitabında yer almadığı halde müellif tarafından metne eklendiği ortaya çıkarılmıştır. Bu ibarenin benzerinin *Kitâbu Mirkâtî’l-Mefâtîh* isimli şerhten iktibas edilmiş olması muhtemeldir.⁹⁵² Âsım Efendi bu hususu belirtmemiştir. Ayrıca bu iki rivayetin kaynak ve sayfa bilgisi kaydedilmiş ancak sened zincirlerine dair bilgi verilmemiştir.⁹⁵³

Müellifin yer verdiği bir diğer rivayet Tevbe 9/68-69. âyetlerinin takrir edildiği derstedir. Yine *Mişkâtü’l-Mesâbîh* eserinden kaydedilen haberde Nebî’nin (a.s.): “*مَنْ كَانَتْ لَهُ سَرِيرَةٌ صَالِحَةٌ أَوْ سَيِّئَةٌ أَظْهَرَ اللَّهُ لِي مِنْ... وَصُورَتِهِ عِلَامَةٌ أَيُّ أَظْهَرَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهَا رِذَاءً يُعْرِفُ بِهِ*”

⁹⁴⁹ Buhârî, Rikâk, 50, 51; Müslim, Cennet, 43; Tirmizî, Cennet, 20.

⁹⁵⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152b.

⁹⁵¹ Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, II, 118.

⁹⁵² Hatib et-Tebrizi, **Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhi Mişkâtî’l-Mesâbîh**, C. IX, s. 678.

⁹⁵³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

buyurduğu ifade edilmiştir.⁹⁵⁴ Âsım Efendi bu haberi tahlil etmemiştir. Tevbe 9/113-114. âyetlerin takrir edildiği derste ise nüzûl sebebine dair bilgi verilmiş ardından şu hadis nakledilmiştir: “Hz. Abbas, Nebî’ye (a.s.) Ebû Talib’le ilgili soru sordu. ‘O size hizmet ve yardım etti. Bunun ona bir faydası var mıdır?’ Peygamber (a.s.): ‘Evet, onu ateşin şiddetli derinliklerinde buldum ve görünür bir yere çıkardım.’” Bu bilginin yanına parantez içinde “sahih” notu düşülmüştür.⁹⁵⁵

Yûnus 10/53-56. âyetlerini takrir edildiği dersin müzakere faslında müellif, “Kalplere gelen düşüncelerin kelama dökülmediği müddetçe affedileceği” mealindeki rivayete dair bir soruya muhatap olmuştur. O da “هذا الحديث محمول على ما اذا خطر بباله و” “لم يقصد و إما اذا قصده فيؤخذ Kaydı mûteber olmakla münafât munkatî‘ olur.” cevabını vermiştir.⁹⁵⁶ Takrir edilen âyetler bağlamında bir soru olmasa da müellifin takriri çerçevesinde bir soru sorulmuş olabilir. Mezkur soruya hatırında kaldığı kadarıyla cevap veren müellif bir nevi hadisi şerh etmiştir.

Buna göre müellif on altı Huzur Dersi’nde hadis rivayetlerine yer vermiştir. Burada bazı hadislerin tahriri yapılmış, cerh ve tadil ilmi bağlamında incelenerek yorumlanmıştır. Araştırmalarımıza rağmen nakledilen bir rivayet takrir edildiği şekilde bulunamamıştır. Genel itibarıyla hadislerin sened zincirlerine dair bilgi verilmemiş, gerekli görülen yerlerde sıhhatiyle ilgili mütalaada bulunulmuştur. Buradan hareketle müellifin rivayet yöntemi incelendiğinde bazılarının sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan müellifin takrirlerinde yer verdiği hadislerin ilgili âyetlerin bağlamıyla irtibat kurulmaksızın anlatıldığını belirtmeliyiz. Bu durum, kıssa ve İslâm tarihinden iktibasta bulunulan bölümlerde de gözlemlenmektedir. O halde takrir edilen âyetin muhtevası dışında bir konunun derste anlatılmasını nasıl yorumlamak gerekeceği araştırmamızın sorunsal bağlamında cevaplanması gereken önemli bir soru(n) olarak kaydedilmelidir. Konuyu araştırmamızın sonuç bölümünde etraflıca değerlendireceğiz.

⁹⁵⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185a.

⁹⁵⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242b.

⁹⁵⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 396.

2.3.1.3. Kur'ân'ın Sahabe, Tâbiûn ve Selef-i Sâlihîn Kavliyle Tefsiri

Kur'ân'ın ilk muhataplarının vahye tanıklıkları onların konumunu hususileştirmektedir. Tarihten günümüze çok sayıda müfessir, araştırmalarında konuyla yakından ilgilenerek sahabenin Kur'ân'ı nasıl anlamlandırdığını, bu konuda Hz. Peygamber'den neleri öğrendiklerini tespit ve tahlil etmeye çalışmışlardır. Üstelik onların şahit oldukları bu müstesna durum bazı müfessirleri, tefsirin aslında son sahabe ile tamamlandığı görüşüne dahi sevk etmiştir. Ardından gelen tâbiûn nesli ve sonraki kuşakların da anlama ve yorumlama çabası devam etmiştir. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri takrirlerinde de selef ulemasının değerlendirmelerine sıklıkla müracaat ettiği kimi zaman onların görüşlerine şerhler düştüğü tespit edilmiştir. Burada sadece sahabe tefsirine değil yanı sıra tâbiûn nesli ve sonraki dönem ilim adamlarının Kur'ân yorumlarına da yer verilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili incelenmesi gereken örneklerden bazıları müşterek mesâil kapsamında olduğu için, “Müşkil Lafızların Çözümü”, “Kur'ân Kıssaları ve İsrailiyât” ve de “Kur'ân'ın hadisle Tefsiri” başlıkları altında tahlil edilmiştir. Hem bu başlıklar altında belirtilen bölümlerde hem de bu fasılda müellifin yer verdiği sahabe, tâbiûn ve selef ulemasına dair rivayetler genel olarak değerlendirildiğinde; Âsım Efendi'nin naklettiği rivayetlerin sıhhat derecelerine çok dikkat etmediği, iktibasta bulunulan kaynaklara yer yer işaret ettiği, rivayet tekniği açısından sened bilgisini vermede hassas davranmadığı düşünülmektedir. Bu rivayetlere yer verilme gerekçesi ise daha çok kıssa ve menakıp usulüyle ibret ve hikmet çıkarımlarında bulunmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin sahabe, tabiun ve selef ulemasından rivayet ettiği bazı örnekler ve bunlara dair değerlendirmelerimiz şöyledir: Mesela; A'râf 7/96. âyetin takrir edildiği derste Bursevi'nin tefsirinden Hz. Hasan'a ait olduğu belirtilen bir haber nakledilmiştir. Bu bölümün tercümesi şöyledir:

Hasan b. Ali (r.a.) Muaviye'nin yanına elçi olarak gitmiş, ihtiyaçlarını görmek için dışarı çıktığında Muaviye'nin hizmetçilerinden biri de onun yanına gelmişti. Hz. Hasan'a: “Çok malım var ama çocuğum olmuyor. Bana bir şey öğretsen belki Allah beni çocukla rızıklandırır.” dedi. Hz. Hasan ona, istiğfarda bulunmasını tavsiye etti. Hizmetçi istiğfarı artırarak devam etti. O kadar ki günde yedi yüz

kere istiğfar ettiği bile oluyordu. Zamanla adamın on çocuğu oldu. Muâviye bu olayı öğrendiğinde adama: “Bunu nereden öğrendiğini sorsaydın ya!” dedi. Bu adam başka bir zaman Hz. Hasan’la buluştuğunda bunu nereden öğrendiğini sordu. O da Hûd’un (a.s.) şu sözünü duymadın mı: “...*Gücünüze güç katsın...*” (Hûd 11/52) ile Nûh’un (a.s.): “...*Mallarınızı ve evlatlarınızı çoğaltsın...*” (Nûh 71/11-12) âyetleriyle bu soruya cevap verdi.”⁹⁵⁷

Burada söz konusu âyetin tefsiri bağlamında *Rûhu’l-Beyân* eserinden iktibasla Hûd ve Nûh sûresinden ilgili âyetler örnek verilmiştir. Müellif’in söz konusu derste bu konuya yer vermiş olmasını ilgili âyetlerin tefsiriyle irtibatlandırmak tarafımızca mümkün gözükmemektedir. Muhtemeldir ki Ramazan ayı münasebetiyle zikir ve istiğfarın önemine dikkat çekilerek pratik hayata yansımış sonuçlarına işaret edilmek istenmiştir. Ayrıca bu rivayetin sıhhatine dair bir değerlendirmede de bulunulmamıştır. Bu örnek sahabe reyi ile ilgili âyetin tefsir edilmesi bağlamında değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili bir diğer misale A’râf 7/206.âyetin takrir edildiği derste yer verilmiştir. Âyetin lafzında yer alan “*Şüphesiz ki Rabbinin huzurunda bulunan melekler, asla büyüklenip O’na ibâdetten geri durmazlar. O’nu dâimâ tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler.*” ifadesinden hareketle meleklerin tesbihi sorgulanmıştır. Meleklerin Rablerini tesbih ederken nasıl elçilik vazifesi ve lanet etmekle uğraştıkları soruşturulmuştur. Buna cevap olarak sahabeden Kâ’b el-Ahbâr’ın sözüne yer verilmiştir.⁹⁵⁸

Konuyla ilgili bir diğer örneğe ganimetlerin paylaşımıyla ilgili Enfâl 8/41. âyetinin incelendiği derste yer verilmiştir. Müellif burada *Envâru’t-Tenzîl* tefsirinden ilgili bölümü alıntılararak yorumlamıştır. Söz konusu âyetin tefsiri mahiyetinde isim verilerek ve isim belirtilmeksizin bazı görüşler paylaşılmıştır. Âsım Efendi’nin ulema isimlerini kaydederek zikrettiği değerlendirmelerden bazıları şöyledir: “*Ebû Hanîfe rahmetüllahi aleyh: ‘Hz. Peygamber’in ve akrabalarının ganimetten hissesi de vefatıyla düşmüştür, hepsi kalan üç gruba sarf edilir.’ demiştir. İmâm-ı Mâlik’in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: ‘Burada tasarruf devlet başkanına bırakılmıştır. Onu*

⁹⁵⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b.

⁹⁵⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.** vr. 84a. Ayrıca bu konu “Müşkil Lafızların Çözümü” başlığı altında değerlendirilmiştir.

önemli bulduğu yerlere sarf eder.’ Ebu’l-Âliyye de âyetin zahirini dikkate alarak; ‘Altıya bölünür, Allah’ın hissesi Kâbe’ye tahsis edilir.’ buyurmuştur.”⁹⁵⁹ Âsım Efendi söz konusu bölümde ganimetlerin taksimatına dair Hz. Ebubekir ve Ömer, Ebu Hanife, İmam Malik, Ebu’l-Âliyye’nin konuyla ilgili açıklamalarına yer vermiştir. Burada salt bilgi aktarımında bulunulmuş, ilgili haberler metin ve sened açısından tahlil edilmemiştir.

Âsım Efendi’nin Huzur Dersi envanterinde âyetleri yorumlarken sahabe, tâbiûn ve ulemâ görüşlerine de yer verdiği tespit edilmiştir. Ne var ki bu örnekler farklı alt başlıklarda incelendiği için bu bölümde tekrar değerlendirmeye gerek duyulmamıştır. Bu bölümdeki örneklerin rivayet tekniği bakımından dikkatli bir şekilde nakledilmeyip tahlil edilmediği gözlemlenmiştir. Bu durum Huzur Dersleri’nin tefsir ilmi için müstakil bir kaynak olabilirliği bağlamında analiz edilirken dikkate alınmalıdır. Konuyla ilgili örneklerin büyük bir kısmı “Kur’ân’ın Hadis’le Tefsiri” başlığı altında incelenmiştir.

2.3.1.4. Kur’ân Kıssaları ve İsrâiliyat

Kasasu’l-Kur’an ilmi bağlamında müzakere edilen konulardan birisi de isrâiliyat⁹⁶⁰ yani Yahudi ve Hristiyanlık’tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgilerdir. Kavramın anlam alanı zamanla genişleyerek İslâm dışı kaynaklardan yapılan tüm alıntıları da kapsar hale gelmiştir. İsrâiliyat tartışmalarının yoğunlaştığı konuların başında ise henüz vahye ilk muhatap nesil hayattayken müslüman olarak onlarla irtibat kuran Abdullah b. Selam, Ka’bu’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi mühtedilerin yeterince güvenilir olup olmadıkları hususu gelmektedir.⁹⁶¹ Burada bir diğer sorun da hadislerin Kur’ân âyetleri gibi lafız ve mana boyutuyla korunarak, mütevatir düzeyinde nakledilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İslam dışı kaynakların İslam literatürüne sızma ihtimali bu konuda akla ilk gelen hususlardandır.⁹⁶²

⁹⁵⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a-b.

⁹⁶⁰ İbrahim Hatipoğlu, “İsrâiliyat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/israiliyat#1> (Çevrimiçi) 21.11.2020.

⁹⁶¹ M. Zâhid el-Kevserî, **Makalâtü’l-Kevserî**, s. 10.

⁹⁶² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Kuzudişli, “İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?”, **İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, 2017, sy.1, s. 25-33.

Diğer yandan sahabe döneminde bu tür bilgiye karşı temkinli davranıldığı bilinmektedir. Özellikle İbn Ömer, İbn Abbas ve Ebu Hureyre gibi isimlerin her ne kadar Ka'b ve Abdullah b. Selam'dan naklettiği bazı rivayetler olsa da Hz. Ömer, Huzeyfe, Ebû Zer, İbn Abbas ve Muâviye gibi sahabelerin tam anlamıyla onlara güvenmedikleri nakledilmiştir. Neticede İslam dininin tasdik ettiği isrâîlî haberlerin doğrulanması, tekzip ettiklerinin reddedilmesi, bunun dışındakiler hakkında da tevakkuf edilmesi şeklinde bir yaklaşım, bir kısım ulema tarafından kabul görmüştür.⁹⁶³ Buhârî'nin, "*Ehli kitabı ne tasdik edin ne de tekzip edin! Sadece 'Biz Allah'a, bize ve size indirilenlere ve ilahınızın tek bir ilah olduğuna iman ettik ve biz ona teslim olduk' deyin*" rivayeti⁹⁶⁴ konuyla ilgili kabul gören bir başka düşünce olarak zikredilmelidir.

İslam dışı kaynaklardan aktarılan, "kıssa, efsane, olay ve bilgi" anlamında kullanılagelen "İsrâîliyat" kavramının temsilcilerinin kimler olduğu, ne zaman İslâm literatürüne girdiği ve ne şekilde dahil olduğu günümüzde hala merak edilmektedir. Eski din ve kültürlerden İslâm kaynaklarına aktarılan bilgilerin genellikle İsrâîliyat diye anılması muhtemelen Yahudilerin daha eski bir dinin mensubu olmaları, o dönemde Arap yarımadasında Araplar tarafından daha çok bilinmeleri ve çoğunluğu teşkil etmeleri gibi sebepler dolayısıyladır. İsrâîliyat'ın muhtevası hayli geniş olup bu rivayetler genellikle İsrâîloğulları'na gönderilen peygamberleri, bu peygamberlerin günahkârlara yaptıkları uyarıları, bunlara verilen cezaları, zahitlerin söz ve davranışlarıyla onların mazhar olduğu manevi lütufları konu edinmektedir.⁹⁶⁵

Günümüzde İsrâîliyatla ilgili temkinli yaklaşım aslında İbn Teymiyye ve Abduh çizgisiyle epistemoloji kaynaklarının sorgulanması ve doğru olmayan veya şüpheli olan bilginin elenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu meseleyi ciddi anlamda gündeme getiren selefiler olmuştur. Onlara göre tek bilgi kaynağı rivayetlerdir. Ancak tüm rivayetler değil onlar arasında da sıhhatli olan bilgi değerli görülmüş ve zayıf, şüpheli olanlar ise terkedilmiştir. İsrâîliyat konusu özellikle selefilerin yaklaşımıyla birlikte farklı bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. İbn Teymiyye ve İbn Kesir'in

⁹⁶³ M. Zâhid el-Kevserî, **Makalâtü'l-Kevserî**, s.10-12.

⁹⁶⁴ Buhârî, İ'tisâm, 25; Tevhîd, 42; Ahmed b. Hanbel, V/98.

⁹⁶⁵ İbrahim Hatipoğlu, "İsrâîliyat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/israiliyat#1> (Çevrimiçi) 21.11.2020.

konuyla ilgili yaklaşımı üzerine düşüncesini inşa eden Abduh ve Reşid Rıza gibi isimler meseleyi epistemolojik zemine çekerek bilginin doğruluğu ve sıhhati üzerinde durmuşlardır. Böylece doğru olmayan bilgiyi elemek istemişlerdir. Bunu da İsrâiliyata dair rivayetlerin kaynağını sorgulayarak gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla günümüzde İsrâiliyatla ilgili tartışmaların odak noktasının aslında buradan tevarüs ettiği söylenebilir. Klasik ulema ise rivayet yöntemiyle kendilerine ulaşan bilgileri zayıf dahi olsa kullanmışlardır. Kimi zaman terğib-terhib bağlamında zikredilen bu bilgiler üzerine düşünce tesis etmekte bir beis görmemişlerdir. Osmanlının son döneminde de benzer bakış açısı sürdürülmüştür. Özellikle Âsım Efendi'nin ders defterlerinde ulemanın kadim görüşünün takip edildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni selefler gibi bilginin kaynağının sorgulanması yerine bilginin değerinin öncülllenmesidir.

Ayrıca selef uleması zayıf ve şüpheli bilgileri zaman zaman insanları korkutmak ve teşvik edip cesaretlendirme amacıyla kullanmakta bir beis görmemişler. Âsım Efendi'nin de bu çizgide olduğu açıkça görülmektedir. Diğer yandan bilginin kaynaklarına yönelik böylesi kırıma Abduh sonrası çizginin tayin edilmesiyle belirgin düzeyde ayrılmıştır. İsrâiliyata dair bakış açısı da bu dönemden sonra farklı bir zeminde analiz edilir hale gelmiştir. Âsım Efendi'nin bugünkü İsrailiyat tartışmalarına değinmemesi de bu cihetle gayet tabiidir. Zira o gün için bu tür bilginin böyle bir sorunu gözükmemektedir.

Öte yandan Kur'an'ın kıssa anlatımları vahyin nüzûlünden itibaren inanan ve inanmayan muhatapların bir yönüyle gündemine girmiştir. Çok sayıda sûrede yer verilen bu kıssaların arka planına dair bilgiler aktarılırken İsrâiliyatın kapsamına giren çok sayıda mesele kıssa anlatımları bağlamında rivayet edilmiştir. Bu yönüyle yaklaşık yüz yetmiş yıl boyunca icra olunan Huzur Dersleri'nde Kur'ân kıssaları da muhtelif âyetler bağlamında tahlil edilmiştir. Âsım Efendi'nin A'râf, Tevbe, Enfâl ve Yûnus sûrelerinden muhtelif âyetleri huzurda takrir ettiği bilinmektedir. Söz konusu sûrelerde çok sayıda Kur'ân kıssalarına yer verilmiştir. Dolayısıyla Huzur Dersleri'ne konu olabilirliği cihetiyle bu mesele müstakil olarak tetkik edilmeyi gerektirmektedir.

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri envanteri bu yönüyle incelendiğinde İsrâiliyat kavramının doğrudan analiz edildiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır. Aynı zamanda Kur'ân kıssalarıyla ilgili tartışmalara, kıssaların mahiyeti ve sorunsalı ile ilgili

mevzulara da temas edilmemiştir. Mesela; Kur’ân kıssalarının fiilen tarihi gerçeklik olgusu, kıssaların kaynağı, bir ictihat kaynağı olup olamayacağı ve benzeri daha birçok konu tahlil edilmemiştir. Daha çok, takrirde bulunulan âyetler ve derslerde verilmek istenilen mesajlar bağlamında kıssalara bir mevîza/menkıbe formatında yer verildiği düşünülmektedir. Bu rivayetler aktarılırken vahyin nâzil olduğu ortam ile âyetler arası münasebet kurma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Kuran’da anlatılan bu kıssaların Hz. Peygamber ve sahabe nesli için ne anlama geldiğini sorgulayan müellifin hemen her dersinde “*Allah’ın bu âyetlere Kur’ân’da yer vermesi Hz. Peygamber ve sahabe için hangi mesajları içeriyor?*” minvalinde çıkarımlarda bulunduğu belirlenmiştir. Mesela; Hz. Musa-Hz. Harun arasındaki konuşmalar, Musa-Hızır kıssası, Hz. Yusuf ve Hz. Musa zamanındaki firavunlara dair bilgiler, Hz. Yusuf ile Kur’ân’da anlatılan diğer peygamber kıssalarının kıyaslanması söz konusu örneklerden bazılarıdır.

Müellifin takrirde bulunacağı âyetleri çok sayıda farklı kaynaktan araştırdığı bilinmektedir. Aynı durum Kur’ân kıssaları için de geçerlidir. Âsım Efendi’nin kıssalara konu olabilecek âyetleri muhtelif eserlerden araştırarak hikmet boyutunu sorguladığı da görülmektedir. Müellifin hemen her takririnde bir yöntem olarak Hz. Peygamber ve sahabe neslinin Kur’ân kıssalarından alması gereken ibretler ve onlar için hangi mesajları ihtiva ettiği sorgulanmıştır. Mesela; A’râf 7/154. âyetin takrir edildiği III. Huzur Dersi’nde Hz. Musa-Hz. Harun arasındaki konuşmalar, levhaların bırakılıp-tekrar alınması, İsrailoğulları’nın buzağıya tapınmaları, bunun üzerine Hz. Musa’nın öfkelenmesi, *Hasâisü’l-Kur’ân (Kur’an’ın özellikleri)* alt başlığında incelenmiştir. Âsım Efendi’nin konuyla ilgili değerlendirmelerinden bazıları şöyledir:

Allah Teâlâ iki yüz binden fazla kula vahyetti. Tevrat’ın elvâhını (levhaları) da Musâ’ya (a.s.) Tûr-i Sîna’da indirdi. Onlar (İsrailoğulları) ise buzağıya tapındılar ve böylece küfürlerini ilan ettiler. Musa (a.s.) onlara kızdı ve levhaları omzuna alıp Tur dağından indi. İsrailoğulları’nın yanına geldiğinde onların buzağıya taptığını ve onun etrafında gruplar halinde raks edip döndüklerini gördü. Onlara öfkeleni ve kardeşinin yakasına yapıştı. Ona neden “*emr-i mârufu ve nehyi âni’l-münkeri*” terk ettiğini sordu. Harun (a.s.) onları engellemeye güç yetiremediğini söyledi. İsrailoğulları hatalarını itiraf edince Allah, ancak yetmiş bin kişinin nefislerini kurban etmesiyle onların tövbelerini kabul edeceğini belirtti. Bu, Allah Teâlâ’nın âyetle buyurduğu gibi münafıklardan sadece birinin

sebebiyle değildi.⁹⁶⁶ Nitekim âyette “وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي”, “Musa (a.s.) çok kızgın bir halde kavmine döndüğünde arkamdan ne kötü bir hal aldınız” dedi.⁹⁶⁷ Musa (a.s.) öfkesi dinince “levhaları bıraktığı yerden aldı” âyeti zikredildi. Bu kavî-i şerîfin levhaların bırakılması ve geri alınması üzerinden tasvir edilmesi bu ümmet için ibret alınması gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶⁸

Bu örnekte müellif ilgili kıssayı aktararak takrir ettiği dersin konusu bağlamında yorumlamıştır. Kıssanın mahiyetine dair bilgi verme veya konuyla ilgili kaynaklarda aktarılan bilgileri mütalaa etme yönünde bir eğilim görülmemiştir. Nitekim kıssaların bu şekilde aktarımı da bir tercih olup konuyla ilgili mukarririn görüşünü yansıtması adına önemli bir veridir. Âsım Efendi’nin takrirlerinde bu ilme sıklıkla müracaat etmesi ve onlarca örneği bu bağlamda zikretmesi onun tefsir işçiliğine dair bazı tespitlerde bulunmamızı sağlamaktadır.

Müellifin yer verdiği kıssalardan bir diğeri ise A’râf 7/177-178. âyetlerinin takrir ettiği ders bağlamındadır. Müellif burada “mesel” kavramını soruşturmuş, bu kavramla kastedilenin ne olduğu Bel’am kıssasına yer verilerek tahlil edilmiştir.⁹⁶⁹ A’râf 7/133. âyetin takrir edildiği derste ise Hz. Musa ile Firavun arasındaki yaşanmışlıklar yorumlanmıştır. Bu âyetin tefsirinde Hz. Yusuf zamanındaki Firavun’la Hz. Musa zamanındaki melik arasında yaklaşık 400 yıl olduğu belirtilerek âyetin arka planına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Söz konusu bu bilgiler kısas-ı enbiya kategorisinde İsrâiliyatın konusu olarak da tahlil edilebilir. Müellifin değerlendirmelerinden bir bölümün tercümesi şöyledir:

Yusuf peygamber vefat edince nesilleri tükendi ve Firavun Mısır’a hâkim oldu. Daha sonra fâsıklıklarını îlan ve izhâr ettiler, Emr-i bi’l ma’ruf ve’n-nehyi âni’l-münkeri nehy ettiler. Musâ’nın annesi ona hamile kaldığında gökyüzünde bir yıldız parladı-doğdu. Bir peygamber sadece gökyüzünde bilinmeyen bir yıldız yükseldiğinde doğar. Münecimler o yıldızla bakarken bir cuma gecesinde Musa peygamber doğdu. Doksan bin yeni doğan bebek bu yıldızın belirmesinden sonra kesildi-öldürüldü. Allah, Musâ’nın doğumunu haber vermek isteyenlerin dillerini bağladı. Onlar söylemekten vazgeçtiklerinde dillerini çözüverdi. Bu şekilde

⁹⁶⁶ Burada Bakara 2/54. âyetten bahsedilmektedir.

⁹⁶⁷ A’râf 7/150.

⁹⁶⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 66a.

⁹⁶⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73a-b.

Allah'ın dillerini bağlayıp çözüvermesi kırk sene kadar devam etti. Ardından Allah, Musa'ya (a.s.) haddi aşan ve azgınlaşan Firavun'a gitmesini emretti.⁹⁷⁰

Müellif bu ve benzeri iktibasları İsrailiyat gibi alanın tartışmalı konularına dair değerlendirmelerde bulunmaksızın nakletmiştir. Âsım Efendi yukarıdaki örneklerin yanı sıra muhtemel soru-cevap faslında Yusuf (a.s) ile diğer peygamber kıssalarının Kur'an'da anlatılış üslubunu da kritik etmiş ve buralarda da İsrâiliyat'ın konusu olabilecek rivayetlere yer verilmiştir.

Kıssaların Kur'ân'da yer almasındaki hikmet boyutunu sorgulayan müellif ilgili âyetler bağlamında tarihsel arka plana dair bilgileri analiz etmiştir. Bunun yanında hemen her âyet ve kıssa ile ilgili, “Bu âyet veya kıssa Hz. Peygamber ve sahabe nesli için hangi mesajları vermekte ve ne anlama gelmektedir?” sorusuna cevap aramaktadır. Âsım Efendi'ye göre kıssalara yer verilmesinin en önemli gerekçesi sadece ilgili âyetler bağlamında tarihi bilgileri paylaşmak değildir. Hz. Peygamber ve sahabe nesli için bu kıssalardaki mesaj; Allah'a iman eden, inandıkları için meşakkat ve zorluk yaşayanların ilk kendileri olmadığını haber vererek bir nevi motive amacı taşımaktadır. Kıssaları anlatılan peygamberler üzerinden Hz. Muhammed aleyhisselama; tebliğ yolunda ilk ve tek sıkıntı çekenin kendisi olmadığı, ondan önceki rasûllerin de türlü problemlerle karşılaştığı bildirilerek teselli edilmiş ve bu uğurda yalnız olmadığı hemen her kıssa ile Allah Rasûlü'ne hatırlatılmıştır. Aynı şekilde sahabe nesli için de bu kıssalarda nice ibretler olduğu iman edip, peygamberiyle birlikte hak dava için bedel ödeyenlerin ilk kendileri olmadığı bildirilmiştir. Âsım Efendi bu değerlendirmeleriyle ilgili âyetlerin ilk muhataplar için ne anlama geldiğini ifade ederken güncelini de yorumlamıştır. Padişahı ve saltanatı benzer teşbihlerle vahye ilk muhatap nesle benzetmiş ve îlây-ı kelimetullah uğruna türlü eza ve cefa çekenlerin tarihi süreçte emsalleri gösterilerek padişah ve devlet erkanını bir nevi teselli ve motive edici ifadelere yer vermiştir. Müellifin kıssalara yer vermesindeki amaçlardan birisi de aslında bu örnekliği günceline taşıyarak saltanatı ve devletin bekası için itaati vurgulamak olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla kıssalar üzerinden siyasi tefsir faaliyetine dair numunelerin izleri de görülebilmektedir.

⁹⁷⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 270a-b; Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, C. I, s. 567-568.

Böylece müellifin Kur’ân kıssaları ve İsrâiliyat konusundaki iktibasları tahlil edilmiştir. Bu bölümde gerek kıssalar gerekse de İsrâiliyata dair konuların tartışmalı meseleleri mütalaa edilmemiştir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde müellifin rivayet yöntemlerinden bir diğeri olan kıraat ilmine dair incelemelerini tahlil edeceğiz.

2.3.1.5. Kıraat

Kur’ân’ın kelime yapılarında ve telaffuzlarında meydana gelen şeddeli, şeddesiz, sükûn, fasl, vasıl ve benzeri telaffuz keyfiyetindeki farklılıkları konu edinen ilim dalıdır. Bu ilim aynı zamanda kıraat âlimlerine nisbet edilen farklı okuyuşları da inceler. Dimyâti’ye (v.1117/1705) göre: “Kıraat, Allah’ın kitabını nakledenlerin/okuyanların ittifak ettikleri, hazif, ispat, hareke, sükûn, fasl, vasl ve bunun dışında işitmeye dayalı ibdâl ve benzeri konulardaki telaffuz keyfiyetinin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.”⁹⁷¹ Kur’an ilimleri terimi olarak kıraat farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bunlar arasında İbnü’l-Cezerî’nin şu kapsamlı tanımı kabul görmüştür: “Kıraat, Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilim dalıdır.

Kıraatler yapısal formu gereği çeşitlidir. Bu durum Kur’ân’ı anlamlandırma boyutunda bir zenginliğine vesile olarak görülmüştür. Kıraatlerle elde edilen bu mana yoğunluğu sayesinde her kıraat sanki yeni bir âyet seviyesine ulaşmış, aynı kelime ile farklı manaların imkânı mümkün hale gelmiş, Kur’ân’ın anlaşılmasında önemli rol üstlenmiştir.⁹⁷² Öte yandan kıraatler, âyetlerin tefsire etki eden ve etki etmeyen şeklinde tasnif edilerek iki bölümde değerlendirilmiştir. Tefsire etki edenler; kelimelerin yapısında meydana gelen değişikliklerle, tefsire etki etmeyenler ise; medlerdeki farklılıklar yani uzatma ölçüleri, imâle, tefhîm, terkîk, teshîl gibi telaffuz farklılıkları olarak belirlenmiştir. Daha çok okuyuşla ilgili olan bu durumda tilavet esnasında kelimenin harflerinde bir değişiklik yapılmamaktadır. Dolayısıyla sadece telaffuz farklılığından kaynaklanan bu seslendirmenin manaya etki etmediği düşünülmektedir.⁹⁷³

⁹⁷¹ İbnü’l-Cezerî, **Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn**, s. 3.

⁹⁷² Abdurrahman Çetin, “Kur’an Kıraatları Üzerine”, **Din ve Hayat**, İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2007, sy. 2, s. 57-61.

⁹⁷³ İbn Âşur, **et-Tahrir ve’t-Tenvir**, Müessesetü’t-Tarih, Beyrut, 2000, C. I, s. 50; Yakup Yüksel, “Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi”, **Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi**, Mart 2020, sy. 5, s. 31.

Kur'ân âyetlerinin konu edildiği Huzur Dersleri'nde kıraat bahislerine dair değerlendirilmelerde bulunulduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızın örneklemini Âsım Efendi'nin uzun yıllar kıraât ilmini öğretmek için icazetler verdiği bilinmektedir. Müellif'in takrirde bulunduğu âyetleri kıraat ilmi bağlamında tahlil etmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Âsım Efendi'nin hemen her takririnde ilgili âyetlerin kıraat bilgisine yer vermeye çalışarak bunun anlama etki eden boyutlarını yorumlamaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Müellifin derslerde bu konuya yoğunlaşmasının bir diğer gerekçesi Huzur Dersleri'nde temel kaynak olarak bilinen Beyzâvî tefsirinin takip edilmesiyle de irtibatlı olabilir. Ancak müellif sadece bu tefsire bağlı kalmayarak konuyla ilgili; Zemahşerî'nin (v. 538) *el-Keşşaf*, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin (v. 616) *et-Tibyan fî I'râbi'l-Kur'ân*, Semîn el-Halebî'nin (v.756) *ed-Dürri'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* eserlerine doğrudan müracaat ederek nakillerde bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁷⁴ Dolayısıyla müellifin kıraat ilmini bir tefsir yöntemi olarak kullanıp yorumladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Âsım Efendi'nin takrirlerinden dördüne muhatap olarak katılan Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin kaydettiği notlarda hemen her ders için kıraat ilmine dair vücuhat bilgisi paylaşılmış ve kıraat imamlarının remizleri de belirtilmiştir.⁹⁷⁵

Âsım Efendi'nin kıraat bilgisine dair yaptığı değerlendirmelerde bu rivayetlerin sıhhat derecelerine dair bir tahlilde bulunmaması bir eksiklik olarak kaydedilmelidir. Nitekim kendisi tercih yaparken belki bir usul bağlamında söz konusu bilgileri kaydetmiş olabilir. Ancak bunu da bir tahriç bilgisiyle analiz etmesi beklenirdi. Araştırmamızda Âsım Efendi'nin tespit ettiğimiz otuz takririnden on üçünde kıraate dair bilgiler vererek tahlil ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Âsım Efendi'nin takrirde bulunduğu A'râf 7/40-41. âyetlerindeki “لَا تُفْتَحُ” ifadesinin “لَا تُفْتَحُ” şeklinde okunduğu gibi “لَا يُفْتَحُ” olarak da okunabileceği belirtilmiş ve bu farklılığın anlama etkisine işaret edilmiştir.⁹⁷⁶ Ayrıca A'râf 7/111-114. âyetlerin takrir edildiği derste “أَرْجُهُ” lafzının aslının “أَرْجُهُ” şeklinde olduğuna dikkat çekilerek

⁹⁷⁴ Zemahşerî'nin Keşşaf tefsirinden özellikle kıraat bahislerine dair bölümün alıntılıandığı görülmektedir. Hakkında bilgi için bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 170a.

⁹⁷⁵ Bu örnekler için bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.397-404.

⁹⁷⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.** vr. 21b.

Ebû Amr, Ebû Bekir ve Yâkub'un da bu şekilde okuduğunu ve kelimeyi de “أَرْجَأْتُ” lafzından hareketle aldığı رَجَاء fiilinden geldiğini ve hemzeli olduğunu söylemektedir. İbn Kesir ile Hişam'ın İbn Amr'dan rivayetle “أَرْجَهُوهُ”⁹⁷⁷, Nâfi'nin Verş kıraatinde, İsmail ve Kisâi de “أَرْجِي” telaffuzuyla okudukları burada hemzeli ve “ه” nin zamir haber verilmiştir. Bu rivayet farklılıklarının manaya etkilerine dair değerlendirmelerde bulunulmamıştır.

Enfâl 8/19. âyetinin takrir edildiği derste “وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ”, lafzındaki “أَنَّ” ifadesi fethalı olarak Nâfi', İbn Âmir ve Hafs'ın takdire “وَلَاَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ”⁹⁷⁸ şeklinde okudukları söylenmiştir. Bu durumda âyetteki hitabın müminlere olacağı ve anlamının ise: “Eğer yardım talep ederseniz size yardım gelmiştir. Eğer savaşta tembellikten ve Peygamber'in kendine ayırdığı şeyi istemekten vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Bu son bölümü müellif Beyzâvî tefsirinden alıntılanmıştır.⁹⁷⁹

Enfâl 8/41.âyetini takrir eden müellif, *Envâru't-Tenzîl* tefsirinden âyete dair iki farklı kıraat bilgisi vermiş ancak rivayetle ilgili detay belirtilmemiştir. Buna göre “فَإِنَّ” âyeti kesre ile فَإِنَّ şeklinde okunmuştur. Ayrıca “وَمَا أَنْزَلْنَاهُ عَلَى عَبْدِنَا” lafzındaki “abdinâ” kelimesi de “ubudina” şeklinde okunarak “Rasûl'e ve müminlere...” anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁹⁸⁰ Beyzâvî'den iktibasla Tevbe 9/19. âyetin bağlamında teyit edici bir başka mananın varlığı ifade edilmiştir. Burada “سُقَاةَ الْحَاجِّ وَ” şeklindeki vücuhatla, müşriklerin boşa gitmiş amellerinin müminlerin Allah yolundaki hayırlı amellerine denk olamayacağının vurgulandığı belirtilmiştir.⁹⁸¹ Tevbe 57. âyetteki مُدْخَلَا ifadesini İmam Ya'kûb'un⁹⁸² dehale'den “مُدْخَلَا” şeklinde okuduğu belirtilmiştir. Ayrıca “مُدْخَلَا” olarak da okunmuştur ki “kendilerini girdirecekleri bir yer” demektir. “تَدْخُلُ” ve “إِنْدَخُلُ” den de “مُدْخَلَا” ve “مُدْخَلَا” olarak da tilavet edildiği rivayet edilmiştir.⁹⁸³

⁹⁷⁷

⁹⁷⁸ Âyetin tercümesi şöyledir: “Bir de Allah müminlerle beraber olduğu için bu galibiyet olmuştur.”

⁹⁷⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 83a; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. II, s.13.

⁹⁸⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 99a-b; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. II, s.21-22.

⁹⁸¹ Âsım Efendi, a.g.e. vr., 152a.

⁹⁸² Tayyar Altıkulaç, “Ya'kub el-Hadramî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub-el-hadrami> (Çevrimiçi) 09.06.2021.

⁹⁸³ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 184a-b; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. II, s.59.

Tevbe 9/97-98. âyetlerin takrir edildiği derste Ebû Amr ile İbn Kesîr'in âyetteki "السَّوْءَ" ifadesini "السَّوْءِ" şeklinde okuduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fetih sûresinde de "السَّوْءَ" ifadesindeki sin'in dammeli olarak okunduğu nakledilmiştir.⁹⁸⁴ Yine Tevbe 9/113-114. âyetlerin takrir edildiği derste İbrâhîm'in (a.s.) babası için istiğfar etmesi bağlamında Beyzâvî tefsirinden kıraat bilgisine yer verilerek âyetin "أَبَاهُ" okunuşuyla "Babası da İbrahim'e iman edeceğini vâad etti" anlamına geldiği beyan edilmiştir.⁹⁸⁵ Müellif Yûnus 10/1-2. âyetlerin takrir edildiği derste kıraat bilgisi olarak gerek Beyzâvî tefsirinden gerekse de kendi araştırdığı kaynaklardan bazı bilgileri paylaşarak bunların manaya etkisini de yorumlamıştır. Kıraate dair rivayetleri tetkik ettiği görülen müellifin tercihlerini de belirttiği salt bir rivayet aktarımında bulunmadığı anlaşılmaktadır. Mesela müellifin, Beyzâvî tefsirinden iktibasta bulunarak tahlil ettiği bölümün tercümesi şöyledir:

Elif Lâm Ra” İbn Kesîr ve Nâfi‘, Kâlun ile Hafs rivayetiyle “ر” ra’yı tefhîmle (kaim) okumuşlardır. Verş ise ikisi arasında bir okuyuşu tercih etmiş, diğer kıraat İmamları ise ise ra’nın elifini ye’den dönüşmüş kabul ederek imâle ile tilavet etmişlerdir. Âyetteki “aceben” ifadesi raf ile “عَجِبَ” olarak da okunmuştur. İbn Kesîr ile Kûfeliler lafızdaki işâreti Rasûlullah’a (a.s.) göndererek “لَسَّاحِرٌ” olarak tilavet etmişlerdir. Bununla Rasûlullah’ta karşı koyamayacakları harikulade mucizeler gördüklerini beyan etmektedirler. Ayrıca yine kıraat bilgisi bağlamında “مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ” ifadesi “مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ” formuyla da tilavet olunmuştur.⁹⁸⁶ Âsım Efendi bu okuyuşun şâz olduğunu belirtmektedir.

Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’ndeki kıraat ilmine dair değerlendirmelerini tespit ettiğimiz bir diğer belge ise Eğinli Hulusi Efendi’nin muhatap olarak katıldığı derslerde aldığı notlardır. Eğinli’nin bu kayıtlarında kıraat imamları ve sembollerinin kaydedildiği belirlenmiştir. Bu notlardan hareketle Yûnus Sûresi 1-2. âyetlerin takrir edildiği derste ilgili âyetleri imâle ile okuyanların remizlerine yer verildiği ortaya çıkarılmıştır.⁹⁸⁷ Yûnus 10/16-18. âyetlerinin takririnde ise kıraat bilgisinin âyetin

⁹⁸⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 75.

⁹⁸⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242a; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 75.

⁹⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 227a-b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 88-89.

⁹⁸⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 403.

anlamını etkileyen boyutlarına işaret edilerek yorumlandığı gözlemlenmiştir.⁹⁸⁸ Yûnus 10/32-33. âyetlerin takrir edildiği derste ise otuz üçüncü âyette zikredilen “کلمت” ifadesinin İbn Âmir ve Nâfi tarafından “کلمات” şeklinde okunduğu benzer bir kıraatin *Ğafîr* suresinde yine bu imamlar tarafından tilavet edildiği haber verilmiştir. Ancak Âsım Efendi’nin incelediğimiz ders kaydında bu bilgiye ulaşamamıştır.⁹⁸⁹ Yûnus 10/54-56. âyetlerinin takrir edildiği derste “*elhakku*” ifadesinin bir kıraat vechine göre “*inkâr*” manasında “الحق”, “*elhakku*” şeklinde okunduğu ancak bunun bâtil olduğuna işaret edildiği belirtilmiştir.⁹⁹⁰

Âsım Efendi’nin ders takrirlerinde âyetleri tefsir ederken kıraat ilmini çok yönlü kullanarak bunun anlama etkisini tespit etmeye çalıştığı, şaz kıraatlere dair görüşler belirttiği belirlenmiştir. Buradan hareketle müellifin kıraat ilmine dair bilgileri itina ile naklederek tahlil ettiği düşünülmektedir. Üstelik Beyzâvî tefsirinden kıraat bilgilerine sıklıkla nakilde bulunduğu halde farklı kaynaklara müracaat ettiği de gözlemlenmektedir. Yanı sıra müellif kıraat ilminin tartışmalı konularını müzakere etmeyi tercih etmemiştir. Meselâ yedi harf-kıraat ilmi arasındaki münasebet ve alanın benzer ihtilaflı konuları bunlardan bazılarıdır. Bu durum müellifin bilgi kaynağına yaklaşımına ve yorumlama perspektifine dair bazı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Diğer yandan müellifin kıraat bilgilerini önemseydiği özellikle naklettiği haberleri tahric ederek, âyetin anlamını etkileyen boyutları özenle tahlil ettiği anlaşılmaktadır. Araştırmamızın bu bölümünde kıraat ilmine dair değerlendirmelerde bulunduktan sonra müellifin önceki tefsirlerden rivayetlerini inceleyeceğiz.

2.3.1.6. Önceki Müfessirlerden Yararlanma

Araştırdığımız belgelerden hareketle müellifin Huzur Dersleri’ne başta Beyzâvî tefsiri olmak üzere elliden fazla kaynağa müracaat ederek hazırlandığı tespit edilmiştir. Huzur Dersleri’nin yapısı gereği âyet tefsirlerinin yapıldığı bu meclislerde müellifin bir yandan takriri geniş bir ilmi yelpazede sunma çabası, diğer yandan menkıbe ve

⁹⁸⁸ Bu derse dair tek kayıt Eğinli’nin Huzur’da kaydettiği notlardan ibarettir. Bu metnin okunabilirliğinin de imkân verdiği ölçüde kıraat bilgisinde dair şu değerlendirmelerde bulunulmuştur: “(ولا أدراككم): ا, ه, ح, ك, ن, ف, ر, ج, ع, ي, ع, خ. (ولا أدراككم).. ه, (ولا أدراككم): عن الحسن شواذ, (ولا أدراككم): شواذ شيخ (ولا أدراككم): أنذرثكم: عن ال.... (عمرًا) Bkz. Mardin, a.g.e., C. II-III, s.401.

⁹⁸⁹ Beyzâvî, a.g.e., C. II, s.100; Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 399.

⁹⁹⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 237a-b; Beyzâvî, a.g.e., C. II, s. 105-106.

kıssa türü anlatılarla muhataplarını özellikle takrir bölümünde sık mama gayreti gözlemlenmektedir. Bu eserler arasında rivayet-dirayet tefsirlerinin yanı sıra şerh ve haşiye türü kaynaklar da yer almaktadır. Ayrıca Âsım Efendi takrirlerinde ilmiye açısından en önemli faslın aynı zamanda mukarririn de en zorlanacağı bölümün soru-cevap kısmı olduğu izlenimi hasıl olmuştur. Zira müellifin müzakere fasılları için çok sayıda kaynağa müracaat ederek atıflarda bulunması, kendisine sorulabilecek sorularla ilgili ön hazırlık yapması ve bunları nitelikli bir ilmi hassasiyetle yürütmesi farklı türden kaynaklara da müracaat ederek rivayette bulunma durumunu gerektirmiş olabilir.

Âsım Efendi'nin takrirlerinde önceki tefsirlerden çok sayıda rivayete yer vererek bunları geniş bir perspektifle yorumladığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz envantere elliden fazla kaynaktan konuyla ilgili notlar alındığının tespiti bu yargıyı güçlendirmektedir. Ne var ki bunların tamamının Âsım Efendi'nin takrirlerine yansımalarının incelediğimiz envanter özelinde sınırlı olduğu belirlenmiştir. Yukarıda yer verdiğimiz örnek alıntılardan hareketle müellifin iktibasta bulunduğu kaynaklardan daha çok tarihi bilgilere ve vahyin indiği ortamı tasvir edici konulara yer verdiği gözlemlenmektedir. Ne var ki zikredilen âyetler etrafında tarih boyunca tartışılan konuların bu derslerde müzakereye açılma durumunun sınırlı kaldığı düşünülmektedir. Konuyla ilgili aşağıda zikredeceğimiz örneklerde sadece A'râf 7/28.âyet bağlamında kelâmî meselelere dair görüş farklılıklarının müzakere edildiği tespit edilmiştir. Diğer örnekler ise müellifin yorumlarını destekleyici iktibaslar ve tarihi bilgiler çerçevesindedir.

Âsım Efendi'nin araştırdığı eserler çalışmamızın *Kaynakları* bölümünde detaylıca analiz edilmiştir. Müellif kimi zaman bu eserlerden Arapça olarak bazen de Osmanlıcaya tercüme ederek iktibasta bulunmuştur. Özellikle Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyan*, Râzî'nin *Tefsîru'l-Kebir*, Şeyhzâde'nin *Beyzâvî haşiyesi*, Mestçizâde'nin *Keşşâf haşiyesi*, Sinan Efendi'nin *Haşiye alâ Envâri't-Tenzîl* eserleri müellifin sıkça müracaat ettiği, doğrudan alıntılar yapılarak yorumlandığı tefsir kaynaklarından bazılarıdır. Mesela Sultan Abdülaziz huzurunda A'râf sûresi 14-16. âyetlerin takrir edildiği derste Beyzâvî tefsirinden ilgili bölüm Âsım Efendi tarafından şu ifadelerle tercüme edilmiştir:

Öyle ise mâ zâ kâle İblis lemmâ semia‘ mâ semiâ‘: “Kâle enzirni ile yevmi yüb‘âsûn”. Ol ğavvâs-ı deryâ tefsir-i Kur’ân ve ol vâkıf-ı esrârımız yezdân, Sultânü’l-muhakkikîn, burhânü’l-müdekkikîn, ‘umdetü’l-muharriçîn Nasreddin el-Beyzâvî aleyhi rahmetü’l-hâdî hazretleri bu kavî-i şerîfin tefsirinde derki: “أمهلني الى يوم القيامة فلا تمتني او لا تعجل عقوبتي” yani nefhâ-i sâniyede evlâd-ı Âdemi kubûrundan ihrâc zamanına kadar bana mehl verdi de murâd-ı hayat-ı ebediyyeyi taleb etti. Bu kavî-i şerîf bi’l ‘ibâre cevaba delâlet eder. Bi’l-işâre yevm-i yüb‘âse kadar mehl talebine delâlet eder. Amma bi’ddelâleti hayatı ebediyyeyi talebe delâlet eder. Amma bi’l iktizâ İblis yevmi ba’si ikrâra delâlet eder. Böyle mehl isteyince mâ zâ kâle er-Rabbü Sübhânehû ve Teâlâ “قال أنك من المنظرين” Ol Cenâb-ı Hâlık-ı bî inbâzı, Mâlikî’l-Mülk ve’l-Melekût kemâl-i azameti şân ulûhiyetle hitâba ihanet ederek? buyurdu: Ey İblis tahkîk sen mehl verilmişlerdensin. Benden mehl isteme zira sen kazayı ezeliyyemde müstemirran ile yevmi’l vakti’l-mâ’lûm ki nefhayî ‘ûlâya kadar mehilleri sâbit olanlardansın. Yine suâl geldi ki: “قال فيما أغويتني لأقعدن لهم صراطك المستقيم”, “ماذا قال إبليس لما سمع من الأمر ما سمع”, İblis aleyhi me yestehik dedi ki: Ya Rabbi sen bana iğvâ ettin benim kalbime itikat-ı bâtulı sen ilkâ ettin. Ve lakin bana iğvân sebebiyle senin zât-ı ulûhiyetine kase ederim ki, yahut senin iğvana kase ederim ki, “لأقعدن لهم”, evladı Âdem için elbette mülâzemet ederim.⁹⁹¹

Bir başka tercüme örneği 1293/1876 yılı Huzur Dersi’nde yine Beyzâvî tefsirinden gerçekleştirilmiştir. Müellif âyette geçen “*fahişeten*” kelimesini Osmanlıcaya şu ifadelerle tercüme etmiştir: “...ibâdeti esnâm ve ‘uryân-ı tavâf olduğuna safha-i îzah edub icmâlen fâ’leten mütenâhibe-i fi’l-kabîh ke ibadeti’s-sanem ve keşfu’l-avret fi’t-tavaf buyurdu.”⁹⁹²

A‘râf 7/177-178. âyetlerin konu edildiği 1304 yılı III. Huzur Dersi’nde müellifin, ilgili âyetleri Râzî’nin *Tefsîr-i Kebîr* eserinden alıntılararak yorumladığı bölümün tercümesi şu şekildedir: “Allah Teâla Kur’an’dan önce semavî-ilâhi kitaplarda Muhammed’in (a.s.) övülen niteliklerini ve şemâilini belirtmiştir. Ehl-i Kitap Muhammed’in (a.s.) zuhurunu büyük bir özlemle bekliyordu. Hatta sıkıntılı zamanlarında onu arzuluyor, ona tevessül edip, onunla hayır talep ediyorlardı. Nitekim Ümeyye bin Ebî Salt (h.8/m.630?)⁹⁹³ Hz. Peygamber’i metheden bir kaside bile söylemişti. Ümeyye’nin kız kardeşi Hz. Peygamber’e gelerek abisinin kasidesini

⁹⁹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 3a.

⁹⁹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

⁹⁹³ Zülfikar Tüccar, “Ümeyye b. Ebü’s-Salt”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/umeyye-b-ebus-salt> (Çevrimiçi) 20.05.2021.

okumuştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun için: “*Hissetti ama kalbi yalanladı.*” demişti. Sonuç olarak Ümeyye bin Ebî Salt, Hz. Peygamber nübüvvetle gönderilince hasedinden onu inkâr etmiş, sonra da kafir olarak ölmüştü. Çünkü o peygamber olarak kendisinin görevlendirilmesini bekliyordu.”⁹⁹⁴

Bir başka örnekte ise Enfâl 8/52. âyeti takrir eden Âsım Efendi *Tefsîru Kebir ve İbnü’ş-Şeyh fi sûrati Yûnus*⁹⁹⁵ notuyla mezkur eserden bir bölümü alıntılararak şöyle yorumlamıştır:

Buna göre Cebrail, Firavun’a beşer sûretinde geldiğinde kendi helâkının fetvasını vermişti. Cebrail ona: “*Kendisine çok sayıda nimet veren efendisine isyan eden, kendisini ondan büyük gören kölenin cezası nedir?*” diye sorduğunda, Firavun: “*Cezası boğulmaktır.*” cevabını vermişti. Cebrail de “*Bu hükmü benim için yaz.*” demişti. Nitekim, Firavun boğulduğunda bu fetvayı açığa çıkartan Cebrail “*Haydi kendi hükmünle boğul!*” demiştir. Ayrıca Allah’ın geçmiş ümmetlere kızdığı ve onların ruhlarını öfkeyle kabzettiğini belirten müellif bu duruma örnek olarak şu kavimleri zikretmektedir: “*Nuh kavmi tûfanla, Hûd kavmi Şeddad bin Âd’ın inşa ettiği bahçelerin yaklaşık sekiz gün süren şiddetli rüzgâr sonucu harap olmasıyla, Lût kavmi ise Cebrail’in kanadını semaya kaldırarak onları alaşağı etmesiyle helak olmuştur. Fil ashâbı da ebâbil kuşlarıyla -yani güçlü zayıf olanla- helak edilmiştir. Aynı şekilde Kureyş’in malları da zengin oldukları halde onlardan alınmıştır.*” yorumunda bulunulmuştur.⁹⁹⁶

Müellif, Beyzâvî tefsirinden her zaman doğrudan ictibasta bulunmamış kimi zaman ilgili âyetleri şerh ederek yorumlamıştır. Mesela A’râf 7/28. âyetin takririnde Beyzâvî’nin görüşlerine itiraz etmiştir. Burada Âsım Efendi, Beyzâvî’yi “*halku’l-ef’âl*” ve kulun ihtiyarı meselelerinde tenkit etmektedir. Müellif değerlendirmelerine kelâmî bir zeminde cüz’î-küllî irâde cihetiyle Eş’arî, Matûridî ve Mûtezile mezhepleri bağlamında tartışarak devam etmektedir. Neticede söz konusu kavramı Maturidi mezhebinin görüşüne uygun bir çizgide yorumlamaktadır.⁹⁹⁷

⁹⁹⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73b.

⁹⁹⁵ Hacı Baba İbnü’ş-Şeyh İbrâhim et-Tosyavî’nin (v. 871/1466), **Haşiye Alâ Envârî’t-Tenzîl** isimli eseridir.

⁹⁹⁶ Âsım Efendi bu bilgiyi aldığı kaynağı **Tefsîr-i Kebîr ve İbnü’ş-Şeyh** olarak belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 104-b.

⁹⁹⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 13a-14a.

A'râf 7/111-114. âyetlerin takrir edildiği derste Sinan Efendi'nin⁹⁹⁸ Beyzâvî haşiyesinden Yunûs sûresiyle ilgili bir bölüm alıntılanmıştır. Ayrıca yine Şehzâde haşiyesinden Hz. Musa ile Firavun arasındaki diyalogun Kur'an'da anlatılmasının Hz. Peygamber'i teselli etmek amacıyla olduğu belirtilmiştir.⁹⁹⁹ A'râf 7/206. âyetin takrir edildiği derste ise müellif, Beyzâvî'yi şerh mahiyetinde “*Zikr, tövbe, Allah Teâla'ya murâkabe, Kur'ân tilaveti, namaz, oruç, dua; musibet ve zararlı şeylere karşı kişinin ailesi ve malına kefarettir. Fısk ve muvaffak olamamak, başarısızlık ve Allah'ı ihmal etmektir. Bu nedenle Sâdât-ı Kirâm'dan Cüneyt ve Serrâ, Bayazîd-i Bistâmî, Dâvud et-Tâî, Mâ'rûf-i Kerhî, Ebu Hanîfe, ve Züfer'in zikirle, namazla, Kur'ân tilâvetiyle gece gündüz meşgul oldukları haber verilmiştir.*”¹⁰⁰⁰ açıklamalarında bulunmuştur. Bu dersle ilgili bir de Mestçizâde'nin Keşşâf haşiyesinden bir bölümü alıntılanmıştır. Buradan hareketle müellifin söz konusu âyetleri nüzûl sebebiyle güçlü bir irtibatlandırma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Peygamber'in (a.s.) doğumu bağlamında gerçekleşen olağanüstü olaylara atıfta bulunulmuştur. Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret etmeyi istemesi ve Ebû Tâlib için istiğfar-bağışlanma dilemesi, takrir edilen âyetlerin tefsiri bağlamında vahyin sürece müdahalede bulunması olarak düşünülmüştür.¹⁰⁰¹

Araştırmamızın bu bölümünde müellifin önceki tefsirlerden ıktibasta bulunduğu rivayetlere dair örnekleri zikrederek incelemelerde bulunduk. Bir sonraki bölümde ise Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde tarihi bağlamı ve nüzûl ortamını dikkate almasını inceleyeceğiz.

2.3.1.7. Tarihi Bağlamı ve Nüzûl Ortamını Dikkate Alması

Vahyin nâzil olduğu ortamın bilinmesi Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sağlayan önemli unsurlardandır. Bunun tespit edilebilmesine tarihi bilgiler başta olmak üzere sebebi nüzûl ve sair rivayet kaynakları aracılık etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve anlamlandırmak isteyen birçok müfessir bu havzalara müracaat ederek vahye ilk muhatap neslin Allah kelâmını nasıl anladığını keşfetmeye gayret etmişlerdir. Böylece

⁹⁹⁸ Sinan Efendi'nin (v. 986/1578) **Haşiyе alâ Envâri't-Tenzîl** isimli eseridir.

⁹⁹⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 267b.

¹⁰⁰⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a.

¹⁰⁰¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242b.

âyetlerin yorumlanıp tefsir edilmesinde kendilerine önemli bir model inşa ederek murâd-ı ilahinin anlam alanına yaklaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda araştırmada bulunan hemen her talip, söz konusu rivayetleri tespit ederek analiz etmiştir. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde ise bu çaba, sahabe neslinin ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kerîm'i nasıl anlayıp yorumladıklarını keşfetme ve de esbâb-ı nüzûl rivayetlerini tespit ederek yorumlama şeklinde tezahür etmiştir. Bu meseleyi ilgili alt başlıklarda örnekleriyle tahlil edeceğiz.

2.3.1.7.1. İlk Muhatapların Anlamını Keşfetme

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde takrir ettiği âyetleri tetkik yöntemlerinden birisi de vahyin nüzûl ortamının tasvir edilmesidir. Kur'ân'ın anlaşılmasında Hz. Peygamber'in yanı sıra vahye ilk muhatap neslin âyetleri nasıl tefsir edip anlamlandırdıklarını bilebilme imkânı Kur'an'ın tefsiri adına önemli ilkelerdendir. Bu bilgiler bir kaynak niteliğindedir. Zira selef ulemasından bazılarının kabul ettiği görüş *“Tefsirin son sahabi ile tamamlandığına”* yöneliktir. Dolayısıyla sahabenin Kur'an yorumu, ilahi kelâmın anlaşılmasında sonraki nesiller için önemli bir kıstastır. Bu durum Âsım Efendi'nin takrirlerinde de Kur'an'ı anlama çabasına yansımıştır. Buna göre müellif, tefsir edeceği âyetin nüzûl bilgisini vermenin yanında bunun ilk muhataplar ve Hz. Peygamber için ne anlam ifade ettiğini tespiti yönelik bir gayret içinde olduğunu hissettirmektedir. Üstelik ilgili âyetin sebebi nüzûlüne dair bir bilgi bulanamadığında veya bir rivayete ulaşamadığında münasebetü'l-Kur'ân ilişkisi bağlamında ilgili sûrenin nâzil olma sebebi değerlendirmeye alınmış yahut ilk muhatap neslin nüzûl ortamındaki durumu tasvir edilmiştir. Bu metodun hemen her takrirda uygulandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu doğrultuda takrirlere bilgi sağlayabilecek haberlerin tespitine önem verildiği de anlaşılmaktadır.

Âsım Efendi'nin belgelerinin tamamına yakınında bu yöntemden sıkça istifade ettiği belirlenmiştir. Mesela; A'râf 7/70-71. âyetlerin takririne giriş bölümünde, bu sûredeki diğer kıssaların anlatılma sebebinin Hz. Muhammed'e (a.s.) geçmiş peygamberlerin yaşamları hakkında bilgi verme amacının ötesinde olduğu belirtilmektedir. Âsım Efendi'ye göre Allah, diğer peygamberlerin kıssalarını Kur'an'da anlatarak Muhammed'in (a.s.) gam, keder ve hüznünü teskin etmektedir. Böylece yalancı müşrikler tehdit edilerek ilk inkâr edenlerin kendileri olmadığı haber

verilmekte ve onların akıbetlerine de işaret edilmektedir. Buna göre müellifin ilgili âyetleri vahyin nüzûl ortamına taşıdığı, atıflarda bulunarak Hz. Peygamber üzerinden ilk Müslümanlar ve inanmayanlar için bu âyetlerin ne anlama geldiği şu ifadelerle yorumlanmıştır:

Cenâb-ı Allâh enbiyâ-i ‘izâm rusul-i kirâmın ahvâllerini Kur’ân-ı âzîmü’ş-şân’da sûre-i A‘râf’da beyân ile hâtır-ı Rasûlullâh’da olan gam u kederi hüzn ü elemi teskîn ve mükezzibîn olanları tehdîd ile teselli ettiler. Ol sebebdan ruvât-ı muhaddisîne zû’s-sıdk ve’l-yakîn buyurdular.¹⁰⁰²

Bir diğer Huzur Dersi’nde A‘râf 7/96. âyet takrir edilmiş ve Nuh’un (a.s.) gönderildiği toplumla akide mücadelesi anlatılmıştır. Zamanla kendi aralarında düşmanlığın olduğu bir evrede; Allah’ın doğru yoldan çıkan, sınırı aşan, düşmanlıklarını artıran kavimleri düzeltmek ve tevhide yönlendirerek şirkten uzak durmalarını sağlamak üzere peygamberler gönderdiği belirtilmiştir. Ancak kendilerine peygamber gönderilen toplumların buna aldırış etmeyerek böbürlendiklerinden, Hz. Nuh’un (a.s.) her ne zaman kavmine nasihatte bulunsa onların parmaklarıyla kulaklarını tıkadıklarından, elbiselerini çıkarıp kibirlerini artırmalarından ve Peygamber’i yalanlamalarından bahsedilmiştir. Uyarı mahiyetinde Nuh kavminin kadınlarının kırk yıl kısırlaştırılıp, kıtlıkla imtihan edildikleri vurgulanmıştır. Ardından mesele Nuh 71/10-12. âyetleriyle irtibatlandırılarak şu ifadelerle izah edilmiştir: “*Dedim ki: Rabbinize tevbe edin, gerçekten o çok bağışlayıcıdır. Mağfiret dileyin ki üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın, mallarınızı ve evlatlarınızı çoğaltsın...*” (Nûh 71/10-12)

Aynı şekilde Hûd’un (a.s.) kavminin de benzer durumda olduğuna dikkat çeken Âsım Efendi, “*Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da Ona tevbe edin ki, üzerinize göğü (yağmuru) bol bol göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın...*” (Hûd 11/52) âyetinin bu durumu tavsif edici mahiyette söylendiğini belirtmektedir.¹⁰⁰³ Burada başta Mekke halkı ve kendisine peygamber gönderilen kavimlerin içinde bulunduğu itikadî durum ve sosyal hayatları betimlenmiştir. Böylece “Karye halkı” örneklemeden hareketle tarihte İslâm’a muhatap ilk topluluğun Mekke halkı olmadığı

¹⁰⁰² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30a.

¹⁰⁰³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b.

vurgulanmıştır. Müellif burada iman mücadelesinde meşakkatle karşılaşan topluluklara önceki kavimlerin misal verilmesiyle onların teskin ve teselli edilmesinin amaçlandığı çıkarımında bulunmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e önceki enbiyanın kıssalarının anlatılmasındaki hikmet boyutu sorgulanmıştır. Bu durum Hz. Muhammed'e tevhid mücadelesinde ilk sorun yaşayanın kendisi olmadığının hatırlatılması şeklinde yorumlanmıştır. Aynı zamanda önceki peygamberlerin de benzer zorluklarla karşılaştığı vurgusu ise onun bu görevde motive edilmesine hamledilmiştir.

A'râf 7/111-114. âyetlerinin tefsir edildiği derste ise Sinan Efendi'nin Beyzâvî haşiyesinden¹⁰⁰⁴ Yunûs sûresine dair kısa bir bölüm alıntılanmıştır. Burada Hz. Musa ile Firavun arasındaki diyalogun anlatılmasının Hz. Peygamber'i teselli etmek amacıyla olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰⁵ Ayrıca A'râf 7/133. âyetin takririnde Musa (a.s.) kıssasının bu ümmet için ibret olduğu beyan edilerek şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Şeriat, kullar ile Hüdâ arasında kurallar koyar. Kullar bu kurallara riayet ettikçe aralarında fesad, düşmanlık, buğz ortadan kalkar ve her birinin şanına yaraşır hareket etmesi beklenir..."*¹⁰⁰⁶

Yine bir başka takririnde Enfâl 8/19. âyetini takrir eden müellif, bunun Hz. Peygamber ve ilk muhataplar için ne anlam ifade ettiğini Hz. Musa ile Firavun örneğine atıfta bulunarak anlatmaktadır. Buna göre Ebu Cehil, Bedir Savaşına çıkmadan önce Kâbe'nin örtüsüne tutunarak; *"Allah'ım, kadim dinimizin Rabbi ve Muhammed'in yeni dininin Rabbi, senin katında hangi din hakiki ise onun taraftarlarına bugün zafer nasip eyle, zalimlere karşı mazlumlara yardım eyle."* şeklinde dua etmişti. Ardından Hz. Peygamber'in (a.s.): *"Ebu Cehil bu ümmetin Firavunudur."* sözüne yer veren müellif, aslında Ebu Cehil'in kendi helaki için beddua ettiğine dikkat çekmiştir. Musa (a.s.) zamanındaki Firavun'a, Cebrail (a.s.) beşer suretinde gelip *"Kendisine nimetler veren efendisine isyan edenin cezası nedir?"* diye sorduğunda Firavun da *"Onun cezası boğulmaktır."* cevabını vermiştir. Müellif de bu hadiseye işaret ederek *"Nasıl ki Firavun'a kendi helaki için aleyhine ferman yazdırılıp,*

¹⁰⁰⁴ Bununla **Haşiye alâ Envârî't-Tenzîl** isimli eser kastedilmektedir.

¹⁰⁰⁵ Âsim Efendi, **a.g.e.**, vr. 267b.

¹⁰⁰⁶ Âsim Efendi, **a.g.e.**, vr. 270b.

emr-i vâki ile cehaletinle boğul denildiyse, Ebu Cehil'in durumu da aynıdır.” açıklamalarına yer vermiştir. Bu âyette Bedir Savaşı'nın asıl çıkış sebebinin müşriklerin saldırgan tutumundan kaynaklandığı beyan edilmiştir. Bunun yanı sıra *“Eğer siz bu sevdadan vazgeçerseniz, bulduğunuz duruma, yani Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelmeye, kin ve düşmanlık gütmeye, ona karşı savaş açmaya son verirsiniz bu sizin için hayırlıdır. Ve şayet yine harp fikrine dönerseniz biz de döneriz ve sayınız çok da olsa hiçbir şeye yaramaz, size fayda vermez.”* hitabında bulunulduğu da eklenmiştir.¹⁰⁰⁷

Bir diğer derste Enfâl 8/52. âyeti takrir eden müellif burada şu açıklamalara yer vermiştir. *“Onlar, gecenin yarısında güneş gibi doğan Hz. Peygamber'in zuhûrunu inkâr ettiklerinde Allah Rasûlü üzüldü. Bunun üzerine Allah Teâlâ Muhammed'i (a.s.) teselli ve müjde makamında daha önce kardeşlerine (peygamberlere) yaptığı gibi ona da yardım etti.”* Âsım Efendi tam da bu konuda *“كذاب آل فرعون”* âyetinin Hz. Muhammed'i teselli mahiyetinde Firavun ve halkından iman etmeyenleri anlatmak üzere nâzil olduğunu beyan ederek şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Allah, Hz. Peygamber'i Kureyş'e nübüvvetle gönderdiğinde onlar Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyorlardı. Ehl-i kitap, nübüvvetten önce âhir zaman peygamberini övüyor ve ona iman edeceklerini vad ediyorlardı. Muhammed (a.s.) peygamber olarak gönderilince önceki liderlerinin yolundan giderek onu inkâr edip yalanladılar. Allah da ellerindeki bu nimetin kadrini bilmedikleri için onlara kızdı. Allah benzer şekilde geçmişte bazı ümmetlere de kızmıştı.” Müellif onlardan bazılarının (Nuh, Hud ve Lut kavmi gibi) azap edildiğine dair örnekleri zikrettikten sonra *“Fil ashabını da ebâbil kuşlarıyla -yani güçlü olanı zayıf olanla- helak etmiştir. Kureyş'in mallarını da zengin olduğu halde onlardan almıştır.”* ifadelerine yer vermiştir.

Böylece Kureyş'in sahip olduğu malların yok olup gitmesi onlar için bir helak vesilesi olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁰⁸ Tevbe 9/6. âyetin takrir edildiği derste Âsım Efendi, âyetin bağlamı ve vahyin nüzûl ortamına dair şu bilgileri paylaşarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹⁰⁰⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88b.

¹⁰⁰⁸ Âsım Efendi bu bilgili aldığı kaynağı **Tefsîr-i Kebîr ve İbnü's-Şeyh** olarak belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 104b.

Allah Berâe sûresini Medine-i Münevvere’de tek seferde hicretin 9. yılında Şevval ayında indirmiştir. Bununla evlerine sığınan müşrikler ve onların haneleri deşifre edilmiştir. Din ve Peygamber’in durumu onunla ilan edilmiştir. Yine müşriklerin eziyetlerine karşı sabır âyetleri bununla nesh edilmiştir. Peygamber (a.s.) bu sene hacetmek istemişti. Sonra ona: “*Müşriklerin Kâbe’ye gelip çıplak bir şekilde tavaf ettikleri*” söylendi. Ardından Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir’i o sene hac emîri olarak gönderdi. Sonra Hz. Ali insanlara Kur’an okumak üzere deveye binerek ona yoldaş oldu. Derken Berâe sûresi nâzil oldu ve münafıklar hakkında hüküm ilan edildi. Hz. Ali yaklaşıncı Hz. Ebû Bekir bir deve böğürmesi duydu. “*Bu Allah Rasûlü’nün devesinin sesidir, hakikaten önemli bir mesele vardır.*” dedi. Onunla karşılaşınca emir erinin annesi dedi ki, “*Kurban günü olunca Ebû Bekir onlara hitap etti.*” Ali’de (r.a.) onunla birlikte şöyle hitap etti: “*Ben Allah Resûlü’nün size gönderdiği elçisiyim.*” Sonra onlara Berâe sûrenin başından itibaren ilk 43 âyetini okudu. Sonra “*Şu dört şeyle emrolundum. Bu yıldan sonra Beyt’e müşrik yaklaşmayacak, Kâbe’yi tavaf etmeyecek, ancak mümin olan kişi cennete girebilecek, herkes ahbine -verdiği söze- sadık olacak.*” dedi. Bu âyet hacetmekte tereddüt içerisinde olanlara Kur’ânî bir delil olarak inmiştir. Aynı zamanda emân verilenlere bir güvence olduğuna da işarettir. Allah Teâla sûrenin altıncı âyetinde Kur’ân’ın yorumlamasıyla bu duruma işaret etmektedir.

Âsım Efendi, Tevbe 9/68-69. âyetlerini yorumlarken vahyin indiği ortamı ve ilk muhataplara etkisini yorumlamıştır.¹⁰⁰⁹ Bir diğer örnekte ise Tevbe 9/97-98. âyetlerin vahyedildiği ortamı ve münafıklardan bazı sîmaların kulluk ve inanç boyutundaki tutumları değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili Beyzâvî tefsirinden ictibasta bulunularak âyetteki “*الاعراب*” lafzıyla kastedilenin Bedevîler olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda onların inkâr ve bozgunculuk bakımından yerleşik düzende yaşayan insanlardan daha kötü durumda oldukları beyan edilmiştir. Üstelik kalplerinin vahşete meyyal olup katılaştığı, ilim ehli ile irtibatları olmayıp kitap ve sünneti de pek az dikkate aldıkları ifade edilmiştir.¹⁰¹⁰ Tevbe 9/113-114. âyetleri takrir edildiği derste ise; bu kelâmın ibâresiyle kâfirlerin ölümlerinden yüz çevirmeye, mana itibarıyla onlar için bağışlanma dilenmesinin yasaklandığına işaret ettiğine dikkat çekilmiştir. Aslında buradaki âyetlerde İbrahim (a.s.) ile babası arasında geçen; mümin bir kimsenin iman etmeyen yakını için nasıl bir tavır takınması gerektiğine dair detaylara yer verilmiştir. Müellif bu âyetlerin, İbrahim (a.s.) örneğiyle Hz. Muhammed’in (a.s.) annesi Âmine ve amcası

¹⁰⁰⁹ Âsım Efendi bu ifadenin yanına dikey yazı siliyle şu ifadelere yer vermiştir. “*اي اليهود والنصارى*”, “*كأننا من أهل الكتاب مع انهم انكروا النبوة*”, “*Yani Yahûdiler ve Hristiyanlar o ikisi ehli kitap olmalarına rağmen nübüvveti inkâr ettiler.*” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185a.

¹⁰¹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226a; Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C. II, s. 63.

Ebû Talib'in durumunun mukayese edilmek üzere nazil olduğunu beyan etmektedir. Âsım Efendi konuyla ilgili Beyzâvî tefsirinden tarihi bilgileri de aktararak düşüncesini şu değerlendirmeyeyle temellendirmektedir:

Rivayete göre Nebi (a.s.) ölmek üzere olan amcası Ebû Tâlib'e: *"Kelime-i şehadet getir, seni o vesile ile Allah katında müdafaa edeyim"* dedi. O da kabul etmedi. Nebi (a.s.) da: *"Yasaklanmadığım sürece sana istiğfar edeceğim."* dedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Şöyle de söylenilmiştir: Mekke'yi fethedince Nebi (a.s.) Ebva'ya çıktı, annesinin kabrini ziyaret etti. Sonra da gözyaşı dökerek kalktı: *"Rabbimden annemin kabrini ziyaret etmeyi istedim; bana izin verdi. İstiğfar için izin istedim, bana izin vermedi ve bana şu iki âyeti indirdi."* Ayrıca *"Cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, akraba da olsalar, yani kâfir olarak öldükten sonra"* ifadesiyle dirilere istiğfar etmenin câiz olduğuna işaret edilmiştir. Zira onların imana muvaffak olmaları arzu edilmektedir. Böylece İbrâhîm'in kâfir babasına istiğfarındaki çelişki de ortadan kaldırılmıştır.

Hiz. Peygamber'in annesinin kabri başında ağladığı olayı da değerlendiren müellif, İbrahim'in (a.s.) benzer bir durumda olduğu ve Allah'ın onu *"çok halim sahibi"* olarak tavsif ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Hiz. Peygamber'in nübüvvetle görevlendirilmeden önce de irhasat sahibi olduğunu Ehl-i Kitab'ın onun mucizelerini gördüğünü, putların yüzüstü yere kapaklandıklarına da apaçık şahit olduklarını beyan etmiştir.

Yûnus 10/1-2. âyetlerin takrir edildiği derste bu âyetlerin Hiz. Peygamber ve vahyin ilk muhatapları için hangi mesajları içerdiği yorumlanmıştır. Buna göre *"...Âyetler ibâresiyle Nebî'nin (a.s.) doğruluğuna ve işaret ettiği mana itibarıyla onların (kafirlerin) kınanmasına delâlet etmektedir."* Nitekim muhatap kitle içerisinde Velid bin Mûğîre, Mesûd bin Âmr ve Sakafî gibi kimseler nübüvvetin Hiz. Muhammed'e verilmesini hayretle karşılayıp: *"Şayet Rasûl bir beşer olsaydı bizden daha yüce-büyük olurdu."* demişlerdir. Yine bu dersin takrir metninde vahyin indiği ortamı tasvir edici bazı bilgilere de yer verilmiştir.¹⁰¹¹

Böylece Âsım Efendi'nin takirde bulunduğu derslerde sahabe ve Hiz. Peygamber (a.s.) için bu âyetlerin nasıl bir anlam ifade ettiğini tespit etmeye çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla takirlerinde bir yöntem olarak tarihi kaynaklardaki

¹⁰¹¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 227a.

bilgileri nakleden müellifin bunları tedvin edip yorumlayarak gündeme taşıdığı belirlenmiştir.

2.3.1.7.2. Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Kullanması

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'yle ilgili evrakları incelendiğinde bir tefsir yöntemi olarak âyetlerin nerede, ne zaman ve hangi bağlam üzerine indiğini tespit etmeye gayret ettiği gözlemlenmektedir. Şayet söz konusu âyetlere dair bir bilgiye ulaşılammışsa o zaman münasebet ilişkisi bağlamında sûre veya içerisindeki âyetlere dair sebebi nüzûl bilgisinin tespit edilerek yorumlandığı belirlenmiştir. Buna göre müellifin ilgili âyetleri tarihi rivayetlere istinaden tefsir etme ve anlamlandırma gayretinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Âsım Efendi'nin takrirlerinde bazen rivayetler salt olarak nakledilmek yerine sunum üslubuyla, bağlamı hazırlanarak ve metin içine sentezlenerek takdim edilmiştir. Burada doğrudan sebebi nüzûl rivayetlerine yer verildiği gibi kimi zaman da “Acaba bu âyet Hz. Peygamber ve ilk muhataplar için ne anlam ifade eder ve hangi gerekçeyle nâzil olmuştur?” mukadder sualine cevap olarak da açıklanmaktadır. Mesela; A'râf 7/188-190. âyetlerin takrir edildiği dersin girişinde müellif âyetin nüzûl sebebine dair şu bilgiyi vermiştir: “*Bu âyet Mekke’de Müslümanların azınlıkta olduğu, Kâbe’nin etrafında üç yüz altmış kadar puta secde edilen bir ortamda muhatapların ‘es-saât’ hakkında sorgulamaları üzerine indirilmiştir.*” Burada Allah Teâlâ’nın “يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا، قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي” “*Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyamet saatini soruyorlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır.*” âyetini nâzil ettiği haber verilmektedir.¹⁰¹² Bu rivayetin kaynağına dair bir bilgi verilmemiştir.

Ayrıca Kureyş’in ileri gelenleri, müminlerin aralarında kurrâ olan Süheyb, Ammar, Habbab, Bilâl ve diğerlerini görünce Allah Resûlü’ne: “*Şayet bunları yanından kovarsan seninle otururuz.*” dediler. Hz. Peygamber müminleri kovamayacağını ifade edince bu sefer de: “*Arapların liderleri sana heyetler göndermek istiyor fakat onlar kölelerle bir arada bulunmaktan âr ediyorlar. Biz Araplar senin meclisinden kalkınca onlar senin yanına gelseler, biz varken*

¹⁰¹² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 78a.

gelmeseler.” dediler. Hz. Peygamber bunu yapmayı içinden geçirmişti ki Allah, “وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ” *“Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam ona yalvaranları kovma”*¹⁰¹³ âyetiyle rasûlünü ikaz etmiştir. Müşrikler Süheyb’i (v. 38/659)¹⁰¹⁴ (r.a.) alıp işkence etmişlerdi. Ondan irtidat etmesi istenildiğinde ise “Ben yaşlı biriyim sizinle olsam da bir faydam dokunmaz beni kendi halime bırakın, malımı alın.” deyince kabul ettiler. O da Medine’ye hicret etmek için yola çıkınca bu âyet Peygamber’e nâzil oldu. Süheyb Medine’ye ulaşmadan önce âyetle onun durumu haber verildi. Hz. Peygamber de Süheyb’in gelişini haber verip Hz. Ömer’e onu karşılattı. Ona: “Ne kazançlı bir ticaret yaptın, senin hakkında ‘وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ’ *‘İnsanlardan öylesi vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.*”¹⁰¹⁵ âyeti nâzil oldu” diye söylenilmiştir.¹⁰¹⁶

Ayrıca Tevbe 9/84. âyetin münafıkların lideri Abdullah bin Übey bin Selûl (v.9/631) hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Nitekim o, Hz. Peygamber’in gömleğiyle kefenlenmeyi ve vefat ettiğinde cenaze namazını onun kıldırmasını talep etmiştir. Nebi (a.s.) gömleğini ona göndermiş, onun cenaze namazını kıldırmak için harekete geçmiş ama Allah Teâlâ “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَّتَّ أَبَدًا” *“Onlardan ölen kimsenin -cenaze- namazını sakın kılma”*¹⁰¹⁷ âyetini indirmiştir. Müellif bu âyetin ibâresiyle münafık olarak ölenlerin hakir görülmesine, mana itibarıyla ise onların cenaze namazının kılınmasının yasaklandığına işaret edildiğini belirtmektedir.¹⁰¹⁸ Böylece âyet nüzûl sebebine dair bilgilerle yorumlanmıştır.

Enfâl 8/19. âyetin takririnde ise nüzûl sebebine dair şu bilgiler paylaşılmıştır. Müşrikler Bedir’e savaşmak üzere yola çıkmadan önce Kâbe’nin örtüsüne yapışarak “Allah’ım iki orduya yardım et, kabilelere ikramda bulun.” şeklinde dua etmişlerdi. Bir başka rivayette ise Ebu Cehil: “Allah’ım, kadim dinimizin Rabbi ve Muhammed’in

¹⁰¹³ En‘âm 7/52.

¹⁰¹⁴ Sahâbî olup adı Ebû Yahyâ Suheyb b. Sinân b. Mâlik er-Rûmî (v. 38/659)’dir. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Süheyb b. Sinâb”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suheyb-sinan-b-sinan> (Çevrimiçi) 22.05.2021.

¹⁰¹⁵ Bakara 2/207.

¹⁰¹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 78b.

¹⁰¹⁷ Tevbe 9/84.

¹⁰¹⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 120a.

yeni dininin Rabbi, senin katında hangi din hakiki ise onun taraftarlarına bugün zafer nasip eyle, zalimlere karşı mazlumlara yardım eyle.” demiştir.¹⁰¹⁹ Böylece müşriklerin de farkında olmadan kendi helâkleri için dua ettiğini belirten müellif, âyetin bağlamını nüzûl sebebiyle irtibatlandırarak yorumlamıştır.

Bir diğer örnekte Âsım Efendi, Enfâl 8/31. âyetin nüzûl sebebine dair şöyle bir bilgi vermektedir: “Bu âyet Nadr İbn Hâris (v.2/624) hakkında nâzil olmuştur. O, Fars, Rum, Hîre¹⁰²⁰ bölgelerine gider orada Rüstem¹⁰²¹ ve İsfendiyyar¹⁰²², Acem ve Mecusi hikâyeleri dinlerdi. Kendisi, Kelile ve Dimne masalları satın aldıktan sonra Yahudi ve Hristiyanlara gitmişti. Onların Tevrat ve İncil okuduğunu, rükû ve secde ettiğini gördü. Sonra Mekke’ye geldiğinde Muhammed’i (a.s.) namaz kılıp Kur’ân okurken buldu. Onların yanına alay ederek oturdu ve eskilerin kıssalarından bölümler okudu. Ardından Peygamber’in okuduğunun da esâtîru’l-evvelîn (öncekilerin masalları) olduğunu iddia etti.” Ayrıca müellif, Beyzâvî tefsirinden alıntılacağı ilgili âyete dair bölümde sebebi nüzûle dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Böylece âyetin sebebi nüzûlüne dair verilen bilgilerde Dârünnedve bağlamında tertip edilen bir tuzağa ve Hz. Peygamber’in buradaki insanlarla mücadelesine atıfta bulunulduğu belirtilmiştir.¹⁰²³

Müellifin sebebi nüzûl bilgisi verdiği bir diğer Huzur Dersi ise Enfâl 8/ 41. âyetin takrir edildiği meclistir. Tercümesini yaptığımız bu bölümde Âsım Efendi şunları ifade etmektedir: “Bu ayet Bedir Savaşı’ndan sonra Bedir çöllerinde nâzil olmuştur. Bedir savaşı İslâm’ın ilk gazvesidir... Savaştan sonra gençler ganimetlerden pay alma talebinde bulunmuştur. Ardından ihtiyarlar ve peygambere yakın olanlar da benzer istekte bulununca ‘يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ’, ‘Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah’a ve Rasûlüne ait olduğunu söyle’ âyetleri nâzil

¹⁰¹⁹ Âsım Efendi bu bilginin, **Tefsîr-i Kebîr ve İbnü’ş-Şeyh** eserlerinde Yûnus Sûresi tefsirinde yer aldığını belirtmektedir. Bkz Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88b.

¹⁰²⁰ Hüseyin Ali ed-Dâkûkî, “Hîre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hîre> (Çevrimiçi) 19.12.2020.

¹⁰²¹ Nimet Yıldırım, “Rüstem-i Zal”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rustem-i-zal> (Çevrimiçi) 19.12.2020.

¹⁰²² Nurettin Albayrak, “İsfendiyyâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isfendiyyar> (Çevrimiçi) 19.12.2020.

¹⁰²³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a.

olmuştur. *Enfâl sûresinin bu ilk âyetleri ganimetlerin pay edilmesi tasarrufuna dair işaretleri içermektedir.*”¹⁰²⁴ Müellif, Enfâl 8/ 70. âyeti takrir ettiği dersin girizgahında ise, sûrenin nüzûl sebebini açıklamaktadır. Burada özetle; Abbas bin Abdülmüttalib’in Bedir’de esir alınıp fidye ile serbest bırakılma süreci anlatılmaktadır. Abbas’ın kendisinden talep edilen fidyeyi çok yüksek bularak ödemekte zorlanacağı hatta fakirleşeceği korkusuyla itiraz ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Allah Rasûlü’nün “*Hanımın ve çocukların için bıraktığın altınlar nerede?*” sorusuyla irkilen Abbas’ın, kendi durumundan Hz. Peygamber’in haberdar olması nedeniyle hayrete düşerek iman etmeye başladığı süreç detaylarıyla anlatılmıştır. Zira Abbas’ın o güne kadar Hz. Muhammed’in peygamberliğinde tereddüt ettiği belirtilmiştir. Dolayısıyla esirlere dair âyetlerin ilk defa Abbas b. Abdülmuttalib örneğinde nâzil olmaya başladığına dikkat çekilmiştir.¹⁰²⁵

Âsım Efendi Tevbe 9/6. âyeti takrir ettiği dersin girişinde bu sûre ve âyetin nâzil olma sebebiyle ilgili ortamı ve tarihi bilgileri aktararak yorumlamıştır. Arapça olarak kaydedilen bu bölümün tercümesi şöyledir:

Allah Berâe sûresini Medine-i Münevvere’de tek seferde Hicretin 9. yılında Şevval ayında indirmiştir. Bu sûreyle evlerine sığınan müşrikler ve onların haneleri deşifre edilmiştir. Dinin ve Peygamber’in durumu ilan edilmiştir. Yine müşriklerin eziyetlerine karşı sabır âyetleri nesh edilmiştir. Peygamber (a.s.) bu sene haccetmek istemişti. Ona: ‘*Müşriklerin Kâbe’ye gelip çıplak bir şekilde tavaf ettikleri*’ söylendi. Ardından Peygamber, Hz. Ebû Bekir’i o sene hac emîri olarak gönderdi. Sonra Hazreti Ali insanlara Kur’an okumak üzere deveye binerek ona yoldaş oldu. Derken Berâe sûresi nâzil oldu ve o münafıklar hakkında hüküm ilan edildi...¹⁰²⁶

Müellifin Yûnus 10/54-56. âyetleri takrir ettiği derste de nüzûl sebebine dair bilgiler verdiği belirlenmiştir. Bu bölümün tercümesi şöyledir:

¹⁰²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a.

¹⁰²⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi araştırmamızın “2.2.18. 1311/1894 Yılına Ait Ders (Enfâl Sûresi 70.âyet)” başlığı altında açıklanmıştır. Ayrıca müellifin konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. **A.g.e.**, vr. 153a-b.

¹⁰²⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119a.

Allah Teâlâ, Muhammed'i (a.s.) peygamber olarak gönderdiğinde Huyey bin Ahtab¹⁰²⁷ Mekke'ye gelip müşriklere: 'Sizin dininizi himâye etmek için geldim' dedi. Ona dediler ki: 'Sen kralların ve ehli kitabın çocuklarındansın¹⁰²⁸, hangi din bizim için hayırlıdır? Muhammed'in dini mi yoksa bizim dinimiz mi?' dediklerinde, Huyey: 'Sizin dininiz daha hayırlıdır.' cevabını verdi. Bunun üzerine 'Siz Muhammed'e (a.s.) en yakın olansınız ve biz müşrikleriz sizin tuzağınıza inanmayız. Ancak siz bizim ilâhımıza secde eder, Kâbe'nin etrafını çıplak bir şekilde tavaf eder ve tasaddukta bulunursanız o zaman size inanırız.' dediler. Bu nedenle: 'Nübüvvet onların iddialarıdır. Onlar Allah'ın nurunu söndürmek istediler, Allah Teâlâ'da azabını indirdi ve onlara kızdı.'¹⁰²⁹ açıklamalarında bulunulmuştur.

Âsım Efendi Huzur Dersleri'nde sadece takrirden bulunduğu âyetlere dair sebebi nüzûl bilgisi vermemiş bunun yanı sıra münâsebâtü'l-Kur'ân bağlamında başka âyetlerin de sebebi nüzûluna dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Mesela Yûnus 10/1-2. âyetlerini takrir ettiği Huzur Dersi'nde: "Allah Teâla Muhammed'i (a.s.) nübüvvetle gönderdiğinde peygamberin melek olarak değil de insan olarak gönderilmesini Velid bin Mûğîre, Mesûd bin Âmr ve Sakafî gibi kimseler hayretle karşıladılar: '*Şayet Resûl bir beşer olsaydı bizden daha yüce-büyük olurdu*' dediler." Söz konusu âyetler bu sebeple nâzil olmuştur. Yine bu âyetler bağlamında Velid bin Muğire'nin iman etmeyip müşrikleri Hz. Peygamber'e karşı kışkırtıp tahrik etmesi ve nübüvveti inkâr etmesi sonucunda Allah Teâlâ'nın kızarak hakkında: "ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا وَبَنِينَ شُهُودًا وَمَهَدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا", "*Tek olarak yaratıp kendisine bol bol mal, çevresinde bulunan oğullar verdiğim, kendisi için nimetleri serdikçe serdiğim o kişiyi bana bırak!*"¹⁰³⁰ âyetini inzâl ettiği bilgisi de paylaşılmıştır.¹⁰³¹ Bu duruma bir başka örnek ise şöyledir. Hz. Peygamber (a.s.) Ebû Talib'e tebliğde bulunup onun iman etmesini çok arzu etmesine müteakip "*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin ancak Allah dilediğine hidayet verir.*"¹⁰³² âyeti nâzil olmuştur. Amcasının vefatından

¹⁰²⁷ Leylâ Akdoğan, "Huyey bin Ahtab", Selçuk Ü.S.B.E, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Konya.

¹⁰²⁸ Âsım Efendi bu ifadenin üzerine ط harfiyle belirteç koyarak metnin sağ tarafına Arapça kaydettiği bilginin tercümesi şöyledir: "Çünkü onlar Hârûn'un (a.s.) ümmetindendir. Ve onların ataları-soyu yüz peygamber ve yüz krala uzanıyordu." Bkz. Âsım Efendi, a.g.e., vr. 237a.

¹⁰²⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 237a.

¹⁰³⁰ Müddessir 74/11-14.

¹⁰³¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 227a.

¹⁰³² Kasas 28/56.

sonra Nebi (a.s.) yasaklanmadığı sürece amcası için istiğfarda bulunacağını belirtince de Tevbe 9/113-114. âyetlerinin nâzil olduğu beyan edilmiştir.¹⁰³³

Müellifin Huzur Dersleri özelinde bu ilme konu olabileceği öngörülen mevzulardan bir diğeri ise mekki-medeni âyet ve sûrelere dairdir. Tevbe 10/113-114. âyetlerin takrir edildiği derste Mestçizâde'nin Beyzâvî şerhinden bir bölüm alıntılanmıştır. Burada nüzûl sebebine dair rivayetlerden hareketle mekki-medeni âyet ve sureler arası işkal gibi gözüken mevzular tahlil edilmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Ebu Talib'i İslâma davetinin ardından “*انك لا تهدي من أحببت*”, “*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin ancak Allah dilediğine hidayet verir.*”¹⁰³⁴ âyeti nâzil olmuştu. Ebu Tâlib öldükten bir veya birkaç gün sonra Nebî (a.s.) yasaklanmadığı müddetçe amcası için istiğfarda bulunacağını belirtince Tevbe sûresinin bu iki âyetinin vahyedildiği belirtilmiştir. Buna göre Kasas sûresi Mekke döneminde nâzil olduysa bu olaydan birkaç gün sonra vahyedilen Tevbe sûresi de medenî ise buradaki sorunun nasıl çözüleceği sorgulanmıştır. Müellif; Tevbe sûresinin medenî, ancak sûrenin 113. âyetinin mekkî olduğunu belirten rivayetleri¹⁰³⁵ naklederek bu sorunu çözümlemiş gözükmektedir.¹⁰³⁶

Âsım Efendi'nin ayrıca şu âyetlere dair sebebi nüzûl bilgilerine de yer verdiği görülmektedir: Tevbe 9/19,¹⁰³⁷ Tevbe 9/32-33,¹⁰³⁸ İnşirah 94/5-6,¹⁰³⁹ Tevbe 9/55-57,¹⁰⁴⁰ Tevbe 9/68-69,¹⁰⁴¹ Tevbe 9/97-98,¹⁰⁴² Tevbe 9/113-114¹⁰⁴³ ve Yûnus 10/32-33.¹⁰⁴⁴ Buna göre müellifin takrirlerinde sebebi nüzûl bilgisini hemen her dersinde kullandığı belirlenmiştir. Müellifin takrir sunum metodu bağlamında esbâb-ı nüzûl rivayetlerini önemseydiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilgili âyetlere dair herhangi bir

¹⁰³³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 228b.

¹⁰³⁴ Kasas 28/56.

¹⁰³⁵ Zerkeşî (v.794/1392), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, C. I, s.31; Muhammed bin Ali eş-Şevkânî (v.1250/1834), **Fethû'l-Kadîr**, C. II, s. 378; Elmalılı M.Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, C. IV, s. 2441.

¹⁰³⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242b.

¹⁰³⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b.

¹⁰³⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154a-b.

¹⁰³⁹ İnşirah 94/5-6.

¹⁰⁴⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184a.

¹⁰⁴¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185a.

¹⁰⁴² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226a.

¹⁰⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242a.

¹⁰⁴⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 229a.

rivayete yer verilmeyen bölümlerde dahi o sûrenin nüzûl sebebi yahut tarihi bağlamı dikkate alınmıştır. Böylece Âsım Efendi'nin vahiyle-nüzûl ortamı arasında bir irtibat kurma gayretinde olduğu düşünülmektedir. Öte yandan müellif ilgili rivayetlerin sıhhatine dair bir değerlendirmede de bulunmamıştır. Yanı sıra nakilde bulunduğu bilgilerin sıhhat derecesine çok dikkat etmediği düşünülmektedir. Bu durumun müellifin Huzur Dersleri envanteri için bir eksiklik olduğu kaydedilmelidir. Ayrıca usul kitaplarında yer alan sebebi nüzûl rivayetine dair ilkeler bağlamında bir analizin de yapılmadığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili müellifin kaynakları araştırıldığında Vâhidî'nin (468/1076) *Esbâbü'n-Nüzûl* eserinden yararlandığı tespit edilmiştir.¹⁰⁴⁵ Ancak metin içi ve takrirlerinde doğrudan bu kaynaktan bilgi verdiğine dair bir atıf görülememiştir.

2.3.1.8. Tarihi Rivayetleri Kullanması

Âsım Efendi'nin takrirlerinde kullandığı yöntemlerden bir diğeri İslâm tarihinden bazı kesitleri alıntılararak bunları Huzur Dersleri'nde yorumlamasıdır. Özellikle tarihi olaylar ve kişisel anekdotlar aktarıldıktan sonra bu bir şekilde padişah ve saltanatla irtibatlandırılmıştır. Bu amaçla Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ...* ve Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* eserlerinin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Mesela A'râf 7/14-16. âyetlerin takrir edildiği derste şu ifadelere yer verilmiştir:

Kâdî İyâz aleyhi rahmetü Rabbine'l-Feyyâz hazretleri *Şifâ-i 'İyâz'*nda beyân eder: Hülefâ-i Abbâsiye'den bir Melik, sâhib-i şecâ'at "la bûdde ve la yuhsâ" asâkir-i Melik idi. Ârif-i billâh'ın birisi rüyasında gördüler ki tâc-ı kerâmet başında, hûrî gılman etrafında "مُتَكِّينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَاكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا"¹⁰⁴⁶ sırrına mazhar olmuş. Suâl ettiler ki: "Bu makam sıddıkların makâmıdır, bu makâma sen ne sebepten nâil oldun." Buyurdular ki: "Bir gün bir yüksek dağın zirvesine çıktım idi. Askerimin kesretini gördüm, dağın havâlisinde çekilmiş hesâba gelmez, kendi kendime ta'accüb ettim. Kemâl-i ferah-i sürûrumdan hâtırına geldi ki: Yâ ilâhe'l-âlemîn ne olaydı ben asrı Rasûlullâh'a yetişeydim, ehl-i îman ve İslâm'ın killeti zamânında havâce-i kâinât aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimize â'dâ-i din ile gazâ ve muhârebelerinde i'âne ve nusret edeydim. Benim böyle ihlâs ile temennî etmeliğim sebebiyle Cenâb-ı Allâh beni derya'ya lutf-i ilâhiyyesine müstağrak etti ve lâkin cemî-i mülûk-i mâziyenin siyeri

¹⁰⁴⁵ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 283b-284b.

¹⁰⁴⁶ İnsan 76/13.

mehâsînini câmi' hûlasatu'l-mülûk halîfe-i rûyi zemîn sülâleyi tâhire-i devlet-i 'âliyye-i Osmâniyedir. Ve ancak küffârın ırkına kâtı' yine halîfe-i rûyi zemîn sülâle-i tâhire-i devlet-i 'âliyye-i Osmâniye'dir.¹⁰⁴⁷

Bu iktibasta Abbasi meliklerinden birinin rüyası örnek verilmiştir. Burada Osmanlı hanedanının îlâyi kelimetullâh ve rızây-ı bâri için cihat ettiği vurgulanmıştır. Bu uğurda mücadele eden askerinden erkânına kadar devletin her bir ferdine cenneti kazanmanın samimiyet ve ihlastan geçtiği hatırlatılmıştır. Özellikle mücadelede niyetin ne derece mühim olduğu beyan edilmiştir. Buna göre Huzur Dersleri'ne katılan muhtelif rütbelerdeki devlet erkânı da dikkate alındığında önemli mesajların verildiği düşünülebilir.

Âsım Efendi'nin takrirlerinde İslâm tarihindeki yaşanmışlıklara dair çok sayıda örnek verdiği tespit edilmektedir. Mesela A'râf 7/40-41.âyetlerin takririnde Bedir Savaşı'nda Allah'ın meleklerle yardımını aktaran müellif “وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ” lafzını Buharî'nin rivayetiyle irtibatlandırmıştır. Ardından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin gözlemlerine dair bazı kesitler paylaşmıştır. Bunlardan bir bölümü şöyledir:

Cenâb-ı sâhibi risâlet penâhları yevm-i bedir'de (kazâ-i kübrâ) bir kere ashâbına nazar ettiler ve bir kere müşriklere nazar ettiler. Ol vakit kibleye teveccüh edip dergâh-ı kerîm-i ilâhiyyeye mübârek ellerini kaldırdı. Cümle ashâb-ı kirâm âmin dediler. Buyurdular ki *“اللهم انجز لي ما وعدتني”* yani Allâh'ım *“إن تهلك هذه العصابة لا”* *“اللهم انجز لي ما وعدتني”* yani ey Hüdâvendigârım, ey Padişâh-ı rahîm, eğer bu fırkaî ebrârın vücûdlarını safha-î hayatı müste'ârdan gâib edersen, bu seccâde-i hadra-i zeminde min ba'd ibadet eden kalmaz. Cenâb-ı Hazret-i Peygamberi zî-şan bu kavî-î şerîfini tekrar tekrar ederek mübârek ellerini bir vecihle raf' ettiler ki hatta mübarek omuzlarından ridâ-i saâdetleri yere düştü. Yâr-ı gâr-ı şefîk Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh hazretleri ridâ-i mukaddeslerini kaldırıp arkasından tuttular. Buyurdular ki Ya Nebiyyallah: *“كفكف مناشدتك ربك فإنه سيجزى ما وعدك”*, yani Ey Peygamber-i sâdikûl va'dü'l emîn, vâde-i lütf-i nusret olacağı mukarrerdir. Zira ebvâb-ı semavât açıldı. Melâike-i 'îzam senin duâna istikbâl ediyorlar. Zira senin duân 'âlâyı 'illiyyîne vâsıl oldu. Böyle teselli ederken bir bâra bulut peydâ oldu, akdim... sâdası zuhûr edüp nice hezâr melâike-i müsevvîmîni 'izâm bir ân dökülür gibi imdâd-ı ilahiyye zuhûr ile küffârın başlarını hemân düşerdi. Böyle imdâd-ı ilâhiyyeyi 'âsâkir-i muvâhidîne ve cüyû-u hak ila yevmi'l-kıyâmete mev'uddur...Hazret-i Ali İbn Ebî Tâlib kerremallâhu vecheh radiyallahu anh hazretleri buyurdular ki: “..Üç güne müte'akiben rîh-ı âsîf oldu ki küre-i zemîni

¹⁰⁴⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 3b.

tûfan kıyamet gibi zir zir etti... Hazret-i Cibrîl-i Emîn nâzil olub ‘asâkîr-i muvahhidînin önünde durdu. Hazret-i Mikâil (a.s.) sağ tarafında durdu. Hazret-i İsrâfil (a.s.) sol tarafında durdu.¹⁰⁴⁸

Konuyla ilgili bir diğer örnek Âsım Efendi’ye yakın bir zaman diliminde yaşayan Ebu Ali es-Senûsî’den (1787-1859) aktarılan rüyadır. Müellif bu haberi rivayet edip ardından fıkhu’l-hadis bağlamında bir başka rivayete yer vererek yorumlamıştır.¹⁰⁴⁹ Ayrıca A’râf 7/96. âyetin takrir edildiği derste Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân* eserinden Hûd sûresi tefsirindeki Hasan bin Ali’nin (r.a.) bir rivayeti nakledilmiştir. Burada “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا” âyetinde zikredilen takva kavramının üç mertebeden oluştuğu ifade edilerek açıklanmıştır. Yine bu derste Abdullah İbn Mübarek, Ebu Yezid el Bistâmî ve Ebu Hanife’nin babasına dair anekdotlar rivayet edilerek takrir bağlamında değerlendirilmiştir.¹⁰⁵⁰

Müellif A’râf 7/133. âyetin takririnde Hz. Musa ile Firavun arasındaki yaşanmışlıkları yorumlamıştır. Buna göre *Envâru’t-Tenzîl* tefsirinden ilgili âyeti kaydeden müellif, Firavun ve Mısırlıların inkarlarını onların İsrailoğullarına karşı zulûmlerini anlatıp Beyzâvî’den nakilde bulunarak tahlil etmiştir. Ayrıca Yusuf ile Musa peygamber arasındaki tarihi süreç ve Musa peygamberin doğumu esnasındaki hadiselerle yer vermiştir. Söz konusu bu bilgiler kısası enbiya kategorisinde İsrâiliyatın konusu olarak da tahlil edilmelidir.¹⁰⁵¹

A’râf 7/154. âyetin konu edildiği takirde ise Antakya halkına dair bir bölüm anlatılmaktadır. Kur’ân’da anlatılan kıssaya göre Hz. Musa ile Hızır bir köyde konaklamak istemişlerdi. Ancak halk onları misafir etmekten kaçındı. Köy halkı bu âyetin nüzûlünü duyunca utandılar-sıkıldılar ve Allah Rasûlüne bir deve yükü altınla geldiler. “*Ya Rasûlullah bir deve yükü altın karşılığında ب harfini ت harfiyle*

¹⁰⁴⁸ Âsım Efendi, bu bilgiyi aktardıktan sonra metnin içine ط harfiyle dipnot bilgisi vererek şunları paylaşmıştır: Hazret-i Ali İbn Ebî Tâlip kerremallâhu vecheh ve radiyallâhu anh hazretleri buyurdu: “... Üç gün müte’akiben rih-ı âsîf oldu ki küre-i zemîni tûfan kıyamet gibi zir zir etti.... Hazret-i Cibrîl-i Emîn nâzil olub asâkîr-i muvahhidînin önünde durdu. Hazret-i Mikâil (a.s.) sağ tarafında durdu. Hazret-i İsrâfil (a.s.) sol tarafında durdu.” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17b.

¹⁰⁴⁹ Bu bölüm araştırmamızın “4.1.1.1. Kur’ân’ın Hadis’le Tefsiri” bölümünde nakledildiği için tekrarına gerek görülmemiştir.

¹⁰⁵⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b.

¹⁰⁵¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 270a-b; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. I, s. 567-568.

değiştirerek ticaretini yapmak üzere geldik.” dediler. Hz. Peygamber (a.s.): “Şayet insanlar ve cinler toplansa bile Allah kelâmının bir noktasını dahi değiştirerek Kur’ân’a yalan girdirmeye güç yetiremezler.” cevabını vermiştir. Antakya halkı bu sefer, Hz. Ömer’in hilâfeti zamanında onu ziyarete geldiler. Onlara: “Allah’ın kitabının kendilerine emanet edildiğini koruyucusunun da bizâtihi Allah olduğu” halife tarafından belirtilmiştir.¹⁰⁵² Burada bahse konu edilen âyet şöyledir: “فَأَبُو أَنْ يُضَيِّقُوا” Burada فَأَبُو ifadesinde misafir etmek istemedikleri kastedilirken, Antakya halkının bunu فَاتُوا şeklinde değiştirmek istedikleri anlatılmıştır.¹⁰⁵³

Âsım Efendi A’râf 7/177-178. âyetlerin konu edildiği takririnde Kâdî İyâz’ın eserinden İmâm Kuşeyrî’nin naklettiği Amr bin Leys’e ¹⁰⁵⁴ dair anekdotu nakletmektedir. Bu bölümde Allah yolunda cihadın önemi vurgulanmıştır. Özellikle de İslâm ordularında asker olmanın methedildiği hatta bu uğurda cihada niyet etmenin dahi Allah’ın mağfiretine vesile olacağı söz konusu kıssa üzerinden yorumlanmıştır.¹⁰⁵⁵ Bir başka örnek de Enfâl 8/ 41.¹⁰⁵⁶ âyetle ilgili Kastallânî’nin (v.923/1517) “Kitabu’l-Megâzî” eserinden alıntılanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber (a.s.) zamanında yirmi yedi muharebe olmuş kendisi, ilki Bedir olmak üzere toplam sekiz gazveye katılmıştır. Ayrıca Bedir gazvesinin Muhammedî dînin ve nûrun ortaya çıkmasına esas teşkil ettiği belirtilmiştir. Öyle ki bu, ardında heybeti barındıran sadece Allah’ın hükmünün tecelli edeceğini gösteren bir gazvedir. Hatta Şeytanların bile bir benzerini daha önce savaş meydanlarında görmediği rüzgâr ve fırtınanın dehşetinden kaçtıkları bir muharebedir. Aynı şekilde bu ümmetin de bir benzerini daha önce görmediği bir savaştır. Bedir günü önce rüzgâr ardından yağmur geldi. Ardından Cibril bin meleklerle indi, Mikail ve İsrâfil aleyhimüsselam da aynı şekilde biner meleklerle geldi. Ayrıca savaşın gerekçesine dair müellif şu açıklamalara da yer vermektedir: “Kureyş’in kâfirleri mallarını Bedir’de kaybedince Medine’deki Yahudilerden yardım istemişlerdi. Bedir savaşı bir imtihandı. Ashabın malları, bedenleri, sayıları azdı. Bu

¹⁰⁵² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 67b.

¹⁰⁵³ Kehf 18/77.

¹⁰⁵⁴ Abdülkerim Özaydın, “Amr b. Leys”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-leys> (Çevrimiçi) 21.05.2021.

¹⁰⁵⁵ Kâdî İyâz’ın eserinde bu cümleden sonra şu ifade de yer almıştır: “Hayâtında nasıl bir amel işledin ki affa mazhar oldun?” Bkz. Kâdî İyâz, eş-Şifâ..., C. II, s. 28-29.

¹⁰⁵⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 99a-b.

nedenle Hz. Peygamber kible tarafına yönelerek ‘Allah’ım bana vaadini gerçekleştir, şayet bu topluluğu helak edersen yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmaz’ diye dua etti. Hatta bu esnada ridâsı sırtından yere düştü...’’¹⁰⁵⁷

Âsım Efendi’nin yine bu ilim altında değerlendirebileceğimiz bir başka kaydında ise Pezdevî’nin (v.482/1089) eserinden¹⁰⁵⁸ “...Kendisine Peygamber’in doğumu haber verilince sevinen Ebu Leheb’in azabının pazartesi gecesi hafiflediği” rivayet edilmektedir. *Envâru’-t-Tenzîl* eserinden ilgili âyetin tefsirini iktibas eden müellif burada Bedir Savaşı’na dair bazı bilgileri nakletmektedir. Buna göre âyet Bedir’de inmiş, ganimetlerle ilgili beşte bir meselesi ilk defa Kaynuka gazasında bu âyetle gündeme gelmiştir. Bu da Bedir’den bir ay üç gün sonra Şaban’ın on beşinde ve hicretten yirmi ay sonra gerçekleşmiştir. Bu âyette ganimetlerle ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Âyette beşe bölüneceği belirtilse de ulema ganimetlerin altıya bölüneceğini belirtmiştir.

Ayrıca müellif, Tevbe 9/97-98. âyetlerin takrir edildiği derste Zûrkânî’nin (v. 1122/1710) *Şerhü’l-Mevâhibi’l-Ledüniyye* eserinden Yemen meliki Tübbâ’nın¹⁰⁵⁹ ziyaretine dair bir kesit alıntılanmıştır. Abdülmuttalib’in yüz on yaşlarındayken vefat ettiğinde Hz. Peygamber’in (a.s.) sekiz yaşında olduğu, bir meleğin dünya semasından; cinlerin, kuşların, hayvanların birbirleriyle yarışarak hâl lisanı ile: “Biz ona bakarız, onu himaye ederiz” dedikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁰ Müellifin söz konusu takrirlerinde yer verdiği rivayetler bunlarla sınırlı değildir. Mesela; A’râf 7/188-

¹⁰⁵⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88a-b.

¹⁰⁵⁸ Âsım Efendi iktibasta bulunduğu kaynak adı olarak sadece “Keşf” ibaresini yazmıştır. Bu eser büyük ihtimalle Pezdevî’ye isnâd edilen ve yüz yirmi cilt olduğu belirtilen **Keşfü’l-Estâr** adlı tefsiridir. Bkz. Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah (1067/1657), **Keşfü’z-Zunûn an Esami’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1360-1362/1941-1943, C. II, s.1485.

¹⁰⁵⁹ Âsım Efendi burada metin kenarına şu notu eklemiştir: “Kudret lisaniyla bütün mahlûkat ‘Gerçekte Allah Teâla kadîmi hikmetiyle Nebî-yi Kerîmi emzirmesi için yumuşak-yufka yürekli Halime’yi yazmıştır.” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242a.

¹⁰⁶⁰ Âsım Efendi’nin yer verdiği bu bölümün tercümesi şöyledir: “Tubba, Yemen meliklerinin ilki olup Zebur ile amel ederdi. Hz. Peygamber’in nübüvvettinden dokuz yüz sene önce Mekke-Kâbe’ye gelerek Muhammed’e (a.s.) iman etti. Oradan Yesrib’e geçti ve âlimler ve bilgelere dört yüz kişiyle görüştü. Dört yüz ev yapılmasını ve her biri için hizmetçi satın alınmasını emretti. Ardından...” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b.

190,¹⁰⁶¹ Enfâl 8/31,¹⁰⁶² Enfâl 8/70,¹⁰⁶³ Tevbe 9/32-33,¹⁰⁶⁴ Tevbe 9/55-57,¹⁰⁶⁵ Tevbe 9/68-69,¹⁰⁶⁶ Yûnus 10/54-56.¹⁰⁶⁷ âyetlerinin takrir edildiği Huzur Dersleri'nde konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir. Buna göre Âsım Efendi'nin takrirlerini inşa ederken farklı rivayet yöntemlerine başvurarak dersini sunma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. İktibasta bulunulan kaynaklara kısmen işaret edilmiştir. Rivayetler arası ihtilaflar ve ulemanın ilgili konulara dair farklı görüşleri ise tahlil edilmemiştir. Böylece müellifin rivayet yöntemine dair değerlendirmelerimiz tamamlanmıştır. Buna göre Âsım Efendî'nin çok sayıda rivayet ilkesinden yararlandığı ve derslerini klasik tefsir yazım metoduyla; rivayet eksenli bilgileri yorumlayarak inşa ettiği düşünülmektedir. Araştırmamızın bir sonraki bölümde kendisinin Huzur Dersleri'ndeki dirayet yöntemini inceleyeceğiz.

2.3.2. Dirâyet Yöntemi

2.3.2.1. Münâsebâtü'l-Kur'ân

Âyet ve sûreler arası anlam örgüsünü ve bunların tertibini inceleyen münâsabetü'l-Kur'ân ilmi, tefsir usulünün önemli ilkelerindendir. Bu kavramını ilk kullanan kişinin Bikâî olduğu belirtilmiştir. Özellikle onun *Nazmü'd-Dürer* isimli eseri bu alanda öne çıkmaktadır.¹⁰⁶⁸ Bikâî'nin yanı sıra Râzî de bu ilmin öncüleri arasında zikredilmektedir.¹⁰⁶⁹ Öte yandan yirmi üç yıllık bir evrede farklı konu ve zamanlarda nâzil olan âyet ve sûreler arasında bir münasebetten bahsetmenin zorlama olacağını iddia ederek böyle bir ilmin varlığı tartışan ilim adamları da olmuştur. Mesela İzzeddin bin Abdüsselam ve Şevkânî bu yöndeki düşünceleriyle Bikâî başta olmak üzere bu ilmin savunucularını eleştirmişlerdir. Âsım Efendi'nin takrirlerinde bu

¹⁰⁶¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 78b.

¹⁰⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a-b.

¹⁰⁶³ Bkz Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 30a-b.

¹⁰⁶⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154b.

¹⁰⁶⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184a-b.

¹⁰⁶⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185a-b.

¹⁰⁶⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 237a.

¹⁰⁶⁸ Mehmet Faik Yılmaz, **Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet**, Ankara: DİB Yayınları, 2009, s. 13.

¹⁰⁶⁹ Fahrettin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000, C. XXVI, s. 92; İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, **Nazmü'd-Dürer**, Haydarâbâd: Viâret-i meârifî Hindiyîye, 1966-1979, C.1, s.6.

konuya dair farklı görüşleri tahlil etmediği, bu ilmin varlığını kabul ederek hemen her derste yoğun bir biçimde müracaat ettiği gözlemlenmektedir.

Huzur Dersleri'nin yapısı gereği hemen her mecliste birbirinin devamı niteliğinde bir veya birkaç âyetin tahlil edildiği bilinmektedir. İlk bakışta bu durum takrire konu olan âyetlerin bağlamından koparılarak yorumlanması şeklinde görülebilir. Ancak Âsım Efendi'nin derslerinde bu sorunun münasebetü'l-Kur'ân ilminden istifade edilerek aşıldığı gözlemlenmiştir. Nitekim müellifin her dersin girişinde ilgili gördüğü âyet gruplarını bu perspektifle yorumlamaya çalıştığı hissedilmektedir. Böylece takrire konu olan âyetin bağlamından koparılmadan ilgili diğer âyetlerle birlikte tahlil edilmesi gerektiğinin bir hassasiyet haline geldiği ifade edilebilir. Bu duruma bağlı olarak her yeni derste takrir edilecek âyetlerin bağlamının aktarılabilmesi bunun için de münâsebâtü'l-Kur'ân ve siyâk-sibâk ilimlerinden yararlanılması gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla Huzur Dersleri adına bu ilmin kullanılması zaruri görülebilir.

Âsım Efendi'nin takrirlerine bu yöntemi kullanarak hazırlandığına dair çok sayıda örnek tespit edilmiştir. Müellif bu ilimlerin Kur'ân'a tatbik edilebilirliği ve bunun imkanına dair ihtilafları tartışmaya açmamış, metinlerinde ve derslerinde bu ilimlerden sıkça istifade etmiştir. Özellikle Huzur Dersleri'nin giriş paragraflarında ilgili âyetler Kur'ân bütünlüğünde münâsebâtü'l-Kur'ân ve siyâk-sibâk ilmi çerçevesinde tetkik edilmiştir. Mesela; A'râf 7/70-71. âyetlerin konu edildiği derste Hz. Hûd'un (a.s) kavmine tebliğ mücadelesi anlatılmış, münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi bağlamında yine bu sûrenin 65-73. âyetleri birlikte tahlil edilmiştir. Burada Hûd'un (a.s.) kavmini tevhide davet etme ve bu uğurdaki mücadelesi yorumlanmıştır.¹⁰⁷⁰ Müellif bu dersine şu ifadelerle başlamıştır:

¹⁰⁷⁰ Âsım Efendi, A'râf Sûresi 65-70 ilgili âyetleri bağlam itibarıyla şöyle yorumlamıştır: 65. âyet, “وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ”, “Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik.” Onlara, “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” dedi. Hz. Hûd'un kavmini bir olan Allah'a davet ettiğini, kavminin ise onu 66. âyet “قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ”, “Kavminin ileri gelenlerinden inkâr edenler dediler ki: Şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.” Kavminin onu bu ifade çerçevesinde sefahat ve yalancılıkla suçladığı ifade edilmektedir. Hûd'un (a.s) Furkan 25/72. âyeti “وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا ”, “Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir” gereğince kavmine A'râf 7/67-68 “قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

Cenâb-ı Settâru'l-'Uyûb hazretleri 'Ulu'l-'âzm peygamber-i zî-şân Hazret-i Hûd aleyhi salavatullâhi'l-meliki'l-ma'bûd u vedûd hazretlerini 'abde-i evsân olan kavmine meb'ûs kılıp "يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ" belâgati ile tevhid-i Rabbâniyeyi irşâd ve esnâm-ı bâtile-i ibadetten [tevhid] tehdit ettiler. Kavm-i Hûd, Cenâb-ı Hazret-i Peygamberi zî-şân'a sefahât ve kizb nisbetiyle "إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ" dediler. Nebiyy-i kerîm Hazret-i Hûd süfahâ-i kavmine sefahât ile mukâbele etmediler. Belki ... hilm ve hikmetinden sâdır "ve ize merru billağvi merrû kirâme", "وَ إِذَا مَرُّوا بِالْغَوِّ مَرُّوا كِرَامًا", sözünce "يَا قَوْمِ لَيْسَ بِسَفَاهَةٍ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَأَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي" cevâbıyla kibel-i Rahmâniyyeden meb'ûs risâlet-i nübüvveti izhâr ile nasihât ettiler. Ve ibadete lâıyk ve müstehak Cenâb-ı Kibriyâ hazretleri olduğuna "فَاذْكُرُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" kavlı-i şerîfi ile hüccet-i kat'î ikâme¹⁰⁷¹ ettiler. Böyle burhân-ı kat'î ile ihticacdan sonra "مَاذَا قَالَ قَوْمٌ" suâline cevap makâmında sevk-i peygamber-i zî-şân münkerîne mahzâ taklidlerine mû'temîdin olduklarını mâruz beyanda kemâl-i azamet-i şân-ı uluhiyetiyle "قَالُوا "أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا"buyurdu.

Bu açıklamalarda takrire konu olan âyetler, ilgili olduğu düşünülen diğer âyet gruplarıyla münasebet ve siyak-sibak ilmi bağlamında birlikte yorumlanmış gözükmetedir. Yine A'râf 7/111-114. âyetlerin takrir edildiği dersin muhtemel soru-cevap formunda müellifin söz konusu âyetler ile Bakara sûresindeki bazı bölümleri münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında irtibatlandırdığı belirlenmiştir.¹⁰⁷²

Konuyla ilgili bir diğer örnek A'râf 7/14-16. âyetlerinin takrir edildiği derste siyâk-sibâk bilgisi etrafında şu ifadelerle yorumlamıştır:

Cenâb-ı Vâhibu'l-atâyâ ve Kâşifü'l-kürûb ve'l-belâya ve ğâfiru'z-zünûb ve'l-hatâyâ hazretleri, nüsha-i kübrâ-ı hikmet, mazhar-ı esrâr-ı hâlık bî-mesned, Cenâb-ı Ebü'l-Beşer Peygamberî zî-şân aleyhi salavatullâhi'l-meliki'l-mennân hazretleri kabzâ-i kudreti ilâhiyyesiyle halkı tasvîr edub nûr-i Muhammediyi...Âdem'de ke'l-kameri ...meân ve zîyâ ederdi. Ol vakit hitâb-ı

Hûd, şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende akıl kıtlığı yok. Aksine ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim" âyetleriyle cevap verdiğini ardından da sûrenin 69.âyetiyle "قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ أَوْعِيَّتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِي" âyetiyle "بَسْطَةُ فَادْكُرُوا الْإِلَهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ", "Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla Rabbinizden size bir zikir (vahy ve öğüt) gelmesine şaşılmaz mı? Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi yaratılış itibarıyla daha güçlü kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz" âyetiyle Allah'ın onlara bahşetmiş olduğu nimetlerini hatırlamaya davet ettiğini belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, a.g.e., vr. 29a-b.

¹⁰⁷¹ Âsım Efendi, derse dair ikinci kayıttaki bu ifadenin üzerine şu notu eklemiştir: "في مذهب كلام من علم البديع وهو ايراد حجة حاصل الاحتجاج الله مستحق للعبادة لان الله متفرد بالانعام و كل من هو متفرد بالانعام فهو مستحق للعبادة ينتج ., فالله مستحق للعبادة"

¹⁰⁷² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 269b, 271b, 272a.

izzet geldi ki ‘Ey meleklerim cümle rusul-i enbiyâ siddîkîni şühedânın meadanı nüshâ-i kübrâyı hikmettir. Nüşâ-i kübrâ-i hikmetle secde edin, cümle melâike secdeye kapandılar. İblis aleyhi mâ yestehik ‘inde’l-Meliki’l-Celili’l-Cebbâra istikbâr etti. ‘عبرة للأولي الأَبصار’ Cenâb-ı Kibriyâ ‘فأخرجُ فإنك من الصاغرين’ buyurdu. Vaktaki İblis ihrâsından mey’ûs dünyasından haz nasibini istifâyı murâd etti. Öyle ise ‘قال أنظرني الى يوم يبعسون’, ‘ماذا قال إبليس لاسمع ما سمع’ ol gavvâs-ı deryâ Tefsîr-i Kur’ân ve ol vâkîf-ı esrâr-ı rumuz-ı yezdân...¹⁰⁷³

Burada müellif A‘râf 7/13.âyeti gündeme alarak sibak bilgisiyle dersini tahlil etmiştir. Bir diğer örnek A‘râf 7/28. âyetinin takrir edildiği ders kayıtlarında yer almaktadır. Burada ise sûrenin yirmi yedinci âyeti siyâk-sibâk ilmi bağlamında tahlil edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Yine A‘râf 7/40-41. âyetlerin takrir edildiği derste ilgili sûrenin 36. âyetiyle münasebet kurularak yorumlandığı belirlenmiştir.¹⁰⁷⁵

Âsım Efendi’nin münâsebetü’l-Kur’ân ve siyâk-sibâk ilmine müracaat ederek yorumladığı âyetler-dersler bununla sınırlı değildir. A‘râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği derste siyak-sibak ilminin yanı sıra sûrenin 65-73. âyetleri bağlamında münasâbâtü’l-âyât ve’s-süver (âyet ve sûreler arası münasebet) ilminden de istifadeyle Hûd’un (a.s) kavmini tevhide davet etmesi ve bu uğurdaki mücadelesi mütalaa edilmiştir.¹⁰⁷⁶ A‘râf 7/96. âyetin takrir edildiği derste müellif, sûrenin doksan dördüncü âyetindeki: “*Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka oranın halkını, Allah’a yönelip yalvarsın diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.*” ifadesinin o günkü Mekke halkının durumuyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Şayet onlar iman etselerdi -doksan altıncı âyet bağlamında- “*Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık.*” nitelemesiyle iman ve takvaya yönelik bir teşvikin söz konusu olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 3a.

¹⁰⁷⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

¹⁰⁷⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a.

¹⁰⁷⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 29a-b.

¹⁰⁷⁷ A‘râf 7/163. âyet hariç diğerlerinin Mekkî olduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Esra Gözeler, “Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbas-Kurayb, Mücâhid ve Katâde Rivayetleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, 58/1, s. 225-238.

Âsım Efendi'nin takrirlerinde bu ilmi kullanarak tefsirini yaptığı diğer âyetler şunlardır: A'râf 7/111-114,¹⁰⁷⁸ A'râf 7/133,¹⁰⁷⁹ A'râf 7/144,¹⁰⁸⁰ A'râf 7/154,¹⁰⁸¹ A'râf 7/176,¹⁰⁸² A'râf 7/188-190,¹⁰⁸³ Enfâl 8/19,¹⁰⁸⁴ Enfâl 8/31,¹⁰⁸⁵ Enfâl 8/41,¹⁰⁸⁶ Yûnus 10/32-33.¹⁰⁸⁷ Böylece Huzur Dersleri'nin yapısal formu dikkate alındığında münâsebetü'l-Kur'ân ilmine sıkça müracaat ettiği gözlemlenmiştir. Müellifin her takririnde bu ilme müracaat etmiş olması da bunun somut ve güçlü delilidir. Nitekim derslerin yapısal hüviyeti de bu ilme müracaat etmeyi gerekli kılmaktadır. Şimdi dirayet ilminin bir diğer konusu olan arasında nesh olgusunu Âsım Efendi'nin ders notları çerçevesinde tahlil edeceğiz.

2.3.2.2. Nâsih-Mensûhu Dikkate Alması

Nesh, sözlükte izale etmek, kaldırmak, iptal ve nakletmek gibi manalara gelmektedir. Terim anlamı ise şer'î bir hükmün sonradan gelen bir başka şer'î delille ortadan kaldırılmasını ifade eder.¹⁰⁸⁸ Kur'ân'da mensuh (hükmü kaldırılmış) âyet(ler)in olabilirliği beraberinde birçok sorunun Kur'ân'a yöneltilmesine neden olmuştur. Bu durum her ne kadar tevil edilerek anlamlandırılmaya çalışılsa da mesele içinden çıkılmaz bir hâl alabilmektedir. Mesela; Kur'ân'da nesh var mıdır? Varsa Allah neden nesh edeceği bir şeyi vahyetmiştir. Bunun kriterleri nelerdir gibi daha birçok soru bu alanda zihinleri meşgul etmektedir. Neticede Kur'ân'da mensuh

¹⁰⁷⁸ Âsım Efendi bu olayın Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (v.537) **et-Teysîr fi't-Tefsîr** eserinde anlatıldığını belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 267a.

¹⁰⁷⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 270a.

¹⁰⁸⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63a.

¹⁰⁸¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 66a.

¹⁰⁸² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73a.

¹⁰⁸³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 78a, 83a.

¹⁰⁸⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 88a.

¹⁰⁸⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 93a.

¹⁰⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 99a.

¹⁰⁸⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 228a.

¹⁰⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Hazm, **en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, tahkik: Fettahettah Süleyman el-Bandarî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 6; Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tarihsiz, s. 490; Abdurrahman bin el-Cevzî, **Nevâsihu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, s. 20.

âyetlerin var olduğu cumhur ulemâ tarafından kabul görse de buna itiraz eden ve neshi reddeden ilim adamlarının sayısı bir hayli fazladır.¹⁰⁸⁹

Bu bölümde Âsım Efendi'nin nesh teorisine yaklaşımının nasıl olduğunu değerlendireceğiz. Konuyla ilgili âyetlerin mahdut olduğu düşünüldüğünde her mukarririn dersinde nesh konusunun gündeme gelme ihtimali mümkün gözükmemektedir. Nitekim müellifin sadece bir takririnde bu konu ele alınmıştır. Ayrıca Âsım Efendi'nin takrirlerini Beyzâvî merkezli tahlil ettiği bilinmektedir. Beyzâvî'nin eserinde Zemahşerî ve Râzî'nin tefsirlerinden yoğun olarak istifade ettiği, nesh konusunda ağırlıklı olarak Zemahşerî'nin görüşlerini benimsediği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁰ Buna göre Beyzâvî Kur'ân içi nesh olgusunu kabul etmekte ve tefsirinde bu konuyu değerlendirmektedir. Âsım Efendi'nin de görüşünün aynı doğrultuda olduğu ve konuyla ilgili ihtilafları müzakere etmeyi tercih etmediği gözlemlenmektedir.

Müellifin konuyla ilgili gündeme getirdiği tek örnek ve buna dair açıklamaları şöyledir: Tevbe 9/6. âyetinin takrir edildiği derste nesh konusunda Beyzâvî tefsirinden şu ifade aktarılmıştır: “*Berâe sûresindeki bu (beşinci) âyetle müşriklerin eziyetlerine karşı sabretmeyi emreden âyetler nesh edilmiş, hükmü kaldırılmıştır.*” Burada müşriklerin zulümlerine aldırış etmeyip onlara ilişmemeyi salık veren Tevbe 9/114-124. âyetlerinin hükmünün Tevbe 9/5. âyetiyle nesh edildiğine işaret edilmiştir.¹⁰⁹¹ Bu görüşün müellife mi ait olduğu yoksa bir başka kaynaktan mı alındığı belirtilmemiştir. Burada “nesh”in varlığı-yokluğu tartışmalarına dair doğrudan değerlendirmelerde bulunulmasa da mensuh olduğu düşünülen âyetlere atıfta bulunulmuştur. Böylece müellifin Zemahşeri-Beyzâvî çizgisinde Kur'ân'da neshin varlığını kabul ettiği ancak keyfiyetine yönelik beyanda bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla müellifin nesh konusuna dair tartışmaları gündem etmediği, zira neshi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mensuh olduğunu düşündüğü âyetlere dair rivayetleri naklederek meseleyi tahlil etmekle yetindiği gözlemlenmektedir.

¹⁰⁸⁹ Nesh konusundaki değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Çetin, “Nesih”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesih--seriat#1> (Çevrimiçi) 30.05.2021.

¹⁰⁹⁰ Faruk Çelik, “ez-Zemahşerî ve er-Râzî Tefsirlerinin Nesh Meselesi Açısından Mukayesesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2015, s. 121-125, 131, 138.

¹⁰⁹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119a.

2.3.2.3. Müşkil Lafızların Çözümü

İşkal kelimesi sözlükte, “zihinsel karışıklığa yol açmak, şüphe ve karmaşıklık” gibi manalara gelmektedir. Müşkil kelimesi ise işkâl lafzının ism-i fâilidir. Kur’ân âyetleri arasında ilk bakışta var olduğu düşünülen ihtilaf ve tenâkuz durumuna “müşkil”, bu durumları inceleyen ilme de “müşkilü’l-Kur’ân” denilmiştir. Terim anlamı ise “lafızdan kaynaklanan bir nedenden ötürü ancak bir karine veya kapsamlı bir düşünce ile anlaşılabilen lafızdır”¹⁰⁹² şeklinde tanımlanmıştır. Müşkil daha çok iki mesele etrafında mütalaa edilmektedir. Birincisi sarf-nahiv gibi gramer konularıdır. İkincisi ise teâruz ve vehmin öne çıktığı unsurlardır. Huzur Dersleri’nin yapısı gereği her mecliste bir veya birkaç âyetin gündem edildiği dikkate alındığında bazı işkal durumlarının ortaya çıkması muhtemeldir. Âsım Efendi’nin takrirlerinde bu mesâile örnek olabilecek numuneler de görülmektedir. Özellikle müzakere fasıllarında kendisine yöneltilebilecek soruları da dikkate alarak genellikle takrir kısmında işkâle dair mesailin çözümlediği gözlemlenmiştir.

Bir diğer derste meleklerin bir yandan tesbih ederken diğer yandan nasıl lanet edebildikleri mealindeki âyetler gündem edilmiştir. Burada âyetler arası işkal gibi gözüken durum yorumlanmıştır. Buna göre derste “*Şüphesiz ki Rabbinin huzurunda bulunan melekler, asla büyüklenip O’na ibâdetten geri durmazlar. O’nu dâimâ tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler*” A’râf 7/206. âyeti takrir edilmiştir. Müellif âyetteki “meleklerin tesbihi” ifadesinde bir mücmellik olduğunu düşünmektedir. Burada, “*Melekler gece gündüz ara vermeksizin Rablerini tesbih ederler*”,¹⁰⁹³ “*...Melekleri elçi olarak yaratandır*”,¹⁰⁹⁴ “*Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti bunların üzerinedir*”¹⁰⁹⁵ âyetleri örnek verilerek; meleklerin nasıl bir yandan lanet edip bir taraftan da tesbih ettikleri sorgulanmıştır. Konuyla ilgili Kâ’b el-Ahbâr’ın “*Meleklerin tesbihi bizim nefes almamız gibidir. Nasıl nefes alışımız konuşmamızı engellemiyorsa meleklerin tesbihi de onları başka işleri yapmaktan alıkoymaz. Çünkü nefes alma ve*

¹⁰⁹² Abdulcelil Candan, **Kur’an Okurken Zihne Takılan Ayetler**, İstanbul, Düşün yay., 2014, s. 22; Adem Yerinde, “Ahkam Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri,” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul, 1997, s. 341.

¹⁰⁹³ Enbiyâ 21/20

¹⁰⁹⁴ Fâtır 35/1

¹⁰⁹⁵ Bakara 2/161

konusma uzuvları birbirinden farklıdır.” sözüne yer verilmiştir.¹⁰⁹⁶ Böylece ilk bakışta anlam karmaşasına neden olan âyetler arası mana farklılığı rivâyet-dirayet yöntemleri bir arada kullanılarak çözümlenmiş gözükmetedir. Bu örnek aynı zamanda Kur’ân’ın sahabe reyî ile tefsiri ve israiliyat konularıyla da irtibatlıdır. Müellif bu rivayetin sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunmamış, naklettiği kaynağa dair bir bilgi de vermemiştir.

Âsım Efendi müşkilü’l-Kur’ân konusuna dair bir değerlendirme yapmamış, ihtilaf ve işkâllere dair bir incelemede de bulunmamıştır. Sadece takrirda bulunduğu âyetler bağlamında muhataplardan gelebilecek soruları cevaplandırmak yahut âyetle ilgili akla gelebilecek muhtemel işkâli çözümlmek gibi bir gaye ile meseleyi ele almıştır. Bu konuda rivayetlere de müracaat ettiği gözlemlenen müellifin dirayet yönteminden de istifade ederek ilgili âyetleri tahlil ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Huzur Dersleri’nin tefsir ilmi için kaynak olabirirliği bağlamında sonuç bölümünde değerlendirilecektir. Böylece müellifin Huzur Dersleri’nde kullandığı yöntemlerden müşkilü’l-Kur’ân ilmine dair incelemelerimizi tamamladık. Bir sonraki bölümde müellifin takrir yöntemi olarak tespit ettiğimiz ve yine dirayet ilminin alt başlıkları arasında zikredilen üslûbu’l-Kur’ân ilmine dair örnekleri analiz edeceğiz.

2.1.2.4. Üslûbu’l-Kur’ân

Kur’an’ı Kerîm fesâhat ve belâgat yönüyle muhataplarını hayran bıraktığı kadar aciz de bırakan özel bir kitaptır. İlâhî kelâmın büyüleyici özelliği, kullandığı dil ve üslubun yanı sıra kelime seçimi, nazım ve âyetlerin özel bir keyfiyetle düzenlenişinden de kaynaklanmaktadır. Bu özellik, Kur’ân ilimleri sahasında üslûbu’l-Kur’ân başlığıyla tahlil edilmektedir. Üslûbu’l-Kur’ân, en yalın tabirle Allah’ın maksatlarını açıklamak üzere seçtiği ifade biçimi olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹⁷ Allah’ın insanla kelâm üzerinden irtibata geçtiği bu olguda; kullanılan tasvirler, söz dizimi, sözcük seçimi, benzetmeler, cümle yapıları, fasl-vasl, sözcüklere yüklenen farklı anlamlar, estetik dil zenginliği ve ifadelerin akılla birlikte duygulara da hitap edebilmesi üslûbu’l-Kur’ân ilminin incelediği esaslar arasındadır. Kur’ân’ı anlama-anlatma ameliyesiyle icra

¹⁰⁹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.** vr. 84a.

¹⁰⁹⁷ M. Abdulazim Zerkânî, **Menâhîlu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, neş. Fevâz Ahmed Remzelî, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, 1995, C. II, s. 239.

edilen Huzur Dersleri’nde de bu konu gündeme alınmıştır. Araştırmamızın örneklemini Âsım Efendi’nin ders notları bu perspektiften incelendiğinde ilâhi kelâmın hitap şekli, kelime seçimi ve cümle kurgusuna dair örneklerle yer verilerek tahlil edildiği gözlemlenmiştir.¹⁰⁹⁸

Mesela; A‘râf 7/111-114. âyetlerin konu edildiği dersin muhtemel soru-cevap formunda âyetlerdeki ifade biçimine dair şu açıklamalara yer verilmiştir: “*Âyette önce “قَالَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ” sonra “وَجَاءَ السَّحَرَةُ” ifadesi zikredildi. Bunun yerine neden “وَأَتَى السَّحَرَةُ” şeklinde ifade edilmedi? diye sorulursa; bunların ikisinin de manası birdir ancak aralarında başlangıç ve bitiş açısından fark bulunmaktadır.*” denilmiştir.¹⁰⁹⁹ Bu örnekte âyetteki lafız seçimi ve ifade üslubuna dair tahlilde bulunularak bunun manaya etkisi tahlil edilmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer misal Bakara-A‘râf sûrelerinde yer alan ve müşabih kabul edilebilecek lafızlara dairdir. Bakara sûresindeki âyette “فَانزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا”¹¹⁰⁰ ifadeleriyle vahyedilmişken neden A‘râf 7/133. âyette “فَارْسَلْنَا”, “*Böylece biz onlara gönderdik*” lafzının tercih edildiği sorgulanmıştır. Müellif bu durumu “inzâl” ve “irsal” sözcüklerinin delalet ettiği manaları yorumlayarak cevaplamıştır. Buna göre “inzâl” kelimesiyle azabın gerçekleşmesi, “irsâl” sözcüğüyle ise onları kuşatması kastedilir ki bunun tamamı ancak ahirette gerçekleşecektir. Bu bilgi Râzi’nin *Tefsîr-i Kebîr* eserinden alıntılanmıştır. Bir diğer misalde ise Bakara sûresinde “عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” şeklinde ifade edilirken neden A‘râf sûresindeki bu âyette “عليهم...” sözcüğüyle vahyedildiği soruşturulmuştur. Müellif bu sorunun cevabı için Râzi’nin *Tefsîr-i Kebîr* eserinde Bakara sûresindeki ilgili bölüme yönlendirmekle yetinmiştir.¹¹⁰¹

Müellifin ders notları arasında üslûbu’l-Kur’ân yöntemine dair misaller bunlarla sınırlı değildir. Araştırmamızda üslûbu’l-Kur’ân yöntemiyle de ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer misallere özellikle belagat ve lügavi yöntemi ile kavram analizinde bulunduğumuz bölümlerde işaret edilmiştir. Bu bölümde üslûbu’l-Kur’ân yöntemine dair mülahhas bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bir sonraki

¹⁰⁹⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a.

¹⁰⁹⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 269a.

¹¹⁰⁰ Bakara 2/59.

¹¹⁰¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 272a.

bölümde Âsım Efendi'nin takrirlerinde kullandığı bir diğer yöntem olan İ'câzu'l-Kur'ân metodunu tahlil edeceğiz.

2.3.2.5. İ'câzu'l-Kur'ân

İ'câz, “gücü yetmemek, yapamamak” anlamındaki a-c-z kökünden türetilmiştir. Aciz bırakma anlamına gelen bu kavram Kur'ân-ı Kerim'in erişilmez üstünlüğünü ifade etmektedir. Terim olarak genellikle “Kur'ân'ın sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği” diye tanımlanır. Kur'an'da i'câzü'l-Kur'ân terkihi geçmemekle birlikte Kur'ân-ı Kerim'in beşer sözü değil insanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldıkları ilâhî bir kelâm olduğu hususu ısrarla belirtilmektedir. İ'câzü'l-Kur'ân meselesi sahâbe ve tâbiîn devirlerinde araştırılmamış, ancak III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren âlimlerin üzerinde önemle durduğu bir konu haline gelmiştir. İlk defa Mu'tezile alimlerinin ele aldığı düşünülen bu konuya dair etraflıca ilk eseri de Nazzâm'ın öğrencisi Câhız, *Nazmu'l-Kur'ân* eseriyle ortaya koymuştur. Burada Kur'ân'ın dil kurallarıyla uyumlu nazmı yanında mâna ve muhteva güzelliği öne çıkarılmıştır. İ'câzü'l-Kur'ân literatüründe üzerinde durulan başlıca i'câz yönlerine dair görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Sarfe teorisi, dil ve üslup, muhteva özelliği, gayb bilgisi, ilmî i'câz, sayısal i'câz ve sosyolojik delillerdir.¹¹⁰²

Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde bu ilme örnek olabilecek misaller ilmî tefsir veya ilmî i'câz konuları bağlamındadır. Müellif ilgili âyetleri yorumlarken o gün için belki ilmî tefsir prensiplerini dikkate almamıştır. Ancak müellifin yaşadığı çağda olağanüstü doğa olayları arasında zikredilebilecek bu numuneler, muhtevâsından hareketle ilmî tefsir disiplini altında nitelendirilebilir. Müellif bahsi geçen olayları zikretme gerekçesini mucizevî işaretlerle kâfirlerin iman etmelerine vesileler şeklinde temellendirmektedir.¹¹⁰³ Mesela bir takrirden şu ifadeler yer verilmektedir:

“...Hatta Hind'de âyatin min âyatillâh bir kırmızı gül açılıyordu, yapraklarının bir tarafında 'Lâilâhe illallâh öbür tarafında Muhammed Rasûlullâh' beyaz ile kalem kaderinden yazılmış idi. Böyle âyâtı beyyinâtı görürlerken ‘وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ’

¹¹⁰² Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran> (02.08.2022)

¹¹⁰³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 21b.

beyanı esnâmı bâtileye ibadet ettiler, Allahâ ve Rasûlullâha iman etmediler, işte bu sıfatla muttasıfın olan her bir akli zenîm fesâda leîm ‘inne’l-füccara lefî cahîm’...” Yakup es-Sayyâd Hazretleri buyurdular ki: “Bir gün bir balık tuttum. Kulağının bir tarafında ‘Lâilaheillâh’ öbür tarafında ‘Muhammed Resûlullâh’ yazılmış gördüm. Hemen kemâli ihtirâmımdan suya attım. Böyle safha-i cebîn mükevvenâtta ‘وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ’ mazharı eltâf-ı rabbanîyyeyi gördüler, iman etmediler. ‘فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ وَيَلْ يَوْمَ إِذْنٍ لِلْمُكَذِّبِينَ أُولَئِكَ كَانُوا لَكُمْ بَلًا هُمْ أَصْلَ’...”¹¹⁰⁴

Âsım Efendi benzer örneklere Tевbe 9/32-33. âyetlerin takrir edildiği ders metninin kenarında da yer vermiştir. Burada tevhid ve ulûhiyete örnek olabilecek doğaüstü birkaç misal aktarılmaktadır. Buna göre, Hindistan şehirlerinden birinde kırmızı bir gülün üzerinde beyaz renkle yazılı kelime-i tevhidin bulunduğu, bademe benzer bir ağacın yaprağında gayet düzenli bir şekilde “*Lâilâhe illallah Muhammedun Resûlullâh*” yazılı olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde Yakup es-Sayyâd: “*Bir balık avladım, sağ kulağında ‘Lâilâhe illallah’ sol kulağında ‘Muhammed Resûlullâh’ yazılıydı. O balığı korku ve tâzim-saygı ile denize bıraktım.*” demiştir.¹¹⁰⁵ Bu rivayetlerle müellifin kelimeyi tevhid bağlamında bazı mucizelere yer vererek tevhid vurgusunda bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.3.3. Lügavî Tahlilleri

İslâmı sonradan benimseyen Arap olmayan kimselerin Müslüman olması beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Kur’ân-ı Kerim’i okuyan bu yabancı unsurların telaffuz, lehçe gibi sair sebeplerden ötürü yaptıkları dil hataları (lahn) Kur’ân üzerine birtakım belirteçlerin konulmasıyla sonuçlanmıştır. Arap dilinin sentatik yapısı gereği hareke farklılıklarının manayı doğrudan etkilemesi, harekesiz olan Kur’ân’ın da telaffuz edildiği gibi okunmasını korumak amacıyla işaretlemeye gereksinim duyulmuştu. Bu ve benzeri durumlar fasih Arapçayı tespit ve takyit etmek üzere çalışmalarla devam etmiştir. Tarihi süreçte sarf, nahiv ve lûgat gibi ilimlerin oluşmasına bu durumlar da gerekçe gösterilebilir. Ayrıca ilk filolojik tefsirler ve eserlerde kelime ve cümle yapılarına dair son derece dakik araştırmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Tüm bunlar sarf ve nahiv gibi lügavî ilimlerin doğmasını etkilemiştir.

¹¹⁰⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a. Arapça ifadede Mürselat sûresi 49-50 ve A’râf 7/179. âyetleri kaydedilmiştir.

¹¹⁰⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154a-b.

Buradan hareketle tarihsel süreçte Kur'ân'ı yorumlamak isteyen hemen herkes bu ilimlere müracaat etme ihtiyacı duymuştur. Bu bölümde müellifin Huzur derslerindeki lügavî ilimlere dair örneklerinden bazılarını yer verilerek incelenecektir.

2.3.3.1. Sarf İlmini Kullanması

Dilbilimsel faaliyetlerin başladığı ilk dönemlerden itibaren telif edilen eserlerde kelimelerin yapısal özelliklerine önem verilmiştir. Sözcüklerin kökleriyle ilgili muhtemel yapıların doğru olanını tespit eden ve biçim olarak aynı gözüken farklı formların tespitini sağlayan sarf ilmi de bu dönemlerde oluşmaya başlayan lügavî ilimlerdenidir. İlk dönem selef alimlerinden itibaren müfessirler bu ilme önem vermişler ve tefsir çalışmalarında kelimenin yapısal durumunu tahlil eden araştırmalarda bulunmuşlardır.

Âyetlerin konu edildiği Huzur Dersleri'nde de sarf ilmine müracaat edildiği gözlemlenmektedir. Araştırmamızın örnekleme Âsım Efendi'nin bu ilimden istifade ettiği tespit edilmiştir. Müellif takrirlerinde Beyzâvî tefsirinden iktibasta bulunduğu bölümde sarf ilmi bağlamında farklı kelime formlarını inceleyerek anlamlarına da işaret etmektedir. Konuyla ilgili zikredilen misallerden bazıları şöyledir: Tevbe 9/55-57. âyetlerinin takrir edildiği derste lafızda yer alan “مُدْخَلًا” kelimesinin “دُخُول” sözcüğünden türetilerek “müfteal” vezninde geldiği belirtilmiştir.¹¹⁰⁶ Bir başka derste ise Tevbe 9/69. âyetindeki “فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ”, “Onlar nasiplerinden istifade ettiler” lafzıyla onların dünya zevklerinden nasip almalarının kastedildiği vurgulanmıştır. Burada “خَلْق” kelimesinin “خَلَقَ” lafzından türetilip takdir etmek anlamında olduğu böylelikle âyetin “Çünkü o sahibi için takdir edilen bir şeydir” manasına geldiği ifade edilmiştir.¹¹⁰⁷

Konuyla ilgili bir başka misal, Tevbe 9/97-98. âyetlerinin takrir edildiği derste zikredilmiştir. Âyetteki “الدائرة” kelimesi mastar veya “دار - يدور” sözcüklerinden ismi fâildir. “السوء” sözcüğü de tıpkı “رجل صدق” ibaresindeki gibi mastar olup mübalağa

¹¹⁰⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 184a-b; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. II, s. 59.

¹¹⁰⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 185a; Beyzâvî, a.g.e., C. II, s. 63.

için ona izafe edilmiştir.¹¹⁰⁸ Ayrıca, Yûnus 10/1-2. âyetlerinin takrir edildiği derste muhataplardan biri tarafından “قَدَمَ صِدْقٍ” lafzına dair şu soru yöneltilmiştir:

“Sual: Ders-i şerifte “قَدَمَ صِدْقٍ” buyruldu. Sıdk kelime-i şerifesinin müştakkı “sâdık ve siddîk” kelimelerinin beynelerinde fark nedir?

Cevap: “Sâdık” kavli doğruluğa ve “siddîk” kavli ve fiili ve ...

Sual: Müştak kaç kısım üzerinedir ve... nerelerdir?

Cevap: Üç kısım üzerine olup birisi niyete, birisi lisana, birisi ilme ve mahalli dahî akbeh olup birisi bir kayıp... terkîb yerine mukadder.”¹¹⁰⁹

Bir başka takrirden¹¹¹⁰ ise “sikâye” ve “imaret” kavramlarının عمر سقى ile kelimelerinin mastarları olduğu somut şeylere benzetilmeyip bir şeye takdir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu da “أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ كَمَنْ آمَنَ أَوْ جَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ كَأَيِّمَانٍ آمَنَ”¹¹¹¹ ifadeleriyle açıklanmıştır.¹¹¹² Burada lafızdaki ifadelerin mastar olarak kullanımlarının anlama etkisi tahlil edilmiştir.

Böylece takrirlerde yer verilen sarf ilmine dair örneklerden bir kısmı incelenmiştir. Burada Âsım Efendi sarf ilminin ilkelerine ve ekollerine dair görüşleri tahlil etmemiştir. Müellif daha çok Beyzâvî tefsiri merkezli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu cümleden hareketle sarf ilmine dair değerlendirmelerin sathi kaldığını ifade edebiliriz. Nitekim takrire konu olan âyetlerin farklı eserlerden istifadeyle genişletilebilmesi muhtemeldir. Yanı sıra derin soruşturmalarla âyetin anlam alanını genişletici veya zenginleştirici neticelere ulaşılabilirdi. Zira kendisinin bu ilmî yetkinliğe haiz olduğu ancak icra edilen mecliste bu detayları zikretmeyi gerekli görmediği düşünülmektedir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde müellifin derslerde istifade ettiği yöntemlerden bir diğerini, nahiv ilmini kullanma durumunu analiz edeceğiz.

¹¹⁰⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b; Beyzâvî, **a.g.e.**, C. II, s. 75.

¹¹⁰⁹ Bu bölüme Eğinli'nin aldığı notlar vasıtasıyla ulaşılabilmiştir. Ne var ki bu kayıtların tıpkı-basım yoluyla aktarımı ve yayınlanmasına bağlı sorunlar nedeniyle metnin görünürlüğü ve okunurluğu sınırlıdır. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 402.

¹¹¹⁰ Bununla Tевbe 9/19. âyetinin takrir edildiği “Huzur Dersi” kastedilmektedir.

¹¹¹¹ “Siz hacılara su dağıtmayı iman etmekle bir mi tuttunuz veya hacılara su dağıtmayı iman edenin iman etmesi gibi...”

¹¹¹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b; Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, C. II, s. 38.

2.3.3.2. Nahiv İlmini Kullanması

Nahiv ilmi, Arap dilinin söz dizim kuralları ile îrab ilmini konu edinir. Bu ilmin doğuşu Arap dilinin gramer kurallarını tesis ettiği belirtilen Hz. Ali'ye dayandırılmıştır. Nahiv ilmi cümlelerin doğru anlamlandırılabilmesi ve manalarının delalet cihetiyle netleştirilebilmesinde önemli konuma sahiptir. Arapça olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması adına müracaat edilen ilimlerden biri olarak öne çıkan nahiv ilminden Huzur Dersleri'nde istifade edilmiştir. Âsım Efendi'nin ders notlarında ilgili âyetlerin anlamına doğrudan etki eden nahiv ilmine dair meselelerin özellikle muhtemel soru-cevap kayıtlarında derinlemesine analiz edildiği belirlenmiştir. Mesela; A'râf 7/70-71. âyetlerine dair takrirlerde müellif şu soru-cevaplar üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Allah'ın “فَأْتَا بِمَا تَعَدْنَا أَنْ كُنْتَ مِنْ” sözü, cezâ cümlesinin şart cümlesine takdimi olabilir miydi? Hangi bakımdan لَا kelimesi كَانَ lafzına dönüşmez? Muhtemel bir anlamda kullanılan “انْما”nin “ان” şeklinde tasarrufu nasıl gerçekleşir? “ان” şart edatı olup كَانَ lafzının manasını koruyarak nasıl gelir? Niçin “انْ كُنْتَ صَادِقًا” ifadesi yerine âyette “انْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ” olarak zikredildi? Âyette geçen “أَجْنُتْنَا” ifadesi delillere nasıl cevap olabilir? Rics ve ğadab [azap ve öfke] tecsîm etme kabilinden olmadıkları halde buradaki “انْما”nın anlamı neden görünür olmanın da ötesinde gerçekleşmiştir? “كَانَ يَغْدُوَ آبَاؤُنَا” âyetinde tenâkuz vardır. Zira “كَانَ” lafzı mazi sîgası içindir, “مَا كَانَ آبَاؤُنَا” ifadesi de aynı şekilde niçin mazî sîgasındadır ve “كَانَ”nin haberi nerededir? Bu kasr ifade eder mi etmez mi? Hûd'un (a.s.) kavmi “أَجْنُتْنَا” ifadesiyle törelerinin yolunu tuttular, o halde bu durumlarının cevabı nerededir? Atalarından bazılarının iman ettiği belirtildi, bunlar kimlerdir ve bu konuda tahsis olunma gerekçesi nedir? Şart ve ceza tâlikten ibaret olup içerisinde bir cümle başı başka bir cümle başı içinde meydana gelmesiyle oluşur diye sorulursa...? İnşânın oluşabilmesi neden cezanın oluşumuna şart koşulmuştur? “فَأْتَا” sözü şarttan müsebbeb olarak cezadır, yani “انْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ” o halde müsebbeb nasıl “أَفْلَ تَعْقُلُونَ” ifadesi olur? “انْ كُنْتَ مِنْ” âyeti şart cümlesi ise ceza cümlesi nerededir? “فَأْتَا” sözü cümle başı olmasına rağmen neden ceza cümlesi olmadı? Şart cümlesi için sadâret [cümle başında] gelmesi şart mıdır? Cezâ cümlesin hazfiyle icazın kısımları ortaya çıkar mı?¹¹¹³

Ayrıca bu yıl icra olunan dersin soru-cevap faslında Âsım Efendi'ye tevcih edilen sorulardan nahiv ilmiyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz bölüm şöyledir:

¹¹¹³ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 40a-41b.

- Tırnovalı Mustafa Hulûsi Efendi (suâl): “قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ” kavı-i şerîfinde zarf-ı evvel zarfı sâninin üzerine niçin takdim etti. Halbuki mebdî muntehâ üzerine mütekaddimdir.
- Âsım Efendi (cevap): Kavm-i Hûd’un üzerine mekruhun isabetinde müsera‘atı beyân için muntehâ-i mebdî üzerine takdim olundu. Binaenaleyh “قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ” vâki olmadı.¹¹¹⁴

Bu bölümde müellif ilgili âyetleri nahiv ilmi bağlamında muhtemel soru-cevap formunda analiz etmiştir. Buradaki incelemelerde nahiv ilmine dair görüş farklılıklarının tahlil edilmesinden ziyade âyetin metni bu ilim cihetiyle çok yönlü sorgulanmıştır. Böylece anlama delalet eden boyutlarına işaret edilerek âyet nahiv ilmi cihetiyle çözümlenmiş gözükmetedir.

Konuyla ilgili değerlendirilebilecek bir diğer örnek A‘râf 7/28. âyetteki “وَإِذَا فَاعِشَةً فَاعِشُوا فَاعِشَةً” lafzında yer alan “إِذَا” nin zarfiyye mi yahut şartıyye mi olduğu, âyette geçen fiillerin zamanları, delâlet bahisleri, atfın terki ve inşâi bir vasıtanın olması gibi konuların analiz edildiği ortaya çıkarılmıştır.¹¹¹⁵ Bir diğer misal ise A‘râf 7/83-84. âyetlerin takrir edildiği ders bağlamındadır. Burada “فَاتَجِنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ” âyetindeki “فَ” edatının ne anlama geldiği, niçin diğer atıf harflerinin değil de “فَ”nin tercih edildiği sorgulanmıştır. Buna cevap olarak “فَ”nin öncesiyle sonrasının takip anlamında olduğu belirtilmiştir. Bunun da onların sözlü ve ameli olarak inatlarının bir sonucunu göstermek üzere kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

Ayrıca bu âyette, onların selamete kavuşmaları inatlarından yıllar sonra gerçekleşmiştir. Şayet onların inatlarında ve bir grubun kurtulmasında tertib ve tâkib olmasaydı.” diye sorulursa da buradaki tâkib “evlendi ve bir süre sonra doğum yaptı” sözünde olduğu gibi sonucun dikkate alınmasıdır, ifadeleriyle açıklanmıştır. “فَ” hangi anlamdadır? diye sorulursa, fâsiha anlamındadır. Fâsiha nedir diye sorulursa, Sekkâki’ye göre “*Hazfedilmiş olandan haberleri ve sözleri çıkarabilmektir.*” diye söylenilmiştir. Zemahşeri’ye göre burada ilk hazf olunanın cümle olması, ikincisinin ise cümlenin bir bölümü ve takdirinin cümleden mahzûf olması şart koşulmuştur. İşte bu fâsihâ olan “فَ” de mahzûf cümle üzerine atfedilmiştir. Bu da atfedilmeksizin sadece cümlenin bir cüz’ü üzerine mahzûf olması takdiriyledir. Tâkib anlamı da

¹¹¹⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 33a.

¹¹¹⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 11b, 12b-13a.

sebebiyyet içindir. Müteallik cümle üzerine takdiren mâtuf nedir? diye sorulursa “*Onların inat edip bôbürlenmeleri böylece Allah Teâlâ’nın biz onları helak ettik demesiyledir.*” cevabı verilmiştir. Bundan gaye de “o azgın topluluğu helâk ederek Lût ve ailesini kurtarmayı istedik anlamındadır.” şeklinde cevap verileceği belirtilmiştir. Burada nahiv ilmine dair atıf harfi, anlamları ve de hazif konularına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Müellif özellikle fasiha konusunda Sekkaki ve Zemahşeri’nin görüşlerini karşılaştırmış ve tercihte bulunmuştur.

Ayrıca “فَانْجِنَاهُ وَ أَهْلَهُ”, “*Onu ve ehlini kurtardık*” lafzını nahiv ilmi bağlamında yorumlamıştır. Oluşabilecek farklı durumlara ve bunlara bağlı manalara da dikkat çeken müellif muhtemel soru-cevap formunda âyeti tahlil etmektedir.¹¹¹⁶ A‘râf 7/96. âyetin takrir edildiği dersin müzakere kısmında ise “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا” âyetindeki “لو” kelimesinin mantık ilminin mi yoksa Arapçanın mı konusu olduğu sorgulanmıştır. Cevap olarak Arapçanın konusu olduğu belirtilmiştir. Bu iki ilimdeki “لو” in farkı nedir diye sorulursa cevap olarak; Arapça’da “لو” ile öncesi ve sonrası gâip cihetiyle mâlum olarak gelir. “*Ancak illet, meçhul yani hariçteki bir sebebe bağlı olarak ikinci gaiptedir. Mantık ilmindeki لو ise malum gelip ceza cümlesinin olmadığı ve bilinmeyen bir şartın yokluğunda meçhul üzerine maluma delâlet ederek zikredilir.*”¹¹¹⁷ ifadeleriyle açıklanmıştır.

A‘râf 7/40-41. âyetlerin takrir edildiği derste muhtemel soru-cevap formunda kelime kelime incelemelerde bulunulmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

Âyetteki mevsûl hangi manadadır? diye sorulursa “İstiğrak içindir.” şeklinde cevap veririz. “Mevsûl, sıla üzerinde tevakkuf eder çünkü onunla belirginleşir, sıla da mevkuf üzerine âid bir iktizâ ile tevakkuf eder, bunun devretmesini ne gerektirir?” şeklinde sorulursa; “Mevsulun sıla üzerine tevakkufu tayin (belirleme) cihetindendir, sılanın mevsul üzerinde tevakkufu için bir rabita gerekmez.” Bir diğer soruda “ان الذين كذبوا بآياتنا” âyeti umumî lafızlardan istiğrak yoluyla zamire muzaâf olmuştur. Bu müsemmiyât-ı gayr-i mahsûreyi istiğrak eden lafızdır. Âyet gayr-i mahsûredir, gayri mahsûre olan durumlarda, umûru nasıl yalanlayabilir?” diye sorulursa; “Tafsili (detaylı) olarak değil de icmâlendir.” şeklinde cevaplandırılmıştır.

¹¹¹⁶ Âsim Efendi, a.g.e., vr. 61a-62a.

¹¹¹⁷ Âsim Efendi, a.g.e., vr. 50a-b.

Âsım Efendi bu değerlendirmelerin ardından aynı âyetteki lafızların; “müfred-cemî” gelmelerini ve “tekzib”, “istikbar”, “ebvâb-ı sema” şeklinde ifade edilmesini incelemiştir. Ayrıca nefyin sıhhat şartları sorgulanmış, semâ ve feleklerin (gökyüzünün) yuvarlak oluşu bağlamında âyetin nasıl açıklanacağı üzerinde durulmuştur. Muzari fiilin devamlılık ve yenilenme bildirdiği “لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ” ibaresinin bu cihetle nefy ve istimrar bağlamında incelenmesi gerektiği, “أَبْوَابُ” kelimesinin umum lafızlardan olup nehiyden sonra geldiği için nekre konumunda olmasının sebebi ve lafızların tertip mahiyeti gibi meseleler değerlendirilmiştir.¹¹¹⁸

Müellif bir başka takririnde A‘râf 7/133. âyetin tefsirine yönelik muhtemel soru-cevap formunda nahiv ilmine müracaat etmiştir. Buna göre Âsım Efendi âyete dair şu sorgulamalarda bulunmaktadır:

Fâ-i sebebiyye” atıf harflerinden midir? Tâkib manasında atıf harfidir. Nereye atfedilir; Musa’nın (a.s.) “مَهْمَا تَأْتِينَا” âyetiyle çağırılması ya da zikredilmesi üzerine mukadderden atfedilir. Ayrıca “الطوفان” kelimesindeki “ال” ve benzerleri neye hamledilir diye sorulursa; ahdi hârici bilgiye, cevabını veririz. Pekâlâ tûfanın ve benzerlerinin gönderilmesi iman etmemenin haricinde böbürlendikleri için midir? Bu cihetle “فَاسْتَكْبَرُوا” âyeti fa-i sebebiyye ile ne anlama gelmektedir? Kalbin selameti nimetlerdendir, onların kalpleri ise kibir ve haddi aşma hastalığına tutulmuştu. Tufan ve benzerleriyle helak olmaları böbürlenmeleri nedeniyledir.¹¹¹⁹

Âsım Efendi, A‘râf 7/154. âyeti takrir ettiği ders kaydında *Envâru’t-Tenzil* tefsirinden alıntılarda bulunmuştur. Burada “لِلَّذِينَ لَهُمْ يَرْهَبُونَ” ibaresindeki ل harfinin mefûlün başına gelmesi, “لَهُمْ” lafzındaki gibi tâlil içindir. Bunun takdiri ise “يَرْهَبُونَ” şeklidir.¹¹²⁰ Ayrıca A‘râf 7/177-178. âyetlerin takrir edildiği derste de yine aynı kaynaktan¹¹²¹ iktibasla nahiv bilgisine yer verilmiştir. Burada “سَاءَ مَثَلٌ” âyetinde “zem”min mahsûsunun hazfedilmesiyle okunduğu belirtilmiştir. Ayrıca “وَأَنفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلَمُونَ”, “Ve kendilerine zulmeden topluluğun hâli” cümlesinin bir ihtimal “كَذَّبُوا” lafzına atfedilerek sıla cümlesine dahil edilebileceği bu durumda:

¹¹¹⁸ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 19a-b.

¹¹¹⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 271b-272a.

¹¹²⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 66a-b; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, C. I, s. 574.

¹¹²¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 73a.

“Onlar hem âyetleri yalanladılar hem de kendilerine zulmettiler. Şayet sılâya dahil edilmez ise ‘Yalanlamakla ancak kendilerine zulmettiler’ anlamına geleceği ifade edilmiştir. Bu nedenle meful başa alınmıştır.”¹¹²² ifadeleriyle tahlil edilmiştir. Müellif’in bu değerlendirmeleri nahiv ilmi bağlamında âyetin lafzının incelenmesi şeklindedir. Yukarıdaki örneklerde zikredilen konularda ulemanın görüşlerine yer verilmemiştir. Âyetin lafzı bağlamında gramer/nahiv tahlilleri yapılarak bunun manaya etkisine işaret edilmiştir.

Ayrıca A‘râf 7/189-190. âyetler bağlamında Havva’nın Âdem’den yaratılması konusu sorgulanmıştır. Burada: “Şayet Havva, Âdem’den yaratıldıysa o zaman bizim kız kardeşimiz olur annemiz olmaz diye sorulursa; buna cevap olarak âyetteki من harfi cerinin cinsi beyan olduğu ya da Havva’nın yaratılışının doğum yoluyla değil de Âdem babamızın ilk yaratılışındaki mahiyette olabileceği” belirtilmiştir.¹¹²³

Enfâl 8/41. âyetin takrir edildiği derste *Envâru’t-Tenzîl* eserinden iktibasta bulunulmuştur. Burada “فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَةً”, “Beşte biri Allah’ındır.” ifadesinin mübteda olup haberinin mahzûf olduğu belirtilmiştir. Yine âyetteki “إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ” ifadesinin mahzûfa müteallik olduğu bunun da “وَاعْلَمُوا” ifadesiyle nitelendirildiği zikredilmiştir. Yani “Allah’a îman ettiyseniz bilin ki, o beşte biri bunlara tahsis edilmiştir.” açıklamalarında bulunulmuştur.¹¹²⁴ Ayrıca Tevbe 9/6. âyetin takrir edildiği derste yine Beyzâvî tefsirinden iktibasta bulunularak “أَخَذَ” lafzının mübteda olmayıp ardından gelerek kendisini tefsir eden fiille merfû olduğuna zira lafızdaki “نِ”in fiilin âmillerinden olduğuna dikkat çekilmiştir.¹¹²⁵

Tevbe 9/32-33. âyetlerinin takrir edildiği derste ise Beyzâvî tefsirinden iktibasla: “Fiil müspet olduğu hâlde istisna-i müferrağın sahih olması olumsuzluk anlamına gelmesindendir. ‘Kâfirler istemese de’ ifadesinin cevabı ise mahzûftur, çünkü öncesi ona delâlet etmektedir.” şeklinde nahiv tahlilinde bulunulmuştur. Ayrıca otuz üçüncü âyette yer alan “لِيُظْهَرَهُ” ifadesindeki “ه” zamiri “hak dine” yahut rasûle (a.s.) râcîdir, “الدين” kelimesindeki “ل” da cins içindir, yani “Diğer

¹¹²² Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. I, s.583.

¹¹²³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 79a.

¹¹²⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 99a-b; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. II, s. 21-22.

¹¹²⁵ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 119a; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. II, s. 38.

dinlerin üstesinden gelerek onları nesh etmesi ya da mensuplarını aşarak onları yüz üstü bırakmak içindir.”¹¹²⁶ açıklamalarında bulunulmuştur. Konuyla ilgili farklı görüşler gündeme getirilmemiştir.

Yûnus 10/1-2. âyetlerinin takrir edildiği derste müellif “أَكَاَنَّ لِلنَّاسِ عَجَبًا”, “İnsanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?” ifadesinin istifhâm-ı inkârî olup taaccüp anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca “عجبا” ifadesi “كان” nin haberidir, ismi ise “أَنَّ” lafzıdır. Yahut “أَنَّ أَوْحَيْنَا” şeklinde olup “كان تَأْمَةً” “عجبا” lafzından bedel olur denilmiştir. Yine âyetteki “لِلنَّاسِ” “insanlar için” lafzındaki “ل” harfinin ise “onu şaşılacak bir şey kabul edip inkâr ve istihzalarını ona yöneltmeleriyle” ilgili olduğu belirtilmiştir. “رَجُلٍ مِنْهُمْ”, “İçlerinden bir adam” kelâmının ise “Büyüklerden birini değil de orta halli bir adamı” işaret ettiği zikredilmiştir. “أَنْ أَنْذِرَ النَّاسَ”, “İnsanları uyandır” ifadesindeki “أَنَّ”nin ise müfessere, yahut أَنْ den tahfif edildiği ve “اَوْحَيْنَا”nın mefûlu yerinde olduğu” beyan edilmiştir. Bu bölüm müellifin Beyzâvî tefsirinden alıntılarıdır. Konuyla ilgili Eğinli’nin aktardığı bölümde ise “وَالْإِضَافَةُ بِمَعْنَى مِنَ (الْحَكِيمِ)”, “İzafet hakîm manasından izâfe edilmiştir. Câr-mecrûru Allah Teâlâ’nın (عجبا) ‘hayret edilecek’ ifadesidir. Bu nasb olarak كان’ nin haberidir. İsmi raf ile haberi ise isim olarak ilkidir.” diye söylenilmiştir.¹¹²⁷ Bu bölümde müellif Beyzâvî tefsirinden ilgili bölümü olduğu gibi alıntılamaştır. Bu bağlamda farklı görüşleri analiz etmeyi tercih etmemiştir.

Konuyla ilgili son örnekte ise Yûnus 10/53-56. âyetlerin takrir edildiği derste yine Beyzâvî tefsirinden iktibasla âyetler nahiv ilmi cihetiyle değerlendirilmiştir. Buna göre;

“أَحَقُّ”, “Hakikattir” lafzı mübtedadır. “هو” zamiri de onunla merfû olarak haber yerine geçmiş veya mukaddem haber şeklinde gelmiştir. “يَسْتَبْشِرُونَ” ile başlayan cümle mahallen mansuptur. Anlamı da şöyledir: “De ki: Evet, yemin ederim ki Rabbim, muhakkak ki o hakikatin ta kendisidir.”¹¹²⁸ Gerçekten azap elbette olacaktır ya da benim vaadim sabit olup vuku bulacaktır. Alimler her iki zamirin de Kur’ân’a râci olduğunu belirtmişlerdir. Âyetteki “İy” evet manasında olup bir kasem (yemin) türüdür. Nitekim arkasından bunu tasdik mahiyetinde kasem vâv’ı

¹¹²⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. II, s. 49-50; Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 154a-b.

¹¹²⁷ Mardin, *a.g.e.*, C. II-III, s. 403.

¹¹²⁸ Yûnus 10/33.

gelir ve: “İy vallâhi” (eyvallah) şeklinde cevaplandırılır, ‘İy vahdehu’ diye söylenmez.”¹¹²⁹ yorumlarında bulunulmuştur.

Sonuç itibarıyla Âsım Efendi’nin takrirlerinde âyetlerin tefsir edilmesinde manaya etkisini de dikkate alarak nahiv ilmine yoğun olarak müracaat ettiği tespit edilmiştir. Müellifin değerlendirmelerinden birçoğu Beyzâvî tefsirinden ictibasta bulunduğu bölümlerde yer alsa da aslında muhtemel soru-cevap formu olarak bilinen kısımda bu meseleye dair daha detaylı çalışmalara yer verildiği tespit edilmiştir. Özellikle âyetin lafzında öngörülen gramer kaidelerine ve bunların manayı etkileyen boyutlarına işaret edilmiştir. Böylece müellifin nahiv ilmine dair değerlendirmeleri incelendi. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde kavram analizlerine dair incelemelerde bulunacağız.

2.3.3.3. Kavram Analizleri

İnsan düşünce ve duygularını nutuk özelliği ile ifade edebilen bir varlıktır. Bu süreçte onun tercih ettiği kelimeler ve bunların delâlet ettiği manalar filologlar tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Anlamı bakımından bir lafız için bir başka lafzın ya mütebâyini, ya müterâdifi veya müştereki yahut tezadı olabileceği öngörülmüştür.¹¹³⁰ Dolayısıyla bir lafız bir başka lafzın yakın veya eş veya zıt anlamı olabilme imkanı bağlamında tarih boyunca tartışılmıştır.

Arap dilbiliminde bu konu “terâdüf” ve “tekarüb” olguları etrafında müzakere edilmiştir. Müteradif yani eş anlamlı ve anlamdaş kelimeler; lafızları farklı kelimelerin anlamlarının aynı olduğunu savunmaktadır. Bunun karşısında ise mütekârib; lafızları farklı olan kelimelerin bir manada ortak olmakla birlikte ince nüanslarının bir diğer ifadeyle farklarının bulunduğunu öne sürer. İşte bu farklılıkları inceleyen ilme “el-Furûku’l-Lügaviyye” denilmiştir.

Furûk kelimesi sözlükte “ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik” anlamına gelmektedir. Bu ilmin doğuşunu çok sayıda farklı unsur etkilemiştir. Özellikle dili

¹¹²⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 237a-b; Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C. II, s. 105-106.

¹¹³⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ömer Kara, “Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf’ Olgusunun ‘Furûk’ Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arka Planı -el-Furûku’l-Lügâviyye’ye Giriş (I)-” **EKEV Akademik Dergisi- Sosyal Bilimler**, C. VII. Sy. 14, 2003, s.200 vd.

bozulmaktan koruma endişesinde olan ve kelimelerin anlam özelliklerini açıklamada hassasiyet gösteren dilciler “furûk” ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır.¹¹³¹ “El-Furûku’l-lügaviyye” olarak ortaya çıkan bu ilim, Arap dilinde yakın anlamlı (mütেকârib) kelimeler arasındaki nüansları ve farkları tespit etmeyi hedefleyen dilsel bir türün ve literatürün ismi haline gelmiştir.¹¹³² Kelâm’da mucize olan Kur’ân’ı Kerim’de bu ilmin mevcudiyeti ise ulemanın ihtilaf ettiği konular arasında yer almıştır.

Âyetlerin farklı yönleriyle yorumlandığı hususi bir meclis hüviyetinde olan Huzur Dersleri’nde hususen araştırma örneklemimiz Âsım Efendi’nin takrirlerinde bu ilme dair incelemelerde bulunulmuştur. Özellikle derslerin soru-cevap fasıllarında ve müellifin bunlara hazırlık aşamasında aldığı notlarda bu analizlerin örnekleri görülebilmektedir. Müellif teradüf ve furûk ilminin oluşumu, tanımı, tarihi süreçte konuyla ilgili müzakereler ve tartışmalara dair bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada mezkur ilme dair ihtilaflardan ziyade ilgili lafızların delâlet ettiği anlam farklılıkları yorumlanmıştır.

Mesela; Yunûs10/16-18. âyetlerin takrir edildiği derste hazır bulunan muhataplardan Eğinli M. Hulûsi Efendi’nin aldığı notlara göre Âsım Efendi’ye “meşîet’le irade”, “tecvit ile kıraat”, “vahiyle ilham”, “ilhâm-ı nebi ile ilhâm-ı kul”, “iftira ile kizb” kavramları arasında bir fark olup olmadığı sorulmuştur. Bu sorular ilgili lafızların furûk ilmi bağlamında incelenmesine yönelik anlam arayışları şeklinde olup müellif tarafından cevaplandırılmıştır.¹¹³³

Soru: Meşîet ile irâde beyrinde (arasında) fark var mıdır?

Cevap: Meşîet ekvânda irâde ikrarı ile ahkâmında olur.

Soru: Tilâvetle kıraat beyrinde fark var mıdır?

Cevap: Tilâvet, Kur’ân-ı tertîb üzere olarak okumaktır. Kıraat ise huruf-i telaffuzunda cemî’nden ibaret olmakla e’amdır.

Soru: Vahiy ile ilham beyrinde fark ne vecihledir?

Cevap: Vahiy havass-ı nübüvvettir ve tebliğle meşruttur. İlham buna hilafet eder.

¹¹³¹ Hulusi Kılıç, “Furûk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/furuk--arap-dili> (Çevrim içi) 20.05.2022

¹¹³² Ömer Kara, “Ömer b. ‘Ali el- İspirî’nin ‘Furûk’la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.21, 2004, s.186.

¹¹³³ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 401-402.

Soru: İlham-ı nebi ile ilhâm-ı kul beyinde fark var mıdır?

Cevap: İlham bilâ vasıta kalbe bir şeyin ilka anlamındadır... Peygamber aleyhisselam hazeratına ilhâmları vahiy demektir. Yine nâs hakkında hüccet katî' takdir.... ilhamı şeriatte muvafık... suretinde kizbse müfessiri hakkında hüccet olabilecek hakkında hüccet olmaz.

Soru: İftira ile kizb beyinde fark nedir?

Cevap: İftira hiç yoktan kendi nefsinden bilerek uydurmak, kizb ise bazen başkalarına takyid ve ... sûretiyle olur.

Yukarıda yer verilen örneklerde müellif, meşîet ile irade arasında fark olduğunu düşünmektedir. Meselâ Cevherî (v.393/1002) bu iki kelimenin eş anlamlı olduğunu beyan ederek iradeyi meşîet olarak beyan etmiştir.¹¹³⁴ İbn Manzûr (v.711/1311) ve Tehânevî (v.1158/1745) de bu iki kavramı eş anlamlı olarak kabul eden bazı dil alimlerindenir.¹¹³⁵ Müellif kendisine yöneltilen soruya “*Meşîet ekvânda irâde ikrar ile ahkâmında olur.*” cevabını vermiştir. Bu iki lafzı yine birer lafızla yorumlamayı tercih etmiştir. Buna göre meşîet lafzında bir yaratma, tekvin söz konusu iken irade lafzında bunun ikrarı, ihtiyarı ve tercih edilerek ifade edilmesi anlamının verildiği anlaşılmaktadır.¹¹³⁶

Bir diğer soru ise tilavet-kıraat lafızlarının farkına dairdir. İlgili metin tıpkı basım yolu ile neşredildiği için okunaklı değildir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla müellif kıraati, tilavet lafzından daha kapsamlı bir okuma olarak tanımlamaktadır.¹¹³⁷ Bir başka soruda ise müellife vahiy ile ilham, ilham-ı nebi ile ilhâm-ı kul kavramlarının farkları sorulmuştur. Âsım Efendi yine furûk ilmi bağlamında bu sorulara kısa cevaplarla izahatta bulunmuştur. Buna göre vahyin nübüvvete özel ve tebliğ şartlı bir nevi bağlayıcılığı olan bir durumu ifade ettiğini belirtmektedir. İlham'ın ise bu hususlarda vahiyden ayrıştığına dikkat çekilmiştir. Ardından kula ilham ile

¹¹³⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, **es-Sıhhah Tâcü'l-Lüga ve Sıhahi'l-Arabiyye**, tahkik: Ahmed Abdulğafur Attar, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, C.I, Beyrut, 1987, s.58.

¹¹³⁵ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C.I, s.103; Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârukî el-Hanefî, **Mevsuâtü Keşşâfi Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm**, Tahkik: Ali Dahruc; Arapçaya Çevirenler: Corc Zeynati, Abdullah Halidi, Mektebetu Lübnan, C. I, Beyrut, 1996, s.1025.

¹¹³⁶ Konuyla ilgili bir inceleme örneği için bkz. Hasan Tefvik Marulcu, “Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde ve Meş’et”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014/1, sy.32, s.7-22.

¹¹³⁷ Konuyla ilgili bir inceleme örneği için bkz. Yavuz Fırat, “Kıraat, Tertil ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 13, 2002, s.257-273. Ancak burada yazar Âsım Efendi'nin değerlendirmelerinden farklı bir sonucu ortaya koymaktadır.

peygambere ilham olgusu soru olarak yöneltmiştir. Müellif bu soruya; vasıtasız bir şekilde kalbe ilka edilen şeyin vahiy olduğunu ve bu tür ilhama vahiy denildiğini belirtmiştir. Kulun yaşadığı ilham tecrübesinde ise bir aracının-vasıtanın mevcudiyetine dikkat çekilmiştir. Ayrıca havâtır, hevâcis ve firâset, hads, keşif, tecellî, vârid gibi kavramlar ilhâma yakın anlamlı kelimeler olarak bilinmekteyse de müellif bu ayrım yerine kul ve nebi tecrübesi bağlamında açıklamayı uygun görmüştür.¹¹³⁸

Âsım Efendi'nin furûk ilmine dair incelediği bir diğer konu kızb ve iftara kavramlarına dairdir. Müellif her iki ifadenin de sözlük anlamına veya ulemanın konuyla ilgili görüşlerine yer vermeksizin kendisi şöyle cevaplandırmıştır: *“İftira hiç yoktan kendi nefsinde bilerek uydurmak, kızb ise bazen başkalarına takyid ve ... sûretiyle olur.”* Buradan hareketle Âsım Efendi ilgili âyetlerde yer alan bazı lafızların anlam farklılıklarını kendisine yöneltilen sorular bağlamında tahlil etmiştir. Bu değerlendirmelerinde furûk ilmine dair bir analizde bulunmasa da ilgili kavramları yorumlamasından hareketle bu ilmin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Âsım Efendi'nin takrirlerinde kendisine furûk ilmine dair sorular yöneltilmiştir. Bu soruların kim(ler) tarafından yöneltildiği bilinmese de hususiyetle bu derste çok sorulduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle muhataplar arasında furûk ilmine dair ilgisi-bilgisi olan ulemanın bulunduğu düşünülmektedir.

Yûnus 10/1-2. âyetlerinin takrir edildiği derste muhataplardan biri tarafından “قَدَمِ صِدْقِي” lafzından hareketle “sâdık ve siddîk” kelimelerinin farkı sorulmuştur. Görüntünün net olmaması nedeniyle ibare tam okunamamıştır. Buna rağmen müellifin “Sâdık” kavli doğruluğa ve “siddîk” kavli ve fiili ve ...” şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir.¹¹³⁹

Konuyla ilgili bir diğer misal “inzâl” ve “irsal” sözcüklerinin delalet ettiği manalar bağlamındadır. Buna göre Bakara-A'râf sûrelerinde yer alan ve müşâbih kabul edilebilecek lafızlar üzerinden bu iki kavram incelenmiştir. Bakara sûresindeki âyette “فَاتَزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا”¹¹⁴⁰ ifadeleriyle vahyedilmişken neden A'râf 7/133. âyette

¹¹³⁸ İlham kavramına dair detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “İlham” TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilham#1> (Çevrim içi) 26.05.2022

¹¹³⁹ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 402.

¹¹⁴⁰ Bakara 2/59.

“فارسنا...”, “Böylece biz onlara gönderdik” lafzının tercih edildiği sorgulanmıştır. Buna göre “inzâl” kelimesiyle azabın gerçekleşmesi, “irsâl” sözcüğüyle ise azabın onları kuşatması kastedilir. Bu durumun da ahirette olacağına dikkat çekilmiştir.¹¹⁴¹

Böylece müellifin sarf nahiv ve kavram analizleri alt başlıklarında incelediği örneklerde çok sayıda lügavî tahlillere yer vererek takrirden bulunduğu ayetleri tahlil ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümdeki incelemelerin daha çok ayetin manasına delalet eden yönleri açığa çıkarmak üzere gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise müellifin belagat ilmine dair örneklerini tahlil edeceğiz.

2.3.4. Belâğî-Edebi Açıklamaları

Belagat ilmi üç temel konuyu tetkik eder. Buna göre meâni ilmi; cümle türlerini, bunların kullanımlarını ve muktezayı hâle uygunluk kıstaslarını inceler. Beyân ilmi; söylenilmek istenen mananın farklı üslup özellikleriyle ifade edilmesini tahlil eder. Bedi’ ilmi ise lafzın anlamını güzelleştiren cihetleri araştırır. Belâgat ilmine dair eserlerin yazılma gerekçelerinden birinin de Kur’ân’ın îcâzını ispatlamak olduğu, bu ilme vakıf olamayanların yeterli bir Kur’ân yorumunda bulunamayacağı belirtilmektedir.¹¹⁴²

İlim adamları kelimada mucize olan Kur’ân’ı Kerim’in edebi inceliklerini tahlil etmek üzere nitelikli tefsir eserleri kaleme almışlardır. Mesela, Zemahşeri ve Beyzâvî’nin tefsirleri Kur’ân’ın bu özelliklerini izhar edici bir üslupla tedvin edilmiş iki önemli eser olarak şöhret kazanmıştır. Ebüssuûd Efendi *Îrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm* kitabında bu iki tefsiri mütalaa ederek âyetlerin manalarını fesâhat ve belâgat ilimleri cihetiyle incelemiştir. Böylece o, Kur’ân-ı Kerîm’in edebî sanatlarla tetkik edildiği güçlü bir eser ortaya koymuştur. Âyetlerdeki nükteleri bu derece inceleyerek açığa çıkaran ilk müfessirin Ebüssuûd Efendi olduğu dahi söylenmiştir.¹¹⁴³ Öte yandan Ebüssuûd Efendi yine bu eserinde Kur’ân’ın belagat ve icaz özelliklerini tahlil etmiş; nazım ve üslubundaki i’caz sırlarını, fasıl-vasıl, i’caz-itnâb ve takdim-tehire dair

¹¹⁴¹ Bu bilginin Râzi’nin **Tefsîr-i Kebîr** eserinden alıntılandığı belirtilmiştir.

¹¹⁴² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407, C. I, s.2.

¹¹⁴³ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Ankara: DİB Yayınları, 1988, C.II, s. 336.

inceliklerini, Kur'ân'ın kelime ve terkiplerindeki manaları başta meâni olmak üzere belâgat ilimleri bakımından özenle işlemiştir.¹¹⁴⁴

Bu üç eser Osmanlı devletinde üzerine şerh ve haşiye yazılarak ilim mahfillerinde en çok müzakere edilen tefsir kitaplarıdır. Âsım Efendi'nin derslerinde bu eserlere sıklıkla müracaat ettiği gözlemlenmektedir. Nitekim Huzur Dersleri'nde Beyzâvî tefsiri hali hazırda derslerin merkezinde yer alan ana metin konumundayken, özellikle belagat bahislerinde Ebüssuûd Efendi'nin tefsirine çokça atıf yapılması dikkatimizi çekmiştir. Öte yandan Âsım Efendi'nin uzun yıllar belagat ilmi ve alt şubelerine dair dersler verdiği bu alanlara dair teliflerde bulunduğu araştırmamızın önceki bölümlerinde belirtilmişti. Bu kısımda müellifin Huzur Dersleri'nde kullandığı belagat ilmine dair örnekleri ilgili alt başlıklarda tefsir ilmiyle irtibat düzeyinde analiz edeceğiz.

2.3.4.1. Meâni İlmini Kullanması

Meâni ilmi, belâgat ilminin alt dalı olarak sözü duruma ve yerine göre söyleme sanatıdır. Bu ilim genel hatlarıyla sözün ortama (muktezâyı hâle) uygun olmasının usullerini, cümle yapılarını-kullanımlarını ve nasıl konuşulması gerektiği ile ilgili kuralları incelemektedir.¹¹⁴⁵ Âsım Efendi'nin takrirlerinde ve bunlara hazırlık formunda kaydettiği muhtemel soru-cevap notlarında bu ilme yer verdiği gözlemlenmektedir. Üstelik mukarrirliğinin ilk yıllarına ait belgelerde “meâni meseleleri” alt başlığında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Burada vasıl-fasıl, kemâl-i ittisal, istinaf ve tezyîl gibi edebi sanatlara dair incelemelerle âyetler meâni

¹¹⁴⁴ Şamî, Fâdî Avn İbrahim eş-Şâmî, “Belâgatü'l-İltifât ‘inde Ebi's-suûd fî Tefsirihi İrşâdü'l-'Akli's-Selîm”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi: Lisans Üstü Araştırmalar Fakültesi, Amman 2008, s. 23-25.

¹¹⁴⁵ Hatîb el-Kazvînî, **El-İzâh fî Ulûmî'l-Belâğa**, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003, s. 4, 23; Ahmed Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî**, Dâru İbn Haldun, İskenderiyye, ts., s. 37; es-Sa'îdî, **a.g.e.**, 38; Fadl Hasan Abbas, **El-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ, İlmu'l-Meânî**, Dâru'l-Furkân, 4. Baskı, Ürdün, 1997, s. 85; Muhammed Ebu Musa, **Hasâisu't-Terkîb**, Mektebetu Vehbe, 4. Baskı, Kahire, 1996, s. 75; Âkûb, İsa Ali-Şüteyvi, Ali Sa'd(**el-Kâfi fî Ulûmî'l-Belâğati'l-Arabiyye**, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 1. Baskı, Bingazi, 1993, s. 53; Abdulaziz Atîk, **İlmu'l-Meânî, el-Beyân, el-Bedî**, Daru'n-Nahdati'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 31; Bâbertî, Ekmeluddin, **Şerhu't-Telhîs**, el-Munşietu'l-Amme, 1. Baskı, Trablus 1983, s. 159; Merâğî, **a.g.e.**, s. 41; Ali el-Cârim, **a.g.e.**, s. 184; Habenneke, **a.g.e.**, C. I, s. 137; Eren Uzunoğlu, **Belâgat**, s. 20, **Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar**, s. 24; Bilgegil, **a.g.e.**, s. 44.

ilmi bağlamında tahlil edilmiştir. Bu bölümde ilgili alt başlıklarda bu örneklerden bazılarını analiz edeceğiz.

2.3.4.1.1. Vasıl ve Fasıl İlmi

Meânî âlimlerine göre vasıl; iki cümlelerin birbirlerine “و” bağlacıyla atfedilmesidir. Fasıl ise söz konusu bu atfın terkedilmesidir. Birbirini izleyen cümlelerin vasıl veya fasıl halinde bulunması belâgat ilminin hassas konularından kabul edilmiştir. Hatta Câhız’ın (v.235/869), belâgatı vasıl ve fasıl yapılacak yerleri bilmekten ibaret saydığı nakledilmiştir.¹¹⁴⁶ Kazvîni (v.739/1338) de fasıl ve vasılın yapılacağı yerlerin tespiti için son derece zor olduğunu, Arap dilinin inceliklerine vakıf olmayanların bu işi yapamayacağını belirtmiştir.¹¹⁴⁷ Abdülkahir Cürçânî ile teşekkül eden bu ilim Sekkâkî, Kazvîni ve sonraki belâgat alimlerinin çalışmalarıyla olgunlaşmıştır.

Öte yandan belâgat alimlerinin fasıl ve vasılın tanımında ihtilafa düştükleri görülmektedir. Özellikle fasıl ile vasılın “nerede” ve “ne ile” gerçekleştiği sorularına verilen cevaplar sebebiyle meydana gelen bu ihtilaf, doğal olarak konunun sınırlarının belirlenmesini de etkilemiştir.¹¹⁴⁸ Bu hususta tartışmalar temelde, atfın sadece cümlelerde mi yoksa müfredler arasında mı yapıldığı veya her ikisinde de yapılabilirliği konusunda sürdürülmüştür. Meseleyi farklı açıdan analiz eden dil alimleri önemli olan hususun alâkanın tespitiyle ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konu belâgat ilminin sorunlarının analiz edildiği temel meseleleri ihtiva ettiğinden çok sayıda dil alimi tarafından farklı yönleriyle etraflıca tahlil edilmiştir.

Âsım Efendi’nin takrir notlarında fasıl-vasılı tanımlamış, bazı kavramların uygulanabilirliğini ilgili âyetler bağlamında örneklendirmiş, ancak bu alandaki tartışma konularına doğrudan temas etmeyi tercih etmemiştir. Meselâ A‘râf 7/14-16. âyetlerinin takrir edildiği derste “قَالَ انْظُرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ” âyeti fasıl yapılması gereken

¹¹⁴⁶İsmail Durmuş, “Vasıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasil--belagat> (Çevrimiçi) 19.03.2022

¹¹⁴⁷ Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer, **el-İdâh**, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2013, 149.

¹¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Fatih Ulugöl, “Belagat İlminde Fasıl ve Vasıl”, **Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2019, C. XIX, sy. 48, s.155-180.

yerler bağlamında incelenmiştir. Buna göre âyetteki fasılın gerekçesi; birinci ile ikinci cümle arasında soru-cevap ilişkisi bağlamında güçlü bir irtibatın kurulmasıyla ortaya çıkan “şibh-i kemâli ittisal”dır denilmiştir.¹¹⁴⁹ Söz konusu âyet, cümleler arasındaki mukadder bir soruya cevap verilmesi şeklinde bir alaka olması durumunda ortaya çıkan şibh-i kemâli ittisal ile vasıflandırılmıştır. Belagat alimleri bu tür cümlelerin kullanımının tesadüfî olmadığını belirterek farklı gerekçelerle izah etmişlerdir. Bu âyetlerdeki fasılın gerekçesi müellif tarafından muhatabın zihnine doğan soruyu veya bir başka şeyi cevaplandırmak üzerine ilzam edilmiştir. Âyetteki fasılın iki cümle arasında mı, yoksa mukadder suâl ile zikredilen cümlelerden ikincisi arasında mı olduğunu sorgulayan Âsım Efendi, ikisinin de mümkün olacağını belirtmiş, “*Ancak mûteber fasl zikredilen iki cümle arasındaysa ilk cümle suâle cevap şeklinde nâzil olmuştur. Ve burada sebep müsebbibin makamına ikâme olunmuştur...*” ifadesiyle fasılın gerekçesi açıklamıştır.¹¹⁵⁰

Bir başka takrirden “*Vasılın iki türden oluştuğu, bunun ya iki tam cümle arasında ya da aradaki inkıtanın tamamlanmasıyla olacağı*” ifade edilmiştir. Buna örnek olarak A’râf 7/28. âyetinin yorumlandığı derste “*وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهِ*” “*إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ*” âyetindeki atfın “*لَا يُؤْمِنُونَ*” üzerine olacağı ifade edilmiştir. İki cümlelerin birbirine “و” ile bağlanmasını geçerli kılacak olan “câmi‘, cihet-i câmia ve münasabet” ilişkisinin varlığını da sorgulayan Âsım Efendi, âyetin lafzındaki müsnedün ileyhdan (kendisine atfedilenden) hareketle; vasılın câmi‘ aklîden bir tasavvurla olması gerektiğini belirtmiştir. Müellif buna gerekçe olarak iki müsned arasındaki tezâyüfün (çağrıştırmanın) aklî alâka (câmî‘) olduğunu düşünmektedir. Sekkâkî ise vasılın bu alâkaların üç kısımda inceleneceğini; aklî, vehmî veya hayalî olabileceğini beyan etmiştir.¹¹⁵¹ Ancak Âsım Efendi vasıl ilminin bu türlerinden bahsetmeye lüzum görmemiş, lafızdaki vasılın gerekçesinin neden aklî alâka olduğuna dair izahatta bulunmamıştır. Nitekim soru-cevap formunda kısa cevap verme hassasiyeti bunu gerektirmiş olabilir.

¹¹⁴⁹ Ulugöl, “Belagat İlminde Fasl ve Vasil”, s. 50; Ayrıca bkz. Akkâvî, İn’âm Fevâl, **el-Mu’cemu’l-Mufasssal fî ‘Ulûmi’l-Belâga**, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 618-619.

¹¹⁵⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, 4b- 5a.

¹¹⁵¹ Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî, **Miftâhu’l-‘Ulûm** (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 248-249.

Müellif âyetteki “فاحشة” lafzında temâsül (benzeşme) olmadığını düşünmektedir. İmansızlık gizli bir fiilken âyette “فاحشة” lafzıyla apaçık görülebilen bir eylem olarak anlatılmasındaki delaleti yorumlamaktadır. Söz konusu değerlendirmelerin müellifin kendi düşünceleri olduğu öngörülmektedir. Müellif takrirlerinde meâni ilminin bu ilkesine dair uzun-uzadıya analizlerde bulunmaktadır. Mesela; meâni ilmi bağlamında sadece bu âyetin takririne yönelik elliden fazla soru-cevap kaydedilmiştir.¹¹⁵²

Müellifin bir diğer takririnde vasıl ile ilgili şu âyet tahlil edilmiştir: وَلَا يَدْخُلُونَ “الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ” Burada “وَكَذَلِكَ” ifadesindeki vav’ın, “وَلَا يَدْخُلُونَ” üzerine atfedileceği belirtilmiştir. Câmî-i aklî’nin; temâsül, tezat ve tezâyüf türlerinden biri olabilmektedir. Bu ibarenin ise tezâyüf (birinin düşünülmesi ile diğerinin hatıra gelmesi) cihetiyle hâlikiyyet-mahlukiyyet bağlamında olduğuna dikkat çekilmiştir. Öyle ki iki cümle arasında cennete girmelerinin imkansızlığı üzerine tam bir tasavvur veya temasül (benzeşme) söz konusu edilmiştir. Nitekim “lafızdaki nehy ifadesi de buna işaret etmektedir” denilmiştir. Buna göre Âsım Efendi, vasılın gerekçesini ve buradan hareketle âyetin bu bağlamdaki yorumunu tahlil ederek açıklamıştır.

Fasıl ise meâni ilminin bir diğer edebi sanatıdır. Vasıl ilminin karşısı olarak da bilinen fasıl, bir ibare içinde artarda gelen cümleler arasında bazı durumlarda “و” (vav) bağlacının kullanılmamasıyla gerçekleşir. Fasıl; birbirini takip eden iki cümle arasında tam bir kopukluk (kemâl-i inkıta, tebâyün-i tâm) varsa ve aralarında “ve” bağlacı kullanılmadığı takdirde muhatabın yanlış anlamasına yol açmıyorsa yapılır.¹¹⁵³ Bu ilkenin de müellifin derslerinde incelendiği gözlemlenmiştir. Meselâ, A’râf 7/28. âyetinin takririnde “قُلْ إِنْ كَانَ اللَّهُ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ” ifadesinde fasıl-ı mûcibin ne olduğu tahlil edilmiştir. Burada muteber fasılın iki cümle arasında mı yoksa mukadder bir suale cevap olarak mı geldiği araştırılmıştır. Buna göre “De ki: Allah fahşa olanı emretmez” ifadesinin ardından gelen “أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ”, “Allah’a hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” lafzı atıfsız bir şekilde yani fasıl yapılarak zikredilmiştir.

¹¹⁵² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 10b-12b.

¹¹⁵³ İsmail Durmuş, “Vasıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasil--belagat> (Çevrimiçi) 20.03.2022

Müellif burada ikinci cümle, birinci cümle beyanı olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Burada söz konusu fasılın yapılma gerekçesi farklı yönleriyle mütalaa edilmemiştir. Bu örnekte ikinci cümle birinci cümleyi tekid etme durumunun söz konusu olduğu öngörülmektedir. Âsım Efendi bu konuya dair örneklerle özellikle muhtemel soru-cevap formunda yer vermiştir. Takrir metinlerinde ise bu konuları gündem etmediği anlaşılmaktadır.

Belagat alimlerinin fasıl yapılmasını gerekli gördüğü durumlardan birisi de kemâl-i ittisaldır. Bu, iki cümle arasında anlam yönünden tam bir bütünlük ve güçlü bir irtibat bulunması anlamına gelmektedir. Böyle durumlarda atıf yapılmasına engel olarak kemâl-i ittisal gösterilmektedir. Diğer yandan cümlelerin kemâl-i ittisal ile irtibatlandırılması şu üç şekilde gerçekleşmektedir; ikinci cümle birincisiyle tekit durumundaysa, ikinci cümle birinci cümle bedeli olarak veya beyanı olarak zikredildiyse. Âsım Efendi bu ilme dair örnekleri A‘râf 70-71, 189-190, 206 ve Enfâl 8/19. âyetlerini tahlil ettiği derslerde analiz etmektedir. Daha çok müzakere fasıllarına hazırlık amacıyla kaydedilen bölümlerde yer verilen bu misallerde müellifin kemâl-i ittisali tanımlayarak örneklerle incelediği ortaya çıkarılmıştır. Mesela; Enfâl 8/19. âyetin “إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ” takrir edildiği derste âyetin lafzında atfı beyan cinsinden kemali ittisal olduğu belirtilmiştir. Burada vasıl yerine fasıl yapılmasının âyetteki manayı teyit etmek amacıyla zikredildiği vurgulanmıştır. Böylece âyette Kureyş kafirleriyle alay edildiği vurgulansa da aslında genel olarak iman etmeyenlerin liderleri kastedilmiştir.¹¹⁵⁴ Böylece müellif ilgili âyeti fasıl-vasıl ilkeleriyle tahlil ederek lafızda yer alan edebi sanatın manaya etkisini tahlil etmiştir.

2.3.4.1.2. Tezyîl

Bir cümle peşinden gelen onu ve anlamını pekiştiren bir başka cümle gelmesine tezyîl denir. Tezyîl aynı zamanda itnâb, ishâb ve iksâr gibi terimlerle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Âsım Efendi, takrirlerinde “tezyîl”in faydasını sorgulamış, bunun çoğunlukla tekit veya pekiştirme amacıyla yapıldığına dikkat çekmiştir. A‘râf 7/40-41. âyetlerin takrir edildiği derste “وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ” lafzından

¹¹⁵⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 88a.

hareketle bu konuya dair incelemelerde bulunmuştur. Buna göre âyetteki “ال” ahd içinse mücrimlerden kastedilenin kafirler ve müstekbirler olduğu anlaşılır. Bu anlama ulaşmak için ardından gelen lafzın bunu pekiştirici (tezyîl) bir tekit olarak gelmesi gerekmektedir. Müellif burada neden vurgulayıcı bir lafzın gelmediğini soruşturmuştur.

Ayrıca bu âyetteki “mücrimin” zümresindekilerin yaptığı cürümler cezayı hak ettirecek sebepler olduğu halde neden kemâli ittisal yapılarak vasıl yapılmış olması da tahlil edilmiştir. Müellif bunu ezelde o kimselere icbari cezanın yazılmamasına bağlamaktadır. Ona göre bu kimselerin amellerinin ne olduğu bilinmeksizin yazılmıştır. Bu görüşün müellife mi ait olduğu yoksa bir başka kaynaktan mı iktibas edildiği tespit edilememiştir. Meseleye bu perspektiften yaklaşıldığında kelâmi tartışmalara da zemin oluşmaktadır. Müellif burada söz konusu âyetin lafzından hareketle neden fasıl yapılmayıp da vasıl ile inzal edilmesindeki hikmeti değerlendirmiştir. Neticede âyetin manasına delalet eden boyutu da tahlil ederek ibaredeki edebi inceliğin âyetin mefhumuna taalluk eden yönünü açıklamıştır.

2.3.4.1.3. İstînâf

Belagat ilminde vav bağlacının kullanılacağı yerleri ve ne amaçla kullanıldığını bilmek bu ilme vakıf olmanın inceliğinin tezahürü olarak yorumlanmıştır. Bu bağlacın kullanımını konu edinen bir diğer meâni ilmi de istînâftır. Öndeki cümlelerin gerektirdiği ve bu cümlede gizli bulunan soruya cevap konumunda olması sebebiyle takip eden cümleyi arada “و” bağlacı kullanmadan ayırmak istinaf demektir. İstînâf cümlesinin önünde mutlaka bir cümle ve bununla istînâf cümlesi arasında gizli bir soru-cevap ilişkisi bulunur. Diğer yandan nahiv ilminde de istînâf cümlesi; söz, kelam, ibare, paragraf ve sûre başlarındaki cümlelere denildiği gibi, gizli soruya cevap olsun veya olmasın söz ortasında zikredilerek önündeki cümle ile açık-gizli ilgisi kesilen cümleye de denilmektedir.¹¹⁵⁵

Âsım Efendi, takrirlerinde özellikle de soru-cevap fasıllarında bu edebi sanata dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Meselâ A‘râf 7/28. âyetin takririnde gizli

¹¹⁵⁵ İsmail Durmuş, “Vasıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istinaf--belagat> (Çevrimiçi) 20.03.2022

sorunun türüne göre istînâfın üçe ayrıldığı bu âyettekinin ise üçüncü kısma ait olduğu belirtilmiştir. Bununla ilk cümledeki gizli sorununun hükmünün genel veya özel bir sebebe dair olmadığı düşünülmektedir. Hükmün bu ikisi dışında bir başka gerekçeyle ilgili olmasının kastedildiği söylenebilir.¹¹⁵⁶

Meselâ Ârâf 7/14-16. âyetlerinin takrir edildiği derste “قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ” lafzının kaydedildiği bölümde “*Âyetteki (gizli) soru; ilk cümledeki hükmün mutlak veya genel sebebi, yahut bu özel (hâs) hükmün sebebi hakkındadır. Bunların dışında başka bir şeyle ilgili de olabilir...*” değerlendirmelerinde bulunulmuştur. Müellif bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

Âyette, İblis’in “بِالصَّاعِرِينَ” ifadesi hüküm bildirmek için değildir. Aynı şekilde “أَنْتَ مَنْ” ibaresi de “يَوْمِ يُبْعَثُونَ” “*yeniden yaratılış gününü*” bekleme talebi olarak gelmemiştir. Yine İblisin “قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتِي” ifadesi de “أَنْتَ مَنْ الْمَنْظَرِينَ” lafzına sebep cihetiyle ne âmm ne de hâs olarak zikredilmemiştir. Çünkü âyetteki istinaflar üçüncü kısma örnektir.¹¹⁵⁷

Böylece soru-cevap formunda yer verilen bu açıklamalarda kısa cevaplarla ilgili ibare tahlil edilmiştir. Buna göre Âsım Efendi’nin incelemelerinde konuyla ilgili farklı görüşlerin mütalaa edilmediği kısa soru-cevaplarla âyetin bu ilke etrafında analiz edildiği gözlemlenmiştir.

2.3.4.1.4. İstifhâm

Meâni ilminde kullanılan sanatlardan bir diğeri de istifhamdır. Müellif takrirda bulunduğu “أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ” A‘râf 7/28. âyetini soru cevap üslubuyla şöyle incelemektedir. Burada “أَنْتَ اللَّهُ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ” lafzı, “istifhâm-ı inkârî olup inşâiden haberîye dönüşür mü? Bu durumda iki haberî cümle olurlar mı? diye sorulacak olsa; istifhâm-ı inkârî burada nehy olarak kullanılmıştır. Böylece aynı şekilde inşâî olur. Ayrıca kemâlî inkıtâ da gizli olmaz”¹¹⁵⁸ diye söylenmiştir. Bu bölümde istifhâm sanatı bağlamında âyetteki cümlelerin ihbârî ve inşâîye dönüşme durumları analiz edilmiştir.

¹¹⁵⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 11b.

¹¹⁵⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 4b-5a.

¹¹⁵⁸ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 13b.

Neticede âyetteki istifhamın nehy manasında olmasına binaen yine de inşâî olacağı belirtilmektedir.

Bir başka takrirden ise “أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ” âyetinde bu edebi sanata dair şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Burada istifham zikredilmiş inkâr kastedilmiş, ardından nehy murâd edilmiştir. Çünkü istifham cehil (bilgisizlik) sebebiyledir. Bilgisizlik ise zihnin o şeye yönelmeyişiinden ve o şeyin gerçekleşmesini istememekten kaynaklanır. Âyette daha sonra bir meşîet ilişkisiyle inkâr murâd edilmiştir...” ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca yine bu takrirden istifham ve nehyin art arda kullanılması ve bunun manaya etkisi yorumlanmıştır. Önce inkârın, ardından da nehyin murâd edilmesi tahlil edilmiştir. “Soru ile başlanması zihnin, cehalet kaynaklı böyle bir münker düşünceye veya iddiaya yönelimine mâni olmak içindir. Lafzın zikri müsebbibe delâlet eder. Bu istifham ve sebebin murâd edilmesiyledir ki bu da inkârdır.” diye söylenmiştir. Buna göre müellif, âyeti inşâî ve ihbârî olarak tetkik etmekte, inkârî istifhamın burada nehy için kullanıldığını belirtmektedir.¹¹⁵⁹

2.1.4.1.5. Tekit

Tekit, nahiv ve belâgatın müşterek konularındandır. Nahiv alimleri tekiti, önündeki öğeye uyan tâbiler arasında zikretmekte, onun tabi olduğu unsuru lafız ve mâna yönünden pekiştirdiğini belirtmektedirler. Meâni ilminde ise; muhatabın sözü inkâr etmesini önlemek, ifadenin mecazi manaya yorumlanmasına engel olmak, muhatabın şüphesini gidermek, onu uyarmak, sözün zihinde iyice yerleşmesini ve tam anlaşılmasını sağlamak, anlatıma abartı ve azamet kazandırmak, kelamın umûmiliği ve hususiliğini belirlemek gibi amaçlar için tekide başvurulmaktadır.¹¹⁶⁰ Âsım Efendi de takrirden bulunduğu âyetlerin bazılarını bu ilim bağlamında tahlil etmiştir. Mesela A‘râf 7/28. âyetin takrir kaydında “Âyetteki tekitin faydası nedir? denilirse, Allaha iftirada bulunmak çirkin günahlar arasında yer aldığından buradaki tekitin manası tenbih içindir” görüşüne yer verilmiştir. Konuyla ilgili benzer bir soruyu daha

¹¹⁵⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 11a.

¹¹⁶⁰ İsmail Durmuş, “Tekit”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekit> (Çevrimiçi) 21.03.2022

kaydeden müellif yine soru-cevap üslubuyla: “*Tekitin faydası nedir? diye sorulacak olursa en çirkin günahlardan olan Allah’a iftira atılmasını tenbih içindir.*” cevabını vermiştir.¹¹⁶¹ Buradan hareketle müellifin kendisine gelebilecek detay sorulara dahi sıkı bir zihin teatisiyle hazırlandığı ortaya çıkarılmıştır.

Ayrıca “*ان الله لا يأمر بالفحشاء*” âyetindeki tekitin faydasının da tenbih için olduğu belirtilmiştir.¹¹⁶² Böylece müellifin takrirlerinde meâni ilmine dair edebi sanatları ve bunların âyetlerin manalarına etkisini tespit etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Âsım Efendi’nin söz konusu edebi ilkeleri kullanarak âyetleri yorumlamaya özen gösterdiği düşünülmektedir. Nitekim takrirlerinde ilgili sanatlara dair görüş farklılıkları ve onların mesailine dair konuları tartışmayı öncüllemediği hissedilmektedir. Bu duruma gerekçe olarak gerek takrir notları gerekse de dönemin imtihan risalelerinde böyle bir usûlün takip edilmediğini belirtmiştik. Muhtemeldir ki bazı imtihan risalelerinde ilgili alana dair ulemanın farklı görüşleri müzakere edilmiş olabilir. Bu yönüyle Huzur Dersleri’nde kısa soru-cevap biçiminde anlam odaklı bir metodun takip edildiği ifade edilebilir. Bu üslup özelliğinin Huzur Dersleri’ni doğrudan etkilediği düşünülmektedir. Böylece Âsım Efendi’nin takrirlerinde meâni ilmine dair örnekler tahlil edilerek değerlendirildi. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde beyân ilmine dair incelemelerde bulunulacaktır.

2.3.4.2. Beyân ve Bedî‘ İlmini Kullanması

Bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerinden bahseden ilim dalıdır. Bu ilim kişiye farklı söz ve usullerle meramını iyi ifade edebilme melekesini kazandırır. İfadelerdeki güç ve açıklık derecesi teşbih, mecaz, istiare ve kinaye ile değişmektedir. Bu edebi sanatlar da kendi içinde farklı bölümlere ayrılmaktadır. Beyan ilminin konusunu bu edebi sanatlar ve farklı ifade yolları teşkil eder. Beyan ilminin gayesi ise duygu ve düşünceleri yerine ve zamanına uygun bir şekilde ifade edebilmek ve edebi eserleri daha iyi anlamaktır.¹¹⁶³ Bir fıkıh usûlü terimi olarak beyân ilmi ise manadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık

¹¹⁶¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 11a, 13b.

¹¹⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 4b-5a.

¹¹⁶³ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat> (Çevrimiçi) 19.07.2022

kazandırmak veya hükümlerin Allah tarafından açıklanış keyfiyetini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Gayesi ve ifâ ettiği görev açısından beyan ilmi beş kısma ayrılarak incelenmektedir. Bunlar; “beyân-ı takrîr, beyân-ı tağyir, beyân-ı tefsîr, beyân-ı zarûret ve beyân-ı tebdil”dir.¹¹⁶⁴ Âsım Efendi’nin takrirlerinde bu ilme müracaat ettiği ve âyetleri bu edebi sanat cihetiyle tahlil ettiği gözlemlenmiştir.

Mesela; A‘râf 7/28. âyetin takrir edildiği derste “قل ان الله لا يأمر بالفحشاء” lafzının “beyân”ın hangi kısmına nispet edilebileceği sorulmuş cevap olarak: “beyân-ı tefsir” bölümüne ait olması gerektiği belirtilmiştir. Burada “*Kendisinden türeyen mukadder suâle cevap mı yoksa sorudan türeyen ilk cümleyi tefsir edici olarak mıdır?*” sorusuna ise ikisini de tefsir edici mahiyette olabileceği ifade edilmiştir. Buna gerekçe olarak: “Beyân-ı tefsir; mücmel, müşkil ve hafî gibi kapalılık taşıyan sözü açıklamaktır. Âyette kapalı olarak belirtilen bölüm muhtemeldir ki الفحشاء ifadesidir.” diye söylenmiştir. Bu âyetin “beyânâtı hams”ın hangi bölümüne nispet edilebileceğine yönelik soruya ise tefsir bölümüne ait olduğu cevabı verilmiştir. Ayrıca **وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً** âyetindeki “إِذَا” nin istimrar manasında mı yoksa mecaz olarak mı kullanıldığı incelenmiş ve bunun manaya etkisi yorumlanmıştır. Yine bu âyette kötü bir şey yapmak anlamındaki “فاحشة” ifadesinin şeytanların, insanların dostu olmadığı halde neden aralarından biri gibi zikredildiği araştırılmıştır. ““De ki: Allah fahşâ olanı emretmez.”¹¹⁶⁵ lafzı ile ‘Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.’¹¹⁶⁶ âyeti çelişir mi? diye sorulursa; A‘râf sûresindeki emir onların başına gelip çatan nimet türlerindendir ve günahlara sebep olan birer vesile anlamında mecazdır.” denilmiştir. Yahut “İlk âyet şer’î emir, ikincisi ise kazâ ve takdir anlamında kevnî emirdir.” şeklinde cevaplandırılmıştır. Devam eden soru-cevaplarda ise özetle yirmi sekizinci âyette geçen fiillerde inşâi bir vasıtanın olması, inkâra delâlet

¹¹⁶⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--fikih> (Çevrimiçi) 20.03.2022

¹¹⁶⁵ A‘râf 7/28.

¹¹⁶⁶ İsra 17/16.

edilmesi, fiilin mecâz ve hakikati gerektirmesi konularının analiz edildiği ortaya çıkarılmıştır.¹¹⁶⁷

Bir diğer örnekte A'râf 7/14-16. âyetler bağlamında mutlak-mukayyed kavramları kullanılarak belâgat tahlilleri yapılmakta; mecâz-ı mürsel, istiare ve kinaye örneklerine işaret edilmektedir. Müellif kendi ifadesiyle: “في قوله تعالى عن إبليس انظرني” بمرتين حيث ذكر صيغة الأمر وأريد بها الدعاء بذكر المقيد وإرادة المطلق ثم أريد المقيد أو استعارة الآية مجاز مرسل”, “Allah Teâla'nın şeytan hakkında ‘أنظرني’ diye buyurması iki kısımda değerlendirilir. İlkinde emir sîgasıyla ‘mutlak’ irade olunarak ve ‘mukayyed’ zikredilerek dua kastedilmiştir. Diğerinde ise mukayyed veya istiâre murâd edilmiştir.” İlgili âyet, beyânî tefsir bağlamında isrâ olayıyla irtibatlandırılmıştır. Müellif açıklamalarında bu durumun hadisle malum olduğuna dikkat çekmişse de söz konusu rivayete dair bir bilgi vermemiştir.¹¹⁶⁸ Yine A'râf 7/96. âyetin takrir edildiği ders kaydında muhtemel soru-cevap formunda kinaye sanatı bağlamında “من السماء و الأرض” ifadesinin hakiki manada olup yağmur ve nebatattan kinaye edildiği yorumunda bulunulmuştur.¹¹⁶⁹

Bedî'; edebi sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir. İstiare, cinas, mutâbaka, reddü'l-acüz ale's-sadr, el-mezhebü'l-keîâmî, mehâsinu'l-keîâm ve's-şî'r, mukabele, ihtibak bu ilmin temel unsurlarından bazıları olarak ifade edilir.¹¹⁷⁰ Bedî' ilminin Kur'ân metninde mevcudiyetine dair farklı görüşler beyan edilmiştir. Âsım Efendi'nin bu görüşleri müzakere etmekten ziyade takrirda bulunduğu âyetler bağlamında bedî' ilminden istifade ederek âyetin manasını etkileyen boyutlarını tespit etmeye çalıştığı gözlemlenmektedir.

Mesela; A'râf 7/16. âyetin takrir edildiği derste bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrarını ifade eden “müşâkele” sanatının kullanıldığı belirtilerek

¹¹⁶⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 11b, 12b-13a.

¹¹⁶⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

¹¹⁶⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 50a-b.

¹¹⁷⁰ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedi--belagat> (Çevrimiçi) 19.07.2022

yorumlanmıştır. ¹¹⁷¹ A‘râf 7/154. âyetin takrir belgelerinde ise *Envâru’t-Tenzil* tefsirinden alıntılama da bulunularak bu ilme dair açıklamalarda bulunulmuştur. Buna göre “ولما سكت عن موسى الغضب” ibaresinde birkaç açıdan belagat olduğu belirtilmiş, ancak türlerine dair bilgi verilmemiştir. Burada “*Musa’yı onların yaptıkları şeye sürükleyen öfke, emredici gibi teşvik edici de kılınmıştır. Bu nedenle sükûn yani iskân bulması “سكت” kelimesiyle vasfedilmiştir.*”¹¹⁷²

A‘râf 7/177-178. âyetlerin takrir edildiği ders kaydında ise *Envâru’t-Tenzil* eserinden 178. âyetin tefsiri mahiyetinde edebî olduğu düşünülen bir açıklamaya yer verilmiştir. Buna göre ilgili âyette yer alan “hidâyet” kavramının birincisinde müfred, ikincisinde ise cemî kullanılmasının lâfız itibarıyla olduğu belirtilmiştir. Burada “*Hidâyete erenler tek bir bütün gibidir, çünkü yolları birdir; sapıklar ise öyle değildir ve Allah’ın doğru yola sevk etmesinin hidâyeti bulanlara ait olduğu...*” haber verilerek hidâyetin şânının yüceltilmesi hedeflenmiştir. ¹¹⁷³ Müellifin bu ilme dair detaylı değerlendirmelerini ilgili alt başlıklarda analiz edileceğiz.

2.3.4.2.1. Mukabele (Tekabül)

Bedi‘ ilminde anlamı güzelleştiren söz sanatlarından biri olarak bilinen tekâbül bir tür dizim armonisidir. ¹¹⁷⁴ Müellifin takrirlerinde bu ilme müracaat ettiği görülmektedir. Meselâ A‘râf 7/28. âyetin konu edildiği takrir kaydında “*İstidlâl*¹¹⁷⁵ ve *karşıtlık (muârizâ) yaparak cevap verme bakımından tekâbül unsurlarından hangisine yer verilmiştir? denilirse, îcab veya selb*” diye cevap veririz denilmiştir. Müellif konuyla ilgili sadece kısa cevap vermekle yetinmiştir. Âyetin lafzı üzerinden veya bir örneklendirmede bulunmak suretiyle mesele tahlil edilmemiştir.

¹¹⁷¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

¹¹⁷² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 66a; Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C. I, s. 574.

¹¹⁷³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73a-b. Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C. I, s. 583.

¹¹⁷⁴ İsmail Durmuş, “Mukabele” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukabele--edeiyat> (Çevrimiçi) 21.03.2022

¹¹⁷⁵ Bir veya birden çok önermeden başka bir önerme çıkarma, akıl yürütme anlamında mantık terimidir. Bkz. Abdulkuddüs Bingöl, “İstidlâl” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istidlal#1> (Çevrimiçi) 21.03.2022

2.3.4.2.2. İhtibak-İktifa

Hazif çeşitlerinin en güzellerinden biri olarak bilinen bu edebi sanatı ilk kullanan Ahmed b. Yûsuf er-Ruaynî'dir. İhtibak, sözden zıt veya benzer unsurlardan birinin atılarak diğerinin ona delâletiyle yetinmek anlamında kullanılan bir hazif türüdür. Zerkeşi *el-Burhan* eserinde bu ilme "el-hazfû'l-mukâbilî" ismiyle temas etmiştir. Kimi zaman benzer özellikleri nedeniyle iktifâ ilmiyle birbirine karıştırılmaktadır.¹¹⁷⁶ Bu sanatı tefsirinde yoğun bir şekilde kullandığı bilinen Bikâî, 300'e yakın âyeti bu cihetle izah etmiştir. Araştırma örneğimiz Âsım Efendi'nin de takrirden bulunduğu bazı âyetleri bu edebi sanatı kullanarak yorumlamakta, ancak ihtibak sanatına dair ulema görüşlerini zikretmeyi tercih etmemektedir.

Mesela, A'râf 7/41. âyetin takrir edildiği derste "وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٌ" ifadesindeki "غَوَاشٌ" kelimesinin ateşten bir örtü anlamında olduğuna işaret edilmektedir. Ancak hangi cihetle olduğu belirtilmemektedir. Örtme eyleminin birkaç yönden olacağını zikreden müellif buradaki cihetlerden birinin hazfedildiğini düşünmektedir. Bu durumda âyette ihtibak sanatının uygulandığı beyan edilmiştir. İlk cihetin onların iradeleri bağlamında üstlerine örtülmesi kastedilerek fevk lafzıyla betimlendiği zikredilmiştir. Bu durumda ihtibak yapılan lafzın "تَحْتِ" ifadesi olduğu belirtilmiştir. Müellifin burada âyetin manasını açmak üzere bu yoruma yer verdiği düşünülmektedir.¹¹⁷⁷

Burada zikredilen örnek iktifa konusuna misal olarak da düşünülebilir. Bir işle yetinme ve onu halletme anlamındaki "كفى" fiilinin iftial bâbından türetilen iktifa kelimesi; bir şeyle yetinme ve onun dışında başka bir şeye ihtiyaç duymama anlamına gelmektedir. Belagat ilminde farklı şekillerde tanımlanan bu kavramı Zerkeşi: "*Aralarında ilişki bulunan iki şeyin zikredilmesi gerekirken bunlardan sadece birisinin ifade edilmesiyle yetinilmesi*" olarak tarif eder. Zerkeşi bununla irtibat sağlayan şeyin atıf olması gerektiğine dikkat çeker.¹¹⁷⁸ Öte yandan iktifanın sadece şiirde olabileceğini öne süren belagat alimleri bunun uygulanma alanını sınırlı

¹¹⁷⁶ İsmail Durmuş, "İhtibak" TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihbibak> (Çevrimiçi) 12.04.2022

¹¹⁷⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 20a.

¹¹⁷⁸ Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1957, s.118.

olduğunu düşünmektedir. İktifa sanatı ile en çok benzerlik arz eden üslup yöntemlerinin îcâz, hazf, takdir ve ihtibak olduğu belirtilmiştir. İhtibak ile iktifa kıyaslandığında ise ihtibâk'ın daha kurallı ve dar kullanım alanına sahip olduğu belirtilmiştir. Son tahlilde Âsım Efendi'nin ihtibâka dair verdiği örnek ulema arasında ihtilaf edilen konular arasındadır. Her ne kadar iktifanın sadece şiirde olacağını öngören ilim adamları olsa da Kur'ân'da iktifa olacağı görüşüne sahip ilim adamları da vardır.¹¹⁷⁹

Buradan hareketle müellifin bu âyeti belagat ilmi unsurlarıyla detaylandırarak incelediği tespit edilmiştir. Böylece Âsım Efendi'nin takrirlerinde beyan ve bedî' ilmine dair değerlendirmeleri zikredilen örnekler etrafında analiz edilmiştir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde müellifin takrirlerde yer verdiği edebi münazaralara dair incelemelerde bulunulacaktır.

2.3.4.3. Edebî Münâzaraları Kullanması

Bu bölümde müellifin takrirlerinde yer verdiği belagat ilimlerine dair incelemelerinden farklı olarak edebi alana dair örneklerini tahlil edeceğiz. Nitekim kendisi ilk yıllara ait takrir notlarında meânî, beyan ve bedî' ilimlerine dair incelemelerini müstakil başlıklarla gerçekleştirmiştir. Ayrıca edebi ve belagat meseleleri şeklinde ayrı başlıklar açarak bu bölümde değerlendireceğimiz örnekleri tahlil etmiştir.

Âsım Efendi'nin A'râf 7/144. âyetin takririnde İsrailoğulları ile Hz. Musa arasında geçen buzağıya tapınma olayı ve devamındaki süreci anlatmaktadır. Müellif burada, Musa'nın (a.s.) öfkesi dinince “*levhaları bıraktığı yerden aldı*” âyetini zikretmektedir. Levhaların bırakılıp geri alınmasının bu ümmet için ibret vesilesi olduğunu düşünen Âsım Efendi ardından -kendisine ait olduğunu düşündüğümüz- şu beyite yer verir:

شريعة كل نبي هدى ورحمة

قصص الإسرائيلية عبرة للامة المحمدية

¹¹⁷⁹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Sabğatullah Tayfur, “Kur'ân'da İktifa Yöntemi” **Edebali İslâmiyat Dergisi**, 2020. C.IV, sy. 2, s.61-89.

*“İsrailoğullarına dair kıssalar Muhammed ümmeti için ibrettir. Bütün Nebilerin şeriâtı hidayet kaynağı ve rahmettir.”*¹¹⁸⁰

Ayrıca A‘râf 7/28. âyetinin takrir edildiği derste muâraza yoluyla “ما فعلتم فعلة” âyetiyle alakalı olarak Allah Teâlâ fahşâyı emretmez şeklinde Beyzâvî’nin görüşlerini paylaşmıştır.¹¹⁸¹ Bu âyette dört delilin bulunduğu, bunların: “İbâdete işaret eden, işarete delâlet eden, delâlete delâlet eden, iktizaya delâlet edenler” olduğu ifade edilmiştir. Yine “لا يأمر بالفحشاء” âyeti de aynı şekilde dört şeye delâlet eder... “İktizâ-i olarak; babalarının şeytanın dostları olmalarını engellemeye delâlettir. Fâhiş fiil onların itirazıyla ve sözüyledir. Aynı şekilde babalarımızı küçük günahlarıyla onların fiillerini yapar halde bulduk.” şeklindeki itirazları onların iman etme fiillerinin eksikliğine matuftur. Bununla beraber onlar küçük günahları da babalarında bulduklarını söylerler. Allah Teâlâ’nın “قال انما حرم ربي الفواحش ما ظهر منها و ما بطن” ifadesinin ise onların küçük günahlara itirazlarına delâlet etmesine hamledilmiştir. Onlar fâhiş fiilleriyle beraber bu sözü özür mahiyetinde söylemişlerdir.” Âsım Efendi ilgili âyeti edebi müzakere bağlamında bu şekilde yorumlamıştır. Daha çok belagat ilminin alt konularına dair meselelerin dikkate alınarak yorumlandığı anlaşılmaktadır. Müellifin belagat ilminden ayrı olarak “Edebi Meseleler” şeklinde bir başlık altında bu konuları tahlil etmesi manidardır.

Müellif, A‘râf 7/177-178. âyetlerin tefsir edildiği derste âyetteki bazı kelimeleri edebi açıdan tahlil ederek yorumlamaktadır. Mesela; “المثل” kelimesinin ıstılahtaki anlamının “kavl-ü sâir” yani “darb-ı mesel” olduğunu her hal veya sıfata tabir olunduğu belirtilmiştir. Ayrıca sayfa kenarında “mesel” kavramının anlamına yönelik açıklamalara yer verilmiştir. Âyette özellikle mesel ifadesinin kullanılması şu ifadelerle değerlendirilmiştir “وكانوا كمثل بلعم حيث كانه فرد وهو علما وعملا و عمدة بني إسرائيل مستجاب الدعوة يقرأ اسم الأعظم ويشاهد ... جامع شريعته زمانه و حقيقته فلما كذب النبي و اهان في الدين سلب الله معرفته و اهل الكتاب كان حالهم كذا، قال الله تبارك وتعالى: مثل القوم الذين كذبوا” Bu durum âyette ifade edilen Bel’am’ın hâline benzer. Nitekim O, ilim, amel ve liderlik bakımından İsrâiloğullarının önde geleniydi. İsm-i âzam ile yaptığı duâları kabul

¹¹⁸⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 66b.

¹¹⁸¹ Müellif burada Beyzâvî’nin sözünü şerh etmektedir.

edilirdi. Yaşadığı çağın şeriat ve hakikat yolcusuydu. Ve bir zaman Peygamberi (Musa) yalanladı, dine ihanet etti. Allah Teâla’dan ondan ilmi çekip aldı. İşte onların hali buna benzer, âyetle buna işaret etmektedir.”¹¹⁸²

Böylece Âsım Efendi’nin kendi başlıklarıyla edebî meselelere dair örneklerini analiz ettik. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde Huzur Dersleri’nin günceline dair meseleleri gündem etme durumu tahlil edilecektir.

2.4. Diğer İlim Gelenekleriyle İlişkisi

Araştırmamızın ikinci bölümünde Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’ndeki dil ve üslubu, kaynakları ve yöntemine dair incelemelerimizi tamamladık. Buradan elde ettiğimiz sonuçlara göre Huzur Dersleri’ni ilmi gelenek içerisinde konumlandırmaya çalışacak ve mahiyetine dair değerlendirmelerimizi şu sorular etrafında tahlil edeceğiz.

- 1- Belirli âyetler etrafında münazara ve müzakere üslubuyla gerçekleştirilen bu dersler sözlü haşiye geleneği olarak tanımlanabilir mi?
- 2- Bu dersler şerh ve haşiye geleneğinin devamında ortaya çıkan muhakeme usûlüyle bilginin üretildiği bir meclis olabilir mi? Benzer yönleri dikkate alınarak yeni bir muhakemât türü olabilir mi veya mevcut muhâkemât geleneğinde bir yer edinebilir mi?
- 3- Yapısal fonksiyonu itibarıyla bu dersler ilmi gelenekte yer alan muhâdara-mecâlis türü arasında zikredilebilir mi? Huzur Dersleri’nin muhâdara usulüne benzeyen ve ondan ayrışan yönlerinin tahlil edilmesi bu duruma açıklık getirecektir.
- 4- Yine bu dersler ilmi gelenekte yer alan münâzara türünde çalışmalar olarak kabul edilebilir mi?

Yukarıda yer verilen sorular bağlamında Huzur Dersleri’nin mezkur ilmi gelenek türleriyle benzeyen ve ayrışan yönlerini analiz edeceğiz. Öncelikle muhakemât türü ile bu dersleri karşılaştıracamız.

¹¹⁸² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 73a-b.

2.4.1. Muhakemât Türü ile Benzerliği

İlim ve düşünce tarihimizde ana metin etrafında dile getirilen görüşlerin muhakemesi şeklinde eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar; şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisar türünde eserlerdir. “Şerh veya hâşiye yazmanın bir tek yolu, gayesi, bir tek muhtevası ve üslubu yoktur. Bunlar arasında tamamen öğretim için yazılanlar olduğu gibi esas alınan metnin bir ‘problemler listesi’ veya ‘önermeler listesi’ olarak kabul edildiği şerh ve hâşiye eserleri de vardır. Bu sonuncularda önce ana metnin müellifinin ne demek istediği açıklanmaya çalışılmakta, daha sonra ise konuyla ilgili görüşler tartışılmakta ve nihayet şerhi veya hâşiyeyi yazanın düşüncelerine, itirazlarına, hatta karşı çıktığı ve katılmadığı konulara yer verilmektedir... Bunun yanında musannif veya şârihi savunmak, onun haksızlığa uğradığını düşünerek ona destek amacıyla “et-temyîz”, “el-intisâr”, “el-insâf” ve “el-muhâkemât” şeklinde isimlendirilmiş eserler de telif edilmiştir. Meselâ İbn Sînâ’nın (v.428/1037) günümüze sadece bazı parçaları ulaşan *el-İnsâf* isimli eseri, muhâkemât geleneğinin erken dönem örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bir ana metin etrafında dile getirilen görüşlerin muhakemesi şeklinde yazılmış olması, bu eseri muhâkemât türünün ilk örnekleri arasında saymak için yeterli bir sebep olsa gerektir.”¹¹⁸³

Bu tür eserlerin örneklerini felsefe, kelâm, hadis ve bazı din ilimlerine dair alanlarda görmekteyiz. Özellikle de şerh ve haşiye türü telifatın çoğalmasıyla bu tür eserlerde ciddi bir yükselişin olduğu kaydedilmektedir. Felsefe ve kelâm ilimlerine dair muhâkemât örneklerini dil, belagat, mantık, tefsir, fıkıh gibi ilimlere dair muhâkemeler takip etmiştir. Hatta zamanla bu türde eserler yazmak şerh-haşiye yazmaktan daha değerli görülmüştür. Meselâ, Gazzâlî’nin *Tehâfütü’l-Felâsife* isimli eserine ilk reddiye İbn Rüşd’den (v.595/1198) gelmiştir. O, Gazzâlî’nin bu eserindeki görüşlerini *er-Red alâ Tehâfütü’l-Hükemâ* adını verdiği kitabıyla muhâkeme etmiştir. Ardından İbn Teymiyye, Gazzâlî ve İbn Rüşd’ü muhâkeme eden bir bölüm kaleme almıştır.¹¹⁸⁴ Dolayısıyla, muhâkeme örneği tarihi süreçte ilim

¹¹⁸³ Harun Anay, “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?”, *Dergâh*, C.VII, sy.76, 1996, s.12-14, 22.

¹¹⁸⁴ Mustafa Çağrı, “İbn Teymiyye’nin Bakışıyla Gazzali-İbn Rüşd Tartışması”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C.IX, 1995, s. 78.

adamlarının belirli konular etrafında eserlerini-görüşlerini tenkit ve tahlil ettikleri bir tür haline dönüşmüştür. Muhâkemât türü eserler yazılmasındaki esas amaç, önceden ortaya konulmuş fikirleri “insaf” ölçüleri içinde elekten geçirmek ve eleştirmek; mezhep kaygıları, şahsî husumetler, bilgi ve muhakeme eksikliği gibi zaafıların ilme ve hakikate gölge düşürmesinin önüne geçmektir. Bu bakımdan muhakemât geleneği, ilimde hakkaniyet ve insafî üstün kılma anlayışının ve ilme istikamet verme çabasının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

İslam düşünce tarihinde muhakemât türündeki eserler incelendiğinde daha çok bir eser veya söylemin üzerine müzakerelerde bulunularak savunmacı veya açıklayıcı bir formda ilerlediği anlaşılmaktadır. Mesela tefsir tarihinde temel kaynakların başında gelen Zemahşerî ve Beyzâvî tefsirleri bu yönüyle; âyet tefsirleri, dil ve belagat uyumsuzlukları, itikadî boyutuyla şerh edilmesi gereken yorumlar ve farklı konular etrafında muhakeme edilerek yorumlanmıştır. Huzur Dersleri ile muhakemât geleneği birlikte değerlendirildiğinde; bu dersler ilk nazarda bir şerh-haşiye-talîk türü gibi müstakil âyet tefsirleri gibi bir(kaç) müfessir görüşünün yorumlandığı veya fikirlerin münazara edildiği bir tür değildir. Muhâkemât türü salt bir görüş merkezinde de olmayabilir. Bir metin etrafında âyetin veya cümlemin yorumlandığı bir tür olarak da düşünülebilir.

Neticede muhakemât türü eserlerde daha çok iki şey veya çok şey arasında mukayeseli incelemede bulunmaktadır. Özellikle ilim adamlarından birilerinin delillerle görüşlerinin tahlil edilmesi ve çürütülmesiyle bir tarafta yer alma mantığı ağır basmaktadır. Bunların sadece eser olarak yazıldığı bilinmektedir. Halbuki Huzur Dersleri bir araya gelinerek yapılan ilmi toplantılardır. Muhakemât türünde ise eleştiri ağır basmakta ve karşıt bir düşünce ortaya konularak bunun temellendirilmesi üzerine incelemelerde bulunmaktadır. Oysa Huzur Dersleri’nde takrir edilen dersteki mesâilin derinleşmesi için sorularla katkıda bulunulması söz konusudur. Özellikle derslerin müzakere kısımlarında ve kısmen de olsa takrir metinlerinde cedel usûlüyle değerlendirmelere yer verilmektedir. Netice itibarıyla Huzur Dersleri benzer yönleri dikkate alınarak kısmen de olsa muhakemât türüyle benzeşmektedir denilebilir. Ancak dikkat çektiğimiz özellikler bağlamında Huzur Dersleri’nin literatürdeki muhakemât

türü eserlerden ayrıştığı da belirtilmelidir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise Huzur Dersleri'nin muhadara ve mecâlis türü olabilirliği analiz edilecektir.

2.4.2. Muhâdarât Türü ile Benzerliği

Muhâdara kelimesinin çoğulu olan “muhâdarât” sözlükte “bir topluluğun huzurunda bilgi ve birikimlerini aktarmak, onlarla ilmî tartışmada bulunmak” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ise “ileri gelen ilim adamlarının, devlet ricâliyle büyük âlimlerin huzurunda karşılıklı müzakerede bulundukları meclis”in adıdır. İcrasındaki unsurlar nedeniyle zamanla derlenerek kitap haline getirilen bu müzakereler ve ortaya çıkan ürünler muhâdarât veya mecâlis adıyla anılmıştır. Bu alana dair yazılmış ilk eserler; Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin kırk gün süren ilmî, edebî ve felsefî sohbetleri içine alan *el-İmtâ'* ve *'l-mu'ânese*'si ile Ebû Süleyman es-Sicistânî'nin evinde düzenlenen felsefe toplantılarıyla ilgili *el-Mukâbesât* isimli kitaplardır.¹¹⁸⁵ Tarihi süreçte muhadarât geleneği arasında zikredilebilecek çok sayıda eser kaleme alınmış ve belirgin bir literatür oluştuğu gözlemlenmiştir.¹¹⁸⁶

Muhâdara türünü benzerlerinden ayıran en önemli unsur, ilme ve edebiyata önem veren devlet adamlarının huzurunda yapılmasıdır. Huzur Dersleri ile muhâdarât geleneği kıyaslandığında ise bu derslerin yapısal fonksiyonları itibarıyla bir muhâdara türü olduğu belirtilebilir. Zira her ikisi de devlet ricalinin önünde devrin ileri gelen uleması huzurunda tatbik edilmekte ve müzakereye açık olarak icra edilmektedir.

Ne var ki derslerin icrasına yönelik kurallar bu dersleri muhadarât türünden ayrıştırmaktadır. Zira muhadarât türünde müzakere ve münazarada bulunacak heyete dair resmî bir hiyerarşinin gözetilmediği, bu meclisler öncesinde biniş-i hümayun benzeri bir törenin tatbik edilmediği, toplantıların Ramazan ayı-sayı ile sınırlandırılmasının söz konusu olmadığı, katılımcıların yıl boyunca şehir merkezi dışına yapacakları seyahatlerde devlet merciinden izin alma gerekliliği ve daha birçok resmî kurala tâbi tutulmadıkları bilinmektedir. Ancak ilmi meclislerin icra formatı itibarıyla bir heyete sunulması ve müzakereye açık olması, konu itibarıyla çok yönlü

¹¹⁸⁵ Hüseyin Yazıcı, “Muhâdarât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhadarat> (Çevrim içi) 17.08.2022

¹¹⁸⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ömer Kara, “İslam Geleneğinde Ümera Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, **Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II**, 2013, C. II, s. 306 vd.r

mevzulara geçişkenliği ve daha birçok unsur Huzur Dersleri ile muhâdarât geleneğinin benzeştikleri boyutlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Huzur Derslerinin de temelde bir muhâdara tiplmesi olduğu belirtilmelidir. Sonuç olarak Huzur Dersleri'nin birçok yönden muhâdarât türüne benzediği öngörülmektedir.

Böylece araştırmamızın ikinci bölümünde müellifin Huzur Dersleri'ndeki tefsir metodu; dil ve üslubu, kaynakları, yöntemi ve ulaşılan sonuçlar bağlamında değerlendirmelerimizle tamamlanmıştır. Bir sonraki bölümde müellifin Huzur Dersleri'nin muhteva analizi yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED ÂSİM EFENDİ’NİN HUZUR DERSİ DEFTERLERİ’NİN MUHTEVA ANALİZİ

Araştırmamızın üçüncü ve son bölümünde Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’ne dair incelediğimiz belgelerin muhteva analizini gerçekleştirecek ve bunların İslâmi ilimlerle irtibatını tespit ederek yorumlayacağız. Müellifin otuz üç yıllık mukarrirlik döneminde 50’den fazla âyeti takrir ettiği öngörülmektedir. Araştırmalarımız sonucu müellifin üç takririne dair hiçbir bilgiye ulaşamadığı için net rakam ifade edilememektedir. Müellifin takrirlerinde konu ettiği âyetler de Huzur Dersleri’nin icra fonksiyonu nedeniyle siyak sibak açısından bir tertip üzerine değildir. Dolayısıyla araştırmamız; bütüncül bir eser veya bir risale yahut sistematik bir kitabın incelenmesi hüviyetinde değildir. Normal şartlarda 33 yıla serpiştirilmiş farklı âyetlerin yorumlandığı yazılı belgeler üzerine bir incelemede bulunulması planlanmaktaydı. Ancak ulaştığımız envanterin düzensiz formatta kaydedilmiş bilgilerle el yordamıyla dikilmesi suretiyle bir araya getirilmiş bir yapıda olduğu anlaşıldı. Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde Âsım Efendi’nin otuz derste takrir ettiği birbirinden bağımsız âyet tefsirleri üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle incelediğimiz belgelerden hareketle müellifin bu alandaki behresinin tam olarak takdir edilmesi imkân dahilinde değildir. Bu araştırmada parçaları birleştirmek suretiyle, müellifin ilmi hayatı, eserleri, ders kaynakları ve ulaşılan diğer veriler ışığında bir değerlendirmede bulunulmaya çalışılacaktır. Böylece Âsım Efendi’nin otuz üç yıl süren mukarrirlik döneminde kısmî de olsa düşünce seyri takip edilebilecek, mezhebî-ilmî görüşlerindeki değişimler sorgulanarak tercihleri izlenebilecektir. Bu bölümde müellifin takrirda bulunduğu âyetleri muhteva cihetiyle analiz edeceğiz. Bunları sırasıyla kelâm, usûl, mantık, fıkıh, tasavvuf ilimleri ve siyasi konular alt başlıklarında tahlil edeceğiz.

3.1. Kelâm Konuları

Âsım Efendi’nin Huzur Dersi kayıtlarında kelâm ilmine dair meselelerin yoğun bir şekilde gündeme geldiği öngörülmektedir. Müellif bazen “Kelâmî Meseleler” başlığı altında kimi zaman da muhtemel soru-cevap formunda bu ilme dair

açıklamalarda bulunmuştur. Müellifin bu ilim bağlamında mütalaada bulunduğu konulardan bazıları şunlardır; kelâm-ı lafzî-nefsî, kelâm-ı kadîm-hâdis, halku'l-ef'âl, rû'yetullah, gayrı müslimlerin azabının hafifletilmesi, cennet-cehennem hâlihazırda yaratılmışlığı, Allah'ın varlığının bilinmesi, nüzûl-i İsa, haşr, cennetliklerin yaşı, yeis tevbesi, sihir ve mucize. Bu bölümde ilgili konular muhtevalarından hareketle tasnif edilerek tahlil edilmeye çalışılacaktır. Âsım Efendi bu konularda mezhepler arası görüş farklılıklarını da dikkate alarak diyalektik bir üslupla değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak her bir konuyu derinlemesine tahlil etmekten ziyade derslerin de yapısı gereği kısa cevaplarla tetkik etmeyi tercih etmiştir.

3.1.1. Halku'l Kur'ân - Kelâm-ı Lafzî-Nefsî

Kelâm ilminde tartışmaların en yoğun olduğu konuların başında Allah kelimasının hâdis (mahlûk/yaratılmış) olup olmadığı meselesi gelmektedir. Mutezile'nin, Kur'ân'ı Allah'ın zatından gayrı olarak O'nun yarattığı bir şey görmesi, bir süre sonra da herkesi bu görüşe zorlaması pek çok alimin bu düşünce karşısında yer almasına neden olmuştur. Bu fikrin karşıtları kelâmı, Allah'ın kadîm bir sıfatı saymışlardır. Burada kadim ile kastedilen Allah'ın varlığının başlangıcı olmamasıdır. Bu iki görüş sahipleri meseleyi kıyasıya tartışırken hicrî III. asırda İbn Küllâb'ın (v.240/854) ortaya koyduğu özellikle de Eş'âri-Mâturidî alimleri tarafından benimsenip geliştirilen kelâmı nefsî ve kelâm-ı lafzî ayırımına gidilmiştir. Bu yeni görüşe göre asıl ve kadim olan kelâm-ı nefsidir. Kelâm-ı lafzî ise hâdis (yaratılmış) olarak buna delâlet etme gibi bir işlevini görmektedir.¹¹⁸⁷

Âsım Efendi takrirden bulunduğu ilk yıllarda âyetleri yorumlarken muhtelif ilim dallarına nispetle müstakil başlıklar altında muhtemel soru-cevap formunda tahlillerde bulunmaktadır. Bunlardan birisi de “Hikemî meseleler” başlığı altında yapılan açıklamalardır. Mesela A'râf 7/14-16. âyetlerin konu edildiği derste müellif ilgili âyetteki ifadelerin işitme hissine dayalı medlûller olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Allah kelâmının lafzî-nefsî, kadîm-hâdis oluşu meselesini değerlendirmiştir. Kelamdaki sıfatın mümkün mü yoksa vacip mi olduğu sorulursa “muhdes” olması sebebiyle

¹¹⁸⁷ Mustafa Altındağ, Kelânullah Halku'l-Kur'ân Tartışmaları Çerçevesinde “Kelâm-ı Nefsî- Kelâm-ı Lafzî” Ayırımı”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, sy. 18, s.149-150.

mümkün olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁸⁸ Bunun yanı sıra “وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا” lafzının hâdis olduğu, söylenilen sözün hudûsu gerektirdiği âyetin ise kadîm-i ezeli olduğu şu ifadelerle işaret edilmiştir: “*Hâdis olan kelâm-ı lafzîdir. Kadîm ise kelâm-ı nefsi olup gizlenemez... Her mümkün muhdestir ama muhdesin gerçekleşmesi âyetteki icabın sıfatları ve ihtiyarı ile sadır olmasıylaadır.*”¹¹⁸⁹

Bir diğer takrirden ise A‘râf 7/14-16. âyetleri yorumlanırken tercümesiyle şu değerlendirmelere yer verilmiştir:

Âyette geçen “*bana mühlet ver*” ifadesi, Allah’ın kelâmı olması ve geçmiş zamana nispet etmesiyle ezeliyedir. Bu durumda geçmişten haber vermesiyle hudûsu (mahluk olması) gerekir mi? diye sorulursa; “*Muktezaya taalluk etmesiyle kelâmın mahluk olması gerekmez.*” şeklinde cevaplandırılır. Âyette “Yeniden yaratılış gününe kadar mühlet” talep edilmesi ise hâdis olup mahluk olması gerekir. “*قال أنظرني*” lafzı ise kadîmi ezeli olarak hâdis midir? diye sorulursa cevap olarak; “*Hâdis olan kelâm-ı lafzî’dir, kelâm-ı nefsi ise kadîm olandır.*” cevabı verilmiştir.¹¹⁹⁰

Buna göre müellif, “*قال أنظرني...*” âyetinde telaffuzdan ibaret olanın işitme hissine dayalı bir keyfiyet olduğunu, Allah kelâmındaki kevnîyyâtın takdirinin ise “kelâm-ı lafzî”den ibaret olup aynı şekilde söylenilen sözün keyfiyetine karşılık geldiğini belirtmektedir.

Benzer konunun A‘râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği dersin muhtemel soru cevap formunda incelendiği gözlemlenmiştir. Müellif burada âyetin tefsiri bağlamında kendisine şu soruların yöneltilebileceğini belirterek cevaplar yazmıştır:

Haberler (âyetler), kendisinden haber verilenden sonra geliyorsa bunun da hâdis olması gerekmez mi? diye sorulursa; bu “Kelâm-ı nefsi olmaksızın kelâm-ı lafzî’dir.” cevabıyla reddedilir. Şayet anlatılan şey kelâm-ı lafzî içinse o zaman kelâm-ı lafzî olması gerekir. Çünkü hikâye edilen şey Allah’ın kelâmı olup açıklamadan ibarettir. Allah’ın kelâmı sıfat-ı kadîm ise bir kevnî haber ve nihai bir emir ifade etmiyorsa Allah kelâmının mevcudiyetine akıl nasıl itibar eder? Kelâm-ı lafzî Allah kelâmı mıdır? Kelâm Allah’ın sıfatı ise ve Onun sıfatı kadîm

¹¹⁸⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5a-b.

¹¹⁸⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 13a-14a.

¹¹⁹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5a.

ise Allah'ın kelâmı nasıl hâdis olur?" ifadeleri kaydedilen sorulardan bazılarıdır.¹¹⁹¹

Buna göre kelâm-ı lafzî-nefsî meselesinin tespit edilen otuz ders belgesinden sadece ikisinde incelendiği ortaya çıkarılmıştır. Ancak her konu farklı-mezhebi görüşler etrafında tahlil edilmemiştir. Müellifin bu konuda Eş'âriyye-Mâturidiyye mezheplerinin görüşlerini savunduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2. Zaman

Sözlükte “kısa veya uzun vakit, az ya da çok süren bölünebilir müddet” gibi anlamlara gelen “zaman”ın örfte altı ayı aşmayan bir süre için kullanıldığı belirtilir. Farklı uzunluktaki süreler için ân (şimdiki zaman), asır, emed (belirli bir sonlu süre), dehr (kesintisiz, sonsuz zaman) gibi kelimeler kullanılır. Zaman problemi ile ilgili tartışmalar felsefe-İslâm felsefesi tarihinde felsefî ve dini konularla irtibatlıdır. Çünkü âlemin kıdemi veya hudûsu konusu zaman mefhumu etrafında gerçekleşmektedir. Buradan hareketle ebedilik-fanilik, öldükten sonra dirilme, haşr, hesap, mead, cennet-cehennem ve buradakilerin ebediliği gibi konular hep bu çerçevede tartışılmaktadır. Dolayısıyla zaman kavramı, esasında kâinatın aslı, hakikati ve akıbetiyle irtibat kurularak tahlil edilmiştir. Kelâm alimleri ve filozoflar, antik Yunan düşünürlerinin konuyla ilgili yaklaşımlarını da dikkate alarak zamanın ezeli ve ebediliği olmak üzere meseleyi farklı cihetleriyle incelemişlerdir. Diğer yandan İmam Gazali'nin Müslüman filozofları tekfir ettiği üç konudan birisinin de “zaman”ın anlamlandırılması üzerine olduğu bilinmektedir. Kindî, zamanı “hareketin sayısı” veya “hareketin saydığı süre” şeklinde tanımlamış ve zamanı hareketin bağımlı değişkeni olarak kavrayan Aristocu tabiat felsefesinin ilk temsilcileri arasında yer aldığını göstermiştir.¹¹⁹²

¹¹⁹¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 39a.

¹¹⁹² Zebidi, Muhibbiddîn es-Seyyid Muhammed el-Murteza el-Hüseyin, Tacu'l-Arûs, Mısır, 1888, “zmn” maddesi, Tehânevî, es-Seyhu'l-Ecelî'l-Mevlevî Muhammed Ali, Kitabu Keşşaf, Istilahâtü'l-Funûn, Dâru Kahraman, İstanbul, 1984, C.I, s. 619, 622; Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrahim Coşkun, “Müslüman Filozoflarla Kelamcıların Zaman Mefhumu ile İlgili Görüş Ayrılıkları”, **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu** 08-11 Ekim 2015/Konya, International Symposium on Time in Islamic Civilization, 08-11 October 2015/Konya, 2016, C.I, s. 235-246.

Âsım Efendi de A'râf 7/28. âyetini yorumladığı derste mâzi ve istikbal kavramlarını incelemektedir. Burada feleklerle (gök cisimleri) bağlantı kurarak zaman mefhumunu tanımlamaya çalışmaktadır. Zaman'ın hareketle kâim olduğuna işaret edilerek “hareketin kısımlarını” analiz edilmiştir. Bu konu “hikemi meseleler” ifadesiyle başlıklandırılan bölümde tahlil edilmiştir. Konuyla ilgili kaynak bilgisi verilmemiş ve meseleyi inceleyen ilim adamlarının görüşleri müzakere edilmemiştir.¹¹⁹³ Müellif konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır

...Buradaki “zaman” mefhumu kelamcılara göre müteceddid ve malumdan ibarettir. Bununla müteceddide meçhul takdir olunur ki bu da bir emirdir. Mâzi ve istikbal zamanlarının varlıkları bunu ifade eder. Ancak mazi zamanın sona ermesi ve istikbâli (gelecek) zamanın başlaması, şimdiki zamana (hâzır) tesadüf eder. Bu da “cüz’ün lâ yetecezzâ” (bölünemeyen parça) mevcudiyetinden ibarettir. Bu hükemâya (filozoflara) göre mevcut değildir. Çünkü kelamcılar söylenen bu sözü inkâr ederler. Bu nedenle günün oluşmasındaki gâye sahih olmaz. Filozoflara göre ise zaman, gök atlasının hareketinden ibarettir. Atom teorisine (cüz’ün lâ yetecezzâ) göre zamanın oluşumu aynı şekilde gâye değildir. O munfasıl (ayrı) ve muttasıl (bağlantılı) olmak üzere iki kısma ayrılır. Muttasıl da kendi içinde ikiye ayrılır; “Kâru’z-zât” (özdeğer) hat, yüzey ve tâlî cisim gibi...muttasıl ise ğayr-ı kâri’z-zât (öz-yenerek) varoluşta birleşimi uygun olmaz” diye sorulursa; “Hariçte olan bir şey bundan yoksundur. İttisal (bağlantıya) gelince o hayaldedir ve gaye olması için yeterlidir.”¹¹⁹⁴ ifadeleriyle cevabı verilir denilmiştir.

3.1.3. Rü’yetullah

Rü’yetullâh kavramı, görmek anlamına gelen “rü’yet” kelimesinin “Allah” lafzına izafe edilmesiyle oluşan bir terimdir. Allah’ın müminler tarafından görülmesi anlamına gelen rü’yetullah olgusu îtikadî mezheplerin ihtilaf ettikleri konulardandır. İslamiyet’ten önce Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da bahis konusu olan “Allah’ın görülmesi” meselesi, İslâm’ın ilk yıllarında yaygın olmayan bir konu iken bir iki asır sonra Müslüman bilginler arasında çok tartışılan bir mevzû haline gelmiştir. Allah’ı yaratılmış varlıklara benzeten müşebbihe ve mücessime hareketine karşı Mu’tezile alimleri “Allah’ın hem dünyada hem de ahirette görülmesinin imkânsız olduğunu”

¹¹⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 120a-b.

¹¹⁹⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5a-b.

savundular. Onların bu görüşüne karşı da ehl-i hadis denilen üçüncü bir grup “Allah’ın ahirette görüleceğini” ispat etme çabasına girdiler.¹¹⁹⁵ Bu düşünce Ehl-i sünnet alimlerinin görüşüne de kaynaklık etmiştir. Bu bilginler “rü’yetullah”ın ancak ahirette gerçekleşeceğini aklî ve naklî delillere dayanarak ispat etmeye çalışırken; Mu‘tezile gibi bazı îtikadî mezhepler bunun her iki dünyada da mümkün olmadığını savunmuşlardır.

Öte yandan bu tabirin Kur’ân-ı Kerim’de doğrudan kullanımı mevcut değildir. Ancak Kıyâme sûresi 23. âyette “إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ”, “*Rablerine bakarlar*” şeklinde ifade edilirken Allah lafzı yerine Rab lafzı kullanılmıştır. Ayrıca rü’yetullâh manasını ifade bağlamında Kur’an’da “nazar”,¹¹⁹⁶ “lîka”,¹¹⁹⁷ “ziyâde”¹¹⁹⁸ ve “mezid”,¹¹⁹⁹ kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz.

Âsım Efendi de Huzur Dersleri’nde bu konuyu ele almıştır. A‘râf 7/144. âyetin takriri bağlamında rü’yetullah meselesi değerlendirilerek *Dürri’l-Muhtâr* isimli eserden iktibasta bulunulmuştur. Burada Ebu Hanife’nin rüyasında Allah’ı yüz defa gördüğü örnek verilerek mezhebin diğer imamlarıyla kendisinin cennetteki makamı kıyaslanmıştır. Bir kimsenin rüyasında Ebu Hanife’yi cennette “illiyyîn” adı verilen yüksek bir makamda görmesini üzerine İsmail İbn Ebi Recâ’nın “Nasıl orada olmasın, kırk sene yatsı abdesti ile sabah namazını kılmıştır. Elli beş defa haccetmiştir. Yüz defa Rabbimizi rüyasında görmüştür...” ifadeleriyle tabir ettiği belirtilmiştir.¹²⁰⁰

Müellif bu alıntıyla rü’yetullah meselesini tam olarak tartışmasa da getirdiği örnek bağlamında Allah’ın bu dünyada dahi rüyada da olsa görülebileceğini kabul etmiş gözükmektedir. Kendisi rü’yetullahın gerek bu dünyada gerekse ahirette gerçekleşme imkanını ise mütalaa etmemiştir. Buradan hareketle ehl-i sünnet çizgisinde bir görüşe sahip olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁹⁵ Hikmet Akdemir, “Taberî’ye göre Ru’yetullah Meselesi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, sy. 3, 2002, s. 7-26.

¹¹⁹⁶ Kıyâme 75/23.

¹¹⁹⁷ Kehf 18/110; Ankebût 29/5.

¹¹⁹⁸ Yûnus 10/26.

¹¹⁹⁹ Kaf 50/35.

¹²⁰⁰ Bu bölümün Haskefi’nin **Dürri’l-Muhtar** eserinden alıntılandığı belirtilmektedir. Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63a.

3.1.4. Gayrı Müslimlerin Azabının Hafiflemesi

İman etmeyenlerin yaptıkları iyi amellerin karşılığını görüp görmeyeceği meselesi tarih boyunca ulemanın müzakere ettiği konular arasındadır. Âsım Efendi de takrirda bulunduğu âyetler bağlamında bu konuyu tahlil etmiştir. Buna göre müellif Tevbe 9/19. âyeti takrir ettiği derste gayrı müslimlerin dünyadayken yaptıkları iyiliklerin ahirette onların azabının hafiflemesine vesile olup olmayacağı konusunu değerlendirmiştir. Burada Ebu Leheb'in pazartesi günleri azabının hafiflemesi bağlamındaki rivayet tekrar nakledilmiş ardından "...Kafirler hayır ve hasenat bağlamında bir iyilik yapsalar dahi bu onların azaplarını kaldırmak veya hafifletmek hususunda bir fayda sağlamaz. Ebû Leheb'in her pazartesi gecesi kendisine Mustafa'nın doğumunu haber veren kölesini azat etmesine mukabil azabının hafiflediği belirtilen rivayet Hz. Peygamber'in bir kerametidir. Bu bir başkası için kıyaslanamaz." ¹²⁰¹ ifadesiyle iman etmeyenlerin yaptıkları iyiliklerin azaplarını hafifletmeyeceği yönünde kanaat belirtilmiştir.

Müellif, Tevbe 9/55-57. âyetlerini takrir ettiği derste Hz. Peygamber'e (a.s.) ait hususi eşyaların iman etmeyenlere fayda verip vermeyeceği meselesini sîret tarihindeki örnekler bağlamında incelemiştir. Burada Hz. Peygamber'in (a.s.) Kayser'e göndermiş olduğu İslâm'a davet mektubu misal verilmiştir. Kayser, mektubu okuyup gözüne yüzüne sürüp, "Biz senin Allah'ın Resûlü olduğunu kabul ediyoruz ancak İsa'ya (a.s.) inen eski inancımızı terk edemeyiz" şeklinde cevap vermişti. Ardından, Kayser mektubu korumaya aldırıp altından bir kutuya koydurdu. Bunu da üzerinde süsleri olan bir sandığın içinde muhafaza ederek oğullarına ziyaret etmelerini vasiyet etti. Bunun berekete vesile olup krallığının devamını sağlayacağını belirtti. Müellif bu rivayetin ardından Hz. Peygamber'in eşyalarının kâfirlere fayda vermeyeceğine dikkat çekmiştir. Nitekim Abdullah bin Übey bin Selûl hastalandığında Allah Rasûlü'nden gömleğini istemiş, kendisine iman etmeyen birine neden gömleğini hediye ettiğine yönelik tepkiler gelince; "Amcam Abbas (Bedir'de) elbisesiz kaldığında ona giyecek vermesine karşılık verdim. Evet intikam almanın Müslümanlar için çok faydası yoktur." cevabını vermiştir. Buna göre gayrimüslimlere

¹²⁰¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 152a.

hediye vermenin onlar için itikadî bağlamda bir yararının olmayacağı mezkur örnekler bağlamında yorumlanmıştır.¹²⁰²

3.1.5. Cennet-Cehennem

Cennet-cehennemin mekân ve zamanına dair farklı görüşler ortaya konulmuştur. Aynı zamanda haşr, mizan, sırât gibi ahiret alemine dair kavramlarda üzerine düşünülen ve müzakere edilen gaybî bilgiler arasındadır. Âsım Efendi takrirlerinde bu kavramlara dair bazı açıklamalarda bulunmuşsa da kendisinin itikadî fırkaların görüş farklılıklarını incelemediği gözlemlenmektedir. Müellif takrirden bulunduğu âyette geçen “يوم الآخر”, “ahiret günü” kavramıyla; kabir azabı, meâd, haşr, mîzan, sırât, cennet, nâr gibi ifadelerin kastedildiğini belirtmiştir. Yine bu ders kaydında cennet ve cehennemin halihazırda yaratılmış olduğunu ve oranın halklarının da ölümsüz olduğu ifade edilmiştir. Ardından bu görüşe mesnet olarak Buhârî’nin şu rivayeti nakledilmiştir. “Cennet ehli cennette, cehennem ehli de cehennemde olduğunda; cennet ve cehennemin ortasına ölüm getirilir sonra boğazlanarak ölüm öldürülür. Ardından biri ‘Ey cennet halkı size ölüm yok, ey cehennem halkı size de ölüm yok’ der. Cennet halkının sevinci daha da artar. Cehennem halkı ise hüznlerine hüzn katar.”¹²⁰³ rivayetine yer verilmiştir.¹²⁰⁴

3.1.6. Allah’ın Varlığının Bilinmesi

Tevbe 9/32-33. âyetlerin takrir edildiği derste Allah’ın varlığının bilinmesi meselesi tahlil edilmiştir. Burada ilgili âyet bağlamında vahyin kısa bir müddet kesintiye uğraması anlatılmış ve Hz. Peygamber’e sarf edilen sözlerin aslında tevhide iftira niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Benzer durumun Yahudi ve Hristiyanların Allah’a oğul isnat etmeleri sebebiyle de gerçekleştiğini belirten müellif, bu durumun ilahi kitapların hiçbirinin aslında olmayıp sonradan tevhide bulaştırılmış birer iftira olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Âsım Efendi: “Allah’ın vahdaniyetini bilmek semâi (işitmeye dayalı), âfâki (nesnel), enfûsi (subjektif) delildir. Mâtûridî’ye göre şayet

¹²⁰² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

¹²⁰³ Buhârî, Rikâk, 50, 51; Müslim, Cennet, 43.

¹²⁰⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b.

insan yüksekçe bir dağın tepesinde yaşasa bulûğ çağına geldiğinde Allah'ı bilmekle mükelleftir. Vahdetü'l-vücûd inancına sahip olanlar demişlerdir ki: Allah'dan gayri hiçbir şey mevcûd değildir. Hissi olarak var olanlar ise aynanın karşısındaki yansıma gibi gölge ve hayaldir.” ifadeleriyle meseleyi açıklamıştır.¹²⁰⁵ Bu rivayette müellif teklif meselesine de açılım sağlamıştır. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde bu kavramı ve müellifin değerlendirmelerini inceleyeceğiz.

3.1.7. Teklif

Teklif, külfet ve meşakkat kelimelerinin anlam alanındadır. Birine yapılması zor bir işi yüklemek manası gelmektedir. Terim anlamı ise: “Allah'ın kulunu bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutmasıdır.”¹²⁰⁶ İnsanoğlu sorumluluk sahibi bir varlık olarak yaratılmıştır. “Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”¹²⁰⁷ âyeti de bu hakikate işaret etmektedir. Öte yandan insan olarak dünyaya gelmek aynı zamanda birtakım sorumluluklara riayet ederek yaşamayı gerektirmektedir. İslam âlimleri insanın bu mesuliyetinin hangi durumlarda başlayacağı hususunu müzakere etmişlerdir. Bu konuda kısmen akıldan yoksun olanlar, akıllı-bâliğ olanlar, gayr-i müslimler ve kendilerine tebliğ ulaşmayan insanların durumları birbirinden farklı mütalaa edilmiştir. Bu mevzu tarihi süreçte hüsün-kubuh meselesiyle de irtibatlandırılarak kelâm ilminin yanı sıra fıkıh usulünün mevzusu olarak da incelenmiştir. Selef alimleri de bu meseleyi çok yönlü müzakere etmiştir. Netice itibarıyla bu görüş farklılıkları etrafında yeni mezhepler teşekkül etmiştir.

Âsım Efendi'nin takrirlerinde bu konu A'râf 7/70-71. âyetlerinin takrir edildiği derste gündem edilmiştir. Âyette yer alan “أَجْنَتْنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ” lafzının tahlilinde gayr-i müslimlerin ibadete muhatap olup olmadıkları sorgulanmıştır. Bu durumdaki insanların şer'î hükümlere muhatap olma durumları hususunda İslâm alimleri arasında görüş birliği oluşmamıştır. İslâm hukukçularının çoğunluğu onların da şeriat

¹²⁰⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 154a-b.

¹²⁰⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Teklif” TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/teklif> Çevrim içi (13.06.2022)

¹²⁰⁷ Zâriyât 51/56.

hükümlerine muhatap olduğunu söylerken Hanefi uleması ve bazı ilim adamları bu görüşe muhalefet etmişlerdir.¹²⁰⁸ Âsım Efendi konuyla ilgili tartışmalara ve ilim adamlarının görüşlerine temas etmeyi tercih etmemiştir. Müellif, küfrün en büyük cinayet olduğunu, kafirlerin ibadete muhatap olmayışlarının ise onlar için bir hafifletme olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla ona göre böyle kimseler ibadetten muaf olmayıp bilakis teklife muhataptırlar. Âsım Efendi şu benzetmeyle bu görüşünü desteklemektedir: “*Müslümanlar cünüp ve muhdis (namaz abdesti bulunmama) şartlarını yerine getirme imkanını kaybettikleri halde -ki bu da taharettir- nasıl namazla mükellefseler aynı şekilde kafirler de ibadeti yerine getirme imkanını kaybettikleri halde -ki bu da imandır- niçin teklife muhatap olmasınlar?*”¹²⁰⁹ Netice itibarıyla müellif, bu görüşüyle Hanefi-Mâturidî ulemasının görüşüne muhalefet etmektedir. Zikredilen örneğin kaynağına dair bir bilgi de verilmemiştir.

3.1.8. Nüzûl-i İsa

Tevbe 9/32-33. âyetlerin takrir edildiği derste İsa’nın (a.s.) nüzûlüne dair kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Buna göre “...*Sultan, dînin ve şeriatın hâmisî Allah’ın bir nimeti, şehirlerin hükümdarıdır. Nasıl ki Hz. Peygamber (a.s.) enbiyanın, Kur’ân kitapların, ümmeti Muhammed milletlerin özü ise Osmanlı Devleti’nin hükümdarları da İsa (a.s.) inene kadar saltanatın rûhudur*” açıklamalarında bulunulmuştur.¹²¹⁰ Burada İsa aleyhisselamın nüzûl edeceğine dair bir inanışla dua edilmektedir. Günümüzde revaçta olan tartışmaların o günlerde gündemde olmadığı yahut müellifin konuyla ilgili rivayetler bağlamında bu meseleyi tartışmaya dahi açmadığı öngörülmektedir.

3.1.9. Haşr, Cennetliklerin Yaşı ve Yeis Tevbesi

Âsım Efendi Yûnus 10/53-56. âyetleri takrir ettiği derste “haşr”ın ruh-beden birlikteliğiyle mi olacağı, cennete giriş yaşının 32-33 mü olduğu, “tevbe-i yeis”in kabul olup olmadığı meselelerini sorgulamıştır. Burada Müslüman çocukların cennete

¹²⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. Sırrı Fuat Ateş, “Gayr-i Müslimlerin Şer’î Hükümlere Muhatap Olup Olmaması Sorunu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2012.

¹²⁰⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 40a.

¹²¹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154a-b.

girebilmeleri tahlil edilerek bu durumun Buhari şârihi İbn Hacer'in değerlendirmeleri bağlamında gayrimüslim çocukları da kapsayacağı belirtilmiştir. Buna göre Âsım Efendi, kalamcılara göre müşriklerin çocuk yaşta ölen evlatlarının da cennete girecekleri yönünde kanaat belirtmiştir.¹²¹¹

3.1.10. Sihir

Sihir “bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek, el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile, şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma” şeklinde tanımlanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de sihir ve türevleri altmış yerde geçse de bunun üç çeşidine değinilmiştir.¹²¹² Müellif’in A‘râf 7/111-114. âyetlerinin takrir ettiği dersin soru-cevap faslında “sihir” kavramı tahlil edilmiştir. Buna göre; “**قَالَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ**” lafzının zikredildiği derste “*Kaç tür sihir vardır?*” diye sorulursa; “*Beş tür deriz. İlki ‘عَزَائِمٌ’ efsundur; cinlerden yardım dilemektir. İkincisi ‘شُعْبُدَةٌ’ hayal ürünü, göz yanıltması olup ilginç âletlerle tasarlanır. Bu sihir türleri mecâzi olarak bilinip benzerlik yönünden gerekçesi bilinmez. Firavunun sihri bu cinsten olup illüzyondur.*” Müellif sihrin bu türüne örnek vererek Beyzâvî şarihlerinden Şeyhzâde’nin mülâhhas eserinde Bakara sûresinin tefsirinde konuyla ilgili değerlendirmeler olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Râzi’nin *Tefsîr-i Kebir* adlı eserinde sihri sekiz kısma ayırdığını belirten Asım Efendi, Firavun’un sihrinin bunlardan beşincisine tekabül ettiğini ifade etmektedir.¹²¹³ Buna göre sihrin beş türünün olduğunu belirten müellif burada sadece iki türünü analiz etmiş diğerlerine dair bir açıklamada bulunmamıştır.

3.1.11. İblis’e Mühlet Verilmesi

Bir imtihan gereği olarak İblis’e mühlet verilmesi itikadî bir olgu olarak sorgulanmıştır. Âsım Efendi “**قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ**”¹²¹⁴ âyetiyle İblis’in kulların bir kısmını yoldan çıkaracağı itikadî olarak bilindiğinden buna vurgu yapıldığına dikkat çekmektedir. Neden böyle bir izinin kendisine verildiği ise

¹²¹¹ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 396-397.

¹²¹² İlyas Çelebi, “Sihir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr>”sihir (Çevrim içi) 21.07.2022

¹²¹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 269a.

¹²¹⁴ A‘râf 7/16.

sorgulanmamıştır. Ayrıca İblîs’in küfrünün inadından mı yoksa cehaletinden mi olduğunun bazı alimlerce sorgulandığını belirten Âsım Efendi, onun bu yaptığının cehlinden olmadığına zira hak ve bâtılın Allah’ın kalplere koymasıyla gerçekleştiğine işaret etmektedir.¹²¹⁵ Müellif, İblîs’in “*yevmü’l-ba’s*” ikrârı ve ahdi vurgulanarak mühlet talep etmesinin ebedi bir yaşam arzusuna delâlet ettiğini düşünmektedir.

3.1.12. İman’da Cebir

Müellifin takrirlerinde incelediği konulardan bir diğeri ise imanda cebir meselesidir. Âsım Efendi bunun sahih olmadığını zira tercihte bulunmaksızın zorla iman ettirilmiş olunacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca imanin ihtiyarda bulunma üzerine bina edildiğini belirterek iman ve tercihte bulunma meselelerini detaylarıyla sorgulamaktadır.¹²¹⁶

Böylece Âsım Efendi’nin takrirlerinde kelim ilmine dair önemli konuların gündeme getirildiği bunlara dair incelemelerin ise özellikle muhtemel soru-cevap usulüyle kaydedilen bölümlerde yer verildiği gözlemlenmiştir. Buradan hareketle müellifin bazı konuları istisna tutmak kaydıyla kendisine sorulabilecek sorular bağlamında çalışmalar yaptığı düşünülmektedir. Müellif kelâm ilmine dair değerlendirmelerinde mezheplerin farklı görüşlerini kimi zaman tartışmaya açmış geniş bir perspektifle sorgulamıştır. Bazen de mezhebi veya kendi görüşünü takdim etmiştir. Büyük oranda ehli sünnetin rey ve tercihlerini savunduğu gözlemlenen müellifin farklı mülâhazaları olduğunda mezhebi taassuba kapılmaksızın fikrini beyan etmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından takrirlerdeki usûl konularını tahlil edeceğiz.

3.2. Fıkıh Usûlü Konuları

Usûl, “kök, dip, temel, kaide, kaynak, bir şeyin esası, dayanağı gibi manalara gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak; delil, külli kâide, istishab, vasfın mukabili, kıyasın rükünlerinden biri gibi anlamlara gelmektedir.”¹²¹⁷ Şer‘î amelî hükümlerin, tafsîlî delillerden istinbâtı ile ilgili kaideleri konu edinen ilim dalı olarak da tanımlanmıştır.

¹²¹⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

¹²¹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 272a.

¹²¹⁷ Ahmet Özel, “Asıl”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asil#1-fikih> (Çevrim içi) 15.03.2022

Buna göre şer‘î ve amelî olmayan hükümler bu ilmin konusu değildir.¹²¹⁸ Tanımdan da anlaşılacağı üzere usûl ilminin konuları çok yönlü ve geniş kapsamlıdır. Araştırmamızın bu bölümünde müellifin usûl ilmine dair değerlendirmelerini analiz edeceğiz. Burada usûl kavramıyla, usûl-i fıkıh kastedilmektedir. İbadât, muamelât ve ukubât ile ilgili meseleleri ise “Fıkıhî konular” başlığı altında bir başka bölümde tahlil edeceğiz.

Âsım Efendi takrirda bulunduğu âyetleri usûl-i fıkıh ilminin ilkeleri bağlamında analiz etmiştir. Özellikle “usûl meseleleri” başlığı altında bazen de muhtemel soru-cevap formlarında bu değerlendirmelerin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Buralarda ilgili âyetlerin lafız-mana ilişkisi Hanefî fakihlerinin usûl teorileri temelinde incelenmiştir. Mesela Ârâf 7/28. âyet usûl ilminin hususî ıstılahları kullanılarak şu ifadelerle yorumlanmaktadır:

“... Bu kavî-i şerîf bi’l-’ibâre evliyâ-i şeyâtînin ikinci alâmetini beyâna delâlet eder, bi’l-işâre fi’l-i fâhişeyi işledikleri vakitte ‘vecednâ aleyhi âbâenâ vallâhu emerâne bihâ’ kavillerine delâlet eder. Ammâ bi’d-delâle sağâiri işledikleri vakitte yine ‘vecednâ aleyhâ ebâene vallâhu emerane bihâ’ kavillerine delâlet eder. Ammâ bi’l-iktizâ âbâ-i ecdâdları dahi evliyâ-i şeyâtîn olduklarına delâlet eder...”¹²¹⁹

Burada müellif âyetin lafzını delâlet bahisleri bağlamında tahlil etmiştir. Konuyla ilgili farklı görüşleri gündeme getirmemiş kısa ve özlü cevap vermeyi tercih etmiş gözükmektedir.

Ârâf 7/14-16. âyetlerin tahlil edildiği bölümde ise “zâhir, nas, müfesser ve muhkem” kavramlarından hareketle üç âyet de ayrı ayrı yorumlanarak farklı cihetleriyle incelenmiştir. Burada müellif, “قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ” âyetinin mukadder bir suâle cevap konumunda yeniden yaratılış gününü beklemeye işaret ettiğini belirtmiştir. İblis’in kendisine süre verilenlerden olduğu öne sürülerek Âdemoğlu için bir imtihan vesilesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Müellif değerlendirmelerine şu sorularla devam etmektedir:

¹²¹⁸ Abdurrahman Haçkalı, “Fıkıh Usûlü İlmi’nin Doğuşu ve Gelişimi”, **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, C. I, sy. 1-2, s. 85.

¹²¹⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 10a.

“Pekâlâ kazıyye olarak beklemenin ezeli oluşu İblis’in bu isteğine cevap verilmesini gerektirir miydi?” diye sorulursa; bu “إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ” (Sa’d 38/81- Hicr 15/38) âyetiyle kayıt altına alınmıştır. Burada İblis’e mühlet verilmiş olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca âyette “*Mâlum bir vakit olduğu belirtilse de bu meçhul (bilinmeyen) bir zamana mı delâlet etmektedir.*” diye sorulursa; “*Beyan kendisinden daha açık bir tanıımı gerektirir.*” ifadesiyle izahatta bulunulacağı belirtilmiştir. Burada “vakt-i mâlum” ile murâd edilen İbn Abbas’ın da bildirdiği üzere canlıların tamamı ölünceye kadar sürecek olan zamandır.¹²²⁰

Âyetteki “قَالَ أَنْظِرْنِي” ifadesinin “nâs” mı yoksa “zâhir” mi olduğu sorgulanmakta cevap olarak ibarenin medlûlünden ve mukadder suâle cevap cihetinden “nâs” olduğu beyan edilmektedir. Yine âyetin “muhkem” mi yoksa “müfesser” mi olduğunu sorgulayan Âsım Efendi, burada muhkem terimini, “li ‘aynihi” (doğrudan) ve “li ğayrihi” (dolaylı) olmak üzere ikiye ayırarak tanımlamıştır. Bu âyetin nesh ihtimali olmaksızın muhkem li ‘aynihi olduğunu aynı şekilde neshin kesintiye uğramasının ise peygamberliğin sona ermesiyle gerçekleşeceğini belirten müellif burada müteahhir Hanefi usûlcülerin kabul ettiği muhkem tanımını kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca “قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ” âyetindeki lafızların “âm” mı yoksa “hâs” mı oldukları sorusuna ise; “hâs” olduklarını zira âyette zikredilen bütün isim, fiil ve harflerin “hâs” olduğunu tasrih etmektedir. Bu bölümde son olarak “فَبِمَا” lafzındaki “ف” edatının kullanımı ile İsrâ sûresinin ilk âyetinde bunun neden kullanılmadığı mukayese edilmiştir. Bu konuda “ف”nin beyanın hangi kısımlarından olduğuna dair izahatta bulunulmuştur.¹²²¹ Konuyla ilgili değerlendirmelerin kısa soru-cevaplar şeklinde olduğu ilgili alana dair ihtilaflı meseleleri ise değinilmediği gözlemlenmiştir.

Âsım Efendi bir diğer takririnde usûl meseleleri başlığı altında A’râf 7/28. âyeti iki bölümde muhtemel soru-cevap formuyla tahlil etmektedir. Âyetin lafzında zikredilen “fahişeten” ifadesiyle şeytanların dostlarına işaret edildiği, sözün siyakında bir belirtinin olmadığı ama onların; “*Babalarımızı bu işi yaparken bulduk, Allah da bize bunu emretti.*” söylemlerinin “lâzım-ı müteahhir ve zâtî” olarak aslında şeytanın

¹²²⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 5b.

¹²²¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 5b.

arkadaşlarına ait bir vasıf olduğu belirtilmiştir. Bununla muktezayı hâle uygun olarak lâzım-ı mütekaddime niteliğinde babaları ve atalarının da aynı fiili yapmak suretiyle şeytanların dostları olduğu tasrihinde bulunulmuştur. Tercüme ve değerlendirmesine yer verdiğimiz bu bölümde müellif söz konusu düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: ان الآية تدل بالعبرة لعامة أولياء الشياطين لكونه ما سيقول و بالإشارة تدل على قولهم وجدنا عليها أباينا “والله امرنا بها عند فعلهم الفاحشة لكونه مما ليس له السياق و بالدلالة تدل على قولهم وجدنا عليها أباينا والله امرنا بها عند فعلهم للصغائر أيضا لكونه لازما متأخرا وذاتيا و بالاقتضاء تدل على أباينا وجدادهم من أولياء الشياطين أيضا لكونه لازما متقدما ومحتاج اليه على ما هو مقتضى الاقتضاء”¹²²²

Ayrıca “illiyet” konusunda İmam Şâfi’den alıntı yapan müellif şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. İletinin müfîd olması hükmün de müfîd olmasına delâlet eder. “Fahişeten kelimesi âm olmaksızın mutlak cihetiyle hâs lafızdır” görüşüyle âyetteki ifadenin örfteki zinayı kastedip kastetmediği tahlil edilmektedir. Yine âyetteki “واذا فعلوا فاحشة” ifadesi beyânî tefsir şartıyla kâziyye-i şartiyyedir. “فعلوا” kelimesi cemî müzekker olup bununla tahsis olunan nedir diye sorulursa; çoğulluk karinesiyle erilliğe delâlet eder. Burada örfî hakikat bağlamında erilliğin asaleten, dişiliğin ise tebeân (buna tâbî) zikredilmesi murâd edilmiştir.¹²²³

Konuyla ilgili bir başka değerlendirmesinde müellif, “Edâ-kadâ ile memûr olduğu; edâ, emre vâcibü’l ayn ile teslim olmak; kadâ ise benzeri bir şekildedir.” ifadeleriyle bilgiler vermiştir. Burada ayrıca sebep-vücûb, zâhir meseleleri sorgulanmış; hüsün-kubuh kavramları bağlamında bir şeyin bizâtihî fahşâ olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca “fahşâ” kavramı lûgat ve şeriat bağlamında değerlendirilmiştir.

Yine bir başka takrir notunda “اتقولون على الله ما لا تعلمون” âyetiyle zanna tâbî olmanın haram olduğuna dikkat çekilmektedir. “Zan” nasıl haram olur diye sorulursa; “zan” önce tahayyül boyutundadır, sonra icma vasıtasıyla kesin olarak amel etme gerekliliği oluşur. Böylece şüpheli bilgi ilme dönüşür. Ardından icma vasıtasıyla zannın nasıl bilgiye dönüştüğü açıklanmıştır. Mâhiyeti itibarıyla zan devamlıdır, bedîhi olarak bir ilim değildir. Nâkıza (zıttına) ihtimali yoktur, zan da onun ihtimalidir. Zannın ilme dönüşümünün muhtemel olduğu belirtilerek bunun şartları izah edilmiştir.

¹²²² Âsim Efendi, a.g.e., vr. 10a.

¹²²³ Âsim Efendi, a.g.e., vr. 12b.

Bu konuyla ilgili A‘râf 7/28. âyetin takrir kayıtlarında ise “أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ” âyetini tahlil eden müellif, “*Bu âyet zanna tabi olmanın yasaklanması anlamına gelir. Şayet müctehid, emarelerden hareketle zanna ittiba ederse bu durumda zanna tabi olmak nasıl yasaklanmış olur*” şeklinde muhtemel bir soruya; “*Çünkü zan üretim sonucu elde edilen bir neticedir. Sonra kat’i bir icmâ vasıtasıyla amel edilmesi vacib olur. Bu durumda maznun-malum olur ve zan ilme dönüşür*” cevabını vermiştir.

Yine bu derse ait notlarda: “*Bu âyette istifham zikredilmiş inkâr kastedilmiş, ardından nehy murâd edilmiştir. Çünkü istifham cehil sebebiyledir. Bilgisizlik ise zihnin o şeye yönelmeyişiinden ve o şeyin gerçekleşmesini istememekten kaynaklanır.*” denilmiştir.¹²²⁴ Burada istifham ve nehyin art arda kullanılması ve bunun manaya etkisi yorumlanmıştır. Yine bu âyette Allah’ın “fahşâ”yı emretmiş olması meselesi incelenmiştir. Bu kelâmın kısımlarından “keyfiyyat”a dairdir. Zira Allah’ın zâtında fahşânın olması kabul edilemez. “*De ki Allah fahşâ olanı emretmez*” (A‘râf 7/28) âyeti aklî olarak “hüsün-kubuh” meselelerini gerektirir. Burada müellif “hüsün” konusunu üç bölüme ayırarak incelemelerine devam etmiştir.¹²²⁵ Yine bu derste “zan”nın ilme dönüşümü incelenmiştir. “Zan icma vasıtasıyla amel edilmesi vacip olan bir ilme nasıl dönüşür? denilirse “Bunun ilme dönüşümü Allah’ın hükmü ile olur. Bu da amelin ilim değil de vacip olmasıyla. Allah katındaki hüküm nefsi’l-emr de budur. Eğer zannın ilme dönüşümü Allah katındaki bu hükmün nefsi’l-emir de gerçeklemesiyle olsaydı o zaman inat eden kimsenin münkir olarak küfrü(inkârı) gerekirdi. Bu durum kıyasla sabittir.” denilmiştir.¹²²⁶

A‘râf 7/40-41. âyetlerin takrir edildiği derste ise delalet lafızları etrafında şu ifadelere yer verilmiştir:

“*حتى يلج الجمل*, hatta ‘âzamü’l-hayavanât olan deve girince, *في سم الخياط* edyagu’l-mesâlik olan iğnenin deliğine girince devenin iğne deliğine girmesi muhâl küffârın dahî cennete duhûlü muhâl,¹²²⁷ bu âyet-i kerîme bi’l-ibâre mâ seyegûlüh

¹²²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 11a.

¹²²⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b, 13a-b, 36a.

¹²²⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 11a.

¹²²⁷ Âsım Efendi bu ifadenin üzerine • harfiyle remz koyarak sayfanın yan tarafına kırmızı renk mürekkeple ve Arapça olarak şu açıklamalara yer vermiştir: “*دخلهم الجنة محال لان دخولهم موقوف علي دلوج*”, “*الجمل في سم الخياط ودلوج الجمل في سم الخياط محال ينتج قد دخولهم الجنة موقوف علي المحال كل ينتج قد دخولهم الجنة محال*”,

olan cevâba delâlet eder. Bi'l-işâre mâ leyse lehü's-siyâk olan cennetten mahrûm olmalarına delâlet eder. Amma bi'd-delâle mukallidîn olan -bu kavî-i şerîfin nüzûlünden sonraki ile yevmi'l-kıyâme- bâki cemi' küffârın cennete dâhil olmamalarına delâlet eder -tekzib ve istikbâr alâmetinde müşterek olduğundan ve lâzım-ı müteahhir- ammâ bi'l-iktizâ, -müminlerin mantığınca- duâları ve a'mâlin semâya su'ûdüne delâlet eder.¹²²⁸

Konuyla ilgili bir başka değerlendirmesinde müellif, âyetteki “ لا تفتحوا لهم أبواب السماء و لا يدخلون الجنة ” lafzını ibare ve delâlet bağlamında incelemektedir. Burada, âyetleri yalanlayıp böbürlenerek inanmayanların durumu ile “ولا تقل لهما أف” âyetinin muhtevasına girenlerin illet açısından ortak olduğu ifade edilmiştir. Yine “ان الذين كذبوا” âyetindeki mevsûlun tarifi yapılarak bunun dört farklı anlama geldiği; “ال”ın istiğrak üzere hamledilmesinin “ان الذين كذبوا” âyetine göre sahîh olmadığı belirtilmiştir. Zira kafirlerin çoğunun “الذين كذبوا واستكبروا” âyetiyle yalanlayan ve kibirlenenler olduğu açıklanmıştır. Onlardan -yalanlayıp böbürlenenden- bir müddet sonra Allah’a ve Rasûlüne iman edenler oldu. Böylelikle kendilerine sema kapıları aralanıp cennete girdiler. Bu durumda “ال” istiğrak manasına hamledilmesi nasıl olur diye sorulursa, “Burada murâd edilen yalanda ve kibirlenmede ısrarcı olanlara hususi kılınmalıdır. Zira bu haberin karînesiyle onlardan ısrarcı olmayanların da varlığına ve bu durumun bazıları için geçerli olduğu” anlamına geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Müellifin sorguladığı bir başka konu ise usûl âlimlerine göre hâs ve muhassıs¹²²⁹ meselesidir. Buna göre; “Haberin müstakîl olmadığı istisna, sıfat, gaye, bedel durumlarında nasıl tahsis ifade edeceği” sorulursa “Burada zikredilen haber bir başka âyetteki¹²³¹ لا ذنب لمن لا ذنب له” hadisteki ve¹²³⁰ عمل صالحا” gibi muhassıs değildir.” cevabı verilmiştir. Ayrıca Âsım Efendi tahrir ettiği âyetteki bazı

“Onların cennete girmeleri imkansızdır. Çünkü onların durumu devenin iğne deliğinden girmesidir. Devenin iğne deliğinden girmesi ise imkansızdır. Cennete girme neticesi de imkansızdır. Bütün hepsinin neticesinde cennete girmeleri imkansızdır.” Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a.

¹²²⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 17a.

¹²²⁹ Muhassıs: Âmm’ın kapsamındaki fertlerden bir kısmını onun dışına çıkaran delil veya karineye verilen isimdir. Bkz. Ferhat Koca, “Tahsis”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahsis> (Çevrimiçi) 01.05.2021.

¹²³⁰ Furkan 25/70.

¹²³¹ İbn Mâce, **Zühd**, 30.

ifadeleri lafzî tefsir bağlamında âm, hâs, haber ve diğer usûl kâidelerini de kullanarak muhtemel soru-cevap formunda Arapça tahlil etmiştir.¹²³²

Müellifin bu konuda tartıştığı bir diğer mesele ise A'râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği derste “أَجْنَتَا” lafzının kazıyye türü hakkındadır. Burada Hanefî ve Şafîi uleması arasında “inkâr ve istibâd” kavramları etrafında sorgulamalarda bulunmaktadır.¹²³³ A'râf 7/133. âyetinin takrir edildiği dersin muhtemel soru cevap formunda ise sebep-illet-mâlûl meseleleri tahlil edilmiştir. Bu bölüm tercümesiyle şöyledir:

“ف” âyetindeki ‘ف’ sebebiyyedir. Sebep için kaç çeşittir diye sorulursa; hakiki ve mecazî olarak ikiye ayrılır. ‘ف’ illete mi yoksa mâlûla mı dahil olmuştur diye sorulursa, mâlûl’a deriz. Buradaki illet nedir? Onların ‘مَهْمَا تَأْتِيْنَا’ âyetidir. Peki bu illet midir yoksa sebep midir? İlet manasında sebeptir. Pekâlâ illet manasında sebep olduğu nasıl bilinir? مَنْ harfinin mâlûl üzere gelmesiyle bilinir. Sebep ve illet arasındaki fark nedir? Sebep özetle hükme izafe edilemeyen yani fiil eseri olmayandır; illet ise kendisine fiil tesir edendir. İlet anlamı taşıyan sebep ise usûl ilminde gerçekleştiği gibi kendisine fiil tesir edendir. İrsâl sebebi ‘مَهْمَا تَأْتِيْنَا’ âyeti değil bilakis Musa (a.s.)’ın onlar için duası mıdır? Bunun asıl sebebi ‘مَهْمَا تَأْتِيْنَا’ âyetidir.¹²³⁴

A'râf 7/177-178. âyetlerin bağlamında ise Âsım Efendi’ye yöneltildiğini düşündüğümüz sorular arasında usûl ilmine dair meseleler tespit edilmiştir. Buna göre müellife âyetin lafzındaki “سَاءَ” kavramının kendindeki bir mana nedeniyle mi (kabîh li aynihi) yoksa hârici (ğayrihi) sebeple mi kötü olduğu sorulmuş; konusu itibarıyla (vaz’en liaynihi) cevabı verilmiştir. Bunun hükmü nedir diye sorulursa buna da butlan (hükmü olmama durumu) olup aslı ve vasfı (niteliği) itibarıyla meşruiyetinin olmadığı belirtilmiştir. Âyetteki “الْمَثَلُ” ifadesi tek kişi ki o da Bel’âm¹²³⁵ için geldiği halde nasıl “سَاءَ مَثَلُ الْقَوْمِ”, “topluluğun durumu ne kötüdür” ifadesiyle zikredilmiştir? sorusuna ise Âsım Efendi; Bel’âm örnek verilse de burada kastedilen Mekke’deki iman etmeyen kâfirlerdir, cevabı verilmiştir. Yine âyetteki “أُولَئِكَ” vasıfla kişiye işaret edilmektedir,

¹²³² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 19b.

¹²³³ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 38b.

¹²³⁴ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 271b.

¹²³⁵ Ömer Faruk Harman, “Bel’am b. Bâûrâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belam-b-baurâ> (Çevrimiçi) 20.09.2021.

peki zamir kişiden ibaretse ismi işâretle murâd edilen mana nedir diye sorulursa; kişinin niteliksel özelliklerinden ötürü harici bir karineyle kastedilmesi caizdir, şeklinde cevaplandırılmıştır.¹²³⁶

Âsım Efendi, A‘râf 7/206. âyetinde “إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ” *“Şüphesiz ki Rabbinin huzurunda bulunan melekler, asla büyükenip ona ibadetten geri durmazlar. Onu daima tesbih eder ve yalnız ona secde ederler”* ifadesinde “ittisâli tâm” (iki cümle arasında tam bir ilgi) olduğu için fasl yapıldığını belirtmiştir. Bunun gerekçesi illet’in mâlul olanı beyan etmesiyle irtibatlandırılmaktadır. Şayet âyette “إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ” lafzı zikredilmemiş olsaydı o zaman illet, atfı beyan konumunda olurdu. Buna göre müellifin âyetin lafzında “ittisali tam” olduğunu gerekçeleriyle tahlil ettiği anlaşılmaktadır.¹²³⁷

Âsım Efendi Enfâl 8/19. âyetinin takririnde usûl ilmine dair şu beyanatta bulunmaktadır:

Allah Teâla önceki âyeti “ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ” *“Bu tecrübe gerçektir ve Allah, muhakkak kâfirlerin hilelerini zayıflatıp gevşetendir.”* (Enfâl 8/18) tafsil makamında söyledi, ki bu icmâlîdir. Bu âyet müminlerin durumunu ve saygınlıklarını yüceltmek için, kâfirleri ise âyetleri alaya almaları nedeniyle korkutarak tehdit etmek üzere söylenilmiştir. “وَإِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ” *“Siz (Ey kâfirler) zafer istiyordunuz ya işte müminlerin zaferi ile Allah’ın hükmü size geldi.”* âyeti ise değerli söz olup ibaresiyle tafsildir. Bu da icmal olup Kureyş’in önde gelenlerinin alaya alıcı bir şekilde tehdit edilmesine delâlet etmektedir. Burada icmâl ile tafsil, kemal-i ittisal bağlamında olursa tafsil icmal-i fasl için atf-ı beyan menzilesinde olur. Allah Teâla’nın âyette “in testeftihu” ifadesi öncesinde Kur’ân’ın ibaresinin ve işaretinin beyanı makamında âyet vasl olunmamıştır. Dolayısıyla Kur’ân’ın yorumlaması ve işaretiyle “in testeftihu” buyurulmuştur.¹²³⁸

Müellif’in Yûnus 10/32-33. âyetlerin takrir edildiği derste usul ilmine dair sadece bir soruya muhatap olduğu tespit edilmiştir. Kendisine yöneltilen soru ve Âsım Efendi’nin cevabı şöyledir:

¹²³⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 73a.

¹²³⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 83a.

¹²³⁸ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 88a.

Sual- “فَسَقُوا” kavlı-i kerîminde fisk küfürden e‘âm iken tahsîs ve ... fil’l-küfr manasına cümle-i karine nedir?

Cevab- “Ennehüm lâ yü’minûn” nazm-ı kerîmidir.¹²³⁹

Bu soruda müellife âyetin ibaresindeki “fisk” kelimesi, iman etmeme anlamındaki “küfr” kelimesinden daha kapsamlı bir manaya geldiği halde neden sadece bu manaya tahsis edildiği sorulmuştur. Âsım Efendi âyetin devamında yer alan “أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”fzını karine olarak sunarak tahsis edileceğini belirtmiştir. la¹²⁴⁰ Muhtemeldir ki müellif takririnde âyeti tefsir ederken fisk kelimesini küfr manasına tahsis ederek takdim etmiştir.

Böylece Âsım Efendi’nin usûl ilmi bağlamındaki değerlendirmeleri tetkik edilmiştir. Buna göre müellifin söz konusu derslerde takirde bulunduğu âyetleri başta Hanefî fukahânın kullandığı usûl kaidelerinden hareketle sorguladığı ve bunları cevaplandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu konuyla ilgili değerlendirmelerin tamamı ya muhtemel soru-cevap bölümleri için kaydedilen notlarda veya kendisine yöneltilen sorular arasındadır. Zira takrirlerin ilk bölümünde daha çok ibret ve öğüt verici bir sunuma yer verilmiştir. Bu bölümdeki incelemelerimiz sonucunda ulaştığımız verileri maddeler halinde şöyle değerlendirebiliriz. Buna göre;

- 1- Müellif ilgili âyetlere dair usûl ilmi bağlamında gelebilecek soruları analiz etmiştir.
- 2- İncelemelerinde ulemânın farklı görüşlerine yer vermemekte ve mezhepler arası tartışmalara girmeyi çok tercih etmemektedir.
- 3- İlmi behresini göstermek amacıyla âyetleri farklı cihetleriyle tahlil ederek bir nevi imtihan risalelerindeki usûlü burada da tatbik etmiş olabilir.
- 4- Huzur’da kendisine gelebilecek her türlü soruya hazırlanma ihtiyacı hissettiği düşünülmektedir.
- 5- Bir âyetin başta usûl ilmi olmak üzere farklı ilimler bağlamında muhtelif yönleriyle nasıl yorumlanabileceğine dair bir kayıt tuttuğu düşünülmektedir.

¹²³⁹ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 398.

¹²⁴⁰ Bu âyetin meâli: “Onlar iman etmezler.”.

Dolayısıyla usul ilminin hususi konuları etrafında ayetlerin sorgulanmasını çok yönlü tahlil etmek gerekmektedir. Böylece müellifin usûl ilmine dair değerlendirmeleri analiz edildi. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde müellifin takrir belgelerindeki mantık ilmine dair konular incelenecektir.

3.3. Fıkḥî Konular

Fıkḥ kelimesi sözlükte, “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” manasına gelmektedir. İmam Şâfiî’ye nisbet edilen, “dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgidir” şeklindeki fıkḥ tarifi giderek yaygınlık kazanmıştır. Zamanla İslâm’ın ferdî ve içtimâî hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen ilim dalını ifade eden bir terim halini almaya başlamıştır. Kaynak itibariyle vahye dayanan fıkḥ; ibâdât, muâmelât, ukûbât kısımlarına ayrılır.¹²⁴¹ Araştırmamızın bu bölümünde Âsım Efendi’nin takrirlerinde ahkama taalluk eden âyetler ve bunlara dair incelemelerini değerlendireceğiz.

Âsım Efendi’nin takrirlerinde âyetlerin mefhumu bağlamında ahkâma doğrudan ve dolaylı olarak taalluk eden âyetlerin kimi zaman “fıkḥî meseleler” başlığıyla bazen de muhtemel soru-cevap formunda tahlil edildiği ortaya çıkarılmıştır. Mesela A’râf 7/16. âyetin takrir edildiği derste müellif, “لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ”, “Yemin ederim ki ben de onların dosdoğru yolunun üzerine elbette oturacağım.” lafzından hareketle; yemin etmenin hükümleri bağlamında iman etmeyenler (kafirler) için de kefaretin gerekliliğini sorgulamıştır. Konuyla ilgili fıkḥ kitaplarında yer alan yemin ifadeleri, mezhepsel görüş farklılıkları ve türlerine dair değerlendirmelerde bulunulmamıştır. Yine bu kavram tahlil edilirken yemin lafzı ile kastedilenin ne olduğu ve tanımına dair bir analize de yer verilmemiştir. Takrire konu olan âyetin lafzından hareketle, kafirlerin ibadet ehliyeti olmadığı için onlara kefaretin gerekmediği belirtilmiştir.¹²⁴² Âsım Efendi bu görüşe dair herhangi bir kaynak bilgisi vermemiştir. Konuyla ilgili ilim adamlarının görüşleri de mütalaa edilmemiştir.

¹²⁴¹ Hayreddin Karaman, “Fıkḥ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikih#1> (Çevrim içi) 23.05.2022

¹²⁴² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 5b.

A'râf 7/206. âyetin takrir edildiği derste tilavet secdesinin hikmeti sorgulanmıştır. *Envâru't-Tenzîl* adlı eserden iktibasta bulunarak meseleyi çok yönlü inceleyen müellif, âyette “*Rabbinin katındakiler -yani melekler- ona kulluk yapmakla kibirlenmezler, onu tesbih eder ve ona secde ederler.*” buyurulduğunu belirtmiştir.¹²⁴³ Buna göre “*Onlar, yalnız Allah’a ibâdet eder, tevazu gösterir ve başkasını ona ortak koşmazlar. Bu da onlardan başka mükelleflere işarettir. Dolayısıyla bu âyet okunduğu zaman secde edilmesi emredilmiştir.*”¹²⁴⁴ açıklamalarıyla âyetin tilavet secdesi olmasının gerekliliğine dair izahatta bulunulmuştur.

Tevbe 9/84. âyetin takrir edildiği ders ise müellif, cenaze namazının mahiyeti, münafık olarak ölenlerin namazının kılınmaması, kabirlerinin ziyaret edilmesinin yasaklanması meselelerini tahlil etmektedir. Buna göre cenaze namazının aslında ölü için istiğfarda bulunmak anlamında dua mahiyetinde olduğu ve kafirler için bunu yapmanın yasaklandığı hatta onların kabirlerinin başında durmaya ve ziyaret edilmesine dahi izin verilmediğine dikkat çekilmiştir. Buna gerekçe olarak Kur’ânî ifade ve ibâreyle “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا”, “*Onlardan ölen kimsenin -cenaze-namazını sakın kılma!*” emrinin olduğuna işaret edilmiştir.

Yûnus 10/1-2. âyetlerinin takrir edildiği derste ise namazda okunan zamm-ı sûrenin ve Kur’ân okumanın sevap olması değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili müellife yöneltilen soru ve onun cevabı şöyledir: “*Hurûf-ı mukattaa harflerinde (الر) gibi musalli namazda fatihâ-i şerîfe’yi zamm-ı sûreye bedel yalnızca (الم) gibi âyet olan hurûf-ı teheccînin birini zâm eylemesiyle kâfi midir?*” sorusuna, müellif “*İmâm-ı Âzam hazretlerine göre bir kavilde kâfidir*” cevabını vermiştir.¹²⁴⁵ Yine bu derste yöneltilen bir başka soruda Kur’ân tilavetinde harflere verilen sevaba dair bir sorgulama yapıldığı ve müellifin bu konuyu tahlil ettiği belirlenmiştir.¹²⁴⁶ Yunûs 10/16-18. âyetlerin takrir edildiği derste hazır bulunan muhataplardan Eğinli M. Hulûsi Efendi’nin aldığı notlara göre Âsım Efendi’ye:

¹²⁴³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a.

¹²⁴⁴ Beyzâvî, **a.g.e.**, C. I, s.591.

¹²⁴⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.403.

¹²⁴⁶ Burada müellife üç harften oluşan (الر) ifadesine verilecek sevabın her bir harf için en az otuz sevap mı olacağı sorulmuştur. Âsım Efendi bu konuda bir rivayeti mesnet göstererek “*Her bir harf için en az otuz sevap verileceğini*” belirtmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s.403.

Sual: Hilâf-ı vâki ahbardan ibaret olan (kizb) sehven olduysa yine ...amma kasten olursa kebir ve haram-ı katîdir. Birkaç m... cevâzı rivâyet olunmuşsa bu civarda... Melhuz aklam olub husul...yalnız yine... takdir... mahalli hadisi vârid iken Müslümanlar nice ıslahatta biri ehl-i halilesini rıza ... cevaz-ı târiz tarikiyle midir yoksa hakikat midir? İnde....

C-9: İnde... târiz değil hakikattir.

Buna göre müellifin takrirden bulunduğu altı farklı Huzur Dersi'nde âyetlerin bağlamı itibarıyla fikhî meselelere dair değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'nde ahkâm tefsirini örneklerine sıkça yer verildiği belirtilmelidir. Müellifin fikhî konularda koyu bir Hanefî mezhebi savunucusu olduğu ifade edilebilir. Zira mezhep imamlarının görüşlerini önemseyen ve ilgili âyetleri bu doğrultuda yorumladığı anlaşılmaktadır. Böylece fikhî konulara dair verileri değerlendirilmiştir. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde müellifin takrirlerindeki hadis konularını tahlil edeceğiz.

3.4. Mantık İlmi Konuları

Mantık ilmi; düşünme faaliyetinde zihni hatalardan koruyan, doğru düşünmenin kurallarını, ölçülerini ve yöntemlerini gösteren ilim yahut sanat olarak bilinmektedir. Aynı zamanda hataya düşmenin mümkün olduğu bütün durumlarda düşünme gücünü doğru yöne sevk edecek imkânları kapsayan bir sanat, akılla bulunup ortaya çıkarılmaya elverişli olan her bilgi konusunda kişiyi yanlıştan koruyacak şeyleri öğreten bir tekniktir. Teorik ve pratik olmak üzere iki özelliğe sahiptir. Teorik yönüyle mantıklı düşünme biçimini tespit ederken; pratik yönüyle ise bu ilmin uygulanmasını, yani akıl yürütmelerin doğruluğunu sağlayan kuralları ortaya koyma metotlarını gösterir.¹²⁴⁷ Mantık ilmi, varlığın yasal düzeni ile düşüncenin yasal düzeni arasındaki mütakabiliyet (karşılıklı) olma halini dilde formüle eden bir ilim olarak da tanımlamıştır.¹²⁴⁸

¹²⁴⁷ İbrahim Emiroğlu, "Mantık", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantik> (Çevrim içi) 23.07.2022

¹²⁴⁸ Mehmet Duman, **Mantık Çalıştay Kitabı**, Yayına Hazırlayanlar: Vedat Kamer, Şafak Ural, Mantık Derneği Yayınları, İstanbul, Aralık 2016, s.6

Âsım Efendi'nin uzun yıllar mantık ilminin tasdîkât ve tasavvurât bölümleri üzerine dersler verip icazetler takdim ettiği bilinmektedir. Kendisinin bu alana dair iki matbu eserine ulaşabildik. Müellifin Huzur Dersleri envanterinde özellikle de soru-cevap fasıllarına hazırlık bölümlerinde ilgili âyetlerin mantık ilmi ilkeleri bağlamında incelendiği tespit edilmiştir. Bunlardan birkaçının örneği şöyledir. Mesela; A'râf 7/14-16. âyetleri bağlamında “أنظرنی” ifadesi için kaziyyenin (önerme) ikili cümle olduğu çünkü mahmûl olanın nefse delâlet ederek gerçekleştiği belirtilmektedir.¹²⁴⁹

Konuyla ilgili “اتقولون عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْمُونَ” âyetiyle zanna ittiba etmenin hürmete değer bir şey olduğuna delalet ettiğini belirten Âsım Efendi; “Zan icma yoluyla ameli kesin, meznûn ise zan'nın kat'ı ilme dönüşmesiyle olur. Zan mâhiyeti itibariyle devamlıdır, bedîhi olarak bir ilim değildir, nâkıza da ihtimali yoktur zan'da onun ihtimalidir. Zan'nın ilme dönüşümü ise muhtemeldir. Nitekim hüküm Allah katında bu nazarla-bakış açısıyla amelin vücûbuyla olur ilimle değildir. Çünkü Allah'ın hükmü nefsi'l emrdedir. Âyetteki istifhamın zikriyle inkâr irade edilmiş, sonra da nehy murad olunmuştur. Çünkü istifham cehaletin sebebidir. Cehl zihnin bir şeyde teveccühsüz müsebbibidir. Lafzın zikri müsebbibe delâlet eder bu istifham ve sebebin murad edilmesiyledir ki o da inkârdır. Ayrıca Âsım Efendi âyeti inşâi ve ihbari olarak da tetkik etmiştir. İnkârî istifham'ın burada nehy için kullanıldığı belirtilmektedir. Allah'a iftira atmak fahşadır. Âyet tekid içindir fâidesi nedir denilirse açıklanmıştır. Günahların en kâbîh türlerinden biri Allah'a iftira atmaktır”¹²⁵⁰

Âyetin tefsirinde zanna tabi olmanın yasaklandığına dikkat çeken Âsım Efendi, zannın bilgiye dönüşme sürecinin ise müçtehidin cehdiyle olabileceğini ifade etmiştir. Burada zanniyyât bahislerine girilmediği; meselenin klasik düşüncede kelâm, felsefe ve mantık bilimleri cihetiyle tartışılmaksızın âyetin lafzından hareketle yalın bir nitelendirmeyle cevaplandırıldığı gözlemlenmektedir. Buna gerekçe olarak müellifin, dersleri takip eden dinleyicileri derin ilmi münazaralarda sıkımsama kaygısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yine bu derste “*Araz ile cevher arasında bir vasıta yoktur denilirse, ikisi arasında bir vasıta vardır deriz.*” şeklinde cevap veren müellif bunun gerekçesine dair bir açıklamada bulunmamıştır.

¹²⁴⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 5b.

¹²⁵⁰ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 13a-b.

A'râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği derste müellif, muhtemel soru-cevap formunda “أَجْتَنَّا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ” lafzının cüz'îyye kuvvetinde mühmele olup olmadığını sorgulayarak belirsiz (mühmele) olmadığını ifade etmiştir. Zira burada Hûd'un (a.s.) kavminin tamamı değil bazılarının kastedildiğine dikkat çekilerek âyetin muhataplardan iman etmeyenlere cevap niteliğinde geldiği belirtilmiştir.¹²⁵¹

A'râf 7/96. âyetin takrir edildiği dersin müzakere kısmı için hazırlanan muhtemel soru-cevaplarda mantık ilminin kıyas-istisna konusu bağlamında âyetteki lafızlar özellikle de “لو” ifadesi birkaç yönüyle sorgulanmaktadır. Müellifin açıklamaları tercümesiyle şöyledir:

Âyetteki “لو” kelimesi mantık ilminin mi yoksa Arapçanın mı konusudur? diye sorulursa “Arapçanın” cevabı verilir. “Bu iki ilimdeki “لو” in farkı nedir? Arapçadaki “لو” ile öncesi ve sonrası gaip cihetiyle malum olarak gelir, ancak illet meçhul yani hariçteki bir sebebe bağlı olarak ikinci gaiptedir. Mantık ilmindeki لو ise malum ceza cümlesinin olmadığı ve bilinmeyen bir şartın yokluğunda meçhul üzerine maluma delâlet ederek zikredilir. Ayrıca “ولكن كذبوا..” âyeti istisna cihetiyle mukaddemin zıddı olarak gelir lazımların umum olması içinde bir şeyin ortaya çıkması gerekmez mi diye sorulursa; burada mana birincisi için ikinciden kaçınmak değildir. Nitekim ilki de diğerine delâlet etme, birincisi sebep ve yokluk şartıyladır. Âyetteki tekidin faydası nedir diye sorulursa; günah ve azgınlıkları sebebiyle başlarına geleceği uyarmak-tenbih içindir.¹²⁵²

Buna göre müellif Huzur Dersleri'nde tefsire konu ettiği âyetlerin bazı bölümlerini takrirlerinde ve soru cevap fasıllarında mantık ilminin kriterleri bağlamında incelemiştir. Burada kazıyye, mühmele, kıyas ve istisna gibi kavramların tahlil edildiği ortaya çıkarılmıştır.

3.5. Tasavvufî Konular

Tasavvuf kavramının “safâ” ve “vefâ” kelimelerinin birleşiminden meydana geldiği belirtilmektedir. Bu tabirin oluşumuna dair muhtelif nispetlerde bulunulmuştur. Kendisini Kâbe hizmetine adanmış kabilenin adı “Sûfe”den, ucuz bir giyecek sayıldığı için gurura yol açmayan “sûf”tan (yün elbise) türetilmiş olabileceği

¹²⁵¹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 38b.

¹²⁵² Âsım Efendi, a.g.e., vr. 50a-b.

bu görüşlerden bazılarıdır.¹²⁵³ Tasavvufa dair farklı tanımlar yapılmıştır. Bu doğrultuda en kapsamlı tanım mahlukatın adedince Allah’a giden yol vardır tarifi olsa gerektir. Sûfîlerin tecrübeleriyle bu yol her bir nefesle yeniden tarif edilmiştir.

Âsım Efendi’nin Huzur Dersleri’nde kendine mahsus bir usûlde âyetteki kavramları tasavvuf ilminin konusu olabilirliliği cihetiyle tetkik ettiği ortaya çıkarılmıştır. Müellif, işarî tefsir türünde öne çıkan İsmail Hakkı Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân* eserinden çok sayıda nakilde bulunmuştur. Mesela A‘râf 7/96. âyet bağlamında Hz. Hasan (r.a)’dan bir rivayete yer verilmiştir. Burada çocuğu olmayan birinin Hz. Hasan’dan yardım istemesi onun da adama istiğfarda bulunmasını tavsiye ettiği belirtilmiştir. Zamanla bu adamın on çocuğu olur. Devrin halifesi Muaviye bu durumdan haberdar olunca Hz. Hasan’la buluştuğunda bunu nereden öğrendiğini sorar. O da cevap olarak Hûd’un (a.s.) şu sözünü duymadın mı: “..gücünüze güç katsın” (Hûd 11/52) ile Nûh’un (a.s.): “...mallarınızı ve evlatlarınızı çoğaltsın..” (Nûh 71/11-12) âyetleriyle cevap verdiği belirtilmiştir.¹²⁵⁴ Tövbe istiğfarın önemi bağlamında alıntılanan bu kıssada müellif samimiyetle Allah’tan bağışlanma dilemenin henüz dünya hayatındayken neticesini örnek vermektedir. Burada istiğfarın tanımı, türü, adedi ve zamanına dair bir bilgi verilmeksizin önemi betimlenmiştir.

Bir başka takrirden ise takva kavramının yorumlandığı görülmektedir. Buna göre “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا” âyetinde¹²⁵⁵ zikredilen “takva”nın kaç mertebeden oluştuğu sorgulanmıştır. Müellif buna: “*Âyetteki ifade takvanın hangi manasına hamledilir diye sorulursa; iman ettikleri için havassa ait olan küçük-büyük tüm günahlardan kaçınma anlamında ikinci dereceye isnat edilir.*” cevabını vermiştir. Bu değerlendirmelerden sonra İbn Abbas’dan (r.a): “وحدوا الله تعالى واتقوا الشرك فحل الانتفاء”¹²⁵⁶, “Allah’ın birliğini ikrar edin ve ona şirk koştuktan sakının...” rivayetine yer verilmiştir.¹²⁵⁶ Buna göre takvanın başlangıcının şirkten kaçınmakla, ortasının küçük dahi olsa isyandan-günahtan uzak durmakla, ulvî olanının ise kalbi

¹²⁵³ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf> (Çevrim içi) 03.04.2022

¹²⁵⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, vr. 48b.

¹²⁵⁵ A‘râf 7/96.

¹²⁵⁶ Müellif bu rivayetin kaynağını belirtmemektedir. Bunun Konevî haşiyesinden iktibas edildiği düşünülmektedir. Bkz. Üsâmeddin İsmâil bin Muhammed el-Konevî (h.1195), *Haşiyetü’l-Konevî*, Dârü Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, C. VIII, s. 453.

Allah dışında her şeyden arındırmakla oluşacağı ifade edilmiştir. Ardından bazı sûfîlerin hayatlarından takva örnekleri nakledilerek yorumlanmıştır. Mesela; Abdullah İbn Mübârek'in (v.181/797) ödünç aldığı kalemi iade etme gayreti, Ebû Yezîd Bistâmî'nin yurdundan ettiği iki karıncayı geri götürmesi ve Ebu Hanife'nin babasının nehir kenarında bulup yediği elmanın bedeli olarak kör, sağır, dilsiz olduğu söylenen takvalı bir hanım efendiyle izdivaçta bulunması örneklerine yer verilmiştir.¹²⁵⁷

Konuyla ilgili bir diğer örnek A'râf 7/144. âyetin takrirî bağlamında rû'yetullah meselesi işarî tefsir bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre Musâ'nın (a.s.) Tur dağında Allah'la görüşmeyi talep etmesi gibi sûfîlerin de bunu arzu ve temenni ettiklerini belirtmiştir. Hatta bu olay üzerinden bazı kimselerin gayp âleminde bu hâli tecrübe ettikleri söylenmiştir. Müellif, Hz. Musâ'nın (a.s.) bu talebine nasıl icabet edildiğini müfessirlerin görüşleriyle destekleyerek tercümesiyle şu ifadelerle yorumlamaktadır:

Allah, Musâ (a.s.) ile Tur dağında konuşmayı murâd ettiğinde nasıl İblis, Âdem'i (a.s.) kovdurarak onun Serendibe indirilmesine neden olduysa, bir bulut Tûr dağını kapladı ve İblis esfel-i sâfiline kovuldu. Musa (a.s.) üzerinde yünden bir cübbe bütün bedeniyle ayakta, sırtını bir kayaya yaslamış Allah Teâla'yı görme arzusu ve iştiyakıyla beklemekteydi. Çok sayıda evliya ve ricâl-i gaybda benzer hâl görüldü. Nitekim müfessirlerin birçoğu bunun ilâhî cezbe ve aşk hâli olduğunu belirtmişlerdir. Allah'ın Tûr sûresindeki âyetleri bu minvalde değerlendirilmelidir: “وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مُّسْتَوٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ”, “Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara, düzenle yazılmış kitaba...” (Tûr 52/1-3 vd.)¹²⁵⁸

Buna göre müellif, Musa'nın (a.s.) Allah'ı görme tecrübesini evliyadan bazılarının da yaşadığını ifade etmektedir. Bunun imkanını tartışmaya açmayan Âsım Efendi, peygamber dışındaki velilerin de Allah'ı mahiyeti bilinmeyen bir hâl ile görebileceğini ifade etmektedir.

Müellif bir diğer takririnde şükrün önemine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹²⁵⁹ Konuyla ilgili *Rûhu'l-Beyân* tefsîrinden Gazzâlî'ye ait bir nakilde bulunulmuştur. Burada bazı peygamberlerin Allah'a; Bel'âm bin Bâûrâ'nın çok sayıda

¹²⁵⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 48b.

¹²⁵⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63a.

¹²⁵⁹ Bu derste A'râf 7/177-178. âyetleri takrir edilmiştir.

keramet göstermesinden sonra kovulmasını sorduklarını, cevap olarak Hak Teâlâ'nın: *"Verdiğim nimetlere karşılık bana bir gün bile şükretmedi. Şayet bir kere olsun şükretseydi onu gözden çıkarmazdım"* cevabını verdiği ifade edilmiştir. Müellif bu değerlendirmelerin yanına *"Fethû'l-Mennân"* kaydıyla şu iktibasta bulunmuştur: *"قال بعض العارفين: إنما انقطع الأبدال في أطراف الأرض واستتروا عن أعين الجمهور لأنهم لا يقدرّون النظر الى بعض العلماء و الوقت"*, *"Ayrıca bazı arifler; Âdem (a.s.) nesline elest bezminde baktığında kimilerini zengin kimilerini fakir, bazılarını güzel sûrette bazılarını da aksi hâlde görüp; 'Ya Rabbi bunları aralarında eşitleyiverseydin' dediğinde, Allah'ın: 'Ben şükredenleri severim.' dediği nakledilmiştir."*¹²⁶⁰

Âsım Efendi bir başka takririnde A'râf 7/206. âyetini inceleyerek zikir ve taâtın önemine dair yorumlara yer vermektedir. Konuyla ilgili sûfî ulemânın önde gelenlerinden bazı alıntılara yer verilmektedir. Buna göre zikir, tevbe, Allah'a murâkabe, namaz, oruç ve dua; musibet ve zararlı şeylere karşı kişinin ailesi ve de malına kefarettir. Fısk ise muvaffak olamamak, başarısızlık ve Allah'ı ihmal etmektir. Bu nedenle Sadât-ı Kirâm'dan Cüneyt, Serrâ, Bayazîd-i Bistâmî, Dâvud et-Tâî, Mâ'ruf-i Kerhî, Ebu Hanife ve Züfer'in zikirle, namazla ve Kur'ân tilâvetiyle gece gündüz meşgul oldukları haber verilmiştir. Bu âyetin tefsiri bağlamında: *"İmam Züfer¹²⁶¹ ömrünün sonunda Kur'an öğretimi ve tilavetiyle iki sene meşgul oldu. Züfer'in ölümünden sonra asrının meşâyihinden biri onu rüyasında gördü. Züfer'e Allah'ın kendisine nasıl muamelede bulunduğunu sordu. O da Kur'an okumam sebebiyle Allah beni affetti. Eğer son iki yılım olmasaydı Züfer helak olmuştu."* cevabını verdiği nakledilmiştir. Bir diğer iktibasta ise Cüneyd'e dediler ki: *"İlim öğrenmeye devam ettiğin müddetçe Allah seni ve ilmini güzelleştirsin. Neden ilmin nurlarını neşretmeye rağbet etmezsin."* Dedi ki: *"Bir an olsun, Allah'ı zikretmekten kendimi alamıyorum. Eğer göz açıp kapayıncaya kadar zikirden ayrı kalsam helak olur giderim."* Buna göre zikir ve ibadetle meşgul olmanın çok değerli olduğunu belirten müellif, sûfî ulemanın hayatından ve sözlerinden iktibaslarla bulunarak bu

¹²⁶⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr.73b.

¹²⁶¹ Murteza Bedir, "Züfer b. Hüzeyl" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zufer-b-huzeyl> (Çevrimiçi) 23.05.2021.

görüşünü örneklendirmektedir. Zikrin türü, zamanı, adedi ve sair unsurlarına dair değerlendirmede bulunulmamıştır.

Bu takrirden tasavvufî konulara dair yer verilen bir diğer örnek *İhyâulûmiddîn* eserindendir. Burada Serî es-Sakatî'nin: “*Ben yüzüm kararacak korkusuyla her gün defalarca yüzüme bakarım*” sözüne yer verilmiştir. Ayrıca *Dürrü'l- Muhtar* eserinden daha önceki takrirlerde kaydedilen Ebû Hanife'nin Kâbe'de iki rekât namaz kılıp ardından yaptığı duaya yer verilmiştir. Böylece Âsım Efendi zikir ve taâtin önemine vurgu yapıp sûfî ulemânın görüşleriyle örnekler vererek ilgili âyetleri tefsir etmiştir.¹²⁶²

Enfâl 8/70. âyetin takrir edildiği Huzur Dersi'nde rüya ilmine dair alıntılarda bulunularak ilgili âyet yorumlanmaktadır. Burada âyetin niyetleri tashih etmek üzere vahyedildiği belirtilmiştir. Ayrıca Kuşeyrî'nin aktardığı, Amr bin Leys'in vefat eden Abbasi halifelerinden birisini gördüğü rüyası kısas niteliğinde burada anlatılmıştır.¹²⁶³

Tevbe 9/6. âyetin takrir edildiği Huzur Dersi'nde ise müellif, muhtelif kaynaklardan rüya meselesine dair açıklamalarda bulunmuştur. *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı eserden Semure İbn Cündeb'den rivayetle: Hz. Peygamber (a.s.) namaz kılınca mübarek yüzünü bize çevirerek dedi ki: “*Sizden her kim geceleyin bir rüya görürse onu anlatıp maşallah desin.*” Bir başka rivayette ise Ebû Rezîn el-Ukaylî¹²⁶⁴ şöyle demiştir: Allah Rasûlü (a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Mümin'in rüyası nübüvvetin kırk altı cüz'ünden biridir. Anlatılmadığı müddetçe kuşun ayaklarında asılıdır. Hikâye edildiğinde ise onu açıklayanın zannı üzere gerçekleşir. Bu nedenle Rasûlüllah zannederim ki 'Rüyanı ya akıllıya veya sevgili bir dosta anlat.' demiştir*”. Âsım Efendi'nin takririni rüya tabirine dair şu ifadelerle sonlandırdığı görülmektedir: “*Muhyissünne*¹²⁶⁵, peygamberlerin rüyada görülmelerinin hak ve hakikat olduğunu, Şeytan'ın onun suretine giremeyeceğini belirtmektedir. Aynı şekilde bütün peygamberler -aleyhimüssselam- melekler, güneş, ay, yıldızlar, rüzgarlar hiçbir şey

¹²⁶² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a-b.

¹²⁶³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 153b.

¹²⁶⁴ Mustafa Eriş, “İlim Âşıklısı Bir Sahabî Ebû Rezîn (r.a)”, **Altınoluk Dergisi**, Ekim, 2011, sy. 308.

¹²⁶⁵ Ferrâ el-Begavî (516/1122) muhyissünne olarak bilinmektedir. Hakkında bilgi için bkz. Mevlüt Göngör, “Begavî, Ferrâ”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/begavi-ferra> (Çevrimiçi) 29.05.2021.

*Şeytan da dahil onun suretine bürünemez. Kim rüyasında meleklerin bir mekâna indiğini görürse, eğer darlıkta ve kıtlıkta ise bu, yardıma rahatlamaya ve berekete işaret eder. Aynı şekilde şeytan rüyada peygamberlerin suretine de giremez. Şeytan Mushaf ve Kâbe şekline de bürünemez...*¹²⁶⁶ Müellif bu değerlendirmeleriyle Hz. Peygamber'in rüyada görülebilmesi ve bunun imkânını analiz etmektedir. Konuyla ilgili tartışmalara girmek yerine bunun nasıl gerçekleşebileceği yorumlanmıştır.

Tevbe 9/68-69. âyetlerinin takrir edildiği derste müellif, *Rûhu'l-Beyân* tefsirinden yer verdiği alıntıda "*Ashab'ın kalplerindeki nûr sebebiyle görünüşleri zenci-habeşli de olsa yüzleri nurlu gözükmetedir*" ifadesini kaydetmiştir.¹²⁶⁷ Burada iman eden ilk nesil arasında siyahi olanların ilâhi hikmetle kalplerindeki nûrun açığa çıktığı vurgulanmıştır. Böylece ibadet ve taâtin kişinin simasını nurlandırdığı ve güzelleştirdiği ilgili örnek bağlamında tahlil edilmiştir.

Tevbe 9/68-69. âyetlerinin takrir edildiği derste ise münafıklığın ortaya çıkışı ve münafıkların özellikleri anlatılmıştır. Zûrkânî'nin (v.1122/1710) *Şerhü'l-Mevâhibi'l-Ledüniyye* adlı eserinden Nebi'nin (a.s.) doğumuyla ilgili bazı özel bilgiler verilmiştir. Kısra sarayının sütunlarının devrildiği, asırlardır yanan ateşin söndüğü, Sâve gölünün suyunun çekildiği, Nebi'nin (a.s.) doğumunda "hâtif"ten annesi Âmine ve süt annesi Halime'yi metheden seslerin duyulduğu da zikredilmiştir.¹²⁶⁸ Hz. Peygamber'in (a.s.) dedesi Abdülmuttalib yüz on yaşlarındayken vefat ettiğinde Nebi'nin (a.s.) sekiz yaşında olduğunu belirten müellif, cinler, kuşlar ve hayvanların birbirleriyle yarışarak semada hâl lisani ile: "*Biz ona bakarız ve onu himaye ederiz.*" dediklerini aktarmıştır.¹²⁶⁹ Bu derste tasavvufa dair incelenen konularda nifak alametlerinden sakınmak ve münafıkların özellikleri, Hz. Peygamber'in doğumunda gerçekleşen olağanüstü olaylar, onun annesi ve süt annesinin övülmesi, yetim kaldığında mahlukatın kendisini himaye edeceğine dair seslenişleri anlatılmıştır.

¹²⁶⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 119b.

¹²⁶⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 185b.

¹²⁶⁸ Âsım Efendi burada metin kenarına şu notu eklemiştir: "Kudret lisaniyla bütün mahlûkat '*Gerçekte Allah Teâla kadîmi hikmetiyle Nebiyyi kerîm-i emzirmesi için yumuşak-yufka yürekli Halime'den süt emmesini yazmıştı.*'" Bkz. Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 242a.

¹²⁶⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 226b.

Yunûs 10/16-18. âyetlerinin takrir edildiği bölümde ise tasavvuf ilminin mesaili arasında yer alan bazı kavramlar ve bunların farkları sorgulanmıştır. Muhataplardan Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin aldığı notlara göre Âsım Efendi'ye "vahiy ile ilham, ilhâm-ı nebi ile ilhâm-ı kul" kavramları arasındaki fark sorulmuştur. Bu bölüm şöyledir:

Sual: Vahiyle ilham beyinde fark ne vecihledir?

Cevab: Vahiy havâss-ı nübüvvettir ve tebliğle meşruttur. İlham buna hilafet eder.

Sual: İlham-ı nebi ile ilhâmı kul beyinde fark nedir?

Cevab: İlham bilâ vasıta kalbe bir şeyin ilka... Peygamber aleyhisselam hazerâtına.. ilhâm vahiy demektir...kâffe-i nâs hakkında hüccet katî takdirdir. Ama evliyanın ilhâmı şeriate muvâfık... sûretinde kizbse müfessiri hakkında hüccet olabilecek hakkında hüccet olmaz.¹²⁷⁰

Bu bölüm aynı zamanda furûk ilminin de konusudur. Müellif vahyin peygamberlere has bir durum olduğunu, ilhamın vahiyden farkını açıklayarak yorumlamıştır.

Yûnus 10/53-56. âyetlerinin takrir edildiği dersin müzakere faslında müellife, tasavvufî konuları ihtiva eden sorular yöneltmiştir. Burada imân-ı yeis ve imân-ı tevbe ayrımı, tevbenin üç şartı "mâsiyet, nedamet ve müstakbel mâsiyeti terk" konuları yorumlanmıştır. Ayrıca kalbe gelen düşüncelerin affedilebilirliği de sorgulanmıştır.¹²⁷¹

Buna göre Âsım Efendi'nin tespit edebildiğimiz Huzur Dersleri'nden on birinde âyetleri işârî tefsirin konusu olarak inceleyip değerlendirmelerde bulunduğu, konuyla ilgili sûfî ulemanın söz ve davranışlarını betimleyici çok sayıda örneğe ve de alıntıya yer vererek yorumladığı tespit edilmiştir. Böylece müellifin takrir notlarında tasavvufa dair konular tespit edilerek analiz edilmiştir. Müellifin daha çok kıssa ve ulema hayatlarında iktibaslarla bu konuları değerlendirdiği, ulema arasındaki görüş farklılıkları ve bu meselelerin imkânını tartışmaya açmadığı gözlemlenmiştir. Bu yönüyle tasavvuf felsefesi yapmaktan ziyade bu alana dair kavramları yorumladığı gözlemlenmiştir. Bu yönüyle müellifin ders notlarının içeriği Semerkandî ve

¹²⁷⁰ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 401-402.

¹²⁷¹ Mardin, a.g.e., C. II-III, s. 396.

Bursevî'nin tefsir eserlerini inşa etme sürecine benzemektedir. Yine Âsım Efendi'nin kaynakları tetkik edildiğinde sûfî ulemadan çok fazla işârî yorumlara yer verdiği tespit edilmiştir. Hatta kendisinin hemen her derste irşâd mahiyetinde bu tür yorum ve ictibaslarda bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu yönüyle irşâd ve vaaz dersleri, tekke edebiyatı türü arasında sayılabilir. Nitekim bu tür tedris faaliyetlerinde bireylerin kendisinden ziyade anlamın derinliklerine giderek insanları Kurân hakkında derinlemesine düşündürme ve tefekkürünü artırma amacı da yer almaktadır. Bu yönüyle de kaynak olabilecek türdedir.

Böylece müellifin ders defterlerinde tasavvufi konulara dair verileri analiz ederek hangi türlerle ilişkisi olduğunu-olabileceğini tespit ettik. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise Âsım Efendi'nin ders notlarındaki siyasi konular ve güncel meseleleri inceleyeceğiz.

3.6. Siyasi Konular ve Güncel Meseleler

Huzur Dersleri'ni mutad derslerden ayıran bazı hiyerarşik kaideler vardır. Özellikle padişahın ve devlet erkânının huzurunda böyle bir meclisin tertip edilmesi dini olduğu kadar dünyevi meselelerin de doğrudan-dolaylı mülâhaza edildiğini göstermektedir. Devrin üst düzey idarecilerinin huzurunda yetkin ilim adamlarının bir araya gelerek âyetleri tefsir ettikleri düşünüldüğünde bu derslerin sonuçları bakımından çok yönlü olduğu değerlendirilebilir.

Yaklaşık yüz yetmiş yıl devam eden bu gelenek devletin sosyal ve politik sorunlarının yoğun olduğu dönemlere tevafuk etmektedir. Bu devirde şeyhülislâm fetvaları ile padişahların tahttan indirildiği dikkate alındığında ulemâ-ümerâ münasebetinin hassas bir evreden geçtiği de anlaşılmaktadır. Sosyal hayatın bu ve benzeri faktörleri âyetlerin tefsirini de etkileyebilmektedir. Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri özelinde bu durum incelendiğinde sözün bir şekilde saltanata ve devlet erkine geldiği; müellifin takrir faslını dua, sadakat ve bağlılık ifadeleriyle tamamladığı saptanmıştır. Mesela 1292/1875 ve 1293/1876 Huzur Dersi'nde müellif, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* eserinden ictibasla takririni şu kayıtla tamamlamıştır:

Kâdî İyâz aleyhi rahmet-i Rabbine'l-feyyâz *Şifâ-i 'İyâz*'ında beyân eder: Hulefâ-i Abbâsiye'den bir Melik sâhib-i şecâ'at “لا بد ولا يحصى”¹²⁷² asâkir-i Melik idi. Ârif-i billâh'ın birisi rüyasında gördüler ki: “Tâc-ı kerâmet başında hûri gılmân etrafında ‘مُتَكَيِّنٌ فِيهَا عَلَى الْأَرَاكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا’¹²⁷³ sırrına mazhar olmuş.” Suâl ettiler ki: “Bu makam sıddîkların makâmıdır, bu makâma sen ne sebepten nâil oldun?” Buyurdular ki: “Bir gün bir yüksek dağın zirvesine çıktım idi. Askerimin kesretini gördüm, dağın havâlisinde çekilmiş hesâba gelmez, kendi kendime ta'accüb ettim. Kemâl-i ferah-i sürûrundan hâtırıma geldi ki: ‘Yâ ilâhe'l-âlemîn ne olaydı ben asr-ı Rasûlullâh'a yetişeydim, ehl-i îman ve İslâm'ın killeti zamânında havâce-i kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimize â'dâ-i din ile gazâ ve muhârebelerinde i'âne ve nusret edeydim.’ Benim böyle ihlâs ile temennî etmekliğim sebebiyle Cenâb-ı Allâh beni derya-yı lutf-i ilâhiyyesine müstağrak etti ve lâkin cemî-i mülûk-i mâziyenin siyer-i mehâsinini câmi' hulâsatu'l-mülûk halife-i rûy-i zemîn sülâleyi tâhire-i devlet-i âliye-i Osmâniyedir. Ve ancak küffârın ırkına kât'ı yine halife-i rûy-i zemîn sülâleyi tâhire-i devlet-i âliye-i Osmâniye'dir.”¹²⁷⁴

Bu alıntıda Osmanlı devleti ve askerleri methedilmektedir. Allah yolunda mücahede edenlerin kıymetine ve bu uğurda mücadele etmenin ulvi bir haslet olduğuna dikkat çekilmiştir. Ardından yer verilen dua ifadelerinde ise padişahın, hilafet makamının sahibi-hamisi olduğu ve bu konunun bekası için gayret gösterilmesi tavsiye edilmiştir. Böylece takrirlerde siyasi olarak saltanatın ebet-müddet devam etmesi için herkesin üzerine düşen görevi yapması gerektiği zira bu makamın kişisel bir unvandan ziyade ümmete şamil olduğu vurgulanmıştır.

Araştırmamızın siyasi konular bölümünde yer verdiğimiz her bir rivayetin tahriç bilgisi “Kur'ân'ın Hadis'le Tefsiri” başlığı altındaki ilgili kısımda sıhhati açısından tahlil edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde muhteva cihetiyle analiz yapılacak söz konusu rivayetlerin sıhhatine dair değerlendirmelere tekrar değinilmeyecektir.

Konuyla ilgili bir diğer örnekte A'râf 7/40-41. âyetlerinin takrir edildiği dersin son kısmında mevzûnun âli osman ve pâyitahtta itaat edilmesi vurgusuyla sonlandırıldığı belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerde muharebe halinde olduğu bir dönemde bu konuya yer verilmiştir. Üstelik âyetin muhtevasında Bedir savaşı veya bir cihad vurgusuna yer verilmediği halde böyle bir tercihte

¹²⁷² “Sınırsız ve hesapsız.”

¹²⁷³ “Orada (cennette) koltuklara yaslanırlar, ne yakıcı bir güneş ne de dondurucu bir soğuk görürler.” İnsan 76/13.

¹²⁷⁴ Âsim Efendi, **a.g.e.**, vr. 3b.

bulunulmuştur. Bu bölümde Bedir Savaşı'nda Allah'ın meleklerle yardım etme süreci anlatılmıştır. Böylece samimiyet ve ihlasla Allah yolunda mücadele edildiğinde nice azların çoklara, nice zayıf olanların güçlü olanlara biiznillah galip gelebileceği vurgulanmıştır. Ardından şu ifadelerle yer verilmiştir:

Böyle imdâd-ı ilâhiyyeyi asâkir-i muvahhidîne ve cüyûş-u hak ilâ yevmi'l-kıyâmete mev'uddur. Salâtîni âli osmân nasarahümü'r-Rahman halîfe-i rûyi zemîn emiri'l-müslimîndir. Mücehhez eyledikleri cünûd-u muzaffere elbette cüyûş-u hakkıdır. Ya ilâhe'l-âlemin e'izzâ-i dîn âla-i kelimetullâh için, rûz u şeb techiz-i garrât eden zill-ı zalîlullâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibadillâh olan şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, padişâh-ı âli-şân efendimize cümle ervâh-ı enbiyâ ve ervâh-ı evliya-i muîn nâsir eyle ya Rabbi. Allâhü'm-mensur Sultânenâ, Sultane'l-müslimîn ve asâkire-i asâkiru'l-muvahhidîn nâsırüddîni'l-metîn. Allâhümme kahir a'dâenâ ve a'dâeddîn bi hürmeti ismike'l-kahhar, ya Kahhâr iftah lehu fethân karîben bi hürmeti "inne fetahnâ leke fethan mübinâ." Allâhümme eyyidhu bi'l-cünûdi'l-ğayb, ol hüvessultan el-gâzi Abdülhamîd Hân eyyedehu'r-Rahmân, dâme 'alâ eriketihi mâ deme'd-deverân. Âmîn yâ mucîbe's-sâilin bir hürmeti men erseltehu rahmeten li'l-'âlemîn.¹²⁷⁵

A'râf 7/70-71. âyetlerin takrir edildiği derste padişah ve saltanata ithaf sadedinde Ebu Ali es-Senûsi'nin bir rivayetine yer verilmiştir. Ardından takrir yine siyasi otoriteye vurgu yapılarak tamamlanmıştır. Özellikle âyetin takririnde “لَا تَسُبُّوا السُّلْطَانَ فَإِنَّهُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ”, “Sultana sövmeyiniz zira o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.” mealindeki rivayete yer veren Âsım Efendi, saltanat makamına iltifatta bulunarak Padişah'a telmih ve dualarla “ulû'l-emre” itaâte yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Dönemin siyasi olaylarına bakıldığında Sultan II. Abdülhamit karşıtlarının arttığı aleyhinde çok yönlü karalama çalışmalarının yapıldığı bir ortamın oluştuğu bilinmektedir. Böyle bir dönemde icra olunan bu dersle müellif güçlü ifadelerle hilafet makamına ve saltanata itaat vurgusunda bulunmaktadır. Bu durumu müellif kendi ifadeleriyle şöyle yorumlamaktadır:

Enbiyâ-i mâziye [sâlife] vücud-ı pâk nübüvvete mukaddem olduğu gibi mülûk-ı mâziyye dahî Salâtîn-i Osmaniyyeye mukaddemdir. [Kitâbullâha tâzimleri olduğundan] onun için cümle ehl-i İslâm'ın üzerine emîrû'l-mü'minîn Halîfe-i rûyi zemîn, sülâle'yi tâhire-i devleti Osmaniye'yi kendi nefsinin üzerine tercih edup [sadâkat] dua etmek vaciptir. Zira emîrû'l-mü'minîn, İmâmü'l-Müslimîne [sadâkat] dua cümle bilâd-ı ibâdullâhı ['ibâda] râcî' bi'l-âhare dîn-i

¹²⁷⁵ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 17b.

Muhammediyye'ye i'âne ve hıdmet demektir. [Onun için emiru'l-mü'minîn râcî' umûrunda sadâkât dîninde kuvvet metânetedir. Ammâ ademi sadâkat da'f-ı dîne mukaddâr ve mesâil-i hilâfete kemâl cehlindendir.] Zira Cenâb-ı Hazret-i Peygamber (a.s.) buyurdular ki lâ tesübbü'l-eimmete [kabih ile yâd etmeyin] ved'ullâhe lehüm bi's-salâh feinne salâhahum leküm salâhun' zira dîni muhafaza ve cemi' umûru müslimîni muhâfaza ve cemi' a'mâli muhâfaza İmâmü'l-Müslimîn iledir.¹²⁷⁶

Bu rivayetler sıhhati bakımından tahlil edilmemiştir. Kullanılan ifadeler ve benzetmelerden hareketle yoğun bir saltanat ve hilafet karşıtı faaliyetlerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta Âsım Efendi takririn sonuna doğru Fudayl bin İyâz'ın şu sözünü nakleder: “Eğer benim müstecâb olacak bir duâm olsa İmâmü'l-Müslimîn hakkında sarf ederdim, zira kendi nefsimde sarf etsem nefsimde kalır. Amma İmâmü'l-Müslimîn hakkında cemî-i 'ibâd-ı bilâda racî' olur.” Ardından şu rivayet ve dua ifadeleriyle takririn ilk bölümü tamamlanmıştır:

Hiz. Peygamber (sav) buyurdular ki “لَا تَسُبُّوا السُّلْطَانَ فَإِنَّهُ فِيَّ اللَّهُ أَيُّ ظِلِّ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ”
Zira cemî' halk masâlîhinde sultânü'l-müslimîne müracaat eder, şems'in hararetinden gölgeye müracaat olunduğu gibi. Cenâb-ı Allâh şevketlü, mehâbetlü, padişah-ı âli-penâh efendimizin mübârek vücûd-ı hümayûnlarını kâffe-i âfâttan masûn ve muhâfaza eyleye, Cenâb-ı Allâh kâffe-i umurunda muvaffak eyleye, âmîn, âmîn, âmîn.¹²⁷⁷

Müellif benzer şekilde 1298¹²⁷⁸ ve 1299¹²⁷⁹ yıllarında takrirden bulunduğu Huzur Dersleri'nin dua fasıllarında padişaha ve saltanata itaat edilmesinin gerekliliğini vurgulayarak dersini tamamlamaktadır. Ayrıca 1301/1884 yılındaki A'râf 7/144. âyetin takririnde kıyamet gününe kadar müminlere emirlik vazifesinde bulunan kişinin Allah'ın gölgesi altında olduğunu, Osmanlı Sultanları ve ecdadının da bu zümre içinde yer aldığını ifade etmiştir. Yine bu derste Buhâri ve Müslim'in İbn Abbas'dan rivayet ettiği konuyla ilgili şu habere yer verildiği görülmektedir: “عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا : قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ ، يَرْوِيهِ عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ ، فَإِنَّهُ مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شَبْرًا فَمَاتَ فَمِيتَةً جَاهِلِيَّةً”, “İbn Abbas'dan rivayetle Hiz. Peygamber

¹²⁷⁶ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 37a.

¹²⁷⁷ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 31a.

¹²⁷⁸ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 49a.

¹²⁷⁹ Âsım Efendi, a.g.e., vr. 268.

buyurur: “Emîr’inde/devlet yöneticisinde hoşla gitmeyen bir şey gören kimse sabretsin. Zira kim devlet başkanına itaatten bir karış dışarı çıkarsa, cahiliye devrinde ölmüş gibi olur.”¹²⁸⁰ Nitekim Allah’a itaat eden halifelerden sonra müminlerin emîri de Allah Teala’nın gölgesi altındadır. Takrir Osmanlıca değerlendirme ifadeleriyle tamamlanmıştır.¹²⁸¹

1302/1884 yılında A’râf 7/154. âyetinin konu edildiği takririnde ise Hz. Musa ile Hızır’ı (a.s.) misafir etmeyi kabul etmeyen Antakya halkının Hz. Peygamber ve Hz. Ömer’i ziyaretleri anlatılmaktadır. Bu bölümün tercümesi şöyledir:

Antakya halkı, Hz. Ömer’in hilâfeti zamanında onun yanına geldiler. Hz. Ömer onlara, Allah’ın kitabının kendilerine emanet edildiğini koruyucusunun da bizâtihi Allah olduğunu söyledi. Halife, Allah’ın yeryüzündeki kulları üzerinde bir koruyucudur ve Allah’ın gölgesi konumundadır. Halifenin adaletinden kuşlar ve vahşi hayvanlar nasibini alırlar. Halifeyle zulüm ve kötülükler ortadan kalkar. Onun şeriata olan hizmetiyle bütün eylemleri ve aktivitesi hatta uykusu bile taâttir. *‘وان جميع الكفار معزولون عند ارساله عليه السلام كتابه للملوك الكفار’* Kafirlerin tamamı Allah Rasûlünün (a.s.) kâfir krallara gönderdiği mektuplardan -bir değişiklik yapmaktan- el çektilmiş, azledilmişlerdir.

Ayrıca müellif metnin sağ tarafına Buhârî’den naklettiği şu ibâreyi kaydetmiştir: “*Kim halifesine muhalefet ederse cahiliye üzerine ölür.*” Bu takrir padişaha ithafen kırmızı renkle yazılmış Osmanlıca dua cümleleriyle tamamlanmıştır.¹²⁸² Bu bölümde hilafete yönelik önemli mesajlar veren Âsım Efendi, halifenin âdil olmasına bu sayede zulüm ve kötülüklerin ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Bu derste sadece tebaaya değil halifeye de adalet ve bağışlayıcı davranması tavsiyenin öne çıkarıldığı hissedilmektedir. Padişahın da affedici olması gerektiği hatırlatılarak Hz. Peygamber’in kafirleri bir mektupla azlettiği bilgisi paylaşılmıştır. Bu bölümdeki notların satır araları okunduğunda hilafet vurgusunun yanı sıra padişahın ve devlet ricalinin halkın her kademesine adaletli olması gerektiği tavsiye edilmiştir.¹²⁸³

¹²⁸⁰ Buhârî, **Fiten**, 2; Müslim, **İmâre**, 56.

¹²⁸¹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63b.

¹²⁸² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 67b.

¹²⁸³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 66b.

Âsım Efendi'nin ders kayıtları incelendiğinde kıssa-menakıp türünde rivayetlere sık yer verdiği gözlemlenmektedir. Mesela 1292/1875 yılında Sultan Abdülaziz huzurunda gerçekleştirilen takrird müellif, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserinde zikrettiği Kuşeyrî'ye nispet edilen bir kıssayı kaydetmiştir.¹²⁸⁴ Bu bölüm özetle şöyledir: “*Abbasi halifelerinden biri -Amr bin Leys- rüyada görülür. Ona sorulan “Allah sana nasıl muamelede bulundu?” sorusuna “Allah beni affetti” cevabını verir. “Allah seni ne ile affetti?” diye söylenince, o da: “Günlerden bir gün yüksek bir tepeye çıkmıştım. Oradan askerlerime baktım. Onların çokluğunu ve ihtişamını seyredince: “Keşke Rasûlullâh (a.s.) zamanındaki gazvelere ordumla beraber katılıp ona yardımcı olabilseydim...” diye hislendim. İşte bu niyetim sebebiyle yüce Allah beni bağışladı.*”¹²⁸⁵ cevabını verir. Müellifin bu kıssayı çokça zikretmesinde başta padişah olmak üzere devlet ricaline yönelik hususi nasihatlerde bulunma hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle niyetin ne derece mühim olduğu, Allah yolundaki gazânın önemi, Hz. Peygamber'le rabita kurularak cihat etmenin fazileti ve daha nice hikmetlerin öne çıkarılarak sahih bir tasavvurun gerekliliğinin tavsiye edildiği tespit edilmiştir.

Âsım Efendi'nin hemen her takrir metninde Arapça sunulan ders bölümünün son cümlelerinin Osmanlıca saltanat ve padişaha ithaf ve itaat vurgusu ifade eden cümlelerle sona erdiği belirlenmiştir. Mesela 1306 yılında A'râf 7/206. âyetinin tefsir edildiği derste Âsım Efendi şu ifadelerle sunumunu tamamlamıştır: “*Cenâb-ı Allâh, zill-ı zalilillâh, hâfız-ı bilâdillah, nâsir-ı ibâdullâh olan şevketlü, kudretlü, mehâbetlü padişâh-ı âlem-penâh efendimizi her umûrunda muvaffak eyleye. Her halde kalbi şâhânesini mesrûr-i handân eyleye. Âmîn*”¹²⁸⁶

Enfâl 8/70. âyetin yorumlandığı derste Bedir esirleri bağlamında takririni sunmuştur. Ardından Hasan Basrî'nin şu sözüne yer verilmiştir: “*Eğer benim müstecab olacak bir duam olsa bunu Sultan'a tahsis ederdim. Zira onun hayrına olan herkesin yararınadır. Münferid olan ise hususidir.*” Ayrıca “*Sultan, Allah Rasûlünün halifesi, Allah'ın âlemdeki gölgesidir.*” ifadelerine yer verilmiştir. Bu bilginin yanına

¹²⁸⁴ Aynı bilgiye 1305 ve 1306 yıllarındaki takrir kayıtlarında da yer verildiği tespit edilmiştir.

¹²⁸⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 4b, 78b, 83a-b; Alıntı kaynağı için bkz. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ...*, C. II, s. 28-29.

¹²⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 83a-b.

“Hâdimî, *Şerhu't-Tarîkat*” ifadesi yazılarak söz konusu kaynağa işaret edilmiştir. Takrir şu ifadelerle sonlandırılmıştır. “*Cenâb-ı Allâh zill-ı zalillillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibâdullâh olan padişâh-ı âlem, nûr-i mücessem efendimizi envâi tevfkât-ı ilâhiyyesini kendisine refik eyleye. Vücûd-ı hümayûnlarını kâffe-i elem-i ekdârdan masûn ve mahfûz eyleye... Âmin bi hürmeti's-sâdiku'l-vâ'dü'l-emîn.*”¹²⁸⁷

Tevbe 9/19. âyetinin takrir edildiği derste “**كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ**” ifadesi Allah’a, Peygamber’e ve Emir’e itaat bağlamında yorumlanmaktadır. Burada müellif saltanata itaatın gerekliliğini vurgulayan rivayetlere yer verip tahlil ederek ilgili âyeti şu ifadelerle açıklamaktadır:

Aleyhisselam: “Kim emrolunduğum hususta bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Çünkü (a.s.) mübellîğdir. Emreden bizâtihi Allah’tır. Kim de bana (Peygambere) isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur. Kim emrine itaat ederse bana (Peygambere) itaat etmiş olur. Kim de emrine isyan eder karşı gelirse bana (Peygambere) karşı gelmiş olur. Muhakkak ki imam cennettedir.” buyurmuştur. Müellif de: “Yani onun... direnci düşmanı engeller. Kim de... İslâm’ın sınırlarını, farzlarını korursa onun ardında savaşır ve ona bağlı kalırsa” ifadeleriyle bu haberi yorumlamıştır. Bu bölümün “**كَذَا فِي الْبَخَارِيِّ وَالْقِسْطَانِيِّ**” (Aynı şekilde bu da Buhârî ve Kastallânî) eserlerinde geçtiği belirtilmektedir.

Bu bilginin ardından müellif, sayfanın sol tarafında sahâbi Huzeyfe’den (r.a.) emîre itaat etmenin önemi vurgulayan bir başka rivayete yer vermiştir. Bu haber şöyledir: “*Ey Allah’ın Rasûlü cahiliye zamanında bizler şer üzereyken Allah’ın bize hayrî (İslâm-Kur’an) ulaştı. O dönemki yaptığımız iyiliklerden bize hayır var mıdır?*” dedim. “Evet” dedi. Huzeyfe: “*Şerler de hayır sayılır mı dedim*”, “Evet” dedi. Huzeyfe: “*Bu nasıl olur ey Allah’ın Rasûlü*” dediğimde: “*Emîre itaat eder onu dinlersen buna nâil olursun*” cevabını verdi. Yine aynı kaynaktan zikredilen bir başka rivayette Nebi (a.s.) demiştir ki: “*Kim yaşadığı topraklardaki sultana ihanet ederse Allah’a ihanet etmiş olur.*” Bu iki rivayetin de *Mişkâtü'l-Mesâbîh* eserinden alıntılındığı belirtilmiştir.¹²⁸⁸ Bu rivayetlerin sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

¹²⁸⁷ Âsim Efendi, **a.g.e.**, vr. 153b.

¹²⁸⁸ Âsim Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b.

Tevbe 9/32-33. âyetlerinin takrir edildiği ders metninin sonuna doğru mesele saltanat ve hilafet makamına itaat etmenin gerekliliğiyle irtibatlandırılarak tamamlanmıştır. Müellif, Haşr sûresinin 14. âyetinde geçen “*Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki kalpleri darmadağındır.*” ibaresinin kafirlerin durumunu tasvir ettiğini bunun peygamber ve müminleri cesaretlendirmek üzere geldiğini ifade etmiştir. Zira iman edenlerin kalplerinin bir olup sadakatte, yardımlaşmada, söz ve fiille dualaşmada beraber oldukları belirtilmiştir. Ardından Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir arasında geçen şu diyaloga yer verilmiştir:

Ebû Bekir (r.a.) bütün malını toplayıp Allah yolunda infak için Hz. Peygamber’e getirdiğinde, Allah Rasûlü ailesi için geride ne bıraktığını sormuş, Allah’a ve rasûlüne emanet ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Mal bana hiçbir fayda vermez, Ebû Bekir’in malı bana asla fayda vermez.” dediğinde ise Ebû Bekir (r.a.) ağlamaya başlar, “Ben ve malım sadece senin içindir Ey Allah’ın Rasûlü” cevabını verir. İşte böylece bütün müminlerin sadakati ve yardımları Allah Râsulünün halifesi içindir. Onlara bu farz kılınmıştır. Çünkü Sultan, dînin ve şeriatın hâmisî, Allah’ın bir nimeti, şehirlerin hükümdarıdır. Nasıl ki Hz. Peygamber enbiyanın, Kur’ân kitapların, ümmeti Muhammet de milletlerin özü ise Osmanlı Devleti’nin hükümdarları da İsa (a.s.) inene kadar saltanatın rûhudur.

Burada halk-halife arasındaki ilişki Hz. Ebu Bekir ile Hz. Peygamber arasındaki duruma benzetilmiştir. Böylece siyasi erke itaat etmenin maddi ve manevi motivasyonunu besleyici mesajlara yer verilmiştir. Ayrıca bu bilginin yanında şu nota yer verilmiştir. Peygamber (a.s.): “*Kim Allah’ın yer yüzündeki Sultan’ına ihanet ederse Allah onu yer yüzünde zelil eder. Kim de onu yalanlarsa Allah da onu kıyamet günü alçaltır.*”¹²⁸⁹ buyurmuştur. Burada hareketle Sultan’ın hilafet makamı da öne çıkarılarak mutlak bir itaat vurgusu yapılmıştır. Zira içerde ve dışarda saltanat aleyhine propagandaların arttığı ve bazı karışıklıkların revaç bulduğu bu dönemde yapılan bu açıklamalar manidardır. Buna göre müellifin Huzur Dersleri’nde meseleyi bir şekilde saltanata itaat edilmesi gerektiğine getirerek buna yönelik açıklamalarda bulunup âyet, hadis ve ulemanın sözlerinden istifade ederek değerlendirdiği belirlenmiştir. Huzur Dersleri’nde gerçekleştirilen iki ayrı dua faslında da bu yönde söylemlere sıklıkla yer verilmesi dikkat çekicidir. Bunları maddeler halinde şöyle değerlendirebiliriz.

¹²⁸⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 154b.

1-Müellifin takrir metinlerinin sonuna doğru hilafet ve saltanat makamına itaat etmeyi vurguladığı bu düşünceyi inşa ederken zikredilen rivayetlerde sahih-zayıf ayrımını gözetmediği, yer yer zayıf hatta uydurma rivayetleri de kullanmak hususunda bir kaygı taşımadığı gözlemlenmiştir. Söz konusu rivayetler araştırmamızın ikinci bölümünde Kur’ân’ın Hadis’le Tefsiri başlığı verilen bölümde tek tek tahlil edildiği için tekrarına gerek görülmemiştir.

2- Müellifin hemen her derste takrir metninin son bölümüne doğru meseleyi siyasi otoriteye itaat etmeye getirdiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelerin hemen tamamı takrir edilen âyetlerin muhtevalarından uzaklaşarak zikredilmiştir. Bu durum da ayrıca Huzur Dersleri’nin tefsir ilmine kaynak olabilirliliği cihetiyle analiz edildiği bu araştırmamız için önemli bir neticedir.

3- Müellifin takrirlerinde güncel siyasi olaylara dair doğrudan değerlendirmede bulunmasa da dolaylı olarak bunları farklı örnekler bağlamında yorumladığı düşünülmektedir. Bu konuyu müstakil bir başlıkta araştırmamızın ikinci bölümünde “Güncel Meseleleri Âyetlerle İlişkilendirmesi” başlığı altında incelemiştik. Gerek orada gerekse bu bölümde yapılan analizlerde müellifin siyasi mesajlar verme hususunda takrir ettiği âyetlerin muhtevasına sadık kalma gibi bir hassasiyet taşımadığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde ulaşabildiğimiz Huzur Dersleri metinlerinden birkaçını incelediğimizde bu derslerde güncel dair meselelere kimi zaman temas edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi II. Abdülhamit dönemi eğitim faaliyetlerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Âsım Efendi’nin takrirlerinde takip ettiği metot incelendiğinde söz konusu âyetlerin üç evrede tahlil edildiği dikkatimizi çekmektedir. Bunlar; takrire mevzu olan âyetlerin ilk muhatap nesil tarafından nasıl anlaşıldığı, tarihte ulemâ tarafından nasıl yorumlandığı ve son olarak günceline dair hangi mesajları verdiğidir. Araştırmamızın bu bölümüne kadar söz konusu âyetlerin ilk muhatap nesil ve tarihte ulemâ tarafından nasıl algılandığı ve yorumlandığı analiz edilmiştir. Bu bölümde ise Âsım Efendi’nin takrirlerinde âyetleri günceline dair nasıl tevil ettiği incelenecektir. Konuyla ilgili bazı örnekler şöyledir:

Mesela; A'râf 7/144. âyetin yorumlandığı derste, Hz. Musa'nın Allah ile görüşme talebi üzerinden rû'yetullah meselesi tahlil edilmiştir. Buna göre Haskefi'nin *Dürri'l-Muhtâr* isimli eserinden “Hz. Peygamber'den rivayet edildi ki: *Sâir enbiyâ benimle övündüğü gibi bende ümmetimden onları aydınlatan ismi Nûman olan adamlar gurur duyarım.*” sözüne yer verilmiştir. Hadisin sıhhatine dair müellif değerlendirmede bulunmamıştır. Haskefi eserinde bu rivayete yer verdikten sonra bunun mevzu olduğunu çok farklı tarihlerle nakledildiğini belirtmektedir.¹²⁹⁰ Bunun ardından Hanefi mezhebi imamı örnek verilerek yoğun bir Hanefilik vurgusunun yapıldığı gözlemlenmiştir.¹²⁹¹ Özellikle Tanzimat fermanı sonrası dönemde Hanefiliğin bu derecede öne çıkarılması manidardır. Konuyla ilgili değerlendirmeler araştırmamızın üçüncü bölümünde *Siyasi Konular* başlığı altında tahlil edilecektir.

Bir diğer misal A'râf 7/154. âyetin konu edildiği Huzur Dersi kaydında yer almaktadır. Bu dersin takririnde hilafete yoğun bir şekilde sadakatte bulunulması ve siyasi otoritenin adaletli davranması vurgulanmıştır. Âsım Efendi takrirlerinde şu ifadelerle yer vermektedir:

Halife, Allah'ın yeryüzündeki kulları üzerine bir koruyucusu, gölgesi konumundadır. Halife'nin adaletinden kuşlar ve vahşi hayvanlar nasibini alırlar. Halifeyle zulüm ve kötülükler ortadan kalkar. Onun şeriata olan hizmeti bütün eylemleri hatta uykusu bile taattir. “وان جميع الكفار معزولون عند ارساله عليه السلام كتابه”، “Kafirlerin tamamı Allah Rasûlü'nün gayrimüslim krallara gönderdiği mektuplarda -bir değişiklik yapmaktan- el çektilmiş, azledilmişlerdir.” Ayrıca müellif metnin sağ tarafında, Buhârî'den naklettiğini belirttiği şu ibâreye yer vermektedir, “Kim halifesine karşı gelirse cahiliye üzerine ölü.” Takrir padişaha ithafen kırmızı renkle yazılmış Osmanlıca şu dua cümleleriyle tamamlanmıştır. “Cenâb-ı Allâh zillî zalîlillâh, hâfız-ı bilâdillâh, nâsır-ı ibadullâh olan, şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, padişah-ı âlem-penâh

¹²⁹⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 63b. Müellif bu rivayet için de **Dürri'l-Muhtâr** eserini kaynak göstermiştir. Bkz. Alâüddin Haskefi (v.1088/1677), **Dürri'l-Muhtâr**, Mevkiû'l-İslâm, C. I, s. 127.

¹²⁹¹ Dönemsel olarak değerlendirildiğinde neden Hanefilik vurgusu yapıldığı sosyo-politik açıdan önemlidir.

efendimizi her umûrunda muvaffak eyleye, her ân ve zamanda kalb-i şahânelerini ferahnâk eyleye...¹²⁹²

Takririnin satır araları okunduğunda hilafet vurgusunun yanı sıra padişahın ve devlet ricalinin halkın her kademesine adaletli davranmasının özellikle tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁹³ Bu dönemin siyasi olayları incelendiğinde Osmanlı tebaasına bağlı topraklarda iç karışıklıkların baş gösterdiği bilinmektedir. 1881’de Tunus, Fransızlar tarafından; 1882’de Mısır, İngilizler tarafından işgal edilmişti. 8 Haziran 1883’te Osmanlı Devleti’nin Fransa ile imzaladığı Mersa Antlaşması’yla Tunus Fransa’nın idaresine bırakılmıştı. Böylelikle Osmanlı, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bir toprak parçasını kaybetmiş oldu.¹²⁹⁴ Yine bu yıllarda Fransa’nın yanı sıra İngilizlerin de Osmanlı topraklarına müdahalesi, hilafetin birleştirici unsurlarını kullanmayı gerekli kılmıştır. Ayrıca Mithat Paşa’nın saltanata ihanet etmesi üzerine sürgüne gönderilmesi de bu dönemlere tevafuk etmektedir.¹²⁹⁵ Böyle bir ortamda icra edilen derslerde âyetin bağlamından uzak bir formatta bu konuların gündeme getirilmesi dikkatle incelenmelidir. Üstelik bu dersleri üst düzey devlet adamlarının takip ettikleri de düşünülürse müellifin çok yönlü mesajlar vermiş olabileceği muhtemel gözükmektedir.

Bu ders özelinde Mithat Paşa ve bazı devlet ricalinin içerde-dışarda padişaha karşı söylem ve eylemlerinin Âsım Efendi tarafından dikkate alındığı düşünülmektedir. Zira sultana muhalif grupların “Kim halifesine karşı gelirse cahiliye üzerine ölür” Buhari hadisiyle uyarıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, Osmanlı topraklarında zuhur eden ayaklanma, çıkar ilişkileri, şahsi menfaatlerin devlet-yönetimini tehdit etmesi gibi tehlikelerin baş gösterdiği böyle bir ortamda müellifin hilafete sıkı sıkıya bağlı olunmasının gerekliliğini vurgulaması dikkat çekicidir. Burada Halife’ye de şu mesajların verildiği düşünülmektedir: İnsanların hata

¹²⁹² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 67b

¹²⁹³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 66b.

¹²⁹⁴ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der yay. III. baskı, s. 379-381.

¹²⁹⁵ Suna Doğaner, “Mısır”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mısır#1> (Çevrimiçi) 19.05.2021.

yapabileceği ama hilafetin adaletle muamele etmesi gerektiği ve adalet yelpazesinin insan-hayvan her canlıya tevzi edilmesinin şeriatın bir gereği olduğu.

Öte yandan söz konusu derste takrir edilen A'râf 7/154. âyetin muhtevası incelendiğinde müellifin bu anlatımlarıyla bir irtibat kurulamamaktadır. Dolayısıyla bu takrirden ilgili âyetin anlam alanı dışına çıkılarak farklı mevzulara geçiş yapılmıştır. Böylece takririn büyük bir kısmı verilmek istenilen mesajlar bağlamında rivayetler, iktibaslar ve bunların yorumlanması üzerine inşa edilmiş gözükmektedir. Bu durum derslerde güncel meselelerin tahlil edilmesi adına bir değerken, ilgili âyetlerin kapsamı dışına çıkılması nedeniyle tefsir-Huzur Dersleri ilişkisi bağlamında incelenmesi gereken bir durumdur.

Konuyla ilgili bir başka örnek Tevbe 9/19. âyetinin takrir edildiği ders kaydında ortaya çıkarılmıştır. Burada güncel-siyasi meselelere telmihte bulunularak devlet başkanına itaat etmenin önemini vurgulayıcı çok sayıda rivayete yer verilmiş ve bunlar yorumlanmıştır. Tarihler 1895/1312 yılını gösterdiğinde Osmanlı topraklarında Ermeni sorunu ve Bâb-ı âli isyanı gibi sosyal problemlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu karışıklıklar doğal olarak padişahı ve devletin yönetim erkini etkilemektedir. Âsım Efendi'nin bu konuda devletin emîrine itaatın ne derece önemli olduğunu başta hadisler ve İslâm tarihinden temsili iktibaslarla gündeme taşınması dikkat çekicidir. Bu ifadelerden bir kısmının tercümesi şöyledir:

Aleyhisselam demiştir ki “Kim (emrolunduğum hususta) bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur” çünkü aleyhisselam mübellîğdir. Emir veren bizatihi Allah’tır. “Kim de bana (Peygambere) isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur. Kim emîrine itaat ederse bana (Peygambere) itaat etmiş olur. Kim de emîrine isyan eder karşı gelirse bana (Peygambere) karşı gelmiş olur. Muhakkak ki imam cennettedir. Yani onun... direnci düşmanı engeller. Kim de Müslümanlara eziyet ederse ve İslâm’ın sınırlarını, farzlarını korursa onun ardında savaşır ve ona bağlı kalırsa...” ifadeleri kaydedilmiştir.¹²⁹⁶

Huzeyfe’den rivayetle o şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Rasûlü, cahiliye zamanında bizler şer üzereyken Allah’ın bize hayrı (İslâm-Kur’an) ulaştı. O dönemki

¹²⁹⁶ Bu bölümün sonunda kaynak bilgisi olarak “كذا في البخاري والقسطان”, “Aynı şekilde bu da Buhârî ve Kastallâni de geçmektedir.” şeklinde bir not eklemiştir.

yaptığımız iyiliklerden bize hayır var mıdır?” dedim. “Evet dedi. Huzeyfe: “Şerler de hayır sayılır mı?” dedim, “Evet” dedi. Huzeyfe: “Bu nasıl olur ey Allah’ın Rasulü” dediğimde: “Emîre itaat eder onu dinlersen buna nâil olursun cevabını verdi.” Âsım Efendi bu bilginin “مصباح”, *Mesâbih* isimli kaynaktan alındığını belirtmektedir. Yine aynı kaynaktan nakledilen bir başka rivayette Nebi’nin (a.s.): “Kim yaşadığı topraklardaki sultana ihanet ederse Allah’a ihanet etmiş olur.” sözüne yer verilmiştir. Bu haberin de aynı şekilde Mişkâtü’l-Mesâbih’te olduğu belirtilmiştir.¹²⁹⁷

Müellif yine bu derste; cennet-cehennemin yaratılmış olduğu ve her ikisine dair özelliklerin tahlil edildiği rivayetlere yer vermektedir. Gayrimüslimlerin veya sonradan iman edenlerin iyiliklerinin kendilerine bir fayda sağlaması hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Burada müellifin yaşadığı dönemin dini anlamda tartışma konularından birisinin gündeme getirildiği düşünülmektedir. Âsım Efendi âyetteki “يوم الآخر”, “*ahiret gününden*” kastedilenin kabir azabı, meâd, haşr, mîzan, sırat, cennet ve nâr olduğunu belirtmiştir. “*Cennet ve cehennemin şu anda var olup oranın halklarının da ölümsüz olduğu*” ifade edilmiştir.¹²⁹⁸ Bu açıklamalardan hareketle takririn icra edildiği tarihlerde cennet ve cehennemin hali hazırda yaratılmış olup-olmadığı hususunda mülâhazaların olduğu düşünülmektedir. Zira İslâm kelâm geleneğinde başta ehli sünnet olmak üzere çok sayıda âlim ve mezhep, tarihi süreçte bu konuda münazarada bulunmuşlardır.

Saltanat ve padişaha yönelik dahili ve hârici tehdit ve oluşumların artış gösterdiği h.1314 yılında Tevbe 9/32-33. âyetleri takrir eden müellif güncel mesâile dolaylı olarak dahil olmuştur. Zira bu dönemde “1894-1896 yıllarında Anadolu’da her geçen gün artarak çoğalan Ermeni isyanlarının İstanbul’a sıçrayarak Avrupa devletlerinin de müdahil olduğu bir krize dönüşmesiyle birlikte askeri ve sivil okullardaki muhalif örgütlenmeler en üst düzeye erişmiş ve giderek sadece askeri ve sivil bürokrasi içinde değil, ulema ve meşayih içinde de yayılmaya ve taraftar bulmaya başlamıştır. Nitekim 1894-1896 döneminde ortaya çıkan birçok muhalif eylem ve örgütlenmenin yanı sıra, yüksek okullarda ardı ardına gelen tutuklama ve sürgün dalgaları görülmüştür. Bunlardan en önemlisi, 1896 Sonbaharında arkasında ulema,

¹²⁹⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b.

¹²⁹⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 152a-b.

askeri ve sivil bürokrat ve yüksek okul öğrencilerinin bulunduğu, son anda önlenen ciddi bir darbe teşebbüsüdür. Bu girişimden yaklaşık bir yıl sonra, 1897’de, önce Suriye’de sonra İstanbul’da açığa çıkarılan darbe teşebbüsleri sonrasında iki büyük tutuklama ve sürgün dalgası birbirini izlemiştir.¹²⁹⁹ Buna göre Ermeni sorunu ve Bâbîâli isyanı sonrası çıkan sosyal-siyasal problemler doğal olarak padişahı ve yönetim erkini etkilemiştir. Âsım Efendi’nin bu konuda “*Sultan’ı dinin ve şeriatın hâmisî, Allah’ın bir nimeti olarak İsa Peygamber’in nüzûlüne kadar yeryüzündeki saltanatın özü*” şeklinde betimlediği görülmektedir. Konuyla ilgili hadisler ve İslâm tarihinden örneklemelere yer verilerek bu husus vurgulanmıştır. Âsım Efendi’nin bu ve benzeri durumlarda kaleme aldığı dua lafızlarında sosyal bağlama işaret edecek şekilde temasta bulunduğu da dikkatimizi çekmektedir.

Âsım Efendi 1316/1899 yılında Tevbe 9/55-57. âyetleri takrir ettiği derste peygambere (a.s.) ait hususi eşyaların iman etmeyenlere fayda verip vermeyeceği meselesini tahlil etmiştir. Konuyla ilgili Kayser’e gönderilen İslâm’a davet mektubu misal verilmiştir. Kayser’in, mektubu süslü bir mahfazaya koydurarak oğullarına bunu ziyaret etmelerini, bununla krallığının bereketlenip devamlılığına vesile olacağını belirttiği nakledilmiştir. Müellif bu rivayetin ardından Peygamber’in (a.s.) eşyalarının kâfirlere fayda verip vermeyeceğini sorgulamıştır. Buna göre, Abdullah bin Übey bin Selûl hastalandığında Nebi’den (a.s.) gömleğini istetmiştir. Bunun üzerine, iman etmeyen birine neden gömleğini hediye ettiğine yönelik tepkilere ise Hz. Peygamber şu şekilde cevap vermiştir: “*Amcam Abbas (r.a.) Bedir’de elbisesiz kaldığında ona giyecek verilmesine karşılık verdim. Evet, intikam almanın Müslümanlar için pek faydası yoktur.*” Bu nakilden sonra gayrimüslimlere hediye vermenin onlar için itikadî anlamda bir yararının olmayacağı yorumunda bulunulmuştur.¹³⁰⁰

Müellifin söz konusu âyetlerin anlam alanında yer almadığı halde takririnde bu konuları tahlil etmesi bizi, günceline dair şu sorunlara temas etmeye çalıştığı düşüncesine sevk etmektedir. Buna göre; 1899/1316 yılında Ramazan ayına sayılı günler kala Karadağ’ın Prensi ve beraberindeki heyetin pâyitahtı ziyaret ettiği

¹²⁹⁹ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, 2016, C. XLVII, s. 391.

¹³⁰⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

bilinmektedir. O gün için siyasi anlamda bir denge konumunda olan ve coğrafi şartları itibarıyla kontrol altına alınması meşakkatli bir ülke olan Karadağ'dan gelen bu heyetle özel ilgilenilmiştir. Prens Nikola ve beraberindeki heyet için uygulanan teşrifat ve değerli hediyelerin takdimi başta devlet ricali olmak üzere pek çok kimsenin dikkatini çekmiştir. Hatta Prenses Milena için zevkine uygun ihsanlarda bulunulması dahası Emirgan yalısının Prens Nikola'ya hediye edilmesi birçok açıdan değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Tüm bu hediyeler, ziyafetler ve uğurlama programları gazetelerde günlerce gündem olmuştur.¹³⁰¹ Böyle bir dönemde Huzur Dersleri'nde takrirde bulunan Âsım Efendi tefsir ettiği âyetleri günceliyle bir şekilde irtibatlandırarak bir bakıma güncel-politik süreci yorumlamış, padişaha sadakat vurgusunu yinelemeyi de ihmal etmemiştir.¹³⁰²

Ayrıca yine bu derste *Miškâtü'l-Mesâbih* isimli eserinden ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (v.74/693) birer rivayete yer verilmiştir. Müellifin ilk rivayeti İslâm ordularının daima muzaffer olmaları, veba gibi hastalıklarla kuraklıktan korunmalarına yönelik dua mahiyetinde değerlendirmeleri kapsamaktadır. Söz konusu dönemde Osmanlı toprakları içinde yer alan Anadolu'nun doğusunda benzer bir salgın ve kuraklık illetine müptela olunmasının takrir ve dua faslında gündeme getirildiği düşünülmektedir.¹³⁰³

Konuyla ilgili bir diğer misal, 1322/1904 yılı I. Huzur Dersi'nde Yunûs 10/16-18. âyetlerin takrir edildiği dersin soru cevap faslında kaydedilmiştir. Burada âyetin muhtevasında olmadığı halde Âsım Efendi'ye sokakta ve evde tesettürlü olmanın lüzumuna dair sorular yöneltildiği belirlenmiştir. Tanzimat'ın ilanına müteakip Osmanlı sosyal hayatında ve İslâm dünyasında başlayan giyim kuşamla ilgili revizyon tartışmaları bağlamında bu konunun gündeme geldiği düşünülmektedir. Meselâ 1899 yılında Kasım Emin, *Kadının Serbestiyeti* adlı kitabında “*Kadının başını örtmesi İslâm'dan değildir*” demiştir. II. Meşrutiyet'ten önce çıkarılan kadın dergileri ile

¹³⁰¹ Uğur Özcan, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, s. 136-140; İskender Tunaboğlu, “Sultan II. Abdülhamid ile Karadağ Prensi Nikola'nın Hediyeleşmeleri”, **II. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Podgorica/Karadağ**, Mayıs, 2014, s.1-10; Gülden İrem Kazel, “Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ İlişkileri”, **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 2019, C. III, sy. 6, s. 16-35.

¹³⁰² Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

¹³⁰³ Âsım Efendi, **a.g.e.**, vr. 184b.

kurulan kadın derneklerinin sayısında belirgin artış olmuştur. Bir yandan Meşrutiyet dönemi basını, batılı kadınların yaşam tarzları ve kılık-kıyafetlerinden bahsederek Müslüman Osmanlı kadınına batılı kadınların yaşantısını tanıtmıştır. Avrupa modası hakkında bilgi veren gazete ve dergilerde, Müslüman kadınların tesettüre bakışını değiştirecek yazılar yayınlanmış, çarşafsız ve peçesiz kadın fotoğraflarına yer verilmiştir. Zamanla kadınların kıyafetlerinde değişimler görülmüş, peçe ve çarşaf yavaş yavaş kadınlar arasında tercih edilmemeye başlanmıştır.¹³⁰⁴ Tüm bu gelişmeler etrafında başlayan tartışmalar, kadınların sosyal hayata kazandırılması ve günlük hayatın her alanında yer alması düşüncesi zamanla kılık kıyafet ve özellikle de tesettür konusu etrafında yoğunlaşmasına neden olmuştur. Batılılaşma fikrinin bir bütün olarak algılanması da kadınların da giyim ve yaşam tarzıyla buna uyması gerektiği savunulmuştur. İslamcı aydınlar bu fikre çok sert tepkiler vermişlerdir. Neticede Osmanlı'nın son döneminde kadın ve tesettür meselesinde bir hayli makale ve kitap yazılır. Dönemin hemen hemen bütün yazarları konu hakkında fikir beyan ederler ve yazı kaleme alırlar.¹³⁰⁵

İşte böyle bir zeminde tesettür meselesi padişah huzurunda muhtemelen kadınların da bulunduğu bir ortamda müzakere edilmiştir. Buradan hareketle Huzur Dersleri'nin müzakere faslında muhataplardan biri meseleyi Varaka b. Nevfel- vahiy- Cebail üçgeninde tesettürle irtibatlandırarak ele almış ve başı açık bir kadının bulunduğu ortama meleğin girip-giremeyeceği konusunu sorgulamıştır. Söz konusu sorulara ve cevaplara Eğinli'nin muhatap olarak katıldığı derste kaydettiği notlar vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Şöyle ki;

Sual: Vahy-i ibtidâ nüzûlünde aleyhissalâtu vesselam Efendimiz hazretleri ve Kur'ân...zât-i kavî-i ...etmesi üzerine Hazret-i Hatice radiyallahu anha validemiz Varaka bin Nevfel'e müracaatlarında, bir dahî oradan zuhur ederse Cibril, keşfü ra's edersen ğaib olur ise melektir. Ve haber verdiği gibi vahyi ilâhiyyedir. Zira melâike-i tâife nîsânın keşf-ü ra's ettikleri mahalde durmaz diye tavsiyeleri üzerine keza an... aynı mahalle âyan ve hakikat bistiban olmuştu. İmdi bu...

¹³⁰⁴ Melek Öksüz, "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi", **Türkoloji Araştırmaları**, İstanbul, 2012, C: IV, sy. VII, s.468-469.

¹³⁰⁵ Kadınlarla ilgili basına yansıyan haberlere dair bkz. Serpil Sürmeli, "1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler", **1. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı**, (Hazırlayan: İlhan Gülsün), Ankara 2002, s.149-156.

tâife-i nisâ hâzeratlarında dahî başı açık bulunmaları caiz olma...anlaşılsa ve bu hususta hükmü şer'î ne vecihledir?

Cevap: Tâife-i nisânın hânelerinde dahî keşf-ü râ's etmemeleri lazımdır. Zira rahmet melekleri bereket ve âfiyet ... olan meleklerle keşf-ü avret olan amellerden...bu kütüb-ü ehâdiste mestûrdur.¹³⁰⁶

Buradan hareketle müellif, tesettür meselesinde hanımların ev içinde olsalar da hassas davranmaları gerektiğine yönelik bir mesaj vermiştir. Buna göre Âsım Efendi'nin güncel meselelere kimi zaman doğrudan temas ederken bazen de gündemdeki tartışmaları üstü kapalı bir şekilde değerlendirdiği tespit edilmiştir. Üstelik takrir edilen âyetlerin muhtevasına bağlı kalınması gibi bir hassasiyetin de oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Huzur Dersleri'nin tefsir ilmine kaynak olabilirliği konusunda hususen değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

¹³⁰⁶ Mardin, **a.g.e.**, C. II-III, s. 401-402.

SONUÇ

Tezimiz Huzur Dersleri'yle ilgili olup Gümölcineli Ahmed Âsım Efendi örneğinde bu derslerin mahiyetini, içeriğini, yöntemlerini kaynaklık olma değerini inceleyip tefsir ilminin bir parçası olup olmadığını sorgulamaktı. Nitekim bu sorgulamamıza temel sebep olan iddia Huzur Dersleri'nin içeriğinden hareketle tefsir ilminin konusu olarak nitelikli incelenmemiş olmasıydı. Çalışma bu sorunsala karşı örnek bir mukarririn ders kayıtlarından hareketle Huzur Dersleri'nin içeriğinin tefsir ilminin konusu-bilgisi olarak sistemli bir şekilde incelenmesini, ortaya çıkacak sonuçlar itibarıyla da bu derslerin tefsir ilmine dair bir tür ve kaynak olabilirliği hipotezini öne sürmüştü.

Bunun için araştırmanın birinci bölümünde “Huzur Dersleri Geleneği ve Ahmed Âsım Efendi'nin Gelenekteki Yeri” isimli yaptığımız araştırmada; derslere hazırlık aşaması, derslerin katılımcıları, zaman ve uygulanışı itibarıyla mutat ders meclislerinden ayrıştığını belirledik. Bu bölümde yaptığımız araştırmada Ebül‘ulâ Mardin'in eseri, Esâmi Defterleri, BOA, dönemin dergi ve gazeteleri ve Âsım Efendi'nin ders defterlerini mukayese ederek Huzur Dersleri Kronolojisi oluşturduk. Bu süreçte mukarrir-muhatapların katıldığı ders meclislerinde hangi âyetleri takrir ettiğine dair kaynaklar arasında bilgi farklılıkları olduğunu gözlemledik. Böylece başta olmak üzere Âsım Efendi bazı mukarrirlerin yıllara göre hangi âyetleri takrir ettiklerini belirledik. Bu bilgi Huzur Dersleri'nin ne tür bir ilmi faaliyet olduğunun belirlenmesine yönelik yoğun veriler sunmuştur. Yine bu bölümde “Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri” ismini verdiğimiz bölümde müellife ait Huzur Dersi belgelerini araştırdık. Ulaştığımız verilerden hareketle Âsım Efendi'nin dağınık halde olan notlarını kronolojik olarak tasnif ettik. Böylece mukarririn otuz üç Huzur Dersi'nden otuzuna ait belgeye ulaştık.

Bu bölümde yapmış olduğumuz çalışmada araştırmamızın hipotezine uygun olarak müellifin ders defterlerinin mahiyet ve içeriğindeki tefsir bilgisine dair çok sayıda bilgiye eriştik. Ders defterlerinin içeriğini teknik açıdan incelerken bu belgelerde müellifin derslere hazırlık süreci, kaynakları, hangi âyetlere dair kayıtların olduğu, tefsir usûlu ve ulûmu'l-Kur'ân bilgilerine ulaştık. “Huzur Dersi Takrir Yöntemi” isimli bölümde ise müellifin takrir yöntemini teknik boyutuyla tahlil ettik.

Birinci bölümde tespit ettiğimiz konulardan bir diğeri ise Huzur Dersleri'nin ne zaman başladığı, hangi döneme kadar sürdüğü, ilgili yıllarda hangi âyetlerin kimler tarafından takrir edildiğine dairdir. Bu veriler bize Huzur Dersleri'nin genel bir kronolojisini vermesinin yanında icra heyetindeki ulemayı tespit etme imkânı da sunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Huzur Dersleri'ne dair eksik ders kayıtları, hangi yıllarda hangi âyetlerin takrir edildiğini tespit edebildik. Bu çalışmamız tarihsel kronoloji içerisinde Âsım Efendi'nin konumunu belirleme imkânı sağladı. Buradan hareketle de Huzur Dersleri'nin bütünleşik bir tefsir faaliyeti olduğunu tespit ettik. Böylece Huzur Dersleri'nde mukarrir ve muhatapların kendi seçtikleri âyetleri icra etmediklerini bunun Mushaf tertibine riayet edilerek uzun süre devam eden bir süreç tefsiri olduğu bulgusuna vardık. Âsım Efendi'nin bu gelenekteki yerini tespit ettikten sonra müellifin ders defterlerini tasnif ederek Huzur Dersleri kronolojisini oluşturduk. Bu süreçte nitel ve nicel değerlendirme yöntemlerini kullandık. Özellikle müellifin derslere hazırlık sürecinde kaydettiğini öngördüğümüz notlarını kategorize ederek hangi alanlar ve soru(n)lar etrafında derslerin inşa edildiğini ortaya koymaya çalıştık. Tespit ettiğimiz bilgilerden hareketle bunları tasnif ederek müellifin ders defterlerinin mahiyetine dair çok sayıda veriye ulaştık. Buna göre müellifin ders kayıtlarını; kelâm, usul, belagat, fıkıh, hadis, mantık, kıraat, lügat, meâni, beyan, bedî, felsefe, tasavvuf başta olmak üzere daha pek çok ilmin konusu olarak yorumlayıp farklı ilimlerle ilişkisi bağlamında analiz ettiğini belirledik.

İkinci bölümde ise yine temel amacımıza uygun olarak “Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki Tefsir Metodu”nu tetkik ettik. Burada Âsım Efendi'nin Huzur Dersleri'ndeki tefsir metodunun usûl açısından kaynaklık edip edemeyeceğini belirleyebilmek için dil ve üslubu, kaynakları ve yöntemi alt başlıklarında incelemelerde bulunduk. Müellifin Huzur Dersleri'ndeki dil ve üslubunu araştırdığımız bölümde; her bir derste bağımsız âyetler tahlil edildiği için Âsım Efendi'nin münâsebetü'l-Kur'ân, siyak-sibak ve tarihi rivayetlerden istifade ederek muhatapların zihnini bir mukaddime ile konuya hazırladığını gözlemledik. İbareleri titizlikle takrir ettiğine, Beyzâvî'ye katılmadığı yerlere şerh düştüğüne, menakıp ve mevîza türünde çok sayıda alıntıya yer verdiğine, cedel üslubunu sıkça kullandığına, soru-cevap ve dua fasıllarına titizlikle hazırlandığına dair yoğun verilere ulaştık.

Kaynaklarını incelerken nicel ve nitel araştırma yöntemlerine başvurarak müellifin hangi kaynaklardan yoğun olarak istifade ettiğini bulmaya çalıştık. Böylece kendisinin zihin ve düşünce boyutundaki yönelimlerini tespit etmemize yönelik çok sayıda bilgiye ulaştık. Şöyle ki, Âsım Efendi rivayet ve dirayet kaynaklarının yanı sıra; ulûmu'l-Kur'ân, lügat, kıraat, belagat türü eserlere, ahkâm ve işâri tefsir türünde çok sayıda kaynağa müracaat etmektedir. Müellifin Huzur Dersleri'ndeki yöntemini analiz ettiğimiz bölümde kendisinin rivayet ve dirayet ilimlerinin yöntemlerine müracaat ettiğine, lügavî tahlillere yer verdiğine, belâği-edebî açıklamalarda bulunduğu dair bilgilere ulaştık. İkinci bölümde ulaştığımız sonuçlar bağlamında Huzur Dersleri'nin muhâkemât, muhâdarât, mecâlis ve münazara türleri ile ilişkisini tespit etmemize yönelik verilere eriştik. Bu konuda müellifin dil ve üslubundaki soru-cevap ve cedel usûlü bize önemli katkı sağladı. Bu ip uçları sayesinde müellifin ders kayıtlarının diğer ilmi geleneklerle ilişkisini tespit edebildik.

Üçüncü bölümde ise tezimizin hipotezine uygun olarak “Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Defterleri'nin Muhteva Analizi”ni gerçekleştirdik. Müellifin ders defterlerinin içerik incelemesini kelâm, usûl, fıkıh, mantık ve tasavvuf ilimleri ile siyasi konular ve güncel meseleler bağlamında tetkik ettik. Burada elde ettiğimiz sonuçlar bağlamında Âsım Efendi'nin derslerde en çok yer verdiği konuların kelâm, usûl ve tasavvuf ilmine dair konular etrafında yoğunlaştığını tespit ettik.

Bu araştırmalarda elde ettiğimiz sonuçlar araştırmamızın hipotezine yoğun veri akışı sağlamıştır. Buradan hareketle müellifin Huzur Dersleri kayıtlarında tefsir ilmi bilgisini sorduğumuz. Böylece meselenin kelâm, usûl, belagat, tasavvuf ve fıkıh meseleleri bağlamında yoğunlaştığını belirledik. Araştırmamızın yöntemi bağlamında her bölümle ilgili soru(n)ları sıraladık. Nicel verilere ulaşmak için müellifin derslere hazırlık aşamasındaki soruları, miktarı ve bunların hangi bilim dallarıyla ilgili olduğunu kategorize ettik. Bunlara dair detaylı nicel bilgileri çalışmamızın birinci bölümünde her bir dersi incelerken tespit ederek belirttik.

Tezimizin amacı Âsım Efendi'nin Huzur Derslerinin ilgili kayıtlardan hareketle tefsir ilminin konusu olabilirliğini tespit etmek idi. Buna göre müellifin defterleri gerek derslere hazırlık gerekse de takrir kayıtlarını ihtiva etmesi cihetiyle

amacımıza ulaşmakta önemli veriler sağlamıştır. Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz bulguları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz.

- Âsım Efendi, Sultan Abdülaziz döneminde sekiz yıl muhatap ve bir yıl mukarrir, II. Abdülhamit döneminde ise otuz iki yıl mukarrir olarak toplamda kırk bir yıl Huzur Dersleri'nde görev almıştır.

- Âsım Efendi'nin takrir kayıtları dağınık biçimde el yordamıyla dikilmek suretiyle sonradan birleştirilmiş ve numaralandırılmıştır. Bu kayıtlarda müellifin derslere hazırlık merhalesi, kaynakları, hassasiyetleri, hususi notları ve daha birçok veriye ulaşmak mümkündür.

-Âsım Efendi'nin otuz üç takririnden yirmi dokuzuna dair notlar düzensiz bir tasnifle İzmirli İsmail Hakkı kitaplığında yer almaktadır. Buradaki belgelerde müellifin sadece huzurda takrir ettiği ders kayıtları değil aynı zamanda derslere hazırlık sürecinde araştırdığı elliden fazla kaynağın isimlerine ve bunlardan aldığı bilgiler mevcuttur. Burada Âsım Efendi'nin Huzur Dersi takrirlerinden yirmi dokuz adedinin yer aldığı İİH koleksiyonundaki defterlerde; A'râf Sûresi: 7, 14-16, 28, 40-41, 70-71, 96, 109-114, 132-133, 144, 150, 177-178, 189, 206; Enfâl Sûresi: 18-20, 30-31, 41, 52, 70; Tevbe Sûresi: 6, 19, 32-33, 55-57, 68-69, 84, 97-98, 113-114; Yûnus Sûresi: 1-2, 32-34, 53-56. âyetlerini içeren takrir belgeleri olduğunu tespit ettik. Eğinli'nin kayıtlarında ise "Yûnus Sûresi: 1-2, 16-18, 32-33, 53-56; âyetlerine dair bilgilerin yer aldığını belirledik.

- Âsım Efendi'nin takrirlerinde iki ayrı dua faslı yer almaktadır. Bunlardan ilkinde dua cümleleri takrir faslının sonunda olup ardından müzakere faslına geçilmektedir. İkincisi ise dersin bitimine işaret eden ve soru-cevap faslından sonra icra edilen esas dua bölümüdür. Buradan hareketle müellifin ilk dua fasıllarını takririnin muhtevası bağlamındaki dua lafızlarıyla inşa ettiğini tespit ettik.

- Âsım Efendi'nin takrirlerinin yanı sıra ulaşabildiğimiz belgelerden hareketle gelenek boyunca ilgili yıllarda hangi âyetlerin kimler tarafından takrir edildiğini belirlemek için Huzur Dersleri Kronolojisi oluşturduk. Bununla Huzur Dersleri'nde takrir edilen âyetlerdeki seçim kriterini tespit ettik. Buna göre hicri 1200 yılından sonra Fâtihâ'dan Nâs sûresine doğru başlayan ancak Nahl sûresi 26.âyetin takriiriyle sona

eren baştan sona bütünleşik sözlü (ama bazı kayıtlarda yazılı bulunan) bir tefsir külliyatı mevcut bulunmaktadır. Bu durum tefsir ilmi açısından Huzur Dersleri'nin formal bir tefsir faaliyeti olduğu, birbirinden bağımsız dersler olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Dolayısıyla her mukarrir aslında kendi dersini takrir etmekle beraber resmin tamamına bakıldığında bütünleşik bir tefsir faaliyeti yapmaktadır. Bu bize Huzur Dersleri'nin gerçekte bir tefsir faaliyeti olduğunu göstermektedir.

Bu kronolojiyi oluştururken konuyla ilgilenen çok sayıda araştırmacı Esâmi Defterleri, BOA, arşiv kayıtları ve benzeri belgelere müracaat etmeyerek Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinden atıfta bulunmayı tercih etmiştir. Bu nedenle derse yakın bir zamanda gerçekleşen mukarrir değişimi bağlamında takrir edilen bazı âyetlere dair belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu durum Huzur Dersleri mukarrir-muhatapları üzerine çalışma yapılırken dikkatli olunmasını gerektirmektedir.

- Mukarrir ve muhatap seçiminde ilmi rütbelere dikkat edildiği; başlangıçta muhatap efendilerde asgari “Hareket-i hâriç”, mukarrir efendilerde ise “İptida-i dâhil” ilmî rütbesinin asgari düzeyde aranmıştır. İlerleyen süreçte bu şart “Mûsilâ-i Süleymaniye” ve “İstanbul rûûs” rütbesine haiz, çok sayıda talebeye sahip ve ihtisasıyla meşhur ilim adamlarından olmak kriterlerinin de eklendiği gözlemlenmiştir. Bu veriler ilgili âyetlerin tefsir ve müzakere edilmesinde ilmi rütbe kriterine dikkat edildiği sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır.

- Âsım Efendi özelinde müzakere fasıllarına dair iki tür bilgiye ulaştık. Birincisi normal Huzur Dersleri'nde icra olunan soru-cevap faslı iken diğeri ise müellifin takrirlere hazırlık amacıyla kaydettiği muhtemel soru-cevaplardır. Müellifin bu bölümlerde ilgili âyetleri “fein kîle ve ene ekûl” lafızlarıyla çok yönlü sorguladığını belirledik. Bu formatın müellifin diğer iki eserindeki ve dönemin bazı imtihan risalelerindeki usûl ile benzeştiği sonucuna ulaştık. Buradan hareketle Âsım Efendi'nin ilgili âyetleri kelâm, usûl, belagat, fıkıh, hadis, mantık, kıraat, lügat, meâni, beyan, bedîî, felsefe, tasavvuf başta olmak üzere pek çok ilmin konusu olarak soru-cevap formunda yorumladığını tespit ettik. Müellifin Huzur Dersleri'ndeki tefsir faaliyetinde irşâd ve eğitim boyutunun öne çıktığı sonucuna ulaştık. İrşâd boyutunun öne çıkma gerekçesinin; derslerin Ramazan ayında ve devlet erkânı önünde yapılıyor olması, dersi dinleyenlerin dikkate alınması, muhatapların vaaz ve irşâd boyutunda

istifade etmesinin hedeflenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu derslerde özellikle de müzakere fasıllarında bilginin sorgulanmasıyla bir eğitim faaliyeti öne çıkmaktadır. Buna medrese eğitim sistemi gerekçe olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra derslerde Beyzâvî tefsirinin temel kaynak olarak takip edilmesi mukarrir ve muhatapların geleneksel çizgiye bağlı kalarak âyetleri yorumladıkları anlaşılmaktadır.

- Âsım Efendi'nin ilmi hayatıyla ilgili incelemelerimiz sonucunda kendisinin mantık, belagat ve kıraat alanlarında uzun yıllar dersler okutup icazetler verdiği, "Ders Vekili" rütbesine kadar ulaştığı, muhtelif imtihan heyetlerine başkanlık-azalık yaptığını tespit ettik. Bu bilgi mukarririn yaşadığı dönemde üst düzey ilmi rütbelere haiz olduğu sonucuna ulaşmamızı sağladı. Buradan hareketle müellifin takirde bulunduğu âyetleri nitelikli bir ilmi yetkinlikle yorumladığı sonucuna ulaştık.

- Âsım Efendi'nin araştırmamıza konu olan yazma eseri dışında iki telifine daha ulaştık. Bunlardan bazılarının muhtelif kütüphanelerde yanlış kataloglama yapılarak başka yazarlara nispet edildiğini fark ettik. Müellifin bu iki eseri incelediğimizde Âsım Efendi'nin Huzur Dersi kayıtlarındaki muhtemel soru-cevap formlarında kullandığı üsluba benzediğini tespit ettik. Böylece müellifin Huzur Dersi kayıtlarında müstakil âyet tefsiri mahiyetinde başta tefsir ilmi olmak üzere İslâmi ilimlerin farklı şubelerinden istifade edilerek inşa edilmiş âyet risaleleri hüviyetinde nitelikli bilgi üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmamızın hipotezi bağlamında müellifin incelediğimiz belgelerinde derslerini dört bölümde inşa ettiğini tespit ettik. Buna göre;

1- Âsım Efendi'nin takrirlerinin ilk bölümünde; tarihsel arka planı önemseydiği kaynaklarını bu cihetle incelediği, âyetin varsa sebebi nüzûl bilgisine, siyak-sibak ilmi bağlamında âyetler arası münasebete, tahlil edilmesini gerekli gördüğü kavram-kelime analizine, konuyla ilgili İslâm-siyer tarihi bilgisine yer verdiğine şayet sebebi nüzûl bilgisine ulaşılammışsa ilgili sûre bağlamında bu irtibatı kurmaya çalıştığı sonucuna ulaştık. Özellikle bağlam-güncel, sebebi nüzûl bilgisi ve vahye ilk muhatapların yorumları giriş bölümünde müellifin cevabını aradığı mesâil olduğu düşüncesine sahip olduk. Takrir edilen âyetlerin Hz. Peygamber ve ilk muhataplar için ifade ettiği

anlamın belirlenebilmesinin ise müellifin özellikle cevabını aradığı soru olarak öne çıktığını belirledik.

2- Müellifin takrirlerini inşâ ederken takip ettiği ikinci yönteme göre; yukarıda bahsettiğimiz değerlendirmelerden bir ya da birkaçıyla takririne başlayan Âsım Efendi “*Kur’ân’ın işaret ve beyanıyla Beyzâvî de şöyle buyurmaktadır...*” şeklindeki ifadeyle adeta yeni bir paragraf başı yaparak *Envâru’t-Tenzîl* tefsirinden ilgili bölümü nakletmektedir. Burada kimi zaman ilgili eseri şerh-haşiyelerine müracaat ederek analiz ettiği, bazen de Osmanlıca’ya tercüme ederek aktardığı, Beyzâvî’ye katılmadığı hususlara dair şerhler düştüğü sonucuna ulaştık.

3- Müellifin takrirlerinde kullandığı üçüncü yöntem ise Beyzâvî tefsirinden ilgili bölümü aktardıktan sonra takrir edeceği âyetlerin tefsiri mahiyetinde İslâmi ilimler ve Kur’ân ilimleriyle söz konusu âyetleri irtibatlandırarak yorumlamasıdır. Ancak bu bölüm itibarıyla Âsım Efendi takrire konu olan âyetin anlam alanlarını gözetmemekte farklı konulara temas etmektedir. Bu durumun müellifin takrirlerinin büyük çoğunluğunda olduğu verisine ulaştık. Buna bağlı olarak İslâm tarihindeki yaşanmışlıklardan örneklerle, hadis ve sahabe kavline, bilimsel tefsire, İslâm bilginleri ve meşhur sûfi isimlerin hayatlarından kesitlere, hikmetli sözlere, menakıp ve mevîza türünde anekdotlara yer verdiğini tespit ettik. Bunun yanı sıra verilmek istenilen mesaj bağlamında sadece bilgileri nakletmenin ötesinde metinleri tahlil ederek yorumladığını gözlemledik. Burada müellifin yine klasik metinlere bağlı olarak veya onların bilgilerini rivayet edip yorumlamak suretiyle derslerini sunduğu sonucuna ulaştık.

4- Müellifin takrirlerinin inşasında takip ettiği dördüncü yönteme göre ise hemen her derste takrir metninin sonuna doğru sözü saltanat ve hilafet makamına getirerek itaat vurgusu yapmayı önemseydiği belirlenmiştir. Burada padişaha, ailesine, devletin ebet müddet sıhhat ve afiyetle devamına yönelik dua cümleleriyle takrir faslı tamamlanmaktadır. Böylece Huzur Dersleri’nde ikinci bir dua faslı daha tatbik edildiğini belirledik.

- Âsım Efendi'nin takrirlerini kaydederken âyet ve hadis metnlerinin ana metinden renk olarak ayrışması için kırmızı mürekkep kullanımını tercih ettiği, bazı ders kayıtlarını düzenli şekilde tahrir ederek Padişaha takdim ettiği bilgisine ulaştık.

-Âsım Efendi'nin takrirlerinde ilgili âyetler bağlamında olsun-olmasın bazı meselelerde mezhepler arası görüş farklılıklarını cedel üslubuyla tartıştığını gözlemledik. Özellikle itikadî ve fikhî meselelerin bu müzakerelerde öne çıktığını tespit ettik. Böylece müellifin klasik ulema ile diyalektik bir münazarada bulunarak onların tercih ve tenkitlerini yorumladığı sonucuna ulaştık. Bunun daha çok müzakerelerin soru-cevap fasıllarında analiz edildiği bilgisine ulaştık. Bu durum araştırmamızın amacına uygun olarak müellifin Huzur Dersi belgelerinde âyet tefsiri bağlamında çok sayıda verinin üretildiği sonucuna ulaşmamızı sağladı. Bu yönüyle âyetlerle ilgili kendisine sorulmayanları da muhtemel soru cevap formunda sorup cevapladığı görülen Âsım Efendi dinamik bir tefsir faaliyeti gerçekleştirmektedir. Buradan hareketle Huzur Dersleri'nin tefsir ilminin konusu olarak tartışılan mesâile ev sahipliği yapmasının yanında, buna eklenilen bir tür olarak tefsir tarihine çok yönlü veriler sunduğunu tespit ettik.

- Müellifin takrirlerinde resmî ve edebi selikaya uygun bir üslup kullanma hassasiyeti taşıdığı bunun için ilgili envanterde sayfa kenarları ve boş yerlere daha sonra takrir metninin içine de kaydedilmiş çok sayıda örnek dua ve takrir ifadeleri yazdığını tespit ettik. Bu durum ilgili âyetler ve muhataplar bağlamında takrir dilinde nitelikli bir üslup kullanma hassasiyeti taşındığı sonucuna ulaşmamızı sağladı.

- Müellifin takirde bulunduğu ilk yıllarda derse konu olan âyetleri muhtelif bilim dalları altında ayrı ayrı analiz ettiğini belirledik. Meselâ Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit huzurunda takrir ettiği ilk derslerde “usûl, kelâm, felsefe (hikmet), belagat, meâni, bedî, mantık, sarf, edebi, vaz ve kıraat” ilimleri cihetiyle incelediğini tespit ettik. Bu durum Âsım Efendi özelinde Huzur Dersleri'nin içeriğinin tefsir ilminin konusu olabileceği ve bu ilme dair nitelikli tasnif edilmiş bilgiler üretildiği sonucuna ulaşmamızı sağladı.

- Müellif takrir kayıtlarında doğrudan 54, dolaylı olarak 100'den fazla âyete 22 hadis rivayetine yer vermiştir. Bunları tespit için toplamda 50'den fazla esere müracaat etmiş ve bunlardan fişleme usûlüyle sayfalarca alıntılar yapmıştır.

- Takrir ve müzakere bölümünde âyetlerle ilgili sorular cevaplandırılırken çok sayıda rivayete yer verildiğini ortaya çıkardık. Hadis rivayetleri kaydedilirken sened zincirlerinde “inkıta”da bulunulduğu ve kitap isimlerinin kısaltılarak verildiği, bazı hadis rivayetlerinde sened zincirini ve iktibasta bulunduğu kaynağı net olarak bildirmediğini belirledik. Buradan hareketle müellifin rivayet yönteminde söz konusu maddeler etrafında eksiklik olduğunu dolayısıyla kullandığı rivayetlerin bazılarının sorunlu olduğunu tespit ettik. Buna göre müellif takrir kayıtlarında âyetlerin muhtevasına sadık kalmamakta, kıssa-menakıp türü anlatılara yoğun olarak yer vermekte, rivayet kaynaklarında kimi zaman seçici davranmayıp terhîb ve terğîb kategorisinde zikredilebilecek sıhhati zayıf nakillerde bulunmaktadır. Bu durum Huzur Dersleri'nin tefsir ilmine kaynaklık edebilme öngörümüzü zayıflatacak boyutlar olarak öne çıkmaktadır.

Müellifin kaynakları arasında Temel İslâm İlimlerinden; rivayet, dirâyet, lügavi ve işâri tefsirler, î'rabu'l-Kur'ân eserleri, *Envâru't-Tenzil* ve *Keşşâf*'ın şerh ve haşiyeleri, Arap dili, Kur'ân ilimleri ve bazı hadis kitaplarına müracaat ettiği bilgisine ulaştık. Buna göre Âsım Efendi'nin rivayet tefsirlerinden 5, dirayet tefsirlerinden 21, işârî tefsirlerden 4 ve ahkam tefsiri türünde 1 esere müracaat ettiğini tespit ettik. Şerh ve haşîye türü eserlerden ise 3 adedinin *Keşşaf*, 7 eserin de *Envâru't-Tenzil*'in şerh ve haşiyelerinden olduğunu belirledik. Müellifin en çok müracaat ettiği kaynak türünün ise dirayet yöntemiyle telif edilmiş kitaplar olduğu bilgisine ulaştık. Buna göre Âsım Efendi'nin en çok müracaat ettiği kaynak *Envâru't-Tenzil* ve onun şerh-haşiyelerinden Mestçizâde, Şeyhzâde Muhyiddin ve Sinan Efendi haşiyeleridir.

Dirayet yöntemiyle istifade edilen kaynaklar arasında Beyzâvî tefsirinin yanında en çok Bıçakçızâde Cemal Efendi'nin *Tefsîr-i Cemal* eserine müracaat edildiğini belirledik. Müellifin rivayet tefsirleri arasında en çok müracaat ettiği kaynağın ise Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*, işârî tefsirler arasında İsmail Hakkı Bursevi'nin *Rûhu'l-Beyân*, î'râbü'l-Kur'ân türünde İbn Süleyman es-Sülemî'nin *Îrâbü'l-Kur'ân* eserleri olduğunu belirledik.

Âsım Efendi'nin takrir kayıtlarında Beyzâvî tefsirinden sonra en fazla müracaat ettiği kaynağın Kâdî İyâz'ın *Kitabü'ş-Şifa bi-Ta'rifi'l-Hukuki'l-Mustafa* eseri ve Bursevî'nin tefsiri olduğunu belirledik. Böylece müellifin özellikle kıssa alıntıları bağlamında *Rûhu'l-Beyân* ve *eş-Şifâ* kitaplarından yoğun olarak istifade ettiği verisine ulaştık. Tüm bu bilgiler Âsım Efendi'nin klasik ulemânın ilgili âyetlere dair bilgilerine müracaat ettiğine delalet etmektedir. Bu bilgiler müellifin derslerini İslâm geleneğine bağlı kalarak metin sentezi formatında inşa ettiğine, rivayetlerden beslenerek âyetleri yorumladığı sonucuna ulaşmamızı sağladı. Buradan hareketle müellifin takrir kayıtlarında tefsir ilmine dair bilgilerin üretildiği ve bu derslerin bir tefsir ilminin konusu olarak literatürde yer bulması gerektiği sonucuna ulaştık.

İncelediğimiz ders kayıtlarında Âsım Efendi takirde bulunduğu âyetleri yorumlarken rivayet ilimlerinden istifade etmiştir. Buna göre Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bağlamında; mücmeli mübeyyen kılan, umumu tahsis eden ve mutlakı takyit eden ilkeleri kullandığını belirledik. Kur'ân'ın Hadis'le tefsiri bağlamında ise toplamda yirmi dört rivayete yer verdiğini bunlar arasında; Buhârî'den 5, Müslim, Tirmizi ve Ahmed bin Hanbel'den 2, Ebû Dâvud'dan 1 hadis nakledildiğini ortaya çıkardık. Bu eserlerin yanı sıra *Envâru't-Tenzîl*'den 4, *Rûhu'l-Beyân*'dan 1, Haskefî'nin *Dürrü'l-Muhtar*'ından 2, Haddâdî'nin Tefsirinden 1, Aliyyü'l-Kârî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'inden 4 rivayete yer verdiği bilgisine ulaştık. Âsım Efendi'nin bu hadisleri rivayet ederken sened zincirlerinde inkıtada bulunduğunu, kimi zaman kaynak belirtmediğini, nakledilen rivayetlerin bazılarının sıhhatine dair değerlendirmelerde bulunduğuna, genelde merfû hadisleri tercih ederek tahric bilgilerine kısmen yer verdiğine, rivayetlerde hadis külliyyatının yanı sıra tefsir, şerh ve haşiye türü kaynaklardan yararlandığını tespit ettik.

Âsım Efendi'nin takrir kayıtlarını rivayet yöntemi bağlamında Kur'ân'ın sahabe, tâbiûn ve selef-i sâlihîn kavliyle tefsir ettiğini, Kur'ân kıssalarına ve önceki tefsirlerden rivayetlere yer verdiğini, kıraat ilmine dair bilgileri önemseydiği, tarihi bağlam ve nüzûl ortamını dikkate aldığını belirledik. Belâgat ve edebiyat ilimlerine sıkça müracaat ettiği bu bağlamda meânî, beyân ve bedîî ilmini kullandığı ve edebi münazaralarla ilgili âyetleri tahlil etmektedir. Meânî ilmi bağlamında vasıl ve fasıl, kemâl-i ittisal, tezyîl, istînâf ve istifhâm ilkelerine müracaat ettiğini gözlemledik.

Beyân ve bedî‘ ilmi bağlamında ise mukabele ve ihtibak ilimlerinden yararlanmakta olduğunu ortaya çıkardık.

Âsım Efendi dirayet yöntemlerinden; münâsebâtü’l-Kur’ân, nâsih-mensuh, müşkil lafızların çözümü, üslûbu’l-Kur’ân ve i’câzü’l-Kur’ân ilkelerinden istifade ederek ilgili âyetleri tahlil etmiştir. Bunun yanı sıra lûgat ilimlerinden sarf ve nahiv ilmini kullanmış, furûk ilmi bağlamında kavram analizlerine yer vermiştir. Tezimizin ikinci bölümünde gerçekleştirdiğimiz araştırmadan elde ettiğimiz sonuçlardan hareketle müellifin takrir kayıtları bağlamında Huzur Dersleri’nin muhâdarât ve mecâlis türü ile büyük oranda benzediği muhâkemât ve münazara türü ile kısmen benzeştiği sonucuna ulaştık.

Araştırmamızın temel amacına uygun olarak incelediğimiz üçüncü bölümünde Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Defterleri’nin muhteva analizini gerçekleştirdik. Burada müellifin kelâm, fıkıh usûlü, fıkıh, tasavvuf, siyasi konular ve güncel meselelere ve de mantık ilmine yer verdiğini tespit ettik. Kelâmî meseleler bağlamında; kelâm-ı lafzî-nefsî, kelâm-ı kadîm-hâdis, halku’l-ef’âl, rü’yetullah, gayrı müslimlerin azabının hafifletilmesi, cennet-cehennemin halihazırda yaratılmışlığı, Allah’ın varlığının bilinmesi, nüzûl-ü İsâ, haşr, cennetliklerin yaşı, yeis tevbesi, sihir ve mucize konularını değerlendirdiği sonucuna ulaştık. Usûl ilmi bağlamında Hanefî fukahânın kullandığı usûl kaidelerinden hareketle ilgili âyetleri sorguladığı ve bunları cevaplandırıldığını belirledik. Bu bölümde ilgili âyetlerin muhkem-müfesser olma durumu, âm-hâs oluşu, illiyet, hüsün-kubuh, delâlet lafızları, istiğrak, hâs-muhassıs, sebep-illet-malul, ittisâl-i tâm gibi meselelerle tahlil edildiğini tespit ettik.

Araştırmamızın ders defterlerini incelediğimiz üçüncü bölümünde fikhî konulardan; yemin etmenin hükümleri, inanmayanlar için yemin keffareti, kafirlerin ibadet ehliyetleri, tilavet secdesi ve hikmeti, cenaze namazı ve münafıkların cenaze namazının kılınma durumu ve onların kabirlerini ziyaret etmenin hükümleri, namazda zamm-ı sûre okunması, tesettür meselesi gibi ahkama taalluk eden meseleleri değerlendirdiğini tespit ettik. Mantık ilmine dair konulardan ise kazıyye, zan-meznûn, zan’ın mahiyeti ve ilme dönüşümü, bazı lafızların mühmele olma durumu, kıyas-istisna gibi meselelerin yorumlandığını belirledik.

İncelemelerimizde müellifin ders defterlerinin içeriğinde tasavvuf ilmine dair meseleleri de gündeme taşıdığını tespit ettik. Burada tasavvuf felsefesinden ziyade işârî tefsir türünde öne çıkan İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* eserinden çok sayıda rivayete yer verilerek bazı kavramların yorumlandığı bulgusuna ulaştık. Tövbe, istiğfar, şükür, zikir ve taâtin önemi, takvanın kaç mertebeden oluştuğu, rû'yetullah bahsi, ilgili âyet bağlamında yüzün kararması, niyetlerin tashih edilmesi, rüya, iman nurunun tezahürü, münafıklık özellikleri, nifak alametleri, vahiy ile ilham, ilhâm-ı nebi ile ilhâm-ı kul kavramlarının bu bağlamda değerlendirildiğini belirledik. Buna göre Âsım Efendi'nin tespit edebildiğimiz Huzur Dersleri'nden on birinde âyetleri işârî tefsirin konusu olarak inceleyip değerlendirmelerde bulunduğu, konuyla ilgili sûfi ulemanın söz ve davranışlarını betimleyici çok sayıda örneğe ve de alıntıya yer vererek yorumladığını belirledik. Bu bilgilerden hareketle müellifin ders notlarının Semerkandî ve Bursevî'nin tefsirlerini inşâ etme sürecine benzediği düşünmekteyiz. Müellifin takrirlerinde irşâd mahiyetinde bu tür yorum ve ictibaslarda bulunduğunu belirledik. Bu yönüyle de müellifin Huzur Dersleri'nin; irşâd ve vaaz dersleri, tekke edebiyatı türleri arasında olup işârî tefsir türünde bir kaynak olabileceğini tespit ettik.

Âsım Efendi'nin derslerinde ilgili âyetleri takrir ederken siyasi konular ve güncel meseleleri de gündeme aldığını gözlemledik. Bu konuda takrir ettiği âyetin anlam alanına sadık kalma hassasiyeti gözetmediği anlaşılan müellifin yaşadığı çağın güncel-dini meselelerini doğrudan-dolaylı olarak Huzur Dersleri'nde yorumladığını belirledik. Bu yönüyle de müellifin Huzur Dersi kayıtlarının aktüel bir değeri olduğu sonucuna ulaştık.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle de Huzur Dersleri'nin icra edildiği zaman dilimlerinde ulemanın terfî alma, talebenin de medrese ve benzeri okullara kabul edilmelerinde imtihanlar önemli misyona sahiptir. Bundan sebep çok sayıda ilim adamının imtihanlara hazırlık risaleleri yazdıkları bilinmektedir. Âsım Efendi'nin de bu yönde telifatı vardır. Huzur Dersleri'nin soru-cevap fasıllarında tatbik edilen usulün bu risalelerdeki formatla hemen hemen aynı olduğunu belirledik. Bu eserlerde bir cümle veya ibare çok farklı yönleriyle soru-cevap formunda analiz edildiği gibi Huzur Dersleri ve müzakere fasıllarında da aynı usulün takip edilmiştir. Bu yönüyle derslerin bir bakıma talebe ve ilim adamlarına bir(kaç) âyetin farklı

yönleriyle nasıl tahlil edileceğinin örneğini sunma niteliğinde olduğunu dolayısıyla Huzur Dersleri'nin âyet tefsiri türünde bir tefsir bilgisi ürettiğini belirledik. Buradan hareketle de derslerin bir eğitim boyutunun da öne çıktığını gözlemledik.

Müellifin itikadî konularda Mâturidî mezhebi çizgisinde olduğu bazen de mutezile mezhebinin görüşlerini benimsediği gözlemlenmiştir. Fıkıhî konularda sıkı bir Hanefî mezhebi taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Naklettiği rivayetlerde terhîb-terğîb boyutunu öncüllediği için zaman zaman zayıf rivayetlere yer verdiği bunları da bazen amelî tevatür bağlamında yorumladığı tespit edilmiştir. Ayrıca kıssa ve menakıp türü anlatımlara sıkça yer vermektedir.

Huzur Dersleri, seçkin bir ulemanın Kur'ân âyetlerini özgürce tefsir ettiği bir ilmi faaliyet olarak tanımlanmıştır. Ancak padişahın huzurunda bir fikrin ne kadar özgürce tartışılabileceği hususu da sorgulanmalıdır. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde takirde bulunan Âsım Efendi özelinde bu soru tahlil edildiğinde müellifin söylem ve düşüncelerinde hilafet ve devlet siyasetini teyit edici bir üsluba sahip olduğu ifade edilmelidir. Ancak müellif bu tercihlerinin yanında hakkın üstün tutulmasına ve hesap gününe işaret ederek adaletten taviz verilmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Bir denge unsuru olarak halkın da hilafete sadakat göstermesi ve ihanetten uzak durması mütemadiyen hatırlatılmaktadır. Öte yandan siyasetçilerin hiçbir zaman kendi huzurunda sınırsız bir özgürlükle yorumlarda bulunulmasına müsaade etmeyeceği de öngörülmektedir. Âsım Efendi'nin takirlerinde kullandığı üslup itibarıyla da bazı hassasiyetleri taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ilgili âyetlerin takirini etkilediğini düşünmekteyiz.

Yukarıda özetini verdiğimiz tüm bu veri ve tespitlerden yola çıkarak ayrıca maddeler halinde şu değerlendirmelerde bulunabiliriz.

- 1- 1759'da başlayıp 1924 yılında sona eren ve 165 yıl devam eden Huzur Dersleri'nde Fatihâ'dan Nâs sûresine doğru bir tefsir faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Uzun yıllara sahne olan bu faaliyet zamanlı, planlı ve Osmanlı son dönem ulemasının zengin bilgi birikimiyle icra edilmesi yönüyle aslında tefsir ilmine kaynak olma niteliğine sahiptir.

- 2- Gümülcineli'nin ders kayıtlarının bu gelenek içerisinde 33 yıla tekabül etmekte olduğunu belirledik. İlgili âyetleri ulûmu'l-Kur'ân, kelâm, fıkıh, usûl, belagat ve lûgat ilimlerine dair konularla yorumladığını tespit ettik. Bunun yanı sıra rivayet-dirayet tefsirinin temel kaynaklarından çok sayıda esere müracaat edilerek âyetlerin tevil edilmiş ve buradan yeni bilgiler ürettiği sonucuna ulaştık. Müellifin takrirlerine dair verilerin yeterli düzeyde geldiğini, bu verilerden tefsir muhtevasına dair malzemenin çıkarılabileceğini böylece bu ders defterinin tefsir ilmi için kaynaklık niteliğinde olduğunu belirledik. Ancak müellifin kullandığı rivayetlerin sened zincirlerinde inkıtada bulunması, sıhhatine dikkat etmeksizin nakillerde bulunması bu kayıtları rivayet tefsir türü içerisinde almakla beraber bilgi değeri açısından zayıflatmaktadır. Ayrıca derslerde siyaset ve güncel sorunların etkisi, müellifin konjonktürel olaylardan etkilenmesi, zayıf rivayetlere yer vermesi, terhîb ve terğîb gayesiyle sıhhatine dikkat etmeksizin bilgiler aktarması, irşâd dili kullanması, takrire konu olan âyetin bağlamına sadık kalmayarak vermek istediği mesajlara dair bir ders inşa etmesi gibi sebepler nedeniyle bu kayıtların müstakil bir tefsir kaynağı olması noktasında daha dikkatli yaklaşılması gerektiği sonucuna ulaştık.
- 3- Huzur Dersleri ilmi gelenekteki mecâlis türleri arasında muhâdara türüyle büyük oranda benzeşmektedir. Muhakemât ve münâzara türü ile de kesiştiği özellikler söz konusudur. Derslerin yapısal fonksiyonu itibarıyla sözlü bir muhâkemât türü olabilirliliği değerlendirilebilir. Huzur Dersleri seçkin ilim adamlarının münazara ve tahlillerine sahne olan, seviyeli müzakereler ve toplantılar olarak da ifade edilebilir.
- 4- Huzur Dersleri temelde müzakereli bir tefsir dersidir. Ana malzemesini tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân'dan alır. Bunun yanı sıra tefsirin ilişkili olduğu Arap dili (sarf, nahiv, belagat), kelâm, fıkıh, hadis, tasavvuf, İslam Tarihi ve benzeri alanların ayetlerle ilişkili olarak kullanıldığı interdisipliner bir müzakeredir. Bu derslerin âyet(ler)in konusuyla ilgili olsun-olmasın siyasî, ilmî, kültürel, tarihi, sosyal ve benzeri güncel meselelerin yorumlandığı ve ayetler üzerinden mesaj ve öğütlerin verildiği bir tarafı vardır. Dolayısıyla

Huzur Dersleri bir yönüyle tefsir dersidir. Bir yönüyle interdisipliner bir müzakeredir. Bir yönüyle muhâkemâta benzemektedir. Büyük oranda ise muhâdara türüyle benzeşmektedir.

- 5- Derslerde Beyzâvî tefsirinin takip ediliyor olması bu toplantıların icrası itibarıyla şifahî bir şerh-haşiye türü olarak tanımlanmasını sağlayabilir. Nitekim salt bir metin takririnden ziyade bu eserin de şerh edildiği bir ilmi meclis olduğu gözlemlenmiştir. Bu cihetle belirli âyetler etrafında münazara ve müzakere üslubuyla gerçekleştirilen bu dersler şerh-haşiye geleneğinin devamında sözlü bir şerh-haşiye türü olarak bu geleneğe eklemenebilir.
- 6- Muhtemel soru-cevap üslubuyla kaydedilen bilgilerde müellifin ilgili âyetleri başta İslâmî ilimler olmak üzere interdisipliner çok sayıda ilimle ilişkilendirerek analiz etmesi nedeniyle Huzur Dersleri kayıtları tefsir ilminin devamına ve gelişmesine dönük bir rol icra etmiştir. Müellif soru-cevap yöntemiyle kendisini geçmişin kaynaklarına ve geleneğe bağlamakta bilgi üreterek ise devamlılık ve gelişme sağlamaktadır.
- 7- Huzur Dersleri'nin muhtevalarındaki konular itibarıyla Semerkandî ve Bursevî'nin tefsirlerini inşa süreçlerine benzeyen yönleri bulunması nedeniyle Huzur Dersi kayıtları vaaz-irşad dersleri mahiyetinde bir fonksiyon icra etmiş bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise tefsir literatüründe “âyet tefsiri” ve “işârî tefsir” türleri arasında sayılabilir.
- 8- Huzur Dersleri'nde daha çok var olan tefsir birikiminden istifadeyle dini-güncel meselelere çözüm arayışlarından bahsedilebilir. Bu derslerde orijinal bilgi üretme durumu sınırlıdır. Özellikle muhtemel soru-cevap formlarında yeni bir bilgi üretme çabası gözlemlenebilir. Dolayısıyla Huzur Dersleri'nin tefsir ilmi için bir kaynak olabilirliği düşünüldüğünde; elbette Taberi, Razi, Zemahşeri gibi müfessirlerin ortaya koyduğu bilgilerle kıyaslandığında bu durumun oldukça mahdut olduğu ifade edilebilir. Bu cihetle yeni bir bilgi üretiminin çok sınırlı olmasının yanında tefsir ilmi için yoğun veri sağladığı düşünülmektedir.

- 9- Gümölcineli Âsım Efendi bu faaliyetin (h.1292-1324/ m.1875-1906) yılları arasında mukarrir olarak görev almıştır. Ders kayıtları günümüze kadar aktarılması sebebiyle önemli bir kaynak eserdir.
- 10- Bu kayıtların; tefsir tarihi açısından çok önemli deliller verdiğini, Osmanlı tefsirciliğinin bilimsel seviyesini öne çıkarttığı konuların, temaların, yöntemlerinin neler olduğuna dair temel bilgiler sunduğu ve tefsir tarihinde kullanılabilecek malzemeler oluşturduğu düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abay, Muhammet “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir İle İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler”, **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, 1999, C.IV, sy.6, s. 249-303.
- Abbas, Fadl Hasan: **El-Belâğa, Funûnuhâ ve Efnânuhâ, İlmü'l-Meânî, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1997.**
- Akdemir, Hayreddin: “Taberî’ye göre Ru’yetullah Meselesi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, sy. 3, 2002, s. 7-26.
- Akdoğan, Leylâ: “Huyey bin Ahtab”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, Konya.
- Aksoy, Soner: “Diyanet’in Kur’an-ı Kerim Meâli Özelinde Umûm-Husûs ve Mutlak-Mukayyed İfadelerin Çevirisinin Bağlam ve Bütünlük Açısından Geliştirilmesi”, **Trabzon İlahiyat Dergisi**, sy.8, s. 235-236
- Aksun, Ziya Nur: **II. Abdülhamid Han**, haz. Erol Kılınç, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2009.
- Âkûb, İsa Ali-Şüteyvî, Ali **el-Kâfi fî Ulûmi'l-Belâğati'l-Arabiyye**, Dâru'l-Sa‘d: Kutubi'l-Vataniyye, Bingazi, 1993.

Albayrak, Nurettin: “İsfendiyâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isfendiyar> (Çevrimiçi) 19.12.2020.

Albayrak, Sadık: **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı yay., 1980;
C. I: s. 78-79, 115, 116, 996;
C. II: 39-40, 59, 60, 71, 76, 90-91 ,115-116, 215, 217-218;
C. III: 205-206, 355, 371-372, 461;
C. IV: 37, 115-116, 135-136, 167-168, 171, 233, 245-246, 292-293, 315-316;
C. V: 133.

Alıkılıç, Dündar: “XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 2002.

Alpaydın, Mehmet Akif: “Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde’nin Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr’ı” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul SBE, 2015.

“Hulâsatı’l-Mukarrirîn: Huzur Dersi’nde Fâtiha Tefsirinden Süzülenler”, **UÜİFD**, Bursa, C. XXVII, sy. 1, 2018, s.195-196.

- Altıkulaç, Tayyar: “Ya’kub el-Hadramî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub-el-hadrami> (Çevrimiçi) 09.06.2021.
- Altındağ, Mustafa: “Kelâmullah Halku’l-Kur’ân Tartışmaları Çerçevesinde ‘Kelâm-ı Nefsî- Kelâm-ı Lafzî’ Ayrımı”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, sy. 18, s.149-150.
- Anay, Harun: “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?”, **Dergâh**, C.VII, sy.76, 1996, s.12-14, 22.
- Arıkan, Refik - Demiryürek, Halim: (Editörler) “İlim ve Siyasetin Randevusu: Huzur Dersleri”, **Bir İnsan-ı Selim: Prof. Dr. Azmi Özcan’a Armağan**, İstanbul, Lotus yay., 2006.
- Arpa, Recep: “Huzur Dersleri’nde Kâdî Beyzâvî Tefsiri mi Takip Edilirdi?”, Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), **İYV Kur’an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s. 91-152.
- Arslan, Ahmet Turan: **Son Devir Huzur Hocalarından Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi**, İstanbul: Alemdar Ofset, İstanbul, 2008.
- Âsım, Çelebizade: **Tarih-i Âsım**, İstanbul, C. I-VI, 1281.
- Ata, Bahri: “Huzur Dersleri ve Bolulu Ulema”, **Bolu Üçtepe Dergisi**, Bolu, C. LXXV, 1997, s. 3-4.

- Atâ, Tayyârzâde Ahmed: **Târîh-i Atâ**, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, C. I-II, 1293/1875.
- Osmanlı Saray Tarihi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, C. I. 2010.
- Atar Fahrettin: “Mahkeme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahkeme#1> (Çevrimiçi) 20.02.2018.
- Ateş, Süleyman: “Cüneyd-i Bağdâdî” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi> (Çevrimiçi) 23.05.2021.
- Ateş, Sırrı Fuat: “Gayr-i Müslimlerin Şer‘î Hükümlere Muhatap Olup Olmaması Sorunu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2012.
- Atîk, Abdulaziz: **İlmu’l-Meânî, el-Beyân, el-Bedi‘**, Daru’n-Nahdati’l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz.
- Atmaca, Arzu: “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, 2018.
- Ayar, Mesut: “Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi”, **History Studies International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Samsun, C. II, sy. 3, 2010, s. 39-59.

- Bâbertî, Ekmeluddin: **Şerhu't-Telhîs**, el-Munşietu'l-Amme, 1. Baskı, Trablus, 1983.
- Baltacı, Cahid: **Maarif Sistemimiz**, İstanbul, 1974.
- XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, MÜİFV, C.I, s.125-26.
- Başoğlu, Tuncay: “Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zurkani-muhammed-b-abdulgabi> (Çevirmici) 24.01.2021.
- Baykal, Ebru: “Osmanlılarda Törenler”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008.
- Bedir, Murteza “Züfer b. Hüzeyl” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zufer-b-huzeyl> (Çevirmici) 23.05.2021.
- Bey, Abdülaziz: **Osmanlı Adet, Merasim ve Tâbirleri**, İstanbul, 1995.
- Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Dâru'l-İhyâ, Beyrut, 1320, C. III.
- Bilmen, Ömer Nasuhi **Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l-Müfessirin**, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, C. I-II.

- Bingöl, Abdulkuddüs: “İstidlâl” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istidlal#1> (Çevrimiçi) 21.03.2022
- Birinci, Ali - Özervarlı, M. Sait: “İzmirli İsmail Hakkı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmirli-ismail-hakkı#1-2-ilmi-sahsiyeti-ve-gorusleri> (Çevrimiçi) 06.01.2019.
- Boyalık, M. Taha: “Kutbüddin eş-Şîrâzî’ye el-Keşşâf Şerhi Nispeti Meselesi”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. 37, 2017, s.101-118.
- Bulut, Ali: “Azim ve Gayret Numûnesi bir Âlim: Hafız Mehmed Gâlib Efendi”, <https://reyhandergisi.com/?p=482> (Çevrimiçi) 12.1.2020.
- Bursevî, İsmail Hakkı: **Rûhu’l-Beyân**, Dersaadet, C. III-IV, 1330.
- Candan, Abdülcelil: **Kur’an Okurken Zihne Takılan Ayetler**, İstanbul, Düşün yay., 2014.
- Cemal Efendi, Bıçakçızade: **Tefsîri Cemal Efendi**, SYEK, C. I-X, Fatih Kitaplığı, nr: 249.
- Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsir Tarihi**, Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Cevdet, Ahmet: **Târîh-i Cevdet**, Dersâadet: Matbaâ-i Osmaniye, C.VII, 1309.

- Cevdet, Bergamalı Ahmet: **Tefsir Tarihi**, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.
- Cevheri, Ebû Nasr İsmail b. Hammad: **es-Sıhhah Tâcü'l-Lüga ve Sıhahi'l-Arabiyye**, tahkik: Ahmed Abdulğafur Attar, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- Coşkun, İbrahim: “Müslüman Filozoflarla Kelamcıların Zaman Mefhumu ile İlgili Görüş Ayrılıkları”, **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu** 08-11 Ekim 2015/Konya, International Symposium on Time in Islamic Civilization, 08-11 October 2015/Konya, 2016, C.I, s. 235-246.
- Cündioğlu, Dücan: “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası”, **İslâmiyat**, Ekim-Aralık, 1999, C. II, sy. 4, s. 51-73.
- Çalışkan, Filiz: “Osmanlı Devleti’nde Teşrifat Kalemî ve Tefrişatçılık” İÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989.
- Çalışkan, İsmail: “Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine”, **İslâmiyât**, 2005, C. VIII, sy.1, s.11-24.
- Çağrııcı, Mustafa: “İbn Teymiyye’nin Bakışıyla Gazzali-İbn Rüşd Tartışması”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, C.IX, 1995, s. 78.
- Çavuşoğlu, Salih: “Osmanlı İmparatorluğunda Padişah Huzurunda Yapılan Tefsir Dersleri”, (Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2010.

Çelebi, İlyas: “Sihir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sihir> (Çevrim içi), 21.07.2022

Çelik, Faruk: “ez-Zemahşerî ve er-Râzî Tefsirlerinin Nesh Meselesi Açısından Mukayesesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2015.

Çelik, Ersin: “Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Tosyalı İsmail Zühtü Efendi’nin Tefsir Metninin İncelenmesi”, **HÜİFD**, 2017, C. XVI, sy.31, s.301-314.

Çeşmizâde Mustafa Reşid: **Çeşmizâde Tarihi: Vâsıf Tarihinin Kaynakları II**, (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1959.

Çetin, Abdurrahman: “Nesih”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesih--seriat#1> (Çevrimiçi) 30.05.2021.

Çetin, Abdurrahman: “Kur’an Kıraatları Üzerine”, **Din ve Hayat**, İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2007, sy. 2, s. 57-61.

Çetinsaya, Gökhan: “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, C. XLVII, 2016, s. 391.

- Dâkûkî, Hüseyin Ali: “Hîre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hîre> (Çevrimiçi) 19.12.2020.
- Debreli, Vildan Fâik: “Mevâizü’l-Hisân fî mâ Kurrire Beyne Yedeyi’s-Sultan”, **Dersaadet**, 1330/1911.
- Demir, Ziya: **Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları - Kuruluştan 10/16. Asrın Sonuna Kadar**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1994.
- Demircan, Adnan- Akgündüz, Murat: (edt) “Çeşitli Yönleriyle İslâm Medeniyeti”, “Şeyhülislâmlık” Siyer yay. İstanbul, 2017.
- Demirci, Muhsin: **Tefsir Tarihi**, İstanbul, MÜİFV, 2008.
- Demirci, Selim: “Şerâfüddin et-Tîbî ve Eserleri”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi**, 2015, sy.5, s. 237, 246.
- Demirpolat, Enver: “Huzur Dersleri’ne Katılan Harputlu Alimler”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, C. XVII, sy. 2, 2012, s. 213-237.
- Doğaner, Suna: “Mısır”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mısır#1> (Çevrimiçi) 19.05.2021.

- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Beyan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--fikih> (Çevrimiçi) 20.03.2022
- Duman, Mehmet: **Mantık Çalıştayı Kitabı**, Yayına Hazırlayanlar: Vedat Kamer, Şafak Ural, Mantık Derneği Yayınları, İstanbul, Aralık 2016.
- Durmuş, İsmail: “İhtibak” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihtibak> (Çevrimiçi) 12.04.2022
- Durmuş, İsmail: “Müşakele”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musakele> (Çevrimiçi) 27.07.2020).
- Durmuş, İsmail: “Mukabele” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukabele--edeviyat> (Çevrimiçi) 21.03.2022
- Durmuş, İsmail: “Vasıl”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasil--belagat> (Çevrimiçi) 19.03.2022
- “Tekit”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekit> (Çevrimiçi) 21.03.2022
- Ebu Musa, Muhammed: **Hasâisu’t-Terkîb**, Mektebetu Vehbe, 4. Baskı, Kahire, 1996.

- Efendioğlu, Mehmet: “Süheyb b. Sinâb”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suheyb-sinan-b-sinan> (Çevrimiçi) 22.05.2021.
- El-Buhârî: **el-Camiu’s-Sahîh**, Dâru’l-Hadîs, Kâhire (t.y).
- El- İsfehânî, Râğıb: **el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tarihsiz.
- El-Bikâî, İbrâhim b. Ömer: **Nazmü’d-Dürer**, Haydarâbâd: Viâret-i meârifî Hindiyîye, 1966-1979, C.1, s.6.
- Emiroğlu, İbrahim: “Mantık”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantik> (Çevrim içi) 23.07.2022
- Ergin, Osman: **Türkiye Maârif Tarihi**, İstanbul, 1977.
- Eriş, Mustafa: “İlim Âşıklısı Bir Sahabî Ebû Rezîn (r.a)”, **Altınoluk Dergisi**, Ekim, 2011, sy. 308.
- Esad Efendi: **Osmanlılar’da Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin: **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Beyrut, (Tarihsiz), C. I.

- ez-Zerkânî,
Muhammed Abdülazîm: **Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, neş. Fevvâz Ahmed Remzelî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, C. II, 1995.
- Fâik, Debreli Vildan: **el-Mevâizü'l-Hisân fi mâ Kurrire Beyne Yedeyi's-Sultân**, Dersââdet, C. V, 1330/1911.
- Fırat, Yavuz: "Kıraat, Tertil ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 13, 2002, s. 257-273.
- Gelgeç, Sevim: "İbn Teymiyye Ekseninde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar", **Darulfunun İlahiyat**, 2021, C. XXXII, sy. 2, s. 1-32.
- Giridî, Ahmed: **Huzur Dersi Risâlesi**, TSMTYEH, nr., 888. (h.1177), 20 vrk.
- Gökkır, Necmettin: "Tefsir Tarihi Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberi Tefsiri Matbuatı Örneği" **KİSBU İlahiyat Dergisi**, 2019, C. I, sy.2, s.7-24.
- Göngör, Mevlüt: "Begavî, Ferrâ", **TDV İslâm Ansikolepdisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/begavi-ferra> (Çevrimiçi) 29.05.2021.
- Gözeler, Esra: "Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbas-Kurayb, Mücâhid ve Katâde Rivayetleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, 58/1, s. 225-238.

- Güldöşüren, Arzu: “Sultan Mehmed Reşad Döneminde Bir Huzur Dersi Hocası: Debreli Vildan Fâik Efendi ve el-Mevâizü’l-Hisân Adlı Eseri”, **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, İstanbul, C. I, 2018.
- “Vildan Fâik Efendi”, **TDV İslâm Ansikolepdisi**, İstanbul, 2013, C. XLIII, 108-109.
- Güler, M. Taha: “Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi’nin Huzur Dersi Takrirleri”, Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), **İYV Kur’ân ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s. 251-282.
- Gümölcineli,
Ahmed Âsım Efendi: **Ramazan Dersleri**, SYE Ktp., İzmirli İsmail Hakkı Bölümü, nr: 1493.
- Tercüme-yi Hâl ve İlmiye Salnameleri**, Meşihat-ı İslâmiyye Sicilli Ahvâl Arşivi, nr: 0128.
- Risâletü’l-İmtihan li’l-Hamidiye**, Atıf Efendi Eki, Külliyyatlar Bölümü, No: 01124; İstanbul Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası, 1306.
- Mesâidü’l-Enzâar li Temyizi’l-Efkâr**, Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası 0392, 26 Muharrem 1309 /1 Eylül 1891.
- Gümüşsoy, Emine: “Gümölcine’nin İdari Yapısı Ve Nüfusu (1831-1900)”, **Tarih Okulu Dergisi (Tod), Journal Of History School (Johs)**, Mart 2015, Yıl 8, C.XXI, s. 213-236.

- Gür, Süleyman: “Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risalesi’nin Tahlili Neşri”, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, C. II, sy. 4, 2020, s. 605-629.
- Gür, Süleyman: “Huzur Dersleri’ne Katılan Trabzonlu Âlimler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)**, 2020, C. III, sy. 12, s. 955-956.
- Gür, Süleyman: “Huzur Derslerine Katılan Kırım Uleması ve Muhammed Emin Efendi’nin Tefsir Metninin Neşri”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2020 sy.15, s.321-361.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah: “Beyan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat> (Çevrimiçi) 19.07.2022
- Haçkalı, Abdurrahman: “Fıkıh Usûlü İlmi’nin Doğuşu ve Gelişimi”, **Araştan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, C.I, sy. 1-2, s. 85.
- “Kasidelerde Devlet ve Padişaha Dua”, “**Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2009**”, s. 352.
- Haksever, Halil İbrahim: **el-Mutlak ve’l-Mukayyed ve Eseruhumâ fî İhtilâfi’l-Fukaha**, Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2003.
- Hamd b. Saidî

- Harman, Ömer Faruk: “Bel’am b. Bâûrâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belam-b-baura> (Çevrimiçi) 20.09.2021.
- Hâşimî, Ahmed: **Cevâhîru’l-Belâğa fî’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî**, Dâru İbn Haldun, İskenderiyye, Tarihsiz.
- Hatipoğlu, İbrahim: “İsrâiliyat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/israiliyat#1> (Çevrimiçi) 21.11.2020.
- Heyet: **Her Yönüyle Kemaliye (Eğîn)**, T.C. Kemaliye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, İstanbul, 1996.
- Hızlı, Kasım: “Reisü’l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi’nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid’e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. IV, sy. 6, 2018, s. 37-56.
- Hüseyin, Âtîf: **Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey’in Notları 1909-1918**, haz. Metin Hülâgu, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Işık, Ayhan: “Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi”, **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi**, İstanbul, C. V, 2008, s. 46-49.

- İbn Âşur, Muhammed Tâhir: **et-Tahrir ve't-tenvir**, Müessesetü't-tarih, 2000, Beyrut, C.I.
- İbn Hazm,
Ebû Abdillâh Muhammed: **en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, tahkik: Fettahettah Süleyman el-Bandarî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- İbn Kesîr, İsmail: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut, C. I, 1983.
- İbnü'l-Cevzî: Abdurrahman, **Nevâsihu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Zâdu'l-Mesîr**, Dâru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, C.III.
- İnal,
İbnülemin Mahmud Kemal: **Son Asır Türk Şairleri**, Dergâh Yayınları (I-IV) İstanbul, C. IV, 1988.
- İpşirli, Mehmet: “Ders Vekâleti”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ders-vekaleti> (19.03.2019)
- “Şeyhülislâm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> (Çevrimiçi) 05.01.2019.
- “Huzur Dersleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> (Çevrimiçi) 10.12.2019.

- Âsım Efendi: **Târîh-i Âsım** [Târîh-i Râşid Zeyli], Matbaâ-i Âmire, İstanbul, C. VI, 1281-1282.
- İyâz, Kâdî: **eş-Şifa bi-Ta‘rifi Hukûki’l-Mustafa**, Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, C. I-II, 1977.
- İzgi, Cevat: **Osmanlı Medreselerinde İlim**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, C. I.
- Kandemir, M. Yaşar: “Kâ’b eh-Ahbâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-el-ahbar> (Çevrimiçi) 23.05.2021.
- Kara, İsmail: “Huzur Dersleri’nin Tarz-ı Tahriri ve Mütevâzi Bir Müellifine Dair”, **Simurg: Kitap Kokusu**, C. I, sy. 2-3, İstanbul, 2001, s. 44-51.
- Kara, Ömer: “İslâm Geleneğinde Umerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, **Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II**, İlim Yayma Vakfı: Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2013.
- “Osmanlı’da Huzur Dersleri Geleneği Literatürü” **Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi**, C. IX, İstanbul, 2011, s. 18.
- “Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf’ Olgusunun ‘Furûk’ Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arka Planı -el-Furûku’l-Lügâviyye’ye Giriş (I)-” **EKEV Akademi**

Dergisi- Sosyal Bilimler, C. VII. Sy. 14, 2003, s.200 vd.

Kara, Rıdvan: “Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi’nin Huzur Dersi Takrirleri” Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), **İYV Kur’an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s. 173-198.

Karaca, Filiz: “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi”, İÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997.

Karagöz, Mustafa: **Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2012.

Karaman, Hayreddin: “Fıkıh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikih#1> (Çevrim içi) 23.05.2022

Kartal, Alparslan: “Huzur Dersleri’ne Katılan Karşı Âlimler”, **KÜİFD**, C. IV, sy. 8, 2017, s. 224-243.

Kaya, Erol: **Erzincan Üniversitesi Yayınları**, 2017.

Kaya, Mesut: “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2014, sy. 31, s. 33-65.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah: **Keşfü’z-Zunûn an Esami’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1360-1362/1941-1943, C. II, s. 1485.

- Kazel, Gülden İrem: “Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ İlişkileri”, **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. III, sy. 6, 2019, s. 16-35.
- Kazvînî, Hatîb: **El-Îzâh fî Ulûmî'l-Belâğa**, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003.
- Kefevî: **el-Külliyât**, (tahkik: Adnan Derviş- Muhammed el-Mısırî) Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 2012.
- Kevserî, Muhammed Zâhid: **Makalâtu'l-Kevserî**, Humus: Ratib Hakimi, 1968.
- et-Tahrîru'l-veciz fîmâ yebtegihi'l-müsteciz**, Kahire: Matbaatü'l-Envar, 1371/1952.
- Kılıç, Dünder Ali: “XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Tefrişatı ve Törenleri” Atatürk Ü.S.B.E., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.
- Kılıç, Hulusi: “Furûk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/furuk--arap-dili> (Çevrim içi) 20.05.2022
- Kırboğa, Mehmet Ali: **Silinmeyen Simalar (Karaman ve Konya Hocaları)**, “Karaman”, t.y.
- Kızıldeli, Melek: “Osmanlı’da Saltanat Kayıkları”, İTÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.

- Kiel, Machiel: “Kazanlık”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazanlik> (Çevrimiçi), 07.12.2019.
- Kişi, Abdullah Rüştü: Özel Koleksiyon, vr. 3b.
- Koca, Ferhat-Bedir, Murteza: “Pezdevî, Ebü’l-Usr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islâmansiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-usr> (20.12.2020)
- Koca, Ferhat: “Tahsis”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahsis> (Çevrimiçi), 01.05.2021
- Koçu, R. Ekrem: “Biniş”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul 1958-1974, C. V.
- Koçyiğit, Yakup: “Huzur Dersleri’ne Katılan Çankırlı Âlimler”, **Çankırı’nın Mânevî Mimarları**, Çankırı, 2017.
- Konevî, Üsâmeddin İsmâil bin Muhammed: **Haşiyetü’l-Konevî**, Dâru Kütübü’l-İlmiyye, C. VIII, Beyrut, 2001.
- Koprıman, Kâzım Yaşar: “Burciyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, s. 419-420, İstanbul, 1992.
- Kutlar, Fatma Sabiha: “XIX. Yüzyıl Şairi Trabzonlu Avnî ve Divan’ları- I”, **Türkbilig**, C. IX, 2005, s. 117.

- Kuzudişli, Ali: “İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?”, **İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, 2017, sy.1, s. 25-33.
- Kurtubî: **el-Lübâb fî ‘Ulûmi’l-Kitab**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, C. IX.
- Küçük, Cevdet: “Murad V”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-v> (Çevrimiçi) 23.02.2019.
- Küçük, Raşit: “Ebû Saîd el- Hudrî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-el-hudri> (Çevrimiçi) 17.01.2021.
- Kütüphanesi,
İstanbul Üniversitesi: **Huzur Dersleri Metinleri**, Yıldız Sarayı Kütüphanesi Eserleri, Türkçe Yazmalar Bölümü.
- Lutfi, Hafız Ahmed: **Târîh-i Lutfî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1292.
- Mardîn, Ebül‘ulâ:
Sungur, İsmet: **Huzur Dersleri** (I-III), ilk baskı C. I, İstanbul 1955; C. II-III (nşr. İ. Sungurbey), İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Mehmet Emin: “Tarihçe-i Tedris”, **İlmiye Salnâmesi**, İstanbul, 1334 (1916), s.647-649.
- Marulcu, Hasan Tevfik: “Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde ve Meş’et”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014/1, sy.32, s.7-22.

- Meşihat, Arşiv: **Huzûr-ı Hümayûn Ders Defterleri**, Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahval Arşivi, Dosya No: 0128.
- Münâvî, Muhammed **El-Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi'l-Beyzâvî**, Abdürrauf (1031/1622) Dâru'l-Âsime, Riyad, ts.
- Omay, Semiha: **Huzur Dersleri İle İlgili Konuşmalar**, İstanbul: Hüsnütabiât Matbaası, 1965.
- Onay, Ahmet Talat: **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, MEB Yayınları, 1996.
- Öksüz, Melek: “Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi”, **Türkoloji Araştırmaları**, İstanbul, 2012, C: IV, sy. VII, s.468-469.
- Öngören, Reşat: “Tasavvuf”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf> (Çevrim içi) 03.04.2022
- Özaydın, Abdülkerim: “Amr b. Leys”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-leys> (Çevrimiçi) 21.05.2021.
- Özbilgen, Erol: “Huzur Dersleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, İz yay., İstanbul, 1996.

- Özcan, Abdülkadir: “Biniş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, C. VI, s.184-185.
- Özcan, Tahsin: “Ömer Lütfi Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, s. 73.
- Özcan, Uğur: “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.
- Özel, Ahmet: **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asil#1-fikih> (Çevrim içi) 15.03.2022
- Özel, Mustafa: “Debreli Vildan Fâik ve el-Multekât fî Usûli’t-Tefsîr” **İslâmiyat (Osmanlı)**, C. II, sy. 4, Ankara 1999, s. 224.
- Özyılmaz, Ömer: **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Özger, Yûnus: “XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık Ve Kıtık Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçlar”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. IX, Güz 2008, s. 87-96.
- Öztürk, Osman: “Ramazan’ın Getirdiği Huzur: Huzur Dersleri”, **İslâm**, C. I, sy. 10, s. 56-57.

- “Ramazan Mübâhaseleri: Huzur Dersleri”, **Diyanet Dergisi**, C. X, Ankara, 1971, s.112-113.
- Pakalın, Mehmed Zeki: “Huzûr-ı Hümayûn Dersleri”, **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası**, C. III, sy.74, 1918, s. 816-819.
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1971.
- Paşa, Tahsin: **Abdülhamid’in Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1931.
- Pekseven, Şefik: “Ottaman Court Ceremonies and the Multiple Ceremonial Center”, BÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed bin Ömer bin Fahrettin: **Mefâtîhu’l-Gayb**, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420/2000, C. XXVI.
- Fahrettin: **el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkh**, tahkik: Şuayb el-Arnâvût, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2012, C. II.
- Rıza, Ali Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul, Kitabevi yay., 2001.
- Rızâ, Ebu’r-Rızâzâde: **Mekârimü’l-Ahlâk**, sy. XXIX, s. 228-230; sy. XXX, s. 237-239.
- Sabri, Mustafa: “Huzûr-ı Hümayûn Dersleri”, **Beyânülhak**, İstanbul, C. I, sy. 2, h.16 Ramazan 1326/ r.29 Eylül 1324/m.12 Ekim 1908, s. 3-6.

Mevkîfu'l-Akl ve'l-İlm ve'l-Âlem, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, C. I, 1981.

“Huzûr-ı Hümayûn Dersleri”, **Beyanü'l-Hak**, C. I, İstanbul, 29 Eylül 1324.

Sahillioğlu, Halil: “Ceybi Hümayûn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, 1993.

Sakaoğlu, Necdet: “Huzur Dersleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. IV, s. 98; “Biniş”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. III, s. 234-35.

Sapanca, Cüneyt: “**Osmanlılar’da Tefsir Usûlü Çalışmaları**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Sarıcaoğlu, Fikret: “Sır Kâtibi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzname> (Çevrimiçi) 29.01.2019.

“Rûznâme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzname> (Çevrimiçi) 29.01.2019

Sarp, Çağatay: “Tanzimat Hareketlerinin Osmanlı-Türk Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri”, **II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı I (6-8 Mayıs 2013 Bursa)**, İstanbul, 2013, s. 205-219.

- Sertoğlu, Mithat: **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, 1958.
- Seydi, Ali: **Teşrifat ve Teşkilatımız**, Hazırlayan: Ahmed Banoğlu, Tercüman 1001 Temel eserleri.
- Sırrı, Süleyman: **Kifâyetü'l-Müntehâ fî Şerhi Kifâyeti'l-Mübtedî**, Matbaa-i Amire, 1312.
- Sifil, Ebûbekir: “Haddâd, Ebû Bekir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/haddad-ebu-bekir> (Çevrimiçi) 14.12.2020
- Sinanoğlu, Mustafa: “Teklif” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/teklif> Çevrim içi (13.05.2022)
- Sönmez, Fikret: “Saray Çatısı Altında İlmî Faaliyetler: Huzur Dersleri, **İlim ve Sanat**, C. II, sy. 7, İstanbul, 1986, s. 2.
- Sungurbey, İsmet: **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsniatî Matbaası, 1965.
- Omay, Semiha:
- Süreyya, Mehmed: **Sicill-i Osmânî**, Yayına hazırlayan: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sürmeli, Serpil: “1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler”, **1. Türk**

Dünyası Kadınlar Kurultayı, (Hazırlayan: İlhan Gülsün), Ankara 2002, s.149-156.

Sekkâkî, Ebû Yâ‘kûb: **Miftâhu’l-‘Ulûm** (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983.

Şamî, Fâdî Avn İbrahim: “Belâgatü’l-İltifât inde Ebi’s-suûd fi Tefsirihi İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi: Lisans Üstü Araştırmalar Fakültesi, Amman 2008, s. 23-25.

Şem’dânizâde: **Mürî’t-Tevârîh** (Aktepe)”, İstanbul: Maarif Nezareti, 1338, C. I-II.

Şenel, Abdülkadir: “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed> (Çevrimiçi) 15.12.2020.

Taberânî,
Ahmed bin Eyyub: **el-Mu’cemu’l-Evsât**, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, C. VIII, 1985.

Tayfur, Sabğatullah: “Kur’ân’da İktifa Yöntemi” **Edebali İslâmiyat Dergisi**, 2020. C.IV, sy. 2, s.61-89.

Tebrizî, Hatib: **Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhi Mişkâtî’l-Mesâbîh**, C. IX, s. 678.

- Tehânevî, Muhammed b. A‘la **Mevsuâtu Keşşâfi Istılâhâti’l-Fünûn ve’l-‘Ulûm**, b. Ali el-Fârukî el-Hanefî: Tahkik: Ali Dahruc; Arapçaya Çevirenler: Corc Zeynati, Abdullah Halidi, Mektebetu Lübnan, C. I, Beyrut, 1996, s.1025.
- Temizer, Aydın: “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I”, **SÜİFD, Sakarya**, C. XV, Sayı. 28, 2013/2, s. 65-92.
- “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri II”, **SÜİFD**, cilt: XV, sayı: 28, Sakarya, 2013, s. 65- 92.
- “Osmanlı Dönemi Türk Tefsir Ekolünde Huzur Dersleri”, **Osmanlı Döneminde Tefsir**, C. II, İstanbul, 2018, s. 456.
- : “Mukarrir Yanyalı Ömer Lütî Efendi’nin Huzur Dersi Takrir Örnekleri”, Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese), **İYV Kur’an ve Tefsir Akademisi**, İstanbul, 2018, s.153-172.
- “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri: Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri IV”, **Dârulfünûn İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]**, C. XXXI, sy. 1, İstanbul, 2020, s.1-31.
- Tunaboğlu, İskender: “Sultan II. Abdülhamid ile Karadağ Prensi Nikola’nın Hediyeleşmeleri”, **II. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Podgorica/Karadağ**, Mayıs, 2014, s. 1-10.

- Tuncel, Metin-
Akkan, Erdoğan: “Kemaliye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaliye> (Çevrimiçi)
08.01.2019.
- Turan, Şerafettin: “Silâhdâr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/silahdar> (Çevrimiçi)
21.11.2020.
- Tüccar, Zülfikar: “Ümeyye b. Ebü’s-Salt”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/umeyye-b-ebus-salt>
(Çevrimiçi) 20.05.2021.
- Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, 2019.
- Ulugöl, Fatih: “Belagat İlminde Fasıl ve Vasil”, **Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2019, C. XIX, sy. 48, s.155-180.
- Uludağ, Süleyman: “Seri es-Sakatî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati>
(Çevrimiçi) 23.05.2021.
- “Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin” **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin> (Çevrimiçi) 21.05.2021.
- Uslu, Recep: “Dekkâk, Ebû Ali”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/dekkak-ebu-ali>
(Çevrimiçi) 10.06.2021.

- Uşaklıgil, Halid Ziya: **Saray ve Ötesi: Son Hatıralar**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu. Yayınları, Ankara, 1965.
- Ünver, Mustafa: “Sarayda Abdülhamid Han Huzurunda Bir Tefsir Dersi ve Neşri”, İstanbul Tecrübesi / The Experience of Istanbul: **“Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi”** (edt. M. F. Arslan- M. V. Bilici), İstanbul, 2010, s. 333-353.
- Ünver, Süheyl: **Bir Ramazan Binbir İstanbul**, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Vâsıf, Ahmed: **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyikü'l-Ahbâr** [Târih-i Vâsıf], C. I, Bulak, 1242.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Mustafa Sabri Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-sabri-efendi> (Çevrimiçi) 13.07.2020.
- “İlham” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilham#1> (Çevrim içi) 26.05.2022
- “Cedel”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedel> (Çevrim içi) 18.06.2022.

“İ’câzu’l-Kur’ân”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran>
(02.08.2022)

Yazıcı, Hüseyin: “Muhâdarât”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muhadarat> (Çevrim
içi) 17.08.2022

Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur’ân Dili**, Ankara: Akçağ yay., C. IV,
1942.

Yerinde, Adem: “Ahkam Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri,”
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul,
1997.

Yıldırım, Naşide: Sosyolojik Açıdan Tanzimat ve Sonuçları”,
Akademik Araştırmalar: Sosyal Bilimler Dergisi,
C. I, sy. 4, Erzurum, 1997, s.136-143.

Yıldırım, Nimet: “Rüstem-i Zal”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/rustem-izal>
(Çevrimiçi) 19.12.2020.

Yıldız, Sakıp: “Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış” **UÜİFD.**, C.
II, Bursa, 1987, s. 2.

- Yıldız, Hakkı Dursun: “Abbasîler”, **DİA**, İstanbul, 1988, C. I, s.31-48.
- Yılmaz, Mehmet Faik: **Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet**, Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Yiğit, İsmail: **İslâm Tarihi**, C. VII, İstanbul, Kayıhan yay., 1991.
- Yurdakul, İlhami: **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- “Mekteb-i Nüvvâb”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-nuvvab> (Çevrimiçi) 6 Aralık 2018.
- Yüksel, Yakup: “Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi”, **Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi**, Mart 2020, sy. 5, s. 31.
- Yüksek, Muhammed İsa: “Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsirinin Bilgi Değeri”, **SÜİFD**, 2019, s.179-180.
- Zebidi, Muhibbiddîn es- **Tâcu’l-Arûs**, Mısır, 1888, “zmn” maddesi.
Seyyid Muhammed el-
Murteza el-Hüseyin:
- Zemahşerî: **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl**, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407/2009, C. I.

- Zerdeci, Hümeýra: **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Ankara, 2008.
- Zerkeşi, Bedruddin: **el-Burhân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Marife, Beyrut, tsz., C. I.
- Ziya, Demir: **XIII.-XVI. Yy. arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar yay., İstanbul, 2007.
- Zorlu, Mehmet: “İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Tefsir Hareketleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2002.

EKLER

Ek 1: Âsım Efendi'nin Fatih Haziresindeki mezarından bir görüntü

Ek 2: Âsım Efendi'nin Fatih Haziresindeki mezar taşından bir görüntü

ÖZGEÇMİŞ

Rıdvan Kara, İlköğrenimini Pendik Çamçeşme İlkokulu'nda, ortaöğrenimini Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde 2004 yılında tamamladı. Lisans Eğitimi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlayarak 2009 yılında mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü'nde başladığı Yüksek Lisans eğitimini “İbn Kesir'in Fezâilü'l-Kur'ân Eseri'nin Tefsir Usûlü Açısından Değeri” başlıklı tezi ile 2013 yılında bitirdi. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda başladığı görevine devam etmektedir evli ve iki çocuk babasıdır.